NEGYEDIK ÉVFOLYAM

A GRÓF KLEBELSBERG KUNO MAGYAR TÖRTÉNETKUTATÓ INTÉZET ÉVKÖNYVE

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

KÁROLYI ÁRPÁD
KÖZREMÜKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

ANGYAL DÁVID
IGAZGATÓ

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁMOGATÁSÁVAL

BUDAPEST 1934

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

JAHRBUCH

DES GRAF KLEBELSBERG KUNO INSTITUTS FÜR UNGAR. GESCHICHTFORSCHUNG IN WIEN

UNTER MITWIRKUNG VON

ÁRPÁD VON KÁROLYI

REDIGIERT VON

DIREKTOR DAVID ANGYAL

IV. JAHRGANG.

MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE
DER WISSENSCHAFTEN

BUDAPEST 1934

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A GRÓF KLEBELSBERG KUNO MAGYAR TÖRTÉNETKUTATÓ INTÉZET

ÉVKÖNYVE

KÁROLYI ÁRPÁD
KÖZREMÜKÖDÉSÉVEL
SZERKESZTI

ANGYAL DÁVID
IGAZGATÓ

IV. ÉVFOLYAM.

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁMOGATÁSÁVAL

BUDAPEST 1934

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

M 10.769/4 :2

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
II. Nyomt. Növedéknapló
1934. év 549. sz.

KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJA. KARCAG. TELEFON: 26. ES 92.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Tartalom.

Lap.

Angyal Dávid: Előszó 1
Kring Miklós: A magyar államhatár kialakulásáról 3
Váczy Peter: Stephan der Heilige als päpstlicher Legat 27
Pleidell Ambrus: Egyházi és világi immunitas 42
Belitzky János: Nyugatmagyarország védelmi rendszere és határőrnépei a középkorban 56
Kumorovitz L. Bernát: A magyar címer hármashalma 74
Deér József: Közösségérzés és nemzettudat a XI—XIII. századi Magyarországon 93
Fekete Nagy Antal: Küküllei János (1320—1394) 112
Mályusz Elemér: A Toldi-monda 126
Lederer Emma: Bártfa város vászonszövő üzeme a XV. században . . . 150
Szilágyi Lóránd: A német birodalom és Magyarország államjogi viszonya Luxemburgi Zsigmond alatt 159
Paulinyi Oszkár: Az első magyar országgyülési napló 204
Ila Bálint: Az 1614-i linzi egyetemes gyülés 231
Komoróczy György: A XVI. és XVII. századi lengyel kereskedelempolitika irányai és a magyar borkivitel 254
Sinkovics István: Élő és halott falvak 267
Galla Ferenc: A csiksomlyói ferencrendi kolostor viszontagságai Bethlen Gábor idején 283
Huszár Lajos: A munkácsi pénzverő működése és a pénzrontás kora Erdélyben Bethlen Gábor idejében 303
Bakács István János: A kincstár máramarosi bocskói uradalmának helyzete a XVII—XVIII. század fordulóján 318
Kónyi Mária: A váradi kincstári uradalom jobbágysága 1718-ban . . . 329
Ember Győző: A commissariatus provincialis felállitása Magyarországon 1723-ban 338
Csapody Csaba: A vámhatár megszüntetése Magyarország és Erdély közt 1784-ben 364
Vácz Elemér: Vedress István munkássága és a Duna-Tisza csatorna . . 379
Salacz Gábor: A vatikáni zsinat és a placetum 392
Kozocsa Sándor: Hóman Bálint irodalmi munkássága 434

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Inhalt.

Seite

D. Angyal: Vorwort 1
Nikolaus Kring: Über die Entstehung der ungarischen Staatsgrenze . . . 3
Peter Váczy: Stephan der Heilige als päpslicher Legat 27
Ambrosius Pleidell: Kirchliche und weltliche Inmunität 42
Johann Belitzky: Das Verteidigungssystem und die grenzebewachenden Völker Westungarns im Mittelalter 56
L. Bernhard Kumorovitz: Die drei Hügel in dem ungar. Wappen 74
Josef Deér: Gemeinschaftsgefühl und Nationalbewusstsein in Ungarn im XI.—XIII. Jahrhundert 93
Anton Fekete-Nagy: Johann Küküllõ (1320—1394) 112
Elemér Mályusz: Die Toldi-Sage 126
Emma Lederer: Die Leinwandweberei der Stadt Bartfeld im XV. Jahrhundert 150
Roland Szilágyi: Das staatsrechtliche Verhältnis des deutschen Reichs mit Ungarn unter Sigismund von Luxemburg 159
Oskar Paulinyi: Das erste Tagebuch über einen ungarischen Reichstag . . 204
Valentin Ila: Der Linzer Generalkonvent im Jahre 1614 231
Georg Komoróczy: Die polnische Handelspolitik im XVI. und XVII. Jahrhundert und der ungar. Weinexport 254
Stefan Sinkovics: Ausgestorbene und wieder besiedelte Dörfer 267
Franz Galla: Das Franziskaner-Kloster in Csiksomlyó unter der Regierung Gabriel Bethlens 283
Ludvig Huszár: Das Münzamt von Munkács und die Münzverderbung in Siebenbürgen unter Gabriel Bethlen 303
Johann Stephan Bakács: Die Lage des Kammergutes in Bocskó (Mármaros) an der Wende des XVII. und XVIII. Jahrhunderts 318
Maria Kónyi: Die Leibeigenschaft des Grosswardeiner Krongutes im Jahre 1718 329
Viktor Ember: Die Errichtung des Commissariatus provincialis in Ungarn im Jahre 1723 338
Csaba Csapody: Die Auflassung der Zollgrenze zwischen Ungarn und Siebenbürgen im Jahre 1784 364
Elemér Vácz: Die Bestrebungen des Stefan Vedress und der Donau-Theiss-Kanal 379
Gabriel Salacz: Das Vatikanische-Konzil und das Placetum 392
Alexander Kozocsa: Valentin Hóman-Bibliographie 434

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Nagyméltóságú

Dr. HÓMAN BÁLINT

m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter urnak

ajánlja ezt a kötetet

volt tanítványainak hálája jeléül

a szerkesztőség.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Seiner Excellenz Herrn

VALENTIN HÓMAN

königl. ung. Kultus- u. Unterrichtsminister.

als Zeichen der Dankbarkeit
seiner gewesenen Schüler gewidmet
von der Redaktion.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

E kötet tartalmát a Miniszter Úr volt tanítványai közül még a következők óhajtották gyarapítani :

Baráth Tibor, Oszetzky Dénes, Szalay Béla, Tarnay Zsuzsanna, Waldapfel Eszter.

Dolgozataik azonban vagy a határidő sürgőssége, vagy a hely szűke miatt ezúttal kimaradtak.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

E kötet nyomtatási költségeinek fedezésére adakoztak :

A „Tébe“ Hegedűs Lóránt Őnagyméltóságának közbenjárására 500 P-t,
Főtisztelendő és Méltóságos Werner Adolf zirzi apát úr . . . 250 P-t,
Egy debreceni névtelen Méltóságos Baranyai Béla egyetemi tatanár úr közvetítésével . . . . . 200 P-t.

Fogadják ezúton is a bécsi Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet hálás köszönetét.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ELŐSZÓ

Néhány szó magyarázatot kell fűznünk ahhoz a körülményhez, hogy az Évkönyv IV. kötetét Hóman Bálintnak ajánljuk. Hóman tudományos munkáinak címeit e kötetben Kozocsa Sándor a lehető bibliographiai teljességgel sorolja fel. Ez adathalmazba életet lehelnünk egy tanulmány által csábító feladat volna. Kitűnnék abból, hogy milyen jelentékeny eredményeket köszönhet a magyar történettudomány Hóman kutatásainak a pénztörténetnek, a forráskritikának, a történetírás fejlődésének és methodológiájának terén. Előttünk állana akkor a történetíró, aki Gombos F. Albinnak találó szavaival élve „meglátja azt, amit előtte sokan néztek, de nem láttak meg." Megismerkednénk azzal a történetíróval, aki egyaránt kiváló a primitív társadalom és a későbbi bonyodalmas életű, árnyalatokban gazdag korszakok rajzában. De csak a Magyar Történet most megjelent harmadik kötetére hívatkozunk, melyet Gombos nagyjutalmi jelentésében még nem vehetett figyelembe. Nagy Lajos korától Mátyás trónraléptéig terjed e kötetben az a rész, melyet Hóman írt. Különösen kitűnő abban a társadalom változásainak rajza. E rajz által a kortörténeti eseményekre oly világosság derül, aminőben azokat eddig nem láttuk. A legkisebb részletekig ható gondos kutatás nélkül a társadalmi tényezők ilyen kimerítő ábrázolása nem volna lehetséges. A kutatói gondosságnak köszönhetjük azokat a térképeket és genealógiai táblákat és másnemű mellékleteket, amelyek szinte villamos fényt árasztanak a magyar középkor végső századainak nem könnyen kibogozható rejtelmeire.

A kutató szenvedélyével egyesül Hómanban az a pszichológiai fantázia, mely a saját belső és külső tapasztalatai körén kívül eső, szinte idegenszerű állapotokba is behat s azokat meg bírja értetni velünk. Oly jellemrajzok, mint aminő Nagy Lajosé, Zsigmondé, de különösen Laczkfi Istváné, történetírásunk ékességei közé tartoznak.

S mégis, amikor e kötetet Hómannak ajánljuk, nem csupán a tudóst és írót akartuk megtisztelni, vagyis jobban mondva legelőször is

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

nem ezekre a jelességeire gondoltunk. Irói és tudós pályája ugyanis még nincs befejezve. Lesz még idő az e pályán szerzett és szerzendő babérok ünneplésére.

De úgy tudjuk, hogy Hóman tanári pályája már be van fejezve. Volt tanítványai köréből hangzott fel a kívánság, hogy ajánljuk e kötetet annak, akinek ők szellemi javakért hálára vannak kötelezve. Ezt a kívánságot szívesen teljesítettük, mivel e tanítványok mind annyian a gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet tagjai közé tartoztak, vagy tartoznak.

Ezért e kötet munkatársai kizáróan Hóman volt tanítványaiból telnek ki. Mesterüknek meg akarják mutatni, hogy az elhintett mag termékeny földbe hullott.

E sorok írója pedig boldognak érzi magát, hogy élete estéjén a tehetségben és igyekezetben kiváló tanítványok egész sorának munkáit mutathatja be annak a férfiúnak, akinek fejlődését gyermekkora óta figyelemmel kísérte és talán szerencsés is volt némi tekintetben hatni szellemi irányának kialakulására.

Az élénk szemű, a tudományok iránt mohón érdeklődő gyermekből Magyarország vallás- és közoktatásügyi minisztere lett, nem pártpolitikai taktika, hanem tudományos érdemek által segítve. Vegye jónéven hajdani tanítója kezéből ezt a kötetet, mely az ő befejezett tanári pályájának emléket állít, és nem kimondottan, de súlyával önkénytelen is arra figyelmezteti a minisztert, hogy az egyetemi tanítás sikere a gróf Klebelsberg nevéről nevezett kutatóintézet gondos fejlesztése által nem csekély mértékben gyarapítható.

Bécs 1934. június 6.

Szerkesztő.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A MAGYAR ÁLLAMHATÁR KIALAKULÁSÁRÓL

Magyarország nyugati határvidékének történetében az 1647. esztendő nyugvópontot jelent. III. Ferdinánd a magyar rendek szívós kitartással hangoztatott jogait elismervén, Borostyánkő, Kismarton, Kőszeg és Szarvkő várát visszacsatolta a magyar szent koronához. A magyar kívánságok korántsem nyertek ezzel teljes kielégítést, az osztrák pretenziókat meg éppenséggel megnövelte az uralkodó döntése. Bár így a rendek küzdelme tovább folyt, a rendiség korának fegyvereivel vívott harcok lényeges változásra már nem vezettek. Egy új ideológián (a nemzetiségi elven) felépülő korszaknak (a nemzetállamok korának) kellett jönnie, hogy e régi harcot a maga új fegyvereivel továbbharcolva, újabb változást erőszakoljon ki (1920-ban).[1] Méltán tekinthetjük tehát 1647-et nemzeti történelmünk e kis vonatkozásában epochális számnak. Közel három évszázados nyugalmi időszak beköszöntése fűződik hozzá.[2]

Korszakos átalakulásokat erkölcsi és anyagi erők hosszas érlelődése előz meg, de a lassan kumulálódó erők ható energiákká legtöbbnyire csak egy-egy kimagasló személyiségben fokozódnak fel. A történeti át-

[1] Legyen szabad mindjárt itt, dolgozatom elején leghálásabb köszönetemet kifejezni professzorom, Domanovszky Sándor egyetemi tanár úr iránt azért, hogy a nyugatmagyarországi határ multjára vonatkozó hatalmas levéltári anyaggyüjtését további kiegészítés végett számomra teljesen átengedte. Az ő s a magam kutatásainak valaha leendő feldolgozásához mintegy bevezető soroknak tekinthető e kis tanulmány.

[2] A nyugatmagyarországi határ történetének legújabb, teljes összefoglalása Domanovszky Sándor: Ausztria Nyugatmagyarországra vonatkozó történeti igényeinek cáfolata. (A magyar béketárgyalások I. köt. 460. és köv. l.) Osztrák részről teljes és megbízható feldolgozásunk nincs. Kohte, Wolfgang: Siedlung und Grenzbildung im Burgenland. (Deutsche Rundschau 54. évf., 1928. 216. köt. 160. és köv. l.) feltűnően takarékoskodik a bizonyító anyag idézésével. Magyar oklevelet csak mások után használ. A tanulmány a bécsi Hirsch professzor szemináriumában készült. A jó részlettanulmányok közül alaposságával kiemelkedik Gross, Lothar: Zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Grenzverhältnisse im 14. Jahrhundert. (Burgenländische Heimatblätter I. évf. 1932., 37. s. köv., 66. s. köv. l.)

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

alakulások korszakai arra tanítanak, hogy a lendítő erőt, amely a fejlődést a holtpontról átsegítve, új vágányokra tereli, ezek a személyiségek képviselik. Az 1647-es eseményekben a felhalmozódott erkölcsi erőt a magyar rendeknek több, mint egy évszázad óta hangoztatott jogos kívánságai jelentették, az átütő energia pedig Esterházy Miklós nádor robusztus egyéniségében testesült meg. Az osztrák biztosokkal folytatott, néha ingerült hangú levélváltása[3] egy olyan gondolatnak szerzett érvényesülést, amely öntudatlanul és formátlanul már e határper során is felmerült, de amely mint határozott célkitűzés először az ő politikai gondolkodásában jutott történetalakító szerephez. Az osztrák kommisszariusokkal szemben, akik a határkiigazításban egyszerű, magánjogi aktust láttak, világosan rámutatott arra, hogy *a limes privatus (magánbirtokhatár) megvonása semmiképp sem befolyásolhatja az államhatár vonalának megállapítását.*[4]

A legújabb kutatások érdeme annak tisztázása, hogy a német biro-

[3] E levelezés eredeti darabjait a bécsi Hofkammerarchiv őrzi (Niederösterreichische Herrschaftsakten Fasc. F. 15. 1629. és 1630. évből.) A levelek láncszemeit alkotják azoknak a tárgyalásoknak (ezek iratai u. o.), amelyek Fraknó és Kabold határának bejárására kiküldött bizottság működését követték nyomon. Esterházy Miklós u. i., mihelyt birtokába vette az ezen uradalmak reinkorporációja után neki adományozott Fraknót, igyekezett az uradalom területén közel másfél század alatt megtelepedett osztrák birtokosokat onnan eltávolítani. Célja elérésére eszközeiben nem volt válogatós. Ez aztán oda vezetett, hogy az osztrákok panaszaikkal az alsóausztriai tartományi kormányzathoz fordultak. Kérelmükre az uralkodó bizottságot küldött ki 1628-ban az uradalmak határainak bejárására és tartozékaiknak megállapítására. A nádor több okból sérelmesnek tartotta e commissio működését s kitartó ellenállásával elérte, hogy az osztrák megbízottak — amint 1630. augusztus 6-án az uralkodónak tett jelentésükben maguk is elismerik — minden különösebb eredmény nélkül voltak kénytelenek munkájukat abbahagyni. A heves vita folyamán igen sok, érdekes, itt részletesen nem tárgyalható, jogi probléma vetődött fel (például : osztrák birtokosok magyarországi birtoklásával együttjár-e ezek magyar „Landleuth" volta ?, az egyik panaszos, Khunigsperg báró érvelése az osztrák jognak a Fertő-tóig terjedő érvényéről, a reinkorporációval összefüggő más kérdések). — Esterházy ingerültségére jellemző Kolonich György vádjaival szemben, az osztrák biztosoknak írt levelében odavetett felkiáltása : „Non enim sumus direptores et violenti occupatores bonorum alienorum, quin contenti manemus nostra sorte . . ." (Kismarton, 1630. július 8-án. Fentebb idézett helyen). Aláírásának kusza vonalai is feldúlt idegállapotra vallanak.

[4] Az osztrákok „allein von den Particular Gränizen Forchtenstein und Khobelstorf und deren daselbst einkhommenden Strittigkheiten und gar nit von der Generalbereüttung dess Königreichs Hungern" kívántak tárgyalni (1630. augusztus 6-i jelentésükből. — U. o.). Ezzel szemben a nádor többször is hangsúlyozta, hogy „hic non ageretur de privatis alicuius limitibus, sed de totius regni Hungariae." Hivatkozott arra is, hogy „cum res (t. i. az osztrákok kívánta részleges határjárás) non sit e publico regni negotio", méltatlan volna az országgyűlés által e célra kiküldött előkelő férfiakat (Lósy Imre választott váradi püspököt, Pálfi Istvánt, Nádasdi Pál grófot, Cziráky Mózes personalist stb.) egyszerű birtokbejárással fárasztani, (1629. május 9-én és 1630. július 8-án kelt levelei. — U. o.).

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

dalomnak éppen keleti határa volt az, amely — mint egy előnyomulásában megmerevedett front — a legtovább őrízte meg állami jellegét. Ekkorára azonban a szétforgácsolódó birodalom centrális, állami tudata annyira elhalványult, hogy már keleti határa is az osztrák rendek magánérdekeinek játékává vált.[5] Éppen száz évnek kellett lefolynia addig, amíg a szembenálló felek tárgyalásaiban alapul a magyar álláspontot, a magánbirtok- és államhatár szétválasztásának elvét fogadták el. Az 1753. évi 26. törvénycikk által kirendelt vegyes bizottság, amely a directorium in publicis et cameralibus és a magyar udvari kancellária néhány tagjából állott, a határjárási utasítások első pontja felett (hogy t. i. elegendő-e a magánbirtokok határait bejárni, avagy ezektől függetlenül kell-e az államhatárokat megállapítani) csak igen hosszú vita után döntött oly értelemben, hogy a publici limites (államhatárok) meghatározása mindenképen az első feladat.[6]

Az országhatár fogalmának e jellegzetes magyar államjogi színezete, úgy, amint az Esterházy érvelésében tűnik fel előttünk, nem volt tehát a korábbi időkben az a magától értetődő, ahogyan azt ma eleve elképzeljük. Ha az ország határairól, megvonásukban beállott változásokról hallunk, mindig a korunkbeli vonalszerű, átlépésükkel jogi következményeket maguk után vonó államhatárokra gondolunk. Ez az a priori feltevés azonban már felületes vizsgálódásra is tarthatatlannak bizonyul. Ezért talán nem lesz felesleges, ha az alábbi sorokban, a tér szűke miatt egyelőre csak a magyar királyság első három századára vonatkozólag közelebbi vizsgálat alá vesszük e kérdést, a magyar államhatár kialakulásának kérdését; a későbbi fejlődést illetőleg megelégedvén azzal, hogy csupán a felmerülő, legfontosabb problémákra hívjuk fel néhány szóval a figyelmet.

*

Karácsonyi és Tagányi kutatásai az oklevelekben megőrzött, vagy még ma is élő, földrajzi nevek alapján árpádházi királyaink országépítő munkájának egyik legnagyszerűbb fejezetére derítettek világot, amikor az országos gyepük rendszerét rekonstruálták. E mesterséges védővonalnak Szent

[5] Aubin, Hermann: Die Ostgrenze des alten deutschen Reiches. Historische Vierteljahrschrift XXVIII. évf., 1933. 225—272. l.

[6] A vegyes bizottság jegyzőkönyve és az instrukció (1753. május 16.) a bécsi Staatsarchiv des Innern und der Justizban: Hofkanzlei II. A. 3. I. — Ö. Stmk. — Ungarn. A stajer határra kiküldött megbízottak utasításai szószerint megegyeztek az ugyanekkor Szilézia felé kirendeltekével. Itt jegyzem meg, hogy az 1927. juliusi bécsi forradalom alkalmával az osztrák-magyar határperek iratainak alsóausztriai vonatkozású fasciculusai mind elégtek. A stájeri iratok közül 4 fasciculus maradt meg. A bennük összegyüjtött iratokat azonban egészen tönkretette a tüz, ill. csaknem olvashatatlanná mosta az oltásnál használt víz. Jóformán egy darab sem maradt teljesen épen.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

István korabeli nyomait lépésről-lépésre igyekezett megállapítani Karácsonyi,[7] aki tanulmányának bevezetésében a falu-gyepüket és az országos gyepüket a faluhatárokkal, illetve az országhatárokkal azonosította ; úgy beszélt a gyepük fokozatos kitolásáról, mint az ország határának idők folyamán való tágulásáról, sőt már tanulmányának címében jelezte, hogy az ország *határairól* kíván szólani. Ezek a fejtegetések lassan egészen meggyökereztették azt a felfogást, amely a középkori magyar állam határait minden további igazolás nélkül a gyepüvonallal azonosította.

Amikor a magyar államhatár kialakulásának kérdését akarjuk közelebbi vizsgálat alá venni, mindenekelőtt tehát azt kell eldöntenünk, vajon ez az azonosítás kellőkép megokolt-e, vajon *a gyepüvonalban szabad-e* valóban *az ország határait látnunk ?*

Hogy e kérdésre pontosabb választ adhassunk, tisztába kell jönnünk magának a határnak a fogalmával. Középkori okleveleinknek igen nagy része határjáró oklevél. Az oklevéladás kezdeteitől egészen a középkor végéig ezernyi oklevél őrizte meg az ország minden részében végzett birtokbejárások és határmegállapítások emlékét. Első sorban ezeket az okleveleket kell elemeznünk, ha közelebb akarunk jutni a határ fogalmának, mibenlétének körülírásához. Az alábbi néhány példa a határjárások idővel kifejlett formuláinak legjellemzőbb vonásait és a formulákban beállott változásokat van hivatva érzékeltetni.

1055 : „Rursus est locus pertinens ad prefatam ecclesiam, qui incipit ab eodem lacu bolatin, cuius est vocabulum Koku zarma, tendens usque ad magnam viam, que dirigitur in Keuristue et inde iterum ad iam sepe praenominatum lacum . . . Alias est villa, que vocatur gamas, in qua habet prefata ecclesia terram, que duabus continetur viis . . . Alius locus, qui gisnav dicitur hec talibus terminatur confiniis, iuxta fizeg munurau kereku, inde uluves megaia, post monarau bukurea, hinc ad fizeg azaa, deinde ultra fyzegad brokinarea et exinde ad publicam viam, que protelatur usque ad kurtuelfa, inde vero ad hurhu, hinc usque ad aliam viam, que ducitur iterum ad monorau kereku."[8]

1086 : „Predium, quod Martinus canonicus sancto Mauricio dedit, iuxta Bakon inchoatur hiis marchiis . . . dirigitur ad magnam quercum, de qua itur *ad signum, quod vulgo dicitur hotar*, inde ad aliud signum, quod est in labro vie . . ."[9]

1093 : „Prima meta de Narad in parte occidentali incipit ab orrea Wlkani et vadit ad terram abbatis de Varad . . . Inde ad viam crucis iuxta Kerekyghaz . . . Inde regirans iungitur servis regis . . . Inde ad magnam metam. Inde in vallem, in fine vallis est meta."[10]

1181 : „Cuius predii talis est situs: de sylva Keurus incipiens transit ad se-

[7] Karácsonyi János : Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határairól Századok 1901. 1041. és köv. l.

[8] Marczali Henrik : Enchiridion. 81—86. l. A tihanyi apátság alapító okleveléből.

[9] Wenzel Gusztáv : Árpádkori Uj Okmánytár I. köt. 33. l. A határnak, mint jogelválasztó fogalomnak első, kétségtelen bizonyítéka.

[10] Nyárád határleírása : Zichy-okmánytár I. köt. 1. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

pulcrum inde ascendit et descendit ad molam Surt, deinde ad sylvulam leprosorum ... Cuius predii terra ab arbore pyri sumens inicium tendit ad magnam viam."[11]

1228 : Simon bánnak „ad dedecus et obprobrium coronae regiae" elkövetett hűtlensége miatt, birtokait tőle elveszi és Dénes fia Dénesnek adományozza. Igy possessionem Sceplok ... certis metis et terminis distinctam ... Cuius prima meta incipit a parte orientali in fluvio Morus ... et sic secundum cursum eiusdem Morus ... deinde adhuc in cursu eiusdem Morus itur ad castrum Wechen et sub castro Wechen flectitur ad dextram manum et ibi sunt duae metae in terra."[12]

1255 : „Suam iure hereditario possessam terram ... que per hambitum seu circulum unius metae circumdatur et vallatur .."[13]

1250 : „Inde descendens per quendam bercz venit ad duas arbores cerasorum, in quibus sunt cruces pro metis et per idem bercz descendit ad pyrum signatam cruce ..."

1299 : „ ... deinde per montes ascendendo per crebras arbores pro metis assignatas transit ad duas metas terreas .."[14]

1358 : „ .. praedictaque terra Beketelek vocata esset terra castrensium ac nunc ad castrum Kapw vocatum pertineret ab ipsaque possessionaria porcione ipsorum hereditaria Cher vocata distincta esset et per se adiacaeret."

1359 : „ .. reambulando et per metales distincciones ab aliorum possessionariis iuribus separando et distinguendo ... statuat."[15]

Végigtekintve e szemelvényeken, legelőször is az tűnik szemünkbe, hogy formuláink bizonyos fejlődésen mentek keresztül. Az oklevelek kezdetben inkább csak a birtok, falu, vagy birtokrész fekvését (situs) igyekeznek megállapítani, később szilárd pontokat jelölnek meg, megnevezve egyszersmind a szomszédos területek birtokosait is. A birtok kiterjedését jelölő természetes végső pontok (fák, cserjék, források, dombok, bércek stb.) mellett elég korán feltünnek a mesterséges jelek (földhányások, faoszlopok, fába vésett keresztek stb.) is. Idővel megkettőzik e jeleket, a régiek mellett újakat állítanak fel.[16] A XIII. században már olyan sű-

[11] Wenzel : ÁUO. I. köt. 77. l. Hasonló általános jellegű situs-leírás u. o. 85. l. 1202—3-ból : „ibi tenet metam cum villa Cuculiensis castri ... et tenet metas cum villa de Acna". E két példa jól illusztrálja, hogy a határbejárás még mindig nem az a teljesen pontos, mint a későbbi időkben ; inkább a birtok fekvésének (situs) meghatározására szorítkozik. Olv. még ÁUO. I. köt. 66. l.

[12] Bánffy-oklevéltár I. köt. 4. l. Hasonló formulával Teleki-oklevéltár I. köt. 24. l. : *„mete autem sive distinctiones* ... incipiunt." A határ jogelkülönítő szerepe kezd mindjobban kibontakozni. Igy még Apponyi-oklevéltár I. köt. 39. l.

[13] Példa a határ pontos vonalszerűségére, Bánffy-oklevéltár I. köt, 9—10. l. Továbbá „deinde flectitur versus meridiem per eundem fluvium, qui pro meta habetur." Sztáray-oklevéltár. I. köt. 11. l. Igy Zalai oklt. I. köt. 14. l.

[14] 1250 : Szentpétery Imre, Regesta ... I. köt. 280. l. (Olv. még u. o. 318. l.) 1299 : Teleki-oklt. I. köt. 27. s. k. l. Hasonlóan a jelek egész soráról, a határvonal pontosságáról tesz bizonyságot : Bánffy-oklt. I. köt. 29—32. l., Zalai oklt. I. köt. 34. és 43. l.

[15] 1358 : Sopron megye tört. Oklevéltár I. köt. 281. l. 1359 : u. o. 315. l. A fentebbi példákat bárki tetszése szerint szaporíthatja a kiadott és kiadatlan anyag rengeteg ismert — néha tán még jellemzőbb — szemelvénye alapján.

[16] (1245 ?) : „certis locis positis binis metis." Szentpétery : Regesta I. köt. 246. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

rűn következnek egymás után e határjelek, hogy a birtokot körüljáró káptalani és királyi embereket „crebritas metarum," egy egész sor szilárd pont igazítja el. Az oklevelekből kitűnik, hogy a birtokok határát ekkorra e pontokon keresztül megvonható, ideális vonal képviseli. A magyar határ szó, amint ezt okleveles adataink igazolják, kezdettől fogva egy, a valóságban nem létező, ideális pontot, később vonalat jelentett. A latin meta és terminus is felváltva használatos határpont és határvonal értelemben. Csaknem egyjelentésű a fentebbi megjelölésekkel a szlávból kölcsönzött megye szó is.[17] Bár okleveleink kezdetben nem igen hivatkoznak rá, később, amikor valamely birtok határainak bejárásáról történik említés, az e célra kiküldöttek feladatát a birtok*jogok* egymástól való elkülönítésében jelölik meg.[18] A birtokjogok elkülönítése pedig a határjelek megállapítása, vagy — ha eddig nem voltak — felállítása útján történik. „Signum, quod vulgo dicitur hotar."[19] A határ tehát eleitől fogva jogdisztingváló, jogelkülönítő jelentéssel birt; jelkép volt, amely egy ius possessionarium valóságban való, térbeli kiterjedését szabta meg. *A határ fogalma feltételezi a jog fogalmát*, resp. *valamely jog fennállását*. A határ fogalma szorosan egybeforrott a jog fogalmával. Valamely jog érvényének, hatóerejének territoriális végpontjait jelöli ki.[20]

[17] Szamota—Zolnai Magyar Oklevélszótára (356—7. hasában) a magyar határ szó első jelentéséül a „cumulus, acervus" jelentést hozza fel. Ez teljesen téves! Az általa is idézett oklevélrészlet összefüggéséből, valamint más, hasonló helyekből is kitűnik, hogy a határ szó dombot sohasem jelentett; csupán egy-egy domb szerepelt határjel gyanánt.

[18] Erre példát l. fentebb a 15. jegyzetben idézett oklevélben 1358-ból.

[19] Wenzel: ÁUO. I. köt. 33. l.

[20] Szépen egészíti ki megállapításunkat a magyar nyelvtudomány legújabb eredménye a határ szó származását illetőleg. Melich János (Magyar Nyelv XXVI., 1930. évf. 161—167. l.) kimutatta, hogy a *határ* a hat igéből ár képzővel alkotott, szenvedő értelmű szó, hogy tehát jelentése abban foglalható össze, amily értelemben Czuczor—Fogarassy formulázta meg: *„azon vonal, mely kijelöli, meddig hat valaminek ereje, működése, terjedelme."* A jelentésfejlődés tekintetében Melich azt állítja, hogy kezdetben azt a térséget jelölte, amelyet valaki, vagy valami hat (= birtokában tart) s hogy csak később nyerte e szó mai értelmét (limes, Grenze). Szeretném megjegyezni, hogy — részben már fentebbi okleveles bizonyítékaink is — ennek épp ellenkezője mellett tanuskodnak. A hazai okleveles gyakorlat kezdetétől a határ szó legáltalánosabban mai jelentésében volt használatos. Arra, hogy bizonyos területet jelent, csak az újabb időkből vannak adataink. (Példák Szamota—Zolnai id. szótárában az id. helyen. Továbbá: 1614-ben Baj község „metas habet omnis generis, distinctas, amplas et sufficientes," a szomodiak „metas habent amplas in omni genere et distinctas." Orsz. Ltár. U. et C. Fasc. 60. no. 39.) Mindez azonban természetesen nem bizonyítja azt, hogy a királyságot megelőző időkben nyelvünk nem ismerte a határnak azt az értelmét, amely Melich szerint a jelentésfejlődésben első volt. — Egy 1273-ból való oklevélnek 1564-i magyar fordítása igen jól világítja meg a határ szó eredeti je-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Ha már most közelebbről nézzük meg a gyepűk mibenlétét és a gyepű szó jelentését, kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy fentebbi, jogelkülönítő értelemben a gyepű szónak sem magyar, sem latin alakját nem használták. A gyepű eleitől fogva védelmi vonal, gát, akadály értelmében használatos, mégpedig mind országos, mind helyi vonatkozásban. Van ugyan arra néhány adatunk, hogy a gyepűknek — legalább is helyi vonatkozásban — jogelkülönítő szerepük volt. Igy egy alkalommal tilalmazzák azt, hogy a szőlőket körülvevő gyepűk kijjebb vitessenek; ez u. i. a szomszédok jogainak csorbulását jelentette. Világos, hogy ebben az esetben a védőkerítés, mint természetes is, egybeesett a birtok (szőlő) határával. Tagányinak az országos gyepűkről szóló tanulmánya behatóan világította meg ezek jelentőségét és szerepét. Vizsgálatai nyomán kitünt, hogy mesterséges országos határ jelentésben utoljára 1511-ben bukkan fel e szó egy származékalakban (Gyöpélység).[21] Ekkor azonban már régen nem élt az e szóval jelölt határvédő rendszer. A tatárpusztítás tanulságaképen már IV. Béla megkezdte a várak építését s mivel e várakból jóval eredményesebbnek bizonyult a határok védelme is, körülbelül a XIII. század vége óta e hegyi végvárak vették át a gyepűk korábbi szerepét. Már maga ez a körülmény, hogy a végvárak és a gyepűk egymás mellett nem állhattak fenn tartósabb ideig, igen élesen világít a két intézmény lényegbeli azonosságára. A gyepűvonal épúgy, mint a várvonal egyszerű, védelmi célokat szolgáló erődítési rendszer volt, amelynek feladata jogok őrzése, nem elkülönítése volt. E korai századokból ránk maradt adat oly kevés, hogy lehetetlen pontról-pontra kimutatni annak az — eddig vizsgálat alá sem vett — megállapításnak igazságát, hogy *a gyepűvonal — még legnagyobb kiterjedésekor sem — volt azonos a magyar állam határával.*[22] Általánosan ismert dolog, hogy királya-

lentését, annak jelkép, signum voltát „a határ esyk egh reketiesbe kibe wagion keet megye keeth nyrffaaba," alább „. . . keet hataar wagion, egyik kewrewsfaaba, masik fewldbe wethewth." Zalai oklt. I. köt. 73. l. Az eredeti latin szöveg Rómer Flóris kiadásában a Győri Tört. és Régészeti Füzetek II. köt. 302. l.

[21] Tagányi Károly: Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv 1913. évf. 148 l.

[22] Ezt az igazságot szükséges állandóan szem előtt tartanunk és hangoztatnunk. Csehszlovák részről szivesen hivatkoznak arra, hogy a magyar királyságot a korai századokban a mesterséges gyepűk *politikai határként* választották el a Felvidéktől. Chaloupecky, a pozsonyi Comenius-egyetem tanárának útmutatása nyomán ez a felfogás jelentkezik Locher: Die nationale Differenzierung und Integrierung der Slovaken und Tschechen in ihrem geschichtlichem Verlauf bis 1848. 1931. c. munkában (kivált a 28. lapon). Locher a világhírű, leideni professzor, Huizinga tanítványa. Csehszlovákiában két évet töltött s e tanulmányútjának eredménye ez a munkája. Kétségtelen hiányosságai mellett is igyekezett megmaradni az objektivitás álláspontján, amit mindvégig szem előtt tartván, előszavában Chaloupeckytől bocsánatot kér, hogy a részéről tapasztalt jóindulat ellenére is

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ink a mindenkori gyepűkön túl fekvő területet adományozási jogkörükbe eső részeknek tekintették. E jog gyakorlásának emlékét megőrző okleveleink mind bizonyságai annak, hogy a gyepűk sohasem jelentették a legfőbb királyi birtokjog territoriális kiterjedésének határait. Nem nagy számú, jellemző okleveles adatunk közül csupán egyre szeretném a figyelmet felhívni. 1256-ban IV. Béla Jordanus comesnek, Arnoldus fiának egy királyi erdőt adományozott amely „a szepesi kerületben, a Poprád folyó mindkét partján, *országunk gyepűi és Lengyelország határai között*" feküszik.[23] A ius regium átlépte a legészakabbra tolt gyepű vonalát is; érvényének végső pontjai nem estek bele e mesterséges akadályvonalba. Kétségtelen tehát, hogy *az ország határait* a gyepűrendszer fennállásának korában, a királyság első három századában *a gyepűkön túl kell keresnünk.*

E megállapítás megfogalmazásában már benne rejlik az a feltevés, hogy a középkori magyar állam a királyi jog (ius regium) érvényesülési területével volt azonos. Legyen szabad e feltevés történeti alapon való, elvi igazolását itt, egyelőre mellőznöm és további vizsgálódásainkat e feltevés csaknem bizonyosan helytálló voltára alapítanom.[24]

*

XI—XII. századi és XIII. századeleji törvényeink és okleveleink az országhatár fogalmának megjelölésére csaknem kivétel nélkül a *confinia* szót használják.[25] Királyaink birtokadományozó oklevelei gyakran sorolják fel az adományosok érdemei között a confinia regni megvédésében tanusított hűségüket. Hasonlókép emlegetik a confiniara törő ellenséget

kénytelen az ő történetszemléletével ellenkező felfogást vallani. — Mindezt azért említettem meg, mivel tudtommal nálunk e munkát nem igen ismerik. Pedig nagyon jó volna, ha mind hazai, mind külföldi körökben minél ismertebbé válnék. Locher tiszta tudományszeretetből s nagy erőfeszítéssel készítette el dissertatióját. Igy nagyon valószínű, hogy e kérdésben nem utolsó megnyilatkozása volt e munkája. Nemzeti és tudományos szempontból mi sem volna kivánatosabb, mint hogy a szerző magyar részről is a legmesszebbmenő tudományos támogatásban részesüljön további munkája folyamán.

[23] Fejér, Codex diplomaticus IV/2. köt. 380. l.: „quandam silvam nostram regalem in districtu Scepes, ab utraque parte fluvii Poprad *inter indagines regni nostri et confinia Poloniae* et inter montes Scinia et alpes Tarczal existentem." Ugyanigy: Aba nembeli Pud comes zemeldenei birtokát Demeterre, Simon fiára ruházza. Szerinte e föld „ad avum suum pro effusionis sanguinis eiusdem titulo acquisicionis fuisse devolutam', *sitam ultra indagines* regni Polonie". (1269-ből, ÁUO. VIII. köt. 241—43. l.) A szöveg természetesen úgy értendő, hogy a Lengyelország *felőli* gyepűk, és nem Lengyelország gyepűi említtetnek.

[24] V. ö. pl. azt a tényt, hogy a királyi hatalom megosztásakor a legfőbb hatalom a hercegek területe felett továbbra is a király kezében maradt.

[25] Törvényeinkben: Szent László II. 15.: in aliquo huius terrae confinio, u. o. 16.: si qui equum . . . in confinium duxerit, Kálmán I. 76.: usque ad fines Hungariae.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

is.[26] A határőri szervezet ispánjait comites confiniorumnak nevezik. A határvidéken szedett vám emlékét megőrző egy-két adat tributum in confiniis-ről beszél.[27] Akkor pedig, amikor az ország belsejében teljesítendő kötelezettségek meghatározásáról van szó, nem egyszer intra confinia regni a terminus technicus.[28] Az ország határának ez a megjelölése még sokáig használatban volt; a XIII. század második felétől azonban a confinia mellett már sűrűbben szerepel a meta, terminus és a limes szó is. A confiniat épúgy, mint az utóbb említett szavakat általában határral szokták fordítani, noha a confinia — legtöbbször a vonatkozó forráshelyekből kitűnőleg is — korántsem jelentett pontosan megvont határokat. Helyesebben határvidék, határmente, végek vagy hasonló szavakkal adhatjuk vissza értelmét.[29] Már maga ez a bizonytalanabb fogalommegjelölés is arra utal, hogy a XI—XII. században és a XIII. század első felében aligha szabad állami határokról beszélnünk, pontosan megvont határokról — kétségtelenül nem.

Államhatárunk kialakulása időpontjának megállapíthatása végett további kutatásokra van szükségünk. Célunkhoz talán közelebb jutunk akkor, ha olyan eseteket tekintünk meg, amelyek idegen országbelieknek királyi birtokadománnyal való kitüntetéséről szólanak. Efféle esetekről csak kevés adatunk emlékezik meg. Viszonylag a legjobban vagyunk értesülve a heiligenkreuzi cisztercita apátság magyarországi birtokviszonyairól.

A cisztercita, Szent Benedek rendjének e kemény munkában megedzett ága, alig néhány évtizedes multra tekinthettek vissza, amikor a német birodalom keleti végein megjelentek első képviselőik. Az osztrák hercegek a Bécs körüli erdők vadonjában adtak számukra helyet. 1135-ben alakult meg heiligenkreuzi kolostoruk, ahol az első néhány évtized bizonyára a közvetlen környék erdejének irtásával, a föld megmunkálhatóvá tételével és az intenzivebb termelés megindításával telt el. Addig, amig az erdők

[26] „Terram . . . Zakolcha . . . sitam in confinio regni nostri versus Boemiam" (1217-ből: Fejér Codex III/1. köt. 199. l.): határleírásában semmi nyoma annak, hogy e vidéken pontosabban megvont országhatár állott volna fenn. Hasonlókép: „terram Ruhtukeuri.. sitam in confinio Teutonie" (Fejér III/2. köt. 214. l.), „in confinio Austrie" (Sopronmegyei oklevéltár I. köt. 14. l.), „contra confinia" (u. o. 20. l.), „in confinio regni nostri" (u. o. 33. l.), „ad defensionem confiniorum" (u. o. 37. l.), „confinia regni nostri conservavit" (Fejér IV/1. 390. l.).

[27] Szent László II. 17.: comites confiniorum, custodes confiniorum. A vámra Domanovszky Sándor: A harmincadvám eredete, Budapest, 1916. 13. l.

[28] Marczali: Enchiridion 210. l.

[29] Hogy valóban ez a helyes fordítás, arra igen világos példa a következő: „intra metas regni nostri in confinio Theutonicorum" Fejér VIII/2. 535. l. Nemkülönben az, hogy IV. Béla Zágrábot „ob tuicionem . . . confiniorum decrevimus construendum". Endlicher: Mon. Arpadiana 508. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

irtásában csak eszközt láttak az életfeltételek megteremtésére, símán ment terjeszkedésük; amikor azonban kitünt, hogy e szorgalmas barátok temporális, földi célja minél nagyobb területeket eke alá törni, müvelődést, kultúrát teremteni az elhagyott vidéken, a Babenbergek szép vadászterületeiket óvni kivánván, határt szabtak a ciszterciták terjeszkedési törekvéseinek.[30] Az ekkép lendületében megállani kényszerült munka másfelé igyekezett magának levezetést biztosítani. E törekvések tökéletes megértésre találtak a szomszédos ország királyainál, kiknek már kezdettől vallott felfogása volt, hogy „a végtelen királyi bőkezűséget amint bár néha-néha idegenekkel is kell éreztetni, legbőségesebben mégis azok felé kell kinyujtaniok adakozó kezüket, akik nemcsak a rájuk bízott földi javakat gondozzák hűségesen, hanem, akik Istenhez a király és ország békéjéért állhatatosan és alázatosan, könnyek közt esdve, szolgálnak".[31] A XIII. század első feléből több oklevelünk maradt fenn, melyek a heiligenkreuzi ciszterciták tett birtokadományokról szólanak. Imre király a mosoni vár jogkörébe tartozó Legentou nevű praediumot, a megyei iurisdictio alól kivéve, a heiligenkreuzi ciszterciták adta.[32] Ezt az adományt királyaink később többször megerősítették. II. András 1208-ban kelt okleveléből kitűnik, hogy e puszta korábban a besenyők kezén volt.[33] Ugyanez az oklevél őrízte meg a birtok határjárásának leírását is. A puszta egyik oldalán a Lajta (Sár) alkotta a határt; kétségtelen tehát (valaha besenyők lakták, a Lajta a határa!), hogy e földdarab árpádkori határvédelmünk egyik legnyugatibb őrállomása volt. A gyepűrendszer — úgy látszik — itt, a nyugati végeken bomlott fel először, részben már a XIII. század elejére. A visszahúzódott, vagy végleg eltünt őrök (besenyők, székelyek, magyarok) helyébe a mi esetünkben a ciszterciek, másutt más, szomszédos osztrák birtokosok a maguk telepeit tolták előre.[34] Ha megvizsgáljuk e határmenti birtokadományozó okleveleket, melyek fokozatosan idegen kézre adták a nyugati végek egy jókora sávját, főleg ez okleveleknek az adományozás jogi részét illető formuláit, akkor úgy találjuk, hogy azok miben

[30] Vancsa. Max: Geschichte Nieder- und Oberösterreichs, 1905. I. köt. 316—318. l.

[31] „. . munificentie regalis immensitas licet eciam ad extraneos usquequaque dilatari debeat ad illos tamen copiosius manum pietatis debet porrigere, qui et temporalium bonorum impe . . . (a szövegből itt egy kis rész hiányzik) sibi fideliter obsecuntur et in offerendis orationum lacrimis pro pace regis et regni Deo iugiter ac devote, famulantur." Fejér III. 1. köt 207. l. A fentebbi fordításban a hiányzó részt a valószínűségnek megfelelően próbáltam pótolni.

[32] Fejér V., 1 köt, 292. l.

[33] Wenzel: ÁUO. I. köt. 97. l.

[34] Kohte és Gross fentebb idézett cikkein kivül olv. Pirchegger: Die Steiermark, ein deutsches Grenzland in der Vergangenheit. (Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung. I. évf. 372—378).

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

sem különböztek más birtokadományozásoknál szokásos formuláktól. A jogi kifejezés nem tett különbséget a királyságbeli, vagy idegen személy részére tett adományok közt. A jogi aktus tehát mindkét alkalommal ugyanaz volt. Ideális esetben e birtokrészek végleg idegen kézen maradhattak. A heiligenkreuzi ciszterciták e birtokadományokon kívül még számtalan mentességben részesültek: II. András 1207-i privilégiuma kétszer is hangsúlyozza, hogy összes magyarországi birtokaik — idővel ugyanis másutt is gyökeret vertek — teljesen szabadok mind a király, mind a megyék, mind pedig bármely más adószedő nevében szedendő adózás alól. Még a kamara hasznát sem tartoznak fizetni.[35] A tized szedéséről nincs tudomásunk. E vidék a győri püspöknek fizette dézsmáját. Nem lehetetlen azonban, hogy az apátság birtokai tizedjüket is — épúgy, mint királyi, megyei és földesúri szolgálmányaikat — a kolostornak tartoztak fizetni.

Okleveleink Legéntó határainak leírásánál egy szóval sem emlékeztek meg arról, hogy e puszta nyugati határvonala egyszersmind az ország határával esett volna egybe, s hogy eladományozásával az ország határán ütöttek volna csorbát. A heiligenkreuzi ciszterciták magyar birtokainak adózási kiváltságolásával — amennyire e korai századok adózási viszonyait ismerjük — semmi szál sem maradt, mely e területeket az ország testéhez, az államhoz fűzte volna. Amikor Aba nembeli Pud comes a lengyel határvidéken fekvő birtokát Simon fiára, Demeterre ruházta, a birtok bejárásakor egyik oldalról a lengyel végeket, a többi oldalról a királyt jelölték meg conterminalisnak, szomszédosnak.[36] A királyi legfőbb birtokjogon túl, a végeken fekvő birtokok idegeneknek történő eladományozásakor alig volt vonatkozás, mely e részeket odakapcsolta Magyarországhoz. Minél tovább öröklődött az adományosok jogutódai kezén a birtok, annál inkább ki volt téve a veszélynek, hogy egészen elhomályosul e részek „in Hungaria" fekvésének gondolata. Fentebb hivatkoztam arra az ideális, a valóságban be is következő esetre, hogy az eladományozott birtokra évszázadokon át nem érvényesül a magyar ius regium. Ilyenkor, kivált, ha az adomány a mentességek egész sorozatával párosult, könnyen megeshetett, hogy egy-egy, idegen országgal szomszédos terület észrevétlenül levált a magyar birodalom testéről. Bár kétségtelen, hogy vizsgálat alá vett korszakunkra, a XI—XIII. századra kevés adatot vonultathattunk fel, mégis elegendőnek látszanak annak leszögezésére, hogy országhatárunk kb. a XIII. század közepéig bizonytalan volt. Az imént megállapítottuk, hogy a pontos határvonal a magánjogi birtoklás körében már

[35] Fejér Codex diplomaticus III/1. köt. 207. l.
[36] Wenzel ÁUO. VIII. köt. 242. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

a legkorábbi időkben ismeretes volt, megvolt e fogalom latin terminusa is, de e vonalszerű határ fogalma országos vonatkozásban, mint államhatár nem volt kimutatható. Az országhatár megjelölésére használt szavak beszédes bizonyítékai annak, hogy a határvidéken sokkal elmosódottabbak voltak a jogviszonyok, semhogy a limes vonalszerűségéről lehetett volna szó. A bizonytalan terminológia híven tükrözte a valóságot: *a XIII. század közepéig kialakult magyar államhatárról nem beszélhetünk.*

Mihelyt a ius regium érvényének határa az országon kívül álló személy vagy testület részére történt birtokadomány folyományaképp beljebb tolódott, halványulni kezdett a rajta túl fekvő részek Magyarországhoz tartozásának gondolata. Az országhatárt hol kijebb, hol beljebb képzelték, aszerint, amint egyes végvidéki birtokokra kétségtelen volt a ius regium érvénye, avagy nem. Vonalszerűen haladó államhatár létezésének tehát még a lehetősége sem volt meg. Nem is lehetett, mert *a királyi jogon túl, illetőleg azon felül nem élt a királyt, a népet és földet magában foglaló, magasabb államfogalom a kor tudatában.* Mivel hiányzott az államnak a királyi jog felett is álló, tisztultabb, önálló jogi személyisége,[87] nem volt alanya az ország egész területét egybefogó, legfőbb birtokjognak abban az esetben, amikor a királyi jog hosszabb időn át megszünt érvényesülni egy-egy birtokterületre vonatkozólag. Nem képezvén tisztán élő, egységes, csorbíthatatlan birtokjogot,jogi egészet az ország, nem is lehettek pontosan megvont határai, hisz fentebb tán sikerült kimutatnunk, hogy a határ fogalma mindig feltételezte a jog fogalmát, illetőleg valaminő jog fennállását.

Forrásaink azonban csak a XIII. század közepe tájáig engednek efféle következtetéseket. Ha néhány évtizeddel későbbi időre vizsgáljuk a nyugati határvidékünkön beálló változásokat, előbbi megállapításainknak ellenemondó jelenségek tűnnek szemünkbe. Adatainknak immáron nagyobb bőségéből kiragadva a legjellemzőbbeket, olyan jelenségsort állíthatunk egybe, amely kétségtelenül a közbeeső időben beállott nagy változásra utal.[88]

I. Károly 1324-ben a Nagymartoni comeseknek adományozta a Lajta mellett elterülő Alramus nevű földet. Donációs oklevele szerint e föld a

[87] Legújabban Váczy Péter foglalkozott e kérdéssel. (A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. Különnyomat a Minervából, Bpest, 1932.) Kétségtelen, hogy „az összességet érintő, magánszempontok felett álló közügyek, közfunkciók tudata" (52. l. jegyzet.) az államfogalom kialakuló voltának biztos jele. Ez azonban még csak első lépés az állam jogi személyiségének tiszta kialakulása felé. A XII. század és a XIII. század első fele valóban az ezirányú fejlődés jegyében folyt le.

[88] Az alábbi példák jó részét Gross L. id. tanulmánya nyomán adom. (Brgld. Hmtbl. I. 37. és 66. l.)

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

német határvidéken, de még királyságunk határain belül („intra metas regni nostri") feküdt. Jó ideje már annak, — mondja a király, — hogy Alramust korábbi birtokosai egy bizonyos Pohamariusnak s az ausztriai Wyhck polgárainak adták bérbe és ezáltal mintegy áttörték az ország határait („ruptis metis"). A birtok ekkép idegen kézre jutott, miben a király az ország határainak megsértése miatt hűtlenséget látott („non sine infidelitatis vicio ruptis metis regni nostri"). A birtokot ezért jelenlegi birtokosaiktól visszavette és a Nagymartoniaknak adta.[39] A határmente egy földdarabjának egyszerű bérbeadásában tehát már az ország területi integritásának veszélyeztetését látták. A heiligenkreuzi cisztercita példájából az tünt ki, hogy a XIII. század elején még az idegeneknek történt örökadomány sem jelentette az országhatárok sérelmét s ime most egy magánjogi aktus is az államhatár megbolygatását jelentette.[40] Az államhatár fogalma ekkorra tehát kétségtelenül kialakult. Kérdés azonban a valóságban felelt-e meg ennek egy vonal, vagy volt-e legalább néhány szilárd pont, amely az állam területi kiterjedésének határait szabta meg? I. Lajos király 1347. június 30-án kelt oklevele,[41] melyben Laczkfi István erdélyi vajda és szolnoki comes számára erősítette meg korábbi adományát, felsorolja a vajda érdemeit, különösen kiemelve, hogy „István vajda (atyja, I. Károly által)... az osztrák végekre rendeltetve, *királyságunk határán egy hegyet*, melyet a németek szállottak meg, azoktól visszafoglalva, Szarvkő várát építette fel ott ellenük és így *királyságunk igazi határait*, melyeket a legszentebb király, István rakott és állított fel Ausztria felől, *visszaszerezve*," azt atyjának újra biztosította. Hasonló formában mondja el oklevelünk Laczkfinak a Csehország felé eső határok visszaállítása körül szerzett érdemeit.[42] Merészség volna ebből az egy adatból egész Magyarországra nézve már bizonyos szilárd pontok, vagy épen egy megszakítatlan határvonal kétségtelen fennállására következtetni. Egyelőre

[39] Fejér VIII/2. 535—536. l.

[40] Itt jegyzem meg, hogy e kérdésben megnyilvánuló szellem első, félénk jelentkezése az aranybulla 26. pontjában ismerhető fel. „Item possessiones extra regnum non conferantur. Si sunt aliquae collatae vel venditae, populo regni ad redimendum reddantur." Ez persze akkor még csak jámbor kívánság volt, amely a megvalósulástól igen távol állott.

[41] Sopronmegyei oklevéltár I. köt. 199. l.: .. in confiniis Austrie per ... patrem nostrum constitutus, in metis regni nostri, quendam montem, quem Teotonici detinebant, ab eisdem occupando castrum Zorwkw construxit contra Teotonicos in eodem et sic veras metas regni nostri per sanctissimum regem Stephanum ex parte Austrie positas et erectas recuperando."

[42] Az oklevél a cseh-magyar határok megállapítását Szent Lászlónak tulajdonítja. Érdemes volna vizsgálni, volt-e e feltevésnek történeti magva s hogyha nem, mi indította az oklevél fogalmazóját efféle kijelentésre?

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

meg kell elégednünk annak hangsúlyozásával, hogy a XIV. század elejére itt-ott voltak már az ország végvidékein pontok,[43] melyeket a magyar állam határpontjainak tekintettek s hogy ezek, ha nem is egészen kétségtelen, de az egy századdal korábbi állapotokkal szemben novumot jelentő bizonyságai annak, hogy a ius regium felett álló jog tartotta egybe az ország területét.

Megerősítik megfigyelésünket azok a békeszerződések és a határmenti viták eldöntésére hivatott birósági kiküldetésekről szóló oklevelek, melyek ebből az időből maradtak reánk. Igy mindenekelőtt az 1323-i, mely a magyar király és az osztrák hercegek között fennforgó határviszályok elsimításáról kívánt gondoskodni. Ez évben u. i. Frigyes római királlyal és az osztrák hercegekkel Károly király megújította a békét. Hogy e békét az eddig gyakori határvillongások meg ne zavarják, a király a pozsonyi, mosoni comest és a szlavon bánt rendeli ki királyságainak határain („in metis regnorum nostrorum") felmerülő vitás kérdések állandó intézésére.[44] Ugyanekkor az ország néhány főméltósága önálló oklevélben hangsúlyozta, hogy a magyar királyt ezen liga és unio — amint e békeszerződéseink terminológiája mondja — fenntartására és biztosítására birják.[45] Néhány évvel később a cseh királlyal szövetségben nyílt ellenségeskedés állott be Károly és az osztrák hercegek közt. A háborús viszály a Habsburgok törekvéseinek meghiusulásával végződött és a Lajta menti Bruckban kötött béke ebben az értelemben szabályozta a határmenti viszonyokat.[46] Kölcsönösen lemondottak a király és a hercegek mindazon jogaikról, melyeket eddig ellenfelük hatalma alá tartozó területek régi és igazi határai között bírtak („intra veras et antiquas metas earundem terrarum"). Gondoskodni kívántak egyszersmind a béke további zavartalanságáról is. A határvillongások okai eddig többnyire a mindkét országban birtokosok sérelmei voltak. Fentebb egy olyan esetet láttunk, melyben idegeneknek a királyság határain belül való birtoklásával szem-

[43] Sőt elvétve már csaknem egy évszázaddal korábbi időből is van néhány adatunk erre Igy például 1268 : IV. Béla megengedi Nagyszombatnak „quod ligna et lapides in silvis et montibus intra metas regni versus Moraviam ubique libere et absque aliquali tradicione possint succidere et secare." (Fejér IV/3. köt. 392. l.) 1278 : Flezyndorph határleírásában : a határ „procedit ad ecclesiam sancti Georgii, que est pro meta inter terram Ungarie et Austrie." Knauz Monumenta Eccl. Strigoniensis II. köt. 88. l. Holott ugyanezen a vidéken a korábbi időkben Magyarország és Ausztria érintkezési vonalainak emlegetésekor még igen bizonytalan terminusokkal találkoztunk, jeléül annak, hogy országválasztó határvonal még nem állott fenn. Például Nagymarton határjárásában : 1202 : „. . de qua procedunt mete versus Austriam." (Sopronmegyei oklt. I. köt. 5. l.)

[44] Fejér VIII/7. köt. 142. és köv. l., 147. és köv. l.

[45] Fejér VIII/7. köt. 145. és köv. l.

[46] Fejér VIII/7. köt. 204. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ben a legmerevebb elzárkózás nyilatkozott meg. Az 1328-i béke ezzel szemben megengedte az osztrákoknak, hogy „*királyságunk határain belül* fekvő szőleiket . . . a régi és szokásos cenzus lefizetése ellenében . . . minden akadály nélkül . . .műveljék."[47] Idegeneknek magyar birtokosságában nem látták már a határok sérelmét; de éppen az a körülmény, hogy országok közötti szerződések tárgyaként szerepelt ez a kérdés, világosan mutatja, hogy az államhatárok fogalma ekkorára már hasonlíthatatlanul tisztultabban élt a köztudatban, mint egy századdal korábban. Egyébként e békeokmány is állandó bizottságot rendelt ki a még fennmaradó ellentétek kiegyenlítésére. Néhány év óta a határmenti megyeispánok és a szlavón bánból alakult bizottság állandóan felszínen tartotta az államhatár sérthetetlensége biztosításának ügyét. A politikai konstelláció az 1328-ban fűzött kapcsolatokat tovább szilárdította úgy, hogy 1331-ben a Habsburgok és I. Károly között kötött szerződés már János cseh király ellen irányult. A határok kérdését ebben is érintették.[48] Bár a politikai érdekek hamarosan újabb változást erőszakoltak ki,[49] 1337-ben a magyar király és a hercegek közt a jóviszony ismét helyreállott. Pozsonyban kötött szerződésükkel pecsételték meg a békét.[50] A határmenti villongások azonban ekkor sem szűntek meg. Erről tanúskodik annak a bizottságnak a működése, melyet kölcsönösen küldtek ki 1341-ben az ellentétek kiegyenlítésére.[51] Kétoldali, országok közötti bizottság foglalkozott ismét a határok kérdésével.

Az osztrák határvidék sorsának további alakulását nem lehet célja vizsgálódásunknak nyomon követni. Ha fentebb a két, kiszakított évtizeddel kissé behatóbban foglalkoztunk, ez csak azért történt, hogy minél világosabbá váljék az a különbség, amely a XIII. századot bevezető jelenségeket a XIV. századiaktól elválasztja. Nemcsak azt állapíthattuk meg, — mint elébb a Nagymartoniak és Laczkfi donációs okleveléből, — hogy már világosan élt e korban az egyik államot a másiktól elválasztó vonalaknak, az államhatárnak fogalma, hanem azt is, hogy az államhatár kérdése szabályozásra váró kérdéssé lett s hogy ekép a történelemben szereplő tényezővé vált. A királyság első két századában — az okleveles bizonyságok szerint — országunknak a szomszédos országokkal

[47] „. . . vineas seu culturas vinearum intra metas regni nostri sitas, quas hactenus habuerunt, sub antiquo et consueto censu seu pensione solita, sine quovis impedimento et exactionibus seu parangariis inconsuetis colant pro ipsorum usibus et possideant libere et quiete". Fejérnél a fentebb idézett helyen.

[48] Fejér VIII/3. köt. 515. l.

[49] „Metas regnorum nostrorum" kölcsönösen biztosítja egymásnak a cseh és a magyar király. Fejér VIII/4. köt. 66. l.

[50] Fejér VIII/4. köt. 241. l.

[51] Fejér VIII 4. köt. 495. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

érintkező vonalai egymásba mosódtak s íme a XIV. század elejére szinte a mai állapotokra emlékeztető megfigyeléseket tehettünk az államhatárra vonatkozólag. Nagy változásnak kellett közben beállania. Mivel azok az adatok, amelyek még fejlettebb viszonyok fennállására utalnak, a XIII. század közepén túl igen gyérekké válnak, sőt végleg eltünnek és, mert a következő század elejére már a megváltozott viszonyokkal találjuk szemközt magunkat, e változást, *a magyar államhatár fogalmának kialakulását a XIII. század második felére kell tennünk.*

•

A következőkben e változás mibenlétére szeretnék rávilágítani. A történelem árpádházi királyaink alatt számos békéről emlékezik meg. E megemlékezésekre alapot legtöbbnyire elbeszélő forrásaink nyujtanak. Oklevélbe foglalt békeszerződés alig maradt reánk. Olyant pedig, amely részletesebben szól területi rendelkezésekről, csupán egy-kettőt ismerünk.

IV. Béla és II. Ottokár között 1254-ben jött létre efféle szerződés Stájerország dolgában.[52] A mi szempontunkból e szerződésnek kivált az a része jön elsősorban tekintetbe, amely a magyar király hatalma alá eső Stájert elhatárolja. Ez az elhatárolás egészen olyan formák között történik, mint amilyenek egyes magánbirtokosok földjeinek körüljárásánál voltak szokásosak. Alig is volt nagyobb jelentősége az egész szerződésnek, mint bármely más, magánosok között létrejött megállapodásnak. Nehéz volna megnyugtató feleletet adni arra a kérdésre, hogy az a vonal, amelyet oklevelünk — nagy általánosságban — von meg, magyar országhatárnak tekinthető-e szorosabb értelemben, avagy sem. Stájer sokkal rövidebb ideig volt magyar kézen, hogysem jogállása pontosabban tisztázódhatott volna. Annyi azonban kétségtelennek látszik, már a kormányzást illető rendelkezésekből is, hogy több volt e foglalás, mint magánhatalmi jellegű s a fentebbi kérdésre nagy valószínűséggel lehet felelni, hogy a Semmering felett kijelölt határ is a közönséges ius possessionariumnál többet különített el.[53]

A XIII. század hosszasan húzódó cseh-magyar viszályainak történetében az 1271. év fordulópontot jelent. A közös határok dolgában a részletkérdésekre is kiterjedő békeszerződés jött létre ez évben V. István és II. Ottokár között. „Azon elkülönítő jelek és régi határok szerint" kívánták országaik birtokállományát biztosítani, amint már őseik is birtokolták. A határok megállapításánál a végvidéken fekvő várakra fennálló főhatalom („principale dominium") magyar, vagy cseh volta a döntő. Jellemző azonban a korra, hogy a béke főbiztosítékát nem annyira minden-

[52] Fejér VII/5. köt. 310. l. Fejérnél a dátum 1257. Olv. Pauler Gyula: A magyar nemzet története... II. köt. 175. jegyzet.

[53] Hóman—Szekfü: Magyar történet II. köt. 155. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

kor érvényes államhatárok kijelölésében, hanem ama bizottság állandó működésében látták, melyet a magánosok panaszainak elsimítására küldöttek ki a két ország főfunkcionáriusainak köréből.[54]

Hasonló szellem hatja át Habsburgi Rudolf és IV. László 1277-i békekötését. Rendelkezései során bárók kiküldését határozták el Magyarország és Ausztria, Stájer és Karinthia között vonuló határ biztos megállapítására. III. András és Albert osztrák herceg 1291. évi békéjének biztosaik által kiállított oklevele pontosan megállapítja azon várak sorát, amelyek a magyar király hatalma alá tartoznak („iuris regalis"), ezek restituálásával kívánván helyreállítani az ország határait. Egyszersmind elrendeli azon magánváraknak lerombolását, amelyeket Magyarországon az osztrák herceg szállott meg.[55]

A fentebb bemutatott négy békeokmány annak az időszaknak derekáról való, amelyről azt állapíthattuk meg, hogy folyamán az államhatár, helyesebben az állam fogalmában mélyreható változásnak kellett végbemennie. Olyan kornak politikai gondolkozásáról adnak egy-két adat tükrében töredékes képet, mely kor az államfogalom tisztulásának jegyében zajlott le. Az államhatárra vonatkozó terminológiájuk részben még nem az a teljesen kikristályosodott, mint volt a következő század elejéről származó adatainknak terminológiája. A határ vonalának megállapítására irányuló határozott intézkedésekkel csupán két esetben találkozunk. Méltán következtethetjük tehát mindebből, hogy a XIII. század második fele valóban az átalakulás kora s hogy az államhatár még inkább csak gondolatban élő fogalom volt, a valóságban nem futotta körül egészen az országot, hogy pontosan válassza el területét idegen államok territoriumától. Ezekben az oklevelekben ránk maradt kifejezések s a mögöttük rejlő tények biztos előjelei voltak annak a fejlődésnek, amely a XIV. század elejére, ha nem is az egész országot körülvevő, de több helyen

[54] A békeokmány Wenzel ÁUO. III. köt. 247—255. l. Az idézett helyek: „regna . . . nostra . . . secundum signa, distincciones et metas antiquas, prout eciam progenitores nostri et antecessores reges Ungarie . . . possederunt." A két király és alattvalói között felmerült nagyobb ügyekben az esztergomi érsek és az olmützi püspök, mig a kisebb határvillongások dolgában magyar részről a pozsonyi és nyitrai, a soproni és mosoni, a vasi és zalai comes és Szlavónia bánja járnak el. Épen olyan állandó bizottság volt ez, mint a fentebb említett néhány, XIV. századeleji. Csak harmadik személyként szerepel a magyar király s vele Magyarország a római és cseh király között, 1276-ban létrejött békekötésben (Fejér V/2. k. 328. l.) Az 1271-i békének mintegy garanciáját lehet látnunk rendelkezésében: „salvis utrique regum terrarum suarum limitibus et terminis". Következtetéseinkből azonban e békeokmányt ki kell kapcsolnunk, éppen mert hazánk csak közvetve szerepel benne és mivel a magyar határra konkrét intézkedéseket nem tartalmaz.

[55] Az 1277-i Fejér V/2. köt. 388. l. „in suis certis terminis et antiquis". Az 1291-es Lichnowsky Geschichte des Hauses Habsburg. Wien 1837. II. köt. CCLXXVII—CCLXXIX. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

a valóságban is meglevő államhatár kialakulására vezetett. A magyar korai középkor utolsó százada nem csak nálunk, de a környező államokban sem ismerte a vonalszerűen haladó, pontosan kicövekelt államhatárt.

Vizsgálódásainknak kezdetén arra a megállapításra jutottunk, hogy a határ mindig jogelkülönítő szereppel bírt. Később, amikor az országhatár kialakulását nyomoztuk, a felsorakoztatott esetekből mindig az tünt ki, hogy az országhatár nem más, mint a ius regium érvényesülési körének határa s hogy ezért, a ius regium gyakorta lévén kétséges, az országhatár a legtöbb esetben bizonytalan volt. E tényekből jogosan vonhatjuk azt a következtetést, hogy a ius regiumon túl, illetőleg felett nem állott fenn az egész országot egybefogó jog, amely tisztán élve a kor tudatában, a hatálya alá eső terület pontos körülzárását lehetővé tette volna. A XIV. század elején többször is történt kísérlet a magyar államhatár megállapítására, sőt már a XIII. század második feléből voltak adataink, amelyek az államhatár fogalmának kialakulóban léte mellett szólanak. A határ fogalmának természetéből következik, hogy feltételezi egy bizonyos területre fennálló jog létezését. Amikor tehát a magyar állam határának pontos megvonására történt kisérlet, kellett egy, az egész ország területét világosan egybefogó, legfelsőbb jognak lennie, amely a ius regium esetlegességein túl biztos alapot adott az ország területének körülhatárolására. Azt az időszakot tartva szemünk előtt, amelyből a magyar államhatárra vonatkozó, első kétségtelen adataink származnak, e legfőbb jog kialakulását a XIII. század második felére kell tennünk.

Véletlennél többnek nem tarthatjuk, hogy sejtésünk igazolására, *a magyar állam területét egybefogó és körülhatároló, legfelsőbb jognak* — lehet mondani — *klasszikus emléke maradt reánk* éppen *a XIII. század végéről.* Ha e megemlékezés ránkhagyományozását véletlennek kell is tartanunk, a mögötte meghúzódó tény hajdan valóság volt s e valóság jelentkezésének időpontja is — úgy, amint ma adataink alapján tudjuk — megfelel az igazságnak.

Amint a gyermekkirályság és királytalanság korát nyomonkövetőleg „alig negyed század mulva, Károly Róbert trónralépése idején már kialakulóban látjuk a szent korona szimbolikus közjogi jelentőségét is, előhirnökéül a XV. század derekán már teljesen kialakult és szabatosan körülírt szent korona-tannak",[56] akképen az országnak a nagyhatalmú bárók és trónpretendensek által veszélyeztetett területi integritása szinte szükségszerűen fejlesztette ki Magyarország egész területét biztosító, királytól, bárótól független jog fogalmát. 1298-ban az ország főpapjai a nemesekkel, néhány szásszal és kunnal az állami rend biztosítása érdeké-

[56] Hóman—Szekfü: Magyar történet III. köt. 289. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ben többféle rendelkezést hoztak. E rendelkezések 21. pontja megkívánja a királytól, hogy az ország elidegenített részeit szerezze vissza, „ut *regnum Hungariae, quasi quoddam ius totum,* suarum possit partium integritate gaudere."[57]

Aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy e paragrafus ius totuma a magánbirtoklás körében szokásos ius possessionarium mintájára készült s jelentése is körülbelül az volt, mint a magánbirtok szétforgácsolódását megakadályozni kívánó, hasonló jogi formuláknak. E kifejezésben mégis többet látunk, mint a király megoszthatatlan atyai örökségére, patrimoniumára való jogának hangsúlyozását. E következtetést pedig az idézett cikk fogalmazatából kitűnő körülmények engedik meg. Az említett jognak alanya u. i. nem lehet a király. Hisz a főpapok és nemesek kívánják tőle, hogy e jog sérthetetlenségéről gondoskodjék. Nekik tehát — látszólag — ép annyi közük volt e joghoz, mint a királynak. A király csak hordozója, képviselője, nem alanya az ország egész területére fennálló jognak. A regnum Hungariae és a ius totum párhuzamba állítása pedig arra mutat, hogy *a királyságban nem egyszerű területi fogalmat láttak, hanem* valami, területtől, királytól, néptől független — ma úgy mondanánk — *önálló, jogi személyiséget.*[58]

Régebbi alkotmánytörténeti iskolánk fejtegetései óta az újabb kutatások is foglalkoztak a középkori magyar állammal, mint önálló jogi személyiséggel. Más összefüggésben e fejtegetések oda jutottak el, hogy az államfogalom csak igen lassan szilárdult meg a corona fogalmában. Kezdetben a király személye annyira előtérben állott, hogy egészen elhomályosította még a felette is álló államgondolatot.[59] Forrásaink a királyság kezdő korától használják szimbolikus értelemben a corona fogalmát. Eleinte csupán a királyt és alattvalót egymáshoz fűző hűségi viszony képletes emlegetésénél fordul elő.[60] Idővel azonban a királyi hatalom jelképévé lesz. Az Anjouk alatt mindjobban előtérbenyomul a legfőbb hatalmat szimbolizáló szerepe s végre 1440-ben a királyválasztó országgyű-

[57] Kovachich M.G.: Supplementum ad vestigia comitiorum I. köt. 118. l. „En primum provisionis huius, quae postea plane in diplomaticas conditiones relata est, vestigium." Valóban e rendelkezésben kell látnunk az ország területi integritása biztosításának első követelését!

[58] „Man hatte gesehen, wie die Personen der Könige und ganze Königsgeschlechter dahingingen, während das Reich erhalten blieb. Man musste die Überzeugung gewinnen, dass das Reich etwas von den Herrscherpersonen Unabhängiges darstellte." Below, G. v.: Der deutsche Staat des Mittelalters. I. köt. 187. l.

[59] Váczy id. m. 48—53. l.

[60] Ez a leggyakoribb. Rengeteg okleveles példát lehetne erre felhozni. Pl. az Istennek és a coronának tartozó hűség párhuzamba állításával: „in fide Deo debita et corone". Sopronmegyei oklevéltár I. köt. 25. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

lés határozatait tartalmazó oklevél tanúsága szerint már elnyerte azt a misztikus erőt, amely nélkül a királyi hatalom s a benne gyökerező összes állami funkció elképzelhetetlen.[61] Werbőczi azután megadta az élő tanításnak maig is változatlan formulázását. Ez az elmélet bizonyára nemcsak a maga általánosságában, hanem részleteiben is fokozatos fejlődés, az alkotóelemek lassú egymás mellé rakódásának eredménye. Bár lépésről-lépésre igazolni nem tudnám, alighanem igen közel állunk az igazsághoz akkor, amikor a szentkorona-tan területi vonatkozásainak első nyomát az 1298-as törvény 21. pontjának fentebb idézett kitételében pillantjuk meg.

A legfőbb birtokjog alanya Werbőczi szerint a szent korona volt; az 1298-as törvény szövegéből az tünt ki, hogy az ott említett ius totum alanya a király nem lehetett. Ha a XIII. század végén még nem is tekintették a koronát a legfőbb birtokjog alanyának, a királyi jognál több, az egész ország territoriumát összetartó jog (a ius totum) fogalmának s vele párhuzamosan a szent korona közjogi jellegének kifejlődése szükségképen oda vezetett, hogy az államterületre fennálló (birtok-) jog alanya a szent koronában szimbolizálódott.

A XIII. század második felét több alkalommal is az átalakulások korának neveztük. A különböző pontokról kiinduló kutatások arra a megállapításra jutottak, hogy nagyjában e félszázad volt az állam tisztultabb fogalma kifejlődésének kora. Ez volt az az időszak, melynek folyamán a király személye mindinkább háttérbe vonult,[62] hogy helyet adjon a személytelenebb regnum fogalmának, amely végül is a szent korona szim-

[61] A szent korona-tan körül folyt szenvedelmes tudományos vitát Hóman Bálint könyvével — legalább is érdemben — lezártnak tekinthetjük. Sikerült kimutatnia, hogy e tannak nem volt meg kezdettől az a közjogias színezete, mint Timon és a nyomdokában járó jogtörténészeink állítják, de távolról sem tekinthető csupán Werbőczi zseniálitása termékének. A XV. század folyamán már élő elmélet volt. Magyar történet III. köt. 289. és 459. l. A cseheknél 1329-ben tűnik fel először a corona regni kifejezés a territoriumnak, mint államjogi egésznek szimbolizálásaként. Olv. Peterka, Otto: Rechtsgeschichte der böhmischen Länder I. köt. 99. l.

[62] A szentkorona-elmélet első nyomaira Kézai Simon fejtegetéseiben bukkanunk (Hóman-Szekfű id. h.). Ugyanekkor, a XIII. század második felében a társadalom, mely eddig az állam keretében passzív, alakításra, szabályozásra szoruló tényezőként foglalt helyet, aktivitásba lendült s igyekezett az államra rányomni a maga bélyegét. „A társadalom magára vállal bizonyos közfeladatokat, ezzel párhuzamosan az állam mindinkább elveszti kizárólagos királyi jellegét s egyre jobban támaszkodik a társadalom közreműködésére." (Váczy Péter: A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. Különnyomat a Károlyi-emlékkönyvből, 19. l.) A társadalom rálépett arra az útra, mely odavezetett, hogy a nemzet az államfogalom integráns részévé lett. A jelen sorokban tett néhány megfigyelés szintén alátámasztja azt az állítást, hogy nemzeti történetünk egyik legjelentősebb korszaka a XIII. század második fele.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

boluma által elvont személyes jelleget vette fel. A regnum területi eleme a XIII. század végére jobbára függetlenné vált a ius regiumtól. Ha az ország végein egyes birtokokra a királyi jog érvénye elhomályosulóban volt, változatlanul élt e részeknek az ország *jogi egészébe* tartozásának gondolata. Ha magánérdekek, vagy éppen a király, e jogi egész, a szent korona testének megcsonkítására törekedtek, egyszerre jelentkeztek a rendek követelései, kiknek az ország területére a királyéval egyenlő joguk volt.[63]

A ius regiumtól független, mintegy a királyság felett lebegő legfőbb birtokjog, amelynek az ország területe — mondhatnánk — reális vetülete volt, tette lehetővé a magyar államhatár fogalmának kialakulását a XIII—XIV. század fordulója táján.

Amint a magánbirtokhatár megvonhatásának egy ius possessionarium kétségtelen bizonyossága volt a szükségképi előfeltétele, akképen az államhatár teljes bizonytalanságának csak azon gondolatnak első, kétségtelen jelentkezése vethetett véget, hogy az országterület zárt jogi egészet alkot.[64]

*

Ettől az időtől azonban napjainkig, amikor a legelhagyatottabb helyen is kicövekelik az államok határát, igen hosszú a fejlődés útja. A bevezető sorokban jelzett célunkhoz képest erről az útról is kell néhány szót szólanunk. A fejlődésnek azt a szakaszát, amely a XIII—XIV. század fordulóját megelőzte, a *bizonytalan országhatárok korának* nevezhetjük.[65] E századforduló táján kezdtek — jobbára ismeretlen hatóerők munkája nyomán — a magyar államhatár első nyomai feltünedezni. A rákövetkező (XIV.) század új formákat érlelő, átmeneti idő. Ez alatt alakul ki a szent korona-államszemlélet, amellyel átitatódnak a politikai élet különféle megnyilvánulásai. Az ország területe a szent korona teste (corpus). Az állam határa e corpus tagjai birtokainak határával esett egybe. Nem választották el az állam határát a magánbirtokok határaitól. Vigyáztak arra, hogy egy tag se váljék le az ország testéről,[66] de ha eze-

[63] Az ország területének épségben tartását követelő legfontosabb törvénycikkek 1526-ig: 1439, 14. és 17. §, 1458, VIII. §, 1492, 4. §, 8. §, 25. §, 1498, 28. §, (e cikkely említi először a török birodalom felé eső országhatár elkülönítésének szükségességét), 1504, 20. §, 22. §, 1507, 19. §., 1514, 54. § (törvénycikkünk a magánbirtok- és államhatárok megállapitásának ügyét egy kalap alá foglalja), 1526, 28. §.

[64] A magyar államhatár kialakulásának időpontjául megjelölt századforduló jelentősége a gazdaságtörténet világánál is kibontakozik. Az országnak a külfölddel szemben való, a külföldi kereskedelem megvámolásának elvében megnyilatkozó elzárkózása az 1291-i törvénnyel vált általánossá. Domanovszky S.: A harmincadvám eredete, 53. l.

[65] E korra szinte anachronizmus használni az állam fogalmát.

[66] Igy Sopron, e „speciale membrum huius regni Hungarie" a magyar rendek szünelen gondoskodásának tárgya volt. (Házi III. köt. 340. l. Hunyadi János nevezte így Sopront.)

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ken belül voltak kisebb határvillongások, egyszerű magánjogi aktusként kezelték azokat. E kort (kb. XV—XVII. századot) *a szent korona államhatára korának* nevezhetnők, bár lehet, hogy ez elnevezés jogosságát a részletkutatások nem fogják később igazolni.[67] Esterházy Miklós fejtegetéseiben már összesűrítve benne rejlik *a modern államhatár korának* minden jellemző vonása. Az osztrák biztosok ugyanekkor hangoztatott álláspontjával szemben a nádor felfogása valóban meglepően modern.[68] Több mint tíz évtizednek kellett lefolynia addig, míg a XVIII. század végére fogalmilag is és a valóságban is megszilárdultak a magyar állam határai. E nagy átalakulás mögött rejlő hatóerőknek csak egyik legfontosabbjára mutatunk rá, amikor megemlítjük, hogy a XVIII. század folyamán lépett a középkor sok, apró gazdasági egysége helyébe, illetőleg azokat összefogva — főleg a merkantil eszmék hatására — az államoknak céltudatos nemzetgazdasági politika űzésére alapulszolgáló gazdasági egysége.[69] Ez az egység parancsolólag írta elő, hogy néha a magánérdekek és a magánhatárok rovására vonassanak meg az állam határai. A XVIII. század végére Esterházynak már jó egy évszázados elve általános postulátummá lett: a magánbirtokok határainak megvonása semmikép sem befolyásolhatja az államhatárok vonalának megállapítását.[70]

A XIII. század meghozta a magyar állam számára a jogi egység fogalmát s ezzel megtette az első lépést az állam határainak kikristályosodása felé. Századok folyama vezetett azonban a modern állam határainak kialakulásához. Az államhatár lényegét kitevő elemek lassan rakód-

[67] 1411-ben az osztrák és magyar határ viszonyainak rendezésére kiküldött biztosok még csak az osztrák és magyar dominia privatat különítették el. (Scheyb alsóausztriai tartományi titkárnak a nyugatmagyarországi határvidék történetéről írt, nagy előterjesztése Mária Teréziának. Kéziratban a bécsi Staatsarchivban, Hss. W. 170.) Olv. még a 63. jegyzetben idézett 1514 : 54. t.-cikket is!

[68] Hogy mi szerepe volt a szent korona államszemlélete a korábbi századok folyamán kijegecesedett rendszerének abban, hogy az államhatár modern felfogása korábban jelentkezett nálunk, mint az osztrákoknál, azt további kutatásoknak kell eldönteniök.

[69] V. ö. Srbik, Heinrich Ritter v.: Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I. bis Maria Theresia. 1907. XXI—XXIII. l.

[70] Az Esterházynál részletesen ki nem fejtett elv igen szép taglalásban részesült az 1794-i határjárásra kiküldött magyar bizottság elnökének különvéleményében. Értekezvén a magánjogi birtoklás és a szent koronában megtestesülő legfőbb birtokjogról („radicali sacrae regni coronae iure supremo"), megokolja, hogy a particularis határbejárás csak „salvis regni limitibus" történhetik. „Metae regni Hungariae sint inalienabiles." Orsz. Ltár. Acta limit. Fasc. 1. 1794. okt. 10. (Az elaborátum Domanovszky Sándor egyetemi tanár úr gyűjteményéből.) Éppen száz évvel korábban még diszkusszió tárgya a morva határ megállapítására kiküldött biztosok közt, hogy a végvidéki magánbirtokok határainak bejárásával egyszersmind az államhatárok is eldöntetnek-e? A kancelláriai instrukció szerint („per id"!) igen. A magyar fiscus azonban ellenkező véleményen volt. (E határper iratai: Orsz. Ltár. Archiv. Regnicolare. Lad. SS. Fasc. D. 1694. szept. 27., és u. o. szept. 23.)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

tak egymás mellé. A mai állapotok csíráit egy XVII. századi nagy államférfinuk politikai gondolkozásában fedeztük fel. Azóta a nála kifejezésre jutott alapkövetelmény szellemében haladt a fejlődés iránya. A fogalmak végleges tisztázottságától azonban még mindig messze vagyunk. Az államok életében egymást nyomonkövető nem is sejtett változások folytán elmondhatjuk, hogy napjaink sem ismerik az államhatár mibenlétének pontos definícióját.[71] Erre pedig nagy szükség volna, mivel a nemzetközi politika homlokterében már jó ideje az államhatárok problémája áll. E probléma igazságos és nyugodt megoldását a kérdés történeti elmélyítése van hivatva előkészíteni. Az elmélyedés első feltétele pedig a részlettanulmányok megindulása. Ezeknek feladata lemérni az egyéni és kollektív erők szerepét Magyarország határainak kialakulásában, kiváltképen azon különbségek megállapítása révén, amely különbségek kétségtelenül megfigyelhetők a magyar birodalomnak a szomszédos nyugati, északi, illetőleg keleti és déli államok és államszerű alakulatokkal szemben mutatott politikai arculatán.[72]

A részletkutatásnak azonban a közgondolkodásnak nemcsak a hivatalos iratokban lecsapódott emlékeit kell figyelembe vennie, hanem az irodalmi munkákban megnyilatkozó szellemét is. E kettős irányú vizsgálódás minden bizonnyal igen értékes adatokkal fogja gyarapítani a magyar történeti politika (politikatörténet) még megíratlan fejezeteit.[73] Min-

[71] Még ma is külön beszélünk politikai, katonai és vámhatárokról. Ezek jellemzői még most sem alkotják mindenkoron együttesen az államhatár egységes fogalmát. V. ö. a Sacher szerkesztette Staatslexikon II. köt. 811—818. hasábjait.

[72] Feltünhetett, hogy példáink mindig az ország nyugati és északi határaira vonatkoztak. Ennek oka az volt, hogy kelet és dél felé csaknem a legújabb időkig államhatár nem alakult ki, világosan illusztrálván azt, hogy az államhatárok mikénti kialakulása mindig két ország államiságának függvénye. Mivel kelet és dél felé az újabb időkig nem mindig állott fenn szorosabb értelemben vett állami alakulat, az országhatár is egészen más jellegű volt. Itt a tulajdonképeni országhatáron túl következett a Magyarországtól szorosabb állami függésbe hozott részek (ezeket fines, extremitates szóval jelölték a középkorban a törzsországot jelentő corpusszal szemben, 1486. évi tv. bevez. 4. §.), azon túl pedig a lazábban függő, vagy csak befolyási körébe eső területek határa. Övenként halványult a magyar államhoz tartozásnak gondolata s igy az elmosódottságba vesztek az állam határai. A déli és keleti határ történetének problémáit ismét önálló részlettanulmány feladata volna megoldani. Nemkülönben a részben újkori keletű belső határok (megyei, városi és dioecesis-határok) kialakulásának vizsgálatát is.

[73] Nem szabad azonban felednünk, hogy a korszellem változása legtöbbször az irodalomban nyilatkozik meg legkorábban. Néha hosszú évtizedek folynak le addig, míg e változások az élet egészét áthatják. A XIII. századeleji Anonymus a magyar államhatár pontos megvonásáról beszél, sőt ezt visszahelyezi két századdal korábbi időre (57. c. „Dux vero Zulta . . . fixit metas regni Hungarie"). Ez a tudósítása épen olyan anachronisztikus, mint birtok- és alkotmánytörténeti vonatkozásai. Ugyancsak így értelmezendők krónikáink hasonló helyei is.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

denekelőtt pedig megvilágítja a magyar államhatár kialakulásának hosszú, változatos folyamatát. Itt, egyelőre e kis tanulmány keretében meg kellett elégednünk azzal, hogy tisztázni igyekeztünk a magyar királyság első három századának az országhatár kialakulása kérdésével összefüggő, legfőbb problémáit.

Kring Miklós.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

STEPHAN DER HEILIGE ALS PÄPSTLICHER LEGAT

Die Kirchenhoheit des Königs wurde bis zum Ausbruch des Investiturstreites für den Ausfluss seines Herrscheramtes, seiner Stellung als Vikar Christi gehalten. Man nahm als etwas Selbstverständliches an, dass der König sich „an dem Bischofsamt beteilige", und im Einvernehmen mit dem Episkopat die Kirche verwalte und sein christliches Volk zum ewigen Leben führe. Damit war aber ein inniges Durchdringen des Regnums und Sacerdotiums, die Verflechtung beider Machtsphären frühmittelalterlichen Lebens von selbst gegeben. Es fehlte natürlich auf beiden Seiten nicht an Übertreibungen. Als Grenzfall kann in dem königlichen Lager gelten, wenn Alkuin in der Glanzperiode königlicher Machtentwicklung Karl sogar die Autorität in Glaubensfragen zusprach. Anderseits neigte die Kurie dazu, die kirchliche Tätigkeit der Herrscher von einem stillschweigenden Auftrag der Kirche abzuleiten. All dies änderte nichts an der Sache und der König blieb nach der Ansicht mehrerer Jahrhunderte der gottgewählte Führer der christlichen Ökumene.[1]

Mit dieser Feststellung haben wir bereits auch die Frage beantwortet, ob der König ein besonderes Recht dazu benötigte, dass er kirchliche Gesetze erlasse, Synoden einberufe, Kirchenprovinzen anlege, Bistümer errichte, usw. Im Westen übten zur Zeit der Reichsgründung Stephans die deutschen Könige ganz weitgehende Rechte aus, ohne dass sie dazu vorher eine päpstliche Erlaubnis oder Beauftragung hätten einholen müssen.[2] Noch unter Heinrich II. erhielt das Kloster Biforco vom Herrscher die Begünstigung, dass der Abt einen beliebigen Bischof zu Weihehandlungen berufen könne (1021).[3] Wohnte ein päpstlicher Legat zufällig z. B. der Gründung eines Bistums bei, so gleicht seine Rolle der der Rat

[1] Darüber ausführlich s. *mein* demnächst erscheinendes Buch: Die erste Epoche des ungarischen Königtums.

[2] So z. B. MG. DO. I. 4 vom J. 936. — DO. I. 356 vom J. 968.

[3] DH. II. 463 vom J. 1021.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

und Zustimmung gebenden Bischöfe und weltlichen Grossen. Aus den Urkunden können wir entnehmen, dass die Tätigkeit der Legaten nicht darin bestand, einen Rechtsgrund für die kirchlichen Verfügungen des Herrschers zu verschaffen.[4] Zur Zeit Heinrichs II. trat natürlich bereits die Autorität des Papstes — dank dem glorreichen Regiment eines Nicolaus' I. — mehr in den Vordergrund. Die Kirchenhoheit des Herrschers musste mit der veränderten Lage rechnen und dem Papst mehr Platz in der Leitung der Landeskirche einräumen. Es ist aber in der ersten Hälfte des XI. Jahrhunderts noch nicht soweit gekommen, dass der Herrscher nur auf Grund päpstlicher Genehmigung in kirchlichen Sachen, wie z.B. bei der Gründung eines Bistums, vorzugehen vermochte.[5]

Das Verhältnis Stephans zum Papsttum bestimmte die Zeitlage um 1000 vollkommen. Auch Stephan brauchte sich nicht auf eine päpstliche Erlaubnis zu berufen, als er das Bistum von Wesprim errichtete.[6] Wäre die Zusage des Papstes unvermeidlich gewesen, dann hätte ein Hinweis darauf seitens des Gründers nicht ausbleiben können. Man könnte natürlich dagegen einwenden, dass Stephan bereits vorher eine generelle Bevollmächtigung erhielt, und daher nicht notwendig war, die Zustimmung des Papstes von Fall zu Fall zu betonen. Diese Beweisführung ist aber dadurch entkräftet, dass der heilige König das Bistum Fünfkirchen tatsächlich „cum *consensu* Sanctissimi Apostolici et in presentia eius nuncii, Azonis episcopi, et aliorum omnium nostrorum fidelium Episcoporum Marchyonum, Comitum nec non minorum quoque personarum" begründete.[7] War der erste König von Ungarn im Besitz einer allgemeinen päpstlichen Beauftragung, dann könnte man fragen: Warum ist sie *hier*

[4] So z. B. DO. I. 76 vom J. 946: consultu et inductu dilecti nobis venerabilis praesulis Marini legati ecclesiae Romanae et Friderici archiepiscopi et aliorum episcoporum et fratris nostri Brunonis... — DO. I. 105 vom J. 948 — DO. I. 366 (vom J. 968) — DH. II. 62 vom J. 1004: adunatis in Merseburg archiepiscopis et episcopis, ducibus et comitibus, presente bibliotecario Romane ecclesie Leone episcopo, idem rex Henricus de communi auxilio omnium... — DH. II. 63 vom J. 1004.

[5] Charakteristisch ist dafür die Gründungsgeschichte des Bistums Bamberg vom J. 1007, in der das Verhältnis der Kirchenhoheit des Herrschers zum Papst und zur Synode klar zutage tritt. DH. II. 143 und 144 vom J. 1007: Romana auctoritate atque venerabilis Heinrici Vuirciburgensis episcopi consensu ac pari communique omnium nostri fidelium tam archiepiscoporum quam episcoporum abbatumque nec non ducum et comitum consultu...

[6] Die Gründungsurkunde s. bei *J. Karácsonyi*, Die Urkunden Stephans des Heiligen und die Bulle Silvesters II. (ung., 1891) S. 57. f.

[7] Ebd. S. 40. — Die in der Pécsvárader Urkunde vorkommende päpstliche Genehmigung erweckt in *E. Szentpétery*, Die Pécsvárader und Fünfkirchener Gründungsurkunden Stephans d. Hl. in: Értek. a tört. tud. kör. XXIV. (1918) S. 17 f. den Verdacht, dass man das Diplom hauptsächlich aus diesem Grund gefälscht hat.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ausdrücklich erwähnt und warum *dort* verschwiegen? Dies wird aber sofort verständlich, wenn wir in Betracht ziehen, dass bei der Stiftung auch ein päpstlicher Legat, namens Bischof Azo, anwesend war. Wie wenig aber die Angabe des päpstlichen consensus für „rechtsbildend" angesehen werden kann, geht aus der Gründungsgeschichte des Bistums Merseburg (1004) hervor, die uns eben bezüglich der Bistumserrichtung in Fünfkirchen das richtige Vergleichsmaterial bietet. Auch die Wiederherstellung des Bistums Merseburg fand in der Anwesenheit eines päpstlichen Legaten statt, doch weisen die betreffenden Urkunden nicht auf einen besonderen päpstlichen Konsens.[8] Ein päpstlicher Legat nahm ferner auch an der Stiftung des Klosters zu Somogyvár im J. 1091 teil, ohne dass es die darüber ausgestellte Urkunde für nötig hielt, die päpstliche Genehmigung besonders hervorzuheben.[9] Die Bestätigung Urbans II. wurde erst nachträglich eingeholt, und daher bezweckte sie bloss die festliche Bekräftigung einer bereits gegebenen Tatsache.[10] Hält man vor Augen, dass weder Stephan, noch seine Nachfolger im XI. Jahrhundert sich sonst auf die Autorität des Papstes bei ihren kirchlichen Handlungen beriefen,[11] dann rückt die Bedeutung des päpstlichen Konsens erst ins rechte Licht: der König war an den Konsens nicht gebunden, seiner Einholung bediente er sich aber gerne, da man es bereits für notwendig empfunden hat, die Geschehnisse Rom bekannt zu geben und um seine „moralische Stütze", meist nachträglich, zu ersuchen.

Wir sehen, die kirchliche Tätigkeit Stephans kann man restlos aus der Zeitlage erklären. Stephan beanspruchte für sich die Kirchenhoheit im selben Umfang, wie sie ein Heinrich II. in Deutschland besass. Nicht minder ist es stichhaltig, dass die ungarischen Könige des XI. Jahrhunderts ebenso Bistümer gründen, ebenso über kirchliche Angelegenheiten beschliessen, wie Stephan, ohne dass sie sich auf eine besondere päpstliche Betrauung stützen würden. Die Forschung kann zwischen den kirchlichen Befugnissen Stephans und Ladislaus' des Heiligen keinen Unterschied ent-

[8] MG. DH. II. 62 und 63 vom J. 1004.

[9] *Fr. Baumgarten*, Die Verbindungen der Abtei zu Saint-Gilles mit Ungarn (ung.), in: Századok XL. (1906) S. 403 ff.

[10] Ebd. S. 407.

[11] Man beachte, dass Stephan sich bei der Organisation der Kirchengemeinden nicht auf eine besondere päpstliche Beauftragung beruft, s. Decr. Steph. II, 1 (Závodszky S. 153), Vgl. ferner die Gründungsgeschichte des Agramer Bistums (1134: Smiciklas Codex II. S. 42), Ladislaus der Heilige verordnet Vigilien zu Ehren des heiligen Stephan, des Märtyrers Gerhard wie auch des heiligen Martin: In hac vero sancta synodo a venerabili rege Ladislao statutum est, ab universis collaudatum et canoni zatum, ut vigilie.... (Decr. Lad. I, 37. Závodszky S. 163).

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

decken. Trotzdem nimmt man in der Literatur ganz allgemein an,[12] dass Stephan der Heilige — aber nur er allein in der Reihe der ungarischen Könige — durch eine besondere Gunst vom Papst die Würde eines Legaten erhielt, um die Missionsarbeit der römischen Kirche zu lenken, das Land in Kirchenprovinzen einzuteilen, die Bischöfe zu ernennen, usw. Seine kirchliche Vollmacht hätte sich auch auf das Erteilen verschiedener kirchlicher Privilegien und Exemtionen erstreckt. Da die Literatur die Beweisführung dieser These im Ganzen aus dem Werk von. *J. Karácsonyi* entlehnte,[13] werden wir uns im Folgenden allein mit den Ausführungen des genannten verdienstvollen Gelehrten auseinandersetzen.

Die Hauptstütze dieser Annahme, die sogenannte Sylvesterbulle, hat selbst *J. Karácsonyi* unwiderruflich für eine Fälschung erklärt.[14] Er meinte aber, es gebe auch weiterhin genügend Grund dazu, um an die sagenhafte Legation Stephans glauben zu müssen. Er führt das berühmte Privileg des Klosters Pannonhalma vom J. 1001 (?) vor,[15] in welchem Stephan unter anderem fast sich verteidigend sein gutes Recht betont, dass er das Zehent vom Komitat Somogy zum Nachteil des später errichteten Bistums Wesprim dem Kloster verlieh. Die fragliche Stelle lautet folgenderweise: „Quod si uos fideles licuit mihi, quo uolui, loco episcopatus et abbatias statuere, an non licuit cuipiam loco, quod uolui, ut facerem ?" Wie *Karácsonyi* hieraus den Satz, Stephan sei päpstlicher Legat gewesen, herauslesen konnte, ist mir völlig unbegreiflich. Zuerst wird der Papst nicht einmal erwähnt, geschweige denn eine Anspielung auf eine päpstliche Legation, dann wendet sich Stephan in einem ganz subjektiv gehaltenen Ton an seine fideles, und stellt seine Befugnis so dar, als ob er sie seiner christlichen Gemeinde, seinen Glaubensgenossen verdanken müsste. Wenn man bereits davon sprechen will, wer die Macht dem König übertrug, dann kann nur das christliche Volk in Frage kommen. Es scheint natürlich ganz sinnwidrig, dass es die Untertanen waren, die dem Herrscher die Kirchenhoheit überlassen haben. Aber wenn man hier fideles mit „Glaubensgenossen" übersetzt und dabei auch an den subjektiv-priesterlichen Ton denkt, fällt sofort Licht auf die dunkle Stelle. Im Zusammenhang mit der frühmittelalterlichen Königsidee haben

[12] So auch W. *Fraknói*, Das ungarische königliche Patronatsrecht (ung., 1895) S. 7. ff, — *Ders.*, Ungarns kirchliche und politische Verbindungen mit dem römischen Heiligen Stuhl (ung. 1901) I. S. 3. ff.

[13] A. a. O. S. 178—216.

[14] Vgl. noch *Joh. Lange*. Das Staatensystem Gregors VII. (Diss. Greifswald 1915) S. 76—81.

[15] Veröffentlicht: Pannonhalmi rendtört. I, S, 589. — *J. Karácsonyi*, a. a. O. S. 147—149.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

wir den König als „quasi sacerdos", als „Laienbischof" kennen gelernt. Nun ist daran gar nichts auffallend, dass ein Bischof an seine Herde, wie ein guter Hirt an eine gärende, und mit seinem Tun unzufriedene Gemeinde Worte richtet, wie etwa: Warum seid Ihr in Aufruhr? Warum bemängelt Ihr meine Handlung? Ich habt mich selbst betraut, damit ich die Gemeinde lenke, und für ihr Heil arbeite! Die sonderbar klingende Stelle in der Pannonhalmaer Urkunde kann nur aus der frühmittelalterlichen Königsidee restlos erklärt werden, sie steht mit der herrschenden Theorie in vollem Widerspruch.

Unsere Deutung liefert ferner einen Beitrag zur Interpolationsfrage der Urkunde. Die Literatur ist nämlich der Ansicht, dass die Urkunde in der jetzigen Form nach dem Original später verfertigt worden sei,[16] laut der Auffassung *E. Jakubovichs* unter Koloman,[17] und dass die Abschrift, wie sie auch das Original nachahmte, Interpolationen enthalte. So betrachtet *H. Bresslau* den mit „quod si vos fideles" beginnenden Satz für interpoliert.[18] Dies ist aber ganz unwahrscheinlich. Wäre das Exemplar um 1100 entstanden, wie *E. Jakubovich* es vermutet, dann hätte um seine Wiege der geistige Stab der Reformpartei gestanden. In diesem Fall könnten wir aber erwarten, dass die zugetragenen Sätze die fragliche Befugnis Stephans auf eine päpstliche Beauftragung zurückführen, wie dies der Interpolator Hartvick mit der Legenda maior Stephans um dieselbe Zeit tatsächlich tat, worauf wir noch später zurückkommen. Die primitive, frühmittelalterliche Auffassung weist vielmehr darauf hin, dass diese Stelle noch zum ursprünglichen Bestand der Urkunde gehört.

Damit verlassen wir die Zeit Stephans, um zu einem Brief des Papstes Urban II. zu gelangen, den *J. Karácsonyi* gleichfalls im Sinne seiner These deutet. Der Brief blieb undatiert, wurde aber wohl im J. 1096 geschrieben, und richtet sich an den ungarischen König Koloman bei Gelegenheit seiner Thronbesteigung (1095).[19] Als ein Kunstwerk päpstlicher Diplomatie, ist der Brief wunderbar in seinem ganzen Aufbau, daher kann sein Inhalt nur aus dem Ganzen gedeutet werden. Der dahingeschiedene König, Ladislaus, spielte in der päpstlichen Politik Heinrich IV. gegenüber von 1076—1080 eine nicht unbedeutende Rolle, da aber der Heilige Stuhl seine kroatischen Pläne durchkreuzte, versöhnte er sich um 1088 mit Heinrich IV.

[16] *E. Szentpétery*, Regesta regum I. Nr. 2. — *Ders.*, Ungarische Urkundenlehre (ung. 1930) S. 36.

[17] Zur Lesung der Tihanyer Gründungsurkunde (ung.) in: Magyar Nyelv. XIX. (1923) S. 78—79. Anmerk.

[18] Internationale Beziehungen im Urkundenwesen des MA. in: Archiv für Urkundenforschung VI (1918) S. 69.

[19] *Fr. Baumgarten*, a. a. O. S. 407—409. Bei *Jaffé*, Regesta Nr. 5662.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

und dem Gegenpapst.[20] Als die Nachricht des Todes Ladislaus' in Rom eingetroffen war, setzte der Papst Urban II. sein bestes daran, den neuen König im Streit mit Heinrich IV. auf seine Seite zu ziehen.

Nachdem er Koloman anlässlich der Thronbesteigung mit rhetorischem Schwung beglückwünscht, fährt er, auf den abtrünnigen Ladislaus anspielend, mit den Worten fort: „Iam diu enim Ungarorum populi errorum devia secuti sunt, et derelictis sue salutis pastoribus, alienorum gregum vestigiis adheserunt. *Reminiscat nunc strenuitas tua religiosi principis Stephani, qui generis tui primus a sancta Romana et apostolica ecclesia fidei religionem suscepit et regalis dignitatis iura promeruit.* Quanto enim amplius te divini dispositione iudicii in terrena dignitate provectum intelligis, tanto humilius debes potestatis divine principibus, Petro ac Paulo, fili karissime, obedire et *eorum ecclesie subiectionem et honorem a prefato principe institutum fideliter exhibere.*" Dann skizziert der Papst den politischen Kampf mit dem Wunsch, dass das Volk unter Kolomans Führung auf den richtigen Weg, zum Gehorsam gegenüber dem heiligen Stuhl, zurückfinden werde. Zum Schluss: „Porro de nobis ita tuam excellentiam confidere volumus, ut quicquid honoris, quicquid dignitatis predecessor tuus Stephanus ab apostolica nostra ecclesia promeruisse cognoscitur, certa devotione exquiras, plena liberalitatis benignitate percipias, dummodo in unitate eiusdem apostolice ecclesie firma stabilitate permaneas, et ei quicquid honoris, quicquid reverentie rex prefatus instituit, fideli benignitate devotus exhibeas."

Es war vielleicht nicht überflüssig den Text der Urkunde so ausführlich wiederzugeben. Wir sehen, dass ein historischer Vergleich zwischen Stephan und Koloman den ganzen Brief durchzieht. Damals, vor der Krönung Stephans, irrte das Land auf dem Pfad der Bosheit, jetzt geriet es nochmals durch Ladislaus in die Hände des Teufels. Damals gelangte Stephan zur Herrschaft, der als erster von der königlichen Sippe den Glauben aus der Hand der römisch-apostolischen Kirche übernahm, und sich der Rechte des königlichen Amtes als würdig erwies. Jetzt sollte auch Koloman, dem grossen Vorbild folgend, sich der Autorität Petri und Pauli unterstellen und das von Stephan errichtete Amt im Gehorsam gegenüber der apostolischen Kirche treu erfüllen. Wir dürfen nicht vergessen, dass der Papst eben von der Thronbesteigung Kolomans hörte. Worum es sich hier handelt, ist gerade nichts anderes, als das Herrscheramt, welches der neue König nach

[20] *J. Deér*, Die Aussenpolitik des ungarischen Stammesbundes und des patrimonialen Königtums (ung., 1928) S. 88—93. Vgl. dazu noch W. *Fraknói*, Der Brief Ladislaus des Heiligen zum Abt von Montecassino (ung.) in: Értek. a tört. tud. köréből XIX. S. 1 ff.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

dem Wunsch der Kurie im Geiste Stephans, des Begründers, also im Geiste der Ergebenheit und Achtung, gegenüber der Autorität in der Zukunft bekleiden sollte. Nun meint *J. Karácsonyi*, dass die Ausdrücke „honor, dignitas" sich auf die dem König Stephan verliehene Legatenwürde beziehen sollten. Urban II. habe Koloman dadurch auf seine Seite locken wollen, dass er ihm die Würde eines Legaten, die einst Stephan besass, anbot.[21]

Wer den schönen Aufbau des Briefes erkannte, dem müssen wir vielleicht nicht zu lange erörtern, dass *Karácsonyi* im Interesse seiner Theorie in den Text mehr als notwendig hineingelesen hat. Die Auslegung des Textes von *Karácsonyi* stürzt zusammen, da der fragliche honor, mit dem wir die dignitas für gleichwertig ansehen müssen, nicht vom Papst, sondern von Stephan selbst errichtet wurde („a prefato principe institutum", „rex prefatus instituit"). Es ist deshalb völlig unwahrscheinlich, dass der Papst darunter eine Würde verstanden habe, die er selbst dem König verleihen sollte. Das Königtum war tatsächlich das Werk Stephans, er nahm aber die Krone von der Hand des Papstes an, wie wir es auch von anderswo wissen.[22] Darum sagt der Brief: „promeruit", „promeruisse". Er erhielt ferner auch den Glauben von Rom, und dadurch stellte er sein Königtum unter die Glaubensautorität des Papstes. Urban II. will daraus ein gewisses politisches Kapital schmieden und ermahnt den Thronbesteiger zum verbindlichen Gehorsam gegenüber dem Nachfolger Petri. Es wäre auch zu viel, falls wir auf Grund dieses Briefes behaupten würden, dass Stephan sein Königtum dem Heiligen Stuhl als Lehen geschenkt habe.[23]

[21] A. a. O. S. 211—212.

[22] Thietmar IV c. 38 (MG. SS. III, S. 784): Waic ... coronam et benediccionem accepit. — Die fraglichen Termini kommen bei der Beschreibung Hartvicks in derselben Bedeutung vor: indicans eum dignum fore tali honore et dignitate (a. a. O. c. 9.).

[23] Diese Auffassung vertreten *P. E. Schramm*, Kaiser, Rom und Renovatio I. (1929) S. 154. — Ähnlich *J. Deér*, Heidnisches und Christliches in der altungarischen Monarchie (1934). S. 31. ff. Das lehnrechtliche Verhältnis, in dem Miesko I. Fürst von Polen sein Land dem Heiligen Stuhl schenkte („beato Petro contulisse civitatem"), kann nicht mit dem Schritt Stephans verglichen werden, da die damit verbundene Tributverpflichtung in den ungarischen Quellen nicht nachweisbar ist, wogegen der polnische Herrscher sich auch später (Boleslaw) einen Tributär des hl. Petrus nennt. Darüber s. *E. Hantsch*, Die Geschichte Polens (1923) S. 11 ff. *R. Holtzmann*, Böhmen und Polen im X. Jahrh. in Z. des Ver. f. Gesch. Schlesiens 52 (1918) S. 14. ff. Wie eine solche Lehnübertragung stattfand, sehen wir klar bei der Krönung des kroatischen Fürsten, Zvoinimir vom J. 1076 (Rački, Monumenta spectantia hist. Slavorum merid. VII. 103), die durch die Mitwirkung eines päpstlichen Legaten erfolgte. Auch hier wird der jährliche Tribut vom Papst ausdrücklich verlangt. — Es wäre auch nicht begreiflich, dass Otto III., der im engsten Einvernehmen mit dem

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Die Theorie von der päpstlichen Legation Stephans hat auf das Pannonhalmaer Privileg und auf den Brief Urbans verwiesen, da sie natürlicherweise die zeitgenössischen Quellen, oder jedenfalls das Material bezüglich einer zu Stephans Regierung nahe liegenden Zeit in erster Reihe verwerten wollte, eigentlich aber stützte sie sich auf weitaus jüngere Belege. In der ersten Hälfte des XIII. Jahrhunderts begegnen wir dem schon vollkommen ausgebildeten Gedanken. Als Béla IV. von Ungarn im J. 1238 den Heiligen Stuhl ersucht hat, dass ihm dieser die Würde eines Legaten anlässlich seines Kriegszugs gegen die Bulgaren verleihen möge, spielte die Legatenwürde Stephans bereits eine wichtige Rolle unter den vorgeführten Gründen. Er umschrieb die von Stephan genossenen kirchlichen Rechte ziemlich genau: „Petimus, ut officium legationis non alii, sed nobis in terra Assoeni committatur, ut habeamus potestatem limitandi dioceses, distinguendi parrochias, et in hac prima institucione potestatem habeamus ibi ponendi episcopos de consilio prelatorum et virorum religiosorum, quia *hec omnia beate memorie antecessori nostro sancto Stephano sunt concessa.*"[24] Im Jahre 1397 wollte man bereits wissen, dass Stephan in kirchlichen Sachen „*legatione Sedis Apostolicae de latere*" verfügte.[25] Auch in den päpstlichen Urkunden können wir vom Glauben an die Legatenwürde Stephans lesen. Im J. 1513 bestätigte Leo X. die Vorrechte des Klosters Pannonhalma, zugleich aber unterliess er nicht hervorzuheben, dass diese Rechte Stephan als einer „qui munere legationis de latere functus fuisse dicitur," dem genannten Kloster verlieh.[26] Vorher haben wir gesehen, dass das Pannonhalmaer Privileg von der Würde noch nichts weiss. Es ist ungemein lehrreich zu beobachten, wie eine jüngere Zeit, von ihrer veränderten Geisteslage aus getrieben, ein Dokument der bereits fremd gewordenen Vergangenheit umdeutet.

In der Auseinandersetzung mit der wissenschaftlichen Theorie fanden wir keine Angabe, keinen einzigen Beweis, der die Voraussetzung

Papst die Krönung Stephans vorbereitete (gratia et hortatu), die politische Unterordnung Ungarns dem Papsttum einfach hinnehmen hätte können. Gerade *Schramm* hat darauf hingewiesen, dass der Gesandte Stephans, Anastasius, sich in Rom auch in der Umgebung Ottos zeigte (DO. III. 396 vom 4. 4. 1001, zitiert bei *Schramm* a. a. O. S. 153). Auch die Untersuchung *K. Jordans*, Das Eindringen des Lehnswesens in dem Rechtsleben der römischen Kurie, in: Archiv f. Urkundenforsch. XII. (1931) S. 97 kam zu demselben Ergebnis, wie ich.

[24] Theiner, Monumenta Hung. I. S. 171.

[25] Fejér, Codex X 2 S. 519.

[26] Theiner, Monumenta Hung. II. S. 615. Andere Belege s. *W. Fraknói*, Verbindungen I. S. 13.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

über die Legationswürde des heiligen Stephans zu einer wissenschaftlichen Bestimmtheit erheben könnte. Statt dessen fiel uns eine alte, bis ins Mittelalter zurückreichende Überlieferung ins Auge, die feste Überzeugung, dass Stephan vom Nachfolger Petri mit der Würde eines Legaten ausgestattet wurde. So müssen wir unserer Untersuchung eine neue Richtung geben, und danach fragen, wie und wann diese Überlieferung entstand, welche ihre historischen Voraussetzungen waren.

Das Aufkommen des Glaubens an die fragliche Würde kann gut an der Hand der Legendenliteratur verfolgt werden, welche anlässlich der Heiligsprechung Stephans (1086) entstand. Wir besitzen von Stephan drei Biographien: die kleine, die grosse und die vom Bischof Hartvick stammende Legende.[27] Da die Legenda maior noch vor der Elevation entstand, dagegen die Hartvick-Legende zur Zeit Kolomans, fragt es sich, ob man die Ausbildung der Überlieferung nicht aus der Gegenüberstellung dieser beiden Legenden herauslesen könnte. Die Konfrontation des älteren Werkes mit dem jüngeren ist dadurch erleichtert, dass Hartvick kein selbständiges Werk schuf, sondern sich mit der Ergänzung und Überarbeitung der Legenda maior begnügte. Die Legenda minor bietet für unsere Untersuchung keinen Stützpunkt, so haben wir sie auch nicht herangezogen.

Von unserem Standpunkt aus ist es von grösster Wichtigkeit, dass die Stelle, wo es sich um die Übertragung der kirchlichen Befugnis aus der Hand des Papstes handelt, allein die *Hartvick-Legende* enthält, und dass sie daher für einen jüngeren Zusatz gehalten werden darf. Hartvick folgte in seinem Werk dem Text der Legenda maior,[28] doch fügte er eben an dieser Stelle eine längere Ergänzung ein, in der er erzählt, wie Stephan eine Gesandtschaft mit dem Auftrag zum Papst schickte, damit der Heilige Vater „nouelle christianitati exorte in partibus pannonie largam benedictionem porrigeret, strigoniensem ecclesiam in metropolim sue subscriptionis auctoritate sanciret, et reliquos episcopatus sua benedictione muniret. Regio etiam dignaretur ipsum diademate roborare, ut eo fultus honore, cepta per dei gratiam posset solidius stabilire." Als die Botschaft Stephans „ab apostolica sede que premisimus insignia postulauit, indicans eum dignum fore tali honore et dignitate", übergab der Papst für Stephan diejenige Krone, welche eigentlich für den polnischen Herrscher verfertigt wurde. Ausserdem sandte der Papst Stephan ein Kreuz, das vor dem König als das apostolische Zeichen getragen werden sollte. Dann hätte der

[27] Dazu s. *J. Pauler*, Die Hartvick-Legende und ihr Pester Kodex, (ung.) in Századok XVIII (1884) 739 ff. — *Ders.*, Über die Hartvick-Legende (ung.) ebd. XXVI (1892) S. 279. ff. — *E. Varjú*, Legendae s. regis Stephani (1928) S. 89. 97.

[28] Florianus, Fontes I. S. 10—32.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Nachfolger Petri nach Hartvick folgenderweise ausgerufen: „ego inquiens sum apostolicus, ille uero merito christi apostolus, per quem tantum sibi populum christus conuertit. Quapropter dispositioni eiusdem, prout diuina ipsius gratia instruit ecclesias dei simul cum populis utroque iure ordinandis relinquimus".[29]

Wir betonen nochmals, dass der Text gänzlich von Hartvick stammt. Die für den Grundtext geltende *Legenda maior* sagt nur soviel über die Rolle des Papstes: „Quinto post patris obitum anno, diuina sic uoluntate clementia (hier schob sich der Zusatz Hartvicks in seinen Text ein) benedictionis apostolice literis (dazu fügt Hartvick in seinem Text: „cum corona et cruce simul") allatis, presulibus cum clero, comitibus cum populo laudes congruas acclamantibus, dilectus deo Stephanus rex appellatur..."[30] Von diesem dürftigen Bericht der Legenda maior hebt sich die sagenhafte Darstellung Hartvicks wie ein prunkvolles Bild ab. Wir bemerken, wie Bischof Hartvick bemüht war, den Papst in den Mittelpunkt der Begebenheit zu schieben. Auch sonst finden wir Stellen in den Zusätzen Hartvicks vor, die zeigen wollen, das alles, was die Kirche anbelangt, mit der Genehmigung des Heiligen Stuhles vorgegangen sei.[31] Man kann nicht sagen, dass Hartvick bereits von einer Verleihung der Legatenwürde seitens des Papstes weiss. In dieser Hinsicht blieb er noch vollkommen im Rahmen des Urban-Briefes, mit dem seine Darstellung übrigens in vielem übereinstimmt. Wie dort, so wird auch bei Hartvick das Königsamt mit den Ausdrücken „honor, dignitas" wiedergegeben, welches Stephan erlangt, da er sich dafür würdig erweist. Man kann ja weiter ebensowenig behaupten, dass Stephan bloss kraft der päpstlichen Bevollmächtigung die Kirchenhoheit ausgeübt hätte. Nach der Erzählung Hartvicks war Ungarn bereits in Bistümer eingeteilt, und Gran genoss eine Metropolitätsstellung über allen Kirchen.[32] Der Papst sollte aber die Verfügungen Stephans mit seiner Autorität bekräftigen.

Der Glaube an die päpstliche Legation Stephans ist bei Hartvick

[29] Hartvick V. c. 9. (Florianus I. S. 44—45.)

[30] III. c. 9 (Florianus Fontes I. S. 17—18.) Vgl. damit die Thietmarsche Stelle, die gleich lautet, s. Anm. 22.

[31] Vgl. Hartvick VI s. 12 (Florianus S. 47): per consensum romani pontificis sepe dictum ascricum colocensem episcopum in illius locum substituit. Weiter: sebastianus . . . per apostolici consilium sue sedi restitutus est. Charakteristisch ist der Zusatz bei der Darstellung der Elevatio Stephans: ex romane sedis institutione, apostolicis literis sancitum est, ut eorum corpora eleuari deberent (XI c. 23 Florianus S. 63), was wohl nicht mit der Tatsache in Einklang steht, dass Urban II. noch im J. 1096 die Heiligkeit Stephans nicht anerkennt. S. darüber *Fr. Baumgarten* a. a. O. S. 408.

[32] Wir müssen betonen, dass es sich hier nur um die Auffassung von Hartvick handelt. Dass dies in der Tat nicht der Fall war, bedarf keiner näheren Begründung.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

noch nicht vorhanden, er zeigt aber die Überlieferung sozusagen in statu nascendi. Die Darstellung von Hartvick bewahrte für uns jene Phase des Vorgangs, die noch den Keim der Überlieferung in einer ziemlich reinen Form enthält. In dieser Vorstufe der Entwicklungsreihe wird Stephan als apostolus begrüsst, und erlangt eben deshalb („quapropter") die Vollmacht vom Papst, um Kirchen Gottes in Ungarn zu errichten. In diesem Zusammenhang spielt das tragbare apostolische Kreuz eine der wichtigsten Rollen.[33] Stephan war der Apostel seines Volkes, er war nicht nur apostolicus, sondern ein Apostel selbst. Der schöne Spruch, den Hartvick in den Mund des Papstes legt, gibt dies in einem feinen Gedankenspiel kund. „Ego inquiens sum apostolicus, ille uero merito christi apostolus." Der Papst spendet ihm daher mit voller Freude seine Unterstützung, und seine apostolische Genehmigung. Hier liegt, ohne Zweifel. der springende Punkt! Als der juristische Geist sich mit der Zeit mehr und mehr des religiösen Denkens bemächtigte, und seinen Triumphzug unter Innozenz III. feierte, suchte man den Begriff „apostolus" der Vorstellungswelt der Zeit anzupassen, und ihn sozusagen in die Zeitsprache zu übersetzen. Man konnte nicht mehr für rechtsmässig halten, dass ein König sich als apostel aufwarf, und dass er die Bestätigung seines Wirkens erst nachträglich einholt. Es war völlig unverständlich, wie ein Herrscher solche Rechte auszuüben wagte, die allein dem Heiligen Stuhl gebühren. So drehte man die Sache um, und erklärte, dass der erste König von Ungarn die apostolische Würde auf Grund einer päpstlichen Vollmacht auf sich nahm.[34] Dann lag die Annahme auf der Hand, dass Stephan als ein Legat de latere im Namen des Papstes die Kirche in Ungarn begründete. Mit solcher Befugnis sah man allein Legaten ausgestattet.

Zur Zeit Kolomans, als Hartvick sein Werkchen schrieb, sah man Stephan, den Begründer des christlichen Ungarns als einen Apostel an. Diese Anschauung rührte aber nicht von der Zeit Kolomans her, sie fand diese bereits ausgebildet vor. In der Legenda maior lesen wir: „Merito igitur *infra terminos sue dominationis* nomen adeptus est apostoli, quoniam etsi ipse euangelizandi non assumpsit officium, predicatorum tamen dux et magister, eius tutaminis et sustentationis instituit solatium."[35] Die nüchternen Worte der Legenda maior gestehen es offen, dass Stephan selbst kein apostolisches Missionsamt übernahm, da er aber als Heerführer und zeiter der Prediger die Mission schützte und mit

[33] Hartvick V. c. 9. (Florianus S. 45.): crucem insuper ante regi ferendam uelut in signum apostolatus misit.

[34] So meinte König Andreas II. in einer Urkunde vom J. 1233. S. Theiner Monumenta Hung. I, S. 116.

[35] Legenda maior IV. c. 11 (Florianus S. 21).

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

allen Mitteln beförderte, erhielt er von seinem Volk mit vollem Recht den apostolischen Namen. Die Legenda maior muss noch zugeben, dass sie von einer apostolischen Missionstätigkeit Stephans nichts wisse : sie macht uns aber auch auf eine volkstümliche Auffassung aufmerksam, welche den ersten König von Ungarn bereits „den Apostolischen" benannte. Wie wir sehen, befindet sich diese Tradition noch im Gange, sie bezwang noch nicht mit einer Ausschliesslichkeit, die keinen Widerspruch mehr duldet, alle Gemüter. Es gab noch Leute, die dessen bewusst waren, dass der Name apostolus vom dankbaren Land erfunden wurde.

Viele Zeichen weisen darauf, dass der Stephanskult gerade unter Ladislaus mit grösster Gewalt aufflammte.[36] Er erreichte seinen Höhepunkt in der Heiligsprechung, die Ladislaus selbst vorbereitet hatte, wie auch er es war, der den neuen Heiligen in den Kalender der ungarischen Kirche aufnehmen liess.[37] Schon *Franz Baumgarten* bemerkte bei der Veröffentlichung des oben ausführlich behandelten Urban-Briefes, dass man der im J. 1086 von Ladislaus bewirkten Kanonisation nur einen volkstümlichen Charakter zusprechen darf, da der Papst Stephan noch im J. 1096 nicht für heilig hielt.[38] Aus diesem Umstand geht klar hervor, dass die Heiligsprechung Stephans aus dem breiten Boden eines volkstümlichen Glaubens herauswuchs. Wie ein Fluss nahm der Stephanskult immer grösseren Umfang an, und wurde mit neuen Inhalten bereichert. Dies alles macht es wahrscheinlich, dass auch der „apostolische König" des Stephansbildes in der Zeit kurz vor der Elevation entstand.

Unsere Vermutung erhält aber auch von numismatischer Seite aus einen festen Unterbau. *Valentin Hóman* hat die treffliche Beobachtung gemacht, dass das tragbare apostolische Kreuz auf den Münzen der ungarischen Könige erst unter Ladislaus auftaucht, und zwar auf den letzten Prägungen seiner Regierung (gest. 1095).[39] Obzwar ihm solche Münzen mit dem tragbaren Kreuz bereits von Salomon bekannt sind,[40] ändert dies an der Tatsache nichts, da sie eben in seine letzten Jahre, wahrscheinlich bereits unter Ladislaus, fallen.[41] Mit dem Auftritt des apostolischen Kreuzes unter Ladislaus scheint auch in Verbindung zu stehen,

[36] Darüber s. das neue Werk *J. Deérs* a. a. O. S. 7.

[37] Decr. Lad. I 37 (Závodszky S. 163—164.)

[38] A. a. O. S. 408.

[39] Zur Geschichte des ungarischen Wappens (ung.) in : Turul XXXVI (1922) S. 8. — *Ders.*, Ungarische Geldgeschichte (ung., 1916) S. 196, 231. Das Münzbild s. *L. Réthy*, Corpus Nummorum Hungariae I, Nr. 33, 34. Das Zeichen kommt auch auf den Prägungen von Koloman (ebd, Nr. 42), von Stephan II. (ebd. Nr. 53) und von Bela II. (ebd. Nr. 56) vor.

[40] Geldgeschichte S. 194 bei *Réthy*, Corpus Nr. 21.

[41] *Hóman*, Geldgeschichte S. 206, 225. Sie stammen angeblich aus der Zeit 1074—1080.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

dass Urban II. als erster das bis dahin übliche einfache Kreuz mit dem apostolischen, tragbaren, auf den päpstlichen Bullen vertauschte.[42] Das tragbare Kreuz erlangte seine höhere, symbolische Bedeutung erst unter, oder kurz vor dem Pontifikat Urbans II. (1088—1099). Daher ist es völlig unwahrscheinlich, dass die ungarische Gesandtschaft von Rom für Stephan ein apostolisches, tragbares Kreuz geholt hätte.[43] Ferner ist es klar, dass der Bericht von Hartvick, der die Kreuzsendung („crucem insuper ante regi ferendam uelut in signum apostolatus misit") enthält, samt dem Apostelnamen Stephans, sein ganzes Wissen aus einer blutjungen heimischen Tradition schöpfte. Jene Überlieferung, die Hartvick in seiner Überarbeitung der Legenda maior so geschickt verwertete, war noch unter Ladislaus in ständigem Wachstum, und zog noch immer neue Elemente an sich. So entstand damals jenes Bild vom apostolischen Stephan,[44] das zur Zeit der Legenda maior noch keine allgemeine Anerkennung zu gewinnen vermochte. Für Hartvick bedeutete es aber schon eine feste Basis.

Durchforschen wir die Interpolationen Hartvicks, so fällt es uns sofort auf, dass er überall der heimischen Überlieferung Rechnung tragen wollte. Er erzählt solche Dinge, die zweifellos auf heimische Nachrichten zurückgehen.[45] Auch seine Darstellung bezüglich der ungarischen Gesandtschaft verrät die heimische Tradition. Der Traum des Papstes, die sagenhafte Gegenüberstellung des polnischen Herzogs mit Stephan, das dadurch entstandene Wetteifern zwischen den beiden Herrschern um die Krone, und dann die Verkündung der Vortrefflichkeit Stephans durch domini nuntius im Traume, dies alles trägt den Hauch der ungarischen, volkstümlichen Überlieferung an sich. Wir dürfen nicht vergessen, dass sich die Regierung Ladislaus mit dem Sammeln altungarischer Tradition verband. Es kann nicht als ein blosser Zufall gelten, dass der Grundstock

[42] *J. v. Pflugk-Harttung*, Die Bullen der Päpste (1901) S. 52. — *Hóman*, in : Turul S. 6.

[43] Die Legenda maior erwähnt bloss die päpstliche Benediktion. Ob die bei der Krönung verwendete Krone vom Papst herrührt, kommt aus dem Text nicht klar genug hervor. Legenda maior III. c. 9. (Florianus Fontes I, S. 18.). Auf der Grund der Thietmarschen Stelle (IV c. 59) kann als gesichert angesehen werden, dass der Heilige Stuhl ausser Benediktion und Krone nichts anderes sandte.

[44] Albericus nennt Stephan bereits apostolicus im Vorwort der ersten Dekretsammlung Kolomans. Závodszky S. 182 : Nam quis ambigat a sancto patre nostro Stephano, viro quippe apostolico . . .

[45] Hartvick III. c. 6. über den Kinderzehnt (Florianus S. 41) — VI c. 12 die Geschichte des Blindwerdens Sebastians (Florianus S. 47) — c. 13. über die Rechte der Kirche zu Stuhlweissenburg (Florianus S. 48—49). — XI. c. 33 neue Einzelheiten über den Vorgang der Elevatio (Florianus S. 63).

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

der ungarischen Chroniken, die verschollene Gesta Ungarorum um 1091—1092 am Hofe Ladislaus' geschrieben wurde.[46] Wie einst Karl der Grosse im Frankenreiche, so liess auch Ladislaus der Heilige die alte Überlieferung und das Sagenmaterial sammeln und gestalten. Dieses grosse Traditionsgut bekam die Zeit Kolomans als Erbschaft, die dadurch gezwungen war, sich mit ihm auseinanderzusetzen. Mit Koloman kamen gregorianisch gesinnte Geistliche zur Herrschaft, welche das Ziel verfolgten, das Reich Stephans, sein frühmittelalterliches Staatskirchentum im Sinne der gregorianischen Forderungen umzubauen. Ein Reformgeist herrschte am Hofe Kolomans. Auf den Befehl Kolomans musterte man auf einem Reichstag die Gesetze Stephans durch, wie uns hierüber Albericus, der die neuen Gesetze im Auftrag des Graner Erzbischofs Seraphin aufzeichnete, mit den Anhängern der alten Tradition polemisierend, berichtet.[47]

In diesen historischen Rahmen müssen wir das Werk des Bischofs Hartvick einfügen. Er hat die Umarbeitung der Legenda maior, der vor der Elevation geschriebenen Biographie Stephans „in regali precepto" unternommen,[48] also kann sein Werk neben der Gesetzgebung Kolomans als ein Produkt der Auseinandersetzungsbewegung angesehen werden. Die Betonung der päpstlichen Autorität lag Hartvick am meisten am Herzen. Er fand die Überlieferung von dem Apostelnamen Stephans vor, übernahm sie in die Legende, damit er sie im gregorianischen Geist mit der päpstlichen Benediktion verbinde. Damals verlangte der Papst von Koloman den Verzicht auf die Investitur.[49] Wir müssen bedenken, dass die gregorianische Partei sich genötigt sah, die apostolische Tätigkeit Stephans zu erklären. Sie griff also nach der Lösung: Stephan ging in kirchlichen Sachen mit Genehmigung des Papstes vor. Damit war aber das Fundament dem Glauben an die Legationswürde Stephans gegeben. So entstand die „Sage" von der päpstlichen Sendung Stephans. Sie war eine Verlegenheitskonstruktion der gregorianischen Kirche, die eine starke volkstümliche Tradition nur dadurch überwinden konnte, dass sie sie umdeutete. Die historische Forschung vermochte kein einziges Beispiel vorzulegen, dass je ein König im Laufe der Geschichte die Würde

[46] *V. Hóman*, Die aus der Zeit Ladislaus d. Hl. stammende Gesta Ungarorum (ung. 1925).

[47] Decr. Colomanni I, Praefatio (Závodszky S. 181—183). Am Anfang des XIII. Jahrhunderts galt Stephan bereits als der mythische Gesetzgeber Ungarns, s. *meine* Ausführungen in: Die königlichen Servientes und das patrimoniale Königtum (ung.), in: Századok LXL (1927) S. 412.

[48] Praefatio (Florianus S. 32.)

[49] *H. Marczali*, Enchiridion S. 115.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

eines päpstlichen Legaten bekleidete.[50] Dies widerspricht nämlich dem Wesen der Legation. Die wichtigste Aufgabe des päpstlichen Legaten lag doch darin, dass er die Interessen des Heiligen Stuhles eben gegenüber dem Königtum vertrete. So unpolitisch konnte nur die Theorie verfahren, die Geschichte selbst — nie.

Peter von Váczy.

[50] W. *Fraknói*, Patronatsrecht S. 7. Anmerk. 1.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

EGYHÁZI ÉS VILÁGI IMMUNITÁS.

Magyarországon csakúgy, mint a keresztény román-germán kultúrterület egyéb országaiban, nemcsak az igazságszolgáltatás, hanem a gazdasági élet terén is jelentős szerepet játszott az immunitás. Azáltal ugyanis, hogy gazdasági egységeknek bizonyos politikai és pénzügyi függetlenséget biztosított s ezzel — legalább részben — a középkori gazdasági béklyóktól megszabadította őket, rendkívüli fejlődési lehetőségeket nyitott meg számukra. A földesúri városok például — egyháziak és világiak egyaránt — ennek az intézménynek köszönik eredetüket.

Az immunitás, mint a középkori társadalmi és gazdasági berendezkedés annyi más alkotó eleme, római eredetű és kezdetben csupán a császári uradalmaknak biztosított mentességet adók, továbbá közmunkák és bizonyos természetbeni szolgáltatások alól. Császári privilégiumok azonban már korán magánosok birtokaira is adtak immunitást s teljes egészében immunitást élvezett már a római korban az egyház is.[1] A középkorba a jogfolytonosság hozta át és sorsa a frank birodalomban a VI. századtól pontosan követhető. Eleinte itt is csak a királyi uradalmaknak volt tartozéka, míg az egyházak és népeik a frank törvények szerint az állami terheknek és rendes bíróságoknak voltak alávetve.[2] éppen ennek következtében azonban az egyházak már nagyon korán, egymásután szerezték meg az immunitás kiváltságait, sőt igen sok világi is élvezett már a Merovingok korában immunitást.[3] Egyúttal azonban az immunitás jogi tartalmában bizonyos eltolódás következett be. Annak következtében ugyanis, hogy az immunitás az összes közterhek alól mentesítette tulajdonosát, helyesebben annak birtokát s a birtok minden jö-

[1] Brunner, H.—Schwerin, C.: Deutsche Rechtsgeschichte. II. Auflage. München und Berlin, 1928., II. 383. k. l.

[2] Schubert, H.: Geschichte der christlichen Kirche im Frühmittelalter. Tübingen, 1921.,[2] 160. l.

[3] Brunner i. m. II. 867. k. l., Schubert i. m. 155., 259., 554. k. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

vedelmét urának biztosította, az immunitáshoz tartozó jogok közül a bírói illetékek és bírságpénzek szedése s ezzel együtt a iurisdictio lépett mindinkább előtérbe.[4] Úgy, hogy a frank birodalomban az immunitás már nem csupán bizonyos közterhek alól való mentességet jelentett, hanem azt, hogy az immunitás birtokosa birtokán belül önmaga számára szedte az állami adókat és — a nagyobb bűnvádi perek kivételével — önállóan bíráskodott népei felett, sőt a IX. század közepétől az immunitási bíráskodás már az összes bűnperekre is kiterjedt.[5] Az immunitás tehát a Merovingok korától kezdve tilalmat jelentett a királyi és állami tisztviselőknek és bíráknak az immunitást élvező területre hivatalos minőségben való behatolása ellen,[6] tartalmából a hangsúly a iurisdictión volt, sőt a közterhektől való teljes mentesség nem is volt szükségszerű tartozéka.[7]

Magyarországba már ebben a formában jutott az immunitás. Mindjárt az első kétségtelen hitelű immunitási oklevél, amelyben III. István 1166-ban a dalmátfehérvári Szent János-monostornak még Krešimir és Zvoinimir horvát királyoktól kapott szabadalmait erősítette meg, mit sem szól az egyház népeinek adómentességéről, hanem csak arról beszél, hogy a fráterekben és tisztjeiken kívül a monostor népei felett más nem ítélkezhet,[8] ami nem jelenti természetesen azt, hogy a monostor adózási immunitást nem is élvezett.

Az immunitásnak meglehetősen elhanyagolt magyarországi történetével legutóbb Váczy Péter foglalkozott behatóan.[9] Szent István okleveleit a korabeli német immunitási levelekkel összehasonlítva, valamint a XI—XII. századra datált nagyszámú magyar immunitási oklevélhamisítvány alapján arra az eredményre jutott, hogy nálunk az immunitás a XI—XII. században ismeretlen volt s az egyházaknak az immunitás megszerzésére irányuló mozgalma a XIII. század elején indult meg, reakcióként a comesek fenyegető hatalma ellen.[10] Váczy kiindulópontja az volt,

[4] Brunner i. m. II. 386. l., Schröder, R.—Künssberg, E.: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. Berlin und Leipzig., 1922.,[7] 214. l.

[5] Below, G.: Der deutsche Staat des Mittelalters. Leipzig, 1925.,[2] 252. k. l., Seeliger, G.: Forschungen zur Geschichte der Grundherrschaft im früheren Mittelalter. Historische Vierteljahrschrift, VIII. (1905.), 312—313. l.

[6] Below i. m. 252—253. l. Dopsch. A.: Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters. Wien, 1928., 48. l.

[7] Dopsch i. m. 117., 166. k. l.

[8] Smičiklas, T.: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zágráb, 1904—., II. 106. l. V. ö. u. o. III. 99—100. l.

[9] Immunitás és jurisdictio. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, I. (1931.), 13. k. l.

[10] i. m. 32—33. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

hogy a Szent István és utódai által kiadott egyházalapító vagy adományozó oklevelek végén olvasható tilalmi formulának — amely az adományozott birtokok és más jogok elvételét, azok zavartalan élvezetének akadályozását mindenkinek, püspököknek, comeseknek stb. tiltja s amely eredetileg a német immunitási levelek záradéka volt — az immunitáshoz semmi köze nincsen s nem jelent egyebet fejlettebb okleveles gyakorlat formuláinak tartalom nélkül való átvételénél. S valóban, az immunitás — Váczy szerint — a Szent István utódaitól fennmaradt egyházalapító oklevelekben is hiányzik.

Maga Váczy Péter ütött azonban rést ezen az elméleten, amikor elismerte, hogy a pannonhalmi Szent Márton-monostor Szent István oklevele alapján mégis immunitást élvezett s azt a későbbi uralkodók is fenntartották, amit bizonyít I. Béla király elveszett privilégiuma és többek közt II. András király megerősítése is.[11] Szent István oklevelének Verbotsformel-jét[12] tekintették szerinte immunitási záradéknak s ennek szereztek érvényt a gyakorlatban.[13]

Ha azonban a pannonhalmi monostor okleveleit végignézzük, azt fogjuk találni, hogy az apátság alapításától kezdve valóban élvezett immunitást, de ennek nem a Szent István-féle oklevél tilalmi záradéka képezte alapját, hanem az, hogy Szent István a pannonhalmit ugyanazzal a libertással ruházta fel, mint amilyent a montecasinói bencés monostor élvezett.[14] Erre enged következtetni az, hogy az apátság immunitására vonatkozó oklevelek a monostornak Szent Istvántól nyert libertására hivatkoznak ugyan,[15] és IV. Béla 1257 június 9-én kelt privilégiuma kifejezetten is mondja, hogy az immunitást Szent István adományozta s I. Béla király újította meg az apátság számára,[16] amikor azonban a király az

[11] i. m. 22—23. l.

[12] Precipimus itaque sub testificatione saluatoris domini nostri Ihu xpi, ut nullus archiepiscopus, episcopus, dux, marchio, comes, uicecomes, seu aliquis homo magnus siue paruus de iam fato monasterio aliquo modo se intromittere in mancipiis, terris, uineis, decimationibus, piscationibus, ripis, placitis sine concessione abbatis eiusdem monasterii audeat. Quod, qui fecerit, componat centum libras auri optimi, medium camerae nostre ac medium prefato monasterio, suisque rectoribus, maledictionisque perpetuae uinculo eternaliter feriatur. Fejérpataky L.: A pannonhalmi apátság alapítólevele. Budapest, 1878., 25—26. l.

[13] Váczy i. m. 22. l.

[14] talem concessimus libertatem, qualem detinet monasterium sancti Benedicti in monte Cassino . . . Fejérpataky i. m. 20. l.

[15] Pl. III. Sándor pápa 1181. jan. 5-én kelt oklevele, Erdélyi L.: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Budapest, 1902—., I. 609—610. l., vagy IV. Béla király 1263. márc. 18-án kelt oklevele, u. o. 322. l. stb.

[16] immunitatem seu libertatem ecclesie sue (t. i. Sancti Benedicti) concessam a Sancto rege Stephano et rege Bela primo innovatam. U. o. II. 298. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

apátság népeinek bírói immunitását a maga részéről is megerősíti, azt „de consuetudine approbata" alapján tette, nem pedig Szent István oklevelének tilalmi formulájára hivatkozva. Hogy nem a tilalmi formulából, hanem a montecasinói apátságéval egyező libertásból származtatta szabadalmait, köztük az immunitást, maga a pannonhalmi monostor is, mutatja az, hogy Similis pannonhalmi apát 1180-ban külön követ útján kért pontos tájékoztatást a montecasinói apátság szabadalmairól, köztük az apátság népei felett való bírói joghatóságról is,[17] a pannonhalmi apátság többször is kiadatta magának a montecasinói apátság alapítólevelének hiteles másolatát és azt a monostor nagy birtok- és jogrendező apátja, Uros apát 1225-ben III. Honorius pápával többször, valamint egy itáliai közjegyzővel is újra átíratta.[18] Az immunitásnak ilyen formában, más egyház szabadalmainak átruházásával történt adományozása különben Szent István korában a német okleveles gyakorlatban is szokásos volt.[19] Felesleges talán említenünk, hogy a pannonhalmi szerzetesek a montecasinói apátság szabadalmait Szent István korában és később is ismerték, hiszen, mint Fejérpataky László rámutatott, minden valószínűség szerint a montecasinói apátság adta a pannonhalmi monostor első lakóit is[20] s a XII. század utolsó negyedétől, vagy talán már előbb is, a montecasinói apátság jogairól beszerzett írásos dokumentumokkal csak a „consuetudo approbata"-t kívánták Pannonhalmán az újabb, okleveles bizonyítási gyakorlatnak megfelelően alátámasztani.

Egészen helyes tehát Váczynak az a megállapítása, hogy a Szent István és utódai okleveleiben szereplő tilalmi formula nem tekinthető immunitás-adománynak, ebből azonban arra, mintha az immunitás a XII. század végéig ismeretlen lett volna Magyarországon, még nem lehet következtetést vonni. Az különben, hogy a magyar egyház az adományozott privilégiumok részletezése nélkül egyszerűen az alapításban részes külföldi monostor szabadalmait kapta, nem egyedülálló a magyar egyháztörténetben. III. Béla király 1183-ban a magyarországi cisztercita kolostoroknak ugyanazt a libertást adományozta, amit a franciaországi cisztercita monostorok élveztek,[21] az immunitás megnevezése és a Szent István-féle oklevelekben olvasható tilalmi formula nélkül s a magyarországi cisztercita monostorok — a pannonhalmihoz hasonlóan — azon az

[17] U. o. l. 608. l.

[18] U. o. l. 668. k. l.

[19] Stengel, E. : Die Immunität in Deutschland bis zum Ende des 11. Jahrhunderts. I. Diplomatik. Innsbruck, 1910., 344. k., 409—410. l.

[20] Fejérpataky i. m. 150—151. l.

[21] Békefi R. . A pilisi apátság története. Budapest, 1891. I. 126. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

alapon élveztek immunitást, mert az a franciaországi ciszterciták libertásának is tartozéka volt.

A pannonhalmi és a ciszterci monostorok esete tehát azt bizonyítja, hogy az idegen földről betelepült papság — és ez természetes is — igyekezett magának Magyarországon legalább annyi szabadságot és jogot biztosítani, mint amennyit külföldön élvezett s az egyházalapító uralkodók az egyháziak külföldről magukkal hozott libertását — egyebet alig tehettek volna — minden nehézség nélkül elismerték. Semmi okunk sincs azonban feltételezni, hogy kizárólag csak a pannonhalmi bencés és a ciszterci kolostorokkal kapcsolatban volt ez a helyzet. Nyilvánvaló, hogy biztosították maguknak a külföldön szokásos egyházi jogokat, köztük az immunitást, a Szent István és utódai által alapított többi egyházak is.

Mindenekelőtt az esztergomi érsekségre kell gondolnunk, mert elképzelhetetlen, hogy az ország legelső egyházánál bármely magyarországi egyház is több jogot élvezhetett volna. Valóban, amikor IV. Béla király Benedek érsek panaszára 1256 december 16-án az esztergomi érsekség régi jogait, köztük teljes adózási és crimináliákra is kiterjedő igazságszolgáltatási immunitását megerősítette, tette azt azzal a megokolással, hogy az apostoli szentszék és a szent királyok az esztergomi egyházat, mint az összes magyarországi egyházak primását, egész Magyarország valamennyi püspöki egyháza felett, mindannyiénál több és kiválóbb szabadalommal s exempcióval ruházták fel.[22] III. Kelemen pápa is azt írta 1188 április 9-én kelt bullájában, hogy ez esztergomi egyház Szent István királytól kapta szabadalmait és immunitásait[23] s mint másutt rámutattunk, Esztergom város kialakulása is azt bizonyítja, hogy az esztergomi érsekség alapításától kezdve élvezett immunitást.[24] Az egri egyházról pedig IV. Béla király 1261 szeptember 9-én kelt oklevelében az egyházmegye területén élő főurak, nemesek és várjobbágyok állítása, továbbá az esztergomi, váci és budai káptalanok által végzett inquisitiók, V. István pedig 1271-ben huszonöt tekintélyes nemes eskü alatti vallomása alapján állapította meg, hogy Szent István és Szent László királyoktól kapta a püspökség szabadalmait és birtokait, s az így összeírt szabadalmak közt szerepel az is, hogy az egyház nemesei, polgárai és minden rangú népei az egyházon kívül senkinek adózni és descensust szolgáltatni nem tartoznak s a püspök és a káptalan officiálisain kívül

[22] Knauz N.—Dedek Crescens L.: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Esztergom, 1874—, I, 436. k. l.

[23] U. o. I. 135. l.

[24] A magyar várostörténet első fejezete. Századok. LXVIII. (1934.), 28. k. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

felettük más senki nem ítélkezhet,[25] — az esztergomi érsekségéhez hasonlóan teljes immunitást élvezett tehát alapításától kezdve az egri püspökség is. Lehetséges, hogy az immunitás adományozása ezeknek és talán a Szent István által alapított többi püspöki egyháznak elpusztult alapítólevelében is bennfoglaltatott, mint ahogy megvan az a veszprémi püspökségében.[26] Az alábbiakból pedig kitünik, hogy adományoztak immunitást Szent István utódai is.

A Vogt-ság intézménye minálunk nem honosodott meg ugyan, de amint már Timon Ákos rámutatott, az immunitással bíró magyarországi egyházaknak is külön tisztviselőik voltak az immunitással járó iurisdictio ellátására.[27] Legkifejlettebb igazságszolgáltatási szervezete mindenesetre az esztergomi érsekségnek lehetett, amelynek birtokain érseki palatinus, iudex curiae és comes terrestris-ek ítélkeztek,[28] míg a pannonhalmi monostor és a veszprémi püspökség iurisdictiót gyakorló officiálisait csak comes curialis-nak,[29] az egri püspökségét pedig egyszerűen comes-nek[30] nevezték s e két utóbbi elnevezés volt általában használatos. Amikor tehát II. András királynak 1211-ben kelt, a tihanyi apátság birtokait és népeit összeíró oklevelében curialis comes-ekről olvasunk, akiket az apátságot alapító I. András király „ad tuendum salubriter populos monasterii sui constituerat" s akiknek utódai az összeíráskor is az apátság szolgálatában állottak, alig lehet kétségünk az iránt, hogy alapításától kezdve immunitást élvezett a tihanyi monostor is. Erdélyi László ugyan azt hiszi,[31] hogy a tihanyi monostor immunitásának alapját IV. László király 1276 július 30-án kelt oklevele képezte, ez az oklevél azonban csupán a collectaszedést tiltotta el a monostor Apáti falujában, immunitás adományozásáról szó sincs benne, sőt éppen régi immunitás megerősítésének

[25] Fejér, G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis. Buda, 1829, IV. 3. 33. k. l., V. 1. 153 k. l.

[26] *Habeat* enim prelibata sancti Mychaelis Wesprimiensis ecclesia . . . predictarum civitatum atque villarum, ut prediximus, *potestatem habendi* atque usque in perpetuum possidendi, nec non prelibato Stephano episcopo, cui est regimine (!) commissa, suisque successoribus perpetim subiciendi omnium hominum contradictione funditus. Szentpétery I.: Szent István pécsváradi és pécsi alapítólevele. Budapest, 1918. (Értekezések a tört. tud. köréből, XXV. 10.), 61—62. l. — Hogy a püspökség az immunitást valóban élvezte, arra vonatkozólag csak 1203-tól kezdve vannak adataink, Fejér II. 414. l., IV. 1, 309—310. l., Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár. Pest, 1860—, VI. 510. l., ezekből azonban éppen nem arra lehet következtetni, mintha a püspökség csak ettől az időtől fogva élt volna az immunitási jogokkal.

[27] Timon Á.: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1903², 212. l.

[28] Mon. Strig. I. 473. k. l..

[29] Pann. rendt. I. 600., 616., 657., 661., 676. stb. l. Fejér IV. 1. 309—310. l.

[30] Fejér V. 1. 158. l.

[31] Pann. rendt. X. 537. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

kell tekintenünk az oklevelet. Ezt bizonyítja IV. Kelemen pápa 1267 január 11-én kelt bullája is, amelyben az apátságnak I. András királytól kapott birtokait összes szabadalmaival és immunitásaival együtt erősítette meg s külön megerősítette a tihanyi egyháznak a világi adók alól a királyoktól nyert mentességét is.[32]

Általában, a XII. század végétől kezdve mindinkább szaporodó immunitási oklevelek jelentékeny részéről nem lehet megállapítani, hogy azok új jogokat adományoztak volna az illető egyházaknak. András szlavón herceg 1198-ban kelt oklevelében, amikor a zágrábi püspökség népeinek azt a szabadalmat adja, hogy csak a püspök, vagy az általa állított bírák előtt lehet perelni őket s más bíró előtt nem tartoznak megjelenni, azaz, amikor a zágrábi püspökségnek törvénykezési immunitást ad, azt mondja, hogy a püspök *jogos* követeléseinek szivesen engedve adta az oklevelet,[33] ami más szóval azt jelenti, hogy a püspökség immunitásssal bírt azelőtt is s azt most András herceg a püspök kérésére csupán megerősítette. IV. Lászlónak 1277-ben kelt oklevele szerint a zágrábi püspökség népei a szent királyok idejétől élvezték ezt a szabadalmat.[34] II. András 1212-ben kelt okleveléből tudjuk, hogy a királyi tanács megállapítása szerint a budai egyháznak is régi időktől volt immunitása[35] s IV. Béla 1243-ban kelt oklevelében azt mondja, hogy az régi privilégiumokon és megszakításnélküli birtokláson alapult.[36]

II. András 1212 évi oklevele egyébként egy lépéssel közelebb viszi a kérdést a megoldáshoz. Azt olvassuk benne ugyanis, hogy a budai egyház dos-ként kapta birtokait és immunitását,[37] dos-nak pedig azokat az adományokat nevezték, amelyekkel az egyházalapító patronus látta el egyházát az alapításkor. Az összes magyar katedrális egyházak feletti patronusi jogára hivatkozva állapította és erősítette meg V. István király 1271-ben az egri püspökség immunitását[38] s monasterium nostrumnak nevezte IV. Béla is a bakonybéli bencés monostort, amikor 1264 november 1-én utasította több vármegye ispánját a monostor Szent Istvántól nyert s — javainak a XII. század elején készült összeírása szerint[39]

[32] U. o. X. 526—527. l.

[33] Justis igitur postulationibus tuis grato concurrentes assensu ... Wenzel XI. 63. l.

[34] Wenzel XII. 191. l.

[35] Fejér III. 1. 121—123. l.

[36] per antiqua priuilegia et continuam possessionem ... constitit euidenter ... Fejér IV. 1. 296—297. l.

[37] Fejér III. 1. 121. l.

[38] Fejér V. 1. 155. l.

[39] Az összeírás szerint az apátnak pristaldusa volt, erre pedig a iurisdictio gyakorlásával kapcsolatban lehetett szükség. Pann. rendt. VIII. 270. l. Az összeírás koráról Váczy P.: A bakonybéli összeírás kora és hitelessége. Levéltári Közlemények, VIII. (1930.), 314. k. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

— állandóan élvezett immunitásának tiszteletben tartására,[40] ezek pedig arra mutatnak, hogy az egyházi immunitás a király kegyúri jogával volt kapcsolatos. Ezzel a megállapítással ellenkezni látszik ugyan az, hogy immunitást élvezett a leleszi konvent[41] vagy a borsmonostori apátság[42] is, melyek pedig nem királyi alapítású monostorok voltak, mindkettőről tudjuk azonban, hogy alapítójuk a királynak ajánlotta fel a kegyúri jogot[43] és a monostorok, amikor a király az alapítást megerősítette, kifejezetten ezért kaptak immunitást. Ugyanezt látjuk a sági monostorral kapcsolatban is,[44] a mórichidai prépostság ellenben, amikor 1263-ban IV. Béla Móric tárnokmester alapítólevelét átírta és megerősítette,[45] nem kapott immunitást, mert a kegyúri jogot az alapító magának és családjának tartotta fenn. A topuszkai apátság II. András királytól 1211-ben kiadott alapítólevelében pedig — a dos felsorolása után — a király rendelkezéseként azt olvassuk, hogy „hoc monasterium nostrum de Toplica *regale sit*, immune et liberum et a iurisdiccione cuiuslibet iudicis preter regis exemptum", ezért ruházza fel a király immunitással és ezért akarja, hogy a monostor „tanta libertatis, immunitatis et auctoritatis gaudeat prerogativa, quanta cetera monasteria regalia ex concessione antecessorum nostrorum preeminere noscuntur".[46]

Nyilvánvaló tehát, hogy régi idő óta immunitást élveztek Magyarországon az összes királyi monostorok s a már fentebb elmondottak, továbbá III. Ince pápa két 1202-ben kelt bullája[47] alapján hozzátehetjük, hogy az összes érseki és püspöki egyházak, valamint a királyi prépostságok is. Bizonyítja ezt III. Ince pápának 1198-ban az esztergomi és kalocsai érsekekhez intézett bullája is, amelyben utasítja őket, hogy mindent tegyenek meg Magyarországon az egyház régi libertásának helyreállítására. Akkora tiszteletben tartották az egyházat hajdan Magyarországon — olvassuk a bullában —, hogy ha nyilvános gonosztevő menekült oda, mintha ártatlan lenne, olyan nyugodtan élhetett ott az egyház immunitásának védelme alatt.[48]

[40] Pann. rendt. VIII. 297. l.

[41] Fejér IV. 1. 305—306. l., IV. 2. 299—303. l.

[42] Fejér III. 2. 59—70. l., Nagy I.: Sopron vármegye története. Oklevéltár. Sopron, 1889., I. 4. l., Fejér V. 1. 250—251. l.

[43] Fejér IV. 2. 140. l., III. 2. 68. l.

[44] Fejér IV. 3. 276—282., 433—435. l., V. 1. 22—23. l., V. 2. 39. l.

[45] Fejér V. 2. 122—124. l.

[46] Wenzel XI. 112. l.

[47] Fejér III. 292—293., 420—421. l.

[48] Ecclesia Dei in regno Hungariae in tanta reuerentia *olim* consueuerit haberi, ut si etiam publicus latro ad eam ob tutelam sui corporis confugisset, *sub eius consisteret immunitate securus*. Fejér II. 331—332. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Arra a kérdésre, hogy ha a király kegyurasága alá tartozó valamennyi egyház alapításától kezdve immunitással bírt, miért igyekeztek azok a XII. század végétől kezdve mind nagyobb számban immunitási oklevelet szerezni, sőt — többnyire a szent királyok nevére — igen gyakran hamisítani is, könnyen felelhetünk. A középkor törvénye a privilégium volt, és ez a középkori jognak annyira sajátja, hogy privilegiális formába öltöztették és privilégiumnak nevezték a törvényeket is.[49] A személy — természetes vagy jogi személy — jogát kétségbevonhatatlanul egyedül a privilégium biztosította, amit a hatalom birtokosával ez okból írásba foglaltattak; de nemcsak az olyan privilégiumot igyekezett mindenki oklevéllel biztosítani, amellyel a vele egy rendűek és rangúak nem bírtak, hanem az olyanokat is, amelyek az akkori jogfelfogás szerint az illetőt minden további nélkül megillették az által, hogy bizonyos rend vagy testület sorába tartozott. Úgy, hogy a privilegiális oklevél igen sokszor semmi szorosan vett privilégiumot nem tartalmazott, hiszen az adományozott jogok az adományost egyébként is megillették s oklevelet csak azért kértek róla, mert az akkori viszonyok között megfelelőbb jogbiztosításra alig volt lehetőség.[50] Csakígy volt ez Magyarországon is, amihez hozzájárult még, hogy III. Béla korától kezdve az írásbeliség mindinkább erősbödő térhódítása következtében az újabb egyházak alapító leveleiben benne volt már az immunitás is és bekövetkezett az a helyzet, hogy amig ez utóbbiak libertásukat, immunitásukat bármikor oklevéllel tudták bizonyítani, az érseki és püspöki egyházak, a régi királyi prépostságok és monostorok legfeljebb csak Szent Istvánra és consuetudo approbatára tudtak hivatkozni. Az okleveles bizonyítás korában az immunitási oklevéllel biró újabb egyházak nagy száma mellett a szent királyok korából fennmaradt egyházak ilyen érvelése kétes értékű lehetett és sikerét még kétségesebbé tette az, hogy — mint III. Ince pápa idézett, 1198-ból való bullája is panaszolta — az egyház tekintélye, nem kis részben a trónviszályok következtében, a XII. század végétől kezdett hanyatlani. Főpapokat kivetnek javadalmukból, egyházi birtokokat világi, sőt állami célokra foglalnak le minden kárpótlás nélkül, monostorokat és templomokat égetnek fel — s az egyház hiába fordul a királyhoz védelemért, hiába mond ki interdictumot az egyház javainak bitorlóira, sokszor maga a király is tehetetlen velük szemben, nem ritkán hallgatásával beleegyezését adja s az interdictumot, az egyháznak ezt a nemrég oly félelmes

[49] Illés J.: Bevezetés a magyar jog történetébe. Budapest, 1910. 59. l.

[50] Kern, F.: Recht und Verfassung im Mittelalter. Historische Zeitschrift, 120. (1919). 39. k. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

és mindig hatásos fegyverét, a kiközösítettek semmibe sem veszik.[51] Olyanok voltak az állapotok, hogy János esztergomi érseket, akit II. András király keresztes hadjáratának idejére helytartóul hagyott vissza, az ország nemesei — a sátán csatlósainak nevezi őket a király — mindenéből kifosztották, majd elfogták és az országból kitoloncolták.[52] Az egyház annyira ki van szabadalmaiból forgatva Magyarországon, vetette szemére II. András királynak IX. Gergely pápa, hogy nemcsak az egyház népeit, hanem magukat az egyháziakat is adóztatják és világi bíróság elé kényszerítik[53] s IV. Ince pápa 1250-ben kelt bullájából tudjuk, hogy nem respektálták az esztergomi érsekség immunitását sem.[54] Ezekhez teljesen hasonló okok idézték elő az immunitási oklevelek tömeges szaporodását a IX. században Németországban és az immunitás formáinak végleges kialakulását, amit csakhamar az immunitás területi határainak kitolására irányuló törekvések is követtek.[55]

Hasonló módon reagált az egyház Magyarországon is ezekre a jelenségekre. A királyi egyházak, monostorok kedvező alkalmakkor újra és újra eszközöltek ki oklevelet a királytól immunitásukról s nem ritkán némi kis kegyes csalást is megengedtek maguknak, amire különösen a jogmegőrzés kezdetlegessége adott igen sokszor okot és alkalmat is. Számtalan eset bizonyítja, hogy a középkorban rendszerint nem új jogok szerzésére, hanem a régiek biztosítására hamisítottak oklevelet, amit részben a gyakori tűzvészek okozta oklevélpusztulások tettek szükségessé, részben pedig az, hogy a XI—XII. században a királyi adományokat csak ritkán foglalták írásba. Ezeket a hiányokat a későbbi századokban pótolni kellett, mert oklevél hiányában semmiféle jogbiztosíték nem állott rendelkezésre, ez pedig az okleveles bizonyítás korában, a XIII. századtól kezdve a régóta zavartalanul bírt jószágok vagy jogok elvesztésére vezethetett.[56] Egészen érthető, hogy ilyen körülmények között igen sok régi egyház készített magának a szent királyok nevére oklevelet alapítá-

[51] Fejér III. 1. 354. l., Mon. Strig. I. 182. l., Pann. rendt. I. 627. k., 667. k., 725. k., 743. k. l.

[52] Fejér III. 1. 269—270. l.

[53] Fejér III. 2. 367—370. l.

[54] Fejér IV. 2. 76—77. l.

[55] Dopsch i. m. 33. k. l., Eicken, H.: Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung. Stuttgart und Berlin, 1923. 579. k. l.

[56] A középkori oklevélhamisító mentalitásáról igen érdekesen ír Kern i. m. 32. k. l. — Man korrigiert den Zufall der Rechtsüberlieferung, schaft wahre Rechtsbeständigkeit; indem man die Zeugnisse herstellt, stellt man das Recht selbst wieder her. So arbeiten in verborgener Minierarbeit und doch mit beiderseits bestem Gewissen zwei Heere geschichter Fälschenparteien gegeneinander, sie flicken die Löcher der Überlieferung in der allein rechtswirksamen Weise. U. o. 33. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

sától élvezett immunitásának biztosítására és vitte a király elé átírásra vagy megerősítésre. Abból tehát, hogy egyes egyházak Szent István vagy Szent László nevére hamisított oklevéllel igazolták századokon át immunitásukat, még korántsem szabad arra következtetni, hogy a hamisítás előtt nem voltak annak birtokában. Rendkívül jellemző, hogy a XIII. század elején a pannonhalmi monostor még a montecasinói apátság kiváltságaira vonatkozó oklevelek megszerzése után sem tartotta elégnek immunitása biztosítására a Szent István-féle alapítólevelet, hanem 1228 táján — nyilvánvalóan Uriás apát — 1137. évi kelettel II. Béla király nevére oklevelet is hamisíttatott,[57] holott a monostor és népei immunitását — legalább nincsen nyoma — senki sem vonta kétségbe. Egyes jelek arra mutatnak, hogy a zalavári apátságnak is voltak eredeti oklevelei Szent Istvántól és Szent Lászlótól is, amelyek minden bizonnyal szólottak az immunitásról is, ezek azonban az 1341. évi nagy tűzvészben elpusztultak[58] s ezért kellett azután a ma ismert hamisítványokat készíteni.

Igen érdekes a garamszentbenedeki apátság esete, amely egy 1217. június 13-ára datált durva hamisítvánnyal akarta immunitását biztositani,[59] pedig ez a monostor egyike volt azoknak a régi egyházaknak, amelyeknek az immunitás alapítólevelükbe is belefoglaltatott, csak a későbbi szokásos formuláktól eltérő fogalmazásban. Amikor az 1075-ben I. Gézától kiadott oklevél[60] az adományozott birtokokról azt mondja, hogy „in quibus terminis, quos omnipotenti Deo, Beatae Mariae semper virgini Sanctoque Benedicto obtuli, *nullus extraneus aliquid iuris vel utilitatis sibi occupare presumat.* Abbas vero quotquot voluerit homines, locare poterit, longi enim latique sunt et magni", — kétségtelenül immunitást adományozott az apátságnak, mert ez a királyi tisztviselők és birák beavatkozásának kizárását és az adómentességet is magában foglalja ; még határozottabban fejezte ki azonban a monostor törvénykezési immunitását az alapító uralkodó alább, „statuens auctoritate regali, quod omnis vagus et profugus, sive homo, sive iumentum, sive quodcunque animal sit, si *in monasterium*, aut *inter familiam*, seu inter bestias Sancti Benedicti deveniat, *in illis non habeant potestatem nuncii regis*, neque ducis, neque cuiusquam comitis aut privatis, sed *sint in potestate* Sancti Benedicti et *sui abbatis;* et *secundum consuetudinem Hungarorum faciat abbas et iudicet.*" Vitán felül áll, hogy az apátnak korlátlan iurisdictiójának kellett lennie. Az elmondottak után nem szorul bővebb bizonyításra, hogy

[57] Pann. rendt. I. 794. l. V. ö. Szentpétery I.: Az árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest, 1923. 62. sz.

[58] Erdélyi L.: A zalavári apátság oklevelei. Pann. rendt. VII. 504. k. l.

[59] Mon. Strig. I. 212. l.

[60] Fejér I. 428. k. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ugyancsak immunitást adományozott Szent László is 1091-ben a somogyvári Szent Egyed-monostornak, amikor „ipse elegantissimus rex antecessoribus suis non se inferiorem iudicans, ea condicione et tam perpetuo iure libertatis . . . fundavit ecclesiam, ut post Deum et sanctos eius, in quorum honore dedicata est, eiusdem ecclesie abbas *ipsum solum* (idest regem) audiat, soli inclinet, *ipsum in omnibus necessitatibus tutorem et iudicem suarum rerum*[61] tantummodo cognoscat, saluo episcopali iure. Atrium autem eiusdem ecclesie, ad quod omnes tam in vita, quam in morte, qualibet necessitate circumuenti, sicut ad securum refugium confugere debent, christianissimus rex taliter consecrari fecit, ut omnes illuc pro tutamine fugientes, tam corporis, quam anime solamen reperiant, et sui vel suarum rerum preiudicium non sentiant. Quapropter *sicut regale est monasterium, ita omnium bonorum consensu regalis est prohibitio, ne quis mortalium, preter ipsum regem, super res ecclesie iudicare presumat.*"[62] Ennek alapján a monostor az immunitási jogokkal élt is.[63]

Az egykorú terminológia — külföldi és magyarországi egyaránt — libertas-nak nevezte a királyi egyházaknak ezt a privilegizált helyzetét, az immunitásba foglalt jogok összességét pedig potestas-nak,[64] s ebben véleményünk szerint nemcsak a iurisdictio, hanem az a jog is benn-foglaltatott, hogy az immunitás birtokosa népeitől az állami adókat saját részére szedhette be. Az immunitáshoz tartozó jogok összességére értve potestásról olvasunk a veszprémi püspökség,[65] a garamszentbenedeki[66] és a topuszkai apátság[67] alapítólevelében, a pannonhalmi monostor javainak 1093. évi összeírásában[68] s hasonló értelemben beszél pl. a pannonhalmi monostor potestásáról Dénes nádornak 1237-ben kelt itéletlevele,[69] vagy V. Istvánnak a zágrábi püspökség immunitását megerősítő, 1272. június 17-én kelt oklevele[70] is.

[61] A *res* immunitási oklevelekben az egyház minden tulajdonát magában foglaló fogalom. Stengel i. m. 497. l.

[62] Fejér I. 469. l.

[63] Fejér II. 43. k. l. III. 1. 98. l.

[64] Stengel i. m. 409. k., 428. k. l. és passim, u. a.: Zur Geschichte der Kirchenvogt und Immunität. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, X. (1912.), 125. k. l., Seeliger, G.: Forschungen zur Geschichte der Grundherrschaft. Historische Vierteljahrschrift, X. (1907.), 315. k. l., Fejérpataky i. m. 199—200. l.

[65] Szentpétery: Szent István pécsváradi és pécsi alapítólevele I. h. 61. l.

[66] Fejér I. 438. l.

[67] Wenzel XI. 112. l.

[68] In his uero supradictis praediis nullus hominum habeat potestatem praeter abbatem ipsius sanctae ecclesiae. Pann. rendt. 592. l.

[69] Pann. rendt. I. 752—753. l.

[70] Fejér V. 1. 192—195. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Potestásuk azonban nemcsak egyházaknak, hanem világiaknak is volt. A frank birodalomban a potentes már a Merovingok korában a püspökök, apátok és comesek jogaival egyenlő jogokat élveztek birtokaikon külön privilégium nélkül is s az immunitási jogoknak oklevéllel való adományozására tulajdonképen csak azoknak a nagybirtokosoknak volt szükségük, akik eddig nem tartoztak a potentes közé.[71] Úgy, hogy a IX. században Németországban az immunitás a világi nagybirtokon is teljesen kifejlődött, annyira, hogy a nagybirtokon felmerült ügyekben, még a súlyos bűnperekben is, ettől kezdve korlátozás nélkül a földesúri bíróság ítélt.[72]

Hatalmasok voltak Magyarországon is.[73] Hogy a világiak immunitása mikor honosodott meg nálunk, arra vonatkozólag nincsenek határozott adataink, csak annyi bizonyos, hogy a XII. század végétől kezdve egymást érik a világiaknak adott immunitási oklevelek.[74] Természetes azonban, hogy amint Németországban, úgy nálunk sem ezek az oklevelek honosították meg a világi immunitást. II. András 1212-ben kelt oklevelében, amellyel megerősíti Bánk bihari comes és királynéi országbíró vásárlott birtokát és a vele szomszédos községekről azt mondja, hogy azok mind mentesek Bánk comes iurisdictiója alól s neki, valamint utódainak csupán bizonyos erdőhasználati díjat tartoznak fizetni,[75] a világi immunitást teljesen kialakulva találjuk s más oklevelek arra mutatnak, hogy már ebben az időben meglehetősen elterjedt lehetett. 1214-ben pl. Ananias comes fiainak curialis comeséről hallunk,[76] II. András pedig

[71] Aubin, H.: Immunität und Vogteigerichtsbarkeit. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, XII. (1914.), 254. k. l., Dopsch i. m. 49—50. l,

[72] Seeliger, G.: Forschungen zur Geschichte der Grundherrschaft im früheren Mittelalter. Historische Vierteljahrschrift, VIII. (1905.), 312. k. l.

[73] 1229-ben II. András király összeíratta a fehérvári káptalan birtokait s Endréden ez alkalommal az egyháznak adott 7 szőlőt, 14 hold szántót és 3 somogyi várszolgát, „ne predium cuiuslibet potentis intraret inter populos ecclesiae"... Fejér III. 2. 184. l.

[74] 1193-ban Bertalan comes, Wenzel XI. 53. l., 1206-ban Sándor comes, Hazai Okmánytár VI. 6. l., 1209-ben Adolf prépost, Fejér III. 1. 77. l. kapott adományban nyert birtokaira egyúttal immunitást, különösen gyakoriak azonban a világiak számára szóló immunitásadományok a XIII. század második felétől kezdve. 1256-ban Arnold fia Jordán, Fejér IV. 2. 380. l., 1264-ben Márk comes fia Botyz comes, Fejér IV. II. 186—187. l., 1263-ban Lőrinc soproni comes, Wenzel VIII. 50. l., 1272 előtt Domonkos fia István, később királynéi lovászmester, Wenzel IV. 32. l. Fejér V. 2. 50. l., 1275-ben Mihály fia István comes, Wenzel IX. 116. l., X. 295. l., stb.

[75] que tam omnes sint libere a iurisdictione et iudicio premisso Banconis comitis, sibi et suis heredibus pro tributo silve annuatim tenentur persolvere de singulis domibus unum aconem annonae, duas gallinas et quinque ligaturas lini. Hazai Okmánytár, VIII. 12. k. l.

[76] Wenzel VI. 370. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

1224-ben kelt oklevelében a soproni comeseket azzal utasítja a borsmonostori apátság immunitásának tiszteletben tartására és tiltja el a monostor birtokain a cseberszedést, mert „possessio quippe libera est" és csebreket az előbbi birtokosok, Dénes comes és Florentinus, valamint Domonkos comes sem fizetett, aki a birtokot az apátságnak adományozta.[77] A XIII. század második feléből adatok vannak[78] arra, hogy akkor az immunitással biró világiak iurisdictiója korlátozás nélkül kiterjedt a criminaliákra is. Köztük és egyházaik között pedig — hasonlóan a németországi helyzethez — ugyanolyan viszony alakult ki, a iurisdictiót is beleértve, mint a király és a királyi egyházak között.[79]

Mint említettük, nem tudjuk határozottan bizonyítani, hogy a világi immunitás az egyházival egyidőben honosodott meg nálunk s a keresztény királyság alapításával egyidejű, Szent László törvényeiből azonban erre következtethetünk. Szent László III. törvényének 9. pontja ugyanis úgy intézkedik, hogy ha valaki tolvajt fog, legkésőbb negyednapra adja át a bírónak ; aki pedig nem teszi, maga kerüljön bíró elé s azonkívül tíz pensa bírságot fizessen. Ha azonban nemesi kúriában történt a tolvajlás, a törvény 12. pontja szerint az úrnak vagy pristaldusának kell jelenteni a dolgot s a tolvajt csak akkor szabad a rendes bíró elé állítani és felette ítélkezni, ha sem az úr, sem pristaldusa nincsen otthon és tizenegy napig nem is kerültek elő.[80]

Hogy az immunitásnak a középkorban mekkora jelentősége és szerepe volt, azt ez alkalommal nem kívánjuk fejtegetni. Csupán arra utalunk még, hogy Németországban az immunitásból nőtt ki a püspökök fejedelmi hatalma és sok világi kisfejedelemé is.[81] A jeruzsálemi Szent János-lovagrend 1275-ben kelt oklevele, amelyben a rend Pešćenica és Lekenik nevű birtokait Perchynus zágrábi podestának és testvérének adományozta olyképen, hogy azokon a marturina és mindennemű collecta, valamint a criminaliákra is kiterjedő iurisdictio is Perchynust fogja illetni s a rend csupán a descensust tartotta fenn magának,[82] arra mutat, hogy már nagyon korán Magyarországon is történtek lépések a németországihoz hasonló irányú fejlődésre.

Pleidell Ambrus.

[77] Szentpétery I. : A borsmonostori apátság Árpád-kori oklevelei. Budapest, 1916., 22 l.

[78] Pl. Fejér V. 2. 53. l., Wenzel IV. 32. l., XII. 273. l., IX. 298., 441. l. stb.

[79] Pl. Fejér V. 1. 277. l., V. 2. 50. k. l., Wenzel XI. 159. Kollányi F.: A magán kegyúri jog hazánkban a középorban. Budapest, 1906., 202. l. V. ö. Schröder i. m. 215. l, Aubin i. m. 249. k. l.

[80] Si quis in curia nobilium furtum fecerit, nuncietur vel eiusdem curie domino, vel pristaldo eius. Et si forte contigerit, quod neuter domi sit, expectent per X dies ; si in undecimo neuter illorum venerit, ante iudicem statuatur, et secundum legem tractetur.

[81] Dopsch i. m. 35. l.

[82] Wenzel IX. 128—129. l,

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

NYUGATMAGYARORSZÁG VÉDELMI RENDSZERE ÉS HATÁRŐRNÉPEI A KÖZÉPKORBAN

— Vázlat egy készülő nagyobb tanulmányhoz. —

Nyugati végeink határőrszervezetével történetírásunk meglehetős mostohán bánt el. A kérdés áttekintését megnehezíti, hogy a kifejezetten nem idevonatkozó úttörő összefoglalások[1] eredményeinek itt-ott felbukkanó átvételén kívül csak adatok rendezésre váró halmazát találjuk. A rendszeres összefoglalás hiányának okát elsősorban az országrészünkre vonatkozó helytörténeti tanulmányok kis számában kereshetjük, mert hiszen a kérdés szorosan összefügg a településtörténettel, illetőleg a helynévkutatással?[2] Nyugatmagyarország legtöbb helyneve — különösen az elszakított területeken — nem az első megszállók használta név zavartalan továbbfejlődésének az eredménye. Az ősi avar, szláv, német, magyar, székely és besenyő telepek, ha mind nem is enyésztek el, az ismétlődő pusztításokat követő újratelepítések során etnikailag lényegesen megváltoztak. Az egymást követő, különböző nyelvű névadások igen megnehezítik a kutatók munkáját, mert — különösen a Lajtától keletre felbukkanó szláv elemek — számos változatot eredményeznek.[3] Ennek ellenére ma már talán abban a helyzetben vagyunk, hogy a részletek

[1] Különösen *Erdélyi, Hóman, Karácsonyi* és *Tagányi* székelykérdésre és árpádkori társadalmi kérdésekre vonatkozó cikkei a Békefi Emlékkönyvben, a Századokban és a Történeti Szemlében.

[2] A nyugatmagyarországi helytörténeti irodalom fontosabb műveinek és értekezéseinek csaknem teljesnek mondható összefoglalását adta *Schwartz Elemér*: A nyugatmagyarországi német helységnevek. Budapest, 1932. c. munkájában 265—278. ll. — Az Ausztriához került területre különösen fontos *Litschauer, G. Fr.*: Bibliographie zur Geschichte, Landes- und Volkskunde des Burgenlandes 1800—1929. I. Linz, 1933.

[3] *Steinhausen, Walter*: Die Ortsnamen des Burgenlandes als siedlungsgeschichtliche Quellen. (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 1931. 281—321. ll.) 281—282. ll. — A nyugatmagyarországi helynévkutatás terén különösen *Moór Elemér, Steinhausen* és *Schwartz* buzgólkodtak. *Moór E.*: Zur Siedlungsgeschichte

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

kidolgozását a helytörténeti irodalomra bízva, legalább körvonalaiban megrajzolhatjuk nyugati határőreink térbeli és társadalmi elhelyezkedését.

Nyugatmagyarország területe a rajta élő avar és szláv töredékkel a X. század elején került a magyarság birtokába. Az itt lakozó németség valószínűleg csaknem teljesen elhagyta a területet, legfeljebb a Keleti-Alpok néhány erdőborította, határszéli nyulványán folytattak egyes töredékei továbbra is havasi pásztorkodást és erdei gazdálkodást.[4] A magyarság a sík és dombos vidékeket szállta meg és ezeken a területeken a szokásos ősi, törzsi berendezkedés alapján helyezkedett el.[5] Az egyes törzsek szállásterületei között továbbra is megmaradtak az elválasztó közök, épp úgy, mint az idegen népektől elválasztó, többnapi járóföldre elpusztított területek.[6] Ennek a népválasztó köznek kiterjedését a Duna völgyében meglehetősen ismerjük és a legelfogadottabb vélemények alapján állíthatjuk, hogy a Wiener-Waldtól az Enns vizéig tartott.[7] A bécsi medencét a X. század folyamán kereszténységüket minden bizonnyal sutbadobó avar töredékek és velük közeli rokonságban álló nomadizáló magyarok lakták. Erre enged következtetni úgy Bécs ősi avar, magyar vagy besenyő eredetű neve, mint az egész törzsi elhelyezkedés.[8]

Tudjuk, hogy a magyarok, átvéve a török társadalmi szervezet formáit, a csatlakozó rokonnépeket előcsapat gyanánt állították hadrendszerükbe. Konstatinos Porphyrogenetos adatai alapján Németh Gyula megállapította, hogy a Nyék törzs és a kabarok 3 törzse látták el ezt a szolgálatot.[9] Szerinte a „nyék" szó a „gyepű" szónak változata és valószínűnek tartja, hogy a Nyék törzs, amely ezek szerint a nyékek, a gyepűk népe, egy, már régebben csatlakozott, finn-ugor név alatt rejtőző, török eredetű törzsünk, amelyre a határvédelem, illetőleg az előőrsi szerep volt

der deutsch-ungarische Sprachgrenze (Ungarische Jahrbücher. 1929. 41—67., 230—255. ll.) és éles kritikája Schwartz könyvéről Helynévkutatás és nyelvészet. Különnyomat a Népünk és Nyelvünk 1934 évf. 1—3. sz.-ból.

[4] A német történészek általában a németség zavartalan továbbélését szeretik hangoztatni. *Schünemann, Konrad*: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert. Berlin—Leipzig, 1923. a németség kivonulását és a gyepűelvére való lassú visszaköltözését fogadta el. Az ő állításai a legelfogadhatóbbak ezen a téren. (V. ö. *Vancsa* 1920-ban revideált régi [1905] felfogásával.)

[5] *Hóman Bálint*: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 25—29. ll.

[6] *Hóman Bálint*: Magyar Történet. I. 122—128. ll. igyekszik a törzs és nép választó közöket kimutatni.

[7] *Gombos Albin*: Történetünk első századaiból. Századok, 1911. 497—507. ll.

[8] V. ö. *Gombocz—Melich*: Magyar etymologiai szótár. Bécs címszava alatt mondottakat.

[9] *Németh Gyula*: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930. 221. 244. ll.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

bízva.[10] A magyar törzsek elhelyezkedése az új hazában ma már tisztázottnak tekinthető, legfeljebb egyes részletek várnak még a megoldásra. A törzsek elhelyezkedésének térképre vázolását legsikeresebben Hóman Bálint oldotta meg.[11] Vázlatát követjük mi is azzal a kiegészítéssel, hogy Karácsonyi János kevésbbé jól sikerült térképvázlatáról átvettük a honfoglaló törzsek nevét,[12] helyesebben, igyekszünk ezeket a Hómanéival összeegyeztetni.

Nyugatmagyarország szempontjából minket elsősorban *Huba és Lél* dunamenti és a *Horkák* Rába, Zala, Marcal és Dráva környéki törzsei érdekelnek. A Hóman-féle Huba és Lél törzs Karácsonyinál *Tarján* törzsével, a Horkák törzse pedig a Karácsonyinál kissé a kelleténél északabbra rajzolt *Kér* törzszsel azonosítható. Eszerint az Északnyugati-Felvidék nyugati és a nyugati Dunántul északi részeit a Tarján és ettől délre a nyugati Dunántúl többi részét a Kér törzs szállotta meg. A két törzs közötti törzsválasztó területet a Hanság, a Rábaköz és a Marcal mocsaras vidékein és a Bakony nyugati nyulványain kell keresnünk.[13]

A Horkák törzse egészen a Fertő tó déli és nyugati partjáig ura volt a tájnak. És tényleg — a Hóman-féle térképen avaroktól lakottnak feltételezett területen — a Soproni-hegység keleti lábánál, Soprontól délre mintegy 5, a Fertő partjától délnyugatra mintegy 7 kilométerre ott találjuk Harka falut.[14] A tó partjától egyenesen délre, mintegy 20—23 kilométerre pedig Nemeskér és Újkér falvakat, Sopron városától északnyugatra pedig, szintén mintegy 20 kilométerre, a középkorban, a mai Herény és Tormafalu közelében, egy Tormáskér nevű falu állott.[15] A Harka falunév Hóman állítását, a Kér falunevek pedig Karácsonyi állítását támasztják alá, bár még mindig megoldásra vár Karácsonyi esetében a Kér falunév országunk egész területén való szétszórt előfordulása, mert ez a Kér törzs egymással ellentétes vidéken való szereplését bizonyítja.

Sokkal érdekesebb azonban a Nyék falunév vidékünkön való — sem Hóman, sem Karácsonyi által nem jelzett — előfordulása. Karácsonyi a Nyék törzset a Maros—Tisza—Duna közén szerepelteti, vagyis a megfelelő módosítással egyenlőnek vehetjük a Hóman-féle Gyulák tör-

[10] *Németh* i. m. 241—245. ll.

[11] *Hóman—Szekfű*: Magyar Történet. I. k. A magyar törzsek elhelyezkedése az új hazában c. térképe a 144. lapnál.

[12] *Karácsonyi János*: A magyar nemzet honalapítása. Nagyvárad, 1925. A magyarok hazája a honalapítás korában c. térképe. 94. l.

[13] *Hóman*: Magy. Tört. I. k. 126. l.

[14] *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III. k. Budapest, 1897. 609. l. Harka. — A távolságokat az 1 : 200,000 térképek alapján határoztam meg. Légvonalban értendők.

[15] *Csánki* i. m. III. k. 614. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

zsével. A törzs ottani elhelyezkedése ellen az ősi hadászat elvei alapján semmit sem szólhatunk, mert azon a területen a Gyulák törzse a besenyő támadásoknak legjobban kitett déli, délkeleti és keleti határokat védte. Egyes Gyula nevű telepeik egész Szatmár és Máramaros megyékig kinyomozhatók, ami igazolja a többi törzsek által megszállott terület peremén való elhelyezkedésüket. Határőr-elővéd szerepüket és szétszóródásukat a többi törzsi terület peremén igazolja, hogy például Hontvármegyében az Ipoly északi partján lévő Nyék falvak az északi előörsök szerepét tölthették be.[16]

A *Nyék törzs* Nyugatmagyarország területén való szereplését a *Nyék*, a *Gyula* és a *Sopron* helynevek igazolják.

Nyék falunév van Pozsony vármegyében a Csallóközben, Dunaszerdahelytől délre 5 kilométerre, Sopron vármegyében Soprontól kissé délnyugatra 10—12, Harkától délnyugatra 6 kilométerre, Vas vármegyében Bulcsu közelében, Szombathelytől északnyugatra 10 kilométerre. A vasmegyei középkori Nyék falu ma már ismeretlen.[17]

A Gyula helynevet azért tartjuk bizonyítéknak a Nyék törzs szállástelepeinek kutatásánál, mert a törzs főszálláshelyén ez a név egyike az uralkodóknak. Gyula helység a középkorban Nyugatmagyarország területén Sopron és Vas megyékben volt. Az egyik Sopron városától nyugatra 6—7 kilométerre feküdt és mai neve Lépesfalva, a másik a vasmegyei Gyulagencs. Csánky Gyula—Gencset a megye északkeleti sarkába helyezi és a mai Magyargenccsel azonosítja. A vasmegyei Gyulagencs bizonyító erejét azonban nem fogadhatjuk el kifogástalannak, mert későbbi, személynévi összetételben szereplő falunevekkel együtt fordul elő. Kétségtelen bizonyító erejűnek tehát csak a soproni Gyulát tekintjük.[18]

Legbizonytalanabb eredetű helyneveink közé tartozik a Sopron név. Kelta és szláv eredetét bizonyító elgondolásokban nincs hiány. A név hazánk területén való előfordulását kutatva azonban arra az eredményre jutunk, hogy csaknem kizárólag a Nyék törzsnek, vagyis a Gyulák törzsének területén fordul elő.[19]

[16] *Hóman* és *Karácsonyi* térképei és az 1877. évi Helységnévtár, 303. l. V. ö. *Mályusz Elemér*: Turóc vármegye kialakulása, első fejezetével

[17] *Csánki* i. m. III. k. 622. l. — *Csánki* i. m. II. k. Budapest, 1894, 780. l. Esetleg torzított névnek tételezi fel a vasmegyeit. — 1 : 200,000 térkép.

[18] *Csánki* i. m. II. k. 749., 753. ll. — III. k. 609., 617. l.

[19] *Karácsonyi János:* Békés vármegye története, 1896. c. művében a 15. lapon *Tagányi Károly* megállapításaira hivatkozva a szláv sopa — karám, félszer szóból magyarázza a Sopron helynév eredetét. — A Magyar Nyelv 1913. évfolyamában Melegdi János egy névtelen osztrák értekezést ismertet (Die Namen Wiens), amely Sopron városának nevét éppen úgy, mint a Bécs szót is a régi horvát nyelvből származtatja. Magy. Ny. 276—277. ll. A kelta eredetnek semmi alapja sincs. — Mint személynév: ld. *Anjoukori Okmt.* III. 374—376. ll.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Sopron helynevünk a következő megyékben van: Békésben ma, a középkorban falunak ismert Nagy- és Kis-Sopron pusztákat találjuk Békéscsabától nyugatra; Csanád, illetőleg Arad megyében a középkori Sopron falu ma mint Sofronya puszta szerepel Arad városától északnyugatra; a XV. század közepén pedig a mai Temesvármegye északi részén egy másik Sopron vagy Soprony falu fordul elő.[19] A Sopron, Soprony, Sofrony szavakkal állanak rokonságban még valószínűleg a Fehér és Somogy területén előforduló Soponya és a nyitrai Sopornya. Ez utóbbiak is, mint látni fogjuk, a katonáskodó és határőrnépek területéhez tartoztak.[20]

A Nyék és Gyula falu nevek szomszédságában előforduló Sopron város nevéről minden valószínűség szerint el kell tehát fogadnunk, hogy a Nyék törzzsel jutott a nyugati végekre. Van ugyan még egy eshetőség, tudniillik, hogy a finn-ugor Nyék kivételével, ezek a nevek besenyő eredetűek lennének. A Gyula név Jula alakban a besenyőknél tényleg szerepelt is, mint törzsnév, de arról nincs adatunk, hogy a magyarországi besenyők telepeiket ezzel a névvel illették volna, arról viszont, hogy a magyarok ilyen nevet adtak saját szállásaiknak, fényesen tanuskodik a Gyulák törzse. A Sopron nevet is tarthatnánk esetleg besenyőnek, de ennek ellent mond, hogy eddigi tudomásunk szerint a besenyő nyelvben a szókezdő *s* hang nem fordult elő.[21]

A fentiek alapján látjuk, hogy a Lél és Huba törzs éppen úgy magával ragadott egyes nyéktörzsbeli töredékeket, mint a Horkák törzse. Ezek a nyék töredékek az ősi szállásrend alapján, a két törzs elővéde gyanánt, azok szállásainak nyugati részén, a Csallóközben és a mai Sopronvármegye nyugati és Vasvármegye északnyugati vidékein telepedett le. A Karácsonyi-féle gyepűvonal a Dunántulon ezek szerint csak a Tarján és Kér törzs szállásainak határvonalát jelzi, mert ettől a vonaltól nyugatra egy szintén magyarnak tekinthető törzstöredék, a nyékek területe következett.

A Nyék törzs településétől délre és északra két középkori székely település tűnik fel, amelyek időbeli keletkezésére nincs adatunk. Ezek egyikének zöme Pozsony és Moson, másikának zöme Vas és Zala megyékbe esik. A két törzs jellemzője, hogy hasonlóan a Nyék törzs tele-

[20] *Csánki* i. m. I. k. 1890. Békés m. 654., Arad—Csanád m. 702., Arad—Temes m. 778. ll. — Fejér m. III. k. 345. l., a többire az 1877. évi Helységnévtár.

[21] A Sopron helynév esetleges besenyő eredete mellett szólhat az a tény, hogy a tiszántúli előfordulásainak területén szintén voltak besenyő telepek éppen úgy, mint Sopron megye nyugati részein. A szókezdő besenyő *s* hang kérdése tudomásom szerint nincs még tisztázva. A cs>s alakulása l. a besenyő Csur törzs név Sur személynév alakban való előfordulását. V. ö. *Németh Gyula*: A besenyők ismeretéhez. Magyar Nyelv, 1922. 2—7. ll. és i. m. 45—46. ll. és alább az Oslu nemnél; 55. jegyzet.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

peihez, a Tarján és a Kér törzsek nyugati peremén helyezkednek el. Rendeltetésük, amire az elhelyezkedésből következtethetünk, azonos volt a Nyék törzs töredékének rendeltetésével, vagyis előcsapatok voltak. A telepek ősiségét, vagyis a székelyek és nyékek településének a honfoglalással való egyidejűségét ez az elhelyezkedés is bizonyítja, meg az is, hogy amikor később a nyugati határok védelme fokozottabb figyelmet kívánt és ezért határőrnépeket telepítenek királyaink ide, róluk nem, csak a besenyőkről hallunk. Ezért a nyugati székelység két kis töredékét egy, a honfoglalás korában csatlakozott, a magyarsággal rokon néptöredékének kell tartanunk, amely a csatlakozás következtében, a török népek szokásához híven, a hatalmasabbik szabadsorsú elővédje lett. A magyarság megbízhatónak tarthatta ezt a két kis töredéket, hiszen addig elnyomói, a frank birodalom örökébe lépő németség ellen használta fel őket.[22] A Nyék törzs telepei által két, déli és északi ágra osztott nyugat-dunántúli székelység kétségtelenül a magukat saját nyelvükön székelyeknek nevező avaroknak az utódai.[23]

Nyugati határaink bizonytalan kiterjedésű, elnéptelenített vidékek ködében vesztek el. A bécsi medence északi és déli részeit az egyes nyugatra húzódó magyar és székely telepek tarkították. Ezek a telepek azonban nem voltak olyan sűrűek, hogy a törzsi szervezet nyugatabbra tolását eredményezték volna, bár erre való törekvést találunk. Ilyen nyugatabbra való húzódásnak kell tulajdonítanunk a Kér törzs egyik hadának a Nyék törzs területén való letelepedését, ami aztán Soprontól nyugatra a középkori Tormáskér falu alapját vetette meg. Ilyen egyes, a nyugati kalandozásokban különösebben érdekelt, különböző törzsekből származó hadak egy másik törzs területén való letelepedésére vet világot a csallóközi és zalai Megyer és a soproni Kürtös-Megyer. Ez utóbbi a két törzstöredékből egyesült törzsünk, a Kürt-Gyarmat egyik alkotó ágára enged következtetni.[24]

A Tarján és Kér törzsek szálláshelyeinek peremére települt Nyék töredék és a székelyek eredeti szerepe a kalandozások korában, amikor nyugatról jóformán semmi veszély sem fenyegetett, valószínűleg hanyatlani kezdett. Megváltozott azonban a helyzet a németség 933. évi riadei és 955. évi augsburgi győzelmei után, amikor az esetleges ellenséges támadás a magyarság dunántúli törzsbirtokait is veszélyeztethette. Ennek az esetleges

[22] *Hóman Bálint*: A székelyek eredete. Magyar Nyelv. 1921. 98., 102., 107. ll. — *Jakab Elek*: Székely telepek Magyarországon. Századok 1896. Göcsejre 591—597., 699., vágvölgyiekre 597—606., 699. ll. — Moson nevű helyünk is van még egy Maros-Tordában, a kaáli járásban. V. ö. Helységnévtár.

[23] *Hóman*: A székelyek eredete. 107., Magyar Történet, I. k. 123—124. ll.

[24] *Csánki* i. helyei, a Helységnévtár és a 200.000-es térkép.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

veszélynek meggátlására csak a nyugati végek megerősítése nyújthatott biztosítékot, vagyis az, hogy a török hadszervezetben már kipróbált módon, szövetséges és rokon népeket telepítenek a veszélyeztetett végekre. Erre természetesen csak a nemzet érdekeit helyesen mérlegelő fejedelmi hatalom lehetett képes. A nyugati kalandokban részt vett és nagy népszerűségre szert tett törzsfők elhomályosították a fejedelem központi hatalmát, de éppen a fenyegető veszély idején vesszük észre, hogy a múló sikerek korában is a nagyobb, nemzeti célokra törekvő fejedelmi akarat mégis csak érvényesül. Anonymus jegyezte fel, hogy Solt fejedelem a nyugati végekre telepítette azokat az oroszokat, akik annak idején a magyarokkal együtt jöttek be és ott várat építtetett velük. Ez a mai Oroszvár Moson vármegyében. Megtudjuk továbbá, hogy ugyanarra a határszélre, a mosoni Fertőn túlra nem kevés besenyőt helyezett lakozni országa védelmére. Így tehát a Rozália-hegység és a Lajta-hegység közötti ú. n. kismartoni vagy ebenfurti kaput a besenyők és a már régebben megszállt nyékek, a Lajta-hegység és a Kis-Kárpátok közti részt, az ú. n. hainburgi kaput pedig az oroszok és a szintén régebben települt székelyek védték. Ezeknek a határőröknek téli szállásai a Sár (Lajta), a Selyeg (Vulka) és a Fischa partjain voltak. Ez volt a helyzet a X. század derekán, amely időtől kezdve a besenyők egyre fokozottabb szerepet kezdenek játszani nyugati végeink védelmében.[25]

Az Etelközben tanyázó besenyők törzsszövetsége a X. század derekán bomlásnak indult és egyes törzstöredékek a környező országokban helyezkedtek el. Jutott a régi ellenfélből a magyarságnak is és nálunk szívesen is fogadták a rokon török népet, amelynek egyik, talán hozzánk legelőször jutott töredékét a mosoni Fertőn túlra, a mai Sopron vármegyébe és Alsó-Ausztriába telepítették. Az új jövevényeket bizonyára még nem tartották annyira megbízhatóknak, hogy éppen keleti határainkra, a saját népüket alkotó besenyőkkel helyezzék őket szembe. A későbbi telepítéseknél, már elhalványodott ez a szempont és Taksony idejében Thonuzoba már a tiszai részeken szállt meg népével.[26] Az egyre érkező besenyő töredékek elhelyezésére a törzsközi választó területek bizonyultak

[25] *Anonymus* 57. fejezete. *M. Florianus*, II. 50—51. ll. — A Fertőn túli X. századi besenyő telepítésekben nincs okunk kételkedni. *Szokolay Margit*: A magyarországi besenyőtelepekről. Szeged, 1929. (Kny. a Föld és Ember folyóiratból), anakronizmusnak mondja (2. l.) a Fertőn túli besenyőtelepítést, de saját maga esik a legnagyobb hibába, amikor Ján soproni ispán 1068 táji telepítésének tartja őket. *Vanyó Tihamér*: A Vulka völgyének település földrajza. Szeged, 1928. (kny. a Föld és Emberből), XI. századi királyi telepeseket lát bennük (140. l.). V. ö. 52. jegyzettel. A folyó nevekre *Csánki* i. m. III. k. 581. és Vanyó i. c. 141. ll. — A honfoglaláskori oroszokra V. ö. *Melich János*: A honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1929. 155. s kl.

[26] V. ö. *Anonymus* 57. fejezetével.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

a legalkalmasabbnak. Így kerültek a besenyők a X. század végén vagy a XI. század elején a Tarján és Kér törzset elválasztó hansági és rábaközi területekre, ahol gyér szláv lakosságot találhattak. Így kerülhettek katonai okokból a fejedelmi törzs és nemzetség törzsválasztó közére, a mai Komárom, Fehér és Tolna vármegyék területére[27] a nyékek, az odarendelt egyes székely ágak és az újonnan bevándorolt besenyők töredékei.

A nyugati határvédelem céltudatosabb és szervezettebb berendezése Szent István uralkodásával vette kezdetét, ami a megyei berendezés terén is éreztette hatását. A határmenti királyi várak a körzetükbe tartozó határőrnépeket egy-egy királyi vármegye kötelékébe vonták. A határszéli várak ispánjaiban kell látnunk az ország végeinek védelmére rendelt királyi tisztviselőket, akiket Szent László törvénye a comites confiniorum kifejezéssel illet.[28] A határvédelem szolgálatába telepített népek önként csatlakoztak a magyarsághoz és szabadságukat megtartva a törzsi és nemzetségi keretek között éltek továbbra is. Ezek a keretek a királyi vármegyék szervezésének idejében is éltek és tovább is hatottak. Ezeknek a többi királyi vármegyétől szervezet dolgában elütő határszéli megyéknek Kálmán törvényeiben *marchia* a nevük és ispánjuk a már említett comes confiniorum.[29] A mintegy két évtizeddel ezelőtt lezajlott nagy társadalomtörténeti vita ezeknek a határispánságoknak kérdésével is foglalkozott és különösen Tagányi hirdette, hogy ilyen különleges szervezet tényleg fennállhatott.[30] Adatok hiányában azonban azóta is csak találgatásokra vagyunk utalva és világosabban csak későbbi adatok alapján, a törzsek és határőrnépek elhelyezkedéséből következtethetünk a határispánságok sorsára.

A nyugatmagyarországi határispánságok területét a mai Nyitra, Pozsony, Moson, Sopron, Győr, Vas és Zala vármegyék területén kereshetjük. Figyelmesen szemügyre véve ezt a területet, kitűnik, hogy a mai vármegyék, amelyek területei a XIII. század derekától a maival csaknem azonosnak mondhatók, több kisebb királyi megye területének összeolvadásából keletkeztek. Így a mai Nyitra és Pozsony megyék az egykori Galgóc, Sempte, Bánya, Szolgagyőr, Nyitra és Pozsony királyi megyék, a mai Sopron megye Locsmánd és Sopron királyi megyék, a mai Vas megye Vas és Karakó királyi megyék összeolvadásából keletkeztek. Ezekhez Sopronban még a Rábaköz, Vasban az Őrség és a Zalafőőrök kiváltsá-

[27] Szent István korabeli bevándorlásukról a kisebbik legenda szól. *Karácsonyi János*: Szent István király élete. Budapest, 1904. 89. l. — A törzs szövetségük bomlására *Hóman*: Magyar Történet. I. k. 162. l. A Rábaközre l. alább.

[28] *Szent László*, II. 16—18.

[29] *Kálmán*, I. 36.

[30] *Tagányi Károly*: Felelet Erdélyi Lászlónak etc. Történeti Szemle, 1916. 432-434. ll.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

gos területei csatlakoznak. Eredeti nagyságukban csak Győr és Moson megyék maradtak fönn.[31] Mindezek a királyi vármegyék és kiváltságos területek csaknem pontosan fedik egy-egy határőrnép szállás területét. A kérdés tisztázásánál a földrajzi elrendeződés alapján a határvédelem területét fogjuk először tárgyalás alá venni.

A magyarság szállásainak a bécsi medence területére való kiterjedéséből következik, hogy a X. század folyamán a tulajdonképpeni gyepűelve a Duna völgyében a Wiener-Waldtól nyugatra terült el. A mintegy az Ennsig terjedő terület németekkel való ujratelepítése az augsburgi csatavesztés után indult meg, amit ettől az időtől kezdve a magyarságnak a támadó hadjáratoktól való húzódozása mozdított elő. A terjeszkedés nem ment simán és ha nem is folyt nyilt háború, határvillongásokban nem volt hiány. Egy osztrák krónikás feljegyezte, hogy 984-ben I. Luitpold őrgróf Melk várát a magyarok egy Gizo nevű nagy emberétől elfoglalta. Valószínű, hogy a magyaroknak nem volt itt valami nagy erősségük, mert hiszen ilyeneket akkor még egyáltalában nem is készítettek, de annyi biztos a hagyományból, hogy a Duna mentén Melknél állandó szállásuk volt a magyaroknak, ahonnan erővel kellett őket keletebbre szorítani.[32] Úgy látszik, hogy a X. század végén a Wiener-Waldon túl Melk volt a magyarok legnyugatibb szállása, amelynek eleste aztán maga után vonta a Wiener-Wald és Enns közötti részek elvesztét. A magyarok nem csináltak országos sérelmet a dologból és így a két fél egyelőre megnyugodott a természetes határul kínálkozó Wiener-Waldban.[33] A terjeszkedés lassan tovább haladt és a Szent István királyunkkal barátságot tartó és rokon II. Henrik császár uralkodásának végén már a Lajtáig terjedő területet németnek tekintette. II. Konrád 1030. évi veresége, amikor hadivállalkozása a Rába mocsaras és a *magyarok által még mesterségesen is járhatatlanná tett* területén kudarcba fulladt, visszajuttatta a bécsi medence egyrészét, a Lajta és a Fischa közötti területet, amit hasonló kiegészítés követett a Morva vizének jobbpartján is.[34]

[31] *Hóman:* Magyar Történet, II. 151. — A nyugati határvédelemben részes királyi vármegyék területei a Dunántúlon nagyjából olyan négyszögekhez hasonlók, amelyek egy-egy oldala 30—35 kilométer hosszú. Valószínű, hogy egy királyi vár csak ekkora terület (napi járóföld) védelmi igazgatását láthatta el az akkori közlekedési viszonyok meli lett. Érdekes összehasonlítást tehetünk ezen a téren az Északnyugati-Felvidék nyugati-határőrterületeivel, ahol ugyanilyen viszonyok uralkodhattak.

[32] *Gombos Albin:* Történetünk első századaiból. Századok, 1911. 502. l. — Az adat található: *Conradi de Wizzenberg* abbatis Mellicensis Breve Chronicon veterum Austriae marchionum et ducum. *Pez,* Scriptores Rerum Austriacarum I. 291. l.

[33] *Gombos* i. c. 503. l.

[34] *Gombos* i. c. 506—507. ll. — *Karácsonyi János:* Szent István király élete. Budapest 1904, 27. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Világosan kitűnik ezekből, hogy a magyar gyepűrendszer, amely a határok védelmét volt hivatva ellátni, nem kifelé terjedt, mint az ország egyéb területein, hanem az állandó térvesztés következtében befelé. Ebből következik, hogy vidékünkön nem az a védelmi vonalunk az időrendben előbb keletkezett, amely az ország belsejéhez közelebb esik, hanem az, amelyik a legkülsőbb.

A Fischától nyugatra ma már igen nehéz kimutatni ennek az akkor talán még nem is kifejlett védelmi rendszernek a nyomait. Valószínű azonban, hogy az esetleges római és frank erődítmények és egyéb romok felhasználásával előőrsi telepek keletkeztek. Ilyen volt Melknél és feltétlenül ilyen lehetett Bécsnél is. Bécs esetleges besenyő vagy székely (avar) eredetű neve úgy az őstelepes székely, mint a Solt idejében telepített besenyő határőrségünkről tesz tanúságot.

Az első tulajdonképpeni védelmi vonalunk Szent István korában létesült, a fertőntúli besenyők védelmi felhasználásával, a Fischa mentén. A békeszerződés bizonyító, határkijelölő kifejezésein kívül még a jelenlegi helynevekből is, amelyek esetleg régi magyar vagy német határőrtelepek nyomait őrzik, némi következtetést vonhatunk. Így szerepel ott többek között Schranawand, Rauchenwart.[85]

A Szent István uralkodását követő zavaros időkben a fischamenti gyepűvonal elveszett és ekkor alakult ki a Lajta vonalán az a legnyugatibb védelmi vonal, amelynek magyar őrségét a besenyők a mosonyi oroszok és néhány fertőparti székely falu alkotta. Ugyanakkor történhetett a Morva partján levő székely védelmi vonal kialakulása is. Mind a két védelmi vonal őrei a bécsi medencéből viszahúzódó, a Lajta és a Morva magyar partjain is szállásbirtokos rokon népekből állottak.

Már II. Konrád 1030. évi kudarca azt a látszatot kelti, hogy volt egy második védelmi vonalunk is, a Rába mocsarainak felhasználásával. Ez a rábamenti védelmi vonal Vasvártól Kapuvárig, tehát egészen a Hanság mocsárvilágának déli pereméig kinyomozható. Hossza közel száz kilométer volt, ami magától értetődővé teszi, hogy több védelmi kerület hatáskörébe tartozott. A vonal folytatása a Hanság északi peremétől Győrig tartott. Ezt a húsz—harminc kilométeres védelmi vonalat már egy védelmi kerület is elláthatta. A Rába-vonal és a Lajta-vonal déli folytatását képező Rozália-hegység, Borostyánkői-hegység, a Lafnitz és Lendva folyócskák között egy, a határvédelemre rendelt rokonnépekből és nyékekből és a Tarján és Kér törzs nyugati szállásaiból alakult népesség lakott. A Lajta-vonal északi folytatását a Morva-vonal, a Rába-vonal

[85] V. ö. a 200.000-es térképpel. — A Fertőtől a Dunáig egy római sánc maradványa látható, amely talán a magyar határvédelemben is szerepet játszott.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

északi folytatását pedig a Vág-vonal jelezte. A két terület között az összekötő kapcsot a csallóközi nyékek és a besenyők alkották. Ez volt tehát az a terület, amelyet a nyugati határvédelem szempontjából különlegesen rendeztek be. Ezen a területen már nem a visszahúzódást, hanem egyidejűen két, párhuzamosnak mondható, védelmi vonal szerepét észleljük, amihez a kettő közötti területen még egyes, sztratégiailag különösen fontos helyeken kisegítő művek és védelmi telepek is járultak. Mivel pedig az ellenség nyugatról fenyegetett, a védelmi vonalak ellátásáról az azoktól keletre fekvő körzetek lakossága gondoskodott. Azt, hogy a védelmi rendszer hogyan hatott a megyék alakulására, talán Sopronmegye területén tanulmányozható a legjobban és ezért a következőkben ennek szenteljünk néhány pillanatot.[36]

Sopron vármegye területén a Lajta mentén találjuk a legnyugatibb védelmi vonalat, amely a Fischa és Lajta közti terület elvesztése után alakult ki. A folyó magyar partján Röjtökőri, Ikka, Újfalu, Cseke és Őrpordány falvakat és a már Mosonhoz is számított Samarját találjuk a középkorban.[37] Ezeknek a falvaknak és mögöttes területüknek besenyő volt a lakossága, akiknek telepei a Selyeg és a Mórócvize mellett húzódtak meg. Délről és délkeletről Nyék törzsbeli telepekkel érintkeztek, de Gyulát és az elvetődött kéri telepet, Tormáskért körül is ölelték.[38] A Soproni-hegység keleti nyúlványai és a Fertő tó déli felének nyugati partja között az Ikva patak völgye szolgál kijáróul a Selyeg medencéjéből és ennek közvetítésével a bécsi medencéből a Kis-Alföld síkságára. Ennek a természetalkotta fontos közlekedési vonalnak a védelmére a Nyék törzs egyik szállástelepe, a karoling vármaradványokon létesült Sopron volt hivatott. Úgy ennek az átjárónak, mint az ettől 25—30 kilométerre fekvő Lajta-vonalnak a védelmi igazgatása itt összpontosult,[39] s mivel ez a védelmi körlet volt az ellenséges támadásoknak leginkább kitéve, itt székelt a comes confiniorum is. A soproni hegységtől délre a Kőszeg-Bo-

[36] *Tagányi Károly*: Felelet etc. Történeti szemle, 1916. 307—312. ll. Pándorfot valamikor székelyek lakták. — A csallóköziekre v. ö. *Gombocz Zoltán*: Árpádkori török személyneveink. Budapest, 1915. 9. l.

[37] *Csánki* i. m. III. k. 603., 611., 625., 627., 633., 677. ll. Röjtökőri Pecsenyédtől nyugatra az osztrák Lichtenwörttel szemben keresendő. Ikka azonos az osztrák Zillingdorffal, Újfalu ma Lajtaújfalu, Cseke ma Vimpác, Őrpordány pedig Lajtapordány, Az Őrpordány és Samarja, ma Sommerein Alsó-Ausztriában, között fekvő Au és Hof (*Csánki* i. k. 598., 681.) eredeti folyómenti magyar telepeinek nevét nem ismerjük.

[38] *Csánki* i. kötete alapján. V. ö. *Vanyó* i. c. és *Szokolay Margit*: A magyarországi besenyőtelepekről. 15. l. — *Nagy Imre*: A Lajta, mint határfolyam, Századok, 1871. 372. l. felsorolja az itteni elnémetesített besenyő helyneveket.

[39] A soproni királyi vár egyik elővédjének kell tartanunk a darufalvi (a középkorban Dorog) besenyő földvárat. V. ö. *Archaeologiai Értesítő*. 1892. 284—285. ll.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

rostyánkői-hegységig ismét egy határvédő kerület következett. A hegyes vidéken Kabold várától Derecskén át Répcefő irányában húzódott az a védelmi vonal, amely a Répce síkságra lépésénél fekvő Locsmánd nevű nyéki szálláshelytől 25—30 kilométernyire van. Ez a terület volt a középkori Locsmánd megye kerülete.[40] A soproni és a locsmándi védelmi kerületek a nyékek eredeti szállásbirtokait két részre osztották. A kisebbik rész a soproni, a nagyobbik rész a locsmándi határvédelmi kerületbe jutott és így a törzs töredék két királyi vármegyében helyezkedett el. A locsmándi nemesség szállásbirtokainak a törzse azonban az egész középkor folyamán továbbra is az egész törzstöredék eredeti centrumát képező Nyék faluban csoportosult.[41]

A két nyugati határvédő királyi várispánságtól keletre a Rábáig a Kér törzs szállásbirtokainak egyrésze terült el. Kétségtelen, hogy a határvédelem kiépítésénél ennek a területnek az erejére az ellenséges támadásoknak leginkább kitett határispánságnak, a soproninak volt szüksége. A királyi határvédelem ezt a területet tényleg be is vonta körzetébe és ott kisegítő védelmi vonalat épített ki, amelynek őrei részben telepített besenyők, részben magyarok, nyékek vagy kérek voltak.

A kisegítő védelmi vonal hivatása volt, hogy az Ikva völgyén a Kapuvár és a Rábaköz, a Füles és Családi-patak völgyén pedig a Répcevölgy és a vasmegyei síkság felé előnyomuló ellenséget föltartóztassa, egyben pedig az is, hogy a Hanság déli és északi partjainak Pomogy melletti érintkezését biztosítsa. Ennek a vonalnak a védelmére volt rendelve Ilmőcs, Bánfalva, Pomogy, Urkond, Saruld, Sejtör, Endréd, Muzsaj, Röjtök, ahonnan a Családi-patak völgyébe ereszkedett és Lövő, Horpács és Und felett délnyugati irányban Locsmánd felé hatolt.[42] Kiépített védelmi vonalat csak a Hanság déli peremén kereshetünk, ahol ezek a művek tulajdonképpen vízművek és az Ikva vizének felduzzasztására szolgáltak, hogy az egyesülve a szintén felduzzasztott Kis-Rába vizével, járhatatlanná tegye

[40] Locsmánd neve a középkorban Locsmán (*Csánki* i. m. III. k. 593. Lusman Luchman, Luceman,) és ebből inkább török eredetű-man képzős névre vagyok hajlandó következtetni, mint a német Ludwig név kicsinyitett képzős Lutz nevének tovább fejlődésére. V. ö. Németh i. m. 58. l. és *Schwarz* i. m. 123—124. ll.) Locsmándtól különben délkeletre mintegy 15 kilométerre Lócs falut találjuk, amely név talán a -man képző nélküli eredeti alakot őrizte meg. (*Csánki* i. k. 618. l. Loch, Looch). — *Gombocz*: i. m. 30—31. ll.

[41] *Stessel József*: Megjegyzések a soproni várispánság határairól. Századok, 1899. 744. l. Nyék Locsmánd megye birtokosainak székhelye lévén. — A cikk helyreigazítja *Lampel József*: A locsmándi várispánság határairól. Történelmi Tár, 1899. 298—308. ll. írt cikkét.

[42] *Csánki* III. k. 599., 607., 611., 612., 618., 621., 624., 627., 628., 629., 633., 634. ll. és a térkép.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

a vidéket. Eszterháza nevében valószínűleg ilyen vízduzzasztó mű, osztro, ösztörü neve rejlik.[43] Igen érdekes Röjtöknek a helyzete. A mai falu valószínűleg az egykori patakmenti téliszállásnak helyén alakult ki. Az eredeti *rejtek* az erdős lövői domb délkeleti oldalán lehetett, ahonnan a csapatok úgy a Családi-patak, mint az Ikva-völgyében előnyomuló ellenséget oldalba támadhatták.[44]

Ez a három védelmi terület voltaképpen kettő: egy soproni, Alsó-Ausztria elleni és egy locsmándi, Stájerország elleni.[45] A locsmándi jelentőségét kisebbítette, hogy egy aránylag nehezen járható hegyvidék már úgyis védelmet nyujtott és így adódott az a lehetőség, hogy később ennek a kerületnek az igazgatása is, az egyöntetű védelmi vezetés érdekében, a soproni ispán fennhatósága alá került, ami aztán a királyi Locsmánd vármegye önállóságát ásta alá. Ezt az egyesülést a közös törzstöredékhez való tartozás is megkönnyítette. A nemesi megye kialakulásának idejében már mint teljesen önálló önkormányzati terület Locsmánd nem szerepel, csak az emléke él és így történhetett meg, hogy egyes községeket hol Locsmánd, hol Sopron megyében szereplőknek írnak az oklevelek.[46]

A fenti védrendszertől bizonyos mértékben független területet alkotott a rábamenti védelmi vonal itteni védelmi területe, a Rábaköz. Vasvártól kezdődőleg három, átlag 30 kilométeres folyószakaszt találunk, amely három folyószakasz 3 királyi vármegye, vagy kialakulásban lévő királyi vármegye védelmi területéhez tartozott. Az északról kissé délnyugat felé hajló folyó mentén az első királyi vár Vasvár. Itt a folyó futása már erősen nyugatra hajlik, de a vár maga már inkább a folyó jobbpartját védi. A következő királyi vármegye Karakó, amelynek nevet adó vára a Marcal keletre fordulásánál a Balaton és a Székesfehérvár felé vezető útvonalat védte. Rábamenti legfontosabb őrhelyei Ikervár és Sárvár voltak. A harmadik királyi vár, amely a Rába-vonal védelmét látta el, egy kialakulásában félbenmaradt királyi vármegye esetleges központja, Kapuvár.[47] Ezek a várak csak a védelem fontosabb helyeinek csomó-

[43] A rábamenti Kisfalud határában, tehát vidékünkön, 1426-ban „fossatum vulgo Oztro nominatum" említtetik. *Nagy Imre*: Sopron vármegye oklevéltára. II. k. Sopron, 1891. 107. l. — V. ö. *Magyar Nyelv*, 1913. évf. 257. l.

[44] 200,000-es térkép alapján.

[45] Stájerország határa ugyanis a XIII. században egészen a Semmeringig tartott északfelé, sőt a Lajta felső folyása is területére esett. Bécsújhely volt ezen a vidéken az első alsóausztriai város.

[46] *Nagy*: Soproni oklevéltár, I. k. Sopron. 1889. 1. lap, 1156. Locsmánd falu Sopron megyében, 3. l. 1171. Ivanka comes de Luchman, 63. l. 1304. Ombus .... in comitatu Luchman, etc.

[47] V. ö. a 200,000-es térképpel. — *Hóman*: Magyar Történet, I. Magyarország a XII. században c. térképe. 368. l. — *Barthos—Kurucz*: Magyar Történelmi Atlasz. Budapest, 1933. Magyarország az Árpádok korában c. térképe.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

pontjain álló központi erődítmények voltak, maga a védelmi rendszer és művei a folyó egész futására kiterjedhettek. Ilyen védelmi műnek kell tartanunk a Rábaközben a babóti határban levő Feketevár négyszögű földvárát és az ennek folytatását képező töltést, amelynek az lehetett a hivatása, hogy az elárasztások alkalmával a folyótól keletre eső területet védje. Maga az elárasztás pedig úgy történhetett, hogy részben a Hanság déli peremén emeltek keresztgátakat a folyók és patakok medrében, részben pedig a Rábatoroknál, a Kis-Rába és az Öreg-Rába bifurkációjánál terelték szintén töltések és gátak segítségével az Öreg-Rába vizét a Kis-Rába medrébe, amely azután szűknek bizonyulván, elöntötte az egész vidéket.[48]

Az Öreg-Rába, a Kis-Rába, a Hanság és a Tóköz zárja közre azt az eredetileg törzsválasztó területet, amelyet a középkor későbbi folyamán mint rábaközi districtust emlegetnek.[49] A Rábaköz területén előforduló helységnevek részben szláv, részben török eredetűek. A szláv nevek Csorna, Szovát, Sárkány ?, Pordány ?, Bogyoszló, Sobor stb., az itt lakozó pannon-szláv elemek nyomát őrizték meg. A török eredetű nevek besenyő és esetleg kabar eredetre mutatnak. Besenyő eredetűnek kell tartanunk Osli, Acsalag, Inak, Ordód, Babót, Beled, Dőr stb. neveket. Esetleg kabar eredetűek a középkori Edü, ma Edve és a középkori Ketel, ma Rábakecöl.[50] Ami esetleg egy kabar előőrs csapat idevetődését jelentené, de az sincs kizárva, hogy ezek a nevek is besenyő eredetűek.[51]

A Rábaköz besenyők által való megszállása a X. és XI. század fordulóján vagy Szent István uralkodásának idejében történhetett. A rábaközi besenyők vagy a bécsi medencéből ide, a törzsközi választó területre telepített visszahúzódó, Solt által a Fertőn tulra telepített elővédeink

[48] Századok, 1883. évi melléklete: A m. tört. társulat vidéki kirándulása Sopron városába és Sopron vármegyébe. *Nagy Imre*: Sopron multja. 16. l. 3. jegyzete. — *Archaeologiai Értesítő*. 1894. 301. l.

[49] *Nagy*: Soproni oklt. I. 456. l. Magyar falu et Németfalu . . . sub comitatu Suppruniensi in districtu videlicet Rabakuz. 53. l. circa Rabakuz in comitatu S., 234. l. vicecomitum comitatus S. et iudicium nobilium in Rabakuz, etc, de használják egyszerűen csak a Rábaköz nevet is. Hogy nem egyszerű „járás"-ról van itt szó az *Sümeghy Dezső*: Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyüjteménye, I. k. Sopron. 1928. XI. l. 1. jegyzetében mondottak és az alább következők után világos.

[50] Az Oslu nemzetségnév besenyő eredetét *Gombocz Zoltán* tisztázta. *Magyar Nyelv*, 1924. 23—24. ll. — V. ö. Inakra *Gombocz Zoltán*: Árpádkori török személyneveink. Budapest, 1915. 46—47. ll. — Az Ed és Ketel kabar voltára ld. *Németh Gyula* i. m. 238—239. ll. — A Pordány névvel kapcsolatban érdemes megjegyeznünk, anélkül, hogy annak szláv eredetét kétségbe akarnánk vonni, hogy mindig besenyő lakta területeken fordul elő. V. ö. a Helységnévtárral, l. még *Schwartz* i. m. 78—80. ll.

[51] A besenyők rábaközi szereplését *Tagányi* (Tört. Sz. 1916. 411. l. j.) tagadja és, valószínűleg ezen az alapon *Szokolay* is csak az árpási besenyőkről szól.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

maradványai, vagy pedig egy, Szent István uralkodása alatt keleti hazájából hozzánk csatlakozott besenyő töredék. Valószínűbb azonban a fertöntúli telepekről való származtatás, amit a lajtántúli terület elvesztése meg is magyaráz, meg az is, hogy ennek a telepítésnek még akkor kellett történnie, amikor a törzsválasztóterületek még aránylag lakatlanok voltak. Téves tehát Tagányinak az az állítása, hogy Sopron megyében sem a Fertő mellett, sem máshol soha besenyők nem laktak, mert szerinte Árpás, ahonnan okleveles adat van, a középkorban Győr megyében feküdt. Téves azonban Erdélyi és az ő rá hivatkozó többi kutatónak is a véleménye, akik szerint ami „a Fertőmelléki besenyőket illeti, ezek közt a sopronvármegyeiek hadifogoly eredete positiv alapon nyugszik". Szokolay szerint ezeket a fertöntúliakat nem Solt, hanem Ján soproni ispán telepítette le 1068 táján Sopron megyében és azonosak azokkal a hadifoglyokkal, akiket Bolgárfehérvárnál ejtett. Kövér Fidél, Erdélyi nyomán,[52] a kapuvári és babóti besenyőket tartja Ján foglyainak. Ezek a nézetek a Képes Krónika egyik adatának félremagyarázásából származtak, amivel Tagányi fölöslegesen vádolta Erdélyit, mert ez a magyarázás nem az ő kezdeménye. A krónikában ugyanis egy szó sincs arról, hogy a Nádorfehérvár ostromakor foglyul ejtett besenyők további sorsa mi lett. Valószínű, hogy a már meglévő magyarországi telepeken helyezték őket el. Ezt a valószínűséget már Jerney János is látta és több ezer főnyi besenyőnek Jan soproni ispán általi legyőzetését elmondva, fölteszi, hogy a foglyok Sopron táji besenyők *közé* jutását, már csak legyőzőjükről is, méltán vélhetni. Feltevéseken kívül semmi sem igazolja tehát a moson-sopronvidéki és rábaközi besenyők hadifogoly eredetét, aminek ellentmondanak a mosoniak Salamon elleni szerepe és a már akkor hangoztatott kiváltságaik.[53] Helye sebb tehát, ha már föltevésekkel dolgozunk, a rábaközi besenyőkben a Solt által a mosoni Fertő túlra telepített határőrök maradékait látnunk, akiket a nyugati határok keletebbre kerülése alkalmával telepítettek ide. Az esetleges telepítés a heiligenkreutzi apátság birtokait képező egykori középkori falvak hajdani besenyő lakosságára is kiterjedhetett, mert a ciszterciták 1203-ban azt a mosoni birtokot kapták, „quod bysseni quondam possidebant".[54]

A rábaközi és fertőntúli besenyők szorosabb kapcsolatait a legelő-

[52] *Tagányi*: Felelet etc, Tört. Sz. 1916. 310—311. ll. jegyzete. — Szokolay i. m. 15. l. — *Kövér Fidél*: A Hanság földrajza. Szeged, 1930. 31. l. — *Erdélyi László*: Árpádkor. Budapest, 1922. 113. l.

[53] *Jerney János*: Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845. Pesten, 1861. 229. l. — *Képes Krónika* 56. fejezete *M. Florianus* ll. 173—177. ll.

[54] *Fejér*, Codex Diplomaticus, V. l. 292. l. — *Wenzel*, Árpádkori új okmánytár, I. 97. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

kelőbb szállásbirtokos nemzetségük birtokviszonyai is igazolni látszanak. Ez a nemzetség az Osli nem, amely egyuttal Sopron vármegyének is legtősgyökeresebb és legkiválóbb nemzetsége. Ennek birtokai részben a Lajta, a Selyeg és Mórocvize mellett, részben pedig a Rábaközben feküdtek. Ezeken a törzsbirtokokon mindenütt besenyő eredetű helynevekkel találkozunk. A családi monostor a Rábaközben Csornán volt és a XIII. század elején alapította Osli ispán; a család másik ágának, a Móric vagy helyesebben Móroc ágnak a Mórocvize menti Márc, azaz Móroc faluban volt a monostora. A két ág azonban mind a két területen birtokos volt és azt, hogy az Osli ág a Rábaközben és Vasmegye azzal határos részein jutott túlsúlyba, főleg I. Herbort 1260-as évek körüli birtokszerző politikájának kell tulajdonítanunk.[55] Fontosnak kell azonban tartanunk azt is, hogy míg a rábaközi besenyőknek fontos kiváltságaik voltak, addig a lajtamentiek kiváltságainak továbbfejlődéséről nincs tudomásunk, aminek talán az lehet az oka, hogy a rábaköziek kiváltsága rájuk is vonatkozott, mint határőrökre, speculatoresekre. A határőrök ilyen kiváltságos helyzete biztosnak vehető és az ennek gyakorlatára vonatkozó adatok hiánya talán azzal magyarázható, hogy az írásbeliség fokozottabb mérvű elterjedésének idején már a Rábaközt tekintették a sopronmegyei besenyők főtelepülési területének és azért csak ennek kiváltságai éltek a törzsi szervezet kötelékeiben tovább, míg a szétszórt kisebb telepek a nemesi jog kötelékébe olvadtak.[56]

A Rábaköz kiváltságos helyzete régi nemzetségi alapokon nyugodott, amit aztán 1222-ben írásba is foglaltak. Kitűnik ebből az árpási besenyőknek adott szabadságlevélből, hogy ősi jog szerint, mint a többi jövevénynépek is, egyenesen a király alá tartoztak, aki aztán a fölöttük való közvetlen felügyeletet és főbíráskodást a nádorra vagy más főtisztviselőjére bízta. A rábaközi besenyők közvetlen bírája a nádor által 3—3 évenkint kinevezett ispán (comes) volt, aki aztán az igazságszolgáltatás végzésére valószínűleg saját familiárisai köréből udvarbírót (curialis comes) rendelt. A besenyőknek közvetlen elöljárói, akiket Tagányi szerint maguk közül három évente választottak, az ú. n. jobbágyok voltak. Ezek a jobbágyok maguk is hadbaszállhattak, míg a többi közbesenyő csak

[55] *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. Budapest, 1901. 401—419. ll. — Négy nagy ága az Osli, a Móric, a Sur és a Németi. A Sur nemzetségnév a besenyő Csur törzsével állhat összeköttetésben. V. ö. a Pozsony megyei Súr mocsárral. — *Némethy Lajos*: A márcztalvi prépostság. Századok, 1900. 434. skl. — *Erdélyi László*: A magyar lovagkor nemzetségei. Budapest, 1932. 55—56. ll.

[56] *Erdélyi László*: Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Történeti Szemle, 1913. különösen 543—547. ll. — Vele szemben *Tagányi Károly*: Felelet etc. Tört. Sz. 1916. különösen 300—317. ll.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

előljáróik vezetése alatt. Maguknak a közbesenyőknek semmiféle adózásuk nem volt, csak akkor, amikor új ispánt kaptak fizettek 2—2 lótól hat penzát és azok is ennyit fizettek, de minden lótól, akik a hadban részt nem vettek. Hogy ez a besenyő szabadság ősi volt, maga az arra legilletékesebb, a nádorispán állapította meg.[57] Ennek a besenyő szabadságnak és a határvédelmi területek különálló szervezetének legfényesebb bizonyítéka azonban, hogy amikor a nemesi vármegye kialakul, ez a szervezet ahhoz idomulva, megyét alkotva a megyében, tovább él. A nádor által kirendelt besenyő comesből alispán, ennek curialis comeséből szolgabíró lesz, aki a nemesi szabadság birtokába jutott besenyő jobbágyokon és a szabadságukat esetleg továbbra is megtartó közbesenyőkön ítélkezik. Ezek a tisztviselők azonban ekkor már választottak lehettek. Azt, hogy a rábaközi besenyő szabadság túlélte a Fehér és Tolna megyei besenyő területek kiváltságait, ennek a határvédelmi szervezetbe való tartozásával magyarázhatjuk meg. Ez a kiváltságos helyzet egészen a nemesi vármegye átszervezéséig fennállt és a soproni megyeszervezettel párhúzamosan működött. Ez a párhuzam a közös főispán személyén kívül abban nyilvánult meg, hogy Sopron megyének két alispánja volt, egy rábaközi és egy soproni.[58] Maguk a rábaköziek is tudatában voltak ennek a különállásnak és még a XVIII. század elején is besenyő reminiscentiákra való Vecse néven nevezik területüket.[59]

Az elmondottak alapján látjuk, hogy Sopron vármegye területe a kettős határvédelmi vonal tartozékaiból alakult ki. Az eredetileg különböző népű, kiváltságú területeket a közös cél, az ország területének vé-

[57] *Endlicher, Steph. Lad.*: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sangalli, 1849. 419. l. és *Fejér*: Codex Dipl. III. l. 362. l. — *Tagányi* téved (Tört. Sz. 1916. 304. skl.), amikor ezt a kiváltságot csak Árpás falura korlátozottnak véli. Egy falunak nem igen szoktak comesei és curialis comesei lenni. Különben is minden további adatunk a kiváltság egész Rábaközre való vonatkozása mellett szól. Árpás lehetett talán az akkori comes székhelye.

[58] A külön rábaközi alispánra pl. *Nagy*: Soproni oklt. I. 231. l. 1351. vicecomite de Rabakuz et uno iudice nobilium comitatus Suprunyensis, a sok erre vonatkozó adatot *Házi Jenő*: Név- és tárgymutató a sopror.vármegyei oklevéltár I. és II. kötetéhez megfelelő címszavai alatt könnyen megtalálhatjuk. — *Gábor Gyula*: A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Budapest, 1908. 18—20 ll. — Fehérre és Tolnára *Tagányi* i. c.: Tört. Sz. 1916. 306. l.

[59] *Országos Levéltár*: Táblai pörök, 4—762. iratmellékletei. 1716. évből pl. Nemes Vecse Vármegyében Rábaközben levőben, Dőr nevű faluban . . . és ugyanabból az évből: . . . Gyapai Ferenc n. Vécse vármegye szolgabírája, Tevely András n. Vecse vm. esküttye. 1712-ben szintén a Vecse vm. szolgabírája és esküttje szerepel, viszont az idegen hatóság (győri káptalan) 1717-ben a törvénynek megfelelően írja: Deör in Comitatu Soproniensis. — *Sopron vm. levéltára* sok ilyen adatot őriz. — V. ö. Bécs—Vécs, Becse —Vecse *Etymológiai szótárunk* megfelelő címszavaival.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

delme kapcsolta össze. Ez az érdek vezette a Rábaközt Sopronhoz, bár arra is van bizonyítékunk, hogy egyidőben a győri ispán rendelkezése alá is tartozott.[60] A végleges Sopronhoz való kapcsolódásban talán nem kis szerep jutott a nagybirtokos és a birtokait egységesíteni akaró Osli nemzetségnek.

A megyék területei kialakulásában hasonló folyamatot észlelünk azonban Vas vármegyében is. Locsmánd szerepét ott Karakó tölti be, mint kialakult királyi vármegye, a Rábaközét pedig a székely Őrség, a kiváltságukat elvesztő, a jobbágyságba és a nemességbe olvadó lajtamenti besenyőkét pedig a Zalafőőrök.[61] Zala vármegyében a Kerkaőrök jutottak a Zalafőőrök sorsára.[62] Nem egyesült egymással a mosoni kiváltságos népek területe és a kis királyi Győr vármegye, amit talán Győr püspöki székhelyében rejlő nagy helyzeti energiájában kell keresnünk. A morvamenti székely és a vágmenti székely telepek közül úgy látszik előbb a morvamentiek és velük együtt a csallóközi nyékek és besenyők olvadtak be Pozsony nemesi vármegyéjébe, míg a vágmentiek, akik IV. Bélától kiváltságos levelet is kaptak és a rábaközi besenyők mintájára szintén külön comeseik vezetése alatt éltek, még a XIII. század második felében is kis önálló, királyi várakhoz tartozó szervezetben szerepeltek.[63]

El kell tehát fogadnunk, hogy a XII. század folyamán még fönnállott a kifejezetten határvédelmi szolgálatot teljesítő marchiák intézménye, amelyek emlékét az eltünt vármegyékben kell keresnünk. A későbbi nemesi vármegyék azokat a területeket vették birtokukba, amelyek a kis királyi vármegyéket sztratégiai szempontból egyesítő comes confiniorumok fennhatósága alá tartoztak. A kérdéseknek részletekbe menő feltárása azonban még több helyet és még több helytörténeti tanulmányt kíván.[64]

Belitzky János.

[60] 1267-ben Poki Olivér győri comes a rábamenti besenyők bírája. Oliverus de Pock, Comes Jauriensis, et Judex Bissenorum circa Rabam. Idézi *Jerney* i. m. 263. l.

[61] Károly Róbert királyunk 1327-ben az Újvár és Borostyán várak között tartózkodó királyi őröknek nemcsak a IV. Béla, V. István, IV. László királyainktól kapott kiváltságát erősíti meg, hanem az országos nemesek közé sorozva őket számukra külön őrnagyságot szervez. *Csánki*, II. 782. — *Wallner Ernő*: A felsőőrvidéki magyarság települései. É. n. gépírásos dissertátió a Pázmány egyetem Művelődéstörténeti Intézetében Bupesten, D. 160—57. sz. A székely eredet bizonyitására meglepő egyezést mutat ki a családnevek alapján.

[62] *Holub József*: Zala megye története a középkorban. I. k. Pécs, 1929. 31—33., 61—63. l

[63] *Tagányi*: Tört. Sz. 1916. i. c. Csánki közlése alapján 309—314. ll.

[64] Különösen fontos a nyugatmagyarországi helytörténeti kutatás napjainkban, amikor az osztrák tudósok egész gárdája lelkesen dolgozik Burgenland történetén. *Burgenländische Heimatblätter*, 1934. 19—20. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A MAGYAR CIMER HÁRMASHALMA

Hazánk címerét a kiegyezés után hivatalosan 1874-ben állapították meg először. Ezt a címert br. Bánffy Dezső miniszterelnök a millenium alkalmából rajzban is közzétette,[1] s rajta az 1915. és 1916. évi újabb címerrendezés — némi rajzbeli javítást leszámítva — sem változtatott.[2] Mint az első rendezés idejében, most is számos, címerünkkel kapcsolatos problémával foglalkozó értekezés jelent meg szaktudósaink tollából. Különösen Dőry Ferenc és Csánki Dezső tanulmányai[3] válnak ki ez alkalmi cikkek közül. Míg Csánki a közös címerrel foglalkozik tüzetesebben, Dőry tisztán a magyar címert veszi bonckése alá és alapos rostálás után összefoglalja az addigi irodalom eredményeit, majd ezekhez a saját kutatásai megállapításait is hozzáfűzve, egységes képet rajzol a magyar címer kialakulásáról. A lényeges kérdéseket illetően azonban ők sem juthattak végérvényű megoldáshoz. Néhány év mulva újabb anyag bevonásával és újabb szempontok figyelembevételével épen a lényegre vonatkozólag szinte végleges eredményeket ért el „A magyar címer történetéhez" c. értekezésében Hóman Bálint.[4] Numizmatikai és sphragistikai források együttes vizsgálata alapján kimutatta, hogy a kereszt, mely III. Béla idejében byzánci befolyás következtében vált kettőssé[5] — negyedszázaddal előbb tűnik fel a vágásos címernél. „Ez idő óta (1190) az Árpádok kihaltáig a kettőskereszt, mint királyi jelvény és címer állandóan használatos, még Imre és II. András korában is, mikor a pecséteken az újabb, pólyás címernek adott helyet."[6] A vágásos címerről pedig megállapítja, hogy az az Árpád-ház címere, melyet szintén III. Béla a keresztes vitézek szokása szerint, valószinüleg a kereszt felvételének fogadalma

[1] Csánki Dezső, Az új magyar és úgynevezett közös címerekről. Századok, 1916. 1. l.
[2] Dr. Dőry Ferenc, Magyarország címerének kialakulása. Turul, 1917. 17. l.
[3] L. az 1. és 2. jegyzetet.
[4] Turul, 1918—1921. 3—11. l.
[5] U. o. 8—10. l.
[6] U. o. 5. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

alkalmából vett föl.[7] A két címer közjogi különbsége az Anjouk alatt halványodik, de teljesen csak Zsigmond halála után tűnik el. Ezóta lesz mind a kettő egyenrangú és integráns részévé a magyar királyi vagy országos címernek.[8]

Címerünk e két alkotórészének fontosságáról s azok egymáshoz való viszonyáról sokáig bizonytalan és ellentétes vélemények uralkodtak, azért érthető, hogy íróink annak mellékalakjairól rendszerint nem, vagy csak futólag emlékeztek meg. Címerünk ilyen, eddig félig-meddig figyelmen kívül hagyott, de azért mégsem elhanyagolható részlet-alakzata a hármashalom. Ennek fejlődését vesszük az alábbiakban tüzetesebb vizsgálat alá abban a reményben, kogy egy-két vonással sikerül hozzájárulnunk a magyar címer teljesebb megértéséhez és magyarázásához.[9]

*

Már a legrégibb címereken, pecséteken és miniatürökön megfigyelhető a középkori művészeknek az a törekvése, hogy személyeket vagy tárgyakat nem lebegő helyzetben, hanem szilárd talajra állítottan, tehát természetesen ábrázoljanak. E törekvés megnyílvánulását láthatjuk a kor építészeti elemeiből, úgymint vonalakból, ívekből, idomokból, lépcsőkből, consolokból szerkesztett talapzatoknak változatos alkalmazásában; máskor a természetből vett alapokra, állatokra, hegyekre, felhőkre helyezik alakjaikat.[10]

Hazai pénzeink és pecséteink tanusága szerint ősi címerünket, a kettőskeresztet is már feltűnése idejétől kezdve a legkülönfélébb talapzatokra helyezték. Bár a numizmatikai emlékek a kettőskeresztet majdnem kizárólag lebegve ábrázolják, a XIII. század eleje óta mind nagyobb számban ránk maradt királyi pecsétek bizonysága szerint mindinkább erősödik az a tendencia, hogy a keresztet állandó talapzattal lássák el, úgyhogy már ennek a kísérleti korszaknak a talapzatait is szinte erőszak nélkül bizonyos fejlődési rendszerbe tudjuk sorozni.

[7] Magyar Történet, I. 409. l.

[8] Turul, 1918—1921. 11. l.

[9] Dolgozatom megírásánál a jegyzetekben jelzett irodalmon kívül a M. Kir. Orsz. Levéltár, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv és a M. Tud. Akad. pecsétmásolatgyüjteményeit használtam fel, s ezeket az adatokat kiegészítettem a bécsi Weltliche u. Geistliche Schatzkammer címeres emlékeivel, de főleg az említett levéltárak eredeti pecsétanyagával. A szövegben a könnyebb hozzáférés céljából csak a jellemzőbb és lehetőleg a már (az eredeti alapján hűen) publikált anyagot idézem.

[10] A természetes ábrázolási módnak nálunk igen korai példája a Gudkeled-biblia egyik lapja, melynek illuminátora a Sina-hegyén álló Mózest hat sziklacsúcson ábrázolja, s a képet egy közönséges és egy szivárványívvel három részre osztja. Facsimilejét l. Szilágyi Sándor, A Magy. Nemzet Története (M.N.T.) II. k. 148. lapján.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Már Imre király pecsétjén kettőzik meg az országalma keresztjét.[11] Követik ezt az ábrázolási módot III. András nagypecsétjei[12] és Vencel király néhány pénzdarabja.[13] II. Endre és IV. Béla pénzein egy erkélyszerű talapzaton nyugszik e kereszt, mégpedig az előbbinél kétszer az erkély két szélén,[14] az utóbbinál pedig csak egyszer, az erkély közepén.[15] Újabb csoportot alkotnak az egyszerűbb geometriai idomokból és testekből álló talapzatok, amilyenek II. Endre,[16] IV. László,[17] III. Endre[18] és Róbert Károly[19] pénzein láthatók. IV. Lászlónál és III. Andrásnál néha összetett alakjai is láthatók a geometriai talapzatoknak.[20] Elég gyakori a kereszt félkörívű talapzata. Ilyennel találkozunk II. András,[21] IV. Béla[22] és III. András[23] pénzein. Azonban ennél is vannak árnyalati eltérések: IV. Bélánál például kétszer megtört ív is előfordul[24], III. Endrénél meg félholdalakú az ív.[25] A felsoroltaknál sokkal természetesebb talapzata a kettőskeresztnek a lépcsős talapzat. Ez általában három lépcsőfokból áll, a középső magasabbikon a kereszttel. Ilyet látunk IV. Béla,[26] III. András[27] és Károly Róbert pénzein.[28] Az utóbbinál előfordul a szabadabb szerkesztésű lépcsőzetes talapzat is.[29]

Még gyakoribb a koronának talapzatként való alkalmazása. Az országalmán kívül ez az egyetlen kereszttartó, mellyel a királyi pecsétek címeres lapján találkozunk. Erre vonatkozó legrégibb ismert adatunk II. András egy dénárja, melyen a kettőskereszt kétágú koronából nyúlik

[11] Turul, 1918—1921. 5. l., 2. sz. jegyzet.

[12] M.N.T. II. 656. l.

[13] Réthy László, Corpus Nummorum Hungariae (C.N.H.), I. 383. és 385. sz. ábra. A M.N.T. II. k. 269. lapján II. Béla pecsétjén is kettőskereszt látható az országalmán, ez azonban alighanem téves közlés, vagy retusált betoldás.

[14] C.N.H. I. 173., 174. és 175. sz.

[15] U. o. I. 279. sz.

[16] U. o. I. 180., 189. és 224. sz.

[17] U. o. I. 317. sz.

[18] U. o. I. 373. sz.

[19] U. o. II. 47. sz.

[20] U. o. I. 317. és 372. sz.

[21] U. o. I. 127. és 128. sz.

[22] U. o. I. 259. és 266. sz.

[23] U. o. I. 360. és 361. sz.

[24] U. o. I. 259. sz.

[25] U. o. I. 360. sz.

[26] U. o. I. 248. sz.

[27] U. o. I. 376. és 377. sz. Ez utóbbin a középső lépcsőfok hiányzik.

[28] U. o. II. 49., 51., 52., 53. és 55. sz.

[29] U. o. II. 50. és 54 A és B sz. Egyes keresztet látunk tipikus lépcsős talapzaton Roland nádor 1299-i pecsétjén. (A m. k. orsz. levéltár diplomatikai osztályában őrzött pecsétek mutatója, II. tábla 3. sz. ábr.)

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ki.[80] Ez a korona azonban csak látszólag kétlevelű, mert a harmadik levél a kereszt szárával esik egybe, azért az amúgy is primitív technikájú tervező nem rajzolta ki. Ezután V. István[81] és IV. László[82] kettős pecsétjeinek hátlapján, III. András[83] érmén, Fenenna királyné pecsétjén[84], majd Vencel[85] és Ottó[86] nagypecsétjeinek hátlapján találjuk a koronát.[87] V. István, IV. László pecsétjeinek, valamint III. András dénárjának a koronája nyílt, leveles korona ; olyan amilyent az illető pecsétek előlapjain a király fején látunk. V. István koronájának levelei, különösen a szélsők kissé el vannak mosódva,[88] figyelmes szemlélés mellett azonban világosan kivehetők. A korona abroncsa ugyanolyan széles, mint az előlapok koronáié, minek következtében voltakép lebegő a helyzetük (a korona u. i. nem ér le a pajzs sarkáig). Ellenben ezekétől eltérő alakot mutat Vencel és Ottó koronája. Vencel pecsétjei csak töredékekben ismeretesek.[89] Az eredetiken, de az eddig publikált ábrákon is, bár levelei tömörek, tagozatlanok, ami az erős retusálás folytán még erőteljesebb kifejezést nyer, határozottan koronára ismerünk rá benne. Ezt az érzésünket fokozza különösen annak keskeny abroncsíve s főképen lebegő helyzete, miben teljesen megegyezik a koronák eddigi ábrázolási módjával[40] és határozottan elüt a későbbi hármashalomtól : ez u. i. telt idomú és csak

[80] C.N.H. I. 116. sz.

[81] Szentpétery Imre, Magyar Oklevéltan, 112. l.; M.N.T. II. 549. l.; Turul, 1917. 21. l.

[82] Szabó Károly, Kún László, 97. l.

[83] C.N.H. I. 374. sz.

[84] Dőry (Turul, 1917. 19. l.) bizonytalan alakzatnak tartja, Pray azonban (Syntagma, 64. l.) határozottan koronának mondja.

[85] M.N.T. III. 11. l.; Századok, 1916. 6. l. M. N. Múz. Törzsa. 1302. IX. 21.

[86] M.N.T. III. 26. l. MODL. 1701. sz.

[87] Szokták még Ágnes királyné pecsétjét is említeni, azonban róla Dőry kimutatta, (Turul, 1917. 19. l. 9. sz. jegyz.), hogy ő Ottó felesége és csak címeztette magát magyar királynénak. III. András király özvegye lebegő kettőskeresztet használt pecsétjén.

[88] Történelmi műveink ábrái rendszerint igen erősen retusáltattak, úgyhogy használatuk az eredeti megtekintése nélkül tévedésre vezethet. Különösen azoknál a képeknél kell nagyon vigyázni, melyeket fénykép után rajzoltak. Igen szembetünő a különbség pl. V. István pecsétjén a Dőry- és a Szabó Károly-féle ábrákon (Turul, 1917. 21. l., Kún László, 5. l.). A Dőry-félén a korona oldallevelei az erős retus miatt igen különös alakúak és nem érnek a pajzs széléhez.

[89] Legjobb ábráját l. Századok, 1916. 6. lapján. A 35. és 36. jegyzetben jelzett példányai határozottan koronát mutatnak.

[40] A hármashalom nem természetes ábrázolásban igen ritkán fordul elő. Turóczy ábráin kívül ilyen formájával eddig csak Hornberg város 1428-i pecsétjén találkoztam (Welch, Siegel der badischen Städte, XLIV. tábla), de később itt is természetes alakjában van ábrázolva. A koronák meg mindig lebegők. Grünenberg hármashalma szintén korona alakú és lebeg. V. ö. még a 41. sz. jegyz. (Bárczay, A heraldika kézikönyve, 389. l.)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

igen ritkán lebegő.[41] Hasonlókép szabadabb formát mutat Ottó pecsétjének a koronája (1. ábra). Levelei azonban ennek is határozottan koronaleveleknek minősíthetők, lebegő helyzete és abroncsának mérete pedig szintén a korona-alak mellett dönt. Annyi bizonyos, hogy szerkesztője nagyobb fantáziával és szabadsággal dolgozott, mint a régebbi vésnökök, de ez fejlettebb művészi érzékének következménye, bár az is lehetséges, hogy más alakú koronát vett mintául, olyat, amilyent pl. a Bécsi Képes Krónikában Géza fejedelem fején látunk.[42] Véleményünket támogatja az a tény is, hogy a király fején levő korona leveleit is egyénien alakította ki s így itt is eltér elődjeinek sablonos munkájától. Még nagyobb jelentőségű a korona-forma agnoszkálásában az a körülmény, hogy Ottó később mint rajnai palotagróf és bajor herceg következetesen magyar királynak, felesége, Ágnes pedig magyar királynénak címezi magát, s pecsétjeiken mindketten igényük kifejezéseképen egy, a trónus bal oldalán elhelyezett pajzsban a kettőskeresztet viselik, mégpedig *leveles* koronában.[43] Ebből az következik, hogy Ottó magyar királyi pecsétjén is koronának ismerte a kettőskereszt tartóját, új typáriuma készítésénél koronát kivánt tartó gyanánt, s ha a vésnöknek a régi pecsétet adták mintául, az is koronát látott a kereszt alatt s ilyet készített ő is.[44] Feltűnő körülmény az is, hogy Nagy Lajos hármashalma nem követi a Vencel- és Ottó-féle mintát : nyilván azért, mert koronát láttak benne, vagy, ami még valószinűbb, nem is látták e királyok pecsétjeit s teljesen önállóan új keresztalapzatot konstruáltak. Mindezeknek tüzetesebb megbeszélésére azért van szükség, mert Vencel és Ottó koronáit heraldikai irodalmunkban eddig — természetesen tévesen — hármashalmoknak tekintették.[45]

Mint érdekességet meg kell még említenünk Erzsébet királyné pecsétjét,[46] melyen egy virágtartóból két virág között emelkedik ki a kettőskereszt. Ez a virágtartó határozottan a királyné fején levő korona leveleit mutatja, úgyhogy annak megszerkesztésénél a korona motivumait használta föl a typarium készítője.

[41] Lebegő zöld hármashalmon bárány áll pl. a Kolthay-cs. címerében (1431). Fejérpataky László, Magyar cimeres emlékek, II. k. XII. tábla. A sisakon levő hármashalom a korona körvonalait utánozza.

[42] Acsády Ignác, A magyar birodalom története, I. k. 61. l. Az eredeti példányokon határozottan *gyöngy*koronát látunk benne (pl. M.O.D.L. 1701. sz.).

[43] Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Rep. I. 1311. IV. 7. Bár a pecsétnek ez a része erősen rongált, a korona egyes vonalai határozottan kivehetők. Felesége, Ágnes pecsétje ugyanilyen kivitelű (u. o. pecsétgipszmásolat gyüjt. 19. sz.).

[44] Az itt mondottak részben Vencel pecsétjére is vonatkozhatnak, mert Ottó pecsétje alighanem a Vencelé mintájára készült.

[45] Pl. Br. Nyáry Albert, A heraldika vezérfonala, 38. l.; Bárczay i. m. 389. l. Ez utóbbi (szerző) is szokatlannak tartja a lebegő formát.

[46] Szabó Károly i. m., 3. sz. melléklet.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A koronával kapcsolatban fölmerül az a kérdés, hogy vajjon csak művészi ötlet folytán, mint díszítmény került-e az a kereszt alá, vagy valamilyen határozott cél szolgálatában kapta ezt a helyet. Nyáry szerint[47] itt „ . . . a korona még heraldikai jelentőséggel nem bír, nem egyéb bélyegornamentikánál." Ezzel szemben nekünk az az érzésünk, hogy a koronát, mint a királyi hatalom egyik jelvényét már régebben is a kereszttel együtt használhatták és ilyen előzmények alapján került rá aztán a kettős kereszttel való heraldikai összetartozásánál fogva is a pecsétek pajzsára. Lebegő helyzete miatt sem lehetett a kereszt természetes talapzata. A kettőskeresztet u. i. a tényleges címerhasználat korában a király előtt hordozhatták,[48] mint régebben a hosszúnyelű egyes keresztet. Hordozás céljából nyéllel toldhatták meg, erre szolgált alsó szárának a hegye. De hegyénél fogva is vihették,[49] megálláskor vagy letelepedéskor pedig a király elé tűzhették. Ilyenkor a kereszt alatti korona nemcsak a király jelvényét (címerét) tette teljesebbé, hanem egyúttal takarhatta a megerősítés kevésbbé mutatós eszközlését is. Tehát lehetett ennek a koronának már a XIII. században is heraldikai jelentősége.

Végül előfordulnak még a felsoroltakból összetett keresztalapzatok, mint pl. II, Andrásnál az összetett erkély,[50] IV. Lászlónál a kockás talapzat koronával[51] és III. Andrásnál egy koronás M betű.[52]

*

Ha a hármashalom ősi formáját a felsorolt talapzatokban keresnők, akkor még leginkább arra lehetne gondolni, hogy az a kereszt lépcsős talapzatából, vagy a koronából származik olyformán, hogy a lépcsős talapzat szögleteit, illetőleg a korona leveleit lekerekítették. Különösen Vencel és Ottó nagypecsétje ágainak koronája gömbölyded, a korábbi ábrázolástól eltérő alakja tagadhatatlanul adhat alapot erre a föltevésre. S mint már említettük, iróink eddig tényleg hármashalomnak is nézték ezeket a koronákat. De ha meg is engedjük a Vencel- és Ottó-féle alak hármashalom-jellegét, a Nagy Lajos-féle hármashalom formája annyira elüt ezekétől, hogy még ez esetben is máshol kell keresnünk annak eredeti formáját.[53] Mi az átmeneti, illetve a gótikus stílű építészet egyik dí-

[47] Nyáry i. m. 39. l.

[48] Horváth Mihály és Henszlmann Imre, A magyar államcímer. Századok, 1872. 96. l.

[49] E hegyénél fogva tartja azt sz. Erzsébet is az Ágnes királyné által készíttetett üvegfestményen a königsfeldeni templomban (M.N.T. Ill. 111. l.).

[50] C.N.H. I. 191. sz.

[51] U. o. I. 323. sz.

[52] U. o. I. 358. sz. Réthy szerint az M betű a Morosini-cs. monogrammja (III. Béla magyar király emlékezete, 173. l.).

[53] Mint már említettük, Lajos király typariumának készítője valószínűleg nem is használt Vencel- vagy Ottó-féle pecsétet minta gyanánt. De ha használt volna is, akkor sem kopirozta azt, hanem önállóan újított.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

szítő elemében, a lóhereívben (Kleeblattbogen) látjuk a csíráját, mely a félkörív hármas megtörése révén keletkezett, s melyet aztán a gótikus építészet oromzatokon, frízekben, az ajtók és ablakok kereteiben, de különösen a mérműveken (Masswerk) használt fel oly hatásosan és annyi kombinációban, nem is szólva a középkori iparművészetről, melynek alig van terméke, melyen a félköríves, vagy csúcsíves lóhereívet, vagy mind a kettőt együtt meg ne találnók. Igy a pecséteken, pénzeken és sírköveken is. Idevágó első ismert emlékünk, mely osztóvonalként, de egyszersmind talapzatként a töretlen ívekből álló lóhereívet használja föl, Suerbeer Albert rigai érsek pecsétje a XIII. század közepe tájáról.[54] A pecsétet ez az ív osztja két mezőre, melynek középső, magasabb domborulatán, mint talapzaton, térdel az érsek. Hogy a typarium készítője tényleg valamely gótikus épület (templom) lóhereívére, talán épen egy frízre gondolt, arra mutatnak az ívcsúcsok dudorai (Nase) és a két végén levő oszlopfőszerű alakzatok. A pecsét alján, növények, építmények talapzataként találjuk ezt a hármasívet 1253-ban Minzenberg Ulrik pecsétjén. Ennek szélső halmain egy-egy bástya nyugszik, a középsőn pedig virág emelkedik fölfelé.[55] Ugyancsak a XIII. sz. második feléből való Kirberg város pecsétje, melyen a várost jelképező épület szintén ilyen hármashegyen nyugszik.[56] A német területen kívül ugyancsak a XIII. sz. közepén (1256) Franciaországban is feltünik a hármasív, mégpedig Eudes Clément roueni érsek pontifikális pecsétjén.[57] Az oszlopfőkön nyugvó ív a rigai érsek említett pecsétjéhez hasonló módon két mezőre osztja a pecsétet, az ív középső halmán nyugszik a B. Szüz trónusa, míg az ív által alakított alsó fülkében egy consolon az érsek térdel főpapi ornátusban.

Nálunk csaknem egykorúan V. István két dénárján találjuk meg a hármasívet[58] (2. ábra). E dénárok ábrája rokon kivitelű Kirberg város pecsétjével: a hármasív két szélső halmán egy-egy torony áll, a középsőn pedig egy épület nyugszik. Az egyik halmot még egy külön lóherelevél is díszíti. Hazai emlékeinken ezután csak a XIV. sz. elején találkozunk újra ezzel a lóhereívvel, mégpedig síremlékeken, de már mint a sírkőlapra vésett keresztek tartójával. Ezeken a sírköveken a kereszttartó félkörív és a lóhereív közötti átmenet fázisait is megfigyelhet-

[54] Seyler, A. Gustav, Geschichte der Siegel, 198. l. 138. ábra.

[55] U. o. 270. l., 228. ábra.

[56] U. o. 325. l., 329. ábra.

[57] Roman, I., Manuel de Sigillographie Française (1912), Pl. XXIII. Ezzel rokonságot mutat Bacherach János plébános pecsétje 1267-ből. W. Ewald, Siegelkunde, 39. tábla 10. sz.

[58] C.N.H. I. 305. és 306. sz.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

jük. A XIII. században a kereszt még egy kis félkörívű talapzaton (egyeshalom) nyugszik, amilyen pl. a zsegnyei sírkövön látható.[59] A XIV. század különböző évtizedeiből származó kassai sírköveken ez az ív megnagyobbodik (átmérője = a lap szélességével), s azon belül már föllépnek a lóhereívek is. A legrégebbiken ezek az ívek, valamint az egész kép csak a konturok kivéséséből keletkezett, s a hármasívnek egyszerű dudorai is vannak (3. ábra). Ugyanezeket a lóhereíveket látjuk a kereszt szárainak felső két szögletében is, de az ívek ott már hegyesek.[60] Lényegében azonos jellegű, de díszesebb kiképzésű egy másik kassai sírkő[61] (4. ábra). Itt is egy félköríven nyugszik a román kereszt, de alatta a „hármashalom" már határozottabb és plasztikusabb kiképzést nyert, úgyhogy a félkörív már szinte elkívánkozik a kereszt alól. A csúcsos lóhereívek itt a keresztszárak alsó szögletében láthatók, míg fönt levélmotivummá alakultak át. Heraldikai szempotból pedig a rajta levő címer teszi érdekessé ezt a sírkövet. Lényegében azonos szerkezetű a további három kassai sírkő is.[62] Az eltérés rajtuk csak annyi, hogy a kereszt már nem az íveken nyugszik, hanem áttöri azokat és a sírkő keretéhez kapcsolódik, miáltal azok elvesztik keresztlartó jellegüket és puszta dísszé válnak. A fejlődés későbbi fokozatait hazai anyagon nem kísérhetjük tovább figyelemmel, de hogy valóban szó lehet itt fejlődésről, azt több, a XIV. század első feléből származó, tiszta gótikus stílű sziléziai sírkő mutatja.[63] Ezek közül kettőt állításunk illusztrálására ehelyütt is bemutatunk. Az elsőnek a felülete keretnélküli, keresztje egyszerű félhengerrudakból áll, alapja töretlen ívű „hármashalom", végei pedig szintén lóherelevelek, de már hegyesívűek és kissé stilizáltak. A kereszt szárai alatt, egymásfelé fordított két hegyestalpú pajzs az elhúnyt címerét ábrázolja (5. ábra). A második valamivel fiatalabb sírkőnek már kerete is van, hármashalmú talapzatának középső íve csúcsban végződik, a keresztnek pedig, melynek szárai a középponttól kezdve valamilyen kelyhes virág mintájára vannak kiképezve, csak a középső szára végződik stilizált lóherelevél, vagy esetleg liliom formájában. Az elhunyt címere olyan helyzetet foglal el, mint az előbbi síron (6. ábra).

A sírköveknek ez a díszítési módja a gótika egész területén vált általánossá, úgyhogy ilyen előzmények után nem is mondható nagy újítás-

[59] Myskovszky Viktor, Sárosmegyei műemlékek. Archeológiai Értesítő, 1894. 409. l.
[60] Csoma József: A magyar heraldika korszakai, 19. l.
[61] U. o. 20. l.
[62] Arch. Ért. 1888. 127. l.; 1898. 161. és 165. l.
[63] Pfotenhauer, Dr. Paul, Die Schlesischen Siegel von 1250 bis 1300, beziehentlich 1327. A II. r. XII. tábláján (függelékben) közli e sírkövek képét Stillfried gróf.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

nak nálunk a hármasívnek a kettőskereszt alá való helyezése.[64] E gótikus lóhereívnek ilyetén alkalmazásával először Nagy Lajosnak, majd közvetlen utódainak sphragistikai, heraldikai és numizmatikai emlékein találkozunk.

Lajos király első kettőspecsétje mutatja a kettőskeresztet ezen a hármas íven (melyet ezután következetesen hármashalomnak is nevezhetünk).[65] A hármashalom meg a kereszt itt sima felületű és egyenletesen plasztikus kiképzésű, csak a pajzs van damascírozva. Második nagypecsétjén ugyanilyen a hármashalom kivitele, de a felülete már nem sima, hanem egy plasztikusan alakított stilizált liliom látható rajta (7. ábra).[66] A pecsét pajzsa itt egy hatos karéjú mérműkeretben van elhelyezve, s az egyes karéjokat töretlen vonalú lóhereívek határolják. Mária királynő nagypecsétjének cimeres lapján négyes karéj övezi a pajzsot, kettőskeresztje gótikus hurokkal dekorált, liliomos hármashalma pedig teljesen olyan, mint a Lajos király pecsétjéé.[67] Már Nagy Lajos második pecsétjén megjelenik a trón két oldalán egy-egy címerpajzs, az elsőben a vágásos és liliomos címerrel, a másodikban a kettőskereszttel. Ilyen szerkezetű Mária királynő pecsétje is, s ez az eddigieknél kisebb kettőskereszt mind a két pecséten parányi hármashalmon áll. Meg kell még jegyeznünk, hogy Lajos király és Mária pecsétjein a kettőskereszt nem hegyes, hanem talpaskereszt, azért nem nyugszik közvetlenül a hármashalmon, hanem lebeg fölötte. Ennek magyarázata talán az volna, hogy a pecsét tervezője csak a talpaskeresztet ismerte s ezért nem kapcsolta összze azt a halommal, vagy ismerte a hegyestalpú keresztet is, de esztétikai szempontból hagyta el azt, hogy külön érvényesüljön a címer e két eleme.[68] A kettőskeresztnek a hármashalommal való teljes összekapcsolása csak Zsigmond alatt következik be, s az ő uralkodása óta a hármashalom további változásokon is megy keresztül. Ezóta heraldikánk más címeralakok talapzataként is használja.

Nagy Lajos korabeli heraldikai emlékeink közül a Bécsi Képes Krónika számos miniatürjén[69] és Lajos király oxfordi Secretum Secretorum-kódexének címlapján találjuk meg a kettőskeresztet különböző színü hármashalmokon. A Bécsi Képes Krónika címlapjának alsó margóján ugyan

[64] Dr. Schmid Wolfgang Mária, Gizella királyné sírja a niedernburgi kolostorban Passauban. A Műemlékek Örsz. Bizottságának Közleményei, 1913. 66—67. l., 38. ábra.

[65] M.N.T. III. 223. l.

[66] U. o. III. 256. l.

[67] U. o. III. 360. l.

[68] Igen valószínű, hogy a talpaskeresztet nápolyi hatás folytán használják az Anjouk

[69] Eredetije a M. N. Múzeumban. Reprodukciói és két lapjának facsimiléje a M N.T.-ben (I. 276. és III. 166. l.).

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

egyeshalmon látjuk a kettőskeresztet,[70] ez azonban világosabb és sötétebb zölddel szintén hármasan tagozódik.[71] A többi kép azonban (egy bizonytalant leszámítva) mind hármashalmon ábrázolja a keresztet és a pecsétekétől eltérően sohasem lebegő formában. Összesen tizenhétszer fordul elő a krónikában a hármashalom, általában félkörívű formában pl. II. András kir. zászlaján (8. ábra), de akad közöttük csúcsos ívű is, például a 41. lapon[72] sz. István mellén, egy zászlón és egy vitéz pajzsán, de különösen a 129. lapon, a királyi sátort díszítő címerpajzson. Színe általában zöld, világos zöld és zöldesbarna, de előfordul barna[73] és arany színben is.[74] Az oxfordi kódex címlapján rutaalakú pajzsban kerekívü hármashalmon áll a kettőskereszt.[75] A festészetben való következetes használatára azonban nem gondolhatunk, mert Nagy Lajos máriacelli fogadalmi képén többször is lebegni látjuk a kettőskeresztet.[76] Alkalmazása u. l. a festő, illetve az illuminator heraldikai és művészi érzékétől függött. A külföldi heraldikai gyüjtemények közül pedig az egykorú Gelre Herold Wappenboek-ja tartalmazza a hármasívű halmon nyugvó kettőskeresztet.[77]

Legkevesebb dekoratív elemet a numizmatikai emlékek mutatnak föl. Nagy Lajos és utódai alatt a kettőskereszt nem is fordul elő pénzeinken, minek magyarázata bizonyára az, hogy az Anjouk alatt a vágásos címer jelentősége emelkedik, később egyenrangúvá válik a kettőskeresztel, s a XV. század elején a pajzs második kelyére szoritja azt.[78] Pénzeinken ez időben a vágásos címer szerepel sürübben. A lóhereivet azonban, mint a karéjos mérműkeret kísérőjét Lajos aranyforintjain és garasain, valamint Mária forintjain is megtaláljuk.[79] Eddig föltárt numizmatikai emlékeinken a kettőskereszt hármasíven csak egyszer : Hunyadi János garasán fordul elő.[80]

Összefoglalva az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy nemzeti címerünk mai hármashalma az Anjouk alatt, nevezetesen Nagy Lajos ide-

[70] M.N.T. III. 166. l.

[71] Minek következtében a mű (M.N.T.) egyik lapjának fejdíszében a rajzoló tévesen rajzban is hármasan tagozza a kettőskereszt talapzatát. (M.N.T. III. 231. l.)

[72] M.N.T. I. 276. l.

[73] Bécsi Képes Krónika, 72. és 137. l.

[74] U. o. 99. és 124. l.

[75] Jakubovich Emil, Nagy Lajos király oxfordi kódexe, a Bécsi Képes Krónika kora és illuminátora. (Magyar Könyvszemle, 1930—31.) Az említett ábrázolás a 382. laphoz mellékelt facsimile alsó margóján.

[76] M.N.T. III. 273. l.

[77] Ghyczy Pál, Gerle Herold címerkönyve. Turul, 1904. 7. l.

[78] Turul, 1918—1921. 11. l.

[79] L. a C.N.H. II. 4. és 7. tábláját.

[80] U. o. II. 162. sz.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

jében lép föl sphragistikai, heraldikai és numizmatikai emlékeinken, s alapformája a csúcsíves művészet lóhereíve. Továbbá megállapíthatjuk azt is, hogy ez a hármashalom Lajos és Mária enemű emlékein a klasszikus heraldika szabályainak megfelelően egyszerűen, körvonalaiban, az egyes halmok későbbi plaszticitása nélkül fordul elő.

Természetesen a hármashalommal egyidőben és még azután is előtűnnek néha a régi talapzatok is, különösen a pénzeken, de már nem a régi formák sokféleségében. Leggyakoribb még a korona, magánál Lajos királynál is,[81] majd V. Lászlónál,[82] vagy négyszögletes talapzat, pl. Nagy Lajosnál[83] és I. Mátyásnál,[84] de sokkal gyakrabban lebegve, vagy osztott pajzsokban az osztóvonalra téve. Azonban pecséteken és címereken ezután egy-két ritka kivételtől eltekintve[85] egészen napjainkig csak a hármashalmot látjuk a kettőskereszt alatt, de más cimeralakok alatt is. A talapzat újabb formája már nem alakul ki többé.

*

Mint látjuk, a hármashalom a koragótikus stílus eleme. Ebből a jellegéből következik tehát, hogy a művészeti stílusváltozások nem hagyják érintetlenül, hanem koronkint a maguk bélyegét sütik reá. A késő-gót korszakban veszíteni kezdi a hármashalom eredeti — sematikus, síkfelületű formáját és az egyes karéjok plasztikus kiképzést nyernek. Ennek az átalakulásnak első nyomait Zsigmond pecsétjein találjuk meg. Első és második nagypecsétjének a hátlapján[86] az egyes halmok már élesebben különülnek el az eddigi egységes lóherelevélből és a legplasztikusabbak 1435-i nagypecsétjének a hátlapján láthatók (9. ábra). Ám az a körülmény, hogy a vágásos címer ez időben elfoglalja a pecsét címeres lapján a kettőskereszt helyét (különösen I. Mátyás óta),[87] s ez utóbbi csak a pecsétkaréjok egyikében (elsejében) húzódik meg, vele együtt a hármashalom szerepét is erősen háttérbe szoritja. Talán ennek köszönhető, hogy ezután lényegesebb változáson már nem megy keresztül: kicsiny méretei nagyobbmérvű formai alakítást nem engednek meg rajta, s így sokáig eredeti körvonalait is megőrzi. I. Ulászló második és az országnagyok 1446-i pecsétjén még egyszer s utoljára kap nagyobb helyet.[88] Már ebből az időből van adatunk a hármashalomnak naturalisztikus ábrázolására.[89] Ez azon-

[81] U. o. II. 89B. sz.
[82] U. o. II. 191. és 192. sz.
[83] U. o. II. 87. sz.
[84] U. o. II. 242. és 243. sz.
[85] Turul, 1917. 24. l.
[86] M.N.T. III. 421. és 439. l.
[87] Turul, 1917. 24. l.
[88] U. o. 25. l. és Turul, 1918—21. évf. 32. l.
[89] C.N.H. II. 180. sz.

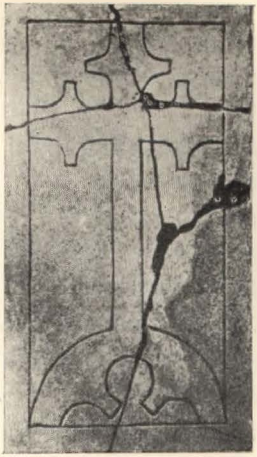
creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

1

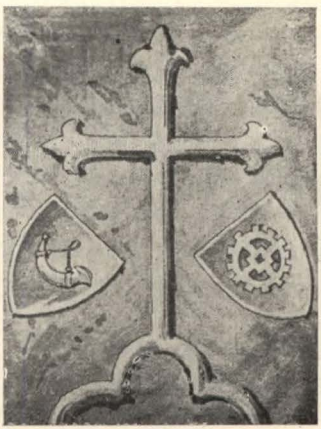
2

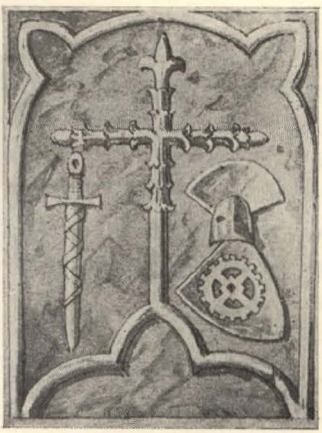
3

4

5

6

7

8

9

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

OSZK
Széchényi Könyvtár

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ban még nem mondható tudatos alkotás eredményének, sőt talán csak a reprodukálásnál nyerte ezt az alakját; míg Hunyadi János egyik dénárján szintén még egyszer és utoljára tűnik szemünk elé a középkorban a hármashalom a maga ősi formájában, a lóhereívben.[90]

A heraldikai emlékek csak a renaissance óta mutatják a hármashalmot plasztikusan. A Kolthay-cs. cimerében (1431),[91] a krónikák rajzain (Turóczy krónikájának augsburgi kiadása, és Reichenthali Ulrik [1488][92] krónikájának 1883-i kiadása),[93] a Corvinák címerein,[94] Mátyás király trónkárpitján,[95] a kassai dóm szentségháza két címerén[96] a kettőskereszt síkfelületű és ha színes az ábrázolás, akkor zöld hármashalmon nyugszik. A hármashalom már ezeken is (különösen a Corvinák címerein) néha parányivá zsugorodik össze. Turóczynál pedig körvonalai sem hűek, ami a gyors rajzolás következménye. E hanyagságnak tulajdonítható, hogy néha csak két halmot, máskor meg négyet is mutat a rajz.[97] Címereken is plasztikusan, Dürernek a nürnbergi városházán őrzött Zsigmond császárt ábrázoló képe[98] után, a XVI. századi nyomtatványok címlapjain közölt címereken találjuk ábrázolva a hármashalmot, mégpedig legkorábban 1539-ben Marszewskinek a krakói magyar tornajátékokról írt költeményének címlapján,[99] Münsterberg Sebestyén cosmographiájában,[100] Singverius bécsi nyomtatványain,[101] majd Werbőczi Hármaskönyve 1561-i bécsi kiadásának címlapján,[102] stb. Mindezeken a címereken rajzolóik a hármashalmot színárnyalással, illetőleg satirozással tették plasztikussá, a halmok körvonalai azonban továbbra is az eredeti formát mutatják. A XV. század közepétől kezdve tehát a pecséteken és a címereken a hármashalom egyformán plasztikus formát mutat. Mint az egész címer szerkezetében, úgy

[90] U. o. II. 162. sz. De lebegve is látjuk a Turul 1917-es évf. 24. lapján.
[91] Fejérpataky László, Magyar címeres emlékek, II. k. XII. tábla.
[92] M.N.T. II. 117. l.
[93] U. o. IV. 561. l.
[94] Pl. u. o. IV. 534. és 540. l.
[95] Reproductiója a M.N.T. IV. 588. l.
[96] Csoma i. m. 43. l.
[97] M.N.T. II. 101. és 117. l.
[98] U. o. III. 908. l. Ez a kép azonban nem adja vissza hűen az eredetit, mint általában is e mű azon illusztrációi sem, melyek nem reproductió, hanem rajz útján készültek. A heraldikához nem sokat értő rajzoló önkényesen jár el, nem ismeri föl a korszerűséget, tehát nem is adja vissza azt. A Bécsi Weltliche Schatzkammer-ben (6. terem) levő festménymásolat (az eredetihez híven) csak igen enyhén (árnyalással) adja vissza a plaszticitást, miáltal a halom körvonalai sem vesztik el eredeti formájukat.
[99] Veress Endre, Izabella királyné, 1519—1559. 35. l.
[100] U. o. 95. l.
[101] M.N.T. V. 206. l.
[102] U. o. V. 254. és 294. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

itt is a renaissance egyénileg alakít, a tér szűk volta miatt azonban nem hoz létre új formát. A halmok középsője most is magasabb, néha azonban mind a három egyforma. E korszakban naturalisztikusan talán csak János király aranypecsétjén fordul elő[108] és Honterusnál a lengyel és magyar uralkodóházak egyesített címerében (de nem a kettőskereszt alatt).[104] A látszólagos változatosságnak főleg az a magyarázata, hogy a rajzolók a három halmot hol egy síkban ábrázolják (mint régen), hol meg a két szélsőt helyezik előre s a középsőt háttérben hagyják,[105] vagy megfordítva: a középső van elől és a szélsők állanak hátrább.[106] De elég korán találkozunk a hármashegynek azzal az alakzatával is, mely a halmokat ferdén lépcsőzve, kuliszaszerüen mutatja.[107] E hármashalomfajtákat néha a gerincvonalak csipkézésével is komplikálják.[108]

A barok kor folyamán két irányú újítást figyelhetünk meg a hármashalmon: eddigi körvonalai a barok stílusnak megfelelően lassan parabolikus formát vesznek föl, mivel az ismét megnagyobbodik; másrészt mind sűrűbbé válik a halmoknak természetes hegyként való ábrázolása. Az első forma legrégibb ismert emlékei közé tartozik II. Mátyás koronázási érme,[109] de legtisztábban a Cheőssy-család 1624-i címerének a keretén láthatjuk.[110] A hármashalomnak ezt a tipikusan barok alakját láthatjuk címerkép gyanánt alkalmazva a Thüssen-cs. 1722. IX. 1-én kelt bárói diplomáján.[111] Naturalisztikus alakjában találjuk a hármashegyet II. Rákóczi Ferenc 3 érmén,[112] a „Vitam et Sanguinem"-jelenetet ábrázoló[113] és egy másik Mária Terézia korabeli egykorú metszeten.[114] Bél Mátyás Notitiá-jában (pl. az V. kötetben), Palma heraldikájában (I. tábla 1. sz.) és néhány XIX. századi címeren pedig, talán az akkor nyert újabb jelentésének megfelelően már egy sziklás, hármascsúcsu magashegy

[103] U. o. V. 143. l.

[104] Veress i. m. 118. l.

[105] Pl. Bocskai István címeres emléktábláján Kolozsvárt. Turul, 1917. 38. l.

[106] Pl. János király aranypecsétjének hátlapján. M.N.T. V. 143. l.

[107] Pl. a Zápolyai-család címerén a kassai dóm szentségházán. Csoma, i. m. 43. l.

[108] Izabella királyné síremlékének címerén Veress i. m. 484. l.

[109] Bárczay i. m. 396. l. Kérdés azonban, vajon ez ábrák híven adják-e vissza az eredetit?

[110] Nyáry i. m. 236. l. Igen tiszta formája látható a hármashalomnak a királyi pecséteken is, főleg I. Lipót óta. Ld. pl. a Századok 1916. évf. 16. l.-hoz mellékelt tábla ábráját.

[111] M.N.T. VIII. 106. l.

[112] U. o. VII. 599. l.

[113] U. o. VIII. 240. l.

[114] U. o. VIII. 5. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

alakját veszi föl.[115] Görgey érdemrendjén[116] s a kiegyezési törvény első lapján viszont ismét a barokvonalú, koronás hármashalmon nyugszik a kettőskereszt,[117] s a XVIII. században meginduló magyar tudományos heraldika is ezt a két formájú hármashalmot ismeri.[118] Kivételképen ebben a korszakban is találkozunk néha az egyeshalommal.[119] A gyakorlat tehát még most sem következetes, hanem az illusztrátorok ízlése szerint ingadozó.

A kiegyezés után 1874-ben hivatalosan megállapított államcímerben a hármashalom barokkori alakjában szerepel.[120] A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1884-ben a miniszterelnök fölszólítására „Magyarország és társországainak címere felől" benyújtott véleménye[121] kifogásolja a hármashalomnak naturalisztikusan való ábrázolását: „... a hármashalom heraldikailag stilizálandó; vagyis a rajz ne iparkodjék a halom természetes alakját visszaadni. A három halom közül a két szélső egyforma magasságú legyen, a középső kiemelkedő hatalmasabb, s ezen foglal a román ízlésű kereszt..." Ezzel visszatértek a hármashalom eredeti formájához. Ezen a nézeten van Bárczay is,[122] ábrája azonban arra enged következtetni, hogy előtte Vencel vagy Ottó pecsétje, illetve Grünenberg Konrád 1483-i címerkönyve szerepelt minta gyanánt,[123] mely emlékeken azonban nem hármashalmon, hanem koronán nyugszik a kereszt. (Még Grünenbergnél is, mert az ő hármashalma lebeg, mint a koronák és körvonalai is inkább egy korona konturjaihoz hasonlítanak.) Az 1896-ban közzétett[124] címer már ezt a stilizált, koronás hármashalmot mutatja, melyet aztán az 1915-ös címerrendezés is épségben hagyott.[125]

A hármashalomnak a kereszt alatti koronája eddig feltárt emlékeink

[115] U. o. VI. 10. l. Bélnél a hármashalom a régi formában is előfordul (pl. a Notitia IV. 291. l.), de elég gyakori benne az egyszerű barok forma (pl. III. 1. l.) és a sziklás szerkezetű hármashalom (pl. az V. k. címlapján). A Liptó megye fejezete előtt sziklás hegycsoporttal díszít és Zólyom megye címerében is sziklákat látunk. Sziklás hármashalmot látunk még a Dessewfy Sámuel 1756-i bárói címerében (Éble Gábor, A cserneki és tarkeői Dessewfy-cs., 147. l.) és számos XIX. századi magyar címeren is, pl. M.N.T. IX. 61. l. (1817), IX 9. l. (1822), IX. 180. l. (1825–1827), IX. 564. l. (1844).

[116] M.N.T. X. 303. l.

[117] U. o. X. 662. l.

[118] Palma, Carolus, Heraldicae Regni Hungariae Specimen (1764), I. tábla.

[119] M.N.T. IX. 25. l.

[120] Századok, 1916. 2. l. Bárczaynál (398. l.) nem naturalisztikus.

[121] Turul, 1884. 1. s k. l.

[122] I. m. 399. l.

[123] U o. 704 sz. ábra.

[124] Századok, 1916. 3. l.

[125] Turul, 1917. 7. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

közül Rudolf király nagy pecsétjén jelenik meg először.[126] Hogy milyen inpulzusra lép föl, nem tudni. Talán az a heraldikai szokás lehet az alapja, mely szerint a címeralakokat általában koronából növekvően ábrázolják, de az sem lehetetlen, hogy az Árpádkori pecsétek hatására történt ez. Erdélyben Bethlen Gábor cimerén[127] látjuk először a koronát a hármashalmon. De megtaláljuk ezután II. Mátyás koronázási érmén,[128] a Cheőssy-cs. címerén,[129] Pázmány Kalauzának II. kiadása címlapján,[130] I. Lipót pecsétjén és díszruháján,[131] II. Rákóczi Ferenc pénzein,[132] III. Károly nagypecsétjén[133] és helytartótanácsi pecsétjén[134] (erdélyi pecsétjén hiányzik), Mária Terézia emlékein következetesen, s ezenfelül a XVIII. és XIX. század számos nyomtatványának címlapján. A korona ez időben annyira járulékává lesz a hármashalomnak, hogy III. Károly a Thüssencs.-nak cimerképül már a koronás hármashalmot adományozza.[135] Mint kuriozumot említjük meg, hogy a szabadságharc idejében a független magyar állam pecsétjén a hármashalom koronátlan, Görgey érdemrendjén azonban már ott van a korona.[136] Mai cimerünkben szintén koronás a hármashalom.

A hármashalom külföldön is a mienkhez hasonló fejlődésen ment keresztül. Eredeti formája a tiszta lóhereív, mely pecséteken és armálisokon sematikus,[137] címereken pedig plasztikus[138] tartója a legkülönfélébb címeralakoknak. Színe rendszerint zöld, de más színű hármashalom is gyakori.[139] A renaissance korában szintén a mi hármashalmunk ismertetett variánsait mutatja,[140] a barok pedig ovális,[141] majd természetes külsővel ruházza föl,[142] de hegyes, kúpalakú formában is előfordul.[143] Galbreath

[126] U. o. 25. l.
[127] M.N.T. VI. 303., 327. és Turul, 1917. 39. l.
[128] Bárczay i. m. 396. l. 705. sz. ábra.
[129] Nyáry i. m. 236. l.
[130] M.N.T. VI. 180. l.
[131] Turul, 1917. 28. l.; M.N.T. VII. 13. l.
[132] M.N.T. VII. 599. l.
[133] U. o. VIII. 213. l.
[134] U. o. VIII. 73. l.
[135] U. o. VIII. 106. l.
[136] U. o. X. 285. és 303. l.
[137] Galbreath, D. L., Handbüchlein der Heraldik (Lausanne, 1930), 97., 106., 114., 116. és 174. l.
[138] U. o. 198. l. és a XIV. sz. tábla.
[139] Pl. sárga. U. o. 106. l.
[140] Pl. u. o. 205., 233., 255. l. és XII. meg XIV. sz. tábla.
[141] U. o. 161. l.
[142] U. o. 149. l.
[143] U. o. 207. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

idézett svájci eredetű ábráinál érdekesebbek a német városok pecsétjei, leggyakrabban azokéi, melyek nevében a „Berg" szó fordul elő, mert ezekben a hármashalom a beszélő címer egyik fontos eleme (pl. Triberg,[144] [Haslach],[145] Boxberg,[146] Hornberg,[147] Heidelberg,[148] stb. város pecsétje), s rajtuk ugyanazon hely címerének fejlődését figyelhetjük meg párhuzamosan a művészeti stílusok fejlődésével. Különösen gazdag anyagot közöl Weech Heidelberg városára vonatkozólag (23 db.), s ezért tábláin a hármashalom fejlődési fokozatait csaknem napjainkig terjedően szemlélhetjük.

A hármashalom ívei néha többszörösen is előfordulnak, miáltal hatos[149] és kilences halom[150] jöhet létre, de lehetnek a halmok páratlan számúak is (pl. az ötöshalom esetében).[151]

*

Végezetül föl kell vetnünk még azt a kérdést is, vajon a hármashalom csak dekoratív eleme volt-e címerünknek, vagy volt-e hajdan valami szimbolikus jelentése is ; és ha igen, milyen és mióta ? Csoma szerint „az első írott emlékeket (XV. sz.) századokkal megelőzőleg érezzük a magyar heraldikában a szimbolikát",[152] hiszen a címer maga is szimbolum. S az előbb ismertetett külföldi városi pecséteken a hármashalom hegyet is jelent, Triberg város címerében pedig (a XVI. sz. óta) hármashegyet. Hogy nálunk mikor kapcsolják a hármasív figurájához a hegy fogalmát, nem állapítható meg pontosan. Nem lehetetlen, hogy a hármashalom már feltünése idejében nálunk is hegyet jelenthetett, s N. Lajos typariumának vésnöke alighanem a körírati címek egyikét : „ . . . et honoris ac montis sancti Angeli dominus"-t akarta szimbolizálni a pecséten.[153] Ezt a címet Róbert Károly veszi fel elsőnek s második pecsétjének kettőskeresztje mégis lebegően van ábrázolva.[154] Ezt a difficultast azzal magyarázhatjuk, hogy Károly király typariumának készítője egyszerű iparos volt, akinek nem voltak nagyobb művészeti ismeretei sem mű-

[144] Weech. Fr. v., Siegel der badischen Städte, I. k. XLVIII. t.

[145] U. o. II. k. XVI. t.

[146] U. o. I. k. II. t.

[147] U. o. I. k. XLIV. t.

[148] U. o. I. k. XIX—XXI. t.

[149] Pl. Waldkirch város pecsétjén. Weech, III. k. XXXVI. t. Hatos halom egy ívben látható Mahlberg város pecsétjén. U. o. III. k. XXXI. t. L. még Galbreath, 205. l.

[150] Pl. Kreutzenstein várában egy 1380-ból való sírkövön.

[151] Pl. Gmunden város pecsétjén. Melly, Beiträge zur Siegelkunde des Mittelalters, I. 69. l.

[152] Csoma i. m. 60. l.

[153] Pór Antal, Nagy Lajos, 40. l. Ezt a címet Lajos király a nápolyi hadjáratok után is megtartotta, majd Mária is örökölte (u. o. 247. l.).

[154] M.N.T. III. 142. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

vészi fantáziája ilyen újításra.[155] A címereken túlnyomóan zöld színnel való ábrázolása szintén ezt az értelmezést támogatja, de másrészt ellentmond neki az a fontos körülmény, hogy Werbőczi korában a vágásos címernek már van jelentése (az ország négy nagy folyója), de a halmoknak még nincsen! A hármashalomra, mint hegyre vonatkozó legelső biztos adatunk Oláh Miklóstól való, aki a négy folyóról szólva megemlíti, hogy ezek és a zöld hegyen álló fehér kettőskereszt az ország címerét alkotják: „Haec quator flumina, quae cum duplicata cruce alba, e monte viridi enata, insignia sunt Hungariae."[156] Oláh Miklós műve földrajzi részében már szerepel a „Mons Carpathus,"[157] de mégsem azonosítja vele a kettőskereszt „mons viridis"-ét. A tricollis nála még abstrakt fogalom. Még száz évvel későbbi munkákban sem akadunk az országcímer szimbolikus magyarázatára.[158] Krekwitz Totius Regni Hungariae ... descriptiójában (1686) sem találunk idevágó adatot, s a XVII. század végén legelső heraldikusunk, Páriz-Pápai sem emlékezik meg a hármashalomról. Ha lett volna általánosan ismert szimbolikus jelentése, lehetetlen, hogy legalább az utóbbi meg nem emlékezett volna róla. Ma ismert jelentését a XVIII. század adta a hármashalomnak. Az első adatot Koller Cerographiájában találjuk, melynek 20. lapján külön fejezetben „De Tricolli Hungariae "a következőket mondja: „ ... Alteram Hungariae scuti partem Montes Regni precipui, iique summi insigniunt. Nomen illis; Tatra, Matra, Fatra, vulgare passim, atque omnium est cognitum."[159] A keresztet azért helyezték a hármashegyre, „ut eminus, lateque pateret."[160] A címer színeit pedig így magyarázza: „Crucem argenti, Coronam auri praetium ut passim regale ditat. Fascis, seu fluminibus quaterni albedinem, Tricolli virorem natura pixit."[161] Koller után a század csaknem minden historikusa elfogadta ezt a magyarázatot és műveikben néha hosszasan is elmélkednek e három hegyről. Timon szerint az ország ősi címere a kereszt, melyhez „addita sunt serius tria iuga montium ... Tatra, Fatra, Matra."[162] Palma is ezt a felfogást vallja, de már

[155] Gárdonyi szerint Károly kir. első pecsétje teljesen nápolyi mintára készült. Turul, 1907. 37. l.

[156] Oláh Miklós, Hungaria et Atila, sive de originibus gentis Regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus et rebus bello paceque et Atilae gestis libri duo... Kollár Ádám kiadása. Bécs, 1763. 18. l.

[157] U. o. 42. l.

[158] Ilyen pl. Respublica et Status Regni Hungariae 1634-ben névtelenül megjelent munka, melynek címlapján az országcímer látható, s ilyen Krekwitz, Totius Regni Hungariae descriptio-ja (1686).

[159] Cerographia Hungariae. Tyrnaviae, 1734. 20. l.

[160] U. o. 27. l.

[161] U. o. 28. l.

[162] Timon Sámuel, Imago novae Hungariae, 1762. 11. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

kritizál: „Tricolle hoc praecipuos Hungariae montes indicari, tritum, vulgatumque est . . . Primum D. Stephanum Apostolicae Cruci Tricollem adjecisse, inter fabellas reponendum puto."[163] Még nagyobb kritikával szól a hármashalomról Schwartner Márton.[164] Szerinte a hármashalom értelmezése feltevéseken alapul, s bár hozzáteszi, hogy a heraldika már sok nevetséges magyarázatot produkált, ő is gyárt a hármashalomnak egy elég primitív szimbolikus jelentést. Szerinte a hármashalom az ország három rendjét: a főpapokat, főurakat és a nemességet jelentheti.[165] Magyarázatát az országnagyok 1446-i pecsétjére alapítja. Pray az első, aki tudja, hogy az utolsó Árpádoknál néha koronából emelkedik ki a kereszt, Ottónál pedig „tribus semicirculis, sicut etiam in Ludovici et Sigismundi sigillis, qui speciem collium imitantur."[166] Pray, bár Ottónál nem ismerte föl a koronát, szinte öntudatlanul rátalált a hármashalom alapformájára (ív) s ezért a szimbolikus értelmezéstől is tartózkodik és óvatosan csak jegyzetben említi meg az akkori közfelfogást: „Forte hinc sensim Tricollis origo, quo nostri Tatram, Matram et Fatram, tria montium Hungariae altissima juga intelligunt."[167]

De kitől származik a hármashalomnak ez az értelmezése? Véleményünk szerint alighanem Bél Mátyástól. Bár ő Notitiajában kifejezetten nem említi a hármashegyet (művének a Tátra vidékéről szóló része nem jelent meg) de a benne sűrűn előforduló címerrajzokban a halmok már naturalisztikusan és sziklaszerüen vannak ábrázolva. De az is lehetséges, hogy illusztrátora önkéntelenül ad a halmoknak természetes külsőt s kortársai az ő ábrái hatására és a pólyás címer jelentésének analógiájára termelik ki ezt a jelentést. Mindenesetre annyit biztosan állíthatunk, hogy a Tátrát, Mátrát és Fátrát a XVIII. század első harmadának az írói hozták kapcsolatba a hármashalommal.

Egy másik, későbbi és kevésbbé elterjedt magyarázat szerint a Golgotát jelentené a hármashalom. Különösen Bárczay képviseli ezt a felfogást és azt kívánja, hogy a „hármashegyet ne naturalísztikusan formáljuk, hanem úgy, mint azt legrégibb emlékeinken látjuk és amint a középkorban a Golgotát formálták. Ne gondoljunk a Tátra-, Fátra- és Mátrára, mert hazánk e három hegységének semmi köze sincs az apostoli kereszt alapzatául szolgáló halmokhoz . . ." Ha valamit jelent és nemcsak talapzatként alkalmazták, akkor csak a Golgotát jelentheti, mint a lovagrendek keresztjei alatt."[168] A középkori művészet Krisztus Urunk ke-

[163] Heraldicae Regni Hungariae Specimen. Bécs, 1764. 37—42. l.
[164] Introductio in rem diplomaticam. Buda, 1802. 179. l.
[165] U. o. 179. l.
[166] Syntagma Historicum de sigillis... 64. l. f. jegyz.
[167] U. o. 64. l.
[168] Bárczay i. m. 389. és 392. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

resztjét nálunk síkon, többnyire pedig egyes halmon ábrázolja, mely körülövezi a kereszt talpát. Sík talajon áll a kereszt pl. a XI. századból való esztergomi staurothekén[169] és Giovanni di Paoli Krisztus a keresztfán c. képén.[170] Egyes halmon látjuk a keresztet az 1485-i brüsszeli Corvin-missaléban,[171] a bártfai kereszt-oltár szekrényén (XV. sz. vége),[172] u. ott a mindszent-oltáron (XV. sz.),[173] Blimberg Tamás bártfai bíró 1626-i síremlékén[174] és Günther Richárd 1645-i emléktábláján.[175] Az utolsó két esetben a kereszt talapzata mutat némi rokonságot a hármashalommal,[176] s a staurothekét és a mindszent-oltár ábráját leszámítva a halmokon a Kálvária kihangsulyozására emberi koponyát és csontokat is rajzoltak; Tamás bíró sírján pedig a középső halom koponya alakú. A teljes kálvária jelenetet láthatjuk ugyancsak Bártfán a sz. Egyed-templom diadalkeresztjének kompozíciójában.[177] Itt a három kereszt, de sz. Mária és sz. János is egy-egy halmon állanak. E halmok szerkezete azonban eltér a mi hármashalmunkétól. E pár példából is kitünik, hogy a Golgota-magyarázatnak is volna némi művészettörténeti alapja. Azonban itt csak későbbi analógiáról lehet szó és nem állhat az, hogy az országcímer hármashalma a kálvária mintájára keletkezett, hanem inkább forditva, hogy az országcímer hatására alakítják a Golgotát hármashalomszerüen. Nézetünket támogatja az a körülmény is, hogy a XVIII. századi jezsuita-rendi nagy historikusaink semmit sem tudnak a kálváriáról, hanem a Tátra-, Mátra- és Fátra-értelmezést propagálják. Pedig épp a jezsuiták terjesztették erősen nálunk a keresztúti ájtatosságot és karolták föl a kálváriák emelését.[178] Ezek a kálváriák semmit sem mutatnak szerkezetükben a hármashegyből s az építkezéssel kapcsolatos iratok is csak *egy* hegyről, „Mons Calvariae"-ről szólnak.[179]

Mindkét értelmezés tehát az újabbkor terméke. Régibb történeti multja a nacionalis szinezetü Tátra-, Fátra- és Mátra-magyarázatnak van és ma is ez él a nemzeti köztudatban.

Kumorovitz L. Bernát.

[169] Archaeológiai Értesítő, 1897. 215. l.

[170] U. o. 1915. 11. l.

[171] U. o. 1888. 5. sz. kép. — Ilyen van az esztergomi misszáléban is (XV. sz.). Az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum Évkönyvei, V. köt. 79. l.

[172] Arch. Ért., 1917. 129. l.

[173] U. o. 1917. IX. tábla.

[174] U. o. 1918—1919. V. tábla.

[175] U. o. 1918—1919. 86. l.

[176] Többszörös (5-ös) halmon áll a kereszt a bergeni bencés kolostor pecsétjén (1471). E. v. Berchem, Siegel, 103. l. 69. ábra.

[177] Arch. Ért. 1917. XIX. tábla.

[178] Kemény Lajos, Mű- és művelődéstörténeti adatok Kassa város életéből a rokokó korában. Arch. Ért., 1916. 217. l.

[179] Réh Elemér, Adatok a régi pesti kálvária történetéhez. Arch. Ért., 1929. 203. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

KÖZÖSSÉGÉRZÉS ÉS NEMZETTUDAT A XI—XIII. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON.

Történetírásunk a XIX. század eleje óta legsajátabb feladatát a „magyar nemzet" és „magyar haza" multjának feltárásában látta. Amint a latinnyelvű barok históriaírással annak államjogi szemlélete is háttérbe szorult, az egymást felváltó romantiko liberális, pozitivista, szellemtörténeti iskolák és irányok minden különösebb aggály nélkül alkalmazták a „nemzet" és „haza" terminusait a magyar történet legtávolabb és legközelebbeső epocháira egyaránt, nem érezve szükségét sem annak, hogy e kifejezések jelentését fogalmilag tisztázzák, sem pedig annak, hogy a „nemzet" és „haza" koronként változó értelmébe behatoljanak.

Nem merném ugyan azt állítani, hogy e terminusok alkalmazói kivétel nélkül a szavakkal együtt azok XIX—XX. századi jelentését is átcsempészték volna a régebbi századok eszmevilágába, hanem csak azt, hogy e történetietlen eljárásra — főleg a romantiko-liberális irány korából — több kétségtelen példát lehetne felhozni és hogy maga a hibalehetőség a terminológiai tisztázatlanság következtében ma is változatlanul fennáll.

A világháború, a hagyományos államkeretek e nagy felforgatója, még a nacionalizmus századát, a XIX. századot is megszégyenítő aktivitással ébresztette a győztes és legyőzött népeket egyaránt a maguk sorsszerű nemzeti mivoltának tudatára. Az osztott és vett sebek, a lelkeket legmélyükig megrázó diadalok és megalázások nemcsupán az egyénekből és népi közösségekből váltottak ki addig ismeretlen intenzitású „nemzeti" életmagatartást, hanem birtokukba vették az öneszmélet hűvös csúcsait, a tudomány világát is. Napjaink filozófiája, szociológiája és történettudománya ritka élményszerűséggel fordul afelé a rejtelmes erő felé, melynek mozdulásait életünk minden percében és vonatkozásában sorsszerűen elevennek, jelenvalónak érezzük és amelynek látható eredményét a „nemzet" „haza" és „nacionalizmus" szavaival próbáljuk magunknak megjelölni.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Sajátos, de egyben sajnálatos jelenség, hogy a magyar társadalomban kétségkívül meglevő mély nemzeti ösztönök eddig kellő mértékben tudatosulni, azaz a tudományba behatolni nem tudtak és így eleve elesett az a lehetőség is, hogy a „magyar nemzet és haza" fogalmai tudományosan tisztáztatván, a közösség öntudatlanul nemzeti életmagatartása valóban magasrendű nemzeti öntudattá, népi létünk mivoltának, erőink és lehetőségeink világos, céltudatos ismeretévé magasodhassék.

Mi a nemzet, és mi a magyar nemzet? Ezekre a kérdésekre nálunk mindeddig nem adatott felelet, a nacionalizmus elméletének és történetének nincs komoly magyar irodalma. És itt mindjárt hangsúlyozni kívánjuk azt, hogy a probléma legaktuálisabb, látszólag leggyakorlatibb oldalaival való foglalkozás mennyire nem kielégítő arkánum még „gyakorlati" szempontból sem. Minthogy jelenünk és történeti életünk elszakíthatatlan egységet alkotnak, a jelen és közelmult magyar „nemzeti" problémájának még oly világos és alapos feltárása is talajtalan felépítménye kell hogy legyen előttünk ismeretlen alapoknak és előzményeknek. Ha nem tudjuk, hogy mi az értelme a „magyarság" kifejezésnek a XI—XV. században, ha nem látjuk, hogy eleink miben látták azt az összetartó erőt, mely őket szükségképen magyarokká tette, akkor jelentékeny részében homályos lesz előttünk a XVI—XIX. századok, sőt napjaink nemzetproblémája is. A magyar nacionalizmuskutatás alfája tehát a középkori magyar nemzetfogalom és nemzeti érzés mibenlétének tisztázása. Mielőtt azonban e célra irányuló szerény kísérletünket megtennők, szükségesnek látjuk, hogy a nacionalizmuskutatás általános problematikájáról néhány szót szóljunk.

A nemzet problémája két alapvető szempontból vizsgálható: 1.) sociológiailag, amennyiben azt nézzük, hogy melyek azok a vonások, melyeknek jelenléte alapján valamely közösséget nemzetinek minősíthetünk, mi a nacionalizmus érzületi lényege, hogyan alakul viszonya az államhoz és társadalomhoz, végül mily funkciószerep jut osztályrészéül az emberi társulás folyamatában.

2.) Történetileg, ha azt kérdezzük, hogy az előttünk ma kibontazó hatalmas mozgalom mily multbeli előzményekre megy vissza és a maival szemben minő időnként változó tartalomjegyeket mutat fel.

Tagadhatatlan, hogy mindkét szemléletmódnak megvan a maga — az ismeretcéllal indokolt — jogosultsága, viszont az sem lehet vitás, hogy számos tekintetben egymásra vannak utalva. Így a nacionalizmus sociológiai beállítottságú kutatója nem nélkülözheti azt a gazdag történeti anyagot és azokat a tipológiai tanulságokat, melyeket a historikus munkája rendelkezésére bocsájt. De a mult nemzeti mozgalmainak ismerete megóvja őt attól is, hogy egyedül a jelen állapotokat tartva szem előtt, oly

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

túlságosan szűkreszabott fogalmi kategóriákkal dolgozzék, melyeknek alkalmazása megállapításainak általános érvényét — a sociológus célja pedig épen ilyen érvényességek konstatálása — már eleve veszélyeztetik. De az is bizonyos, hogy a történetíró sem bolyonghat a fogalmak iránytűje nélkül a históriai tények erdejében. Tudnia kell, hogy mit keres forrásaiban, azaz már előre nemzetfogalommal kell rendelkeznie ahhoz, hogy a nemzetet, mint időben alakuló történeti valóságot megragadhassa és ábrázolhassa.

A szempontoknak ez az egymásrautaltsága fejeződik ki a nacionalizmus modern irodalmában, ahol ma már alig találkozunk egyoldalú sociológiai, vagy történeti megoldásokkal. A fogalmi tisztázás és a történeti alátámasztás korrelativitása ma már általános elismerést nyert, annál nagyobb azonban a bizonytalanság magának a „nemzet"-nek fogalmi meghatározása körül.

A nacionalizmussal foglalkozó — ma már szinte áttekinthetetlen — irodalom, egyes egyéni árnyalatokon és áthidaló kísérleteken túl valójában két álláspont körül csoportosul.

Az első álláspont hívei kizárólag úgynevezett objektív jegyeket hajlandók a nemzetfogalom kritériumaként elismerni. Szerintük nemzetről csak ott lehet beszélni, ahol valamely közösség az azonos nyelv, faj, származás, kultúra és államkeret összekapcsoló tényezőin épül föl. Nemzetről tehát nem lehet szó, amint e tényezők objektív jelenléte meg nem állapítható ; viszont nemzetnek kell tekintenünk azon közösségeket ahol e tényezők kimutathatók teljesen függetlenül attól, hogy a szóbanforgó emberi közösség jelenlétük tudatában van-e, vagy egyáltalán bennük látja e egységének alapját.

A nacionalizmus objektív jegyeinek elméletét a történet életszerűsége és az élet történeti mivolta iránt érzékkel bíró kutató sohasem teheti magáévá, az objektív kritériumok ugyanis függetlenek annak a közösségnek tudatától, amelyre őket vonatkoztatjuk. Nem bizonyos, hogy egy közös nyelvű, fajú, kultúrájú stb. közösség tudatában van a nyelv, a faj, a kultúra összekapcsoló szerepének ; vagy ha tudatában van is kétséges, hogy e vonásokat, mint egységesítő tényezőket értékeli e? Igy tehát az ú. n. objektív kritériumok nem tekinthetők a történeti valóság szempontjából „realitásoknak", hanem csupán a tudományos szemlélő spekulatív úton nyert szempontjainak, melyekbe saját korának képzetei ellenőrizhetetlenül beszüremkednek. Igy az objektív jegyek alapján alkotott nemzetfogalom már eleve nélkülözi az időtlen érvényesség látszatát is. Valóban a legtöbb nemzet-definició nem a nemzetet határozza meg, hanem *egy* nemzetet, melyet a XIX. század története produkált. Az objektív jegyek alkalmazásával ezenfelül már eleve ellenzőt helyezünk sze-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

meink elé, ami két irányban jelent veszedelmet. Ily jegyeket konstruálva ugyanis sohasem lehetünk bizonyosak afelől, hogy azok számát kimerítettük-e és nem hagyunk-e figyelmen kívül egyéb egységesítő vonásokat, esetleg éppen olyanokat, melyeken az illető kor nemzetszemlélete nyugszik. Másrészt pedig nemzeti közösségeket tételezünk fel oly korokban is, melyeknek a mi objektív jegyeink iránt nem volt érzékük és amelyek valóban anacionális korszakok voltak.

Jórészt ezeknek az ellenvetéseknek hatása alatt alakult ki a nacionalizmust szubjektív jegyekkel körülíró álláspont. Eszerint nemzetről csak ott beszélhetünk, ahol valamely közösség többé-kevésbbé világos tudatában van az egységét megadó tényezők jelenlétének. Ily értelemben a nemzet — legáltalánosabb fogalmazásban — egy oly emberi közösséget jelöl, mely egy határozott kollektív összetartozástudat hordozója. Az összetartozástudat — mint szubjektív kritérium — hangoztatása, szemben az objektív kritériumokkal nem jelenti azt, hogy a nemzetkutatásból ezzel kizárjuk a közös nyelv, faj, eredet, kultúra stb. ismérveit, hanem csak azt, hogy ezeket az objektív vonásokat csak annyiban tekintjük a nemzet megítélése szempontjából mérvadóknak, amennyiben azok a közösség tudatában szubjektíve tükröződnek. Az objektív jegyeket nem szabad tehát a priori kispekulálnunk, hanem ezeket a közösségtudatból rendelkezésünkre álló források alapján kell kielemeznünk. Vagyis, ha fogalmilag vizsgáljuk a nemzet problémáját, akkor, ha nem akarunk a valóságon erőszakot tenni, csak szubjektív kritériumot állíthatunk fel, míg az objektív kritériumok megállapítása nem fogalmi spekuláció, hanem a történelmi empiria feladata. Az előbbiekben felsorolt ú. n. objektív jegyek a maguk teljességében ugyanis sohasem fordulnak elő együttesen a közösség tudatában. Értékelésüknek, egymáshoz való viszonyuknak megállapítására egyedül a történeti vizsgálat jogosult, melynek egyik főfeladatát épen ennek tisztázása alkotja.

A nacionalizmus kutatójának tehát egy tágkörű fogalom birtokában kell munkájához fogni. Forrásaiban eleve csak egyet kereshet: kollektív összetartozástudatot. A nacionalizmus története legáltalánosabb értelemben nem más, mint különböző tartalmú és egymást leváltó közösségtudatok története. E közösségtudatok közül már most azokat minősítheljük — mindig csak a történeti vizsgálat alapján — nemzetieknek, amelyek immanensen magát a közösséget ölelik fel. Azaz, az a közösség „nemzeti", mely kizárólag önmagára vonatkozó tulajdonságok felismerése alapján tekinti magát egységnek. Az immanens tartalmú közösségérzés adja meg a nacionális és anacionális határvonalát. Ennek megfelelően a magyar nacionalizmus történeti kutatásának is azon tudatkeretek tanulmányozásából kell kiindulnia, melyekben a magyarság időnként önmagát

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

elhelyezi. Ilyirányú vizsgálódásunkat a XI—XIII. századi emlékanyag nép- és lakóhelyterminológiájának elemzésével vezetjük be.

*

Midőn a következőkben sorra vesszük a XI—XIII. századi elbeszélő források, törvények és oklevelek nép- és lakóhelyterminológiáját, egy pillanatig sem áltatjuk magunkat azzal, hogy a terminológiai változások megfigyelésével az ekorbeli magyar közösségérzést ragadtuk meg. Ezek az eredmények mindenesetre megmutatják azt a frappáns átalakulást, mely a XIII. század második felében a történeti és jogi szemlélet területén a közösségértelmezés tekintetében bekövetkezett. A terminológia alapvető megváltozása így felkelti figyelmünket azok iránt a társadalmi-politikai jelenségek iránt, melyek e változás hátterében állanak és amelyek végeredményben az írásos kifejezés formáiban tükröződnek. A társadalomfejlődés tényei és az írásos emlékek terminológiájából kielemezhető népfogalom, mint látni fogjuk, a legteljesebb egyezést mutatnak. Ez a megfelelés vezet azután bennünket a XIII. századi magyar közösségérzés tartalmának rekonstrukciójához.

XI—XIII. századi emlékeink nép- és lakóhely terminológiáját vizsgálva négy kifejezés jelentősége ötlik szemünkbe: három a népre, egy annak lakóhelyére vonatkozik; populus, natio, gens és patria.

Populus: A magyarság, mint népi egység ekorbeli forrásainkban sohasem szerepel populus-ként. Egyetlen kivétel P. mesternek a szkitákra — akikben ő a magyarok eleit látja — vonatkozó előadása. A szkiták nála, néhány kivételtől eltekintve, általában populus-ként szerepelnek [ed. Juhász (1932) 4, 51, 52, 18, 22,]. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a szkitákra vonatkozó részek P. mesternél egyrészt a Gesta Ungarorum közvetítésével Reginora és Justinus-kivonatra, másrészt közvetlenül az Exordia Scythica-ra mennek vissza. [Deér, Szkítia leírása a Gesta Ungarorumban. Magyar Könyvszemle XXXIV. (1930.)] E kölcsönzött részekkel szemben a Gesta Hungarorum írójának eredeti fogalmazványaként tekintendő előadásában a populus egész következetesen *alattvalót* jelent, fajra, nyelvre, eredetre való tekintet nélkül: Siculi, qui primo erant populi Atthyle regis [390]; Sobamogera, id est stultus populus [356]; quasi suum proprium populum [355]. Mint láthatjuk a populusnak mindhárom alkalmazásából a személyes kapcsolat, az alávetettség, az alattvalói viszony domborodik ki. A honfoglaló vezérek magyar vitézei ugyanúgy populusként szerepelnek, [populus secum ductus: 147, 355] mint az itt talált és alávetett szlávok, bolgárok és egyéb népek: Subiugarent sibi populum de castro Gumur et Nograd [254]; magnum sibi populum subiugaverunt [199]; labores populorum possederunt [3.6]. A külföldi kalandozások során legyőzött népeket P. mester szintén populus

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

névvel illeti: per populus Alimannos ferro sibi viam... apparuerunt [434]. A populus itt sem a német népre, vagy az aleman törzsre, mint egységre vonatkozik, hanem az aleman törzsnek arra a konkrét részére, mely a kalandozó magyarokkal összeütközésbe került. Jelenti a populus P. mesternél ugyanúgy mint a XI—XII. század egész okleveles anyagában az adózással és robotmunkával terhelt szolgarendű vagy szabados népelemeket, elsősorban a várak szolgálatára rendelt népeket: dedit unum castrum ad custodiam populi sui [364]; Tunc Thosu per petitionem populi... fecit stare forum [195]; Thosu... congregato multitudine populi várat épít [194].

Teljesen azonos a populus értelme és használata a XI—XII. századi törvényeinkben is: Kálmán I bevezetés: populo nostro, huius populi; I 2: populus noster; esztergomi zsinat II populus, III omnis populus. Jelenti az előkelőkkel szemben a közrendűeket és a papsággal szemben az aulikusokat: László III: 1, optimatibus et populo; és számos helyen: clerus et populus. E példák alapján megállapíthatjuk tehát, hogy zsinati törvényhozásunkban a populus egyrészt a király potestas-a, másrészt az egyház auctoritas-a alá tartozó népet, alattvalót jelent. Amint P. mester előadásában a populus csak oly részekben fordul elő átfogó népi értelemben, melyek idegen, elsősorban későlatin források hatása alatt keletkeztek, aként törvényeinkben is csak azon helyeken jelent egész népet, melyek a Szentírás hatására vezethetők vissza. Ilyenkor a populus a zsidóságra vagy a keresztény hivők egyetemére vonatkozik. Pl. az Intelmek Bevezetésében: antiquus quoque populus a Deo electus; Intelmek II: populus aquisitionis. Ezek az idegen forráshatásra visszavezethető részek P. mesternél és a törvényekben meggyőzően mutatják, a magyarországi populus-értelmezés elhajlását a klasszikus latin és bibliai terminológiától. A rómaiak populusnak egyedül önmagukat nevezték és ezt a megkülönböztető csengésű szót foglalta le a keresztény népek számára a Biblia latin fordítója [Herz, Wesen und Werden der Nation. Jahrbuch f. Soziologie Ergänzungsband I (1927)]. Ezzel a gyakorlattal szemben a populus Magyarországon összehasonlíthatatlanul alacsonyabb nívójú népi közösséget jelöl: az alattvalót, a fegyverrel legyőzöttet, vagy az önként behódolt ellenséget az úrhoz, a győzőhöz, a tekintélyhez való viszonyában.

Natio. E szó mely nálunk ugyanúgy mint külföldön később a „nacionalisták" általános kifejezése a nép, a nemzet jelölésére, a XIII. század közepe előtti emlékeink egyetlen csoportjában sem rendelkezik mai jelentésével és annak érzelmi velejárójával. A XIII. század második fele előtt a natio sem a magyarság egészére, sem annak részeire nem vonatkozik. P. mester pl. csak gens, de nem natio Hungarica-ról tud. Nála a

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

natio a körülfekvő népeket jelöli: omnes nationes circumiacentes [37], multi hospites confluebant ex diversis nationibus [446]; nam mens Hungarorum tunc tempore nihil aliud optabat, nisi occupare sibi terras et subiugare nationes [348]; epulabantur . . . Hungari cum diversis nationibus [329]. De a natio még idegen népekkel kapcsolatban sem jelent szükségképen átfogó népi keretet. A magyar honfoglalás idején itt talált nem nagyszámú és szűk területen élő népek: ezek P. mester natiói. Milites congregati ex diversis nationibus contra Usubu et Velec [394]; omnes nationes illius terre se subiugaverunt sibi usque ad fluvium Wag [282]; subiugaverunt domino suo fere plures nationes illius terre [208]. Láthatjuk tehát, hogy bizonyos vonatkozásban a natio-nak is *alattvaló* értelme van. Törvényeinkben a XIII. század közepéig a natio mindössze kétszer fordul elő, mégpedig olymódon, mely harmonikusan egészíti ki az elbeszélőforrásokból nyert képet. Kálmán zsidótörvénye megtiltja a zsidóknak, hogy keresztény szolgát cuiuscumque lingue vel nationis tartsanak, az Aranybulla pedig szintén a hospesekkel tehát idegenekkel kapcsolatban említ natio-t. Ez az értelmezés teljesen megfelel a klasszikus latin és bibliai gyakorlatnak. A natio a latin nyelvben eredetileg szülést, születést, majd emberfajtát jelent, továbbá népet a szó természeti értelmében. A natio leginkább fejletlen, szervezetlen és távoleső törzsekre nyert alkalmazást. Így Sallustius nationes ferae-ről beszél. Cicero a sziriaiakat natio servituti nata-nak mondja. Szent Jeromos innumerabiles et ferocissimae nationesként emlegeti a birodalomratörő barbárokat. A Codex Justinianus terminológiájában csak idegen, extraneus lehet valamely natio tagja. [Herz id. m.]

A natio magyarországi jelentését a patria elemzése mégjobban megvilágítja. P. mesternél a natio-nak mint lokális népegységnek lakóhelye a patria, melynek így nála nincs átfogó territoriális értelme: propter hoc factum timuerunt eos omnes homines illius patrie . . . et omnes nationes illius terre se subiugaverunt sibi usque ad fluvium Wag [282]. Mint e mondatból világosan megállapítható P. mester alkalmazásában a natio egyet jelent a homo-val, a patria pedig a terra-val. Némi árnyalati eltérés mutatkozik a patria értelmezését illetőleg a XI—XII. századi törvényekben. Az elbeszélőforrásokkal ellentétben a törvényekben átfogó territoriális értelemben is fellelhető. Pl. István I 30: Si quis . . . patriam effugerit; László I 17: in hanc patriam; László II 17: ultra fines huius patrie. De ez az országot jelentő patria nem vonatkozik egyedül Magyarországra, hanem ugyanúgy bármely nagyobb külországra: László III 4: in aliam patriam. A felsorolt példákból látható, hogy „haza" jelentését és annak érzelmi akusztikáját e korban még teljességgel nélkülözik.

Az egyetlen, a magyarság egyetemére is vonatkozó népjelölés XI—XIII. századi emlékeinkben a gens. Ily értelemben beszél P. mester gen-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

tes Gog et Magog-ról [16, 19], Scithica gens-ről [22, 25, 26, 30], végül nobilissima gens Hungarie-ről [8]. Gens azonban nem egyedül a magyarság, hanem általában minden nép: nulla gens ausa fuit . . . [30]. A magyarság csupán egy a sok gens között: pre ceteris gentibus meliores in venatu [71]. De előfordul részleges értelemben egyes néprészekre, töredékekre alkalmazva: terram illam habitarent gentes, qui dicuntur Cozar [116]. A gens-nek ez a jelentése P. mester Gesta Hungarorumában az ókori és szentírási előzményekre megy vissza. Kultúrális és politikai szempontból nagy jelentőségű népeket a rómaiak gens-nek neveztek. E terminus így középső helyet foglalt el a fejletlen és jelentéktelen népekre alkalmazott natio és az egyedül a rómaiak számára fenntartott populus között. Nálunk a gens-nek már e klasszikus hagyomány hatása alatt sem alakulhatott ki speciálisan a magyarságra érvényes jelentése. A magyar levegőnek és körülményeknek a hagyományos népterminológiára gyakorolt átalakító hatása a gens esetében is megmutatkozik. P. mesternél nép és néprész jelentése mellett alattvaló értelemben is előfordul s mint ilyen a populus a pontos megfelelője: subiugatis sibi gentibus [377]; domino suo subiugare gentes [412]; Sclavorum et Pannoniorum gentes. Törvényeink terminológiája a gens-nek ez utóbbi értelmezését bizonyítja. Egyedül az erősen bibliai hatás alatt álló Intelmekben fordul elő általános „nép" jelentésben: diversarum gentium incursionis expers [bevezetés]; et quoniam unaqueque gens propriis utitur legibus . . . [István I bevezetés]. Általában azonban a király hatalma alá tartozó népet az alattvalók egészét vagy egyes rétegeit jelenti: gens huius monarchie [István I 20]; nostre statuimus genti [István I bev.].

A populus, natio, patria és gens jelentéselemzése alapján XI—XII. századi emlékeink nép- és lakóhelyterminológiájáról azt kell mondanunk, hogy sem az elbeszélő kútfőknek, sem a jogi természetű emlékeknek nincs kizárólag a magyarságra vonatkozó és következetesen alkalmazott, megkülönböztető, kiemelő célokat eláruló kifejezésmodjuk. Legfeltűnőbb ez a negatívum a natio és patria azon két kifejezése esetében, melyek a későbbi korok „nemzeti" szólamaiban a legnagyobb szerepet játszák. E negatívummal szemben egy pozitívum áll: populus, natio és gens jelentése egészében, vagy árnyalataiban „alattvaló" értelmű is. Emlékeink terminológiája alapján a XI—XII. században tehát egy oly szemléletet kell feltételeznünk, mely a népet nem önmagában, nem immanens egységében, hanem urához, elsősorban a királyhoz való viszonyában látta. A patria, de főleg a natio érzelmi, soviniszta jelentésének előtérbenyomulása, egy nemzetre való alkalmazásának megkülönböztető jellege Nyugaton épenúgy nem nyert tisztázást, akárcsak minálunk. Többen az egyetemek és zsinatok tagozódásával magyarázzák a mai jelentés kialakulá-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

sát [v. ö. Herz id. m.]. Ha csakugyan a zsinati és az egyetemi alkalmazásból terjedt volna át a natio egész nemzetek soviniszta ízű megjelölésére, akkor használata általánossá válásának sokkal később, de legkorábban is a XV. században kellett volna bekövetkeznie. A legelső magyar előfordulás a XIII. század végéről azonban arra int, hogy Nyugat-európában „nemzet" értelemben való elterjedését legalább is e század első felére tegyük. E dolgozat feladata nem az, hogy a natio új értelmű használatának eredetére és forrásaira rámutasson, hanem csak az, hogy magát a változást konstatálja és a mögötte meghúzódó kollektív tudatot kielemezze. A magyar terminologiát ért esetleges külföldi hatásnak különben sem szabad nagy jelentőséget tulajdonítanunk. Ha a pszicho-fizikai alapok Magyarországon a XIII. század végén a natio új értelmének átvételéhez hiányzottak volna, akkor az átvétel meg sem történhetett volna. Kultúrhatások mindenkor csak oly közösséget érhetnek, mely az azok befogadásához és asszimilációjához szükséges kultúrfokot elérte.

Lássunk most néhány példát a patria és a natio új értelmezésére a XIII. század második felének okleveles anyagából. V. István egyik 1271-ben kelt adománylevelében megjutalmazott hívének érdemeit felsorolva úgy látja, hogy az nemcsupán a koronának tartozó hűségből, pro fidelitate corone debita, hanem ugyanúgy hazájának megőrzése végett, pro conservatione patrie sue fogott fegyvert és mérte azt össze a cseh király erejével, dicsőséges életnek tartván a hazáért harcolni gloriosam vitam reputans pro patria dimicare [Wenzel XII 42]. A szövegből egészen világos egyrészt a király és a haza érdekében teljesített szolgálat megkülönböztetése, másrészt a patria kifejezésnek érzelmes, soviniszta jelentése is. Midőn Kőszegi Henrik bán a király várait árulással a cseh király kezére játszotta, egyúttal hazáját is elárulta az egykorú felfogás szerint: deserta patria et proditis castris nostris [HO VI 137]. Az adománylevelekben ettől az időtől, szinte pontosan 1270-től kezdve formulaszerűekké válnak az ilyen fordulatok: fidelitatis fervore et dulcedine natalis patrie vehementius invitatus pro patria dimicare [Wenzel XII 104: 1274]; vagy sub castro Jauriensi ... tempore occupationis per insultum regis Bohemie, vulnus exceperit lethale pro defensione patrie viriliter dimicando [HO VI 231]. Legszebb példáját azonban az új értelmű patria-nak az újértelmű natio-val való találkozására III. Endrének a göllheimi csatában jeleskedő Radoszló várjobbágy javára szóló adománylevele [1298; Wenzel XII 619, sz.] szolgáltatja: Radoszló elhagyva és mintegy semmibevéve saját földjét, messzi hagyva tulajdon hazáját a mi kedvünkért messze és távoleső részekre ment, nevet és dicsőséget szerezve nekünk és az egész magyar nemzetnek [derelicto et quasi pro nihilo habito solo proprio et propria patria procul posita ob favorem nostrum ... in partes exteras et remotas ... ad

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

laudem et gloriam nostram et totius nationis Hungarice]. Jellemző mindenekelőtt a solum proprium, a saját föld és a propria patria, a saját haza szembeállítása, illetőleg megkülönböztetése. A XIII. század végének gyermeke már túllát saját földjén, birtokán, szeretete túlárad azon és az egész pátriát, az egész hazát öleli magához. Mikor pedig a hazát elhagyva idegen csatatereken küzd, tetteivel már nem egyedül királyának, hanem annak a natio-nak, nemzetnek szerez dicsőséget, amelyhez ő magát számítja.

A patria-nak és natio-nak ez az előzményekhez viszonyítva teljesen új értelmezése még plasztikusabbá válik előttünk, ha megvizsgáljuk azoknak a stereotyp szólamoknak a fejlődését, melyek okleveleinkben a jutalmazás, adományozás és nemesítés tényeihez kapcsolódnak.

A külháborúban való vitézkedés, hadbaszállás az országbatörő ellenség ellen, követjárás, mindezek körülbelül a XIII. század közepéig elsősorban a királynak és koronának — mint a királyi hatalom jelképének — tett szolgálatnak számítanak. Pl. 1197: pro corona nostra dimicavit [Fejér II 308, Szentpétery no. 169]; 1222 körül: pro fidelibus servitiis que nobis a prima sue iuventutis etate indesinenter exhibuit [Wenzel VI 315, Szentpétery 390]; 2229: se suaque pro nobis mortis exposuisset periculo [Smičiklas III 318, Szentpétery 456]; Dénes lovászmester exercuit ad nostrum utique et corone commodum, incrementum et honorem [Fejér IV 1, 21, Szentpétery 608]. Midőn azt állítjuk, hogy a XIII. század közepéig a nobis et corone formula dominált, ezzel csak a fejlődés általános irányát akarjuk megjelölni, nem tagadva azt, hogy néhány esetben már az a formula is szerephez jut, mely körülbelül 1250 után általánosan érvényesült. Igy már a XIII. század második évtizedéből vannak adataink, a király és az ország érdekében teljesített szolgálat megkülönböztetésére. 1212: pro utilitate totius regni [Szentpétery 278]; 1212: se pro regno tamquam primum propugnaculum [Zimmermann—Werner I 14]. A regnum megemlítése a rex és a corona mellett a század közepétől kezdve azután egészen általánossá válik. A nobis et corone kitétel a regnum említése nélkül ezután már csak azokban az oklevelekben fordul elő, amelyek valóban a királynak tett személyes szolgálatra vonatkoznak. Bár a rex és regnum elkülönülése és szembeállítása még korántsem teljesedett be, mégis kialakult „az összességet érintő, magánszempontok felett álló közügyek, közfunkciók tudata" [Váczy, A szimbolikus államszemlélet kora. (1932) 52, 3, jegyzet és az ott felhozott példák]. Kétségtelen azonban, hogy a század második felében mindinkább szükségét érezték annak, hogy a regnum jelentőségét és szerepét kiemeljék. Külső ellenség támadása már nemcsak a király, hanem az ország iniuriája is: 1249: strenuus persecutor iniuriarum nostrarum et regni [Smičiklas IV 382, Szentpétery 901]. Az a kincs, me-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

lyet Anna macsói hercegnő IV. Béla halála után elrabol és a cseh király udvarába visz, melyet „a magyar királyok Attila ideje óta gyüjtöttek" s amely főként koronázási insigniákból állott [ld. Pauler II. (1899)² 281], egy 1271. oklevélben, mint thesaurus regni említtetik. A vasvári várjobbágyok II. Ottokár ellen küzdve in defensione regni teljesítenek szolgálatot [1273, HO VII 141]. Midőn Arnoldfia Miklós Pölöske várába német őrséget rak, ezzel nobis et regno Hungarie ab antiquo capitales inimicos introduxit [Wenzel XII 8].

Bár fejlődését a régebbi formák gyakori visszatérése állandóan megszakítja, az esetek túlnyomó többsége alapján mégis azt kell mondanunk, hogy az eredetinek és legrégibbnek tekinthető nobis, vagy nobis et corone kifejezést a nobis et regno, majd ezt a század utolsó évtizedeiben a már ismertetett patria és natio formula váltja fel. A formulában a patria és a natio a regnum helyébe kerül, jeléül annak, hogy a „királyság" halovány közjogi tartalma a „haza" és „nemzet" fogalmaival telítődött. Míg — Váczy szerint — a regnum, az állam a király nélkül „láthatatlan" maradna [id. m. 53], addig a patria és natio képzetei önmagukban is megállanak és a rex-el nincsenek olyan dualisztikus viszonyban, mint a regnum kifejezés. A puszta államkeretet jelölő regnum helyébe a haza és a nemzet konkrét tartalmai kerültek. Ha most visszagondolunk a régebbi XI—XII. századi terminológia vizsgálatánál tett megfigyeléseinkre, akkor világosan fogjuk látni a bekövetkezett változás lényegét: a népben elsősorban az alattvalót kidomborító régi kifejezés móddal ellentétben a XIII. század utolsó tizedei már a népre, mint önmagában létező egységre mutató terminológiával rendelkeznek. E változás értelmét kutatva a XI—XIII. századi magyar fejlődés bizonyos alapvető vonásait kell szemügyre vennünk.

•

A királyság intézményéből kiindulva legutóbb kísérletet tettem arra, [„Heidnisches und Christliches in der altungarischen Monarchie" (Szeged 1934)], hogy a magyarság mai hazájában eltöltött első századainak politikai és világnézeti erőtényezőit feltárjam. Az istenkegyelmiség elvének keresztény komponense mellett felhívtam a figyelmet a másodikra is, arra a délorosz steppékről magunkkal hozott és az egész lovasnomád kultúrkörben általános tekintélyelvre, melynek középpontjában az istenségtől rendelt uralkodóház eredendő kiválasztottságának hite áll. Rámutattam arra, hogy ez a hit a keresztény világrendhez idomult formában az egész XI—XII. századi fejlődés legfontosabb irányító tényezője, e korszak emberének alapvető életmagatartása volt, melybe új színek csak a XIII. század folyamán keveredtek. Az egész államszervezet, gazdasági és társadalmi rend, épenúgy mint a magas kultúra írásos megnyilatkozásai

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

mind abból a lelki beállítottságból fakadnak, ahogy vezető és vezetett, király és alattvaló egymáshoz való viszonyukat felfogják. A XI—XII. századi magyar király saját meggyőződése és alattvalóinak hite szerint már származásánál, vérében eredendő testi-lelki kiválasztottságánál fogva a nép megteremtője és egyedül hivatott vezetője, épenúgy akárcsak a X. század pogány magyar fejedelmei, vagy általában a lovasnomád birodalom korlátlan hatalmú monarchái.

A magyar törzsszervezet kialakulásának történetírója Konstantinos Porphyrogennetos császár a maga klasszikus racionalizmusával csak e folyamat „reális" oldalát ábrázolja. A magyar népet, amely azelőtt csupán szervezetlen, fajilag is, nyelvileg is heterogén emberkonglomerátum volt, Árpád tanácsi bölcsessége és katonai erényei teremtik meg. Ugyanezt a szervező folyamatot, ugyanazon erények jelenlétét utódainak alattvalói még századok multán is az istenség küldte turulmadár földi látogatásával magyarázták. A „szentkirályok" — e kifejezés legtöbbször a dinasztia egészét jelöli — ennek az ősi kiválasztottságnak szerencsés birtokosai. Csak a szentkirályok nemzetsége tudja a népet „szeretni és felmagasztalni," a mezteleneket felruházni és az éhezőket jóllakatni. Az uralkodóház magvaszakadása regni sterilitas-t, a király meddősége regni desolatio-t jelent. A királyban és családjában így szinte mágikusan összpontosult az általuk megteremtett és vezetett közösség élete. Erre az életérzésre nemcsupán analógiákat tudunk a lovasnomád kultúrkörből felhozni, hanem azt a primitív és archaikus gondolkodás hátteréből lélektanilag is megtudjuk világítani. Az ember bizonyos lelkiállapot fokán mindenütt vallásos kapcsolatba kerül azokkal a hatalmakkal, melyektől léte függ. Így jut függő viszonyba a naiv és egocentrikus primitív ember bizonyos állat és növényfajokkal, melyekben közvetlen táplálóit, éltetőit látja [totemizmus] és úgy virágzik ki az archaikus társadalmakban a népet vezető, rendbentartó és létfeltételeiről gondoskodó fejedelem sacrálisan indokolt tekintélye [R Thurnwald, Die menschliche Gesellschaft I (1931) 205].

Nyilvánvaló, hogy egy ily beállítottságú közösségben a nép nem jelent immanens értelmű és öncélú társulást. Itt nem szövődnek közvetlen szálak egyén és egyén között, összetartozását az ilyen közösség csak egyirányban érzi : azokban a kapcsolatokban, amelyeknek egyedei nem egymáshoz, hanem a vezetőhöz, a fejedelemhez fűzik. Ez a társulási jelleg jut kifejezésre a honfoglaláskor felülrétegzett társadalmában és ugyanez nyilvánul meg a XI—XII. századi szociális rendben is, ahol az egyén helyét nem változhatatlan adottságok, hanem a királyi gratia és az alattvalói meritum dualizmusa [Váczy id. m.] jelöli ki. A XI—XII. századi királyság sokat emlegetett magánjogi mivolta, a patrimoniális államrend, a királyi familia

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

szimboluma stb., mind a király és az alattvalók e beállítottságára vezethetők vissza. A karoling-bajor jogintézmények átvételét és a hazai talajban való meggyökeresedését hasonlóképen ez a lelkialap, érzületi beállítottság magyarázza.

Természetes ezek után, hogy a XI—XII. századi Magyarországon a közösségbe tartozásnak csupán egyetlen ismérve van, a fejedelmi-királyi hatalom és ellátás alá tartozás. A „nép", a „magyarság" körét a királyi hatalom mindenkori rádiusza szabja meg: magyar e korban mindenki, fajra, nyelvre és származásra való tekintet nélkül, aki a magyar király uralma alatt él.

E közösségérzés eredete a honfoglalás előtti fejlődésre vezethető vissza. A XI—XII. századi királyság etekintetben a X. századi törzsszövetség örököse, mely viszont egészében a török lovasnomád alakulatok szervezeti sajátságait mutatja. Etelköz, legfeljebb Levédia előtt nem volt magyar nép, hanem csupán külső körülmények által összesodort, különböző nyelvű és fajú néptöredékek halmaza. A Konstantinos Porphyrogennetos-nál fenntartott törzsnevek Németh Gyula által végrehajtott elemzése [A honfoglaló magyarság kialakulása (1930) 221] erre az eredeti különbözőségre mutatott rá meggyőző erővel és így közvetve megvilágította azt az egységesítő, szervező munkát is, melyet az első fejedelem és utódai végeztek. A magyar törzs fejének fejedelmi hatalma alatt e heterogén törzsek egységbe olvadtak, az egész képződményre átment a vezető törzs neve: a *magyar* törzsnévből népnévvé lett. Ez az asszimilációs folyamat, melynek egyetlen tényezője a fejedelmi hatalom, ismét a török analógiák révén állítható megfelelő világításba. A hun birodalom megalapítója, Mao-tun Kr. e. 176-ban bejelenti a kínaiaknak, hogy hadai 26 szomszédos országot hódítottak meg, melynek lakói így „mind hung-nokká lettek és mindazok a népek, melyek íjakat feszítenek, egyetlen családdá egyesültek" [De Groot I (1921) 76]. A magyar törzsnévnek népnévvé válásán kívül egyéb bizonyítékaink is vannak arra, hogy a magyarságot eredetileg a nyelvi, faji és kultúrális különbségeket az uralom és szervezés tényével áthidaló „Führertum" tartotta össze. Ilyen bizonyíték elsősorban királyainknak az országbajövő idegenekkel szemben követett politikája. Midőn az Intelmekben az egynyelvű és egyerkölcsű ország gyengeségeiről olvasunk, akkor nemcsupán a keresztény hospitalitas és az ókortól örökölt Róma-eszme hatására [id. munkám 23] kell gondolnunk, hanem a régi magyar népfogalomra is, melynek megléte ez esetben is megmagyarázza, hogy mi készítette elő az idegen eszmék átvételét és miért gyökeresedhettek meg azok a hazai talajban. Egészen a XIII. századig nincs egyetlen emlékünk sem, mely királyaink idegenellenes politikáját bizonyítaná: országukban nyelvre és származásra való tekintet nélkül

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

mindenki otthonra talál, aki hatalmunkat elismeri és a fennálló rendhez alkalmazkodik. Ezért beszélnek az udver felfogását kifejező régi történetíróink előszeretettel az idegenek bízó özönléséről királyaink udvarába. Szent László király is csak azért fordul a böjt kérdésében a latinusok ellen, mert azok akaratával és az ország szokásával szembehelyezkedtek. A németek, vallonok és betelepedett szlávok inkább az ő hospes-kiváltságuk megjelölése okából szerepelnek népi nevükön a törvényekben és oklevelekben, nem pedig azért, mintha „nemzetiségeknek" tekintenék őket. A jövevény nyomban elveszíti idegen mivoltát, ha bennlakó, incola lesz, mert akkor nem kell többé félnie attól, hogy per tales divite regni extrahuntur [1231 : 23].

Az itt kifejtettek ismeretében most már megfelelően interpretálhatjuk régi, XI—XII. századi emlékeink nép- és lakóhelyterminológiáját. A gensnek és populus-nak az antik és szentírási hagyománytól eltérő, sajátos magyar „alattvaló" értelmezése, a natio és patria anacionális jelentése, egy oly közösségre vonatkozik, mely egyedeiben és egészében valóban „alattvaló" volt, amely népet csakis az uralkodóhoz való viszonyában és nem önmagában alkotott. A X—XII. századi Magyarországon van az uralkodóházzal alkotott sorsszerű egység tudatán alapuló közösségérzés, de nincs nemzettudat, mert a közösségérzésben nem tudatosulnak oly objektív összetartozási adottságok, melyek magára a közösségre vonatkoznának.

Egy más szférában ugyanezt mutatja a magyarság eredetmondájának alakulása a XI—XIII. században. Forráskritikailag kimutatható, hogy a magyar népnek eredetileg nincs származási és történeti tudata. A turulmonda csak az uralkodóházra vonatkozik, a XI. századi Gesta írója és P. mester csak Magyarország fejedelmeit és királyait származtatják Attilától, nem pedig a magyarokat a hunoktól. P. mesternél például a hun népnév elő sem fordul, a székelyek nála nem mint hunok, hanem mint csak „Attila király népei" szerepelnek. A népnek eredeti, önmagára vonatkozó hagyománya tehát nincsen és a tudákos szkíta-származtatás is idegen forrásokból került be a legrégibb magyar történeti művekbe. Ugyancsak tudákos konstrukció, nempedig eredeti hagyomány a hun-magyar azonosítás is, mely — mint látni fogjuk — már egy megváltozott közösségszemlélet terméke.

E megállapítással szemben mitsem bizonyítanak egy bizonyos kezdetleges sovinizmus és idegengyűlölet tényei. P. mesterben elevenen él a meggyőződés, hogy a nobilissima gens Hungarie különb a többi népnél, hogy a magyarok kemény természete szkíta örökség, hogy minden népet felülmúlnak a nyilazásban és vadászati ügyességben. A jótulajdonságok igenléséhez az idegen népek lenézése társul: a német furibundus, az oláh a világ leghitványabb népsége, a bolgár fenyegetőző és gő-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

gös. A XI. századi Gesta írója szerint az olasz fecskemódra csacsogó, a német bömbölő, a cseh iszákos, a besenyő gaz és a székely hitvány.

E jelenségeknek — melyeket Robert Michels mint szubnacionális megnyilatkozásokat a patriotizmus nevével illet [Patriotismus (1929)], nincs történeti szingularitásuk. Ily megnyilatkozásokra a XV. századból épenúgy számos példát idézhetnénk, akárcsak napjainkból. Ezek az érzelmek és ítéletek nem szükségképen átfogó népi közösségek megnyilatkozásai, hanem ugyanúgy megjelenhetnek egészen jelentéktelen társas közösségek, falvak, iskolák, kerületek, megyék stb. tudatában is és mindenütt „rein menschlich" színezetűek.

Miután a XI—XII. századi emlékeink sajátos nép- és lakóhelyterminológiáját az állam és társadalom egykorú szerkezetéből sikerült megmagyaráznunk és e megfelelés alapján a kor magyar közösségérzését rekonstruálnunk, közelfekvő a gondolat, hogy e terminológiának a XIII. század második felében bekövetkezett megváltozása szintén a társadalmi háttérrel függ össze s mint ilyen, a régi közösségérzés felbomlásának és egy új kialakulásának tükröződése.

Idézett tanulmányom eredményeire hivatkozva már az előzőkben rámutattam arra, hogy az ú. n. „vérségi jog" [Geblütsrecht] az istenkegyelmiség tanának nálunk is csupán egyik komponense, mely a XI. század óta már csak a keresztény világrendhez idomult alakjában tudott érvényesülni. A második tényező a Dei gratia-ban összpontosuló keresztény királyeszmény, mely elvi mivoltában éles ellentéte a vérségi jogból levezetett dinasztikus kiválasztottsághitnek és a „patriarchális deszpotizmus" [Eckhart, Magyarország története (1933) 79] ebből folyó gyakorlatának.

A felelősséggondolat a keresztény uralomfelfogás nagy novuma. A király nemcsupán lelkiismeretében Isten előtt felelős tetteiért, hanem már e földön is az egyház és tulajdon alattvalói előtt. Ha szembehelyezkedik a rex iustus, pius et pacificus eszményével, nem felkent király többé, hanem zsarnok [Inst. Mor. cap. V: reges vero pacientes regnant, inpacientes autem tyrannisant], akinek az alattvalók többé nem kötelesek engedelmeskedni [Inst. Mor. cap. IV: fortitudo militum hebetudo erit regalium dignitatum et alienis tradetur regnum tuum]. A keresztény felfogásban az erénykövetelményekhez a hagyománynak, a dolgok fennálló rendjének védelme járul: a természetes, az Istentől való jog a király felett áll, ő annak csupán őrizője, érvényesítője, de nem megmásítója lehet [Inst. Mor. cap. VIII: grave enim tibi est huius climatis tenere regnum, nisi imitator consuetudinis ante regnantium extiteris regum].

Köztudomású, hogy Szent István a magyar középkor előtt, mint mítikus törvényhozó áll. Ennek az utókor által alkotott Szent István-képnek azonban Janus arca van: míg a „szentkirály" és „szentkirályok" ha-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

gyományából az uralkodók vérségi joguk igazolását olvasták ki, addig az alattvalók ugyanabból az ellenállás jogát vezették le. A két felfogás közül az alattvalóké, mint a keresztény uralomeszménynek inkább megfelelő bizonyult erősebbnek. Mint ezt kimutattam [Heidnisches und Christliches stb. 5—15, 79—84], nemcsupán a XIII., de már a XII. század társadalmi és politikai mozgalmaiban is, a „szentkirály" hagyománya volt az alattvalók követeléseinek tekintélyi alapja. E mítikus tekintély azonban már nem egyedül a tényleges „hagyományt," nem is a fennálló rendet védi, hanem a XIII. század eleje óta a társadalmi kívánságok, sokszor egészen új kívánságok igazolására szolgál s mint ilyen, kikényszerítésük legfőbb elősegítője lesz. Pl. midőn III. Endre az egyház és a kisnemesség nyomására törvénybe veszi az Aranybullának azt a cikkelyét, mely szerint a király egész megyéket senkinek sem adományozhat [1222 : 16, 1231 : 26], hozzáteszi ehhez : imitantes in hoc sanctorum progenitorum nostrorum . . . vestigia [1291 : 2]. Igy az eredetileg a keresztény uralomeszményt szolgáló „szentkirály" hagyomány a XIII. század végére népfölségi színezetet nyert, aminthogy a népszuverenitás eszméje ugyanekkor már irodalmilag is kifejezésre jut [Váczy Péter, A népfölség elvének magyar hirdetője a XIII. században. Károlyi emlékkönyv (1933)].

A XIII. század mozgalmai oly törekvés állandó jelenlétével jellemezhetők, mely a királynak és kormányzatának a társadalom által gyakorlandó ellenőrzésére irányul. Ez a „szentkirály" tekintélyébe burkolódzó irányzat három módon tör célja felé : 1) az ellenállásjog [1222], majd az egyházi szankció [1231, 1267, 1298] biztosításában, 2) a régebben csupán formális jelentőségű koronázási eskü jogbiztosítékká való kiépítésében, 3) befolyás érvényesítésében a királyi tisztviselő kinevezésére és felelősségre vonására. Mindezek a tünetek végeredményben amellett szólanak, hogy a kereszténység meggyökeresedésével az uralkodó felelőssége közvéleménnyé vált, ami egyet jelent az alattvalót a dinasztiához fűző közösségi hitnek a felbomlásával és egy új közösségérzés kialakulásának lehetőségével. E közösségérzés hordozóit a megyei nemesség communitásaiban és azok kiküldötteinek generalis congregatioiban jelölhetjük meg. Erről a királytól és dinasztiától független közösségről mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a régi állapottal ellentétben felelősnek érzi magát az egész társadalomért, a királyért, sőt az államért is. Az 1298-ik esztendő törvényei az egymással összefogó főpapság és kisnemesség művének tekinthetők : invocata spiritus sancti gratia tractare cepimus de hiis que regie magnificentie et statui regni totius ac etiam ipsarum ecclesiarum personarum et ordinum aliorum consuletur [bevezetés]. Csak ebből a társadalmi felelősségtudatból magyarázhatók a királyi jogok korlátozására irányuló törekvések, amint ezt az egyes cikkelyek indokolásai világ-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

gosan mutatják : ut in persona regalis dignitas secundum exigentiam sui culminis fulgere possit [1298 : 2], ut curia domini regis honorificentius regi possit et regnum Hungarie decentius gubernari . . . [1298 : 23].

E felelősségérzés legmagasabb fokon az ország területi épségének igenlésében nyilatkozik meg. Kétségtelen, hogy ez utóbbi felelősségtudat kialakulásába belejátszottak a külpolitikai viszonyok is. A hatvanas évektől a század végéig eltelt időt a csehekkel és osztrákokkal vívott állandó küzdelem töltötte ki. A XI. század közepe óta most először került szembe a magyar királyság komoly nyugati ellenféllel. A korszak magyar uralkodói kivétel nélkül világos tudatában voltak annak, hogy az országot igazi veszedelem erről az oldalról fenyegeti. Ha nem is a magyar államiság sorsa forgott kockán, mint a XI. században, a cseh és osztrák ellenfél hódító szándéka mégis félreismerhetetlen volt. Ezért nevezik királyaink II. Ottokárt és Albertet capitalis inimicus noster et regni nostrinak [Wenzel XII 41, 74, 77, 386, 502] és az ellenük vezetett hadjáratokat generalis expeditioknak, ellentétben a balkáni és egyéb vállalkozásokkal [particularis, privata]. Ezek a háborúk már az egész ország ügyei, a cseh király elleni hadakozás defensio regni-nek tekintetik. Legfeltűnőbb vonása az eseményekkel foglalkozó okleveleknek, hogy az ellenséget nem is annyira az uralkodókban, mint inkább népeikben, a sevissima genera et ingens exercitus Teutonicorum et Bohemorumban jelölik meg [Wenzel XII 84]. Egy 1263-iki oklevél [HO VII 85], insultus Teutonicorumot emleget, V. István egy 1270-ben kelt oklevelében pedig a németekről, mint a király és Magyarország régi főellenségeiről beszél : nobis et regno Hungarie ab antiquo capitales inimici [Wenzel XII 8]. Az ellenük küzdő magyar vitézek a *németekkel* verekednek és a foglyokat kiszabadítva a *magyaroknak* szerzik vissza a szabadságot [Wenzel XII 110]. Kialakul a nyugati és északnyugati határvidék veszélyeztetettségének tudata, a confinia megőrzése különös érdemnek számít [1263 : HO VII 85, 1276 : u. o. 162, 1281 : HO VIII 210]. Az a körülmény sem kerülheti el figyelmünket, hogy a patria érdekében teljesített szolgálatról túlnyomó részben az osztrák és cseh háborúkkal kapcsolatban hallunk.

Mi magyarázza mármost az osztrák és cseh háborúk e jellegzetes megítélését? A Kőszegiek, a Henrikfiak szerepe. A Magyar Történet II. kötetében Hóman Bálint mutatott rá arra, hogy e család és a vezetése alatt álló oligarcha-párt teljesen német műveltségű, orientációjú és érzésű volt. Alkalmunk volt látni, hogy állandó pártütéseiket a cseh királlyal és az osztrák herceggel való cimborálásukat magyar részről már nem csupán felségárulásnak, hanem a patria ellen elkövetett bűnnek is tekintették. A kor magyar közvéleménye összefüggést kellett, hogy keressen a külső és belső ellenség közös származása, nyelve és törekvései között,

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ezért úgy ítélte meg a nyugati határvidékért folyó háborút, mint tulajdon pátriájának védelmét.

De belejátszik ebbe a szemléletbe a századvégi magyar hadrendszer struktúrájának megváltozása is. Az osztrákok és csehek ellen küzdő magyar haderő már csak jelentéktelen részében kerül ki a megfogyatkozott királyi birtok katonaköteles népéből, a védelem oroszlánrésze a királyi szóra hadbaszálló kisnemességre és a nagybirtokosok armata familia-ira hárul: e háborúk már a társadalom háborúi. Hogy ennek tudata mennyire felszívódott a század végének közvéleményébe, azt elsősorban III. Endre koronázási esküje és az 1298-iki törvény 21. cikkelye mutatják. A nemesség és a főpapság kötelességének érzi, hogy a koronázási hitlevélbe bevegye az ország elidegenített részeinek a király által végrehajtandó visszaszerzését [Bartoniek, Századok LI (1917) 12]. Még világosabban beszél az 1298. törvény 21-ik cikkelye, mely kiközösítéssel fenyegeti meg a királyt, ha e kötelességét nem teljesítené. Az elveszett területeket azért kell visszafoglalni, ut regnum Hungarie, quasi quoddam ius totum, suarum possit partium integritate gaudere. A társadalmi felelősség tehát nemcsupán az országlakók egyetemének jólétére terjed ki, hanem az általuk benépesített ország politikai egységére, integritására is. E közösségérzés alapján visszakövetkeztethetünk egy oly szemléletre, amelyben a társadalom már teljesen immanens értelmű, önmagával definiálható adottságként szerepel, teljesen függetlenül a királytól, mint naturalis dominustól. Az oklevelekben emlegetett natio az objektivált jogok által körülírt társadalmat jelenti. Igy azt kell mondanunk, hogy a rendiség felé tartó folyamat egyben egy új közösségérzésnek a megteremtője is: rendiség és nacionalizmus korrelatív történeti életformáknak bizonyulnak.

A rendi gondolat és a nemzeti öntudat összefüggésére e kornak reprezentáns történetirodalmi emlékei, a régi Gesta XIII. századi átdolgozása és a Kézai-féle Gesta Hungarorum világítanak rá az eszmei, irodalmi kifejezés síkján.

Forráskritikusaink régebben a XIII. századi átdolgozó tulajdonképeni művét a hun történet megszerkesztésében, a magyar történet lerövidítésében és e kompilatív eljáráson túl a hun-magyar azonosítás eszméjében látták. Ezzel szemben Váczy Péter mutatott rá arra [id. ért. a Károlyi emlékkönyvben], hogy művének tulajdonképeni gondolatmagva a közösség önmagát kormányzó jellegéről és felségéről szóló communitas-tan, mely a kor politikai communitas-mozgalmának eszmei vetülete. Az átdolgozó művében csupán historizálja ezt a gondolatot, amidőn a kereszténység és királyság előtti korszakot, mint a communitas érvényesülésének epocháját jellemzi, szemben a királyság idegen intézményének jegyében álló későbbi fejlődéssel. A communitáson épülő állam tehát nem-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

csupán az igazi és helyes, de egyben az ősi magyar államforma is. A rendi törekvés a nemzeti törekvéssel azonosul, a nemzet egy a nemesi communitással.

Míg a régi magyar történetírás csakis az uralkodóház és nem a nép eredetéről tudott, addig a XIII. századi átdolgozó az eredeti Attila-Álmos rokonságot épen a communitas-tan alapján hun-magyar azonosítássá szélesítette. A történetszemlélet síkján tehát ugyanaz következett be, mint a társadalmi és politikai fejlődés területén: a társadalom átvállalta magára a király feladatait, az uralkodóház eredetmondája pedig ugyanekkor az egész nép Mythos des Woher-jévé [Robert Michels] lesz.

A XIII. század végének magyar közvéleménye csak érezte, megélte a patria-t és a natio-t, anélkül azonban, hogy annak világos tartalmat adott volna. Hogy azonban a tudatosulás lehetősége egy magasabb műveltségi fokon már ekkor adva volt, azt épen a XIII. századi átdolgozó és Kézai Simon példái mutatják. Műveikben jelenik meg először a magyar karakter, a hun-szittya katonás jellem öneszmélete, mely azután részben az írásos és szóbeli közlés eszközei útján, részben a kiteljesedő rendiség szervezeti adottságai révén a XV. század végére nemzeti öntudattá lesz. Ennek az öntudatnak három eleme van: 1) a magyar jellemről alkotott kép, 2) a hun-szittya származás tudata és 3) a magyarság kereszténységvédő, propugnaculum et antemurale Christianitatis szerepe. Ez utóbbi tudatelem a török háborúk közepette születik meg, elterjedése pedig ugyanarra a sablónra vezethető vissza, mint a történeti tudaté, a régi királyok defensor fidei szerepét szintén a közösség veszi át.

Akár a társadalmi strukturát, akár az eszmei tartalmat kutatjuk, a nyomok mindenképen a XIII. század utolsó évtizedeihez vezetnek. A későbbi századok csak kiépítették, kiszélesítették azt, amit a XIII. már megteremtett. Fiai érezték a „szülőhaza édességét" és harcolni tudtak „az egész magyar nemzet dicsőségére."

Deér József

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

KÜKÜLLEI JÁNOS
1320—1394.

Az Árpád-ház kihalását követő zavaros időkben egyelőre tétlenségre kárhoztatott nemzeti történetírásunk az országnak békéjét helyreállító és a magyarságot nagyhatalmi állásra emelő Anjouk alatt ismét új erőre kapott. A fellendülés, noha részben a régi nyomokon halad tovább, műfajilag mégis egy újabb iránynak lesz a megteremtője. A XIV. században keletkezett krónikák a régebbi feldolgozásokat felhasználva még felölelik a nemzet egész történetét, kiegészítve azt az újabb eseményekkel. A történetírás másik iránya mintegy szakít a multtal, a régebben történt események nem érdeklik, hanem csak saját korának fényes, megörökítésre valóban méltó eseményei.

A régi, krónikás történetírást nevezhetnők nemzetinek is, míg az utóbbit, tekintettel, hogy a királyok uralkodásának változatos eseményeit örökíti meg, udvari történetírásnak. Az új irány kifejlődését általában az uralkodó családnak a magyar mult iránt nem sok érdeklődést mutató, a magyarságtól idegen fajiságában keresik.[1] A biográfikus irodalom kifejlődésének okát és lehetőségét azonban még sem kereshetjük ezen a nyomon. Az Anjouk tetteikkel hamar mély gyökeret vertek a magyar talajon, a magyar mult, amelyhez anyai ágon erős szálak kapcsolták, nem volt ismeretlen és vonzóerőnélküli előttük, amit az is bizonyít, hogy a Bécsi Képes Krónikának gazdagon diszített példánya épen Nagy Lajos részére készült. Az életrajzszerű történeti irodalom keletkezése több valószinűséggel vezethető vissza Károly Róbert és Nagy Lajos hosszú, eredményekben gazdag uralkodására, amely a magyar névre annyi dicsőséget hozott, hogy már egymagában is megörökítésre kivánkozott, amellett, hogy ezek a biográfiák a magyar mult eddig irásbafoglalt, de egyelőre megszakadt történetének kiegészítését is célozták.

Nagy Lajos koráról két biográfia is maradt fenn. János minoritának

[1] Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. 65. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

töredékes munkája és Küküllei Jánosnak Nagy Lajosról szóló gestája.

Küküllei János munkája nemcsak azért értékes, mert az első magyar biográfia, hanem azért is, mert összes középkori íróink közül épen az első biográfusnak, Kükülleinek az életrajza állítható össze a legtökéletesebben.[2]

Családjának eredete nem nyúlik vissza mélyre. Az Anjouk emelték fel őket, mint megannyi, az uralkodóháznak biztos támaszt nyújtó, később nagy vagyont szerző és előkelő méltóságokat viselő családot. Küküllеinek az atyja, Apród Miklós, Kávási Mátyásnak a fia volt az első ős, aki vitézségével megvetette a család emelkedésének az alapját. Miklós Károly király pártján, Rikolf fia Kakas csapatában harcolva részt vett Sárosvár visszafoglalásában, aminek jutalmául 1314-ben adományba kapta a királyi tulajdont képező sárosi várhoz tartozó Tótsolymost.[3]

Miklóst a fiaira is családnévként átörökített Apród neve után Küküllei életrajzírói királyi apródnak, aulae miles-nek tartják.[4] Amit kétségtelenül tulzott állításnak kell tartanunk, különösen, amikor a Miklós feltűnését megelőző időkben, az Árpád-ház kihalását követő zavarok alatt Magyarországon állandó és rendes királyi udvar nem volt. Az Apród név keletkezése így inkább valamely előkelőbb úr szolgalában eltöltött idővel kapcsolható össze. Hogy ki volt ez az úr, arra rámutat az 1314. évi adománylevél: a Berzeviczy család őse, Rikolf fia Kakas, akinek a csapatában harcolt Apród Miklós és akiről tudjuk, hogy egész kis hadserege volt, amelyből csak a szepesi vár visszavételekor, 1312-ben 32 harcos esett el.[5]

Az ország belső békéjének helyreállta után Apród Miklós is otthagyta a hadipályát és visszavonult katonai érdemeivel szerzett kis birtokára. Nemsokára meg is nősült, feleségül véve az egyik szomszédos szepesmegyei birtokosnak, Polyánki Pongrácnak a leányát, akitől az idők folyamán hat gyermeke született. Miklós házassága révén nemcsak nagy vagyonú, hanem előkelő családdal is lépett rokonságba. Felesége testvére, Bertalan előkelő tisztségeket töltött be, szárdi, majd óbudai várnagy volt, a Hommonai Drugethek kedves embere.[6] Így minden alkalom,

[2] Az irodalom részletes felsorolását l. Dékáni Kálmán: Küküllei János. 88—91. ll. Kiegészítette és újabb adatokat közölt Fekete Nagy Antal: Apród János és családja történetéhez. Turul. 1927. 18—22. ll. Részletesség helyett ez alkalommal inkább az eddigi megállapításokat módosító, újabban talált adataimat kívánom értékesíteni. Itt felemlítem még Küküllei munkájának egy eddig ismeretlen, a budai krónika variánsait is feltüntető kiadását, mely a nagyszombati kalendárium 1771—1772. évfolyamaiban jelent meg.

[3] Fejér: CD. VIII. 1. 536. l.

[4] Dékáni id. m. 13. Pór Antal: János küküllei főesperes. Századok. 1893. 2. l.

[5] Fekete Nagy Antal: A Szepesség kialakulása. 1934. 222. l.

[6] Turul. 1927. 19—22. ll.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

vagyon, előkelő családi összeköttetés meg volt ahoz, hogy az Apród család békés és nyugodt életet éljen.

A család nyugalmát azonban nemsokára megzavarta birtoka elvesztése. Az 1314. évi adománylevelet Károly király pecsétjének 1323-ban történt megváltoztatása következtében az uj pecséttel meg kellett volna erősíttetni. Ezt azonban Apród Miklós elmulasztotta és így az adománylevél elvesztette minden erejét. A birtokot később Károly király Jesko szandeci grófnak adományozta, aki a király engedélye alapján egyik szolgájának, Abajdóc Gálnak eladta 200 márkadénárért.[7] A mulasztás következtében kivetették a birtokból az Apród családot, amely valószinűleg Apródné szepesi rokonságánál talált menedéket.

Apród Miklós természetszerűleg nem nyugodhatott bele birtokának elvesztésébe és mindent megtett annak visszaszerzése érdekében. Jó oltalomra és pártfogóra talált sógora, Polyánki Bertalan személyében, aki segített birtoka visszaszerzésében. Erre azonban, minthogy az oklevél megpecsételésének elmulasztása következtében semmi jogtalanság, legfeljebb csak méltánytalanság érte őket, egyelőre kevés reményük nyílott. A küzdelmet még sem adták fel, sőt Tótsolymos visszaszerzése érdekében Apród Miklós és fiai Jakab, János és István, valamint Polyánki Bertalan, tekintettel, hogy elvett birtokuk és okleveleik visszaszerzésében segíti őket, 1335-ben kölcsönösen osztályos atyafiakká fogadják egymást.[8] A kölcsönös örökösödési szerződés folyománya volt, hogy Bertalan a királytól 1337-ben adományba kapott Malcó nevű sárosi királyi erdőt[9] tartozott megosztani az Apródokkal, amit Bertalan 1338-ban akkorra igért, amikor az erdő ki lesz írtva és a telepeseknek adott 16 évi adómentesség le fog járni.[10] Mindamellett a birtokba beengedte az Apródokat és az iktatást a jászai konvent ellenmondás nélkül el is végezte.[11]

A második Apród fiú, az 1320 körül született János papi pályára lépett. Iskoláztatásának idejéről és helyéről nincsenek adataink. Amikor hosszú idő mulva 1349-ben feltűnik, már a király kíséretében találjuk, mint annak kedves emberét.[12] Sem nagyobb világi hivatalt, sem magasabb egyházi méltóságot nem viselt eddig az aránylag még fiatal pap, így személyére vonatkozólag nem igen tartalmazhatnak adatokat az ok-

[7] Fejér; CD. IX. 1. 655, IX. 3. 648. l.

[8] Turul. 1927. 20. l.

[9] Fejér: CD. VIII. 4. 309. l. Szepesi kpt. Prot. 44. f. 133.

[10] Szepesi kpt. Prot. 44. f. 140.

[11] Szepesi kpt. Prot. 44. f. 148.

[12] „circumcinctus indesinenter sequens vestigia nostre serenitatis gratos semper nobis et acceptabiliter exhibet famulatus". Fejér: CD. IX. 1. 655. l. János születésének meghatározását l. Turul. 1927. 21. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

levelek, ennek ellenére azonban krónikája és későbbi adatok alapján életének eddig terjedő és igen fontos eseményeit mégis meg tudjuk állapítani.

Erzsébet királyné 1343 évi olaszországi útját olyan részletességgel, a történeti tényeknek megfelelőleg, napi dátumokkal őrizte meg ez a kronológiával egyébként hadilábon álló történetírónk, mely szerint fel kell tennünk, hogy a királynét végig kísérte olaszországi útján. Arra a kérdésre, hogyan került ez a fiatal, köznemesi családból származó pap a királyi udvarba, megkapjuk a feleletet, ha tudjuk, hogy családjának pártfogói között találjuk a Berzeviczy családot és az országnak ebben a korban két nádort is adó Drugetheket, az Apródokkal rokonságban levő Polyánki Bertalant, a magas méltóságokat viselő, szintén rokon Zudarokat[18] és a később szintén rokon Rozgonyiakat.[14]

Küküllei János úgy látszik ettől kezdve állandóan az udvar szolgálatában állott. Elkísérte Lajos királyt siciliai hadjárataiban is. Ezeknek a harcoknak a leírása munkájának a legbővebb fejezeteit alkotják. Ez a részletesség, a többi íróknál sokszor nem található eseményeknek a leírása már maga is sejtetni engedi, hogy János szemlélője volt a király és vitézei kiváló tetteinek. János siciliai útjáról azonban még közvetlenebb és kétségtelenebb bizonyítékaink vannak. A fő bizonyíték magának Lajos királynak egyik oklevele, melyben elmondja, hogy János a tengerentúli úton, nevezetesen a siciliai hadjáratokon mindenütt követte. Hogy mi volt Jánosnak a szerepe és hivatala Nagy Lajos kíséretében, azt szintén a király oklevele mondja el, amikor érdemei között felsorolja a notariusi hivatalban tett kitűnő szolgálatait.[15]

Apród Jánosnak ez az udvari hivatala, bármennyire szerény volt is mégis alkalmat adott arra, hogy első pártfogói mellé újabbakat szerezzen. Papi tudása, a kancellárián szerzett jogi ismeretei a gyakorlatban egyre szélesedtek. Így tudással felszerelve és a pártfogók támogatásában bízva hozzáfoghatott ahhoz, ami családjának több mint negyed századon át nem sikerült, Tótsolymos visszaszerzéséhez.

Az új birtokos fiát, Abajdócz Mihályt, minthogy az eredetileg helytelen nevekkel kiállított adománylevelet meghamisította és az Apródok által. Tótsolymosért indított perben fel is mutatta, fej- és jószágvesztésre ítélték. Minthogy azonban az Apródok az 1314 évi adománylevelet nem pecsételtették meg, a birtok újból a királyra háramlott vissza. Ezt az alkalmat használta fel Apród János Tótsolymos visszaszerzésére és amikor a király kíséretében

[18] Századok. 1909. 424. l.

[14] Dl. 8270.

[15] „in nonnullis et longinquis terrarum distanciis in partibus ultra marinis et specialiter in regno nostro Sicilie sequendo vestigia nostre maiestatis cum omni promptitudine in officio notarii desudans" Iványi Béla: A Máriássy család levéltára. 35. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Erdélyben járt, 1349 október 21-én előadta a királynak a családján esett sérelmet. A király teljesítette Jánosnak a főrendek által is támogatott kérelmét és visszaadta a családnak Tótsolymost,[16] amelyet meg is tartottak, hiába fordult Abajdócz Mihály újabb panaszával 1351-ben az országbíróhoz.[17]

Minthogy az oklevelek királyi megerősítésének hiánya annyi kellemetlenségnek lett okozója, János családjának birtokjogát minden módon igyekezett alátámasztani és mennél erősebbé tenni. 1352-ben tehát ismét a királyhoz fordul és Tamás országbíró 1351 évi ítéletlevelének megerősítését kéri tőle, amit az a főpapok és főrendek tanácsára és Erzsébet királyné jóakaratú hozzájárulásával meg is tesz az akkor már aradi lectorságra jutott Jánosnak.[18]

Apród Jánosnak a királyi udvarba való kerülését, kancelláriai szolgálatát és notáriusi tisztét az eddigi megállapításoknál sokkal korábbi évektől, legkésőbben az első nápolyi hadjárat idejétől, 1347-től számíthatjuk. 1351 december 28-án még mindig az udvarban találjuk, mint a királyi kúria jegyzőjét.[19] János azonban közben nemcsak a királyi kancellária ügykezelésében erősbödött, hanem korban is eljutott oda, hogy most már magasabb egyházi tisztségeket viselhetett. 1352 elején az aradi lectorságon kívül Zágrábban és Székesfehérváron viselt javadalmas kanonoki állásokat. Hogy ezeket mikor nyerte el, nem tudjuk, az bizonyos, hogy nem sokkal előbb, mert akkor nem nevezték volna korábban, mint 1349-ben és 1351-ben is, a kanonoki méltósággal rendszerint együttjáró mester — magister — cím helyett egyszerűen csak deáknak — litteratusnak.

Közben Lajos királynak a kegyét is annyira megnyerte, hogy 1352-ben maga kéri János számára a pápától az említett javadalmazások mellé az egri olvasókanonokság engedélyezését. Különös kegy volt ez a királytól és Jánosra nézve a legmagasabb jóindulat elnyerése, amikor a király kéri hűséges szolgája részére a felmentést.[20]

Az olvasókanonok a káptalannak a prépost után rangban legelső tagja, a prépost helyettese. A székesegyházi iskola és a káptalan hiteleshelyi működésének a vezetője, ami mind iskolázottságot és magasabb műveltséget követel.[21] Így nem csodálkozhatunk, ha János, mint nagy kancelláriai gyakorlattal rendelkező és az oklevéladói működésben teljesen

[16] Fejér: CD. IX. 1. 655. l.
[17] Fejér: CD. IX. 3. 648. l.
[18] Századok. 1909. 423. Fejér: CD. IX. 3. 662. l.
[19] Iványi Béla: Eperjes város levéltára. 26. l. Tévesen Istvánnak nevezi.
[20] Bossányi: Suppl. I. 2. 238. Századok. 1909. 423. l.
[21] Békefi Remig: A káptalani iskolák története. 38—39. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

jártas egyén, egymás után kétszer is nyer el olvasókanonoki javadalmat.

Az olvasókanonoki javadalmak elnyerése után, 1352-ben, amely évig munkájának első része, az I—XXV. fejezetek terjednek, János kivált a kancellária szolgálatából. János, noha kétségtelenül azzal a céllal kapott kétszer egymásután olvasókanonoki tisztséget, hogy maga végezze a káptalan hiteleshelyi működésének az irányítását, nem maradt kanoniája székhelyén, hanem maga helyett alkalmas helyettest állítva — ami megengedett dolog volt — zágrábi kanonokságába ment, ahol 1353-ban Császmán, mint a zágrábi püspök kancellárja a tisztsége fejében élvezett dombrói híd- és vásárvámot évi 120 forintért bérbeadta András óbudai alvárnagynak.[22] Tekintettel arra, hogy ebben az időben a zágrábi püspök, Keszei Miklós viselte az alkancellárságot,[23] János kancellári címéből a királyi kancellárián viselt tisztségre is lehetne gondolni. Ezt azonban kizárja János zágrábi tartózkodása, amely hosszabb tartamú volt, hiszen amikor 1353-ban a Tekule-nembeliek megtámadták az Apródok tótsolymosi birtokjogát, a családot nem a jogi ismeretekkel felszerelt János, hanem öccse István képviselte.[24] A következő évben azonban, amikor a család tótsolymosi birtokának egyrészét soltészságba adta, már ismét János viszi a családban a szerepet és az ő egri lectori pecsétje alatt kelt a soltész szabadalomlevele.[25]

Apród János a kancellária szolgálatából történt kiválása után is kedves embere maradt a királynak, aki támogatásával folyton kitüntette. Amikor az István küküllei főesperes halálával megüresedett tisztséget András erdélyi püspök Apród Jánosra ruházta, de a kinevezés érvényessége felől András püspök kiközösítése miatt kétségek támadtak, épúgy, mint az egri lectorság esetében, most is maga a király folyamodik 1355-ben a pápához a felmentés érdekében.[26] Az engedély megadásától kezdve Tótsolymosi Apród János megszakítatlanul viselte haláláig ezt a legtöbbször emlegetett tisztségét, mely után ma is általánosan ismert nevét kapta. Míg Jánosnak korábban viselt olvasókanonoki tisztségei a kancelláriai gyakorlatban való jártasságot kívántak, új méltósága, a főesperesség nemcsak példát adni tudó jellemet, hanem az egyházjogban, főleg a házasságjogban való teljes jártasságot írt elő.[27]

Amikor Lajos király kedvelt papját elősegítette a küküllei főesperesség elnyerésében, tulajdonképpen azt akarta elérni, hogy János java-

[22] Szepesi kpt. Misc. S. 9. F. 3. No. 5.
[23] Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. 169. l.
[24] Századok. 1909. 423. l.
[25] Fejér: CD. IX. 752. Turul. 1927. 20. l.
[26] Rossányi: Suppl. II. 2. 290. l.
[27] Békefi Remig: A káptalani iskolák története. 40—42. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

dalmas és mégis helyhez nem kötött tisztséggel ellátva ismét visszakerüljön a királyi udvarba, ahol a nagyobb kancellárián kapott alkalmazást. Ezt az esztergomi érsek, Keszei Miklós, akit Küküllei János végig kísért pályáján, már mint zágrábi püspököt is, még jobban lehetővé tette, amikor Jánost esztergomi kanonokká kinevezte. Mikor lett János esztergomi kanonok, nem tudjuk. 1359-ben már tagja az esztergomi szentszéknek,[28] sőt ebben az évben már, mint Kollányi állítja, érseki vikárius is volt.[29]

Küküllleinek főesperességével járó elfoglaltsága egyelőre azonban nem engedte meg, hogy állandóan a királyi udvarban, illetve Esztergomban tartózkodjék. Erdélyi egyháza Apród Jánosnak a befolyását, személyes ismeretségét a király és az erdélyi vajdák előtt igyekezett felhasználni privilégiumai megerősítésére és jogainak megvédésére. Így 1360-ban az erdélyi egyház dézsmajogát erősítteti meg János Tordán Dénes vajdával.[30] 1361-ben azonban ismét Visegrádon találjuk, ahol Lajos királytól parancsot eszközöl ki, mely szerint a szebeni szászok tartoznak visszaadni az erdélyi egyháztól elfoglalt Zalatnát.[31]

A következő években Küküllei János véglegesen letelepedett Visegrádon, ahol rokona, Zudar Péter szomszédságában 1363-ban házat is vásárolt magának 300 forintért.[32] Küküllleinek ez a ház vásárlása többszörösen összefügg az életében ekkor beállott változásokkal és élete későbbi sorsával. Maga a házvásárlás arra mutat, hogy Küküllleinek már ekkor az udvarban olyan állandó elfoglaltsága volt, mely a nagyobb kényelem kedvéért állandó lakás és háztartás berendezését kívánta. És valóban, ha a következő évek okleveleit vizsgáljuk, látjuk, hogy Jánost legtöbbet emlegetett méltósága, a küküllei főesperesség mellett Lajos király mindenütt speciális káplánjának nevezi, így 1364-ben, 1365-ben, 1368-ban, 1378-ban, 1379-ben és 1380-ban,[33] amiből következtetve, tekintettel, hogy a közbeeső évekből Lajos királytól nem birunk Küküllleire vonatkozó oklevelet, valószínű, hogy ezt a tisztségét Lajos király haláláig viselte.

A másik méltósága, a szintén 1364-től kezdődő esztergomi általános érseki helynöksége szintén helyhez kötött hivatal volt, de mégsem olyan, mely állandó esztergomi tartózkodását követelte volna. Ezt a tisztségeţ az Esztergomtól pár kilométerre fekvő Visegrádról különben is könnyen elláthatta.

[28] Fejér: CD. IX. 3. 99. l.

[29] Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok. 61. l.

[30] Zimmermann—Werner: Urkundenbuch. II. 182. Fejér: CD. IX. 3. 190. l.

[31] Fejér: CD. IX. 3. 234. Zimm.—Werner: II. 192. l.

[32] Dl. 5214—5215. Fejér: CD. IX. 3. 367. Századok. 1909. 423. l.

[33] Dl. 5179—5180. Iványi Béla: A Máriássy család levéltára. 35—36, 38—39. l. Dl. 6497, Fejér: CD. IX. 5. 252. Zimm.—Werner: II. 487. l. Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 1. 6.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Küküllleinek a királyi udvarba történt állandó visszatértével ujból megnyíltak a lehetőségek arra, hogy Nagy Lajos korának eseményeit, melyek nagyrészének szemlélője volt, megírja. Ez adott neki alkalmat arra, hogy munkájának talán már nyers kidolgozásban meglevő első részét átdolgozza, az oklevelek, melyekre többször hivatkozik és az események tanúinak elbeszélése alapján kiegészítse. Az oklevelek, amelyekre hivatkozik és amelyekből részleteket vesz át, már megfordulhattak a kezén, amikor kiállították azokat, most azonban ismét új alkalom nyilott arra, hogy ezeket az okleveleket eredetiben láthassa, olvashassa és azokból a munkája részére szükséges adatokat kijegyezgethesse. A királyi nagy pecsétet, minthogy azt Boszniában, a patarenusok elleni hadjáratok alkalmával ellopták, 1363-ban új pecséttel cserélte ki a király, ami szükségessé tette az összes, uralkodása kezdetétől eddig kiadott okleveleinek az uj királyi pecséttel történő megerősítését.[84] Lajos király összes adományleveleinek ez a szükségszerű bemutatása jó alkalmat szolgáltatott Küküllleinek arra, hogy olaszországi tartózkodása alatt látott, de az idők távolsága miatt lassan elhalványúló emlékeit újból felelevenítse.

Munkájának első, az olaszországi eseményekkel lezáruló részét Küküllei János 1364-ben, esetleg az előtte lévő évben fejezte be. Valószinűleg a munka készülését jelzi Küküllei további emelkedése, királyi speciális káplánsága és titkos jegyzősége. A munka befejezésének időpontjára, amint R. Kiss István megállapította, magában a munkában található kormeghatározó adat. Küküllei János a havasalföldi hadjáratáról szólva Sándor vajdának a mai napig — a munka befejezéséig — tartó hűségéről beszél. Sándor vajda azonban még halála, 1364 nov. 16 előtt fellázadt a király ellen, ami azt bizonyítja, hogy Küküllei munkáját még Sándor vajda esküszegése előtt befejezte.[85]

Eddig igen vitás kérdés volt, hogy vajon Küküllei bemutatte-e kész munkáját Nagy Lajosnak,[86] de erre is világot vet a király 1365 december 30-án Visegrádon kelt oklevele, amely Küküllleinek a nápolyi hadjáratok alatt szerzett érdemeit jutalmazza.[87] Amikor Nagy Lajosnak 1350 óta, az utolsó nápolyi hadjárat befejezésétől eltelt 15 év alatt bő alkalma lett volna, akár azonnal 1352-ben az Apród családot Tótsolymos birtokában megerősítő oklevelében és aztán is több ízben, megjutalmazni Jánost azért az érdemeiért és ez még sem történt meg, feltétlenül kapcsolatot kell keresnünk a nápolyi hadjáratokkal végződő munka bemutatása és az 1365 évi oklevélnek épen a nápolyi hadjáratok alatt szerzett érdeme-

[84] Szentpétery Imre: Magyar Oklevéltan. 199. l.
[85] R. Kiss István: Küküllei János munkájának kritikájához. Századok. 1915. 523. l.
[86] Századok. 1915. 524. l.
[87] Iványi Béla: A Máriássy család levéltára. 35. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ket ily későn jutalmazó sorai között. Ezekből pedig nemcsak valószínű, hanem kétségtelen is, hogy János bemutatta munkáját Lajos királynak és épen ennek jutalmazását kell keresnünk a nápolyi hadjáratot oly későn emlegető szavakban.

Küküllei Jánosnak emelkedésével, a különböző kanonoki javadalmak birtokában módja nyilott arra is, hogy a főurak szokása szerint nemcsak házat vásároljon a királyi udvar székhelyén, hanem családjának vagyonát is egyre gyarapítsa. Családjának korábbi birtokszerző törekvései nem igen sikerültek, sőt Tótsolymost is csak hosszas perlekedés után után sikerült visszaszerezni. Az anyja testvérével, Polyánki Bertalannal 1335-ben kötött kölcsönös örökösödési szerződésben foglalt szepesi birtokokat és a sárosi Malcót sem kapták meg Bertalan, illetve fiának magtalan halála után, bármilyen hosszadalmas pereket is folytattak miattuk, mivel a családot többször sujtó baj, az oklevelek királyi megerősítésének a hiánya érvénytelenítette az örökösödési szerződést.[38]

Apród János nagy birtokszerző volt. Amikor meghalt, családjára tekintélyes birtokokat hagyott, amelyek megvetették a család későbbi emelkedésének az alapját. Birtokszerző törekvése, noha a királyi udvarban bő alkalma volt a koronára történt visszaszállásokat ellenőrizni és bárhol szerezhetett volna birtokot, a család törzsbirtokával szomszédos területre irányul. Első, ugyan még feltételes birtokszerzése a Sárossal szomszédos Szepesmegyében történik, amikor nővérének a fia, Milaji, de nagyanyja után állandóan Görgeynek nevezett Konrád fia György fia János, minthogy rokonai nem voltak és betegsége miatt utódokat sem remélt, 1360-ban a szepesi káptalan előtt birtokait, Milajt, Harasztot, Kuffurbachot és Lendenov felét felerészben anyjának, felerészben pedig nagybátyjának, Küküllei Jánosnak és testvéreinek adja.[39] Küküllei tanulva családja kárán, az oklevelek megerősítésének elmulasztásából keletkezett érvénytelenségeken, Lajos király elé járult és kérte az oklevél megerősítését. Lajos király, bármennyire is hátrányos volt az oklevél tartalma a koronára, megerősítette az oklevelet és azt két példányban, egy kisebb pecsét alatt az esztergomi érsek relatioja és egy nagyobb pecsét alatt a nádor és annak tanácsa, László opuliai herceg és Zudar Péter, valószínűleg a kérést előterjesztő és pártoló országos méltóságok relatioja alapján a kancellária ki is állította 1364-ben.[40]

János azonban még ennyivel sem elégedett meg, hanem Görgey Jánost a király elé állította 1365-ben, ahol kérelmét előadva a király Já-

[38] Szepesi kpt. Prot. 44. f. 143.
[39] Dl. 5179.
[40] Dl. 5180.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

nos érdemeiül jóváhagyta a birtokairól tett rendelkezését, amit még két ízben, 1368-ban és 1378-ban újólag megerősíttetett a királlyal.[41]

A Görgey János halála után 1376-ban örökölt birtokok, köztük a János fassiójában nem említett görgői és göbölfalvi birtokrészek mellé[42] 1378-ban Lajos király adománya folytán megszerzi a szepesi birtokaival szomszédos Mátéfalva, valamint Kasztrosinfő nevű birtokokat az utóbbihoz tartozó Vereshegy és Zlop nevű falvakkal.[43] Az adományt, illetve a beiktatás alkalmával történt ellenmondást hosszas perek követték. De Küküllei János nem volt az az ember, akin hosszas kancelláriai szolgálata alatt szerzett jogi ismeretei birtokában könnyen kifoghattak volna. Mátéfalvát 1277-ben adományozta a király Máténak országos nemesi joggal. Minthogy azonban Máténak csak leánygyermekei voltak, hogy birtokát azokra örökíthesse, a lándzsásnemesség 1243. évi szabadságlevelében foglalt örökösödési jogot alkalmazta. Küküllei János ismerve a birtok jogi természetét, kivettette a birtokból Máté leányági örököseit, akik kénytelenek voltak beérni a leánynegyeddel.[44] Hasonló az eset Kasztrosinfő esetében is, amelyet egy Tóbiás nevű ember kapott adományba 1282-ben országos nemesi joggal. Minthogy azonban Tóbiásnak fiúutódai nem voltak, birtokát teljes egészében leányaira akarta örökíteni, azért birtokát 1293-ban aranyadóvá tette és így tényleg leányai léptek örökébe. Küküllei azonban ismerve a birtok országos nemesi eredetét, abból a birtokosokat nádori ítélettel hosszas perlekedés után a leánynegyed kifizetése mellett kizáratta.[45]

Küküllei az összes birtokokat családja összes tagjai számára szerezte és megkívánta, hogy azokat közösen, osztatlanul élvezzék. Ennek pontos betartását, 1381-ben a szepesi káptalan előtt súlyos birság terhe alatt meg is fogadtatta velük. Az eredetiben fennmaradt oklevelet maga Küküllei fogalmazta és írta, — így tehát írását is ismerjük, — amit kétségtelenné tesz az, hogy ez az írás a szepesi káptalan által kiadott okleveleken nem található és hogy ami még kétségtelenebb bizonyítékot szolgáltat, az oklevelet előre megírta és a keltezését a bemutatás és a megpecsételés napján vezette rá szintén sajátkezűleg, de már halványabb színű tintával.[46]

A királyi udvarban betöltött káplánságával és az esztergomi helynökséggel kapcsolatos nagy elfoglaltsága mellett sem hanyagolta el Kü-

[41] Iványi Béla: A Máriássy család levéltára. 35—36., 38. ll.
[42] Iványi Béla: A Máriássy család levéltára. 37—38. ll.
[43] Dl. 6497. N. Muz. Szirmay lvt. 1383. Szepesi kpt. Met. Scep. 3. 1. 6.
[44] Fejér: CD. IX. 5. 426. l. Szepesi kpt. Met. 3. 1. 6.
[45] N. Múz. Szirmay lvt. 1383.
[46] Dl. 6762.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

küllei János az erdélyi egyházban viselt tisztségét, hanem időnként meglátogatta egyházmegyéjét. 1367-től Erdélyben tartózkodott, ahol 1367 május 8-án Péter alvajda előtt Szentimrén, 1368 június 13 án és 1370 július 2-án a kolozsmonostori konvent előtt védi egyháza érdekeit.[47]

Pár évvel később ismét Erdélyben találjuk, ahol 1376 ban püspöki vikárius volt.[48] Erdélyből történt távozása után tovább képviseli az egyházat és 1378-ban megerősíttette Lajos királlyal az erdélyi egyház egyik oklevelét, 1380-ban pedig eltiltatja Budán Lajos királlyal az erdélyi vajdát az egyház tizedeinek használatától.[49] Ugyanebben az évben ujból Esztergomban találjuk, ahol, mivel úgy látszik gyakran tartózkodott, a káptalantól lakást is kapott, a Miklós aradi prépost által hagyott kúriát.[50] Itteni lakása azonban nem volt állandó, mert ebben az évben újból Visegrádon találjuk, ahol a nádori törvényszéknek is tagja volt.[51]

Nagy Lajos királynak 1382-ben bekövetkezett halálával Küküllei az udvarnál betöltött tisztségei is megszünnek. A két előkelő állást, a speciális káplánságot és titkos jegyzőséget nem viseli tovább. A speciális káplánság nagy bizalmi állás volt, a király állandó kisérőjét és belső emberét jelentette. Nem volt kisebb állás a secretus notarius-é sem, aki Lajos király alatt rangban a kancellárok és a kápolnaispán után következett és a királynak egyik pecsétőrzője volt.[52] Bálványozott királyának halála után Küküllei nem sokat szerepel, csendes, visszavonult életet élt. 1383-ban ugyan még mindig esztergomi vikáriusként szerepel, sőt az erdélyi egyház, mint az udvarnál befolyásos embert 1383-ban őt bízza meg, hogy Mária királynőnél több oklevelét megerősíttesse.[53] Mindez azonban Küküllei közéleti szereplésének lassú végét jelenti. Az esztergomi vikáriusi állást viseli ugyan 1387-ig, amikor ettől is megválik és többé mint közéleti szereplő nem ismeretes.

Ezeket a visszavonultságban eltöltött éveket használta fel Küküllei arra, hogy Nagy Lajos uralkodásának első tíz évéről írott és lezártnak tekintett krónikáját az azután történtekkel, Nagy Lajos egész uralkodásának idejére és nevezetesebb tetteivel kiegészítse. A krónika mai alakjának keletkezési idejéül, minthogy Küküllei János Mária és Zsigmond közös uralkodását még említi, a Mária halála előtti éveket fogadták el.[54] Azonban

[47] Zimm.—Werner: II. 294., 313., 350. II. Iványi Béla: A Máriássy család levéltára. 36. l.

[48] Teleki oklvt. I. 176. l.

[49] Fejér: CD. 5. 252. 383. Zimm.—Werner: II. 487. 528. l.

[50] Fejér: CD. X. 5. 412. l.

[51] Századok. 1909. 424. l.

[52] Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. 159. l.

[53] Zimm.—Werner: II. 584. l.

[54] Dékáni id. m. 33., Századok. 1915. 351. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ezenkívül Küküllei munkájának van még egy másik, eddig kellő figyelemre nem méltatott helye, amelynek alapján még közelebbről meghatározható a munka keletkezésének ideje. Ez az előszóban található „nunc — — vicarius Strigoniensis" kitétel. Tisztáznunk kell tehát, hogy Küküllei utolsó éveiben mikor és meddig viselte a vikáriusi tisztséget. Ez a kérdéses időpont, minthogy Zsigmond és Mária közös uralkodását említi, csakis Zsigmond koronázásától, 1387 március 31-től számítható. Viszont 1388 december 20-án már Jakab szentgyörgymezei prépost, 1390—1393-ig Penzauroi Lenárt, 1394-ben pedig Balázs a vikárius.[55] Igy Küküllei esztergomi vikáriussága csak 1388 december 20-ig számítható, munkáját tehát 1387 március 31 és 1388 december 20 között fejezte be.

Munkája megírása után az egyre öregedő Küküllei még teljesebb visszavonultságban élte le hátralevő életét. Ezután mindössze két oklevél említi 1393 július 25-én és 1393 szeptember 15-én, amikor unokaöccsének, az általa esztergomi éneklőkanonokságra segített Haraszti Ferencnek a birtokait felosztja a jászai konvent Ferenc testvére László és Küküllei között,[56] illetve amikor Kató erdélyi prépost Kükülleinél lévő ingóságát kiköveteli tőle annak unokaöccse, Zsarnói Képes Lőrinc.[57]

Küküllei halálának idejét régebben, minthogy az 1397. évi esztergomi canonica visitatio már mint megboldogultat említi, 1397 előttre tették.[58] Halálának évét sokkal közelebbről meghatározza az örökségéért meginduló pereskedés. Tótselymesi Apród Miklós fia Balázs 1395 május 7-én Zsigmond király előtt elpanaszolja, hogy nagybátyjának, János küküllői főesperesnek halála után annak Kassán lévő ládáját Haraszti Pócs László 1394 december 10-én feltörette és abból 700 forintot és négy ezüst kelyhet elvitt.[59] Ezek szerint Küküllei János halála utolsó szereplése, 1393 szeptember 15 és 1394 december 10 között történt.

János és családja János halálakor szép ingatlan vagyon felett rendelkezett. A sárosmegyei Tótsolymoson kívül az övéké voltak Milaj, Haraszt, Kufurbach, Lendeno, Kasztrosinfő, Zlop, Vereshegy és Mátefalva szepesi birtokok, míg a zemplénmegyei Pagát 1378-ban rokonaiknak, a Zudaroknak adták.[60] Minthogy végrendelete, amelyet 1397-ben az esztergomi canonica visitatio említ,[61] nem ismeretes, ingatlan vagyonának az értékét megbecsülni nem tudjuk. Hogy azonban az sem lehetett jelentékeny

[55] Turul. 1927. 21. l.
[56] Iványi Béla: A Máriássy család levéltára. 41. l.
[57] N. Múz. T. a.
[58] Turul. 1927. 21. l.
[59] N. Múz. Görgey lvt.
[60] Századok 1909. 424. l. V. ö. Anjoukori okmt. VII. 129. l.
[61] Történelmi Tár. 1901. 254. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

telen, mutatja, hogy a Kassán hagyott ládájában 700 forint készpénzt, 4 kupát, 12 poharat, egy tálat és egy kancsót találtak, valamennyit ezüstből.[62]

Küküllei János élete nagy vonásokban itt áll előttünk. Külső élete, a szorgalmas, törekvő embert mutatja, aki rokoni kapcsolatok segítségével fiatalon bejut a királyi udvarba, ahol megkedveltetve magát a királynéval, a királlyal és az országnagyokkal, egyre magasabbra emelkedik úgy egyházi, mint a kancelláriai hivatalban viselt világi pályáján. Egyházi téren a küküllei főesperesség, az esztergomi érseki vikáriusság és a királyi speciális káplánság volt a legmagasabb pont, hivatali pályáján pedig a királyi titkos jegyzőségig emelkedett. Magánéletében szorgalmas gyüjtő, aki családjának szép vagyont szerzett, amellyel, mint később Bakócz Tamás és Széchenyi György, megteremtette az alapot családja emelkedéséhez.

Egyéniségének, melyet nagy vonásokban életrajza is visszatükröz, teljesebb rajzához fontos adatokat szolgáltatnak a krónikájában található megjegyzések, általában az egész krónika felfogása és szinezete.

Mint valóban papi pályára született embernek, vallásossága tiszta, belső hite mély, mely minden megtörténtet az isteni gondviselésből származtat, amely mindenek felett áll igazságosságával, jutalmazó és büntető ítéleteivel. Isten segítségével érhető el minden a földön, amely az emberi vitézség és kiválóság érvényesüléséhez is mindenkor szükséges. Nem csupán a vitézség adja a győzelmes csatákat, hanem az isteni segítség, amelyet annyiszor hangoztat a győzelmes csaták leírásakor.

Erzsébet királynéban is a vallásosságot, a szelídséget, a hitet, az égiek, a Megváltó kegyelme iránti forró vágyakozást, az ájtatosságot, amellyel mindenki felett tündökölt, becsüli legjobban és magasztalja. Fiát, Lajos királyt is a vallásosság mintaképének mutatja be, aki sok országa között megoszló gondjai mellett is istenfélő király, az egyháznak hű fia, aki a kereszténység terjesztésével és egyházak alapításával örök érdemeket szerzett magának úgy a földön, mint az égben.

Küküllei eszményképei a hírnév és dicsőség. Ennek hordozóját látja bálványozott királyában, Lajosban, akiben megvannak az összes királyi tulajdonságok, a személyes bátorság és vitézség mellett fényes lelki kiválóságok és mély vallásosság.

A magyar királyság hatalmának, a magyar vitézség tetteinek nagy magasztalója, hisz az egyes vitézek harcainak leírása több esetben annyira elragadja, hogy a magasztalt, de az eseményekben nem részes királynak az alakja háttérbe szorul egyes csaták leírásában. Itéleteiben ke-

[62] N. Múz. Szirmay lvt. 1398.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

mény magyar, aki a pápát is hanyagsággal rója meg a nápolyi események miatt és felhánytorgatja, hogy a pápát pénzzel kellett rávenni igéretei megtartására.

Küküllei János, aki az erényeket annyira becsülte, amennyire életrajzából megállapítható, maga is követte azokat. Azok, akik kapzsinak, állás-halmozónak tüntetik fel, helytelenül ítélik meg a kor emberét, mert soha senki rovására nem tört, senkit jogtalanul birtokától nem fosztott meg. Az emberi gyarlóságokból való kiemelkedését az mutatja meg legszebben, hogy Poháros Péter érdemeit, mint hős vitézét kiemeli, aminek pedig még az elhallgatását sem róhatnánk fel nagy hibájául, tudva azt, hogy Poháros Péter fosztotta meg Küküllei t a Polyánki Bertalannal kötött szerződés alapján megillető Malcó birtoktól.

Műveltségét bizonyítják a tudással egybekötött állásai. Szerette a könyveket és értékes kis könyvtárat gyüjtött össze magának.[63]

Küküllei krónikája, amelyben elmondja nagy kortársának, Lajos királynak tetteit és kiváló vitézeinek jeles cselekedeteit, a nem dicsőséges kimenetelű eseményeket sem hallgatva el, lehet ugyan hiányos, hisz maga sem törekedett tökéletességre,[64] lehet egyes adataiban téves, de hogy az igazságra törekedett, azt minden sora igazolja. Küküllei munkáját magas színvonalra emeli az igazságkeresés és történetirodalmunkban örök értéket biztosít számára az, hogy Küküllei volt az első magyar történetíró, aki okleveleket használt fel munkája megírásánál.

Fekete Nagy Antal.

[63] „bonos diversos libros" Történelmi Tár, 1901. 254. l.

[64] „de gestis - - domini Ludovici - - et bellorum exercitiis sue gentis et militie, quamvis pauca ex pluribus, - - postremorum notitie duxi commendanda" Küküllei előszava.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A TOLDI-MONDA

Szinte közhellyé lett már az a megállapítás, hogy a Toldi-mondával foglalkozó tanulmányok sorra visszatükrözik irodalomtörténeti kutatásunk fejlődésének mozzanatait.[1] Amint feltünt, kialakult vagy meggyökereződött nálunk egy-egy újabb irányzat, az több-kevesebb idő elmultával — mintha csak mágikus erő vonzotta volna — kisérletet tett a monda keletkezésének megoldására. De a próbálkozások nemcsak a tudományos kutatóeszközök változásáról vagy finomodásáról számolnak be. Hű képet adnak — néhány nagyobb, több évtizedet felölelő csoportba vonva őket össze — azokról a szellemi áramlatokról is, amelyek Magyarországon nyolc évtized alatt egymás után következtek. Mindegyikük friss lendületet adott a vizsgálódásnak, sőt annak a kutatónak, aki először juttatta érvényesüléshez, azt a meggyőződést is szuggerálta, hogy az ő megoldása a leghelyesebb, azonban mihelyt napfényre jutottak a feltevések bizonytalan alapjai, és kiéleződtek az ellenmondások, az újabb megoldási kisérletet is szükségessé tette.

E szellemi áramlatok közül egyik sem nyűgözte le annyira irodalomtörténetíróinkat, mint a romantika. Bár a tudományos élet elméletben rég szakított hagyományaival, hatása még mindig feltünő. Ezt a sajátos jelenséget nem magyarázhatjuk egyedül azzal, hogy a romantika általában virágzásba hozta a szellemi tudományokat, tehát a nyelvtudományt éppen úgy, mint a különböző történeti disciplinákat, pl. a jogtörténetet. A Toldi-mondával kapcsolatban az a különleges ok is megállapítható, hogy a romantika tekintette és fogalmazta meg legelőször e kérdést mint tudományos problémát. Igy azután bármennyire tért is el az utókor Toldy Ferenc meg Ipolyi Arnold megállapításaitól,[2] és vetette el azt a valóban

[1] A probléma fejlődésének rövid áttekintését adja Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete. Bp. 1930. II. 409. Az irodalom részletes felsorolása: Dézsi L.: A magyar történeti tárgyú szépirodalom. (A magy. tört. tud. kézikönyve. Szerk. Hóman B. I. 4. b.) Bp. 1927. 30.

[2] Toldy F.: A magyar költészet Zrinyiig. Pest. 1854. 98. — Ipolyi A.: Magyar mythologia. Bp. 1929. I.[3] 250.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

tarthatatlan véleményt, hogy Toldi Miklósban az ősmagyar mithológia hősének csodás tulajdonságai testesültek meg, bizonyos lényeges vonatkozásokban még „pozitivista" szakemberek is megőríztek valamit a romantika hagyományaiból egy-egy apriorisztikus, „természetes" feltevés alakjában. Nagyobb ellentét bizonyára nem képzelhető el annál, amely a Toldi-monda magyar eredetét vallókat elválasztja azoktól, akik átvételnek tartják. S mégis, mindkét fél konstrukciójának az alapja a romantikának a „nép"-ről alkotott felfogása, az a hit, hogy a nép egyetemlegesen, géniuszától, szellemétől vezettetve hatalmas alkotásokra, így örökértékű és felülmulhatatlan költemények megteremtésére éppenúgy képes, mint — jogi téren — egy sajátságos, eredeti alkotmány kifejlesztésére. Az a feltevés, hogy a nép önállóan tud cselekedni, s játszva megold oly feladatokat, amelyekkel az egyes ember meg nem birkozhatnék, a Toldi-monda eredetének két ellentétes felfogású magyarázójánál — a példaképen kiragadott Szilády Áronnál és Moór Elemérnél — a következőleg nyilvánul meg.

Szilády szerint a XIV. században élt egy Toldi Miklós nevű vitéz, akinek életét az elszórt okleveles adatokból rekonstruálhatjuk. Ő lett a népmonda hőse. A nép ugyanis csodálkozással nézte hatalmas erejét és „ez a *csodálkozás* teremtette meg s tartotta fenn a hős mondai alakját". A monda és a történeti Toldi szoros kapcsolatát mutatja az is, hogy az utóbbi pályájával „az énekbeli hős életének második fele mindenben összeegyeztethető". Az a nagy különbség viszont, amely az ifjú kor eseményei és elmondásuk között van, megmagyarázható a monda természetével. Mert „nem elég, hogy a hős csudával határos tetteket vigyen véghez, hanem szükséges, hogy ezekre, legalább kezdetben a lehető legmostohább körülményekkel küzdve jusson el. A nép így hozza magához közelebb mondája hősét, mintegy adoptálja, hogy fogadott gyermekének fényes dicsőségéből az ő nehéz sorsára is verődjék vissza egy pár sugár."[3]

Moór, akivel különben e tekintetben egyetért többi folkloristánk is, tagadja a népnek ezt a közvetlen teremtő szerepét. A monda minden része európai mese, illetőleg epikai elem lévén, azokat a magyarság közé el kellett hozni s annak körében el kellett terjeszteni. Ezt a munkát a német spielmannok végezték el. A spielmann volt az előkelőknek és a köznépnek egyaránt a szórakoztatója, „hazátlan és jogtalan", aki számára „az országhatárok korlátot nem képezhettek, hiszen sokoldalúságával, mint házaló, bábjátékos, táncos, komédiás, bohóc, muzsikus, kókler még ott is boldogulhatott, ahol a nyelvét nem is értették". A be-

[3] Régi magyar költők tára. Bp. 1883. IV. 360—61.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

költöző németekkel együtt jönnek, tömegesen főleg a XII. század vége felé, azután megtanulnak magyarul, nagy hatást gyakorolva hegedőseinkre s velük összeolvadva végleg elmagyarosodnak, végül pedig a magukkal hozott epikai részleteket közvetlenül a Toldi Miklós névhez fűzik.[4]

Ha figyelmesen vizsgáljuk ezt a két — egyébként egymással homlokegyenest ellenkező — konstrukciót, feltünhetik, hogy a legaprólékosabb részletekre is kiterjedő magyarázatok mellett éppen a legfontosabb mozzanatokról nem szólnak. Szilády arról, hogy miként történt a nép körében a mondaköltés, vagyis kik voltak, vagy kik lehettek azok, akik a történeti Toldit látták, megfigyelték, tetteit megjegyezték s azután kiszinezve tovább örökítették, Moór pedig arról, hogy az idegen származású s tanulatlan spielmannok, ezek a csepűrágók és vásári bohócok miként tudták a nyugati epika számtalan részletét nemcsak fejükben tartani, hanem azokat egy magyar ember nevéhez hozzáfűzni, művüket kifogástalan korjellemző adatokkal megtűzdelni s általában a magyar viszonyokhoz annyira adaptálni, hogy szinte semmi idegenszerűség sem érezhető a mondán. Ha a feleletet keressük, hogy miért éppen a leglényegesebb magyarázat maradt el, a romantika feltevéseihez jutunk el. Szilády és Moór azért nem érezte a magyarázat megadását szükségesnek, mert gondolkozásuk határait megszabta az a „magától értetődő" meggyőződés, hogy egyrészt a nép költői alkotó ereje kétségbevonhatatlan, így arról felesleges is beszélni, másrészt a spielmannok költői tevékenységre minden tanulatlanságuk mellett is hivatottabbak lovag kortársaiknál, bizonyára mert ők a nép képviselői.[5]

Bármily csodálattal vagy lelki vonzódással szemléli is azonban a mai kor embere a nagy romantikusok teremtő fantáziájával életre hivott szellemi világot, ma ez az érdeklődés már csak a mult nagy teljesítményei iránt kijáró kegyelet lehet, amely semmiképen sem kötelezhet bennünket arra, hogy továbbra is hordozzuk az immár elhalt gondolatok nyűgét, és valljuk azon feltevéseket, amelyek félévszázaddal előbb még helyén valók voltak, azóta azonban teljesen elveszítették értéküket. Ezt a nagy változást a tudományos gondolkodásban a néprajznak a törté-

[4] A Toldimonda és német kapcsolatai. (Német philologiai dolgozatok. 13.) Bp. 1914. 18—19, 32, 62—3, 72, 80; Deutsche Spielmannstoffe in Ungarn. Ungarische Jahrbücher. 5. (1925.) 266, 273, 276, 282.

[5] Jellemző Moór meggyőződésének erősségére, hogy még azután is, hogy Solymossy Sándor tanulmányai figyelmessé tehették volna a művelt elem, a klerikusok szerepére, hirdette, hogy a wilteni német szerzetesek kolostoruk alapitójáról költeményt egy spielmannál „rendeltek", aki „feladatát igen ügyesen meg is oldotta." Ung. Jahrb. i. h. 274.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

neti disciplinák közé való bevonulása idézte elő.[6] Amióta az ethnográfia nem elégszik meg a tárgyi emlékek egyszerű összegyűjtésével s a mai állapotok leírásával, hanem azt is kutatja, hogy a ma szembetűnő formák mióta élnek és honnan kerültek a nép körébe, azóta tisztán áll előttünk, hogy a kultúra mindenkor nehéz, fáradságos munka, öntudatos fejlesztés eredménye volt s e munkában a vezető társadalmi rétegeké az oroszlánrész. Ma már közhely a „gesunkenes Kulturgut" kifejezés s mindenki tudja, hogy az a szokás, amely napjainkban a nép körében szemlélhető, valamikor egy előkelő rétegnek volt a szellemi kincse, s rendesen csak akkor jutott lejebb, mikor a társadalom élén járók tudatosan elhagyták egy újabbnak a kedvéért. A népi műveltség tehát, amely ma olyan homogénnak és alacsonyfokúnak látszik, nem a népszellem személytelen műve, hanem történeti eredőire felbontva, különböző korok kulturális vívmányainak egymásra rétegződése. Mindez azonban nemcsak napjaink népi műveltségéről mondható el, hanem még fokozottabban az elmult századokról, s így nagyon valószínűnek látszik az a feltevés, hogy egy mondának is — ami a XVI. században a Toldi-monda volt — gyökerei nem a népbe nyulnak le, hanem azok egy előző korszak hangadó társadalmi csoportjához vezethetnek. Annak a megállapítása, hogy melyik réteg mely korban vallotta ideáljának azt az életformát és gondolkozásmódot, amelyet a monda általában visszatükröztet, kétségtelenül a történeti kutatás feladata. A történeti adatok szerintünk semmiképen sem hagyhatók figyelmen kívül; általuk ugyanis azt a környezetet állapíthatjuk meg, amelyből, mint talajból a monda kinőtt s a kort, amelyben keletkezett. Ha így a szociológiai vonatkozásokat nem tévesztjük el szem elől, eleve biztosíthatjuk, hogy nem építünk a folkloristák módjára légvárakat s nem keressük a monda eredetét abban a korban, amikor a mondában megnyilvánuló életfelfogás még ismeretlen volt nálunk.

Kevesebb szót kell vesztegetnünk annak a másik romantikus feltevésnek a cáfolatára, hogy a spielmannok önálló költői tevékenységével, adaptáló tehetségével magyarázható a nyugati epikai elemek magyarországi meghonosodása. Ezt a — mondhatjuk — teljesen alaptalan és igazolatlan állítást Moór abban a korban hirdette, amikor valósággal divat volt a magyar szellemi élet minden jelenségét német kulturhatásból magyarázni meg: 1914-ben és 1925-ben. Persze, a magyarázat annyira hihetetlenül hangzott, hogy a magyar germanisztikának kritikával dolgozó vezetői közül Pukánszky Béla sem fogadta el, mondván: a német ván-

[6] A történeti néprajz lényegére és módszerére vonatkozólag l. Naumann, H.: Grundzüge der deutschen Volkskunde. Leipzig. 1922., Jahrbuch für historische Volkskunde. I. Die Volkskunde und ihre Grenzgebiete. Berlin. 1925., Helbok, A: Siedlungsgeschichte und Volkskunde. (Schriften zur deutschen Siedlungsforschung. 2.)

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

dorköltészetnek emléke „néhány magyar monda fejlődésére gyakorolt sejthető hatásán kivül nem maradt reánk".[7] Döntő érvnek Moór teóriája ellenében nem ezt az elutasító állásfoglalást óhajtjuk tekinteni, hanem a németországi szellemtörténeti kutatásnak azt a nagy fordulatát, hogy szakított a spielmann-költészet korábbi romantikus értelmezésével. H. Naumann, a történeti néprajznak új irányt mutató germanista, már 1924-ben meggyőzően kimutatta,[8] hogy egyáltalán nem igazolható, mintha a spielmannok alkotó költők vagy akár csak az epikus költészet letéteményesei lettek volna. Szerinte csak erőszakos interpretálással értelmezhetők egyes verssorok úgy, mintha a költeményeket a spielmannok szerzették volna. Valójában a spielmannok muzsikusok voltak, másodsorban énekesek, sőt északon minden bizonyíték hiányzik arra vonatkozólag, mintha egyáltalán énekeltek volna. Az u. n. spielmann-eposzok szerzői tehát nem tanulatlan emberek, hanem művelt klerikusok, akik „belső missziót" végezve irták meg műveiket, természetesen koncessziókat téve — mese és stílus tekintetében egyaránt — a laikus közönségnek. Fokról-fokra haladva mutatja ki Naumann, hogy egy romantikus feltevésből kiindulva miként absztrahált az irodalomtörténeti kutatás a középkori epika termékeiből bizonyos vonásokat s nevezte el azokat a spielmann-költészetre jellemzőknek, holott ugyanazok a klerikus szerzőktől származókban is előfordulnak; így a germanistáinktól is kiemelt sajátságok: pl. a szerző hallgatóit csendre inti, állandóan arra hivatkozik, hogy az igazat mondja, sőt még az a közvetlen kérése is, hogy adjanak neki, az előadónak, egy pohár italt.[9] Ezek után, ha az újabb szellemtörténeti iránynak olyan

[7] A magyarországi német irodalom története. Bp. 1926. 88.

[8] Versuch einer Einschränkung des romantischen Begriffs Spielmannsdichtung. Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft u. Geistesgeschichte. 2. (1924.) 777.

[9] Petz Gedeon az azonos fordulatokból azt következtette, (Irodalomtörténeti Közlemények. 1891. 30.), hogy a magyar és német hegedősöknél nem párhuzamos fejlődéssel és véletlen egyezésekkel, hanem „mélyebb összefüggéssel, egyenes ráhatással is van dolgunk"; Moór (Toldimonda 31.) ugyanezt bizonyította, ellenben Thienemann Tivadar új szempontú és nagyvonalú rendszerezésében elejtve a „hatás" feltevését, mint a magyar és német irodalom alakulásában író-előadó és hallgató közönség viszonyából szükségszerűen következő fejlődési fok jeleit tekintette azokat. (Irodalomtörténeti alapfogalmak. Minerva. 1927. 214, 222.) Naumann megállapításai után természetesen még kevésbbé tarthatjuk a magyar hegedős „intézményt" német eredetűnek. — Mivel újabb irodalomtörténeti tanulmányokból is úgy látszik — v. ö. Deutsch-ungarische Heimatsblätter. 5. (1933.) 210. — hogy Naumann cikke nem részesült kellő figyelemben, legyen szabad egy-két jellemző megállapítását idéznünk: 785. l. „Es scheint in der Tat nicht einen Beleg für eine epische Funktion des Spielmanns zu geben." 788. l.: „Man hat einen ungeheuren Missbrauch mit dem Worte (Spielmann) getrieben. Es ist weiterhin innerlich und äusserlich unwahrscheinlich, dass unsere s. g. Spielmannsepen wirklich von Spielleuten stammen." „Der Kleriker war eben der einzige Dichtertyp vor und neben dem Ritter."

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

reprezentánsa, mint Naumann, bizonyára anélkül, hogy sejtelme is lett volna a Toldi-problémáról, kirántotta a talajt Moór teóriája alól, azt hisszük, egyszersmindenkorra figyelmen kivül hagyhatjuk a német spielmannok szerepét a Toldi-monda keletkezésénél. Naumann megállapítása és hivatkozásai Bédier kutatásaira, meggyőznek, hogy a monda magyarázatánál az a kiinduló pont a helyes, amelyet Solymossy Sándor választott, amikor tanult, művelt klerikusok tudatos költői alkotásának tekintette a mondát.[10] Ha a részletekben el is tér véleményünk Solymossy felfogásától, ez csak a történeti milieu, a históriai körülmények és tények figyelembe vételének következménye.

Látható azonban, hogy a spielmann-közvetítés cáfolata is ugyanoda vezet, amiről korábban szólottunk, ahhoz a jelenséghez, hogy ma az előkelő társadalmi csoportokat tartjuk öntudatos kultúrafejlesztő tényezőknek. Ezt a felfogást nem hangsulyozhatjuk eléggé. Ha tehát Moór 1914-ben gúnyolódva emlegethette, hogy talán bizony a vitéz keresztes lovagok „utitarisznyájukban" hozták magukkal a keleti motívumokat s azokat itthon „buzgón terjesztették",[11] ma már, több ismerettel rendelkezve a társadalom szerkezetére és a művelődés fejlődésére vonatkozólag, ezt a büszke lenézést találjuk mosolyt keltőnek. Tudjuk ugyanis, hogy a középkori lovagságot nem szabad a XVI. századi szatirikus elbeszélések tükrében szemlélnünk s tagjait nyers ösztönéletet élő, tanulatlan, vad rablólovagoknak tekinteni. A XIX. század kispolgári közvéleménye éldelegethetett ily történetietlen magyarázatokban, ma azonban a lovagságban a világi műveltség eszményeinek hordozóit látjuk. S még fokozottabb mértékben kell figyelembe vennünk a klérus művelődésfejlesztő- és terjesztő szerepét. Mindezzel, azt hisszük, eléggé világosan körvonalaztuk azt a törekvésünket, hogy az alábbiakban a romantika hagyományainak kikapcsolásával óhajtjuk megvizsgálni a sokat vitatott problémát.

A mondának, mint ismeretes, a legrégibb feljegyzése és feldolgozása 1574-ből származik. Két évszázad választván el Ilosvai költeményét attól a kortól, amelyben versezetének hősét szerepelteti, felmerült az a vélemény, hogy talán az egész munka az ő invenciója s csak könyve nyomán gyökereződött meg az elbeszélés a nép körében.[12] Ez a feltevés hamarosan tarthatatlannak bizonyult. Ma — ha másban nem is — abban egyetértenek a kérdés vizsgálói, hogy azok az elemek, amelyeket Ilosvai biografikus rendbe összeszedett, az ő korát megelőző időkből valók. Ilosvai ugyanis maga is hivatkozik énekszerzőkre, munkájában pedig vannak kitünően sikerült alliterációs sorok, amelyek annyira kirínak a

[10] A Toldi-monda keletkezése. Irodalomtörténeti Közlemények. 1924. 91.
[11] A Toldimonda. 6.
[12] Karl L.: Ilosvai Toldijáról. Irodalomtörténet. 1914. 105.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

többi szánalmasan döcögő közül, hogy lehetetlen őt tartanunk szerzőjükül.[13] Ilosvai tehát Toldiról már versformában a nép körében élő elemeket szerkesztett össze, azonban hozzátoldotta a maga szerzeményét is. Ilyennek látszik a sírrablási és az özvegyasszonnyal való komikus szerelmi kaland. Ez az epizód ugyanis szerkezetileg nem illik a többi közé s tárgya meg felfogása egyaránt ellenkezik a versezet egyéb részével.[14] Ha nem is dönthető el kétségtelenül, hogy ezt a motivumsort valóban Ilosvai füzte-e Toldi nevéhez, az bizonyos, hogy időrendben a legfiatalabb s a XVI. századnál régibbnek nem tartható. A költemény többi — mondjuk: XVI. század előtti — részében találunk olyan elemeket, amelyek kormeghatározó vonást nem tartalmaznak. Így Toldi neveltetése, a malomkő-emelgetés, bujdosás a mocsárban, kuktálkodás a királyi udvarban stb. akár népmesei jellegűeknek is mondhatók s a XII. században éppen úgy megfogalmazhatták volna őket, mint bármikor később. Az egyszerűség, amely a bennük leírt szokásokat és életmódot jellemzi, a legrégibb eredetű részletekké avatja őket. Köztük és a XVI. századi epizód között van azután egy réteg, amely a lovagéletből vett jeleneteket tükröztet vissza. Ilyen a cseh és az olasz vitéz legyőzése. Az elsővel való küzdelemre Toldit egy özvegynek a könnyei indítják, akinek két fiát megölte a cseh. Kihívja tehát, hogy bosszút álljon rajta. A párviadal motívuma így tisztán lovagi; a hős mint a gyengék és védtelenek védelmezője lép fel. Ugyanilyen az epizód befejezése is: a zsákmányból semmit sem tart meg magának, hanem az egészet átadja az özvegynek. „Így állá bosszúját meg siralmas asszonynak."[14a]. Az olasszal való párviadalt sem kalandvágyból kezdeményezi. Az ország becsületét menti meg, amikor visszaszerzi a magyar címert a lovagtól, akinek eddig mindenkit sikerült legyőznie a tornán. Az az érzés, amely a királyi udvartól távol élő Toldit ráveszi, hogy az első hír hallatára elhagyja magányát és felvegye a küzdelmet az idegennel, szintén a lovagi kötelességtudásból sarjad. Az igazi lovagnak ugyanis önként, kényszer nélkül, saját elhatározásából szívesen kockára kell tennie az életét, ha olyan ideális célról van szó, mint királya és országa becsületének megvédése. Ez a két epizód nem egyedüli megnyilvánulása a lovagi életfelfogásnak, — idéznünk lehetne a lovagi életmódnak a költeményből kielemezhető külsőségeit is — azonban kétségtelenül a legjellemzőbbek. Motivációjuk, felfogásuk, szellemük ugyanis

[13] Ezt meggyőzően tisztázta Moór i. m. 46. és Ung. Jahrb. 1925. 263.

[14] U. a. 44. skk. l., ill. 263. skk. l., akinek ezt a véleményét Solymossy fejtegetései (A Toldi-mondához. Ethnographia. 1918. 1. skk. l) ellenére is valószínűnek tartjuk.

[14a]. A költemény e részének „komoly lovagi szellemét" kiemelte már Négyesy László is: Az ős Toldi. Magyar Múzsa. I. (1920.) 25. a monda fejlődésében, Ilosvait megelőzőleg, egy lovagi szellemű fázist különböztetvén meg.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

elválaszthatatlan a lovagi műveltségtől. Egy steppe-nép körében éppen úgy elképzelhetetlen ilyesféle jelenetek kialakulása, mint az ókor valamely városkulturájában. A lovagi jelenetek elbeszélése csak oly társadalom — mondjuk: hallgató közönség — figyelmét ragadhatja meg és kötheti le, amely maga is ugyanezekért az eszményekért hevül. A nyugati lovagepika elemei tehát, amelyekkel rokonok vagy akár azonosak a Toldi-monda részletei, csak akkor honosodhatnak meg Magyarországon, amikor itt egy lovagi életet élő társadalmi réteg már kialakult. Éppen mert előbb a talajnak kell készen lennie s csak azután hullhatnak el a magvak úgy, hogy termést hozzanak. Az ellenkező folyamatnak a feltevése oly anachronizmus volna, amelynek tarthatatlanságát bizonyára felesleges bizonyítgatnunk.

Az időpont közelebbi meghatározásához annak a fejlődésnek a vizsgálata vezet, amelynek során a magyar társadalom vezető rétegében általános lett a lovagság életeszményeiért való lelkesedés. Ennek a folyamatnak a tárgyi alapjaira nem térhetünk ki részletesen — ez messze elvezetne tárgyunktól — s bővebben csak a lovagkulturával szorosabban összefüggő vonatkozásait ismertethetjük.[15] Vizsgálva a magyarországi lovagi műveltség eredetét, nem lepődhetünk meg, hogy a műveltséget megelőzte a lovagi életmód, ez pedig a királyi udvarban honosodott meg először. A középkori lovagi élet elengedhetetlen feltételeiül tekinthetjük a páncélos fegyverzetet, mely nélkül nem lehet bajvívás, a címert, mely megkülönbözteti viselőjét a közönséges fegyverhordóktól épúgy, mint más egyenrangúaktól és a kővárat, hol a lovag kiséretével, környezetével, mint egy kis udvar középpontjában élhet akkor, midőn nem tartózkodik az uralkodó mellett. Mindhárom új elem volt az Árpádkorban, s bár az első kettőnek nem hiányoztak a honfoglalás előtti korba visszanyúló vékony gyökerei, kétségtelenül az idegen, nyugati hatás volt a fejlődést elhatározóan befolyásoló tényező.

Az új fegyverzetet az idegen lovagok honosították meg nálunk. Szt. István is intelmeiben dícsérte ezért a hospeseket. Mivel pedig a külföldi lovagok a király környezetében helyezkedtek el, az új fegyver viselésének szokását első sorban azok a magyarok vették át, akik maguk is itt éltek vagy megfordultak: a legelőkelőbbek. A XII. század közepén, mint Freisingi Ottó leírásából kitűnik, fegyverzet tekintetében még nagy különbség volt a királyi környezet és a hadbavonuló magyarság zöme között. Ez utóbbi a régi felszerelést használta,[16] amely akkor elavultnak lát-

[15] A lovagságról általában Delbrück, H.: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. Berlin. 1923. III.[3] 239—328. és 670.

[16] Pauler Gy.: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Bp. 1899. I.[2] 258.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

szott. A XIII. század elején az ellentét még mindig éles; II. Endre kis lovagseregе is, mellyel a Szentföldre vonult, a legelőkelőbbek kíséreteiből tevődött össze. A kiegyenlítődés csak a század közepén következett be, mikor királyaink céltudatosan igyekeznek — miként a turóci jobbágyfiúk és a szepesi lándzsások esete mutatja — a rendelkezésükre álló haderőt páncélos sereggé alakítani át. A birtokos köznemességet a tatárjárástól fogva tekinthetjük a nyugati lovagsággal fegyverzet terén is egyenrangú tényezőnek.[17]

A cimernek, ennek a neve szerint is idegen jelvénynek a viselése hasonlóképen a királyi udvarból kiindulva lett általánosabb szokássá. A legelőkelőbbek körében már a XIII. század első felében otthonos, a köznemesség soraiban azonban a középkor végéig nagy számban találunk olyanokat, akiknek nem volt családi címerük. Még a legjobban kiemelkedők, a relative nagy szerepet játszó alispánok és szolgabírák is legtöbbnyire egyszerű emblémát használtak, ha okleveleiket meg kellett pecsételniük, s ha külföldön, így Olaszországban mint zsoldos csapatok parancsnokai utánozni kényszerültek az ott küzdő angol, német, francia lovagokat, akkor szintén csak valami egyszerű jelet vettek fel, mint vörös mezőben fehér keresztet, zöld alapon fehér N betűt, fekvő E vagy fordított R betűt. Nyugaton a lovagság korábban élte át azt az időszakot, amikor még szabadon, tetszés szerint lehetett választani valami jelvényt címer gyanánt. A XIV. században ott felségjoggá lett a címeradományozás, nálunk ellenben, éppen mert az egész társadalmi fejlődés később indult meg, az egyszerűbb állapot élt tovább.[18]

Még határozottabb útmutatást adnak a lovagi élet magyarországi elterjedésére a várépítések. A tatárjárás előtti időből nem ismerünk magyar lovagvárat, a XIII. század második felében azonban tömegesen épültek fel. Nemzetségeink szinte versenyre keltek egymással s minden nagyobb birtokuk középpontjában sietve építkeztek. Drégely 1274-ben, amikor Hont fiai adományul kapták, csak „terra", 1285-ben azonban egy oklevél szerint már castrum volt rajta. De nemcsak a legelőkelőbb tartotta szükségesnek, hogy olyan várban lakjék, amely magasan kiemelkedik jobbágyfalvai felett, hanem a gazdagabb köznemesi családok is kieszközölték a királytól a várépítési engedélyt. Így IV. László idejében egymásután a nyíri nemesek, a Máriássyak, Kállayak, sőt a század végére az erődítmények annyira elszaporodtak, hogy a jogtalanul épül-

[17] Tóth Z.: A kígyóspusztai csatt jelentősége. Turul. 1933. 11.

[18] Áldásy A.: Címertan. (A magy. tört. tud. kézikönyve. II. 6.) Bp. 1923. 8., 38—40. Csoma J.: A magyar heraldika korszakai. Bp. 1913. 16. Lukcsics P.: Olaszországban vitézkedő magyar lovagok jelvényei a XIV. században. Turul. 1931. 87—88.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

teknek a lerombolásáról kellett intézkedni.[19] Ez a várhálózat Magyarországot a XIII. század végére nem kizárólag azért borította el, mert az emberek védekezni akartak a hatalmasabbak ellen. Közrejátszott a tehetősebbeknek az a vágya is, hogy olyan módon éljenek és olyan épületben lakjanak, amely megfelel — a XIII. század elejihez képest — megváltozott igényeiknek, udvar tartására irányuló vágyuknak.

Csak ezután, hogy a lovagi élet folytatásához a reális alapok elkészültek, hallunk a XIV. században tornajátékokról. Az előző századból nem ismerünk róluk szóló adatokat.[20] Ellenben 1330-ban Károly Róbert sisakdíszt adományozván a Némai Kolozs család ősének, kiemelte, hogy a harcjátékoknál is a vitézeket saját címerük után szokták felismerni. A tornajátékokat ettől fogva egyre gyakrabban emlegetik, s a Zsigmond korától kezdve tömegesen kiállított címereslevelekben stereotip formulává lesz nevük. Meghonosodásukat, ha csak ismét nem menekülünk az adatok elvesztésének feltételezéséhez, Károly Róbert uralkodására kell tennünk. A királyi udvarban megforduló idegen lovagok bizonyára előbb is vívtak már bajt, magyarok közt azonban csak a XIV. században válhatott szokásossá a lándzsatörés. Egy újabb század mulva, Zsigmond uralkodása végén, már olyan sajátságos nemzeti jelleget nyertek a magyar tornaszabályok, eltérőt a nyugaton dívóktól, hogy azok a külföldi utazónak azonnal szemébe ötlöttek.[21]

Ez az egyre általánosabbá váló életmód nem külsőség, tartalmatlan forma, amelyet csak a divat szeszélye dobott Magyarországra, hanem mögötte a XIV. században felismerhető a tulajdonképeni mozgató elem, a lovagi életfelfogás, annak a becsületről, hűségről, az u.n. lovagi erényekről vallott hite. Vannak bizonyítékaink, — de ismét csak a XIV. századból — hogy a lovagi életideál valóban uralkodott Magyarországon az emberek lelkébe belerögződve, s hogy ez az életfelfogás, kézzel meg nem fogható szellemi tényező, befolyásolta cselekedeteiket. Így megnyilvánult a Szt. György lovagrend 1326-i alapítólevelében és szervezetében, amely szerint a tagoknak — számuk legfeljebb ötven lehetett — kötelességük védeni a királyt, egymást támogatni, aki közülük harc közben lováról leesett vagy várostromnál árokba hullott, el nem hagyni, azt meg, aki fogságba esett, kiváltani. S ugyanez a felfogás hívta életre, hasonlóképen Károly

[19] Hóman B.: Magyar történet. II. 149. Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1901. II. 189. Könyöki J.: A középkori várak. Bp. 1906. 38. skk. l. Pauler i. m. II. 418, 455.

[20] Anonymus „turnamentum"-áról Jakubovich E.: „P." mester. Klebelsberg-emlékkönyv. Bp. 1925. 203., az itt említett páncélos zsoldosokról Eckhart F.: Magyarország története. Bp. 1933. 73.

[21] Csoma i. m. 33., 11. skk. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Róbert uralkodása alatt, az udvari lovagi becsületbíróságot, a curia militaris-t. Mint neve is mutatja, az udvarban, a király személyes környezetében élő lovagok számára szerveztetett.[22] A királyi kíséret e tagjait a XIII. század második felében kezdték miles-eknek, lovagoknak nevezni, amivel párhuzamosan korábbi serviens megjelölésük a XIV. században fokozatosan kiveszett.[23] A névcsere bizonyára a lovagi elem tulsúlyra jutásával magyarázható s így ismét csak nem véletlen, hogy a curia militaris e folyamatnak a befejezésekor kezdte meg életét. A bíróságnak az volt a feladata, hogy elégtételt nyujtson annak az udvari lovagnak, akinek személyét és becsületét gyalázat érte. Sértésnek számított, ha ellenfele szóval vagy írásban szidalmazta, ha hűtlennek, gaznak, esküszegőnek, hamisan esküvőnek, hazugnak és tisztességtelen anyától származónak nevezte. Mivel a sértett országos bíróság elé nem vihette ügyét, bizonyára, mert ismeretlen dolog volt, ily esetekben ott jogvédelmet keresni, szükség volt hát erre a bírói székre, amelyen vagy a király személyesen, vagy az ő megbízottja ítélkezett az udvari lovagok közül kiválasztott bírótársakkal. Ha a vádlott tagadta, hogy a neki tulajdonított gyalázó szavakat mondotta volna, a bíróság úgy tekintette, hogy a panaszos fél becsületét nem érte sérelem s a pert befejezettnek nyilvánította. Ha azonban a sértést nem vonta vissza, akkor bizonyításra került a sor, amelyre elsősorban a bajvívás szolgált. Ezt — becsületet érintő ügy esetén — a két érdekelt fél személyesen vívta meg, tehát nem az egyébként szokásos módon, felfogadott bajvívókkal.[24] A pervesztest a bíróság becsületének

[22] Hóman i. m. II. 290. Erdélyi L.: Bajtársi egyesületek a magyar lovagkorban. Klebelsberg-emlékkönyv. 249. Hajnik I.: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. Bp. 1899. 60. skk. l.

[23] Szekfü Gy.: Serviensek és familiarisok. (Ért. a tört. tud. köréből. XXIII. 3.) 18., 78. skk. l.

[24] Erre vonatkozólag kétségtelenül határozott adataink nincsenek ugyan, azonban következtethető ez a curia militaris szabályainak, a XVI. sz. első feléből származó (Hajnik 64) „Observationes processus causarum militaris curiae regiae in facto honoris usu receptae" (a Corpus iuris függelékében, 1779. kiadás II. 201—3) 9. és 10. pontjából. Eszerint a párbaj nem függhet a felek elhatározásától, hanem azt csak a bíró rendelheti el. Úgy annyira, hogy ha a felek egyike, nem várva be a bírói ítéletet, a kihívás jeléül a másiknak egy cöveket nyújt át, akkor ezzel már pervesztes is lesz. Ez a pont a párbajra való kihívást akarja megakadályozni, mérsékelni, amikor azt bírói határozattól teszi függővé. A felek heveskedése azonban csak akkor érthető, ha feltesszük, hogy személyesen akartak megvívni. Bajvívók szerepelteténél ugyanis a gyors kihívásnak nem lett volna értelme, mivel a bajnokok küzdelme a bíróság jelenléte nélkül nem dönthetett a bünösség kérdésében. A másik pont szerint, ha valaki sértéseit nem vonja vissza, hanem egész a küzdelem végéig erősítgeti azokat s csak amikor már úgy látja, hogy alul marad, megtagadva állításait, kiszolgáltatja, megadja magát a győztesnek, ennek nem szabad ellenfelét megölnie, sem további harcra kényszeríteni; az ilyen legyőzött és bűnét bevalló fél megtartja életét, becsületét azonban elveszíti. Ez a jelenet sem képzelhető el felfogadott bajvívókkal, csak úgy, hogy a sértő és sértett személyesen küzdöttek.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

elvesztésére ítélte. Az ilyent örökös gyalázattal jelölték meg, mintegy kizárták az emberi társadalomból s ettől fogva fedetlen fejjel, meztelen lábbal, tarka és kenderzsineggel összetartott ruhában kellett járnia. Ezen a büntetésen királyi kegyelem sem változtathatott, lévén a becsület elvesztése „insanabile et irremedicabile vulnus".[25] A külsőségek, amelyek szerint a becsületét vesztettnek élnie kellett, világosan mutatják az összefüggést a lovagsággal. A bűnös éppen ellentéte a lovagi fegyverzetbe öltözött vitéznek: fején nincs sisak, lóra nem ülhet, ruhájáról hiányzik az öv, amelyet a lovaggá ütés alkalmával egyházi szertartás közben fűztek derekára s paródiaképen kenderzsinór pótolja azt.

A becsületet, a honort, amelynek elveszítésével így a lovagi élet dekórumaitól való megfosztás járt együtt, kétségtelenül a lovagi életfelfogás helyezte oly magasra, hogy sérelmét nem lehetett megtorlás nélkül hagyni. Hiszen a szidalomért is azért kellett elégtételt keresni, mert a sértett lovag „állapotának, tisztességének, méltóságának és becsületének kárára" (in derogamen status, honoris, dignitatis et existimationis), híre és neve kisebbítésére szolgált. A becsületnek ez az értelmezése új volt, s azzal a lovagi életfelfogást megelőző időben nem találkozunk. XI. századi törvényeink is, bár a magánélet sok jelenségéről emlékeznek meg, a becsület védelméről hallgatnak. A magyarság gondolkozása ugyanis akkor még más volt s mint steppékről jött népnek, ideáljai is mások voltak. Abban a keleti kultúrkörben, amelyben a magyarság a kereszténység felvétele előtt élt, a nőt vásárolták, a személyneveket nem mártírok és hősök, hanem a pásztor- és vadászéletből ismert állatok után adták, sőt vallási képzetektől vezettetve, a gonosz szellemek megtévesztése végett elnevezték az újszülöttet Szemétnek, Nemvalónak, Nemélnek is, a kirgizeknél meg karakirgizeknél pedig piszoknak, kutyalábnak.[26] Ezek a körülmények nem kedveztek sem a nők lovagias tiszteletének, sem annak, hogy az egyéni becsület, a „tiszta név" fogalommá legyen. A változás, a magyarság gondolkozásmódjának átalakulásával lépést tartva, fokozatosan következett be s nagy méreteit jelzi éppen az az érzékenység, hogy ami sérelmet korábban az emberek fel sem vettek, még kevésbbé vittek bíróság elé, most, a XIV. század első felében elviselhetetlen szégyennek találják. Egyelőre azonban csak a királyi udvarban élő, vagy azzal legszorosabb kapcsolatba jutó lovagok. Mert az ismét még további fejlődés eredménye, hogy más előkelőbb nemesek is, akik a rendes bíróságnál elégtételt nem remélhettek, hogy megőrizhessék udvarképességüket, kérni kezdték a ki-

[25] Observationes. 12. p.

[26] Tagányi K.: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Ethnographia. 1917. 199. skk. l. Pais D.: Régi személyneveink jelentéstana. Magyar Nyelv. 1922. 95. .Németh Gy.: Csepel. u. a. 1933. 11.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

rálytól, hogy ügyük az udvarban a curia militaris módjára intéztessék el.[27] Világos, hogy ez csak akkor következhetett be, amikor a becsületről az udvarban kialakult felfogás tovább sugárzódott a királyi környezet határain túl, a társadalom szélesebb rétegei felé. Még később, a XV. században érkezett el azután annak az ideje, hogy az egész köznemesség ezt a felfogást, meggyőződést vallja. A népes társadalmi rétegnek, ami a magyar köznemesség volt, becsületet érintő ügyeit a curia militaris el nem intézhette, azért ezek a megyei bíróság elé kerültek. Az időpont megállapítása végett kell hangsulyoznunk, hogy ilyen perek, viszályok, panaszok Nagy Lajos korában még nem szerepeltek a megyei törvényszékeken,[28] ellenben a XV. századtól egyre fokozódó bőségben szólnak az oklevelek róluk. A XVI. század elején a becsületre való féltékenység már valósággal átment a magyarság vérébe. A curia militaris-nál — eredetileg alig két évszázad óta — szokásossá lett eljárás szigorúságát és a büntetés nagyságát a közvélemény ekkor már a nemzeti erények védelmével magyarázta, büszkén hangoztatván, hogy a magyarok a szerződések, az adott szó megtartásában oly állhatatosak, és becsületüknek a megóvására olyan éberen vigyáznak, hogy az ilyen tekintetben vétkeseket egészen speciális és szigorú büntetéssel sujtják.[29]

Eredetében univerzális, sőt internacionális kultúrális áramlat volt az a lovagi műveltség, amely nálunk a társadalom rétegeit, felülről lefelé haladva, külsőségekben és szellemben egyaránt hatása alá vonta. Az országhatárok ennek a művelődési áramlatnak az útjában sehol sem jelentettek akadályokat, uralkodóvá lett az Európában mindenütt, ahol a társadalmi fejlődés előkészítette számára a talajt. Természetesen, a helyi és nemzeti változások szerint, a lovagi műveltség a közös alapréteg mellett mutat eltérő vonásokat, a különbségek azonban nem voltak oly lényegesek, hogy zavarhatták volna a más országba ellátogató lovagot. Az a kép, amelyet egy osztrák Wappendichter rajzolt Nagy Lajosról, megérteti, hogy a magyar király környezetében miért érezhette otthon magát minden előkelő vitéz. A lovagi erények, mint a gyengék védelme, hűség, bátorság, igazságszeretet, és legfőbbképen a becsület tisztasága feletti féltő őrködés testesültek meg Lajosban Suchenwirt szerint s igy udvara az európai lovagélet többi központjával egy színvonalon állott.[30]

[27] Hajnik i. m. 62.

[28] Ezt az argumentum ex silentio-t Gábor Gyula könyvéből vesszük (A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Bp. 1908.) Gábor szerint ugyan (156. l.) a becsületsértési ügyek szerepeltek már ekkor a megye előtt, azonban a 103. l.-n említett esetekben — ha ugyan ezekre vonatkozik utalása — a megyei hatóság a sértett fél, aki panaszát a király, ill. István herceg előtt teszi meg.

[29] Observationes bevezetése.

[30] Bleyer J.: Magyar vonatkozások Suchenwirt Péter költeményeiben. Századok. 1899. 801. skk. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Az azonos jellegű műveltség azonban nemcsak a személyes érintkezést könnyítette meg vagy tette lehetővé, hanem a szellemi kincsek s ezek közt a lovagi életideált rajzoló költői, epikai elemek meghonosodását is. A kultúra fogalmába ezeket a gondolati elemeket már eleve bele szoktuk érteni s így amikor e műveltség áramlásáról, meggyökereződéséről beszélünk, behatolásukat is a magyar szellemi életbe eleve feltételezzük. Ha nem is tartjuk lehetetlennek, hogy a hozzánk költöző előkelő idegen lovagot a XII. században elkísérték az efféle költemények előadói, lettek légyen azok akár klerikusok, akár — feltéve, de meg nem engedve — énekmondók, a német vagy francia nyelvű epikai művek vagy azok töredékei, akárhányszor recitálták volna is el őket magyar földön, még nem lettek ezzel magyarok. Maguk a lovagok, akikhez szóltak, hamarosan, úgy látszik már a második generációban jórészt elmagyarosodtak s ezzel elfogyott a hallgató közönség. Annak a feltevésnek, hogy az énekmondók, maguk is elmagyarosodva, átfordították, ha nem is szóról-szóra, legalább értelem szerint az epikai töredékeket s azután így szórakoztatták uraikat, a korábban előadottakon kívül ellene mond az a tanulság is, amelyet a magyar egyházi irodalom keletkezésének megfigyeléséből szerezhetünk.[31] Bármennyire volt ugyanis az egyházi rend a középkorban internacionális s játszottak nagy szerepet nálunk német, olasz, francia klerikusok, elnyerve még a legnagyobb egyházi méltóságot is, sem nekik, sem a kíséretükben élő egyháziaknak nem volt semmi részük a magyar nyelvű vallásos irodalom kialakulásában vagy fejlődésében. S az is ismeretes, hogy a magyar egyházi irodalom nem olasz vagy német szövegek fordításából keletkezett, hanem latin textusokéból. Ha a magyar irodalom első egyházi jellegű szövegei oly szorosan tapadnak latin előképeikhez, nehéz volna azt képzelni, hogy a világi műveltség termékeinek meghonosodása sokkal korábban és eltérő módon ment végbe. Ha tehát egy magyar legenda nem úgy bontakozott ki, hogy az első hittérítők gyakori elbeszélései folytán a nép közé lejutott töredékek idővel kombinálódtak, csoportosultak egy mag köré, akkor a lovagepikai elemek meghonosodásának is aligha ez volt a folyamata. A XII. századi idegen származású előkelőknek és kísérőiknek volt szerepük a magyar lovagi életmód kialakulásában, éppen mint első hittérítőinknek is a magyar keresztény egyház felépítésében, az irodalom azonban mindkét esetben későbbi és más, közvetlenebb hatóokok eredménye. A magyar lovagepika nyomait, gyökereit a XIV. század előtt keresni mindenképpen reménytelen munka volna tehát; ez is irodalom volt s így csak azután fejlődhetett ki, amikor már kialakult megértő közönsége, hallgatósága.

[31] V. ö. Horváth J.: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp. 1931.

[32] Eckhart érdekes megfigyelése és következtetése (i. m. 65.), hogy a XIII—XIV. sz.-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Ezt az elsőbbséget, hogy a magyar lovagi életfelfogás kialakulásának meg kellett előznie a mondát, a Toldi kérdésnél külön kell hangsúlyoznunk. Még csak egyidejüségről sem lehet szó, mintha t. i. a nyugati életforma külsőségeinek meghonosodásával egyszerre kapcsolódtak volna a lovagepika elemei egy magyar névhez. Ha ez lehetséges volna, akkor ma mondáink volnának a XI. századi Bátor Oposról, akinek személyes vitézségéről oly konkrét forrásadatok is szólnak, amilyenek Toldiról nem maradtak fenn. Semmiképen sem lehet a véletlennek tulajdonítanunk, hogy XII—XIII. századi magyar vitéz nem lett történeti monda hőse. Olyasféle magától értetődő feltételezés, hogy ezek elveszhettek, kiestek az emlékezetből, kényelmes megkerülése volna a nehézségeknek. Ha a magyar szellemi élet egyre gyarapodó örökségét érték is súlyos veszteségek, egészen nyomtalanul nem pusztulhattak volna el azok a mondák, amelyek gyökere a XIII. századba nyulott vissza. Nem közömbös tehát a probléma vizsgálata szempontjából, hogy a Toldi-monda a maga hősét a XIV. században, Nagy Lajos korában szerepelteti. A folkloristák, igaz, ennek a ténynek semmi jelentőséget sem tulajdonítanak. Szerintük egészen indifferens, hogy Toldi Miklós nevü ember volt-e a világon, ha igen, mikor élt és hol, vajon Nagy Lajos vagy Mátyás idejében, Biharban, vagy Nógrádban, sőt a monda keletkezésének magyarázatánál számukra az is mellékes, hogy akár egyidejüleg, akár egymás után több Toldi Miklós játszott-e szerepet.[33] A történeti adatoknak ez a semmibe vevése nem indokolt. Még ha csak egyetlen egy oklevél szólna is arról, hogy Nagy Lajos korában valóban élt egy Toldi Miklós nevü vitéz, már ez is segítségünkre lehetne annak megállapításánál, hogy a monda mikor keletkezett. A valóságban azonban sokkal több kapcsolatról van szó. Pontosan egyezik a történet és a monda Toldijának nemcsak a kora, hanem származásának helye is. Azonkívül a történeti Toldi életpályája, amely egyszerű köznemestől, más urak familiárisától felvisz a király személyes környezetébe, ahol a legnagyobb tisztséget betöltő urakkal egyenrangú társként szerepel, közben pedig mint jelentékeny zsoldos haderő parancsnoka Olaszországban vitézkedik, egyáltalán nem ellenkezik a monda hősének életével. Sőt történeti, archontológiai adatokból kitünvén, hogy Toldi Zsigmond idejében is főispán volt, az Ilosvai-féle feldolgozásnak azt az ellenmondását is ki lehetett küszöbölni, amelyet az öreg Toldi és a fiatal Lajos király egymás mellett szerepelte-

ban a magyar előkelők körében a Roland, Oliver, Lancelot, Tristan, Isolde stb. nevek a francia lovagéposzok ismeretessé válásával terjedtek el, bizonyára nem ellenkezik feltevésünkkel, mivel ez a névhasználat is csak a nyugati művek hatásáról és nem azok magyarra fordításáról tanuskodik.

[33] Moór: A Toldimonda. 48., 81. Solymossy i. m. Irod. tört. Közl. 1924. 95.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

tése jelentett. Végül, bár bizonytalan, de mégis a valószínűség látszatát nem nélkülöző érveket lehet felhozni amellett is, hogy az olasz vitézzel vívott tornát hol tarthatták.[34] Minden újabban előkerült történeti adat tehát egyre jobban megerősíti azt, amit a monda valamennyi részlete is hangsúlyoz, hogy a hős a XIV. században élt, annak végefelé halt meg.

Ennek a ténynek, ha beleillesztjük a lovagi műveltség meggyökerezödésének folyamatába, a legnagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk. Mindenekelőtt kétségtelen, hogy Toldiról költői mű csak halála után keletkezhetett, a legkorábban sem a XIV--XV. század fordulója előtt, bár a magunk részéről még későbbi időpontot, általánosságban a XV. század első felét volnánk hajlandók megjelölni; azt a kort, amikor a lovagi műveltség, kilépve a királyi udvar köréből, már az egész országban elterjedt az előkelőbb nemesség körében s otthonra lelt a főúri udvarokban.[35] Így lehetett hőse — éppen mert szélesebb közönséghez szólott — olyan vitéz, ki korának első szereplői közé tartozott. Hasonló szellemű XII. századi hazai munka, mivel az csak a királyi udvar részére készülhetett volna, az uralkodócsalád valamelyik tagját helyezte volna előadásának középpontjába, mint ahogyan legrégibb Gestánk hőse valóban király is, Szt. László.[36] A keletkezés megmagyarázásánál ismét nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a lovagi élet új, friss volt ekkor nálunk, a társadalom legvagyonosabb köreinek gondolkozását befolyásolta varázsával, lényege még csak ezek előtt követendő mintakép s nem a „nép" előtt. Ez legfeljebb csak külsőségeiről szerezhetett tudomást, az eszmei tartalmat azonban meg nem érthette. Nem szabad feltételeznünk, a civilizáció jelenségeinek mai gyors elterjedése láttára, hogy a XIV—XV. században hasonló ütemben rohant volna a fejlődés. Mint láttuk, a „becsület" fogalmának lovagi értelmezése a felső rétegekben is csak idő multán és fokozatosan terjedt el. A Toldi-mondának a lovagi életfelfogásra jellemző részletei a XV. században — amennyire e kort ismerjük — nem készülhettek a nép számára és még kevésbbé szerezhette azo-

[34] Ez adatok részletes ismertetése két cikkemben: A Toldi-monda történeti alapja. Hadtörténelmi Közlemények. 1924. 3. és Toldi Miklós u. a. 1926. 225.

[35] Ezekkel a művelődési központokkal már a középkorban is számolnunk kell. Szép képet rajzol róluk, a bennük uralkodó luxusról, az építkezésekről is, Zsigmondkori adatok alapján Sinkovics István: A magyar nagybirtok élete a XV. sz. elején. (Domanovszky S.: Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez. 8.) Bp. 1933. 28—34. Ez a rajz is kétségtelenné teszi, hogy még a renaissance-előtti időszakra korlátozva sem állhat meg Farkas Gyula előadása: „Der königliche Hof war in Ungarn die einzige Stätte der europäischen weltlichen Kultur, während des ganzen Mittelalters. Sie stand isoliert von ihrer magyarischen Umwelt da." (Zur Frage der ungarischen Spielleute des Mittelalters. Deutsch-ungarische Heimatsblätter. 1933. 210.)

[36] Hóman B.: A Szt. László-kori Gesta Ungarorum. Bp. 1925.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

kat a nép. A munka célja a lovagi életet élők gyönyörködtetése s igy tudatos írói alkotásnak kell tartanunk. Szerzője olyan, kora műveltségének szinvonalán álló író volt, aki ismerte a nyugati lovagepika fordulatait, mozzanatait, de ismerte a XIV. század magyar történetét is, annak szereplőit, továbbá, minden jel szerint, Toldi életének egyes eseményeit. Ezekből az elemekből szerkesztette meg azután művét, még pedig latinul.

A XV. századi magyar előkelők körében, akik Zsigmond mellett külföldi diplomáciai akciókban vettek részt, itthon pedig a kormányzás munkáját irányították, a latin nyelv ismeretét joggal tételezzük fel. Ha nem is éppen az elvont fogalmak pontos megjelöléseivel, de a mindennapi életben előforduló kifejezésekkel tisztában voltak. Bár nem ismerjük eléggé e kor világi elemeinek műveltségét, aligha tulzunk, ha azt mondjuk, hogy éppen a lovagi életmód következtében nem lehetett az alacsonyfokú. Lovagság és műveltség ugyanis nem kizárják, hanem ellenkezőleg, feltételezik egymást. A „magister" jelző tehát, amely a történeti Toldi neve mellett is szerepel okleveleinkben, nem tekinthető üres cifraságnak, hanem a tanultság jelének. Azt gondoljuk, hogy a XV. századi előkelőbb magyar nemesek értettek úgy latinul, hogy ki tudták fejezni magukat e nyelven s még inkább megértették a latin előadást, beszédet. Sőt talán azt az állítást is szabad megkockáztatnunk, hogy a latin nyelv ekkor még alkalmasabb is volt a lovagi élettel kapcsolatos fogalmak megjelölésére, mint a magyar. Megfelelő magyar szavaink ugyanis csak a nyugati intézmények meghonosodása után keletkezhettek s igy akarva nem akarva, az elvont fogalmak kifejezésére eleinte latin szavakat kellett használni. Aligha véletlen, hogy a XV. század eleji schlägli szójegyzék a lovagi fegyverzet minden részének ismeri a magyar nevét, ugyanúgy az „öklelés-hastiludium" szót is,[37] de már a „honor" aequivalensét, a „tisztesség"-et nem, holott ez az egykorú vallásos codex-irodalomban, majd a XVI. századi mindennapi nyelvben — elég a szép Balassa-versre utalnunk — közismert.[38] Ha tekintetbe vesszük, hogy a honor sérelmét a XIV. században eleget emlegették, sőt Sternberg Péter 1388-i levelében egy magyar főúr kötelességmulasztása alkalmával, mint végső menedékére, Toldi Miklós és társai „amicitia, fides et honor"-ára hivatkozik,[39] az igy a valóságban élő fogalom magyar szavának késői elterjedéséből azt következtethetjük, hogy az az életfelfogás, amely e fogalmakra épült fel, eleinte latinul keresett kifejezést, még pedig bíróság előtt éppen úgy, mint személyes érintkezésben és költői munkákban.

Azonban nagy különbség van egyrészt a latinul értés és beszélés,

[37] Szamota I.: A schlägli magyar szójegyzék. Bp. 1894.
[38] Magyar Nyelvtörténeti Szótár adatai.
[39] Hadtörténelmi Közlemények. 1924. 32.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

másrészt a latinul fogalmazás és írás közt. Az utóbbihoz hasonlíthatatlanul alaposabb tanultság és nagyobb gyakorlat szükséges. Mivel ilyent elsősorban a klérus tagjainak volt alkalmuk elsajátítani, azt hisszük, hogy a Toldiról szóló költemény szerzőjét közöttük kell keresni. Talán kevésbbé valamelyik világtól távol eső kolostorban, mint inkább a főúri udvarok klerikusai közt.[40] Ezekből ugyanis, éppen a mindennapi élet jelenségeinek hatása alatt, nem hiányzott a hajlam, kedv és érzék az előkelő életformák szépségének és értékeinek a felismerése iránt, ugyanakkor pedig készek — az alacsonyabb szinvonalhoz okos mértéktartással alkalmazkodva — hallgató közönségük igényeinek a kalandok, erőpróbák tárgyalásával engedményeket tenni. Ők ismertették meg uraikkal a nyugati lovagepika egy-egy töredékét, hogy azután valamelyikük a különböző részeket Toldi nevéhez fűzze, összeolvasztva az idegen motivumokat, történetet és hagyományt. Ha a Toldi-monda alapjául szolgáló költői művet tudatos irói alkotásnak tekintjük, magyarázatot nyerünk, hogy miként kerülhettek abban egymás mellé különböző eredetű epizódok, így a Rainouart, Parcival, Guillaume d'Orange stb. mondacsaládok foszlányai.[41] Arra bizonyára nem kell gondolnunk, hogy ezekből a ciklusokból, mint ősforrásokból, közvetlenül merített a feltételezett költő. Valószínűbb az a feltevés, hogy valami olyasféle kompilációt vett mintául, amikor Toldiról akart magyar tárgyú és szellemű munkát írni, amelyben e töredékek más valaki nevéhez fűzve már egymás mellett szerepeltek. Vajon kezébe fog valaha is kerülni egy szerencsés kutatónak az a latin munka, amely nagyobb részletekben is egyezést tüntet fel az Ilosvai-féle költeménnyel? Azt hisszük, igen. A véletlenre azonban kevéssé hagyatkozhatunk. A XIV—XV. századi codex-irodalom határtalan tenger, amely — látjuk a nyugati történettudomány beszámolóiból — nap-nap után újabb és újabb meglepő felfedezésre nyujt alkalmat. Ahol világhírű skolasztikusok ismeretlen műveire lehet akadni, ott — eleve biztosak lehetünk — magyar

[40] Ez természetesen nem zárja ki az egyébként is valószinű premontrei szerzőséget. (v. ö. Karácsonyi J.: Délszláv eredetű-e a Toldi-monda? Ethnographia. 1912. Solymossy i. m. Irod. tört. Közl. 1924. 93. Hadtört. Közl. 1924. 24.) A premontreiek ugyanis nálunk lelkipásztorkodással foglalkoztak s kegyúri alapítású monostorokban élve, sok főúri családunknak mintegy udvari papjai voltak. Mivel pedig még az esetben is, ha a franciaországi kolostorokkal pl. a XV. sz.-ban esetleg hiányzott volna az összeköttetés, valószínűleg voltak köztük külföldön tanult, művelt rendtagok, akik a nyugati irodalmi hatások közvetítői lehettek, elesik annak a feltevésnek a szükségessége, hogy az első beköltöző, francia származásúaknak mindjárt magukkal kellett volna hozniok a Nyugaton hallott epikai elemeket.

[41] Birkás G.; Ilosvai Toldija s az olasz és francia Rainouart-mondák. Ethnographia. 1912. 277. Solymossy i. m. Ethnographia. 1918. 18. Irod. tört. Közl. 1924. Király I.; A Toldi-monda és a francia hősénekek. Egyet. Phil. Közlöny. 1934. 11.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

tárgyú vagy vonatkozású művek is meghúzódnak. Ebből a tengerből a mi, egész Európában szétszórt codexeinket nem lesz könnyű kikeresgélni, hiszen eddigi kutatóinkat is elsősorban csak a magyar nyelvű bejegyzéseket tartalmazók érdekelték. A magyar provenienciájú vagy Magyarországon esetlegesen megfordult codexek rendszeres átvizsgálását gondolnók szükségesnek, ami már mégsem elképzelhetetlen munka. S ha netán a Toldi-monda megoldásához nem is jutnánk közelebb, XV. századi szellemi művelődésünket, a különböző kultúrális áramlatok hatását annál inkább megismernők.

Ha a világi művelődés fejlődésének részleteit az eddiginél pontosabban fogjuk látni, bizonyára megkísérelhető majd annak a problémának megoldása is, hogy a Toldiról szóló költői mű miként lett magyar nyelvű és hogyan terjedt el a nép között. Valószínüleg popularizáló folyamat eredménye volt ez. Amikor az eleinte exclusiv lovagi életfelfogás immár az egész magyar köznemességet, ezt a középkor végén is tömegszerű társadalmi réteget áthatotta, szükségessé válhatott a magyarra fordítás. A nagyobb tömegből ugyanis hiányzott a kellő tanultság, a kisnemesek latinul sem értettek, de mert eszményeik a lovagi élet vezető gondolatai, elvei lettek, az ezeket kifejező műveket közelebb kellett vinni hozzájuk. A fordítást — talán még a XV. században — klerikusok végezhették el, a Szerémi Györgyhöz hasonló műveltségű, sok helyen megforduló egyháziak, akik latinul irtak, de már magyarul gondolkoztak. Amint a lovagi életfelfogás szétoldódva a tömeg közt, fokozatosan elszintelenedett, leegyszerűsítődött, összeolvadt a már meglévő művelődési elemekkel, ugyanúgy popularizálódhatott — egyéb költői művek közt — a Toldiról szóló is. Az átalakulás, a népiessé változás egyik példájának tekinthetjük azt a részt, amely Toldi és a cseh küzdelmét beszéli el. Ennek az epizódnak az indítéka, mint korábban kiemeltük, tisztán lovagi, ugyanúgy befejezése is. A küzdelem lefolyása azonban ellenkezik a lovagi szokásokkal. Az ellenfelek ugyanis nem fegyverrel, lóháton harcolnak, nem lándzsát törnek, hanem birkóznak egymással. A harcnak ez a módja, mint az egészből kiütköző elem ékelődik a leírásba s ma népmesei jellegűnek mondanók. Nem valószínű, hogy a párviadal az eredeti szövegezésben is ebben a formában szerepelt, sokkal hihetőbb, hogy az elbeszélés láncából kiesett szem pótlására utólag, már a nép körében került be. Kiknek az útján és hogyan terjedt el a magyarnyelvű, bizonyára versformában megszerkesztett munka, milyen szerepük volt ebben az énekmondóknak, mint jutott a költemény a nemesség határain tul, a nép közé s lett ily módon népmondává, minderre ma még hozzávetőleges választ is nehéz volna adni.

Felvilágosítást nem alaptalanul a történeti néprajz és a társadalom-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

történeti kutatás együttműködésétől, eredményeik összeegyeztetéséből remélhetünk Talán nem érdektelen utalnunk arra, hogy Magyarországon a középkor végén a nemesség és a jobbágyság közt nem volt mély szakadék, mert faluhelyen voltak köztük átmeneti rétegek, amelyek életmód tekintetében mindkettőhöz közel állottak s így a művelődési elemek, ha egyszer már a köznemesség körébe lejutottak, észrevétlenül terjedhettek tovább. A társadalomtörténeti kutatások eddigi eredményei szerint életmód és gondolkozás terén nagyobb különbség volt a birtokos, jómódú nemes, a Toldihoz hasonló „lovag" és a köznemes közt, mint e köznemes és a jobbágy között. Ezért a műveltség elterjedésében is a késleltető akadályt nem a legelőkelőbbek, a „főurak" és a birtokos nemesek közti határ átlépése jelentette, hanem az utóbbiakat a kisnemesektől elválasztó gátak ledöntése. Aligha lehetett ez máskép a Toldi-mondával. Ennek életében is — mint az imént utaltunk rá — a nagy fordulat akkor következett be, amidőn a művelt előkelők rétegének külső határaihoz eljutott; hogy tovább vonulhasson, el kellett távolítani útjából azt az akadályt, amelyet egyebek közt a latin nyelv nem értése is jelentett, azaz magyarra kellett fordítani. Amikor ez megtörtént, tulajdonképpen már a köznemesség körében népivé is lett. A jobbágyság és a köznemesség csekély szinvonal-különbsége következtében a nagy átalakulás, a magyarra fordítás után az igazi popularizálódás folyamata ma alig-alig képzelhető el s határozottabb vonásokkal az — ismételjük — valószínűleg csak a művelődési viszonyok pontosabb kidolgozása és a történeti néprajz módszerének alkalmazása után lesz megállapítható.

Mindaz, amit a Toldi-monda keletkezésére vonatkozólag előadtunk, éppen úgy feltevés, mint az összes eddigi magyarázatok. Hipotézisünk támogatására azonban még egy érvet említhetünk fel; azt, hogy nemcsak nem ellenkezik egy másik történeti mondánk, a Tar Lőrinc-féle keletkezésével, hanem azokkal a mozzanatokkal, amelyek ez utóbbi kialakulásában adatszerűen megállapíthatók, egészen analóg folyamatot tükröztet vissza.

A Szt. Patrik purgatóriumában járt magyarok közül kettőről szólnak positiv történeti adatok. 1353 ban Grissaphan fia György, 1411-ben Tari Lőrinc zarándokolt el Irországba. Az elsőnek a látomásairól hatalmas latinnyelvű codex-irodalom keletkezett, ami szokatlanul nagy népszerűségnek a bizonyítéka. A latin szöveg német fordításai, változatai pedig arról tanuskodnak, hogy a német nyelvterületen ezek a viziók olyan közönségre találtak, hogy annak kedvéért a latin szöveget le is kellett fordítani.[42] A magyar irodalomban György vitéz látomásainak semmi nyo-

[42] Az irodalmat ismerteti Gragger R.; Beiträge zur Visionenliteratur im Mittelalter. Ungarische Jahrbücher 1925. 307. Hammerich könyvét (ismertetése Hodinka Lászlótól Egyet. Phil. Közl. 1934. 37.) már nem volt alkalmam felhasználni.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ma sem maradt fenn; még Magyarországon írott latin codex sem ismeretes. Ugy látszik, György élményeinek nem támadt irodalmi visszhangja a legelőkelőbb magyar társadalmi rétegben. Ellenben Tari Lőrincnek félévszázaddal későbbi zarándoklásáról már maradt fenn magyar nyelvű vers, még pedig XVI. századi feljegyzésben. A Tar Lőrinc pokolba meneteléről szóló éneket Tinódi Sebestyén őrízte meg az 1552-ben írott „Zsigmond király és császárnak krónikájá"-ban.[43] A Toldi- és Tar-monda keletkezésének és magyar nyelvű megjelenésének időpontja egyaránt közel esik egymáshoz. Toldiról költői munka halála előtt bajosan készülhetett, — 1388-ban még él —, Tariról pedig csak 1411 után; ez évszámok egyaránt azon korra utalnak, amikor Magyarországon a lovagi életfelfogás már áthatotta az előkelőbb nemességet. Hasonlóképpen nincs jelentősebb távolság Tinódi és Ilosvai műveinek dátumai között s nem kevésbbé szoros megegyezés bizonyítéka, hogy mindketten már a nép közt élt költemény töredékét jegyezték fel. Hiszen Tinódi így kezdi epizódját: „Énekben hallottam, vagy volt, vagy nem volt — Tar Lőrinc hogy pokolba bément volt".

Sem az egyezés, sem pedig az a tény, hogy György lovag látomásai magyarországi visszhang nélkül maradtak, nem tulajdonítható a véletlennek. Mindkét jelenség mögött a magyar társadalom fejlődését ismerhetjük fel; amikor ez elért egy bizonyos fokot, költői munka hőseivé lettek a történeti szereplők. Ennek folyamatát a Tar-mondánál adatszerűen látjuk. Tari, Zsigmondnak ez a kedvelt udvari vitéze, lovagja, nem kizárólag kíváncsiságból vágott neki a világnak. Érdekelték ugyan Irország csodatévő helyei, királyának is el akart dicsekedni messzi kalandozásával, de lelki kételyeinek eloszlatására is vágyódott. Nem tudta ugyanis, hogy mi a lélek, vajon láthatatlan, anyagnélküli-e, „mint a philosophusok mondják" s mert úgy hallotta, hogy Szt. Patrik purgatóriumában eloszlanak a kételyek, vállalkozott a hosszú útra. Tari művelt ember volt s nemcsak beszélt latinul, hiszen látomásait Dublinban elmondta egy közjegyző előtt, akivel napokon keresztül tárgyalt, míg végre elkészült egy összefoglaló feljegyzés, hanem kifogástalan latinsággal írni is tudott. Ugyanis a közjegyző azon kérésére, hogy közölje vele írásban, miért jött zarándokútra s vajon vizióit a valóságban is átélte-e, Tari saját kézírású levélben felelt.[44] Hazatérte után Magyarországon is elbeszélte élményeit.

[43] Régi magyar költők tára. III. 357.

[44] A leírásban, amelyre legelőször Kropf Lajos hívta fel a figyelmet (Századok. 1896. 716.) és amelyet H. Delehaye adott ki (Le pèlerinage de Laurent de Pászthó au purgatoire de S. Patrice. Analecta Bollandiana. 27. 1908.) a közjegyző ezt írja (59. l.): „... dignaretur sue manus scripture testimonio reserare. Qui me unius cedule scriptura taliter informavit. Ego Laurencius miles Ungarie" stb. Tari életéről Békefi R.; A pásztói apátság története. Bp. 1898. I. 230.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Elképzelhetetlen, hogy azoknak a híre azonnal eljutott a néphez, amely azután kiszínezve és átalakítva, magyar verset költött róluk. A népet, mint cselekvő tényezőt, itt is ki kell kapcsolnunk. Művelt ember, bizonyára klerikus volt az, aki leírta a Taritól hallottakat. Ez a latin szöveg bővült, változott azután. A módról, ahogyan történt, az a rövid latin nyelvű feljegyzés tájékoztat, amelyet a gyöngyösi ferencrendi kolostor egyik XVI. század eleji codexe tartalmaz. A feljegyzés — „Peregrinatio Laurentii Taar" a címe — elmondja, hogy Tari zarándokútján bejárta az egész világot; volt Afrikában, Ázsiában, Indiában, Nóé bárkáját éppen úgy felkereste, mint Jeruzsálemet, Rómában és Compostellában egyaránt megfordult, sőt áthajózva az óceánon, megismerte Szt. Patrik rejtelmeit is, azokat a szigeteket, amelyektől Apolló megtagadta a világosságot.[45] Ez a feljegyzés, valószínűleg egy nagyobb munkának a vázlata, kivonata, már jelentékenyen kibővült formában mutatja Tari elbeszélését, hiszen ő nem járhatott sem az Ararát hegyén, sem Indiában. A spanyolországi és irországi zarándoklás, amelyről a történeti adatok szólnak, egy világkörüli út töredékei lettek. Ilyen részletekkel az eredeti elbeszélést csak az bővíthette ki, aki széleskörű tudományos, földrajzi ismeretekkel rendelkezett, tehát művelt, tanult ember és nem a nép. Klerikus lehetett ez a költő, akinek valószínűleg nagyobb terjedelmű latin művét, vagy annak egyes részeit azután magyarra fordították, még pedig olyan időben, hogy Tinódi korára már a nép körébe is lejutottak.

Amit Tinódi feljegyzett, az csak kis részlet. Arról szól, hogy Tar Lőrinc látta a pokolban azt a tüzes ágyat és kádat, amelyet ott Zsigmond király részére tartogatnak, s látomását, hazaérkezve, elmondotta uralkodójának; ez megnyugtatta, hogy majd kiveszi ő az ágyát a pokolból s ezért a szepesi városokért kapott zálogösszegen felépíttette a Szt. Zsigmond kápolnát.[46] Tinodi eljárása, hogy csak ezt a töredéket tartotta fenn, érthető; ő Zsigmond történetét írta meg s így abba csak a róla szóló víziót illeszthette bele. Ellenmondásnak tünhetik azonban fel, hogy Tari dublini elbeszélése erről a látomásról nem emlékezik meg. A magyarázatot nem nehéz megtalálni. Szokásos volt, hogy a Szt. Patrik purgatóriumában jártak intelmeket hoztak kortársaiknak. Így György vitéz azt be-

[45] Széchy K.; Adalékok a régibb magyar irodalomhoz. Irod. tört. Közl. 1896. 402. Széchy magyar vers kivonatos latin fordításának tartja; az ellenkező bizonyítgatását feleslegesnek véljük.

[46] Tari látomását szemmelláthatóan befolyásolta a megelőző víziós irodalom. A Tinódinál fennmaradt töredék is meglepő egyezést mutat a „Visio Ludovici de Francia"-val. Eszerint egy király aranytrónon ül, férfiak és nők járulnak eléje, azonban naponta három-három órát kell tüzes trónon ülnie és tüzes ágyban feküdnie, „et hoc quia dum viveret in secullo... fuit luxuriosus totus, lubricus et carnalis." Voigt, M.; Beiträge zur Geschichte der Visionenliteratur im Mittelalter. (Palaestra. 146.) Leipzig. 1924. 238. skk. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

szélte, hogy általa Szt. Mihály üzentetett a pápának, az angol és francia királynak, a szultánnak, az ir érseknek, azzal a meghagyással, hogy szavait csak az illetőknek szabad elmondania.[47] Tari is megemlítette Dublinban, hogy Szt. Mihály sok dolgot közölt vele, amiket nem mesélhet el a közjegyzőnek, de az arkangyal megbízásából majd értesíti az érdekelteket.[48] Ezek a szavak vonatkozhatnak arra a látomásra, amelyről egyedül Zsigmondnak kellett beszámolnia. Hogy azután itthon mégis ismeretessé lett Tarinak a víziója, azon — ismerve Zsigmondot — nem csodálkozhatunk, éppen így a királynak Tinódinál feljegyzett kissé frivol kijelentésén sem, amely egészen hozzáillik jelleméhez.

Ismételjük, a nagyfokú egyezés, amely a két monda közt konstatálható, valószínűvé teszi, hogy a Toldi-monda alakulása az imént tárgyalt mintájára történt.[49] A megegyezésből és analógiából további következtetést is levonhatunk. Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a XIV. század közepéről, bár akkor Magyarországon a lovagi élet szokásai már virágzanak, annak felfogását kifejező magyar tárgyú és eredetű irodalmi műveket nem ismerünk. Mintegy további félszázad szükséges ahhoz, hogy magyar emberek nevéhez nyugati lovagepikai részletek fűződjenek, illetőleg ilyen költői alkotások hőseivé legyenek. A nyugati szokások, életmód meghonosodása tehát magában véve nem elegendő, utána még jelentékeny idő mulik el, amíg az életformát kitöltő, mögötte meghúzódó szellem önálló költői alkotásokban visszatükröződhetik. Ha a nép lett volna az a tényező, amely a hallott és látott dolgokat költői formában azonnal megörökíti, kiszínezi, akkor már a XIV. század első feléből lehetnének a lovagéletről szóló költeményeink. A nép azonban nem képes ilyen nagy feladatok megoldására. A lovagi élet szépségeit csak az tudja megérteni s róluk költői módon szólni, akiben van érzék és hajlam ily élet iránt, akit áthat a lovagi műveltség. Ilyen finom érzék pedig nem az első generációkban tűnik fel, hanem később, mivel itt többről van szó, mint kardforgatásról és lándzsatörésről. Ha az élet elvont fogalmai ideálokká magasztosulnak — s e megértés jele éppen költői lelkesültségű hirdetőinek feltűnése — akkor érte el az az életforma fejlődésének legmagasabb fokát. Itt többé

[47] Voigt i. m. 181.

[48] Analecta Bollandiana. 27. (1908.) 56. „Hiis itaque et nonnullis aliis secretis negociis et revelacionibus dictis et per angelum tunc peractis, que huius operis compositori per militem non licuit enarrari, sed que angelico mandato per militem sunt narranda."

[49] Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a történeti adatok nem ismerése esetében Tar „pokolba menetele" fantasztikus mesének látszanék. Ha a londoni kézirat elő nem kerül, ma a folklore művelői talán úgy magyaráznák a monda keletkezését, hogy a György lovag látomásairól szóló mű epikai elemei, nemzetközi vándorlások során, az *énekszerzőre* gyakoroltak hatást, holott kétségtelen, hogy a hatás az események központjában álló, „történeti" Tarit érte.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

már nem a recipiálás áll az előtérben, hanem az önálló alkotás, amire viszont csak a legműveltebbek képesek. A Toldi- és Tar-monda szerzőit ezért kereshetjük a XV. század első felének művelt, lovagi életfelfogású magyarjai között. Még további fejlődés szükséges ahhoz, hogy ezek a versek magyar nyelven szólaljanak meg. Ma, mikor évszázados disciplináltság után minden tanult ember könnyen tudja gondolatait kifejezni, alig képzelhető el, milyen nagy és fáradságos munka volt legyürni azokat a nehézségeket, amelyek a magyar tárgyú és szellemű irodalmi alkotások magyar nyelvűvé változtatásának útjában állottak. Bármily kevés támpontunk van is a következtetésekhez, annyi mégis bizonyosnak látszik, hogy lovagi költészetünk gyökerei a középkorba, a XV. századba nyulnak vissza s így — ha nem is évszázadokkal, mint azt közvéleményünk talán szívesen venné — lényegesen megelőzik a XVI. század közepén bekövetkezett lejegyzés stádiumát.

Mályusz Elemér.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

BÁRTFA VÁROS VÁSZONSZÖVŐ ÜZEME A 15. SZÁZADBAN.

A középkor gazdasági életét a zárt formák jellemzik. Az iparban ezt a zártságot a városokban keletkezett céhek képviselik és az ezek által emelt gátakat — a hagyományos felfogás szerint — az iparos egyéni törekvései sohasem törhetik át. A céhek szabályozzák az ipari termelés rendjét, amely — és itt ismét a hagyományos felfogás szavait idézzük — legtöbbször megmaradt a „Kundenproduktion", a fogyasztó részére történő közvetlen termelés szűk keretei között. Régen felismerték azonban azt, hogy egyes iparágakban ez a közvetlen kapcsolat termelő és fogyasztó között már az ipari fejlettség eléggé alacsony fokán sem állhatott fent és hogy ezekben az iparágakban a termelő igen régi időkben is kénytelen volt raktárra és ezzel a piac számára dolgozni.

A korai kapitalizmus jelszavának felülkerekedése, tehát a 20. század eleje óta a gazdaságtörténeti irodalomban bevett szokássá vált, hogy az ipar korai kapitalisztikus formáinak feltűnését ezekben az iparágakban keressék. Gyakrabban a fémiparban, de elég sűrűn a textiliparban is.

A textilipar tulajdonképen két ágra szakad: a vászon- és a posztóiparra. A kender és lenből előállított vászon szövése sokkal tovább marad meg a házigazdálkodásban, mint a gyapjúból és különösen a későbbi időkben pamutból előállított posztók és szövetek készítése. A textiliparnak ezek az utóbbi formái azok, amelyekkel a gazdaságtörténeti irodalom lényegesen többet foglalkozott, mint a vászonszövéssel. Az a hatalmas lendület, amely már a 13. században a flandriai posztók szövésében bekövetkezett, felhívta a figyelmet erre az iparágra és a posztóipar egyéb országokban való fellendülése rámutatott arra, hogy a „korai kapitalisztikus" ipari formák kialakulását itt keressék.[1] Így állapítják meg

[1] Kulischer: Allgemeine Wirtschaftgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit. I. 217. l., II. 121. l. — Schmoller: Tucher und Weberzunft. — Espinas: La draperie dans la Flandre française au moyen âge. — Cornaert: La draperie de Leyde du XIV. au XVI. siècle. (Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte XII. kötet 258. l.) stb. stb.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

azt, hogy a posztóiparban aránylag korán tűnik fel az a forma, amely a céhrendszer áthágása, az u. n. Verlagssystem. A céhek keretein belül, de gyakran azokon kívül lépnek fel már a 15. századtól kezdve olyan ipari vállalkozók, akik tőkével rendelkezve, a nyersanyagot beszerzik és ezt részben a céhekbe tartozó, részben a falvakban élő nem városi polgármunkások által feldolgoztatják és azután a beszolgáltatott készárút, saját költségükre és veszélyükre, szállítják el és árusítják el vásárokon és vásárokon kívül. Ez a forma mindenesetre a „Kundenproduktion"-tól való eltávolodást és modern szóval üzemi berendezkedést jelent, amely az iparcikk nagyban való előállítását tűzte ki céljául. Erre az üzemi berendezkedésre a posztóiparban természetszerűleg nagyobb szükség van, mint a vászoniparban.[2] A technikai berendezkedés költséges volta, a nyersanyag drágasága szükségesebbé teszik egy üzemi tőke jelenlétét, amely viszont az iparcikk magasabb áránál fogva jelentősebb haszonra számíthatott, mint a csekély technikai felszereléssel előállítható olcsó vászonneműeknél.[3]

Csak az újabb időkben mutattak rá arra, hogy Németországban, főképen a sziléziai, a lengyel határhoz közelfekvő városokban, ahol a lakosság már régtől fogva nagy előszeretettel foglalkozott vászonszövéssel, a 16. századtól kezdve igen gyakran találkozunk ilyen „Verlag"-okkal és nagyobb tőkével dolgozó üzemi berendezkedéssel.[4]

Igen érdekes, hogy Magyarországnak az a városa, amelynek — gazdasági téren — Lengyelországgal való kapcsolatai a legszembeszökőbbek: Bártfa, már igen régi időben, a 15. században ilyen vászonszövőüzemmel rendelkezik.

A középkori magyar gazdaságtörténet forrásai a megszállás óta rendkívül megapadtak és mégis a kutatók legritkább esetben aknázzák ki azt a kincset, amely a Fejérpataky által 1885-ben kiadott városi számadáskönyvekben rendelkezésükre áll.[5]

Ezek közt találjuk meg Bártfa városának az 1424., 1427. és 1428. évekből eredő gyolcsról szóló számadáskönyveit, amelyeknek alapján középkori gazdaságtörténetünknek egy rendkívül érdekes fejezetét rekonstruálhatjuk.

Távol áll tőlünk, hogy a 15. századeleji Bártfa gazdasági életében kapitalisztikus törekvéseket akarjunk megállapítani. Valószínű, hogy a bárt-

[2] Furger: Zum Verlagssystem als Organisationsform des Frühkapitalismus im Textilgewerbe (1927). — Aubin: Zur Geschichte der Verlagssystems in der Periode des Frühkapitalismus (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik III. Folge Bd. 72. 336. l.)

[3] G. Aubin: Die Leineweberzechen in Zittau, Bautzen und Görlitz (Jahrbücher für Nat. Ök. und Stat. III. F. Bd. 49. 577. l.).

[4] Aubin: Leineweberzechen etc. 581. l.

[5] Fejérpataky: Magyarországi városok régi számadáskönyvei 194. l. és kk. (Továbbiakban mint Számadáskv. idézem!)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

fai vászonszövés üzemi berendezkedése elszigetelt jelenség és nem képzelhető el, hogy Magyarországnak ebben a gazdaságilag nem is legjelentősebb városában, a nyugati gazdasági metropolisokat megelőzve, az u. n. korai kapitalizmus ipari formái megalakultak volna.[5] De bizonyára igen érdekes igazolása ez annak a tételnek, hogy a gazdasági élet, ha erre lehetőségek vannak, fejlődésében áthág olyan korlátokat, amelyek egyéb (szellemi, társadalmi stb.) téren csak sokkal később és súlyosabb következményekkel dőltek meg. A bártfai gyolcs számadáskönyveinek vizsgálata azonkivül még arról is meggyőzhet bennünket, hogy 15. századi gazdaságtörténetünknek számos kérdése még teljességgel tisztázatlan.

*

A vászonszövés, mint ezt már az előzőkben hangsulyoztuk, a középkori ipar mostohagyermekei közé tartozik. A falvak parasztasszonyai és a városi polgárasszonyok egyaránt értettek a szövés-fonás mesterségéhez. Ez az oka annak, hogy pl. Németországnak kiváltképen vászonszövéssel foglalkozó vidékein is aránylag későn alakultak meg a vászonszövőcéhek. Amíg azonban külföldön nagy általánosságban az a helyzet, hogy a textilipar lassan alakul át háziiparból városi iparrá és így tömörül céhekbe, hogy azután a céhkeretek áttörésével Verlagssystemmé alakuljon át, addig Bártfán maga a város helyettesíti a céhet és a Verlagot is. Bártfán a vászonszövők céhbe sohasem tömörültek. A fejlődés menetét nem tudjuk követni, csak azt látjuk, hogy a 15. század elején a városnak majdnem minden polgára foglalkozik vászonszövéssel, vagy magával az iparral, vagy a vászon értékesítésével.

Annak az egyetlen forrásnak, amely a bártfai vászonszövőüzemről rendelkezésünkre áll, a számadáskönyveknek, rendszere nem egységes. Az 1424-i számadáskönyv időrendben sorolja fel a tételeket és így sokkal tisztább képet ad az üzem berendezéséről, mint az 1427-i és 1428-i számadáskönyvek, amelyek abc-sorrendben és inkább csak név és összegszerűleg sorolják fel azokat, akik a vászonszövésben résztvettek.

Az 1424-i számadáskönyvben kb. 200 név szerepel. Ha ezeket a neveket összehasonlítjuk a városi adókönyvekkel, — amelyek sajnos csak az 1424. évet megelőző és az azt követő évekből maradtak ránk — azt látjuk, hogy a városban adózó kb. 300 polgár neve közül 200 neve azonos a gyolcsszámadáskönyv neveivel. Tehát ennyi polgár volt kisebb-nagyobb mértékben érdekelve a vászon-, illetve gyolcsszövés lebonyolításában.[6]

Többször említettük azt, hogy Bártfán gyolcsot szőttek. Ez a durvafajta vászon, amelyet pl. a sziléziai vászonszövők nem igen kultiváltak,[7]

[6] Számadáskv. 175. l. és kk.

[7] Die Fabrikation der Golschen einer besonders groben Leinwand, scheint ausser zeitweise in Bautzen niemals grosse Bedeutung erlangt zu haben. (Aubin, Leineweberzechen 598. l.)

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

volt a bártfai vászonszövés legjelentősebb produktuma. Bizonyára ennek az előállítása nem kivánt sem nagyobb technikai készültséget, sem felszerelést. De nemcsak a városi polgárok, a falvak lakossága is tevékeny szerepet játszik a bártfai gyolcs előállításában, amelynek közvetlen kapcsolata a háziiparral ilyen módon kimutatható.

Azok közül a nevek közül, amelyeket az 1424. számadáskönyv felsorol, két csoport emelkedik ki. Az egyik, amelyik nyilvánvalóan hivatásszerűen foglalkozik vászonszövéssel,[8] a másik, amely ugyancsak hivatásszerűen vászonkereskedéssel.[9] Természetesen a két csoport közt nincs éles elválasztódás, mert igen gyakran vászonkereskedők is foglalkoznak vászonszövéssel, amint ezt alább szándékozunk kimutatni.

Mind a két csoport szoros kapcsolatban áll a várossal, amelynek a vászonról el kell számolni és azt — legalább is az 1424. évben — nagyrészben be kellett szolgáltatni. A város ekkor még tudomással bír minden vászonszövő munkájáról, a nála felhalmozott árúkról és még később az 1427. és 1428. években is azt látjuk, hogy ha ezekből a felhalmozott vásznakból, illetve gyolcsokból valamelyik kereskedő vett át kisebb-nagyobb mennyiséget, erről a várossal szemben elszámolással tartozott.

Hogy az összegyüjtött gyolcsokat a város hol tartotta, nem tudjuk. Valószínűleg erre a célra külön raktárak álltak rendelkezésre, ahonnan az árút elszállíthatták. Nem valószínű, hogy a gyolcsot kicsiben és magában a városban bocsátották volna árúba, hiszen a város majd minden lakosa foglalkozott gyolcsszövéssel és így saját szükségleteik bőségesen fedezve voltak. Azt, hogy a város mennyiben tölti be a Verleger szerepét, sajnos nem tudjuk megállapítani. Nem tudjuk u. i., hogy a vászonszövők magától a várostól kapták-e a nyersanyagot, a valószínüleg a falvakban előállított fonalat.[10] Egészen bizonyos azonban, hogy a Verleger másik szerepét, t. i. az árú értékesítését, legalább is még a 15. század első évtizedeiben, a város tartja kezében. Mielőtt azonban az értékesítés módjára rátérnénk, azt szeretnők vizsgálat tárgyává tenni, hogy milyen szerepet töltött be a vászonszövésben és milyen hatással volt annak további alakulására az a csoport, amelyet az előzőkben vászonkereskedőknek neveztünk. Ha a számadáskönyveket alaposan áttanulmányozzuk, néhány név az, amely állandóan visszatér és vitathatatlanul nagy jelentőséggel bír.

[8] Ilyenek pl. Niklos Melczer (Számadáskv. 260. l.,) Czauserin (Számadáskv. 255. l.) Gobil (Számadáskv. 256. l.), Rwdelyn (Számadáskv. 261. l.), Cloz *Bleichmeister* (Számadáskv. 281. l.) Grolockyn, Paul Weys (Számadáskv. 261. l.) stb. stb. Látjuk, hogy gyakoriak a női nevek!

[9] Pl. Clein Heinrich, aki 1428-ban 4800 vég gyolcs forgalmat mutat fel (Számadáskv. 281. l.) Peter Glawchner, aki 1427-ben 5300 vég gyolcs forgalmat bonyolít le (Számadáskv. 261. l.), Mager Miklosch, aki ugyancsak 1427-ben 3000 vég gyolcsról számol el (Számadáskv. 259. l.) stb. stb.

[10] Aubin, Leineweberzechen 595. l. szól a fonalbeszerzés módjairól.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Vizsgáljuk meg pl. a Hans Lewe vagy Lebe nevéhez fűződő elszámolásokat. Azt látjuk, hogy 1427-ben 22750, 1428-ban pedig 33500 vég gyolcsot forgalmazott.[11] Ezeknek egyrészét ő szolgáltatta be a városnak, másrészét ő vette át a várostól. A beszolgáltatott gyolcsok között igen nagy tételekkel szerepelnek a számadáskönyvek tanusága szerinti nagy vászonszövőktől átvett végek.[12] Ezenkívül a falvakban is igen sok gyolcsot gyüjtött össze.[13] Látjuk azt is, hogy ugyanez a Lewe foglalkozott gyolcsfehérítéssel is.[14] Bizonyos azonban az is, hogy a várostól igen nagy mennyiségben szállított el gyolcsot, amelynek értékesítéséről a számadáskönyvek már nem adnak felvilágosítást.[15]

Ugyanezt a szerepet tölti be egy Waldawer nevű vászonkereskedő, akiről részletesebben csak az 1424. számadáskönyv beszél. Az első tételekben azt látjuk, hogy 1424. januárjától juliusáig 6550 vég gyolcsot szolgáltatott be a városnak, amelyekért a város a neki járó összeget részletekben fizette ki és az összeg egy részével adósa maradt. A számadáskönyv egy másik helyén viszont azt látjuk, hogy ő szállított el egy nagyobb tétel gyolcsot és vásznat a várostól, amelyért azután a városnak ő maradt adósa.[16] Azt is látjuk, hogy ez a Waldawer nagyobb tételekben vett át vászonszövőktől gyolcsot a saját számlájára.[17]

Az 1428. számadáskönyvben szerepel Georg Kunstil jun. neve. Ennek családja (Clos, Augustin stb.) egyéb években is nagy szerepet játszik a vászonüzemben. Különösen érdekes azonban ez a Georg Kunstilféle elszámolás. Az elszámolás 1428. juniusában kezdődik és ettől az időponttól az év végéig 13250 vég gyolcsról szól, amelyeket Kunstil a legkülönbözőbb — az 1424. számadáskönyvben nyilvánvalóan vászonszövőkként felsorolt — polgároktól vett átt és ezekért a várost kielégítette.[18] Sem arról, hogy ez a kielégítés milyen fomákban történik, sem arról, hogy ezekkel a gyolcsokkal azután mi történik, a számadáskönyv nem ad felvilágosítást.

[11] Számadáskv. 257. és 282. l.

[12] 1427. VIII. 30. de Rwdelyn 500 sindones, de Goblyn 50 sindones de Prawseryn 600 sindones stb. 257. l.

[13] Item habuit de villis sindones 1250. Eodem die 250 telas. (1427. V. 31.), ugyancsak 1427. XII. 23., et 400 de villis (282. l.)

[14] 1428. V. 31. Item habuit 450 telas eodem die. Ipse albificavit 250. (282. l.)

[15] Számadáskv. 195, 198. és 199. l.

[16] Waldawer tenetur civitati 5400 golcz, quodlibet centenarium per 14 fl. Et etiam tenetur telam grossam czu czween mesten. Cum Waldawer fecimus rationem feria tertia ante festum nativitati beate virginis ita quod omnibus computatis ipse tenetur nobis 30 flor. cassenses. (199. l.)

[17] Waldawer recepit de Longo Johanne 500 sindones minus una ulna. stb. (1691).

[18] Számadáskv. 261. l. Nicolaus Melczer, Czeczheryn, Gobil, Hengilhewt, Sperling stb. stb, szerepelnek ezek között.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Lang Hannus neve is gyakrabban szerepel. Egyszer, mint aki Kassára szállította Hans Lewe nagy mennyiségű gyolcsát, máskor (1428-ban) a falvakban összegyüjtött többszáz vég gyolcsot szolgáltatta be a városnak, de ezenkívül maga is foglalkozott vászonszövéssel.[19]

A legérdekesebb jelenség mindenesetre a városbíró Nikolaus Glauchner vagy Glauchener, aki igen nagy mértékben foglalkozik vászonkereskedéssel. Neve mindaháromelszámolási évben jelentős tételekkel szerepel a gyolcsszámadási könyvekben. Egyes tételek arról számolnak be, hogy nagy mennyiségű vásznat és gyolcsot adott át a városnak, amelyekért a város neki épúgy fizet, mint más vászonbeszolgáltatóknak.[20] Más alkalommal (1424. évben) azt látjuk, hogy olyan nagy tétel gyolcsot, illetve vásznat vesz át a várostól, amilyent egy más bártfai vászonkereskedő sem vett át egy tételben saját számlájára. 10650 vég gyolcsot és 800 vég vásznat vásárolt és fizetett ezért 1425 kassai forintot. (Bizonyára még egy lényeges összeggel adós maradt.)[21] 1427. évben 13850 vég gyolcs Nicolaus Glauchner forgalma,[22] 1428-ban 20350 vég. Ebben a legutóbbi évben úgy látjuk, hogy igen sok gyolcsot vesz át saját számlájára vászonszövőktől.[23]

Sajnos 1428. és 1450. közt hiányoznak a feljegyzések a gyolcsüzem további alakulásáról. 1450-ben viszont egy olyan városi statutummal találkozunk, amely meggondolásra késztet bennünket.

- 1450-ben u. i. a város a vászon- és gyolcsszövésre vonatkozólag egy olyan határozatot bocsát ki, amelyben szigorúan megtiltja: 1.) hogy bárki *saját hasznára*, eladás céljára vagy egyébként, több mint 400 vég vásznat szőjjön vagy *szövessen*; 2.) hogy minden vásznat bemutatásra a városházára kell vinni. 3.) Meghatározza a vászon minőségét; a gyolcs minőségére vonatkozólag a régi szokásra hivatkozik. 4.) Legszigorúbban, javaik elvesztésének terhe alatt, megtiltja az asszonyoknak, hogy vásznat vásároljanak vagy eladjanak.[24]

Ez a statutum arra mutat, hogy a város kizárólagos hatalma, mondhatnók, az a monopolium, amelyet a vászonszövés terén élvezett, fenyegetve volt. Bizonyára azok a vászonkereskedők, akikről az előbbiekben

[19] Számadáskv. 283. l.

[20] 1424 II. 22. Iudex Nicolaus dedit civitati 3200 sindones. III. 18. 750 minus una ulna stb. stb. (Számadáskv. 195. l.) IV. 2. Ratio est facta tenemur iudici summa 800 flor. et 25 flor. 24 den. etc. (Számadáskv. 206. l.)

[21] Anno domini M^{0} CCCC^{0} XXIIII^{0} feria quarta proxima ante festum beati Vrbani papae Nicolaus Glauchener iudex noster comparavit a nobis centum centum sindones et 650 sindones et 800 leymith, qui sunt in Waradino pro quibus nobis solvit 1400 flor. Cassenses et 25 flor. Cassenses (Számadáskv. 206, l.)

[22] Számadáskv. 259. l.

[23] Számadáskv. 285. l.

[24] Számadáskv. 193. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

szóltunk vagy azoknak utódai, tőkével rendelkezve, saját hasznukra kezdenek el dolgozni és bizonyos „Verlag"-szerű intézményeket honosítottak meg. A város ezek ellen védekezik, amikor a vászon és gyolcs nagyban való előállításának és főképen előállíttatásának jogát az egyes emberektől elveszi. Nem visszatérés ez céhszerű intézményekhez, amelyekkel a bártfai vászonszövés területén sem eddig, sem később nem találkozunk, hanem a város monopoliumának, amely úgy látszik jelentős hasznot képviselt, a védelme a magánemberek törekvései ellen.

Ugyanilyen intézkedéssel találkozunk külföldön, pl. a calwi posztószövő társaság határozataiban, amely a nagyban való készíttetés jogát mástól, mint magától a társaságtól megvonja.[25] Természetesen a város, mint testület, nagyobb eréllyel léphetett fel, mint egy mégis magánjellegű társaság.

A vászon értékesítésének módjáról az 1428. és 1450. közti időben nem vagyunk tájékozva. Nem tudjuk tehát, hogy az a tendencia, amelyet már előzőleg is láttunk megnyilvánulni, hogy u. i. a nagy vászonkereskedők saját veszélyükre értékesítik a vásznat, mennyire hatolt át. Már az 1427- és 1428-as számadáskönyvek is világosan mutatták ezeknek a vászonkereskedőknek törekvését. Az 1424. számadáskönyv tanusága szerint azonban a város a vászon értékesítésének kizárólagos jogát még kezében tartotta. Igen valószínűnek látjuk, hogy az 1450. statutum épen ennek a kizárólagosságnak a visszaszerzését célozza.

Az 1424. számadáskönyv szerint u. i. Bártfa városa az összegyüjtött gyolcsot — mint már említettük — valószínűleg erre a célra szolgáló raktárakban tartotta és pedig aként, hogy ha ezek nagyobb mennyiségben összegyültek, 2—3000 véget tartalmazó u. n. „mesten"-ekbe rakta,[26] amelyeket külön e célra vásárolt kötelekkel összekötözött[27] és e célra vásárolt durva vászonlepellel letakart.[28] A mesteneket azután különböző vásárokra szállította, ahol ezeket a város kiküldött megbízottja — aki nem volt sem iparos, sem kereskedő — értékesítette. Az 1424. évben ezt a szerepet egy Nicolaus Falkenberg nevű ember töltötte be.

Ugy látjuk, hogy 1424. májusában Falkenberg Budára szállít 4 mestent, amelyben összesen 11550 vég gyolcs van. Ezért visszahoz különböző bevásárlásokon kívül, amelyeket a város részére eszközölt, 1135 kassai forintot. Hogy ezenkívül mennyi volt a künnlevőség, azt nem tudjuk megállapítani. Arra, hogy az eladás részben hitelben történt, más munkánkban igyekeztünk rámutatni.[29]

[25] Troeltsch, W. Die Calwer Zeughandlungscompagnie und ihre Arbeiter 26. l.

[26] Pl. 1424. In den czwen mesten quos misimus infra sunt 5200 sindones sequente die Kathedrae sancti Petri (Számadáskv. 194. l.) és más hasonló igen gyakori kitételek.

[27] Item pro cordis proprie leynen den 96. (Számadáskv. 299. l.)

[28] Item pro tela grossa ad sindones ligandos solvimus den. 100. (Számadáskv. 299. l.)

[29] Lederer: A középkori pénzüzletek története Magyarországon 111. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Ugyanezen év júniusában Falkenberg egy másik vásárra magával visz 23700 vég gyolcsot és 200 vég vásznat, amelyhez Kassán beszerzett még 950 vég vásznat. Az ezekért befolyt összegekről szóló elszámolás hiányzik.

Augusztusban Székesfehérvárra visz Falkenberg magával 13800 vég gyolcsot 5 mestenben és az ezért befolyó összegeket különbözőképen számolja el. Először hallunk arról, hogy hozott magával 500 forintot, majd 850, 13 és 407 forintról számol el, amely utóbbi tételben azonban egy kereskedőnő, Bartusch Kromeryn szerepel, mint közvetítő.[80]

Különböző elszámolási tételekből tudunk arról, hogy ez a Falkenberg költségeire nagyobb összegeket kap[81] és talán még rendes fizetést is, semmiesetre sem volt azonban ő olyan kereskedelmi megbízott, akinek akár részesedése, akár egyéb — legalábbis legális — haszna lehetett az üzletek lebonyolításából.

Ezeken a vásárokon történt értékesítéseken kívül egyes más városbeli nagykereskedőknek is ad el a város nagyobb tételekben gyolcsot.

Igy egy Rot Niklos nevű kassai kereskedő 2600 vég gyolcsot vásárolt, amelyért előbb 80 kassai forintot fizet, majd később kifizette az egész érte járó összeget, de hogy ez mennyi volt, azt már a számadáskönyv nem mutatja.[82] Ugyanez a Rot Niklos átvett később 2500 vég gyolcsot, amelyért 196 forintot fizetett. Egy Johannes de Schitnik nevű kereskedőnek hitelre szállít a város 4500 vég gyolcsot, amelyet ez részletekben fizet meg. Később 4 mestent, amelyet 11000 végnek számítanak, vesz át ugyanez a Johannes de Schitnik.[83] Egy Mihály nevű besztercebányai kereskedő 900 vég gyolcsot vásárolt Bártfán, amelyet teljes összegben egyenlít ki. (Hogy ez mennyi volt, azt a számadáskönyvek nem tüntetik fel.)[84] Ugyancsak egy Schwarcz Hanns nevű meg nem határozott tartózkodási

[80] Nicolaus Falkinberger ducit secum Budae vyr mestin cum sindone. In prima sunt 2700, in secunda 2900, in tertia 3000, in quarta 2950 golcz. Idem adduxit in die beati Ladislai 52 pfunt zaferran, quodlibet talentum pro 600 den. Item portavit 600 et 35 flor. Cassovienses parata in pecunia. Item portavit nobis 500 flor. Cassovienses. (Számadáskv. 199. l.) — Nicolaus Falkenberger ducit secum 20000 et 3700 golcz et 200 leymith ad forum sanctae Margarethea et recipit Cassoviae 950 leymith. (Számadáskv. 199. l.) — Falkinberk ducit ad Albam Regalem 5 mesten ad festum Stephani regis. Falkinberk sicut venit de alba regali praesentavit nobis 500 flor. camerae. Item praesentavit nobis 850 flor. Cassenses. Item praesentavit nobis 13 flor. Cassenses. Item praesentavit nobis 400 et 7 flor. Cassenses ex parte Bartusch Kromeryn. (Számadáskv. 201. l.)

[81] 1424. V. 7. Falkinberg dedimus pro expensis 24 fl. ad Albam Regalem cum sindonibus. (Számadáskv. 197. l.) — Item dedimus Nicolao Falkinberger 2000 den. (1424. VI. 18. Számadáskv. 199. l.) és más hasonló tételek.

[82] Számadáskv. 204. l.

[83] Számadáskv. 205. l.

[84] Számadáskv. 204. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

helyű kereskedő vesz át 4 mesten gyolcsot és 1 mesten finomabb vásznat. A 4 mesten összesen 10950 vég gyolcsot, az 1 mesten 950 vég vásznat tartalmazott. A vászon rőfjét 3 dénárban számítják, a gyolcs ára ismét nincs föltüntetve. Először fizet 400 kamarai forintot, majd Fülöp nevű társa 120 és ismét 100 forintot. Hogy mennyi adósság maradt, azt a számadáskönyv ismét nem mutatja ki.[35]

Sajnos azt, hogy a gyolcs ára mennyi volt, a számadáskönyvek nem tüntetik fel. Csak egy pontos adatunk van erről, amely a Waldawerrel történt elszámolásban található, amely szerint ő 100 vég gyolcsért 14 kassai forintot fizetett. Az a bizonytalanság, amely 15. századi pénzviszonyaink kutatásában fennáll, nem engedi meg, hogy határozott következtetést vonhassunk le ennek az összegnek nagyságáról. Még bizonytalanabb azonban az, hogy mennyi lehetett a város haszna a gyolcs értékesítésénél. Egyetlen pozitív adatunk sincs u. i. arról, hogy mennyit fizetett ki a város 1—1 vég gyolcsért.

Mint a fentiekből kitűnik tehát, a város a vásáron kívüli nagykereskedelemben is jelentős mennyiségű gyolcsot értékesített. Már az 1424. évben is történtek azonban magában a városban is olyan eladások, amelyek a város monopóliumának aláásásához hozzájárultak. Mikor u. i. a város bártfai vászonnagykereskedőknek ad el nagymennyiségű vásznat. Ez az eset áll fenn akkor, amikor Nikolaus Glauchener a hatalmas tétel gyolcsot vásárolta, ezenkívül azonban más bártfai vászonnagykereskedők is vásárolnak a várostól nagyban gyolcsot. Igy egy Cloz Kunstil nevű kereskedő, az előzőkben tárgyalt Georg Kunstil bátyja, egy egész mestent, 2200 véget vett át a várostól. Az 1426-i rendes (nem gyolcsra vonatkozó) számadáskönyv ezenkívül még egy elszámolást őrzött meg ezzel a Clos Kunstillal, amely szerint ő a várossal szemben fennálló követelésére különböző vászonszövőktől kb. 8000 vég gyolcsot vehet át.[36] Nem képzelhetjük el, hogy ez a Clos a 8000 vég gyolcsot saját maga részére vásárolta volna; bizonyos, hogy ő, mint a többi már említett vászonkereskedő ezzel a gyolccsal nagykereskedést űzött. Mint látjuk tehát, maga a város járult hozzá féltve őrzött monopóliuma megdöntéséhez.

A bártfai vászonszövő üzem tehát igen érdekes vegyüléke volt — hogy modern fogalmakat használjunk — a Verlagnak, a kartellnek és a városi monopóliumnak; mindez pedig arra mutat, hogy már a 15. század elején a középkori iparba és kereskedelembe olyan bomlasztó elemek hatoltak, amelyek annak zárt és primitív formáit megbontani alkalmasak voltak.

Lederer Emma.

[35] Számadáskv. 204. l.
[36] Számadáskv. 232. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A NÉMET BIRODALOM ÉS MAGYARORSZÁG PERSONÁLIS UNIÓJA 1410—1439.

1410. szept. 20-án, a Majna melletti Frankfurtban, a Német Birodalom választóinak egy része: Werner trieri érsek, Lajos pfalzi őrgróf és a brandenburgi szavazat leadásával megbízott Frigyes nürnbergi várgróf „minen herren den konig von Ungern" választották római királlyá „. . . és megkérdezék nyilvánosan Friderich várgróf uramat, vajjon a római birodalmat urának, a magyar királynak részére és annak nevében elfogadná-é és vajjon erre hatalma volna-é? Várgróf uram pedig mondá, hogy erre külön hatalma volna és nyilt levélje és pecsétje a magyar királytól. És felolvas vala nyilvánosan egy hatalmazó levelet német nyelven, amelyben ez csakugyan megírva vala".[1]

E választás — bár a többi választófejedelmek csak később s hosszas huza-vona után csatlakoztak Zsigmondhoz[2] — mindkét állam szempontjából igen nagy fontosságú volt. Jogilag ugyan a Német Birodalom és Magyarország, melyek eddig semmiféle közjogi viszonyban nem állottak egymással,[3] csupán csak ugyanazon fizikai személy, mint közös

[1] „und also hiessen die herren alle dri eindrechtlich uberluet uffinlich sagen, daz sie minen herren den konig von Ungern zu Romschem konige gekorn hetten. und liessen da minen herren burggrave Friderich uffinlich fregen, obe er sich des Romschen richs von sins herren wegen des koniges von Ungern und in sime namen annemen wulte und obe er des icht macht hette? da sprach min herre der burggrave, er hette des sunderlich macht und uffen briefe und ingesigel des koniges von Ungern, und ließ da einen machtbrief in dutsch uffinlich lesen, darinne daz eigentlich begriffen waz." Deutsche Reichstagsakten 7, 41 skk. Az itt említett megbízólevél ki van adva: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung Erg. Bd. V.

[2] A. Kaufmann: Die Wahl König Sigmunds. Mitteilungen d. Ver. für Geschichte der Deutschen in Böhmen. Bd. 17. (auch Diss. Göttingen 1879.) — L. Quidde: Kg. Sigmund und das Deutsche Reich von 1410 bis 1419. (I. Diss. Göttingen 1881.) — Th. Lindner: Deutsche Geschichte unter den Habsburgern und Luxemburgern. Bd. 2. 1893. — Hóman-Szekfű: Magyar történet III. 239—240. l.

[3] Ezt a kérdést részletesen tárgyalja: Récsi Emil: Magyarország közjoga a mint 1848-ig s 1848-ban fenállott. Bp. 1861. 151—52. Továbbá: J. Bryce: The holy Roman empire. 1864 ill. 1904. (Magyarul Balogh Ármin ford.: A római szent Birodalom 1903. 196 skk.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

uralkodó alá kerültek, tehát mai fogalmak szerint: tisztán csak personális unióba jutottak,[4] a gyakorlati élet azonban azon határozatlan államszemlélet és fejletlen kormányzati viszonyok következtében, melyet még a késő középkor is felmutat, lényegesen más eredményeket produkált.

A középkori államhatalom az uralkodó személyén nyugszik. A törvényhozás productumai királyi privilegium alakjában jelennek meg s az uralkodó a végrehajtó és igazságszolgáltató hatalmat is személyesen gyakorolja. A legkisebb intézkedések még a középkor vége felé is, „ad mandatum domini imperatoris" vagy „de commissione propria domini regis" expediáltatnak s a legfőbb bírói széken nem egyszer látjuk ülni az uralkodót. E legfőbb hatalom gyakorlásában ugyan, a középkor vége felé mindinkább igénybe veszi azokat, akiket közvetlen környezetében talál, udvara főbb tisztviselőit s familiarisait, de ezek közül csak kevés jut még önálló szerepre, a legtöbb csak „ad hoc" megbízatás, „durante nostro beneplacito", az illető akkor is az uralkodó nevében intézkedik s csak neki tartozik felelőséggel.[5]

A személyes kormányzattal s különösen az államháztartás dominialis jellegével függ össze, hogy a királyok udvara mozgó udvar, mely felváltva az ország különböző részein tartózkodik, hogy ott a kormányzati teendőket, amelyek a localis közigazgatás erejét meghaladják, különösen pedig a legfelsőbb igazságszolgáltatás ügyeit elintézze s az államháztartás súlypontját képező királyi birtokok kezelését ellenőrízze. Egyszersmind így fedezi az udvari és az állami kormányzat költségeit a szétszórtan fekvő királyi dominiumokból s a ius descensus jogán nyert természetbeni productumokból, melyekhez még csak csekély mértékben járul a központi kormányzat kialakulásának nélkülözhetetlen feltétele, a pénzadó.[6]

A kormányzat személyes jellege különösen akkor szembetünő, ha egy uralkodó egyszerre több ország sceptrumát tartja kezében. Ilyenkor nemcsak az összes állam összes kormányzati ágainak lesz ugyanaz a személy a kiinduló pontja, hanem a különböző államok primitív kormányszervei is teljesen összekuszálódnak. Az uralkodó a vele feudalis vagy familiaris viszonyban levő s különböző államból való udvari embereket vegyesen használja országai ügyeinek intézésében. Másrészről azonban az állami igazgatás képviselője, az udvar még nagyobb területet kénytelen

[4] A perszonális unió fogalmára lásd Jellinek: Allgemeine Staatslehre. 5. Aufl. Berlin 1929. 750 skk.

[5] V. ö. K. Eckermann: Studien zur Geschichte des monarchischen Gedankens im 15. Jh. (Abh. zur mittleren und neueren Geschichte. Heft 73.)

[6] V. ö. Nugliseh: Das Finanzwesen des Deutschen Reiches unter K. Sigmund. (Jhb. f. NÖ. und Stat. III. F. 21. Bd. 1901.)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

beutazni, de feladatát így sem tudja mindig betölteni.[7]

Ilyen körülmények között az az államjogi viszony, mely egyrészt a három pápa és három császár korát élő Szent Római Birodalom, másrészt a török világhatalom által fenyegetett Magyarország között azáltal, hogy mindkét államnak ugyanaz a fizikai személy lett fejévé, 1410. szept. 10-én létrejött: többet jelentett, mint tisztán történeti esetlegességet. Mert ámbár — ami a personális unió legfőbb kriteriuma — mindkét állam megtartotta úgy a törvényhozás és az általános kormányzat,[8] mint az igazságszolgáltatás terén[9] teljes önállóságát s ezek gyakorlására közös szervek nem jöttek létre, mégis mivel az 1410 után elkövetkező három évtized alatt, a római királynak és császárnak hosszú éveket kellett tölteni a Szent Római Birodalom területén kívül, Magyarországon, a magyar királynak még gyakrabban s még hosszabb időt a Római Biroda-

[7] „. . . Sacri Romani imperii gubernationem, quam libentissime ubique locorum personaliter ageremus, nisi diversarum occupationum, pro quibus ad utilitatem fidelium per regiones varias frequenter distrahimur multiplicitas obviaret . . ." mondja Zsigmond már kevéssel megválasztása után (1411. jan 24. Bécsi Haus-, Hof-, und Staatsarchiv).

[8] A birodalmi kancellária 15. századi viszonyaira a következő munkák szolgálnak alapul: Th. Lindner: Das Urkundenwesen Karl IV. und seiner Nachfolger. Innsbruck 1882. — Ugyanő: Beiträge zur Diplomatik der Luxemburgischen Periode. Archivalische Zeitschrift IX. (1884) 168—192. (Mindkettő sok tévedéssel.) — Továbbá: Noordijk: Untersuchungen auf dem Gebiete der kaiserlichen Kanzleisprache im XV. Jahrhundert. (Diss. Amsterdam.) Gouda 1925. — Ezenkivül kéziratban használtam Erich Forstreiter-nek a bécsi egyetemen 1925-ben benyujtott értekezését: Die deutsche Reichskanzlei und deren Nebenkanzleien unter Kaiser Sigmund von Luxemburg. (Das Kanzleipersonal und deren Organisation.) Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Reichskanzlei im späteren Mittelalter. Szerzőjének azon lekötelező szívességéért, mellyel e munka értékes eredményeit megismernem engedte, ez úton is köszönetet mondok. Forstreiter munkájának egy részét különben kiadta a Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich XXI. évfolyamában: Simon Amman von Asparn. (Ein Niederösterreicher als Notar in der deutschen Reichskanzlei Kaiser Sigmunds von Luxemburg.) — Legfontosabb segédeszköz azonban, úgy a Zsigmondkori kancellária, mint általában az egész állami élet megismerésére, az a kétkötetes regesta mű, melyet mint a „Regesta imperii" XI. részét W. Altmann adott ki: Die Urkunden Kaiser Sigmunds. Innsbruck 1896—97. — s melyet a következőkben Altmann vagy A. rövidítéssel s a regesta sorszámának kitételével fogunk idézni. A Zsigmondkori tanács viszonyai, úgy a német, mint a magyar irodalomban teljesen feldolgozatlanok. Általános tájékozódásul l. V. Samonek: Kronrat und Reichsherrschaft im XIII—XIV. Jh. Leipzig 1911. ill Hajnik I.: Egyetemes európai jogtörténet a középkor kezdetétől a francia forradalomig. Bp. 1899. A magyar fejlődés szempontjából Szentpétery I.: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 172. skk. és: A kancelláriai jegyzetek Anjoukori okleveles gyakorlatunkban, (Károlyi emlékkönyv 1933. 471 skk.)

[9] Erre nézve l. Franklin: Das Reichshofgericht im Mittelalter I—II. 1867—69., továbbá J. Lechner: Reichshofgericht und kgl. Kammergericht im XV. Jh. (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 7.) A magyar fejlődésre nézve lásd Hajnik Imre alapvető tanulmányát: A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korszakában. (Ért. a tört .tud. k. XV. k. 18).

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

lom s idegen államok területén, az akkori primitív államszervezet s azon nagy nehézségek folytán, mellyel a távolság problémája járt, mindkét állam életében oly változásokat okozott, melyek nem egyszer túlhaladták az uralkodó közös voltából eredő viszonyt. Az uralkodó személyén (persona) keresztül az intézmények (res) is találkoztak, a personális unió áthajolt a reális unió felé, hogy azután, a külső ok megszüntével, ismét visszatérjen a régi keretekbe. A következőkben e különös közjogi viszony hullámzásait fogjuk megrajzolni és pedig először azokat a viszonyokat, amelyeket az 1410-ben létrejött államunió a Német Birodalom életében eredményezett, majd pedig azokat a számra nézve is nagyobb változásokat, amelyek e fontos államjogi alakulat révén Magyarország állami életében felléptek.

I.

Az unió és a Német Birodalom.

A német és magyar állam között, a fentebb látott hasonlóságok dacára is, lényeges különbségek voltak. A német királyi hatalom, még ha azt a császárkoronázás betetőzte is, alapjában véve kevés konkrét tartalommal rendelkezett. Ha talán a 15. században még nem is mondhatjuk el azt, amit J. J. Moser a 18. századról mond, hogy a német császár „keines Schuhes breit Land und Leute hat noch ein Land in seinem Namen regieret wird, noch er die Einkünfte daraus ziehet",[1] mégis igaz az, hogy a német császár hatalma a territoriumoknak a 14. század folyamán történt gyors megerősödése folytán (melyek az önálló iurisdictio után az általános kormányzat s az adóügy tekintetében is függetlenítették magukat a birodalomtól), jóval mögötte állott a magyar királyénak, amely egy emberöltővel később alapul szolgálhatott egy Hunyadi Mátyás birodalmának.

Az uniónak a Német Birodalomra való hatásában (éppúgy mint Magyarországra való következményeiben is) bizonyos periódusok figyelhetők meg. E hatás intenzitása legnagyobb volt azokban az években, amikor Zsigmond a Birodalmon kívül az unió másik államában, Magyarországon tartózkodott s legkisebb akkor, amikor visszatért a Birodalomba, míg Magyarországot illetőleg, mint látni fogjuk, a viszony éppen fordítva volt.

Ez az eset huzamosabb időre háromszor állott elő. Először köz-

[1] Fritz Hartung: Deutsche Verfassungsgeschichte vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart. (Grundriss der Geschichtswissenschaft. Herausgegeben von Aloys Meister, Reihe II. Abteilung 4.) 1914. 3. skk.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

vetlenül a választás után, amikor Zsigmond, mint magyar király természetesen Magyarországon tartózkodott s utána még két évig ott is maradt,[2] másodszor a konstanzi zsinat befejezése után 1419-ben[3] s végül harmadszor a cseh királyság megszerzése után, amikor Zsigmond — kisebb hadjáratoktól eltekintve — 1422—1430-ig, tehát teljes hét esztendeig Magyarországon volt.[4]

A német királynak az unió által okozott többszöri magyarországi tartózkodása elsősorban a kormányzó hatalom gyakorlásának módjára és körülményeire volt hatással. Míg ugyanis a törvényhozás és igazságszolgáltatás gyakorlását Zsigmond a fenti esetekben rendszerint felfüggesztette (a Reichsvicar-i intézmény e tekintetben nem sokat jelentett),[5] addig a fontosabb kormányzati ügyeket külföldről is állandóan intézte s így — az államszervezetnek azon személyi és territorialis strukturája következtében, melyet a fentebbiekben vázoltunk, — nem egyszer előfordult, hogy a Szent Római Birodalom feje, aki eredetileg mégis csak magyar király volt, a német állam különböző szerveit nem tudta mindenben elválasztani a magyartól.

Zsigmondnak német királlyá választása után körülbelül félévig nem volt birodalmi kancelláriája. Azon első okleveleket, melyeket a választás előtt (1410. aug. 5-ről és 6-ról Budáról keltezve) különböző német fejedelmekhez és városokhoz küldött s melyek megválasztása esetére bizonyos igéreteket tartalmaztak,[6] bár azokat Frigyes nürnbergi várgróf is megerősítette, mint magyar király bocsátotta ki a szokott címmel és a magyar felségi pecsét alatt,[7] aminthogy szintén a magyar kancelláriából kelt ama felhatalmazás is (uffen briefe und ingesigel des koniges von Ungern), amellyel Zsigmond Frigyes várgrófot a választás elfogadásával

[2] Altmann 14—380.

[3] Altmann 3813—3937.

[4] Altmann 5396—7707.

[5] V. ö. J. Aschbach: Geschichte Kaiser Sigmunds II. 388, III. 156 skk.

[6] Altmann 1—5, 9.

[7] „. . . orkond dicz brifes vorsigelt mit unser kuniglichen majestat ingesigel. das alles der hochgeborn furste her Friderich burggraff zu Nurmberg unser liber oheim umb unser fleissiger begerung willen mit uns versprochen und auch disen briff mit uns vorsigelt hat. des alles wir burggraff Friderich obgenannt uns auch also erkennen ane alle geverde und haben dorumbe zu des obgenannten unsers gnedigen herren des kunigs von Ungern ingesigel unser eigen ingesigel an disen briff tun hencken . . .“ Deutsche Reichstagsakten I. 18. = Altmann 1—2. Hasonló: Deutsche Reichstagsakten 7, 19, 20, 24 = Altmann 3, 5, s ugyanott 7, 22 = Altmann 9. A müncheni Bayerisches Geheimes Staatsarchiv szives közlése szerint az ott őrzött példányokon (Altmann 1, 3, 9) található magyar királyi pecsét azonos azzal, amelyet Posse: Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige, Bd. II. Tafel 14. Nro. 1. alatt közöl.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

megbízta.[8] S ez a helyzet megmaradt a választás után is. Igy pl. az a levél, melyet 1411. jan. 12-én, tehát az 1410. évi szept. 10. után több mint négy hónap múlva „Sygimund von gots gnaden Romischer konig zu allen ziten" Werner trieri érseknek küldött,[9] még magyar pecsét alatt kelt[10] s bizonyos György alkancellár jegyezte ellen (Ad mandatum domini regis Georgius vicecancellarius), aki valószínűleg azonos azzal a György préposital, akit mint a magyar titkos kancellaria alkancellárját ismertünk meg.[11] Sőt mikor nem sokkal később elkészült a birodalmi titkos pecsét,[12] egyideig ezt is György alkancellár,[13] majd pedig bizonyos Petrus de Wlaschim kezelte,[14] aki bár cseh származású ember volt, de valószínűleg szintén a magyar kancelláriához tartozott,[15] aminthogy az okleveleket is még mindig a magyar kancelláriában állították ki s a magyar registrumkönyvekbe vezették.[16]

Fontosabbak voltak azonban azok a kapcsolatok, amelyek a birodalmi kancellária megalakulása után[17] jöttek létre. Mert ámbár Zsigmond

[8] V. ö. bevezetés 1. jegyzet.

[9] Deutsche Reichstagsakten 7, 53. (Altmann 14).

[10] „...datum Bude sub sigillo regnorum nostrorum Ungarie etc. 12. die januarii anno eorundem 22 Romanorum vero primo."

[11] V. ö. Lindner: Das Urkundenwesen Karls IV. und seiner Nachfolger, 34. l.

[12] Posse i. m. Bd. II. Tafel 13, 4. Legelőször Zsigmondnak 1411. jan. 24-én Budán kelt oklevelén található „...presentium sub nostro regio sigillo testimonio litterarum." (Bécsi Staatsarchiv) Altmann 28.

[13] „Ad mandatum (de mandato) domini regis Georgius vicecancellarius" olvasható Zsigmondnak fentemlített 1411. jan. 12-iki oklevelén kívül, mely magyar pecséttel volt megerősítve, még a következőkön: 1411. jan. 21. Altmann 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 27; jan. 28: Altmann 28.

[14] „Ad mandatum (de mandato) domini regis Petrus de Wlaschim olvasható egy ízben már György idejében, 1411. jan. 21: Altmann 26. a többi mind utána 1411. jan. 31: u. o. 30.; febr. 17.: u. o. 31.; ápr. 19. u. o. 32.; május 4.: u. o. 33, 34, 35.

[15] Noordijk i. m. 16. lásd még Lukcsics cikkét: Uski János. (Századok 1908.)

[16] Két 1411. május 4-én kelt oklevélen, melyet Petrus de Wlaschim jegyzett ellen, ez áll: R^ta. (Altmann 34—35.) Mivel Zsigmond első registrumkönyvében (bécsi Staatsarchiv E registrum), melyet Johannes Kirchen kezdett meg, a legrégibb bejegyzés 1411. júl. 3-ról való, kétségtelen, hogy ezek a magyar registrumkönyvben regisztráltattak, (V. ö. Noordijk i. m. 11. l.) éppúgy, mint Zsigmondnak választása előtt kibocsátott fentebb idézett oklevelei is, melyeken hasonló jel olvasható. A magyar kancellária ezirányú gyakorlatára lásd Hajnik: A királyi könyvek a vegyesházbeli királyok korszakában. (Ak. ért. a tört. t. k. VIII. kötet 3.)

[17] A külön birodalmi kancellária megalakulása a birodalmi kancellária első protonotariusának, Johannes Kirchen-nek megjelenésétől számítható. Petrus Wlaschim utoljára 1411. május 4-én szerepel Budán, Johannes Kirchen pedig először 1411. jún. 30-án szintén Budán és pedig több oklevélen. (Altmann, 39, 42, 43.) Közben 1411. jún. 14-én Zsigmond Temesvárott ad ki egy oklevelet (eredetije a bécsi Staatsarchivban) mely birodalmi ügyben, birodalmi titkos pecsét alatt kelt s szokatlan módon nincs alatta kancelláriai aláírás. Úgy látszik, hogy ekkor történtek bizonyos változások. Zsigmond „kancelláriáját" először júl. 3-án említi (Altmann 44.), s e napról való a legrégibb regisztrált oklevél is.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

azt a tervet, mely kezdetben, úgy látszik felmerült, hogy a birodalmi pecséteket a magyar főkancellárra, a különben német származású (von Alben)[18] Eberhard püspökre bízza s így a két állam legfőbb szerveit egy kézben egyesíti, bizonyos okokból elvetette:[19] mégis az egész kormányzatra nagy fontosságú intézkedést tett azáltal, hogy a birodalmi kancelláriát, mely századok óta a mainzi püspökséghez kapcsolódott,[20] 1411 nyarán a magyar egyház fejére, Kanizsai János esztergomi érsekre bízta,[21] akit így akart kárpótolni a magyar főkancellári méltóságért, amely viszont a 14. század vége óta mindinkább az esztergomi érseki székhez kapcsolódott,[22] amelytől azonban őt korábbi viszálykodásaik közben, 1402-ben megfosztotta.[23]

Ez az intézkedés ugyan — mivel a középkor az állampolgárság fogalmát nem ismerte s az „országlakókban" csupán az uralkodó alattvalóit (fideles) látta,[24] — önmagában nem lett volna feltűnő s mivel Kanizsai Jánosnak nyilvánvalóan csak a cím kellett s az ügyek intézésében nem is akart résztvenni, valószínűleg fontosabb következményekkel nem is járt volna: azonban e személyes motivumból származó kinevezésnek egy másik, szintén személyes motívumból származó következménye is lett, amennyiben az új főkancellár, az akkori idők familiaris szokása szerint, 1411 végén saját egyházi emberét, János esztergomi pré-

[18] Eberhard Windeckes Denkwürdigkeiten. Forstreiter i. m.

[19] Ez látszik egy — egyébként dátum és aláírás nélkül való — levélből, melyet H. Heimpel tett közzé nemrégiben. („Aus der Kanzlei Kaiser Sigmunds." Archiv für Urkundenforschung 1931. 110—180.) „Insuper innotescat vestre reverendissime paternitati, quod iam in instanti fecit complere sigillum maiestatis imperialis astantibus domino cardinali, prelatis baronibus ac militibus in stuba maiori ac dominus Zagrabiensis capiendo sigillum et in sinu reponendo dicebat ridiculose ad me: O, dominus tuus abscidit michi guttur! Et tandem eadem regia maiestas in quadam cyrotheca illud sigillando cum signeto suo in presentia prelatorum et barorum tradidit ad manus meas sub tanta custodia, ut reservarem vestre reverendissime paternitati." (I. h. 148—150. lap.) Heimpel föltevése, hogy e levél 1412. június 25. és július vége között keletkezett és hogy azt egy „kancelláriai tisztviselő" írta Kanizsai János érsekhez, igen helyesnek látszik, a levélíró személye azonban közelebbről is meghatározható, amennyiben az általános helyzetből következtetve, ez kétségtelenül János prépost alkancellár, akiről a következőkben még szólni fogunk, amint hogy ő írta a Heimpel által i. h. 179. l. alatt közölt levelet is. (V. ö. 32. jegyzet.)

[20] Seeliger: Erzkanzler und Reichskanzleien. Innsbruck 1889.

[21] Mint római kancellár először 1411. júl. 8-án említtetik Zsigmond egy Budán kelt oklevelén a tanúsorban (Altmann 58).

[22] Szentpétery: Magyar oklevéltan. 163. lap.

[23] Ugyanott 166. lap.

[24] V. ö. Váczy Péter: A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. Bp. 1932. (Minerva-könyvtár XL.) 37. skk.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

postot nevezte ki alkancellárjává,[25] s ezzel az ujonnan megalakult birodalmi kancellária több esztendőre magyar befolyás alá került.

János esztergomi prépost ugyanis — bár már öregedő ember volt[26] — teljes eréllyel kezdett az ügyek intézéséhez, amelyeket teljesen maga vezetett.[27] Különösen növekedett azonban szerepe Zsigmondnak Magyarországból való távozása után. Míg ugyanis Kanizsai János, mint Zsigmond helytartója továbbra is Magyarországon maradt, addig János prépost, aki mindkét pecsétet önállóan kezéhez kapta,[28] végigkisérte Zsigmondot utazásaiban, Felső-Olaszországban, Aachenben és Konstanzban[29] s intézte a legfontosabb ügyek expediálását.[30] Úgyhogy az emberek előtt, akiknek a római király kancelláriájában valami ügyük volt, úgy tünt föl, hogy ő a király főkancellárja: „. . . ein probst, der in der kantzley oberster canzler war . . ." jegyezték fel róla több helyen is.[31]

Őt azonban, az öregedő magyar főpapot, aki urával az esztergomi érsekkel állandó összeköttetést tartott fenn,[32] bizonyos körök ez előkelő állásban nem szivesen látták s megindult ellene az áskálódás és intrika, amiben a korai renaissance császári udvarában valóban a tökéletességig vitték.[33] „Unum supplico tociens replicando — írja János prépost az urá-

[25] Nevével először 1411. dec. 10-én találkozunk, amikor is ő írja alá a Magyarország és Lengyelország közti szerződést: „Ad mandatum domini regis Johannes prepositus Sancti Stephani." Altmann 150. Életére lásd Lukcsics József fentebb idézett cikkét; Uski János. Továbbá: Forstreiter i. m.

[26] V. ö. XV. századi pápák oklevelei. I. 18. lap. 49. szám.

[27] V. ö. Altmann 206, 243 stb.

[28] Bizonyítja Frankfurt város követének 1414. szept. 2-án kelt levele: „...der gnand ist probst Johann vorgenannt, der auch die maiestat und ingesigel hat." Janssen, Frankfurter Reichskorr. I. 261. Titkos pecséttel vannak megerősítve pl. Zsigmond következő oklevelei: 1413. márc. 10. Udine, 1415. ápr. 11. Konstanz, 1417. márc. 23. Konstanz. Felségivel: 1413. június 27. Trident (Presentium sub nostre maiestatis sigillo testimonio litterarum. — Ad mandatum domini regis Johannes prepositus Sancti Stephani vicecancellarius etc.) Valamennyi oklevél a bécsi Staatsarchivban.

[29] V. ö. Altmann 546, 861, 870, 1310, 1342, 1942, 2417, 2544 stb.

[30] Ő írta alá pl. azt az oklevelet, amellyel Zsigmond az addig általa viselt brandenburgi őrgrófságot és birodalmi főkamarási méltóságot Hohenzollern Frigyes nürnbergi várgrófnak adományozta (Fejér X. 5. 574) s ő jegyezte ellen 1415. ápr. 8-án azt a Huss ellen irányuló intézkedést, amellyel Zsigmond a konstanzi zsinat összes jelenlevőinek menedéklevelét érvénytelennek nyilvánította (Palacky: Documenta mag. Johannis Hus vitam . . . illustrantia. 543.)

[31] Noordijk i. m. 13. Forstreiter i. m.

[32] „Etsi hactenus cessavit meus calamus in scribendo usquequaque de felicibus successibus regie et reginalis maiestatum et de aliis occurrentibus, supplico humillime michi propitius indulgeri, quia non ex negligentia seu torpore, sed potius aliquamdiu a curia regia propter mei absentiam de mandato regio factam circa quosdam principes electores occupatus hoc evenit" olvassuk egy — H. Heimpel által, fentebb idézett helyen (19. jegyzet) 173. lapon kiadott dátum és aláírás nélküli levélben, melyet küldője „Reverendissimo

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

nak — ut saltim iam dignemini de innata benignitate mei misereri et eripere me de laborinto michi intollerabili, quia angustie michi sunt undique et quid faciam, ignoro."[34] Az eredmény végül is az lett, hogy János érsek, aki Zsigmondot 1416-ban Aachenben, majd 1417-ben Konstanzban személyesen is felkereste,[35] 1417-ben a birodalmi kancelláriának eddigi közvetett (prépostja utján gyakorolt) vezetéséről is lemondott s bár a summus cancellarius címet továbbra is megtartotta,[36] hozzájárult ahhoz, hogy a birodalmi kancellária tényleges vezetését „cancellarius" címmel a Hohenlohe családból való György passaui püspök vegye át,[37] aki valószínűleg a pecséteket is megszerezte.[38] György püspök befolyása ettől kezdve növekedett, úgyhogy mikor János prépost nem sok idő múlva 1417. dec. 30-án Konstanzban meghalt,[39] nem is neveztek ki új alkancellárt, hanem György egyedül vállalta a vezetést.[40] Mikor azután János prépost halála után pár hónap múlva (1418. május 1.) János érsek is elköltözött az élők sorából,[41] jóidőre teljesen megszünt a magyar befolyás a birodalmi kancelláriában.

A birodalmi és a magyar kancellária közti kapcsolatoknak azonban második periódusa következett be, amikor Zsigmond a konstanzi zsinat befejezése s a cseh királyság megszerzése után hosszabb ideig (1423—1430.)

in Christo patri et domino, domin Johanni archiepiscopo Strigoniensi, primati et apostolice sedis legato necnon imperialis aule summo cancellario ac regni Hungarie gubernatori et vicario generali, domino suo gratiosissimo" címzett. Hogy e levelet János prépost írta, az annak tartalmából, valamint a fentebb idézett hasonló situatiót mutató levéllel való egybevetésből — kétségtelen. Heimpel szerint e levél 1414 vége felé iratott.

[33] V. ö. Enea Sylvio írását „De miseria curialium" 1444-ből (Fontes rerum Austriacarum stb.), ki mint III. Frigyes secretariusa, az egészet tapasztalatból ismerte.

[34] Archiv für Urkundenforschung 1931. 137. l. A levél előbbi részeiben ez áll: „Verum reverendissime pater et domine mi benignissime, non arbitror esse phas vestre reverendissime paternitati scribere inconvenientia vel ficmenta et a veritate discrepantia et vereor loqui, quia multa et multa sunt, que honorabilis profecto vir dominus Jacobus, prepositus Boznensis, lator presentium, de singulis plenius informatus vestre reverendissime paternitati, michi nota et que sibi patent, recitabit."

[35] Deutsche Reichstagsakten, VII. 311. Ulrich von Richental 99.

[36] Zsigmondak egy 1417. dec. 13-án kiadott magyar királyi oklevelében, mellyel János érseket, mint az ország helytartóját, a királyi jövedelmekről nyugtatja, ez áll: „...reverendissimus in Christo pater dominus archiepiscopus Strigoniensis aule nostre Romano regie supremus cancellarius." Temesvármegye és Temesvárváros okl. 540.

[37] Legelőször 1417. szept 1-én fordul elő „Per dominum Georgum episcopum Pataviensem cancellarium Johannes Kirchen." Altmann 2540.

[38] János prépost ugyanis továbbra is alkancellár maradt.

[39] V. ö. Eberhard Windeckes Denkwürdigkeiten. Továbbá: XV. századbeli pápák oklevelei l. 67. lap. 109. szám. Forstreiter i. m.

[40] V. ö. Altmann 3282, 3325, 4035, 4039 stb.

[41] Eubel: Hierarchia I. 2. 464—465.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Magyarországon tartózkodott. Ezen idő alatt történt ugyanis, hogy a birodalmi kancellária vezetésétől betegsége miatt visszavonult,[42] majd kevéssel később meg is halt György passaui püspök[43] s ekkor Zsigmond, aki mint láttuk, már német királysága kezdetén kisérletet tett arra, hogy a birodalmi és a magyar kancellárságot egy kézben egyesítse, most végrehajtotta e centralizációt, amennyiben 1423. őszén János zágrábi püspököt, Eberhard püspöknek testvérét s úgy a püspökségben, mint a magyar kancellárságban utódát,[44] nevezte ki a birodalmi kancellária fejévé,[45] sőt a birodalmi kancellársággal együtt még ráruházta a cseh kancellári tisztet is,[46] melyet úgy látszik már György püspök is viselt.

Igy János püspök — aki amellett etájt s úgy látszik e centralizációval kapcsolatban a magyar titkos pecséteket is elnyerte,[47] sőt azonkívül 1421 óta még királynéi kancellár is volt[48] — tisztán külső körülmények folytán, anélkül, hogy a közjogi helyzet megváltozott volna, elérte azt, ami bátyjának nem sikerült: a birodalmi és a magyar kancellária (éspedig annak mindkét osztálya) egy évtizedre (1423—1433.)[49] közös vezetés alá került, sőt a magyar kancellárnak sikerült elnyernie a personális unió immár harmadik tagjának, a cseh királyságnak legfőbb tisztét is. S e

[42] Utolsó kancelláriai szereplése 1423. jul. 17 Altsohl. Altmann 5570.

[43] Halála napja: aug. 8.

[44] Származásáról lásd Eberhard Windeckes Denkwürdigkeiten. Zágrábi püspök, 1421. febr. 26. óta, mint magyar főkancellár először 1421. okt. 18. óta szerepel. (Szentpétery: Magyar oklevéltan 166. l.)

[45] E tisztségre a legelső adat 1423. jul. 28-ról való. (Ad mandatum domini regis Johannes episcopus Zagrabiensis cancellarius: Altmann 5573.) tehát azt még György püspök életében elfoglalta.

[46] Cseh kancellárságára először csak 1426-ból van adat Zsigmond egy oklevelében, melyben felesége Borbála részére, bizonyos morvaországi birtokokról szóló adományát megerősíti: „...in cuius rei memoriam et efficax testimonium presentes concessimus litteras nostras privilegiales pendentis autentici sigilli nostri simplicis, quo videlicet ut rex Bohemie utimur munimine roboratas. Datum per manus reverendi in deo patris domini Johannis episcopi Zagrabiensis aule nostre et eiusdem reginalis maiestatis eximii cancellarii fidelis nostri dilecti." (Bécsi Staatsarchiv, Altmann 6710). Valószínű azonban, hogy ezt is már 1423-ban elnyerte.

[47] Hajnik szerint (Magyar bírósági szervezet és perjog 59. lap.) Pálóczi Mátyus és Imre a titkos kancellárságot 1423-ig viselték s valóban 1424. márc. 30. Zsigmond egyik oklevelében Pálóczi Máté már nem neveztetik titkos kancellárnak. (Altmann 5832.) János püspök titkos kancellárságára lásd: Tkalčic, Monumenta historica liberae regiae civ. Zagrabiae II. 64.

[48] Szentpétery: Magyar Oklevéltan 166. l.

[49] H. Bresslau szerint (Handbuch der Urkundenlehre I. 533.) János püspök 1423—1432. volt birodalmi kancellár. Mivel azonban Zsigmond utódját Schlick Gáspárt csak 1433. május 31-én nevezte ki birodalmi kancellárrá (Altmann 9436), kétségtelen, hogy János püspök, miként a magyar kancellárságot, úgy ezt a tisztét is, 1433. márc. 14. bekövetkezett haláláig (Tkalčic 1. h. II. 72.) állandóan viselte.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

külső körülmény, az uralkodó tartózkodási helye határozta meg e közösség további sorsát is. Azon hét esztendő alatt, melyet Zsigmond Magyarországon töltött, János püspök valóban személyesen vezette úgy a magyar, mint a birodalmi és a cseh kancelláriát is. „Datum per manus reverendi in Chr. patris Johannis episcopi Zagrabiensis aule nostre summi et secretarii cancellarii" mondják e tájt a magyar (és a cseh) királyi oklevelek,[50] „Ad mandatum domini regis Johannes episcopus Zagrabiensis cancellarius" olvasható ugyanekkor az aláírás a birodalmi kancellária fontosabb kiadványain.[51] Mikor Zsigmond 1430 őszén ismét elhagyta Magyarországot: a közös vezetés is egyszerre megszünt. János püspök ugyan elkísérte a birodalmi kancelláriát Aachenig, ahol még több oklevél kelt az ő keze által,[52] onnan azonban visszatért Magyarországra,[53] a vezetést teljesen átengedvén az alkancellárnak, Schlick Gáspárnak, aki etájt már Zsigmond kormányában nagy befolyásnak örvendett.[54] Mikor azután 1433 tavaszán János püspök meghalt,[55] végleg megszünt minden kapcsolat a két ország legfőbb kormányszerve között.

A másik terület, ahol Zsigmond magyar királysága a birodalmi kormányzatra hatását éreztette: a birodalmi tanács munkája volt.

A birodalmi tanács munkájában még kevesebb volt a szervezettség, mint a kancelláriáéban. Az ügyek intézésében itt sem voltak valami tárgyi reszortok, hanem a tanács tagjai elsősorban azokat az ügyeket intézték, melyek az ő territoriumukkal valami kapcsolatban állottak. Igy például Zsigmond német tanácsosai közül Frigyes nürnbergi várgróf, majd brandenburgi őrgróf és birodalmi főkamarás rendszerint Nürnberg és Brandenburg, valamint az azokkal kapcsolatban álló territoriumok (Lüneburg, Német Lovagrend) és a bambergi püspökség ügyeit intézte.[56] Lajos öttingeni gróf a Dunamenti territoriumok ügyeiben volt relator,[57] Pappenheim marschall Isny város ügyeit szorgalmazta stb.[58]

Különösen feltűnő ez azoknál a tanácsosoknál, akik csak akkor jelentek meg a királyi udvarban, mikor az éppen az ő területükön uta-

[50] Fejér X. 6. 670, 677, 695, 713, 724 stb.

[51] Altmann 5573, 5630 skk., 5911 stb.

[52] Pl. Altmann 7875. 8276.

[53] Lásd. pl. Fejér X. 7. 436, valamint Tkalčic i. m. II. 72.

[54] Noordijk. i. m. 20. l.

[55] V. ö. a 49. jegyzettel.

[56] Nürnbergi ügy: A 1319, 2506, 2693 stb. Brandenburgi: Fejér X. 5 144. Lüneburgi: u. o. 2602. Német lovagrend: u. o. 1412. Bamberg: u. o. 2572. (A nürnbergi várgrófok és a bambergi püspökség közti viszonyra az előbbi időkre nézve v. ö. Paul Schöffel: Das Urkundenwesen der Bischöfe von Bamberg im 13. Jahrhundert. Erlangen, 1929. 26—28. l.) V. ö. Altmann 3920 skk.

[57] Altmann 2460, 2461.

[58] Altmann 2812, 2821, 2827, 3078, 7951, 8311.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

zott át s miután elintézték az őket és territoriumokat illető ügyeket, ismét elmaradtak. 1414. okt. 15-én Heilbronnban Zsigmond parancsot ad egy speieri polgár ügyében: „Ad relationem domini Spirensis et Friderici burgravii Nurenbergensis."[59] 1418. aug. 4-én „zu des marggr. Baden" Johann von Landesperg-nek nemességet és cimert adományoz: „Per dominum Bernhardum marchionem de Baden."[60] 1421. ápr. 23-án Olmüczben megigéri a városnak, hogy tartozását Szent Mihály napjáig megfizeti: „Per dominum Johannem episcopum Olomucensem."[61] 1434. júl. 31-én Ulmban Paul von Aresing-et, Ernő és Vilmos bajor herceg kamarását, valamint ennek testvérét megerősíti birodalmi hübérükben: „Relator dux Vilhelmus"[62] stb.

Igy azután Zsigmond változatos uralkodása alatt, aki hol Londonban, hol pedig a kontinens másik felén, Brassóban vagy Galambócznál tartózkodott, nem egyszer előfordult, hogy valamely birodalmi vonatkozású ügy intézésénél nem volt éppen jelen egyetlen birodalmi tanácsos sem s így — ámbár az ügy teljesen szabályosan a birodalmi kancellária által s a birodalmi pecsét alatt expediáltatott — annak referálását valamelyik magyar tanácsos végezte, akik közül, mint később látni fogjuk, a magyar közjogi felfogás következtében, mindig kellett valakinek az udvarban tartózkodni.

Ilyen eset, amikor birodalmi ügyben magyar tanácsos volt a relator, általában is gyakran előfordult (1415. május 18-án Zsigmond Konstanzban Lajos bajor herceg ügyében Garai Miklós nádor relatiojára intézkedik: Per dominum Nicolaum de Gara comitem palatinum regni Hungariae. Iodocus Rőt canonicus Basiliensis.[63] — 1417. szept. 4-én szintén Konstanzban a cseh klérus ügyében András kalocsai érsek rendel el egy mandatumot: Per dominum Archiepiscopum Colocensem Johannes de Strigonio prepositus et vicecancellarius,[64] rendszeresebben azonban mégis akkor tűnik fel, amikor Zsigmond a birodalom területét elhagyva, Magyarországra vonul. Igy például: 1421. május 22-én Trencsénben a német lovagrendnek szóló mandatumot a magyar tárnokmester és egy német tanácsos közösen rendelik el: Ad mandatum domini regis referente magistro thavarnicorum et Johanne de Swyhow. Michael canonicus Pragensis.[65] — 1424. jun. 12-én Budán Zsigmond Nicolaus Volrat pápai abbreviatort Perényi Miklós magyar udvarmester relatiojára veszi fel familiarisai közé: Ad relationem Nicolai de Peren marescalci

[59] U. o. 1257.
[60] U. o. 3394.
[61] U. o. 4514.
[62] U. o. 10648.
[63] Altmann 1692.
[64] Altmann 2544.
[65] Altmann 4534.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Franciscus.[66] — 1426. aug. 1-én szintén Budán a pisai Bartholomäus Franchi fiainak kiváltsága ügyében János veszprémi püspök (azelőtt magyar alkancellár) intézkedik: Ad mandatum domini regis domino Iohanne episcopo Vesprimiensi referente.[67] — 1430. Pozsonyban, mikor Zsigmond Hadamar von Laber-t szolgálatába fogadta, Rozgonyi István volt a relator: Ad mandatum domini regis domino Steffano de Rozgon referente. Caspar.[68] — Pár nap mulva pedig Georg Rynharten hasonló ügyében Hédervári Lőrinc: Ad mandatum domini regis domino Laurentio Ederwar referente. Caspar.[69]

E tekintetben különösen nevezetes Zsigmond állandó jogtudós tanácsosainak szerepe, akik (mint Benedek székesfehérvári s János pécsi prépost, avagy a világi rendű Csapi László) mint a király bizalmasai s olykor kancelláriai tisztségek viselői is, jóformán minden megkötöttség nélkül intézkedtek úgy a magyar, mint a birodalmi ügyekben. Igy például Benedek prépost a birodalmi kancelláriában relátor 1415-ben s 1417-ben Konstanzban,[70] János prépost szintén 1417-ben Konstanzban,[71] Csapi László 1430-ban Nürnbergben[72] stb. Sőt nem egyszer még alacsonyabb rangú személyek is játszottak hasonló szerepet, igy például Noffry Lénárt udvari katona (később magyar királyi tricesimator), aki nem egyszer szerepel relatorként nemcsak a magyar, hanem a német okleveleken is.[73]

Végül a harmadik terület, ahol Zsigmond magyar királysága a birodalomban befolyását éreztette, inkább csak technikai jellegű volt, de bizonyos fokig szintén voltak közjogi vonatkozásai s ez abban állott, hogy Zsigmond olykor birodalmi ügyben kiadott oklevélre a birodalmi pe-

[66] Altmann 5890.

[67] Altmann 6707.

[68] Altmann 7625.

[69] Altmann 7641.

[70] 1415: Ad relationem domini Benedicti prepositi Albensis. Johannes Gersse. (Altmann 1691.) — 1417: Ad relationem domini Benedicti prepositi Alberegalis. Johannes Kirchen. (Altmann 2205.) Ugyancsak 1417: Ad relationem domini Benedicti Alberegalis prepositi etc. Johannes Kirchen. (Altmann 2401.) Magyar ügyekben szerepel 1421: Relatio domini Benedicti prepositi ecclesie Alberegalis etc. (Temes vm. oklt. 570.) — 1424: Relatio domini Benedicti prepositi Albensis. Lásd még Hazai okmánytár VII. 446.

[71] Referente preposito Quinqueecclesiensi etc. Johannes Kirchen. Altmann 2742.

[72] Altmann 7851.

[73] Magyar okleveleken: 1419. Pozsony: Commissio propria domini regis Leonardo Noffry de Peliske referente. (Zichy okmt. VIII. 387.) — 1430. Pozsony: Relatio Leonardi Noffry de Peliske (Soproni oklt. I. 3. 6.) — Német okleveleken: 1427. Rosenau: „Rex L. Noffri. Caspar." (Altmann 6944.) — 1430. Bécs: „Ad relationem Leonardi Noffer. Rex. Caspar." (Altmann 7725.) — 1430: Nürnberg: „Rex. Ladislao de Chap et Leonardo Noffer referentibus. (Altmann 7851.) — 1433. Róma: „Relator Leonardus Noffry. P. Kalde." (Altmann 9590.)

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

csét (sigillum imperiale)[74] helyett magyar királyi pecsétjét (sigillum regale, sigillum nostrum, quo ut rex Hungariae utimur)[75] tétette. Ez nemcsak olyankor fordult elő, amikor — mint láttuk — 1411 elején még egyik birodalmi pecsét sem készült el s igy György alkancellár néhányszor a magyar titkos pecsétet volt kénytelen használni,[76] hanem a későbbi években is többször volt rá példa és pedig rendszerint olyankor, amikor (Zsigmond magyarországi tartózkodása alatt) a birodalmi pecsétet őrző kancellár valami okból távol volt az udvarból. Igy pl. 1412. okt. 2-án Budán a német lovagrend nagymesterének küldött levelét a magyar (titkos?) pecséttel erősíti meg: „Quas propter absentiam sigilli nostri imperialis, sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur, fecimus consignari."[77] 1428-ban — János püspök közös kancellársága idején — egy Óbudán kelt s Halberstadt város részére szóló birodalmi oklevél szintén a magyar pecsét alatt kelt: „wan wir unser und des richs insigel die zeit nicht by uns hedden."[78] Hasonló eset előfordult Schlick Gáspár kancellársága alatt 1435-ben Pozsonyban, amikor is Vilmos bajor herceghez expediáltatott egy mandatum „versigelt mit unserm insigel, des wir als ein kunig zu Hungern gebruchen, wann wir unsern kanzler mit unserm keiserlichen insigel bi uns nicht haben."[79]

Sőt olykor még az is előfordult, hogy nemcsak a pecsétet adta a magyar kancellária, hanem a kiállítást is ott végezték. 1412 őszén, amikor Zsigmond Magyarországból Felsőolaszországba utazott, a birodalmi kancellária előrement Friaulba, s ő a mellette maradt magyar kancellária által kénytelen expediáltatni a német lovagrendhez intézett mandátumát, amiért is külön kísérő levélben excusálja magát: „Sigillo nostro maiestati et etiam notariis Alemanicis in remotis circa Forum Julii existentibus, propterea litere ad nostram Novam marchiam more solito in Alemanico scripte et sigillo nostre maiestatis sigillate non fuere. Sed ecce illas in Latino sermone et sigillo nostro regali in efficaci forma, ut arbitramur, expeditas, vobis per nuntium vestrum, latorem presentium, duximus destinendas."[80]

[74] V. ö. Heimpel i. h. 153. l.

[75] U. o.

[76] Lásd fent.

[77] Altmann 364.

[78] Forstreiter i. m.

[79] Altmann 11. 218. Lásd még ezenkívül Altmann 382. és 3803.

[80] Heimpel: Aus der Kanzlei Kaiser Sigmunds. (Archiv für Urkundenforschung 1931. — 153. l. nr. 23.), azonban nem a magyar felségi pecsétről van itt szó, mint Heimpel véli (mert azt, mint láttuk, Zsigmond otthon hagyta, hanem csak a titkosról). — Végül megjegyzendő, hogy egy az E registrum 50v. lapján regisztrált oklevél mellé oda van jegyezve: „ista littera est cassata, quia data est nova pro 4 m. flor. et in pignus positum est castrum Cottsee, que fuit sigillata sigillo ungaricali, prout in copia presentibus affixa continetur. (Altmann 604. és Nachträge und Ergänzungen: zu Nr. 604.)

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Ezen hatásoknál, melyek a birodalmi kancellária szervezetében s bizonyos fokig a birodalmi tanács munkájában érvényesültek: sokkal csekélyebbek voltak azok, amelyek a birodalmi igazságszolgáltatást illetik, sőt amennyiben voltak is effélék, ezek is inkább csak indirekt módon jutottak kifejezésre.

A Birodalomban a legfőbb bíráskodási organum a 13. század óta a Reichshofgericht volt,[81] amely kezdetben a német királyok személyes bíráskodását jelentette, később azonban a király személyétől mindjobban elvált s a Hofrichter (vagy más esetről-esetre kinevezett bíró) elnöklete alatt önálló bírósággá alakult, melynek iratai kiadására külön notariusok (notarii curie imperialis) szolgáltak[82] s az iratok megerősítésére külön pecsétje (Hofgerichtssiegel) volt.[83] Önállóságának növekedésével azonban az alóla való exemptiók száma is egyre növekedett, amennyiben a „privilegium de non evocando" és „non appellando" révén (amely két kiváltság később rendszerint együtt járt) mind több territorialis úr vonta el a maga alattvalóit a Reichshofgericht joghatósága alól s így szükségessé vált ismét egy olyan törvényszék, ahol a bíráskodást maga — a iurisdictiójában mindenki fölött álló — király gyakorolta. Ez a törvényszék, mely kezdetben csak a — a kamarát érintő — legfontosabb hűbérügyekben ülésezett s ezért Kammergericht (iudicium camere imperialis) nevet nyerte: Zsigmond német királysága kezdetén, 1415-ben tűnik föl először s ettől kezdve valami félszázadon át megmarad eredeti alakjában: „. . . camergericht, das die kaiserlichen person bedeutet."[84] Ennek megfelelően okleveleit, éppúgy mint a kormányzati intézkedéseket, a rendes kancelláriai tisztviselők adták ki a királyi nagy pecsét alatt s azokat sokszor a rendes kancelláriai registrumokba is bevezették.[85] Bár ugyan olykor már etájt is előfordult, hogy az uralkodó magát mással (így pl. a magister curiae-val)[86] helyettesíttette, ez csak kivételes jellegű dolog volt. A Kammergericht rendes bírósággá csak III. Frigyes alatt lett.

Ennek oka az volt, hogy míg a birodalmi kormányzatot — főképpen a kancellária útján, mely őt mint udvari szerv, mindenüvé követte — Zsigmond külföldről is állandóan gyakorolhatta, addig az igazságszolgáltatás tekintetében lényegesen más volt az államjogi felfogás, amennyiben

[81] Erre s a következőkre nézve főforrás: Franklin: Das Reichshofgericht im Mittelalter. I—II. 1867—69., továbbá J. Lechner: Reichshofgericht und kgl. Kammergericht im 15. Jh. (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 7.)

[82] Lechner i. h.

[83] Képét lásd, Posse: Die Siegel der deutschen Kaiser. Bd. II. Tafel.

[84] Lechner i. h. 73. l.

[85] Ilyen bírósági oklevelek találhatók pl. Zsigmond korából az N registrumkönyvben.

[86] Lechner i. h.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

e téren már a középkor korábbi szakaszaiban kialakult, a középkor végére pedig általánossá lett, hogy az igazságszolgáltatást az uralkodó csak az államterületen belül: „in dem riche" illetőleg mint Magyarországon mondták, csak „infra ambitum regni" gyakorolhatja.[87]

Így azután, amíg Zsigmond a Birodalomban járt, a legfőbb állambíróság, a Reichshofgericht,[88] valamint a még inkább csak ideiglenes jellegű Kammergericht is, állandóan ülésezett[89] (a Hofgericht rendesen a királyi tanácstól különböző helyen, így pl. Konstanzban a Szent-Ágoston rend kolostorában, a Kammergericht, mely tulajdonképen egybeesett a királyi tanáccsal, rendszerint az uralkodó elnöklete alatt)[90]: mihelyt azonban Zsigmond a birodalmat elhagyta, megváltozott a helyzet. Ámbár a Hofrichter,[91] valamint a Hofgerichtskanzlei is (vezetőjének a szorgalmas Petrus Wackernek felügyelete alatt[92]) az uralkodót külföldre is rendesen követték, a határ elhagyása után úgy a Hofgericht, mint a Kammergericht rendszerint beszüntették működésüket s azt addig nem is kezdték el, míg az uralkodó a Birodalomba vissza nem tért.

Ilyen körülmények között természetesen e tekintetben nem is jöhettek létre olyan közösségek, mint azt a birodalmi kormányzat tekintetében láttuk. Azon esetektől eltekintve, ami főképpen 1431-ben Nürnbergben fordult elő gyakorlatban, hogy a Kammergericht ülésein valószínűleg a magyar specialis praesentia mintájára, a közös főkancellár, János zágrábi püspök játszotta az „elnök" szerepét[93] s a döntéseket, (melyek e bíróság szokása szerint a rendes királyi pecsét alatt s a rendes kancelláriából keltek) nem egyszer személyesen expediálta:[94] a közösség fő-

[87] Ezért az idézési formula az uralkodó személyes bírósága elé „das du . . . fur vnsern keyserlich maiestat, wo wir dann uff di czeit in dem riche sin werden, komest . . ." (Bécsi Staatsarchiv 1435. ápr. 5.) illetőleg a magyar stílus szerint: „ubi tunc Deo duce intra ambitum regni nostri Hungarie constituemur." (Hajnik: A király bírósági személyes jelenléte stb.)

[88] Hofrichter oklevelei például: 1431. febr. 17. Nürnberg (Altmann 8267a), 1931. ápr. 11. (A. 8452a) stb.

[89] Kammergericht oklevelei: 1417. ápr. 22. Konstanz (Altmann 2211), 1431. márc. 22. Nürnberg (A. 83691), 1434. jan. 29. Basel (A. 10,006) stb.

[90] Forstreiter i. m.

[91] V. ö. Altmann 6676.

[92] 1419. máj. 1. Visegrád (Altmann 3860), 1426. okt. 23. Buda (Altmann 6794), 1435. jún. 18. Nagyszombat (Altmann 11,117).

[93] A Kammergericht elnöke ugyan névleg továbbra is az uralkodó maradt, de a Beisitzer sorozatban ő szerepel legelől. Pl. 1431. márc 22. két esetben (Altmann 8362, 8369), április 17. (Altmann 8505.)

[94] „Ad mandatum domini regis Johannes episcopus Zagrabiensis cancellarius" aláírással, gyakran azonban az „Ad mandatum domini regis" elhagyásával csak „Johannes episcopus Zagrabiensis cancellarius", ami rendkívül emlékeztet arra a folyamatra, amely a magyar igazságszolgáltatásban kevéssel azelőtt a specialis praesentia regia

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

képpen abban jutott kifejezésre, hogy miként az általános kormányzatban a relatorok között avagy a tanácsokban nem egyszer magyar tanácsosok is szerepeltek, úgy itt az assessorok (Beisitzer) sorában, a német tanácsosok sorában olykor magyar urak is helyet foglaltak (így pl. 1417. ápr. 22. Konstanzban a kölni székeskáptalan és Köln városa, valamint Adolf berg-i herceg perének tárgyalásakor a Beisitzer-sorban Kanizsai János birodalmi főkancelláron kívül ott volt András kalocsai érsek és Simon traui püspök is,[95] míg pl. egy másik pernél 1431. júl. 11-én Nürnbergben Garai Miklós nádort látjuk szerepelni[96]); valamint különösen abban, hogy azon nagy vidéki bíráskodásoknál, (Landsfrieden) melyeket az udvar különböző időkben, s különböző helyeken tartott[97] (s melyek körülbelül azonosak voltak a Magyarországon szokásos generalis congregatiók-kal), az udvari szervek nagyfokú igénybevétele folytán, rendszerint Zsigmond Magyarországról hozott kancellárjai is résztvettek a bíráskodásban, így pl. az 1414-ben Nürnbergben tartott Landfriedenstag alkalmával Benedek prépost[98] s 1430-ban Csapi László és Gathalóczi Mátyás,[99] akik etájt a magyar titkos kancellária alkalmazottjai voltak.[100]

Ezek az esetek azonban csak egészen szórványosak s kivételes jellegűek voltak s még ha nagyon ritkán előfordult is, hogy Zsigmond a birodalom területén kívül bíráskodott (így pl. néhányszor az 1423—30 közötti hosszas magyarországi tartózkodása alatt)[101] ezt is csak akkor tette, ha elegendő számú birodalmi tanácsos gyült össze, akik a döntés illetékességét biztosították, egyébként azonban inkább azt a megoldást választotta, hogy egyes sürgősebb ügyekben valamelyik választó fejedelmet vagy más Reichsfürstöt bízta meg, hogy távollétében döntsenek[102] vagy pedig, ha már több fontos per gyült össze, akkor egy-két napra va-

(majd pedig a personalis praesentia regia) önállósulásához vezetett. (V. ö. Altmann 8362, 8505, 8514 stb.)

[95] Altmann 2211.

[96] Altmann 8693.

[97] L. alább.

[98] Nürnberg város számadáskönyveiben olvassuk ez alkalomból: „propinavimus hern Benedicten unsers herren, des kunigs kanzler acht gr; summa 1 lb." (Reichstagsakten 7, 222. Idézi: Forstreiter i. h.)

[99] Ugyanott: „item propinavimus hern laßla hern Mathesen unsers hern des kungs canzlern in Ungern . . ." (Reichstagsakten IX. 474. Forstreiter i. h.).

[100] I. fejezet 13—14. jegyzet.

[101] 1424. júl. 2-án Visegrádon dönt a Günther magdeburgi érsek és Halle város közti viszályban kancellárja János zágrábi püspök, alkancellárja Ferenc esztergomi prépost, Ferdinánd luccai püspök előzetes vizsgálata alapján. (Altmann 5911.)

[102] Így pl. 1435. jan. 15. Hainburgból meghagyja vejének Albert osztrák hercegnek, hogy egy ügyben ítéljen, „da es deutsche Leute seien und demnach nach deutschen Rechten zu schlichten, die er in Ungarn nicht haben könne." (Altmann 11,009.)

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

lamelyik határvárosba (így rendszerint Bécsbe vagy Pozsonyba) vonult[103] s itt mint illetékes helyen,[104] az odagyűlt tanácsosokkal megtartván a bíróságot, utána visszatért Magyarországba.

II.

Az unió és Magyarország.

Az eddigiekben azokat a közösségeket vizsgáltuk, melyeket az 1410-ben létrejött német-magyar államunió, personális jellege dacára, a Német Birodalom életében létrehozott s arra az eredményre jutottunk, hogy e hatások csak az akkori államszervezet fejletlenségének voltak a következményei s ott is főképpen annak a nehézségnek, melyet az uralkodónak az államterületről való távolléte okozott. Hasonlóak voltak, bár — legalább is a belkormányzat és az igazságszolgáltatás tekintetében — sokkal csekélyebbek, azok a közösségek, melyeket az unió Magyarország állami életében eredményezett.

Az uralkodónak az államterületről való távolléte Magyarországot illetőleg kisebb, rövidebb eseteket nem tekintve tartósabban háromszor állott elő. Először 1412. nov.—1419 jan.-ig, amikor Zsigmondot az aacheni koronázás és a konstanzi zsinat tartották a Német Birodalom területén, sőt egyidőben még a Birodalom területét is el kellett hagynia és idegen államokba (Franciaországba és Angliába) távoznia.[1] Másodszor 1419. dec.—1422. nov. között, amikor a cseh királyság megszerzése és a huszita háborúk szólították Magyarország területén kívül[2] s harmadszor 1430. jún. —1434. okt. között, amikor a császárkoronázás miatt kellett ismét a Birodalomba mennie.[3]

Bár így Zsigmond majdnem háromévtizedes közös uralmának több, mint felét, a magyar államterületen kívül töltötte, mégis — e hosszú külföldi tartózkodás dacára — a német birodalmi és a magyar kormányzat végig szorosan elválasztva maradt egymástól s e tekintetben még kevesebb közösség jött létre, mint a Birodalom esetében láttuk. Zsigmond ugyanis — mivel a magyar királyság, egyrészt kisebb terjedelménél, másrészt a nyugatiaktól lényegesen eltérő szervezeténél fogva sokkal centrá-

[103] 1426. márc. 12—13. Bécsben tart törvényszéket a Hofgericht. (Altmann 6555a. és b.) Egy másik ügyben pedig 1428. dec. 27-ről Óbudáról saját döntésre Pozsonyba idéz. (Altmann 7152.)

[104] T. i. Pozsonyt „német" városnak tekintették.

[1] Altmann 381—3812. sz. Továbbá Ráth Károly: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei. Győr 1861. 115—126. l.

[2] Altmann 3937a—5395. sz. Ráth i. m. 127—132. l.

[3] Altmann 7707a—10942. szám, Ráth 145—151. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

lisabb és tartalmasabb hatalom volt, mint a későközépkori római királyság: e királyi hatalom gyakorlását, úgy mint a német királyit, egy idegen állam területéről semmiképpen sem végezhette, s ezért „nehogy alattvalói, távolléte következtében, mintegy fejetlenül s igazgató és kormányzó nélkül maradván, minden még oly kicsiny kérdésekben és ügyekben is, ő felségét nagy fáradalmakkal és sok kiadásokkal, távoli vidékeken legyenek kénytelenek követni és keresgélni“:[4] hajlandó volt királyi tevékenységének legnagyobb részét az országban hátrahagyott helytartókra, „vicarius“-okra ruházni, magának csupán a legfelsőbb uralkodói jogokat tartván fenn.

E tekintetben Zsigmond mindhárom esetben egyformán járt el, amennyiben a magyarországi kormányzat intézését nem egy személyre bízta, hanem azt mindig több „vicarius“ között osztotta széjjel.

Zsigmond vicariusai az első alkalommal Kanizsai János esztergomi érsek és Garai János nádor voltak, akik bár megbízólevelüket csak 1414 januárjában kapták meg, mégis ezirányú működésüket, ha talán nem is olyan kiterjedt formában, valószínűleg mindjárt Zsigmond eltávozásakor megkezdték, amennyiben már ekkor találkozunk a király nevében kiadott oklevéllel, melyen „Relatio domini palatini“ olvasható.[5] János érsek és Garai nádor azonban (akik közül az első, mint láttuk, birodalmi főkancellár is volt!) helytartói működésüket csak bizonyos megszakításokkal végezték, amennyiben Garai Miklós már 1414 őszén elhagyta az országot, hogy a királynét az aacheni koronázásra kísérje s őt (Zsigmond parancsára a hatalmat néhány főúrra ruházván) 1416 elején János érsek is követte,[6] míg az utolsó évben, János érsek halála után, úgy látszik, Garai Miklós egyedül volt helytartó. — Ettől eltérő helyzet alakult ki Zsigmond 1419—1422 közötti csehországi távolléte alatt, amikor is a király a hely közelsége miatt nem nevezett ki külön vicariusokat, hanem az ügyeket általában a királyi tanács otthon maradt része vitte, míg a baseli zsinat és a császárkoronázás idején György esztergomi érsek, Kelemen győri püspök, Garai Miklós nádor, Pálóczi Máté országbíró s Berzeviczei Péter tárnokmester voltak a királyi vicariusok, akikhez később Rozgonyi Péter egri püspök s Rozgonyi János kincstárnok is járult.[7]

[4] „. . . ne per nostram absentiam regnicole nostri, veluti acephali, rectore et gubernatore destituti, propter quaslibet etiam fortassis leves questiones et causas in remotis partibus, eorum gravibus laboribus et multis expensis, maiestatem nostram sequi et queritare cogantur . . .“ Zsigmond alább említendő vicariusi kinevező okleveléből. (Gábor Gyula: A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban, Budapest 1932. 209. l.)

[5] Hazai Okmánytár VII. 445.

[6] Altmann 1945., közli Zsigmondnak Párizsból küldött mandátumát is tartalmilag, továbbá Deutschen Reichstagsakten VII. 311. és Ulrich von Richental 99.

[7] Zichy Okmt. VIII. 482. ill. Kovachich: Supplementum ad Vestigia Comitiorum. I. 423.) Az egészre nézve v. ö. Gábor Gyula i. m. 25. skk.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Ami a vicariusok hatáskörét illeti. azt Zsigmond 1414-ben a Kanizsai Jánosnak és Garai Miklósnak adott felhatalmazásban részletesen szabályozta s valószínűleg ez szolgált alapul a későbbi esetekben is.

E szabályozás szerint hatalmuk alá tartozott „Magyarországon, Dalmáciában és Horvátországban" mindaz, amire az akkori állam működése kiterjedt, amennyiben jogukban volt (az igazságszolgáltatás teljesen önálló gyakorlásán kívül, amiről később fogunk szólni):

a) A belkormányzat területén: „a mondott országokban" mindennemű tisztségek, méltóságok és hivatalok adományozása s ezek elvétele, valamint minden hivatalos személyektől számadások követelése; továbbá mindennemű, a királyra háramló birtoknak vagy birtokjognak, valamint minden királyi rendelkezés alá tartozó egyházi javadalomnak elfoglalása s azok jövedelmeinek az uralkodó további intézkedéséig való kezelése.[8]

b) A pénzügyi igazgatás területéről: egyrészt mindennemű kamarai jövedelmek (urbura, camerae salium, lucrum camerae, cusio monetarum) bérbeadása;[9] másrészt az összes adók (census et collectae) beszedése és felhasználása, sőt a szükséghez képest újaknak kivetése is,[10] valamint — de csak a királyi tanács előzetes hozzájárulásával — új pénzek verése is.[11] S végül

c) az igazságügyi kormányzat területéről: a kiszabott birságok elengedése s a proscribált országlakosoknak a király személyében való kegyelemadása.[12]

Bár így a király legfelsőbb uralkodói jogainak legnagyobb részét az őt helyettesítő vicariusokra ruházta — elannyira, hogy e helytartók okleveleiket éppúgy a király nevében (Nos Sigismundus stb.) s éppoly közvetlen formulákkal (dicitur nobis, exhibuit nobis quasdam litteras nostras)

[8] Gábor Gyula i. m. 211. l.

[9] Ugyanott 210.

[10] Ugyanott 210.

[11] Ugyanott 211. E pontra nézve lásd Fejér X. 7. 128. ill. Kovachich: Supplementum I. 344. Az egész pénzügyi igazgatásra pedig Zsigmond egy 1417 dec. 13-án Budán kiállított oklevelét, mely szerint egy Konstanzból küldött parancs alapján Garai Miklós nádor, Perényi Péter országbíró, Pelsőczi János tárnokmester s Ozorai Pipó temesi comes, János esztergomi érsek, királyi vicarius összes számadásait átvizsgálták s ezek jelentése alapján neki a királyi oklevél a felmentést megadja. „... habita ratione et calculatione tandem voce unanimi retulerunt, quod ipse dominus Johannes archiepiscopus de et super premissis universis nostris proventibus regiis per ipsum, ut prefertur, in absentia nostre maiestatis perceptis et levatis, eisdem debitam et plenam dedisset et assignasset rationem, super qua quidem debita assignatione rationis preassertorum universorum nostrorum proventuum regalium eundem dominum Iohannem archiepiscopum quietum reddimus et per omnia absolutum." Oklevéltár Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez 540. l.

[12] Gábor Gyula i. m. 211. l. A helytartók által adott kegyelemre példa 1414. márc. 11. Buda: Teleki oklt. I. 396.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

adták ki, mintha a király állandóan saját személyében jelen lett volna[13] — mégis volt egy-két pont, melyek a király legszemélyesebb felségjogai közé tartoztak s melyeknek gyakorlásáról távolléte idejében sem mondhatott le, amennyiben a vicariusi hatalomról szóló oklevél utolsó pontjában kimondotta, miszerint: „azoknak pedig, akik esetleg hűtlenség címén proscribáltatnának vagy már proscibáltattak volna, vagy akik a bíróságon az ország bírái és igazságszolgáltatói ítélete által fej- és jószágvesztésben marasztalnának el, ezen mi helytartóink kegyelmet ne adhassanak, hanem minden ilyen kegyelmezést, nemkülönben pedig mindenféle birtokok eladományozását és egyházi javadalmak fölötti rendelkezést, egyedül felségünk hatalmának akarjuk fenntartani."[14] Sőt ezenkívül, úgy látszik, általában mindenféle kiváltságok adományozását továbbra is személyesen gyakorolta.[15]

Ennek ugyanis az a fontos következménye lett, hogy az államhatalom megosztásával minden esetben az akkori magyar állam két kor-

[13] Lásd pl. Károlyi oklt. I. 10, Teleki oklt. I. 400 s mint különösen érdekeset: Temes vm. oklt. 540. Az okleveleknek a vicariusoktól való eredetét mindössze a kancelláriai jegyzetek árulják el néha. Pl. 1414. márc. 11: „Relatio Nicolai de Gara regni Hungarie palatini ac vicarii regie maiestatis" (Teleki oklt. I. 396), 1414. máj. 21. Buda: „Ad commissionem dominorum Johannis archiepiscopi Strigoniensis et Nicolai de Gara palatini, vicariorum regie maiestatis aliorumque prelatorum et baronum regni etc." (Zimmermann: Urkundenbuch III. 595.) — 1430. szept. 21. Buda: „De commissione baronum" (Somogy-vm. okl. II. 168.) stb.

[14] „... hiis vero, quos propter notam infidelitatis proscribi contingeret aut qui propter notam infidelitatis proscripti extitissent, vel qui in iudicio per sententiam iudicis et iustitiariorum regni in pena capitali et amissione possessionum convincerentur, per eosdem nostros vicarios nullam gratiam impertiri, sed huius modi gratiam faciendi, necnon quarumlibet possessionum donationes et beneficiorum ecclesiasticorum dispositiones solius nostre maiestatis potestati volumus reservari." I. h. 212. Példák 1413. máj. 1. Crisei: Dl. 10014, 1415. jún. 28. Überlingen: N. Múz. L. O. 1415. júl. 16. Lausani: ugyanott, 1417. júl. 10. Konstanz: ugyanott, 1417. júl. 22. Konstanz: ugyanott.

[15] Mint például vámmentesség (1413. ápr. 14. Aryes: Zimmermann, Urkundenbuch III. 565.) adómentesség (1414. júl. 31. Speier: i. m. 626.) továbbá vásárjog adományozása (1415. márc. 10. Konstanz: Teleki okl. I. 407, 1417. szept. 29. Konstanz: Hazai oklevéltár 368, 1421. május 13. Hradistye, M. N. M. L. O. ta. 1431. aug. 10. Augsburg: Somogy vm. Oklt. II. 178), főképen pedig címeradományok, melyeknek túlnyomó része, mint az már régebbi heraldikusainknak is feltünt (V. ö. Turul XIV. k. 8. l., továbbá Magyar Címeres emlékek I. 61) éppen külföldön kelt. Igy pl. 1414. szept. 16. Speier: az Eresztvényi család részére (Magyar címeres emlékek I. 35.) 1414. nov. 8. Aachen: a Bocskai család részére. (Ugyanott III. 17.), 1415. febr. 2. Konstanz: Benedek székesfehérvári prépost és rokonai részére (Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárában őrzött címeres levelek jegyzéke II. 29. Kiadva Turul 1883, 82. l.), 1415. ápr. 12. Konstanz: A Keszői cs. számára (M. c. emlékek, III. 19.), 1416. márc. 26. Párizs: Garai Miklós nádor részére (Áldásy: Jegyzék II. 31.), 1418. márc. 19. Konstanz: Csapi András és rokonai (Károlyi oklt. II. 34). — 1421. márc. 28. Znaim: Reszegei György részére (Ugyanott 58). — 1431. aug. 9. Nürnberg: a Gathali család részére (M. címeres emlékek III. 27.) stb.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

mányszervét, a királyi kancelláriát és a királyi tanácsot is meg kellett osztani.

Ez a megosztás a királyi kancelláriánál, azon differentiáltságnál fogva, mely már a 15. század kezdetére (különböző szervezeti okokból) egy „cancellaria maior" és egy külön „cancellaria secreta" kialakulására vezetett: most igen könnyen ment. Zsigmond ugyanis úgy 1412-ben, mint távollétének második és harmadik esetében is, a cancellaria maior-t,[16] mely mint tudjuk, főképpen a belkormányzatra és az igazságszolgáltatásra vonatkozó ügyeket intézte, tehát éppen azokat, melyek a vicariusok fentebb vázolt jogkörébe tartoztak: a sigillum maius-szal együtt[17] a vicariu-

[16] 1412—1419 között Eberhard, zágrábi püspök főkancellár vezette a kancellária otthon maradt osztályát. Általa keltek — természetesen a hely kivétele nélkül, de mindenkor a nagyobbik, kettős pecsét alatt, mely mint a következő jegyzetben idézett adatok bizonyítják, állandóan otthon volt — többek között a következő oklevelek: 1413. júl. 21: Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztálya, 1414. júl. 24: Teleki cs. oklt. I. 400. 1416. júl. 11: Országos Levéltár Dl. 10,046, 1417. máj. 13: Dl. 10,526. 1418. ápr. 20: Dl. 8832 stb. — Zsigmond csehországi távolléte alatt egy ideig János budai prépost alkancellár (1420. aug. 10: „Datum per manus venerabilis viri Joannis prepositi Budensis aule nostre vicecancellarii" Fejér X. 6. 267.) majd pedig szintén a főkancellár az ujonnan kinevezett János püspök állt a cancellaria maior élén (pl. 1421. okt. 25: Teleki I. 455.) A baseli zsinat és a császárkoronázás idején ugyan János püspök, aki ekkor már, mint láttuk, birodalmi főkancellár is volt, Zsigmondot egy darabig külföldre is elkísérte (V. ö. II. rejezet 52. j.), de azután ő is visszatért Magyarországba, ahol 1433. májusában bekövetkezett haláláig állandóan vezette az ügyeket. (V. ö. Fejér X. 7. 436.) A cancellaria maior tisztviselői közül, mint kétségtelenül itthon levők említtetnek például: 1417. jún. 13. János bácsi prépost alkancellár (Zichy okmt. VI. 454), 1418. júl. 16. Budán: Sebes Imre notarius („magistrum Emericum de Sebes maioris cancellarie nostre notarium . . ." Fejér X. 6. 98.) s 1433-ban, tehát még szintén Zsigmond távollétében „Fabianus maioris cancellarie protonotarius" (M. N. Múzeum Levéltári Osztálya. Idézi Hajnik: A magyar bírósági szervezet és perjog 59. lap. Lásd még ezenkívül az igazságszolgáltatásról szóló részt.

[17] A nagyobb pecsét alatt (sigillo nostro maiori, quo ut rex Hungarie utimur) kelnek például Zsigmond távollétében is a következő oklevelek: 1413. febr. 6: Zágráb (Alsószlavóniai oklevéltár 150.), 1413. okt. 28: Buda (Hazai okmánytár VII. 445.), 1414. márc. 11: Buda (Teleki oklt. I. 396.), 1414. okt. 10: Esztergom (Zimmermann: Urkundenbuch III. 634.), 1415. május 17: Beremen (Zichy VI. 361.), 1416. jún. 1: Buda (Oklevéltár Temesvármegye és Temesvárváros tört 520.), 1417. dec. 13: Buda (U. o. 540.), 1418. júl. 30: Buda (Sopron vm. oklt. II. 45.). — 1419. dec. 19: Buda (Zichy VI. 565.), 1420. szept. 6: Buda (N. M. Levéltári Osztálya), 1421. jan. 13: Buda (Temesvármegye oklt. 564.) 1422. jún. 11: Debrecen (Sztáray oklt. II. 232.). — S ugyanez volt az eset Zsigmond harmadik külföldi utazása alatt is (pl. 1430. szept. 21: Buda, Somogy vm. oklt. II. 168, 1432. jan. 28: Buda, Dl. 12,440, 1433. jan. 28: Buda, Dl. 13,149 stb.) egészen 1434 közepéig, amikor is Zsigmond a császárkoronázás alkalmából készíttett új magyar pecséteket „bizonyos okokból" (mivel t. i. 1433. márciusában János zágrábi püspök főkancellár meghalt s így nem lett volna azt kire ruházni) nem küldte haza, hanem azokat — éspedig úgy a nagyobb, mint a titkos pecsétet — a vele kintlevő Gathalóczi Mátyás pécsi prépostra, mint újonnan kinevezett fő- és titkos kancellárra bízta, még az otthon levő vicariusok 1434

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

sok segítségére Magyarországon hagyta, a kancellária másik részét azonban, mely (mint azt más helyen érintettük) elsősorban a diplomáciai s általában a „titkosabb" jellegű ügyeket expediáltatta, azon ügyek intézésére, melyeket saját intézkedésének tartott fenn, különböző külföldi útjaira magával vitte[18] — s vele együtt a sigillum secretum-ot,[19] sőt talán a királyi könyvek egy részét is.[20]

elejétől kezdve (egy darabig ugyanis a császárkoronázás után is nyugodtan használták tovább a régi sigillum maiust!) Zsigmond visszatértéig György esztergomi érsek pecsétje alatt expediálták a maguk kiadványait. (Lásd erre vonatkozólag Zsigmond 1434. őszén Báselben kelt mandátumát a magyar megyékhez: „Ceterum cum est causis animum nostrum inducentibus, sigilla nostra penes maiestatem nostram reservanda duximus, fidelitati vestre et cuilibet vestrum firmissime mandamus, quatenus universas et singulas literas nostras preceptorias, nomine nostro imperiali et regali scribendas sigilloque reverendissimi in Christo patris, domini Georgii. archiepiscopi Strigoniensis, vicarii nostre maiestatis, cui ad id faciendum cum plena nostra auctoritate mandatum dedimus speciale, consignandas, tamquam proprio nostro sigillatas omnimodam obedientiam adhibere debeatis..." Fejér X. 7. 551. Mátyás prépost keze által kelt Zsigmond privilegialis oklevele 1434. júl. 25-én (Ulmban, v. ö. Altmann 10620): „. . . presentes concessimus literas nostras privilegiales pendentis et authentici *novi* sigilli nostri duplicis, quo ut rex Hungarie utimur munimine roboratas. Datum per manus venerabilis domini Mathie de Gathaloucz prepositi Quinque-eclesiensis, aule nostre supremi cancellarii, fidelis nostri dilecti." Ugyanott 536. Lásd még Szentpétery: Magyar oklevéltan 166. lap.

[18] A titkos kancelláriát Zsigmond első külföldi tartózkodása alatt Perényi Imre, második (csehországi) tartózkodása alatt Pálóczi Máté és Imre titkos kancellárok személyesen vezették (Fejér: Codex diplomaticus X., Lukcsics Pál: XV. századi pápák oklevelei. I. k. 60. l., ezenkívül l. még Dl. 10742 stb.), akiknek György esztergomi prépost (V. ö. Van der Hardt: Magnum Constantiense concilium V. 30., továbbá XV. századi pápák oklevelei I. 60.) illetőleg Chapi László titkos alkancellárok (1420. aug. 16. Kuttenberg: Altmann 4233a, 1422. jan. 13. Zač: ugyanott 4707) voltak külföldön is segítségükre. Mikor azonban, mint tudjuk, Zsigmond 1423 körül a magyar fő és titkos kancellárságot egy kézben egyesítette, a császárkoronázás idejében — a magyar fő- és titkos kancellár otthonmaradása miatt — Mátyás zágrábi prépost titkos alkancellár egyedül vezette külföldre a cancellaria secreta-t. (1430. szept. Nürnberg Deutsche Reichstagsakten IX. 474, 476, 1431. júl. 2. Ugyanott: Fejér X. 7, 928. Altmann 8663, 1431. nov. 25. Milano: Reichstagsakten X. 195, 1432. június, Sienában, Reichstagsakten X. 351. stb.) mig végre is ő lett a közös fő és titkos kancellár. A cancellaria secreta többi tagjai közül mint kétségtelenül külföldön levők említtetnek ezen években: (Uski) János pécsi prépost (1417. dec. 14. Konstanz: Altmann 2742 1418. jan. 11. Konstanz: XV. századi pápák oklevelei 52. l.), Benedek székesfehérvári prépost (1414. szept. Nürnberg: Deutsche Reichstagsakten VII. 222. 1417. ápr. 20. Konstanz: Altmann 2205 1425. aug. 16. Kuttenberg: Altmann 4233a), lásd továbbá Mérai Tamás 1418. aug. 23-án elintézett supplicatioját: „quod ipse illo tempore secretarius Sigismundi etc. regis existens, cum eodem rege ad partis Aragonie se contulit . . ," XV. századi pápák oklevelei I. 73.

[19] Titkos pecsét vagy annak nyomai jól láthatók pl. a következő okleveleken: 1413. máj. 1. Crisei: Dl. 10014, 1415. febr. 8. Konstanz: Dl. 10309, 1416. szept. 29. Calesei: Dl. 10498, 1417. júl. 10. Konstanz: M. N. Múzeum ta., 1421. május 13. Hradistye: ugyanott, 1422. febr. 7. Dwerholcz: ugyanott, 1431. ápr. 19. Nürnberg: Dl. 12373, 1432. okt. 2. Siena: bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Nehezebb volt azonban az elválasztás a királyi tanácsnál, mivel ennél nem alakultak külön osztályok. Itt Zsigmond azt a megoldást alkalmazta, hogy a tanács előkelőbb tagjait, akik különben is nagyrészt azonosak voltak a vicariusokkal, otthon hagyta, míg magával inkább csak a szorosabban vett udvari méltóságokat vitte (mint a magister curiae, magister agazonum stb.),[21] s néhány jogképzett férfiut, akik mint Benedek székesfehérvári prépost avagy Csapi László volt alkancellár már mint állandó tanácsosok szerepeltek az udvarban.[22]

Ellenben az eddigiektől eltérő formák alakultak ki azon rövid idő alatt (1435—1437), amikor Zsigmond a huszita háborúkkal kapcsolatban állandóan a cseh-magyar határon tartózkodott, s felváltva hol Magyarország területére vonult, hol pedig ismét Csehországba ment, ahol éppen halálakor is tartózkodott.[23] Ezen idő alatt ugyanis a király, valószínűleg az egész situatió ideiglenes volta következtében, nemcsak a cancellaria maior-t hagyta otthon, hanem most már a vele ismét szorosabb kapcsolatba jutott cancellaria secreta-t is,[24] s csupán a legsürgősebb ügyek intézésére vitt magával néhány magyar kancelláriai tisztviselőt, Bükki István zágrábi kanonok s protonotarius vezetése alatt,[25] akik azután Zsigmond külföldön kelt okleveleit, melyek egyébként most is teljesen magyar szokás szerint s magyar tanácsosok relaitójára adattak ki:[26] a magyar pe-

[20] „R^ta" jelzés olvasható pl. Zsigmondnak 1413. május 1-én Criseiben kelt oklevelén (Dl. 10014), hasonló 1421. nov. 23-án Brünnben kelt kiadványán (Dl. 11, 155, megvan másik példányban is a Nemzeti Múzeum Levéltári Osztályában. ta.)

[21] Például 1415. márc. 17. Konstanz: „Relatio Michaelis filii Stephani de Zend" (Múzeumi lt. ta.), 1417. május 30. Konstanz: Relatio Philpus de Korogh (Zichy oklt. VI. 445), 1431. aug. 10. Augsburg: „C. p. d. i. Sebastiano de Solyag vicemagistro ianitorum regalium referente". Somogy vm. oklt. II. 178).

[22] V. ö. az I. fej.

[23] Zsigmond itinerariuma ezen idő alatt: 1435. jan. 15. Hainburg, jan. 21.—febr. 10. Bécs, febr. 23.—máj. 10. Pozsony, máj. 20.—jún. 23. Nagyszombat, júl. 6.—aug. 12. Brünn, aug. 29.—szept. 11. Nagyszombat, szept. 15—27. Pozsony, szept. 29. Tata, szept. 30.—nov. 9. Pozsony, dec. 3.—16. Tata, dec. 20.—1436. jan. 30. Székesfehérvár, febr. 14.—ápr. 29. Buda, máj. 3.—7. Pozsony, máj. 17.—23. Bécs, máj. 25. Klosterneuburg, jún. 7.—aug. 18. Iglau, aug. 23. —1437. jún. 29. Prága, júl. 5.—aug. 7. Eger, aug. 9—10. Zaaz, aug. 12.—nov. 9. Prága, nov. 11. Wlaschim, nov. 18—21. Telč, nov. 26. Budwitz, nov. 29.—dec. 9. Znaim. (V. ö. Altmann 11009—12222a, továbbá Ráth Károly i. m. 145—151. l.)

[24] Gathalóczi Mátyás pécsi prépost, fő és titkos kancellár vezetése alatt (l. a 6. jegyzetben idézett oklevelet). Hogy ezen idő alatt is voltak vicariusok, lásd Fejér, X. 7. 648., Továbbá Tkalčic H. 125., ahol is egy 1436. szept. 13. Budán kiadott oklevélen „Ex deliberatione prelatorum et baronum vicariorum" jegyzet olvasható.

[25] Lásd a 30. jegyzetben idézett oklevelet, valamint Szentpétery: Magyar oklevéltan 170. l.

[26] Sőt egy 1437. szept. 9-én Prágában kiadott oklevélen „R^ta" jegyzet is olvasható. (M. N. Múzeum L. O. ta.)

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

csétek távollétében, a birodalmi pecsétek egyike és pedig rendszerint a birodalmi titkos pecsét alatt expediálták.[27]

A magyar közjogi felfogás azonban ezen eljárást, bár hasonló eset, mint láttuk, nem egyszer a birodalmi kormányzatban is előfordult, nem tekintette teljesen megfelelőnek s ezért, ha kevésbbé fontos ügyekben (mandátumok, egyszerű kegyelmi tények stb.[28]) respektálta is az idegen pecsét alatt kibocsátott királyi oklevelet, fontosabb és állandóbb jellegű ügyekben (birtokadomány, privilégiumok megerősítése stb.) mégis az a szokás fejlődött ki, hogy a királyi döntés megtörténte után éspedig valószínűleg mindenkor a felek kívánsága szerint, a kancelláriának ezen külföldi „kirendeltsége" az otthon maradt cancellaria secreta-nak vagy maior-nak küldte meg az oklevélkiállítási parancsot, amely azután azt „Ad literatorium mandatum domini regis (imperatoris)" megjegyzéssel s magyar pecsét alatt expediálta,[29] sőt az így kiállított oklevélre olykor — nagyobb érvényesség céljából — még azt is feljegyezték, hogy a külföldről küldött parancsot magyar tanácsos eszközölte ki s az oklevelet a magyar regisztrumkönyvbe vezették.[30]

*

[27] Ilyenek: 1436. szept. 22. (Dl. 12958), szept. 23. (Múzeum, ta.), okt. 2. Somogy vm. oklt. II. 254.), okt. 16. (Dl. 12964), nov. 4. (Zichy oklt. VIII. 539.) 1437. jan. 12. (Dl. 13005) febr. 7. (Hazai oklevéltár 397), márc. 6. (Frangepán I. 285), ápr. 10. (Dl. 13037), jún. 27. (Múzeum ta.), valamennyi Prágában, ezenkívül pl. 1437. dec. 4. hely nélkül (Zichy oklt. VIII. 611.) 1437. dec. 6. Znaim (U. o. 612.)

[28] A fenti oklevelek ugyanis rendszerint ilyen tárgyúak.

[29] Ilyen oklevelek: 1436. júl. 5. Buda (Dl. 12931); 1436. máj. 31. Buda (Múzeumi Levéltár ta.), 1436. okt. 27. Vác. (Múzeumi Levéltár ta.) 1437. szept. 27. Buda (Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 111) stb.

[30] 1436. jún. 8. Buda: „Ad literatorium mandatum domini imperatoris ad relationem comitis de Aran emanatum" — „R^ta ad registrum regale" (Altmann 11345). — 1436. jún. 22. Buda: „Ad literatorium mandatum domini imperatoris et ad relationem Stephani de Aran comitis Neugradiensis." — „R^ta (Dl. 12919). — 1436. júl. 5. Buda: „Ad literatorium mandatum domini imperatoris." — „R^ta ad liberum regale" (Dl. 12931.) — Viszont, mikor egyszer idegen tanácsos működött közbe, azt is feljegyezték. Ilyen Zsigmond parancsa Késmárk városához bizonyos pénzverési ügyben 1436. jún. 9-ről Budáról datálva, melyen ez a jegyzet olvasható: „De commissione domini imperatoris Thoma de Melanensi per suas literas referente." (Múzeumi levéltár ta.) — Érdekes, hogy ezen felfogástól, miszerint magyar ügyekben a birodalmi pecsét nem lehet teljes érvényű, csupán azon magyar alattvalók tértek el, akik nem tartoztak a közjogi Magyarországhoz: a zsidók, akik 1436. nov. 3-án Prágában a birodalmi titkos pecsét alatt kérték, ill. fogadták el Zsigmondtól már régebben (1431) nyert privilégiumuk megerősítését. Ez az oklevél azért is nevezetes, mert ebből nyerünk felvilágosítást ezen évek kancelláriai viszonyairól: „In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes concessimus literas nostras privilegiales pendentis et authentici sigilli nostri minoris, quo uti Romanorum imperator utimur, aliis nostris sigillis, tam scilicet maiori dupplici, quam etiam minori secreto quibus uti rex Hungarie utimur, tempore exitus nostri de regno Hungarie ad has Bohemie partes, nuper

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Kevesebb volt azon kapcsolatok száma, melyek a magyar és a birodalmi igazságszolgáltatás terén jöttek létre.

Magyarországon a Reichshofgerichtnek tulajdonképen két bíróság felelt meg: a nádori bíróság és az ú. n. „praesentia regia", mely az országbíró (iudex curiae = Hofrichter) alatt működő bíróságot jelentette. Míg azonban a Reichshofgericht, mint láttuk, egészen a 15. század elejéig azonos volt a német király személyes bíráskodásával, addig a nádori bíráskodás már a 13. században s a 14. sz. folyamán maga az országbíró bírósága is teljesen önálló lett, külön (nem királyi) pecséttel s külön kancelláriával rendelkezett s a régi kapcsolatból mindössze annyi maradt, hogy e bíróságot továbbra is praesentia regia-nak nevezték s a hozzá intézett iratokat „domino regi" címezték.

Mivel azonban — hasonló okok folytán, mint a birodalomban — Magyarországon is szükség volt továbbra is a király személyes bíráskodására, itt is létrejöttek bizonyos intézmények, melyek a Kammergericht-re emlékeztetnek, melyek azonban fejlődésükben azt szintén csakhamar elhagyták.

A 14—15. század fordulóján, ha a magyar király a saját személyében ítélt, ezt a bíróságot specialis praesentia regia-nak nevezték. Ez a bíráskodás éppúgy, mint a Kammergericht, a rendes királyi tanácsban történt s oklevelei a nagyobbik királyi pecsét alatt, tehát a nagyobb kancellária útján — a summus cancellarius felügyelete alatt — keltek. Azon gyakori helyettesítés révén azonban, melyet már a 14. század végén a főkancellár végzett, a 15. század elején ez is rendes bírósággá alakult s így — mielőtt a Kammergericht még kialakult volna, — a magyar bírósági szervezetben a legfelsőbb királyi bíráskodás gyakorlására már második intézményt kellett létesíteni. Ez az új intézmény a personalis praesentia regia volt, mely bár fejlődésének első fázisa 1405 volt, mégis nagyobb jelentőségre csak az államunió következtében emelkedett.[31]

E tekintetben ugyanis, mint azt már az előzőekben láttuk, a középkor is eljutott az önálló államiság gondolatához s ezért a birodalmi igazságszol-

facti apud fidelem nostrum venerabilem dominum Matthiam summum cancellarium regni Hungarie nostre maiestatis, certis rationalibus ex causis dimissis et derelictis munimine roboratas. Datum Prage per manus venerabilis magistri Stephani de Byk, archidiaconi cathedralis et canonici ecclesie Zagrabiensis, absente nunc prefato domino Matthia cancellario nostro, onus vicecancellarii, quoad regnum nostrum Ungarie predictum, ex speciali nostre maiestatis commissione atque mandato supportantis, fidelis nostri dilecti . . ." Fejér X. 7. 787 skk.

[31] A magyar fejlődésre nézve lásd Hajnik I. alapvető tanulmányát: A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korszakában. (Ért. a tört. tud. k. XV. kötet 18.), aki azonban a külföldi analógiákat nem eléggé használta fel.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

gáltatás gyakorlását Zsigmond az államterület elhagyása után rendszerint beszüntette, mindazideig, míg ismét vissza nem tért a Birodalomba. A magyar központi bíráskodás ugyan, mely sokkal nagyobb terjedelmű és tartalmasabb volt, semhogy azt akár egy évre is fel lehetett volna függeszteni: Zsigmond külföldi tartózkodása alatt is változatlanul tovább folyt, e tekintetben azonban a külföldön tartózkodó uralkodó még kevésbbé szólt bele az ügyek intézésébe, mint azt az általános kormányzatnál láttuk[32] s mindent a helytartókra és az otthon maradt bíróságokra (nádor, országbíró, specialis praesentia regia) ruházott,[33] amelyek közül a mindenkori kancellár vezetése alatt levő specialis praesentia regia éppen ezen önállóság folytán nagy mértékben kifejlődött s külön kancelláriát alakított magának,[34] míg a vicariusoknak a király személyét helyettesítő bíráskodása a personalis praesentia regia kialakulását mozdította elő.[35]

[32] . . . dantes et concedentes . . . omniaque et singula alia, que in huiusmodi causarum processibus de iure et consuetudine dictorum regnorum nostrorum fieri solita sunt, faciendi, disponendi et ordinandi plenam, puram et omniamodam protestatem" — olvassuk a cremonai megbízólevélben. Később ugyan előfordult, hogy egyes ügyekben személyesen kívánt ítélkezni, de ezekben is csak az ország határain belül. Igy pl. 1436. aug. 12-én Csehországból írja: „Et quia nos predictam causam partes inter prenotatos. dum Deo volente in regno nostro Hungarie constituemur, examinare volumus et iuxta iuris tramite propria nostra in persona adiudicare . . ." stb. Tkalčic i. m. II. 123.

[33] Nádori bíráskodás Zsigmond távolléte alatt: 1415. május 1. Visegrád (Temes vm. oklt. 513), 1417. jún. 4. Buda (U. o. 533). Országbírói: 1417. ápr. 22. Buda (U. o. 532). Specialis praesentia regia: 1416. febr. 10. Buda (Hazai oklt. 361), 1417. jún. 4. Buda (Temes vm. oklt. 533), 1418. ápr. 4. Buda stb. (Zichy VI. 485) stb.

[34] Nevezetesen éppen Zsigmond harmadik hosszas távolléti periodusa alatt 1433-ban találkozunk először a „cancellaria minor" kifejezéssel, amelyet eddig a „cancellaria secreta"-val azonosítottak, amelyről azonban a legújabb kutatások (Szentpétery I.: Magyar oklevéltan 158–160. l.) kimutatták, hogy az a titkos kancelláriával semmi összefüggésbe nem hozható. Ellenben igen valószínű, hogy ez új kancellária, melynek csiráját azon bizonyos Jakab mester működése alkotta, ki már 1401-től mint „specialis presentie maiestatis vicesgerens" majd „diffinitor causarum in speciali presentie nostre maiestatis" s végül 1422. óta mint „protonotarius iudicatus specialis presente nostre" szerepel: hasonló képződmény volt azon szervezethez, mely mint „Hofgerichtskanzlei" éppen Zsigmond korában vált el végleg a rendes kormányzati ügyek kancelláriájától, s melynek feje, Petrus Wacker, kinek működése mindenben azonos volt Jakab mesterével, éppen ezen időben (1424) nyerte el a Hofgerichtsprotonotar (protonotarius curie imperialis) címet.

[35] A personalis presentia oklevelei azonban etájt még, éppúgy mint a Kammergericht-éi is, a rendes (nagy) kancelláriában keltek, csak mikor a personalis presentia — a XV. század végén — önállóvá lett, állította ki ezen okleveleket is a c. minor, amely ettől kezdve mindkét királyi bíróság expeditúráját képezte, mindaddig, mig Mátyás e két bíróságot nem egyesítette. Ettől kezdve a cancellaria minor megfelel a nyugati Kammergerichtskanzlei-nak.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

III.

Közös ügyek.

Az 1410-ben létrejött német—magyar államunió, ámbár mindkét részről állandóak voltak az ingadozások, többé-kevésbbé mindvégig megtartotta personális unió-jellegét:[1] mégis a középkori állami életnek, az előbbieken kívül voltak olyan területei is, ahol az állami önállóság elve még nem érvényesült s ahol a fentiektől eltérőleg oly közösség alakulhatott ki, mely minden tekintetben egy reális unió jellegével bírt.

Ezek azok az ügyek voltak, melyeket a középkor s a korai újkor patrimontális államtana „negotia privata" néven nevez, melyek a velük szembenálló „negotia publica"-tól, főképpen abban különböztek, hogy míg az előbbiek általában az „országlakók" tehát a rendek ellenőrzése alá tartoztak, addig ezeket, mint „magánügyét" az uralkodó szabadon és sa-

[1] E tekintetben jellemző az, hogy oly ügyekben, melyek kétféle birodalmi és magyar vonatkozásúak voltak, egyszerre két oklevelet állítottak ki, egyiket a birodalmi, másikat a magyar kancelláriában. Érdekes példa erre Zsigmond 1423. aug. 5-én Visegrádon kelt mandatuma János zágrábi püspökhöz (tehát a közös főkancellárhoz!) melyben meghagyja neki, hogy a salzburgi érsekség várait és birtokait, melyek Steiermarkban a magyar határ közelében fekszenek, védelmébe vegye. A mandatum két, egymással teljesen egyező példányban állíttatott ki, de az egyik példányt „Ad mandatum domini regis Franciscus prepositus Strigoniensis" jegyezte ellen s a birodalmi pecséttel erősítették meg, míg a másik „De commissione propria domini regis kelt s a magyar pecséttel volt ellátva. (Mindkettő a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban = Altmann 5599). Még jellemzőbb ennél Zsigmond parancsa 1437. júl. 25-ről a csehországi Eger-ből egyrészt a birodalmi másrészt magyarországi alattvalóinak. Mivel ugyanis Zsigmond, (mint az előző fejezetben láttuk), ezen években magyar pecsétjét otthonhagyta, mindkét parancs a birodalmi pecsét alatt kelt, azonban az előbbi distinctio most is megmaradt, mivel az egyik a birodalmi kancellária szokása szerint adatott ki: „Ad mandatum domini imperatoris Marquardus Brisacher", míg a másik magyar szokás szerint: „Commissis propria domini imperatoris" (Az előbbi egy, a második két példányban látható a bécsi Staatsarchivban = Altmann 11905, ill. 11906.) — A közös bíráskodás tekintetében érdekes példa Semouitusnak, Mazovia hercegének Garai János ellen bizonyos magyarországi birtokok ügyében inditott pere. Az ügyet a két állam határán, Pozsonyban tárgyalták 1430. jan. 6-án a király személyes elnöklete alatt, amikor Zsigmond a birodalomba távozása előtt Magyarországon még utoljára törvényszéket tartott. A bizonyítás megtörténte után, amikor is Garai János a magyar királyi könyvre hivatkozott, s azt András prépost, a nagyobb pecsét alkancellárja elő is kereste: Zsigmond az ügyet a körülötte lévő magyar és birodalmi tanácsosok közös itélete alá bocsátotta; „Denique ipsis nostris assessoribus dicte utriusque nationis pro se et distinctim primo paulisper a nostro conspectu semotis ac hinc inde inter se in premissis diu tractantibus et deliberantibus et postmodum in dictum nostrum regium conspectum redeuntibus ac in eorum deliberationibus sub uno sensu et sub uno arbitrio concordando ipsam arbitrariam deliberationem eorum nobis unanimiter recitantibus" hozta meg Zsigmond az itéletet, amely — a per tárgyának megfelelően — a magyar kancellária által expediáltatott (Temesvármegye és Temesvár város oklt. 629).

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ját tetszése szerint intézhette.[2] Bár ezen ügyek fogalmi köre állandóan változott s mindenkor az uralkodó és az állam viszonyától függött, mégis a középkor végén általában a következő ügyek tartoztak alája: 1.) a nemesség és címeradományozás bizonyos formái, 2.) a pénzügy egyes vonatkozásai s főképpen 3.) a hadügy és 4.) a külügy.

Megjegyzendő azonban, hogy ezen „közös ügyek" intézménye, ha általában a modern reális unió jellegét mutatja is, attól mégis lényegesen különbözött. A modern reális uniók államai ugyanis a közös államhatalom gyakorlására rendszerint közös, az egyes államoktól eltérő állami organumokat, közös parlamentet vagy legalább is közös minisztériumot hoznak létre,[3] úgyhogy e közösséget, bár kisebb mértékben még olyan csak félig reális uniónál is megtaláljuk, mint az osztrák-magyar monarchia volt, (amely államunió a maga közös hadügy és külügyével s az erre vonatkozó közös pénzügyével, a modern uniók közül legjobban emlékeztet arra a sajátos államszervezetre, amely Zsigmond és utódja alatt a Német Birodalmat és Magyarországot egy emberöltőn át egybekapcsolta):[4] a Német Birodalmat és Magyarországot összekötő államkapcsolatban azonban efféle közös organum még a közös ügyek intézésére sem jött létre, hanem ehelyett az a kezdetleges szokás alakult ki, hogy efféle ügyek intézésénél rendszerint a német és magyar tanácsosok vegyesen működtek közre, azoknak írásbeli expediálását azonban a császár-király kormányszervei közül az a szerv bocsátotta ki, melynek egyrészt tekintélyénél, másrészt szervezeténél fogva több joga lehetett rá: a birodalmi kancellária.

1.) Azon ügyek között, melyek a császár-király legegyénibb rendelkezése alá tartoztak, mint sajátságosan belügyi vonatkozásuakat, legelső helyen tárgyalhatjuk a nemesség- és címerügyeket.

A középkori „állam", mely a különböző jogállású rendek s teljesen jogtalan elemek különböző társadalmának területi összekapcsolódása volt, az állampolgárság fogalmát nem ismerte. Az állampolgárság helyett a középkori államszemléletben a „fidelitás" fogalma szerepelt, mely az „országlakókat" nem mint egy souverain állam tagjait, hanem csak mint az állam felett álló uralkodó „hiveit" (fideles) tekintette, akiknek az „államban" elfoglalt közjogi állása is tk. csak azon magánjogi viszony correlatuma volt, melyet az illető az uralkodóval szemben elfoglalt.[5] En-

[2] V. ö. Jellinek: Allgemeine Staatslehre, Berlin, 1929.

[3] Lásd pl. Aschehoug: Das Staatsrecht der vereinigten Königreiche Schweden und Norwegen (in Marquardsen's Handbuch).

[4] V. ö. Polner Ödön: Magyarország és Ausztria közjogi viszonya. Bp. 1891.

[5] Lásd erre nézve bár más vonatkozásban Váczy Péter tanulmányát: Magyarország a szimbolikus államszemlélet korában. (Minerva 1932. évf. és Minerva-könyvtár XL. szám).

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

nek a felfogásnak a következménye volt, hogy ha egy uralkodó egyszerre több ország felett uralkodott, egyik országának „fidelis"-ei másik országában is „fidelis"-eiként szerepeltek (ilyen alapon volt pl. lehetséges, hogy Kanizsai János esztergomi érsek vagy Albeni János zágrábi püspök magyar alattvalók léttére birodalmi tisztségeket viseltek) s viszont ha a „fidelitas" jutalmául egyik országban kiváltságokat nyertek, e kiváltságokat uralkodójuk többi országaiban is érvényesíthették.[6]

S fokozott mértékben állott ez azon még inkább csak külsőleges díszről, amely (bár a régebb korok is ismerték) de főképpen éppen Zsigmond alatt, a konstanzi zsinat idején kezdett elterjedni[7] s melynek adományozása még annyira nélkülözött minden közjogi vonatkozást, hogy azt az uralkodók idegen alattvalóknak is adományozhatták :[8] a címerről.[9] Ilyen körülmények között a magyar közjog minden sérelme nélkül megtörténhetett, hogy Zsigmond, aki mindjárt közös uralma elején 1411-ben — és pedig a birodalmi kancellária útján — egy német heroldot, bizonyos Johannes Kunigsberget nevezett ki „Ungerland" néven magyar címerkirállyá,[10] nem egyszer a birodalmi kancellária útján adott magyar híveinek is címert vagy ezzel összefüggő kiváltságokat.[11] Az első ilyen adomány 1415 jan. 26-án Konstanzban Somkereki Antal részére (nobili Anthonio quondam Nicolai de Somkerek nostro et sacri imperii fideli dilecto), aki a római birodalomban teljesített szolgálatokat, nem is teljes címeradomány, hanem csak a már viselt családi címernek „nemességük nagyobb dicsőségére" való megerősítése.[12] Nem sokkal később azonban

[6] Ezt az újkorban fellépő indigenatus-i intézmény csak korlátozta, de nem szüntette meg.

[7] Áldásy Antal : Címertan. (A magyar történettudomány kézikönyve.)

[8] Ilyen pl. 1415. okt. 20. Perpignan-ban I. Ferdinánd aragóniai király címeradománya a Hettyey és Bátéi családok tagjainak. (Magyar címeres emlékek II. 17.)

[9] Mint a legrégibb címeres oklevelek mondják : „De claro throni lumine velut e sole micantes radii, nobilitates legitimo iure procedunt et omnium nobilitatum insignia a regia maiestate dependent, ut non sit dare alicui nobilitatis seu generositatis insigne, quod a gremio non provenit regie claritatis." (Idézett h. I. 31.)

[10] E registrum 31. l. (Kiadta innen Áldásy Antal a Turul 39. kötetében. 1925. 31. l.) Érdekes, hogy mikor 1433-ban Csehország is címerkirályt nyert Zsigmondtól „Behemerland" néven, ezt a kinevezést is a birodalmi kancellária állította ki, de ezt a csehek jogtalannak tekintették. A kinevezés szövege ugyanis a K registrumban (28v) át van húzva s a margón ez áll : „Vide in registro Boemie."

[11] Erre vonatkozólag néhány szempontot érint s néhány példát hoz Csoma József (Turul, XIV. köt. 1896. 9. skk.) : Zsigmond király címerlevelei, valamint Schönherr Gyula (u. o. 36. l.) : A Kölkedi család címeres levele 1429-ből, s Csoma válasza (u. o. 94. l.) : Zsigmond király német birodalmi címerleveleiről. Ezenkívül v.ö. előbbi fej. 15. jegyzetével.

[12] A széki Teleki család oklt. I. 406. Magyar címeres emlékek I. 38. (Altmann nem ismeri.)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

már teljesen új címeradományozással is találkozunk éspedig 1415 márc. 12-én szintén Konstanzban Bossányi Márton részére.[18]

Ilyen adományok még: 1416 okt. 10. Aachenben Jányoki András és Lőrinc, valamint Szászi Lőrinc részére (teljes adomány)[14] 1426 május 1. Esztergomban Alben-i János zágrábi püspök közös főkancellár s annak testvérei Alben-i Henrik pécsi püspök, valamint Alben-i Rudolf részére (címerbővítés),[15] 1429 május 12. Pozsonyban Kölkedi István fiainak (címermegerősítés),[16] 1434 ápr. 20. Báselben Básznai Jánosnak és testvérének Antalnak (teljes adomány)[17] stb.

Megjegyzendő. hogy ezen adományok nagyrésze, bár azok, mint látjuk, nagyrészt külföldön keltek, olykor magyar tanácsosok közbenjárásával s nem egyszer magyar szokás szerint expediáltatott. Igy pl. a Somkereki Antal részére adott címerbővítést ugyanaz a re átor intézte, aki Somkereki Antal ügyeit a magyar kancelláriában is szorgalmazni szokta: Garai Miklós nádor[18] s ugyancsak ezen oklevélen az adományozott címer képe — a birodalmi kancellária szokásától eltérően, mely azt középre szokta festeni, — az oklevél élén volt ábrázolva.[19]

2.) A közös ügyeknek második csoportját képezték a pénzügyek bizonyos vonatkozásai. A külön pénzügyi igazgatás ugyan mindkét államban végig megmaradt, de a jövedelmek felhasználásánál s általában a pénzügyek legfelsőbb kezelésénél — a patrimoniális államháztartás szokása szerint — a különböző szempontok teljesen egybeolvadtak.

Zsigmond 1415. nov. 13-án Konstanzból keltezett oklevelében János nürnbergi várgrófnak azon hadi költségek kárpótlásául, melyeket Magyarországon, a török elleni harcokban viselt, 20.000 aranyat utalványoz Rothenburg, Windsheim, Nürnberg, Schweinfurt és Weissenburg birodalmi városok adójának terhére.[20] Hasonlóképpen 1431. jan. 12-én Konstanzban a magyar titkos kancellária alkancellárjának, Csapi Lászlónak 800 aranyat utalványoz Konstanz és Nürnberg városok terhére,[21]

[13] Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött címereslevelek jegyzéke I. 6. (Altmann nem ismeri.)

[14] Fejér: Codex diplomaticus X. 5. 678.

[15] H registrum 119. (Altmann 6629.)

[16] Magyar címeres emlékek II. 39. (Altmannál nem található.)

[17] Szövege ki van adva: Turul 1897. 91. és Magyar címeres emlékek II. 47. Feljegyeztetett a K registrum 111v lapján. Innen idézi Altmann 10628. szám alatt.

[18] A kancelláriai jegyzet: „Johannes prepositus de Strigonio vicecancellarius. Per dominum Nicolaum palatinum." Somkereki Antal ügyeiben Garai Miklós a relator: 1414. nov. 25, Köln. (Széki Teleki cs. oklt. I. 403.) 1415. ápr. 7. Konstanz (u. o. 409. l.)

[19] V. ö. Áldásy Antal: Cimertan.

[20] Altmann 1905.

[21] Altmann 8062. (Feljegyezve I registrum 99v.)

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

amiből azok már pár nap mulva 615-öt ki is fizettek.[22] Az oklevelek természetesen mindkét ügyben a birodalmi kancellária által keltek.[23]

De viszont a birodalmi kancellária útján expediáltattak egészen más jellegű ügyek is. Igy 1411. okt. 19.-én Pozsonyban Stibor erdélyi vajdának a birodalmi kancellária ad engedélyt arra, és pedig német nyelvű oklevélben, hogy a Lessel Hering-nek elzálogosított Dévény és Scharfenstein várakat kiváltsa,[24] hasonlóképen 1415. júl. 28-án Sessel-ben Eberhart Sachs budai polgárt a birodalmi kancellária biztosítja arról, hogy Zsigmond a neki járó 3356 magyar aranyat febr. 2.-ig kifizeti.[25]

3.) A patrimoniális államháztartás következménye volt, hogy két vagy több állam között, melyek, ha csak ideiglenesen is, közös uralkodó alá kerültek, nemcsak a pénzügyek terén léptek fel közösségek, hanem — ami ezzel szoros kapcsolatban állott — a hadügyek terén is.

Ámbár a legfőbb hadügyi igazgatás, mely ma is az uralkodók legegyénibb jogaihoz tartozik, amit katonai irodájuk által gyakorolnak, e korban a rendes kormányzattól még messzebb állott s a personalis hadvezetés következtében jóformán az írásbeli eszközök igénybevétele nélkül történt, mégis az a kevés nyom, mely az általános hadügyi igazgatás terén maradt, kétségtelenül bizonyítja e téren is a közös jelleget.

Ez a közös jelleg főképpen Zsigmondnak Velence elleni hosszadalmas háborúiban nyilvánult, amelyet első sorban mint magyar király viselt az örökké vitás Dalmácia birtokáért s fővezére is magyar alattvaló, az egyébként olasz származású Ozorai Pipo temesi ispán volt: mégis e háború nemcsak magyar, hanem birodalmi haderővel is folyt s a Magyarországhoz tartozó Horvát- és Szlavonországot, valamint Dalmátia területéről, a Birodalom északolaszországi tartományaiba, Isztriába, Friaulba és Lombardiába is átterjedt.[26]

Igy a birodalmi kancellária által expediáltatott az az intézkedés, amellyel Zsigmond 1411. nov. 3.-án, tehát mindjárt közös uralkodása kezdetén Graf Friedrich v. Ostenburg-ot, Stibor v. Stibrowitz-ot (Stibor vajdát) s Philipp v. Ozora-t (Ozorai Pipót) megbízza Aquilejában és Friaulban a „birodalmi ügyek" átvételével.[27] Hasonlóképpen az a mandátum, amellyel 1412. május 5-én Marczali Miklós erdélyi vajdát s zengg-i gró-

[22] Zsigmond nyugtája erről: Altmann 8215.

[23] Azzal a különbséggel, hogy az elsőnél, mivel akkor Zsigmond nem volt Konstanzban, valószínűleg csak azon membranok egyike használtatott fel, melyeket Zsigmond helytartójának, Frigyes brandenburgi őrgrófnak hátrahagyott. (V.ö. Altmann 1880 b.)

[24] „Per dominum Erenfred de Seckendorf magistrum curie burgravii Nürnbergensis Johannes Kirchen." E registrum 10v. (Altmann 140.)

[25] Ellenjegyzés nincs! E registrum 193r. (Altmann 1181.)

[26] Aschbach: Geschichte Kaiser Sigmunds II. köt.

[27] „Ad mandatum domini regis Johannes Kirchen." E registrum 11r. (Altmann 144.)

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

fot, valamint Maróthi János macsói bánt bízza meg ugyancsak Aquilejában, Friaulban, valamint Toscanaban és Lombardiában hasonló feladattal,[28] valamint az is, amelyben kevéssel később Marczali Miklós hatáskörét Dalmátiára és Horvátországra is kiterjeszti.[29] S ugyancsak ott kelt az az intézkedés, melyben Zsigmond e háború folyamán elrendeli, hogy Friedrich della Torrenak, Ozorai Pipó által elfoglalt dalmáciai vára, Torre visszaadassék,[30] vagy amelyben 1418-ban Konstanzban megengedi Carcianó vár újjáépítését.[31] Sőt e szokás azon állandó katonai igazgatás következtében, mely alatt Magyarország déli tartományai etájt állottak, nem egyszer polgári jellegű ügyekre is kiterjedt. Igy pl. egy alkalommal Zsigmond a birodalmi kancellária útján törvényesíti néhai Mustig István traui polgár leányát,[32] amely város pedig magyar fennhatóság alá tartozott.[33] A relátor ez ügyben Ozorai Pipó volt (Per dominum Philippum de Ozora comitem Themesiensem Iohannes Kirchen), aminthogy különben is gyakran szerepeltek ezen ügyekben magyar relatorok. Igy pl. az utóbb idézett ügyek egyikénél Benedek székesfehérvári prépost,[34] másiknál pedig Simon traui püspök.[35]

4.) A közös ügyeknek legjellegzetesebb és legtartalmasabb csoportját azonban azon ügyek alkották, amelyek a közös uralkodó alá jutott két államnak, a Német Birodalomnak és Magyarországnak a többi államokhoz való viszonyát érintették s melyeket általában külügyeknek nevezhetünk.

Ezt bizonyítják azok az aránylag gyakori tárgyalások,[36] melyek mindjárt Zsigmond közös uralma elején megindultak a Lengyelországgal való békekötésekkel (1411. febr. 1. Thorn: békekötés Lengyelország és a Német

[28] Kancelláriai jegyzet ugyanaz. E registrum 24r. (Altmann 224.)

[29] 1412. május 27. „Ad mandatum domini regis Johannes prepositus Sancti Stephani." E registrum 27r. (Altmann 243.)

[30] „Per Benedictum prepositum Albensem. Johannes prepositus et vicecancellarius etc." E registrumban legelső oklevél. (Altmann 206.)

[31] „Ad mandatum domini regis episcopo Traguriensi referente. Paulus de Tost." F registrum 115. (Altmann 3164.)

[32] E registrum 3v. (Altmann 75.)

[33] A traui püspök, miként a többi dalmát püspökök is, éppen Zsigmond alatt jut be a magyar királyi privilegialis oklevelek záradékába.

[34] Lásd a 30. jegyzetet.

[35] Lásd a 31. jegyzetet.

[36] Ezeket több-kevesebb teljességgel összeállította Horváth Jenő: Magyarország államszerződéseinek jegyzéke. 973—1526. Catalogue des traités de la Hongrie 973—1526. (A Magyar Külügyi Társaság kiadványai: Magyarország szerződései a külső hatalmakkal. Recueil des traités de la Hongrie avec les puissances étrangères. I.) Budapest 1921. 147—172. szám.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Lovagrend között,[37] 1411. nov. 19. Szramovice: békekötés Magyarország és Lengyelország között,[38] 1412. márc. 15. Lubló: szövetség Magyarország és Lengyelország között,[39]) s folytatódtak az Ausztriával, Franciaországgal s Angliával való különböző szövetségekkel (1411. okt. 7. Pozsony: osztrák-magyar határszerződés,[40] 1414. jún. 15. Trieszt: szövetség az unió és Franciaország között,[41] 1416. aug. 15. Canterbury: szövetség az unió és Anglia között,[42]) mig tetőpontjukat a 20-as évektől kezdve azon örökös szövetség- és békekötésekben érték el, melyek a Velencével való háborúval függöttek össze. (1427. május 7. szövetség az unió és Milánó között,[43] 1428. szept. 8. Illyéd: fegyverszünet az unió és Velence között,[44] 1431. febr. 5. Milano: szövetség ismét az unió és Milano között,[45] 1433. jún. 4. Róma, 1435. aug. 31. Nagyszombat, s 1437. jún. 29. Eger: fegyverszünet az unió és Velence között.[46]) stb.

Igy — hogy fenti állításunkat néhány példával igazoljuk — 1412 tavaszán Kassáról Zsigmond János pécsi prépostot, magyar secretariusát és Octavian de Sancto Severino-t együtt küldi XXIII. János pápához;[47] 1425. szept. 26-án Pozsonyban Artandus St. Antoine-i apátot és János budai prépostot a cancellária maior alkancellárját együtt bízza meg, hogy V. Márton pápával szövetséget kössenek;[48] 1428. dec. 8. Temesvárott András császmai prépost szintén a cancellária maior alkancellárja s Ludovicus Catanus jogtudor nyernek megbízatást a Velencével való béketárgyalásokra,[49] míg végül 1431-ben Nürnbergből Brunoro della Scala (Verona és Vicenza birodalmi helytartója), valamint a magyar Tamási László, Hédervári Lőrinc és Mátyás titkos alkancellár nyernek közös megbízatást a Milanoval való szövetségkötésre.[50] Sőt nem egyszer az is előfordult, hogy csakis magyar tanácsosok végezték e tárgyalásokat, mint például 1426-ban a firenzei követek fogadását,[51] avagy 1432-ben a Velencével

[37] Horváth i. h. 147. sz.
[38] Katona: Historia critica XII. 50. l.; Fejér: Codex dipl. X. 5. 120. l.
[39] Fejér: Codex dipl. 10. 5. 252.
[40] U. o. X. 5. 125.
[41] Horváth i. h. 157. sz.
[42] U. o. 160. sz.
[43] U. o. 164. sz.
[44] U. o. 166. sz.
[45] U. o. 168. sz.
[46] U. o. 170—72. sz.
[47] Altmann 12228.
[48] U. o. 6433, bár később e megbizólevelet a közben veszprémi püspökké lett János számára egyedül állíttatja ki. (1426. aug. 22. Altmann 6721.)
[49] Altmann 7148.
[50] Altmann 8663.
[51] 1426. május 11-én Tatán Mátyás zágrábi prépost magyar titkos alkancellár közli

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

folytatott békealkudozásoknál,[52] stb. Mihelyt azonban e diplomáciai ügyek „aktáinak" elkészítéséről és kibocsátásáról volt szó, a magyar kancellária teljesen háttérbe szorult[53] s competentiáját a cancellaria imperialis érvényesítette, amely így lassanként nemcsak a szorosabb értelemben vett diplomáciai ügyeket ragadta magához, hanem általában az összes külföldi levelezéseket, sőt ezeken túl olyan ügyeket is, amelyek mai értelemben véve már nem is tartoznak a külügyek közé.

a) A birodalmi kancellária volt illetékes az összes államszerződések megkötésénél éspedig annak, e korban már feltűnő mindkét formájánál, úgy az „egyszerű", mint az „összetett" diplomáciai eljárásoknál.[54]

α) A birodalmi kancellária állította ki a követeknek adott megbízóleveleket éspedig nemcsak azon esetekben, amikor birodalmi és magyar tanácsosok közösen küldettek követségbe, hanem olyankor is, amikor tisztára Magyarországot érintő ügy volt s csakis magyar tanácsosok voltak a követek. Így — az előbbi esetre fentebb már idézett példákon

a firenzei követekkel, a Velencével kötendő béke feltételeit. (Archivio storico italiano 1842 (4). 227.)

[52] 1432. márc. 25-én Pármában Zsigmond a következőket bizza meg a Velencével való béketárgyalásokkal: Tamási László magyar udvarmestert, Hédervári Lőrinc marsalt. Matiko kewini ispánt s nándorfehérvári kapitányt, Mátyás zágrábi prépostot, a titkos pecsét alkancellárját s Thomsa dalmát-horvát albánt. (Altmann 9086.)

[53] Olyan külügyi természetű oklevél, melyet a magyar kancellária bocsátott ki, ezen évekből csak kivételesen fordul elő. Ilyen Zsigmondnak egy 1426. május 15-én Tatán kelt levele Witold litván fejedelemhez, melyben őt a lengyel királynak a török elleni megsegítésére szólítja föl, s melyet a magyar titkos alkancellár jegyzett ellen. „Ad mandatum domini regis Mathias prepositus Zagrabiensis vicecancellarius." (Altmann 6638.) Egyébként azonban a birodalmi kancellária ilyen irányú működése gyakran csak tisztán az oklevél technikai kiállítása volt, amennyiben a szöveg megfogalmazását a tárgyaló felek kölcsönösen intézték el. Ezt érdekesen illusztrálja Zsigmond megbizottainak 1423. jan. 3-ról Pozsonyból küldött levele Ulászló lengyel király megbizottaihoz (akikkel Késmárkon 1422. végén megkezdték a lengyel-magyar szövetség megújítására vonatkozó tárgyalásokat, de közben uralkodójukat értesíteni visszatértek Pozsonyba!): „Reverende pater et magnifici amici carissimi! Prout pridem magnificus Petrus de Perin et honorabilis dominus Johannes cancellarius coambasiatores nostri cum nostris relationibus et tractatibus *per nos mutuo et invicem in Kezmark conceptis*, prius quam nos ad serenissimum dominum nostrum regem Romanorum et Boemie etc. pervenerunt sibique tractatus huiusmodi enucleatius detexerunt . . . prout credimus, magnificus vir Petrus Henrici magister tavernicorum vobis plene descripsit . . . Idcirco scire placeat, quod dominus noster rex pretendit se hac re aliquem deserere *in notula inter nos utrimque concepta* . . ." G registrum 210. l., ahol a rendesen regisztrált oklevelek után több, a béketárgyalásra vonatkozó jegyzet között található.

[54] V. ö. L. Bittner: Die Lehre von den völkerrechtlichen Vertragurkunden, Berlin 1924. 4. skk. Természetesen a középkorban e tekintetben még nem lehet valami pontos distinctiókat tenni, már csak azért sem, mivel a tárgyalási oklevelek a legtöbbször nem maradtak fenn.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

kívül[55] többek között onnan kelt s „Ad mandatum domini regis Johannes prepositus Sancti Stephani vicecancellarius" bocsátotta ki 1412. okt. azt a credentialis oklevelet, mely bizonyos, meg nem nevezett személyeket megbíz a Szepességnek Ulászló lengyel király részére való elzálogosításával[56] avagy pl. 1432-ben, melyben Zsigmond egy öt tagból álló magyar követséget (nevezetesen Tamási László udvarmestert, Hédervári Lőrinc marsallt, Matiko kevini ispánt, nándorfehérvári kapitányt, valamint Mátyás Miklós alkancellárt és Thomsa dalmát-horvát bánt) küld a Velencével való béketárgyalásokra, s amikor is a megbízólevelet „Ad mandatum domini regis Gaspar Sligk jegyezte ellen.[57]

β) A birodalmi kancellária állította ki úgy az uniót, mint annak csak egyik tagját érdeklő államszerződéseket, illetőleg mivel ezeket rendszerint két példányban készítették el, azoknak a Zsigmond részéről szóló példányát. Igy pl. az unió és Franciaország,[58] s az unió és Angolország között[59] létrejött szövetség avagy a velencei háborúval kapcsolatban létrejött számos fegyverszüneti és békeszerződés[60] oklevelein kívül, a birodalmi kancellária állította ki azon két 1411. okt. 7-én s tíz év múlva 1421. szept. 28-án Pozsonyban Albert herceggel kötött szerződést, melyeknek egyike a Magyarország és Ausztria közötti határokat szabályozza,[61] másika pedig Zsigmondnak fiutód nélküli halála esetére, leányának Erzsébetnek s vejének, Albertnek Magyarországon, (valamint Cseh- és Morvaországban) való örökösödést mondja ki,[62] sőt bár tisztára magyar urak hozzájárulásával s kancelláriai

[55] V. ö. a 47—50. jegyzetekben idézett okleveleket, melyeknek ellenjegyzése a következő: 1412: ismeretlen. — 1425: „Rex Franciscus." — 1428: „Ad mandatum domini regis Petrus Kalde canonicus Zagrabiensis." — 1431: ismeretlen. — Mindezen megbízólevelek a birodalmi könyvekben regisztráltattak is. H 104. — I 14r — I 140.

[56] Regisztráltatott az E registrum 37r l. (Altmann 365.)

[57] Regisztráltatott az I registrum 182v l. (Altmann 9086.)

[58] 1414. junius 25. Trient: „Ad mandatum domini regis Johannes Kirchen." (Altmann 993.)

[59] L. Reichstagsakten VII. 332. (Altmann 1975.), valamint u. o. 341. (Altmann 2236.)

[60] Igy pl. 1433. jun. 4. Róma: Fegyverszünet Velencével 5 évre: „Ad mandatum domini imperatoris Gaspar Sligk cancellarius et comes ac capitaneus terrarum Egre." K registrum 1v (Altmann 9478.) — 1435. aug. 31. Nagyszombat: 10 éves szövetség Velencével: „Ad mandatum domini imperatoris Gaspar Sligk miles cancellarius". K registrum 225—226. (Altmann 11178.) — 1437. jul. 19. Eger (Csehország): A Velencével 1433-ban kötött fegyverszünet meghosszabbítása újabb 9 évre. Kancelláriai jegyzete csupán: „Ad mandatum domini imperatoris", de szintén a bir. reg.-ba vezették. L 59v. (Altmann 11926.)

[61] „Ad mandatum domini regis Johannes Kirchen." E registrum 8v—9. Kiadva: Fejér: Codex diplomaticus X. 5. 125. (Altmann 436.)

[62] „Ad mandatum domini regis domino Georgio episcopo Pataviensi cancellario referente. Franciscus prepositus Boleslavensis." G registrum 97v—98r. Kiadta Katona: Historia critica XII. 382. (Altmann 4612.)

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ellenjegyzés nélkül, de mégis birodalmi pecsét alatt adatott ki 1411. december 10-én Visegrádon a Magyar- és Lengyelország közötti békekötés,[63] s 1412. márc. 15-én Lublóban a két ország közötti szövetségi szerződés okmánya is,[64] valamint ennek 1415. ápr. 20-án Konstanzban[65] s 1423. okt. 30. Késmárkon történt megerősítései is.[66] S — ami mindennek betetőzése volt — a birodalmi kancellária expediálta 1411. nov. 8-án Zágrábban azt a nagyfontosságú oklevelet is, amellyel a pénzzavarban szenvedő Zsigmond 12 szepesi várost és 3 uradalmat elzálogosított.[67]

b) Eme legfontosabb államszerződéseken kívül a cancellaria imperialis végezte általában úgy az unióval, mint a Magyarországgal kapcsolatos összes diplomáciai levelezéseket, így a szentszékhez,[68] a francia[69] és angol uralkodókhoz,[70] valamint főképpen a német lovagrendhez[71] és a lengyel királyhoz,[72] bár azok közül nem egy, mint pl. 1428-ban a német lovagrend néhány tagjának Magyarországra való áttelepítése,[73] 1412-ben a dalmáciai,[74] 1420-ban ill. 21-ben a moldvai és török háborúk kér-

[63] „Ad mandatum domini regis Johannes prepositus Sancti Stephani." Bevezetve az E registrum 14b—15r lapján. (Altmann 150.)

[64] „Ad mandatum domini regis Johannes prepositus Sancti Stephani." Bevezetve E registrum 22v—23. a következő jellegzetes cím alatt: „Littera concordie inter reges Hungarorum et Polonorum." A birodalmi titkos pecsét mellé egyébként a magyar urak is felfüggesztették pecsétjüket. Az oklevelet többek között kiadta Fejér X. 5. 279., azonban a kancelláriai ellenjegyzés nélkül. (Altmann 199.)

[65] Kancelláriai jegyzete, valamint eredetije is ismeretlen. Az E registrumban azonban az előbbi oklevél mellett ez olvasható: „Concordia infrascripta fuit de verbo ad verbum sub sigillo maiestatis imperialis renovata et datum est par literarum concordie per omnia eiusdem tenoris, una pro rege Polonorum et altera pro duce Witawdo, obmissis tamen nominibus prelatorum et baronum infrascriptorum, quorum sigilla in litteras renovatas apposita non fuere." Kiadva Dogiel: Codex diplomaticus regni Poloniae I. 49. (Altmann 1631., akinek figyelmét azonban a fenti registrum-bejegyzés elkerülte.)

[66] Eredetije nem ismeretes. Bevezetve a G registrum 180. lapján, ahol ez áll: „Rex Franciscus." A birodalmi pecsét mellé itt is felfüggesztették a magyar urak is pecsétjeiket: „presentium sub nostre maiestatis et etiam prelatorum, principum et baronum predictorum sigillorum testimonio litterarum." Kiadva többek között: Fejér X. 6. 533.; Katona XII. 403. (Altmann 5493.)

[67] Kancelláriai jegyzete, valamint eredetije is ismeretlen. Bevezetve a G registrum 184v lapján, ahová — tekintve, hogy e kötet csak 1418-tól tartalmaz okleveleket — valószínűleg csak később került. A fentebbiekből következtetve azonban kétségtelenül ez is birodalmi kiadvány. Kiadva többek között: Fejér X. 5. 397.; Katona XII. 127. (Altmann 380.)

[68] Pl. Altmann 667 és kk., 672, 790, 811.

[69] Altmann 681, 432, 938, 2149. stb.

[70] Altmann 560, 938, 948, 958. stb.

[71] Altmann 6887, 7309, 17132.

[72] Altmann 870, 2758, 2866.

[73] „Ad m. d. r. Caspar Slick." Altmann 7139. Lásd még u. o. 7132.

[74] V. ö. 391 a).

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

dése,[75] vagy pl. 1437-ben az újra összehívandó egyetemes zsinat székhelyének Budára való áttétele[76] nem annyira a birodalom, mint inkább Magyarország ügyei voltak.

c) Végül a cancellaria imperialis intézkedett nem egyszer olyan ügyekben is, melyek tk. nem is voltak diplomáciai ügyek. Igy pl. tisztán magyar eredetü s a magyar király alatt álló rendekbe (Szent György rend, Sárkányrend), külföldi tagok részvételénél rendszerint a birodalmi kancellária állította ki a felvételi oklevelet[77] külföldre utazó magyar alattvalóknak nem egyszer ez adott útlevelet[78] s protegálta a magyar alattvalók ügyeit nemcsak a Birodalomban,[79] hanem külföldön is.[80]

[75] „Ad m. d. r. domino Georgio episcopo Pataviensi cancellario referente Franciscus prepositus Strigoniensis." Altmann 4231. Lásd még u. o. 4602.

[76] Altmann 11621.

[77] Ilyen pl. 1412. szept 26-ról Berthold Orsini felvétele. „Ad mandatum domini regis Johannes prepositus Sancti Stephani vicecancellarius etc." E registrum 39v—40r. (Altmann 359.) Avagy 1429. Sándor Witold, Litvánia nagyhercegének felvétele. „Ad m. d. r. Caspar Sligk." Fejér X. 8. 616. (Altmann nem ismeri.)

[78] Ilyen Zsigmond útlevele 1423. február 13-ról a Rómába és a Szentföldre utazó Várdai Mihály részére, melyet ugyan Csapi László magyar alkancellár relatiójára állítottak ki, de a birodalmi alkancellár jegyezte ellen: „Ad m. d. r. domino Ladislao cancellario ungarico referente. Franciscus prepositus Strigoniensis." Zichy-okmánytár VIII. 80.(Altmann nem ismeri.)

[79] Ilyen az az oklevél, melyben 1423. ápr. 5-én Kassán Somodi Péter esztergomi presbitert az aacheni Marienstiftskirche magyar kápolnájára „ad vicariam seu capellam Hungaricam" praesentálja. „Ad mandatum domini regis Franciscus prepositus Strigoniensis." Altmann 5512. V. ö. ugyanott 2497.

[80] E tekintetben nagyon érdekes Zsigmondnak egy supplicatiója a pápához, melyben Matko dalmát-horvát bán Ábel nevü unokaöccsének ügyét támogatja: „Beatissime pater et domine reverendissime! Meruerunt apud nos magnifica gesta magnifici Matkonis bani nostri Dalmatie atque Croatie, quibus in regno nostro Hungarie tam contra Teucros. quam contra alios nostros et Christiane fidei hostes laudabiliter claruit et non solum ipsum dignis honoribus prosequimur, sed et suos omnes ad laudem aliquam promovere studemus etc. . . . Datum Prage die XVIII. mensis Octobris (1437) . . . Sanctitatis vestre devotus filius Sigismundus Dei gratia imperator semper augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie etc. rex. — Ad mandatum domini imperatoris Caspar Slick cancellarius." (M. N. Múzeum L. O. ta.)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

IV.

A reactió.

Bár a fent vázolt közösségek, mint ezt tárgyalásunk menetén állandóan igyekeztünk hangsúlyozni, általában csupán azon szervezeti differentiálatlanság következményei voltak, melyeket a középkori feudális állam felmutat, ez nem jelentette azt, hogy az államunió két tagja, melyek 1410-ben csupán a közös uralkodó tervével mentek az egyesülésbe, az őket egyre gyakrabban ért súlyos vagy kevésbbé súlyos államjogi sérelmeket nyugodtan viselték volna. Ezen sérelmek nagy része ugyan inkább olyan volt, amit csak a legfelsőbb kormányzatba beavatottak ismerhettek, egyes tények azonban ennek a határait is tulhaladták s az akkori államalkotó elemnek, a rendeknek is tudomására jutottak, ahol (azon közjogi s bizonyos fokig nemzetiségi éberség folytán, mely a későközépkorban már benne lappang) a közös uralom túlkapásai ellen kisebb-nagyobb visszahatást váltottak ki.

Sérelmek mint láttuk, mindkét államra nézve egyformán előfordultak. Németországban, ahol hosszú időn át magyar emberek vitték a kormányt, éppúgy, mint Magyarországon, amely egyes ügyek s különösen a külügy tekintetében alárendelt helyzetbe került. Ha azonban mindeme sérelmeket összehasonlítjuk s a Birodalom és Magyarország viszonyát ilyen szempontból is mérlegre vetjük.[1] mégis azt látjuk, hogy az 1410-iki választás által produkált közjogi helyzet Magyarországra sokkal kedvezőtlenebb volt, hiszen itt az unió az egész államszervezetet gyökeresen felforgatta s Zsigmond egész uralma csak provizórikus intézkedések sorozata volt.

Így azután könnyen érthető, hogy míg a birodalomban az ellenhatás inkább csak egyes konkrét alkalmakkor (így pl. Zsigmond uralkodása elején a kancellária magyar vezetése[2] vagy 1429-ben Zsigmond hosszas magyarországi tartózkodása miatt)[3] nyilvánult s a helyzet megvál-

[1] Pl. a külügyek s általában a közös ügyek terén észlelhető alárendeltséget illetőleg nem tévesztendő szem elől, hogy ha ezekben általában a birodalmi kancellária volt is az illetékes, végeredményben azonban azok hosszú ideig mégis csak magyar emberek által intéztettek, amint az a kancelláriai ellenjegyzésekből, melyeket a jegyzetekben állandóan kiírtunk, világosan látható.

[2] V. ö. az I. fejezettel.

[3] Erre vonatkozóan Regensburg város követének a Pozsonyban tartott birodalmi gyűlésről szóló jelentése tartalmaz adatokat: „Item also fordert unser herr der kunig an sand Niklas tag die fursten und stet zu 9 stund. do antwurt der von Maincz unserm herrn dem kunig, und erzelt do im was si sein genaden rieten, fursten und herrn, als oben begriffen ist. und paten darauf, sein genad wolt das also genadikleich aufnemen und der kristenhait zu trost also auf den tag komen gein Frankchfurt oder Nurnberg

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

tozásával rendszerint meg is szünt,[4] addig Magyarországon, ahol minden bajt a közös uralomban láttak, lassanként az államunió egész rendszere ellen fordult s mindinkább annak a megszüntetését követelte.

Ez a reactió természetszerűen Zsigmond halála után robbant ki. Zsigmond utódjának, Albertnek ugyanis, akit magyar királlyá történt megkoronázása után[5] nemsokára (1438 márc. 18) német-római királlyá is megválasztottak,[6] a magyar rendek, Albertnek azon igéretére támaszkodva, melyet koronáztatása alkalmával nekik tett :[7] már semmiképpen sem akarták megengedni, hogy az idegen koronát elfogadja s egy új reális unió következményeit hozza az országra[8] s csak, amikor már a baseli zsi-

und darauf alle herrn und fursten und die stet ernstleich fodern als er des wol macht hiet ; wann, wen si vor von fursten und herrn nach seinem haissen gefodert hieten, ain tail war komen oder sein rat der ander gar nicht ; und mainten, si hieten ain Romisch kunig der si zu fodern hiet. item darauf antwurt unserr herr der kunig, er war fro gewesen das si also dohin komen und ander herrn und stet . . . er hofft auch die sach die er also fur sich genomen hiet das die gotleich und erleich war, darin er ires racz begert hiet. westen si das in chainen sachen zu pessern, des war er willig. *solt man im darin nicht helfen wellen, so kom er an die wort zu Kosteniz die er dem pabst gegeben hiet, das er ainen andern kunig zu dem reich welt der dem pas mocht vor sein. es mocht sich auch noch also darzu machen, e er wolt das die sach sich nicht anders pei im machen solt und im das wort solt pei seinen zeiten zugeschriben werden, er wolt es e noch dem pabst und in ubergeben; und wolt sich des kunigreich zu Ungern tragen, hofft er do hiet er noch prot und wein dieweit er lebt.*" Deutsche Reichstagsakten IX. 360.

[4] A fenti esetekben Kanizsai János lemondása után (v. ö. II. fej.) ill. amikor Zsigmond mégiscsak elment a birodalomba s ott (Nürnbergben) Reichstagot tartott. (Deutsche Reichstagsakten IX).

[5] Fejér XI. 29. skk. Egyébként már ez sem ment simán, amint az Aeneas Sylviusnak Albertről írt életrajzából kitűnik : „Sed cum in Hungariam perrexisset coronarique deberet, fuerunt complures nobiles, qui se nihil de sua electione scivisse contenderent nec eum regem volebant. (Kiadva Fejér ; Codex diplomaticus XI. 389. stb.)

[6] A választásra nézve lásd Deutsche Reichstagsakten továbbá W. Altmann tanulmányát : Die Wahl K. Albrechts II. zum römischen Könige. (Berlin 1886).

[7] E hitlevél szövege eredetiben nincs meg, csak két másolatban (München ; Hof- und Staatsbibliothek, cod. lat. 17543, fol. 220, ill. Melk : Stiftsbibliothek), melyeket G. Beckmann fedezett fel. (V. ö. Deutsche Reichstagsakten XIII. 1. 24.) A kérdéses (13.) articulus (bár Beckmann az egészet másképpen akarja interpretálni) így hangzik : Item quod in isto loco, in quo sumus, nos cum ipsis manebimus et procedemus postea ad domos habitationum nostrarum tam ante coronationem quam post in Hungaria et ibi mansionem more aliorum regum faciemus et continuabimus. (I. h. 3. j.)

[8] „Interim et electores imperii, audita Sigismundi morte, eundem Albertum in regem Romanorum elegerunt miseruntque sibi decretum usque Viennam . . . Hic multa consilia fuerant, an recipi imperium deberet. Nam Hungari contrairi videbantur nec enim bene provideri et imperio et regno suo per unam personam rebantur." (Aeneas Sylvius

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

nat felmentette Albertet a magyaroknak tett ígéret alól,[9] engedtek azon feltétellel,, hogy az új római király koronáztatására csak két év mulva fog a Birodalomba menni.[10] Mikor azonban a helyzet — Albert minden ígérete ellenére — mindenben a régi maradt s az új király, aki Zsigmond három koronája mellett még az osztrák hercegséget is bírta, mindjárt trónralépte után külföldre, Ausztriába és Csehországba vonult, az otthoni kormányt ismét helytartókra bízván:[11] az a sok elégületlenség, mely már három évtized

idézett életrajza Albertről.) Részletesebben látszik a magyarok gondolkozása abból az emlékiratból, melyet Bartholomeus de Vicecomitibus, novarai püspök írt, hogy a vonakodó Albertet a római korona elfogadására birja: „... Sed cur Hungari te impediant? An non etiam eorum regno expediat te esse imperatorem? Vide, quia saluti proprie restitunt; et consulendum est etiam nolentibus, quando quod bonum est, nesciunt. ... Quin et imperium regno, regnum imperio sustentatur; plus quoque hoc nomen imperii, ubicunque sit imperator, regno proderit, quam si rex in Hungaria presens maneat. Quamquam imperatori quis prohibebit personaliter in Hungaria commorari, cum et illa non sit sepia imperio sedes? Quod si nollent Hungari propter absentiam te fieri imperatorem, sic nec Bohemorum regnum suscipere opportebat: quia et propter regnum Bohemie sepe te necesse abire erit. At sicut Hungariam Bohemie vires iuvare possunt, sic regnum utrumque vires imperii; et facta duorum regnorum cum imperio coniunctione, incredibile est, quantum robur connectatur . . ." (Ki van adva Fejér: Codex diplomaticus XI. 48. skk.)

[9] Fejér említi a navarrai püspök fent idézett leveléhez csatolt jegyzetében: „Fuerat etiam per Fridericum aliosque Austrie duces postulatus, a patribus autem concilii Basiliensis religione, Hungaris data, solutus pronunciatus."

[10] Windecke mondja (i. h. 453. l.) „do goben ime die fürsten frist zwei jor heruß in das rich zu komen." V. ö. Altmann; Die Wahl Albrechts II. 68. l.

[11] A helyzet Albert ezen távolléte alatt általában ugyanaz volt, mint Zsigmond utolsó (1435—37. közti) távolléte alatt. A kormányt most is a királyi tanács vitte, melynek segítségére György esztergomi érsek vezetése alatt s a sigillum secretummal együtt (Albert alatt nagy pecsét nem volt) otthon maradt az egész kancellária (pl. Frangepán oklevéltár I. 306., Máramarosi diplomák 307, Zichy okmánytár VIII. 622., valamint Fejér XI. 115.) míg Albert a maga elég számos okleveleit, Zsigmondhoz hasonlóan, szintén birodalmi sőt nem egyszer osztrák hercegi pecsétje alatt expediálta (pl. Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztálya, törzsanyag: 1438. jún. 1. továbbá Soproni Oklevéltár I. 3. 161, 168, 169. s Fejér XI. 77. 115.) sőt olykor az is előfordult, hogy az egyes magyarországi német városok ügyében teljesen az osztrák kancellária intézkedett. (Igy pl. egy alkalommal Pozsony várost érintő ügyben: „Geben Wienn an Eritag vor dem heiligen ostertag, anno etc, tricesimo octavo unser reich zu Ungern im ersten jar, unter unserem insigl, das wir in unserm fürstentum Österreich gepracchen. — Ad mandatum domini regis Bh. Dos. referente." Fejér XI. 75). A helyzet komplikálására mindehhez hozzájárult az is, hogy 1438 közepétől kezdve a Csehországból visszatérő királyné, Erzsébet, aki magát a magyar trónon férjével egyenlő rangúnak tekintette (V. ö. Fejér XI. 257.) mindinkább részt követelt a kormányzásban (Pl. 1438. nov. 15.: „De commissione propria domine regine ac prelatorum et baronum universorum." Fejér X. 101. — 1438. nov. 16.: „De commissione domine regine." Károlyi oklevéltár II. 212. — 1439. jan. 10.: „De commissione domine regine ac prelatorum et baronum nostrorum." Zichy oklevéltár VIII. 645. stb.) sőt nem egyszer a királyi tanácstól teljesen függetlenül a saját nevében és saját kancelláriája által intézkedett. (Ilyen pl. 1438. jún. 21. Buda: „Elisabeth Dei gratia Hungarie. Dalmatie, Croatie etc. regina

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

óta egymásra halmozódott, Albert távollétével egyenes arányban növekedett s régi közjogi jellegét levetve, nemzetiségi mozgalommá változott[12] s teljes erejével az országra nehezedő idegen uralom s annak minden correlatuma ellen fordult, nem kimélvén magát az idegen származású uralkodót sem, ki népének nyelvét még nem tudta elsajátítani.[13]

Az 1439. év májusában, Albert hazatértének hírére, Budára egybegyült forradalmi országgyűlés[14] — melynek praeludiumát a magyar és német polgárok között keletkezett elkeseredett utcai harc képezte[15] — addig, sőt azután is szokatlan módon és hangon, olyan követeléseket terjesztett a király elé és fogadtatott el vele, melyek hívatva voltak az egész rendszert egy csapásra megszüntetni s az országban minden idegen behatásnak egyszersmindenkorra végetvetni.[16] Miután ugyanis mindjárt a decretum elején kimondotta, hogy „ennek az országnak régi törvényeit és szokásait és bármily rendű országlakosoknak, úgy egyháziaknak, mint világiaknak jogait . . . korábbi mértékük és állapotuk szerint" vissza kell állítani[17] s „a behozott ártalmas újításokat és szokásokat el kell törölni

Austriaeque et Stirie ducissa necnon marchionissa Moravia etc." „Per m. Weneslaum prepositum." Fejér XI. 146. L. még u. o. 139, 141, 144. stb.)

[12] V. ö. Szekfü Gyula: A magyar állam életrajza. II. kiadás. 123. sk.

[13] Aeneas Silvius mondja: „Hungari enim eam (t. i. Erzsébetet) honorabant, quia et linguam sciebat et heres regni fuerat, Albertum autem propterea susceperant, quia vir eius esset, nec amabant Teutonicum, presertim Ungari sermonis nescium." (I. h. 393. l.)

[14] Maguk a rendek mondják: . . . cum his diebus novissimus invicissimus princeps et dominus, dominus Albertus, Romanorum rex semper augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie, etc. rex dominus noster gratiosissimus, de quibusdam exteris suis ditionibus . . . ad hoc regnum suum Hungarie regrediendo, in hac civitate Budensi repausasset; tandem nobis, veluti sue sereniatis adventum et regressum magno desiderio prestolantibus, ad suam maiestatem undique et ex omnibus eiusdem regni sui partibus isthuc confluentibus et convenientibus" . . . L. a 15. jegyzetet.

[15] „Ubi cum esset Buda (t. i. Albert), ingens clamor populi subortus est contra Teutonicos. Arreptis namque armis Hungari per civitatem grassabantur atque ubi Teutonicos reperiebant, illico trucidabant, tum et domos mercatorum expugnabant. Itaque fuit ingens timor omnibus Teutonicis. Rex in arce se tenebat trepidum et cum regina contendebat, que sic eum duxisset, barones quoque Hungari non satis fidebant populo." Aeneas Sylvius tudósítása I. h. 393.

[16] „ . . . inter alia, que cum sua celsitudine disponenda habebamus, decretum et constitutiones priorum regum Hungarie, suorum predecessorum ac huius regni consuetudines in certis punctis modo infrascripto moderari atque articulos infra in tenore litterarum ipsius domini regis limpide contentos et expressatos, a sua nobis concedi unanimiter postularamus maistate . . . " mondják szintén a rendek. (Fejér XI. 243. sk.)

[17] „Primo, quod antiquas leges et consuetudines huius regni et libertates regnicolarum, ecclesiasticorum et secularium, cuiuslibet status, ad priorem suum modum et statum, quantum de iure et cum honore eorundemque prelatorum et baronum ac regni nobilium consilio et auxilio possumus, reducemus, redintegrabimus, reformabimus et de cetero in eisdem manutenebimus et conservabimus." Corpus iuris Hungarici 278 lap, ahol mint a törvény I. articulusa szerepel.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

és ki kell írtani:[18] a középkori curiális stílus hosszadalmasságával és ismétléseivel egymásután állást foglalt az idegeneknek az országos tisztségekben való részesedése s főképpen a pénzügyi és hadügyi kormányzat terén mutatkozó közösségek ellen.

Meg kellett igérni a királynak: „ . . . hogy országunkban — idegen és külső embereknek, bármily nemzetiségűek és nyelvűek legyenek is, nem fogunk tisztségeket adni. És várakat, erősségeket, határokat, birtokokat, hivatalokat, nagyobb egyházi javadalmakat, bárságokat, ispánságokat és akármilyen egyházi vagy világi méltóságokat sem fogunk akár ideiglenesen, akár állandóan, külföldieknek vagy idegeneknek adományozni, hanem csakis magyar embereknek. És hogy a főpapok meg bárók se tartsanak maguknak külföldi vagy idegen embereket."[19]

„Továbbá a harmincadokról, kamaranyereségről, bányákról, bányajövedelmekről, pénzverésről, kamarákról és bármiféle tisztségekről, bérbeadás utján, vagy másképen bármi módon, a megállapodott szokás értelmében, szintén csak Magyarország koronájának alávetett, arra alkalmas emberek és nem külföldiek részére legyen szabad rendelkezési jogunk."[20]

„Országunk határainak megvédelmezésében és fenntartásában az országlakosok tanácsával fogunk élni."[21]

[18] Ugyanott 280. l., ahol mint 4. articulus szerepel.

[19] „Item, quod aliegenis et forensibus, hominibus, cuiuscunque nationis et lingvagii existant, officia in ipso regno nostro non committemus. Nec castra, fortalitia, metas, possessiones, honores, prelaturas, baronatus, comitatus vel quascunque ecclesiasticas vel seculares dignitates, ad tempus vel ad perpetuum, extraneis vel forensibus, nisi hominibus Hungaris conferemus. Quodque prelati et barones, homines extraneos vel forenses non conservent. (Corpus iuris 280. lap, 5. articulus.) Ugyanezt, bár más vonatkozásban, megismétlik a következő pontok: „Honores seculares, absque quolibet consilio, hominibus istius regni Hungarie et non advenis, liberum arbitrium conferendi et ab eisdem auferendi habeamus facultatem." (Ugyanott 284. lapon, mint 15. articulus.) „Item honores et officia nostra illis regnicolis nostris Hungaris, quibus volmerimus, more ab antiquo consueto, iuxta huius regni nostri Hungarie consuetudinem conferemus." (Ugyanott 290. lapon, mint 26. articulus.)

[20] „Item de tricesimis, lucro camere, montanis, urburis, cusionibus monetarum, caneris et quibuscunque officiolatibus in arendam administrative seu aliter quovis modo: similiter hominibus idoneis, corone Hungarie suppositis et non extraneis liberam disponendi facultatem more consueto habeamus." Corpus iuris 280. lapon, mint 6. articulus. L. még u. o. a 9. és 11. articulusokat.

[21] „In defensionibus et conservationibus metarum huius regni et confiniorum consiliis regnicolarum utemur." Corpus iuris 284. l. 14. articulus. L. még u. o. a 3. articulust is. Hogy mindez szintén az idegen befolyás a birodalommal való hadügyi közösség ellen irányult, világosan mondja Aeneas Sylvio: „Exinde dicunt Hungari Teucris esse resistendum, qui totum regnum dilaniant. Albertus facturum se offert vocaturusque principes Alemannie aliosque Christianos, ut facilius expelli possint inimici. Dicunt Hungari satis esse virium in Hungaria, sed solum ordinem et caput deesse; quod si rex eat in bellum et ordo et caput erit; nec vocandos esse extraneos, ubi domestici per se satis possunt. Hoc autem faciebant, quia timebant in eorum regno nimis crescere Teutonicos." (Fejér: Cod. dipl. XI. 392—393.)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Végül pedig, mivel minden bajnak végső oka a király gyakori távolléte volt, most már a törvény szentségével kötelezték az uralkodót arra, amit különben már két ízben, magyar királlyá történt koronázása alkalmával és a német trón elfoglalásakor is megigért, hogy lakhelyét, más királyok szokása szerint, itt Magyarországon fogja felütni és állandóan itt tartani: „Item, quod habitationem nostram hic in Hungaria, more aliorum regum faciemus et continuabimus."[22]

Mindezen intézkedések által a fejsze az addigi német-magyar personális unió gyökereire vettetett, sőt annak kimondásával, hogy a király leányait csak az ország tanácsa szerint adhatja férjhez[23] · hasonló államkapcsolatoknak még a jövőben való létrejötte ellen is óvás tétetett. Mielőtt azonban Albert igéreteinek őszinteségét — aminek különben bizonyos jelek ellene mutatnak[24] — bebizonyíthatta volna: 1439 év őszén, rövid másfélévnyi uralma után, éppen mikor a török harctérről visszatérve Ausztriába akart vonulni,[25] váratlanul meghalt s így az a sajátságos

[22] Corpus iuris 288. lap, 22. articulus.

[23] „De maritatione filiarum nostrarum agemus cum consilio prelatorum et baronum ac nobilium regni nostri Hungarie, nec non cognatorum et proximorum atque subditorum regnorum et ducatuum nostrorum." Corpus iuris 288. lap, 20. articulus.

[24] Albert ugyanis az országgyűlés forradalmi hangulata lecsillapodván, engedékenységét csakhamar megbánta s ámbár a decretumot a rendek kívánsága szerint expediáltatta (több ma is meglevő példányai közül kettő található az Országos Levéltár törvénygyüjteményében, az egyik Hont megyének címezve), mégis utólag biztosítékot követelt tőlük, hogy a jövőben hasonló dolgokkal nem fognak előállni. Igy jött létre, éspedig a törvénynél egy nappal későbbi dátummal az a különös közjogi irat, amelyben a Budán összegyült rendek, mint az egész ország képviselői (Nos prelati, proceres et nobiles, nunc in hac civitate Budensi constituti, totum regni Hungarie corpus representates, notificamus per hec scripta, quibus incumbit universis), a királyi decretum létrejöttét elmondván (innen vettük az országgyűlés lefolyására vonatkozó adatainkat) és azt szórul-szóra (Albertus Dei gratia Romanorum rex semper augustus etc. . . . Datum Bude feria sexta proxima ante festum Sancte Trinitatis anno domini millesimo quadringentesimo trigesimo nono" = 1439. május 29.) átírván: igérik „de cetero et per amplius ullo unquam tempore, ipsos dominum nostrum regem et dominam reginam per quarumcunque novarum adinventionum leges preter premissas illo modo, quo supra per preallegatum dominum nostrum regem concessas, quam etiam alias antiquas bonas consuetudines atque leges nobis dare petendas inquietare aut qualescunque imposterum concessiones, que se ultra premissorum contenta protenderent, nobis tradi seu in consuetudinem et legem adscribi nolle nec debere . . . Harum nostrarum litterarum, quibus sigilla nostra appensa sunt, vigore et testimonio mediante. Datum Bude prescripto sabbatho proximo ante dictum festum Sancte Trinitatis, anno domini millesimo quadringentesimo trigesimo nono." = 1439. május 30. (Fejér Cod. dipl. XI. 243 skk. M. G. Kovachich: Vestigia comitiorum apud Hungaros, Budae 1790. 225. skk., aki azonban (miként Fejér is) nem véve észre a két oklevél dátuma közti különbséget, az egészet helytelenül értelmezte.)

[25] Aeneas Sylvius szerint: „Ipse Albertus indignatus animo reverti Viennam statuerat ac congregato exercitu Ungarorum ulcisci perfidiam." Fejér i. h. 393. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

közjogi viszony, mely a Német Birodalmat és Magyarországot, egy év hijján három évtizeden keresztül egybekötötte, éppolyan hirtelen, mint ahogy létrejött, magától megszünt. A két állam ugyan, több mint egy század mulva, ismét találkozott egy közös közjogi conceptióban, ekkor azonban már egy harmadik tényezőn, a kis osztrák főhercegségből kinőtt új monarchián volt a hangsúly, amely mellett úgy a Német Birodalomnak, mint Magyarországnak — csak másodrendű szerep jutott.

Szilágyi Loránd.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

AZ ELSŐ MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSI NAPLÓ.

(Feller Miklós naplója az 1546. évi pozsonyi országgyűlésről).

Az augsburgi Fugger-ház sokoldalú s a korabeli Európa minden számottevőbb gazdasági területét behálózó üzleti vállalkozásainak egyik bázisát a Thurzó János társaságában létesített besztercebányai réziparvállalat képezte[1] és pedig éppen abban a korszakban, amely Európa ez élen álló tőke-hatalmasságát pályafutásának delelőjén mutatja. A vállalkozás e fontossága, az annak kiépítésére fordított nagyszabású tőkebefektetések s még inkább a besztercebányai réz általános gazdasági jelentősége[2] mellett nem hatnat meglepően, ha azt látjuk, hogy a Fugger-ház a besztercebányai s budai faktorátusok révén nemcsak a réziparvállalat üzleti vezetését s az ezzel többé-kevésbbé összefüggő kisebb-nagyobb alkalmi árú- és hitelüzleteket bonyolította le, hanem a legélénkebb figyelemmel kísérte a politikai viszonyok alakulását is a korabeli Magyarországon és a kormányzat befolyásosabb személyiségeinél igyekezett azok lekötelezett jóindulatát a maga számára biztosítani.[3] A vállalkozás rentabilitásának fokozása érdekében keresett kedvezmények s kiváltságok, de meg a besztercebányai bányaművelésből kiszorult hazai vállalkozó elem sérelmi panaszai s még inkább a közhangulatnak a nagy tőke monopolisztikus törekvéseivel szemben elfoglalt ellenséges magatartása,[4] — mindez egyaránt kívánatossá tette, hogy az országos kormányzat befolyásos személyeinek

[1] M. Jansen: Jakob Fugger der Reiche, Studien zur Fuggergeschichte, Heft 3, 132. l. sk.

[2] Paulinyi O.: A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége. Különnyomat a Károlyi Árpád Emlékkönyvből, Bpest, 1933.

[3] Az öreg Thurzó János életében maga Thurzó volt az, ki a vállalat e gondjainak terhét viselte; utóbb, már az öreg Thurzó halála után, Thurzó Elek lett a társulat politikai exponense Magyarországon, aki ily természetű szolgálataiért külön évi 500 frt-ra rugó fizetést is élvezett a közös vállalat részéről. Szoros üzleti kapcsolatban állott a Fugger-házzal a II. Lajos korabeli rezsimnek egy másik tagja, Sárkány Ambrus is s a számadásokban ismételten találkozunk különböző személyeknek, pl. Szathmáry primásnak juttatott kisebb-nagyobb összegekkel.

[4] Strieder J.: Studien zur Geschichte kapitalistischer Organisationsformen, 55 s köv. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

jóindulata a vállalattal, illetőleg annak tulajdonosaival szemben biztosíttassék. Az 1525. év szomorú tanulságai, — amikor Thurzó János és Fugger Jakab grandiózus alkotása csaknem áldozatul esett a tehetetlen és leplezetlen visszaélésekben csupán a maga önös érdekeit kereső kormányzat ellen felviharzó forradalmi megmozdulásnak, — csak növelték a Fuggerek éberségét. A rákosi országgyűlés viharos jelenetei nyomán a vállalatra szakadt e katasztrófa óta a Fuggerek minden jel szerint rendszeresen figyelemmel kisérték a követek sorából megnyert egy-egy bizalmi emberük útján a magyar országgyűlések tárgyalásait. Sőt amikor a magyarországi vállalatukat közelebbről érintő kérdések forogtak szőnyegen, gondjuk volt rá, hogy kézhez kapják az országgyűlés hivatalos irományainak szövegét is.

A politikai viszonyok ez éber szemmeltartásának köszönhetjük, hogy a besztercebányai vállalat számadásai, kiváltság- s szerződéslevelei és üzleti levelezése közt az augsburgi Fugger-levéltárban[5] oly kisebb iratcsoportra is akadunk, amely par exellence a politikai történet körébe vág. Hat darab országgyűlési irat szövegét találjuk itt. Emeli a lelet értékét, hogy az 1524-iki hatvani és az 1525. évi rákosi országgyűléseknek már ismert végzéseitől eltekintve, ez iratcsoport teljesen egyedülálló, legalább is eleddig más lelőhelyről nem ismert országgyűlési irományokat foglal magában. Egy az 1535. évi pozsonyi országgyűlés által az uralkodó elé terjesztett kívánalmak töredékét tartalmazó darab kivételével ez iratok, számszerint három darab, az 1546. évi országgyűlésre vonatkoznak és a királyi előterjesztést, a rendek által szentesítés végett az uralkodó elé terjesztett törvénycikkeknek a szövegét, amely a végleges, szentesített törvénykönyvtől több lényeges pontban eltér s végül az országgyűlés tárgyalásainak egy naplószerű leírását őrizték meg számunkra.

Irományaink alapján az országgyűlés egyik-másik mozzanata egészen újszerű megvilágításban tárul elénk s az országgyűlés tárgyalásainak Fraknói Vilmos által a Magyar Országgyűlési Emlékek 3. kötetében az ott közölt irományok alapján megrajzolt képe sokkal szinesebbé, tagoltabbá válik. Nemcsak hogy a tárgyalások középpontjában állott politikai kérdések: a török béke, a belső rend és közbiztonság, a honvédelem s a jobbágyok szabad költözése domborodnak ki plasztikusabban, hanem belelátunk a tárgyalások részleteibe is, megismerjük a szereplőket, az uralkodónak s a rendeknek az egyes kérdésekben elfoglalt álláspontját s bizonyos mértékig az egyes politikai tényezők (az uralkodó, a főúri rend s a köznemesség) dinamikus erőviszonyát is.

Helyszűke miatt ez alkalommal csak az országgyűlési naplót tehetjük közzé. Reméljük azonban, hogy az Évkönyv legközelebbi kötetében

[5] Ung. Handel 2, 3, 4.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

helyet találnak a további csatlakozó országgyűlési irományok is s fenntartjuk magunk számára, hogy e második közlemény kapcsán magával az országgyűlés történetével is behatóbban foglalkozzunk.

Az országgyűlésnek az alábbiakban közölt naplószerű leírását, a Fuggerek külön meghagyására, Feller Miklós besztercebányai követ[6] állította össze.[7] Naplója az első ismert országgyűlési naplónk, amely korban messze megelőzi az országgyűlési diariumoknak zárt, csak a XVII. század második negyedével kezdődő sorozatát; Országgyűlési Emlékeinknek immár a bécsi béke idejéig terjedő köteteiben párját még hasztalan keressük.

A besztercebányai követ egyes mozzanatokban s ezek helyenként a homloktérben állók, meglehetős részletességgel ismerteti az országgyűlés tárgyalásait. Nem szorítkozik csupán a tények kronológikus felsorolására, hanem feljegyzi számunkra a szereplő személyek felszólalásait is. S e vonatkozásban több mellékes, csekélyebb történeti értékkel biró, inkább csak szinező mozzanat mellett, különösen az országgyűlésen személyesen megjelent uralkodó élőszóval tett nyilatkozatainak a megörökítéséért lehetünk hálásak. De nem kevésbbé jellemző a névtelenül feljegyzett közbeszólások, felfogások egyike-másika sem, amelyek villanó fénynyel árulják el az ország közhangulatát éppen a legéletbevágóbb kérdések megítélésében.

Ez a közhangulat a levert, már szinte elhatározásokra is alig képes csalódásé. Suttogó, de a rendek előtt álló uralkodó füléig is elható morajlásban „Quid nobis hoc profuit?" a válasz az uralkodónak mintegy önigazolásul tett utalásaira, hogy az elmúlt évek során mit áldozott az ország védelmére.[8] A nagy tét, a Habsburg-orientáció nem hozta meg az óhajtott nyereményt, az ország integritásának helyreállításához hozzásegítő külső támogatást. A magyarság azonban mit sem volt hajlandó engedni az integritás gondolatából. S amikor az uralkodó a császári politika bonyodalmai által megkötve az erőviszonyok reális mérlegelésével éppen ezen az országgyűlésen a török béke elkerülhetetlen szükségességét[9] tárta a nemzet elé, a rendek nem voltak hajlandók magukévá tenni a királyi előterjesztés okfejtését és a véleményük szerint csak a töröknek kedvező,

[6] Besztercebánya 1542. évi adóösszeírásában (Relkovic N.: Karpathenland 1933. évf.) a Ringbürgerek sorában találjuk 480 frt. ingó vagyonnak megfelelő adótétellel.

[7] L. alább a 230. l.-on Dernschwam feljegyzését.

[8] L. alább a 228. l.-on.

[9] A Ferdinand által 1545-ben kezdeményezett béketárgyalásokra nézve l. Hammer-Purgstall: Geschichte des osmanischen Reiches III. köt. 270. s köv. ll. Török Pál: I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai 1527—1547. M. Tud. Akad. Értekezések a tört. köréből. XXIV. köt. 12. sz. Bpest, 1930. 94. és köv. ll.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

időhaladékot hozó fegyverszüneti s béketárgyalások helyett a császár hathatós segélyével a török kérdés fegyveres likvidálását követelték.[10]

Rendek és uralkodó csalódottan, keserű érzésekkel eltelve állottak egymással szemben, kölcsönösen egymás rovására írva az eltelt húsz esztendő eredménytelenségét. A keserű szemrehányásokban keresett magamegnyugtatásra mindkét félnek megvolt a joga. Mert tagadhatatlan, hogy mindaz, ami akár a meghasonlott, eszményi célok, érzelmi indítékok és önös érdekek zagyva okozati komplexumában pártokra szakadt s a polgárháború anarchiájában őrlődő nemzet, akár a nemzetközi bonyodalmak s a császári testvér nyugatra néző tervei által megkötött uralkodó részéről a magyar kérdés megoldása érdekében történt, mindkét részről csak fél erőfeszítés volt. S ha a rendek „Quid nobis hoc profuit?" kifakadásának volt alapja, nem volt oka az uralkodónak sem, hogy adós maradjon a válasszal. Nem is maradt. A királyi előterjesztés s még inkább az annak átadásakor az uralkodó által a rendekhez intézett szóbeli intelem és az uralkodónak egyéb élőszóval tett nyilatkozatai kiméletlen filippika a rendek mulasztásai, önzése s a nyelvükön hordott eszményi célokért azokhoz méltó tettekre nem képes, hanem az önsegély iránti kishitűség leple alá búvó szűkkeblűsége ellen. A nyilatkozatok kiméletlen őszinteségére jellemző, hogy az uralkodónak a királyi előterjesztés átadása alkalmával mondott beszédét az azt magyar nyelven tolmácsoló kancellár, Oláh Miklós, nem is merte lényegesen tompító enyhítések nélkül fordítani.[11]

A közvetlen nyilatkozatokban a keserű hév nem minden elfogultság nélküli szavain keresztül is éles körvonalakban rajzolódik elénk I. Ferdinánd uralkodói egyénisége. A királyi hivatottságát, kötelességeit átérző s azok teljesítésének élő uralkodóé, akinek eszménye az ország egyetemes jóléte, a kiváltságosaké csakúgy, mint a szegény népé, aki tisztán látja a magyar élet bajainak szövevényét, a rendiségnek még teljükben lévő életformái közt az anarchikus önzésnek féktelen nekiszabadulását s az általános káoszból kivezető út keresésében a központi, a királyi hatalom kényszerítő kezdeményezésének szükségességét. Ez utóbbinak meggyőződésszerű tudatában idegenül, mondhatni ellenséges érzésekkel áll a káosz életformáját adó magyar rendiség világában, hajolva annak akár a fegyver ultima ratiojával való erőszakos letörésére is. De mert több korona birtokában s a világviszonylatokba néző családi hatalmi politika bonyodalmai által megkötött kézzel erejének s idejének csak töredékét szentelhette Magyarországnak, magyar talajon a központi hatalom csak igen szerény alapjainak megvetésével kellett beérnie s korát megelőzött úttö-

[10] A rendek által felterjesztett törvényszöveg a Fugger-levéltárban.

[11] L. alább a 209. l.-on.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

rője maradt a kiegyensúlyozott állami lét új életformáinak kialakítására hivatott abszolutizmusnak. A kemény szó, amit az országgyűlés végzéseinek megtartására magukat kötelezni vonakodó magyar uraknak kiáltott oda: „Ego nihil curo, sive iuretis, sive non! Sunt mihi adhuc in Scharos tot ingenia pulveres et globi, quod vos ad observanda haec, neminem nominando, cogere possum"[12] igazában üres fenyegetés volt és maradt.

* * *

A részleteket s egyéb mozzanatokat illetőleg magára a naplóra utalva az olvasót, következőkben adjuk annak teljes szövegét, amint az Feller Miklós eredeti kéziratában reánk maradt.

Commemoratio dietae Posoniensis pro festo conversionis beati Pauli apostoli in Anno 1546.

Quamvis dieta et conventus iste modernus a regia maiestate ad praeteritum festum conversionis beati Pauli apostoli, qui erat 25 dies Januarii, regnicolis et ordinibus regni erat indictus et denominatus,[13] postquam autem eadem regia maiestas propter aquae inundationem et nimias glacies ad hunc ipsum diem huc venire non potuit, nihil certum usque ad adventum suae maiestatis est tractatum. Modo prima die Februarii, feria videlicet secunda, in vigilia purificationis Mariae sunt hii, qui iam praesentes erant, nominatim conscripti et consignati.

Sexta tandem die huius mensis Februarii, die videlicet Sabbathi advenit regia maiestas per aquam circa horam primam meridiei. Cui tum praelati et proceres regni ante portam civitatis Posoniensis cum certis regnicolis iam hic existentibus obviam ivissent, suam maiestatem summa cum reverentia et honore, quo decuit, excepissent. Retulit illis sua maiestas vicissim ingentes gratias, nec voluit, ut potiores cum ea arcem ascendant, sed ad hospitia eorum eos migrare iussit.

Sic neque illo, neque altero die, videlicet Solis, actum et tractatum est nihil, quamvis die Solis et proceres regni et regnicolae circa horam vesperarum ascenderant. Tamen regia maiestas usque in alterum diem, feriam videlicet secundam, octavum huius mensis transtulit et eos relegavit.

Illo die adveniente mane circiter inter horam septimam et octavam incepit dominus cancellarius dominus Nicolaus episcopus Zagrabiensis[14]

[12] L. alább a 230. l.-on.

[13] A kir. meghivólevél 1545. december 18-ról: Magyar Országgyülési Emlékek (a továbbiakban M.O.E. jelzéssel idézve) III. köt. Bpest, 1876. 17—18. l.

[14] Oláh Miklós: 1543-tól 1548 augusztus 1-ig töltötte be a zágrábi püspöki széket;

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ex iussu et in praesentia regiae maiestatis proponere regnicolis et omnibus statibus pericula et naufragium regni, quae regiam maiestatem induxissent ad dietam et conventum hunc indicendum cum gratiarum actione, ut videlicet sua maiestas admodum grato acciperet animo, ut ad vocationem et commissionem suae maiestatis comparuissent ; vellett sua maiastas cum omni gratia et clementia haec erga eos cognoscere ; hoc etiam adiungendo, quod sua maiestas libenter ad diem et terminum deputatum et determinatum advenisset, sed aquae et glaciei discrimen vel discrimina fuissent in causa, cur venire non potuisset. Sed ut sciant causam, cur videlicet regia maiestas eos convocaverit, obtulit illis et rehibuit scripta aliqua sermone latino conscripta,[15] ex quibus maiestatis regiae voluntatem et animum latius, diffusius cognoscere et intelligere possent. Quibus exhibitis accepit illa Albertus praepositus[16] item et illa praesente regia maiestate regnicolis satis bene perlegit. Quibus perlectis regia maiestas oretenus etiam loqui cepit, quae sua verba tandem dominus, cancellarius Nicolaus Olahus ungarico sermone regnicolis interpretavit, sed longe aliter, quam prout regia maiestas referebat.

Intellexistis, inquit, ex scriptis istis iam voluntatem et animum meum, quod videlicet ego ab initio regiminis mei omnia feci pro vobis, quae ad iustum et bonum principem spectant et non modo pro mea persona sed etiam apud dominum et fratrem meum, caesaream videlicet maiestatem, similiter et apud imperium atque alios potentatos semper pro re-

1548. aug. 1-től 1553. máj. 7-ig egri püspök, majd 1568. jan. 14-én bekövetkezett haláláig esztergomi érsek (Gams). A magyar kancellár tisztét 1546—1568-ig töltötte be. Liber dignitariorum saec. Orsz. Levéltár. Kamarai levélt.

[15] A kir. előterjesztés szövegszerint eddigelé nem volt ismeretes ; Fraknói is csak a magyar tanácsok által javasolt tervezetét ismerte (M.O.E. III. köt. 18—22. l.), amely azonban utóbb részben módosult, részben kibővíttetett. A kir. előterjesztésnek az országgyűlés elé terjesztett végleges szövege a naplóiró Feller Miklós másolatában megvan a Fugger-levéltárban (Ung. Handel, 2, 3, 4) ; helyszűke miatt mind a kir. előterjesztést, mind az ugyanitt található egyéb, ismeretlen országgyűlési irományokat majd csak az Évkönyv legközelebbi kötetében közölhetjük.

[16] Perreghi Albert pécsi prépost (egyben a székesfehérvári Sz. Miklósról nevezett bástyákon kívüli prépostság prépostja is és kommendatora a somogyvári bencés apátságnak), kir. tanácsos s a magyar udvari kamara elnöke. A jelek szerint Báthory István környezetéhez tartozott. Mint királyi szállásmester (distributor hospitiorum regis) 1522-ben Báthory révén nyeri el a csanádi kanonokságot s a maroselvi esperességet, mely stallumát a csanádi püspök tiltakozása ellenére is megtartotta. 1527-ben a nádor titkáraként szerepel ; utóbb azonban a magyar udvari kamara szolgálatába lépett át, amelynek előbb titkára, majd 1537-től haláláig (1546. junius 8.) elnöke (praefectus) volt. (Adatok : Rupp Jakab : Magyarország helyrajzi története I. köt. Bpest, 1870. 328. l. Egyháztört. emlékek a hitújítás korából I. köt. Bpest, 1902, 58—64, 329. l., III. köt. Bpest, 1906. 4, 181. l. ; IV. köt. Bpest, 1909. 97, 494. l. A pannonhalmi Sz. Benedekrend története, XII. köt. Bpest, 1912. 162—163. l. Orsz. Lvlt. Cam. Hung. Liber dignitariorum saecularium.)

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ligione Christiana vices meas interposui, ut vos conservare possem ; modo vos velitis odia, persecutiones, pauperum oppressiones et partitiones inter vos hucusque habitas a vobis semovere, quia illa fuissent prima et principalis causa ruinae et desolationis vestrae. Induxit pro teste Christum, qui dixisset, quod omne regnum in ipso divisum desolare opportet. Dixit etiam, tria esse peccata, quae deus prae ceteris peccatis odio haberet : oppressionem videlicet pauperum, effusionem sanguinis innoxii et laboris mercenariorum (!) detentionem, quae omnia inter vos sunt nimium communia. Si itaque tam ruinam temporalem, quam damnationem perpetuam evitare volueritis, opus est, ut vitia praenominata ex animis vestris excludatis et eiiciatis, fraterne et Christiane vivatis. Hoc facto Deus erit vobiscum. Qui si nobiscum fuerit, nullum malum nobis nocere poterit, bona erunt omnia. Ego autem quicquid in me erit, omnia, quae possum praestare pro vobis, non parcendo personae meae propriae, huius filii mei hic mei (!) praesentis et aliorum, quos Deus mihi dedit, atque regnorum meorum hereditariorum, necnon aliarum facultatum mearum (!) praestare et vices meas etiam apud dominum fratrem meum, caesaream maiestatem, apud imperium et alios potentatos vices meas interponere sum paratus. Admonendo illos, ut cum bona quiete et tranquillitate de praedictis agere et tractare atque deliberare vellent, ut auxilio divino et diligentia eorum atque amore erga patriam ea, quae his diebus per aquam et glaciem neglecta essent, resartiri possent ; emendando illos, ut eos ad horam sextam venire iussisset et non venissent, nisi post horam septimam.

Illo die nihil ulterius est tractatum, quamvis regnicolae convenerant post prandium. Sed inter Andream Schorom[17] et Georgium Sybryk[18] orta erat quaedam dissensio, propter quam redactum est negotium ad crastinum.

Crastino, nona videlicet die huius mensis, adveniente allata sunt scripta et propositiones regiae maiestatis in medium. Quae quamvis in arce coram et in praesentia regiae maiestatis per Albertum praepositum[19] apperte perlecta erant, sed quia non omnes norunt sermonem Latinum, visum est illis, ut denuo sermone etiam et idiomate Hungarico interpre-

[17] Csoron (Choron) András ; családja már a XV. sz. második felében Veszprém megyének tekintélyesebb családjai közé tartozik. Ő maga családi javait jelentékenyen gyarapitotta s utóbb, 1564-ben a megye főispánja is (V. ö. Csánki : Magyarorsz. tört. földrajza III. k. 268. l. Nagy Iván : M. o. nemes családjai, III. 183.) ; a zavaros időkben — mint alább is látjuk — sokat hallatott magáról hatalmaskodásai révén. L. még politikai szereplésére M.O.E. III. köt. 64—65. l.

[18] A már a középkorban szerepet játszó Vas megyei családból (Csánki, i. m. II. k. 848. l.) ; 1538-ban mint bozsóki birtokos Batthyány Ferenc hatalmaskodása miatt emel panaszt. (Magyarország vármegyéi és városai : Vasmegye 196. l.)

[19] L. 16. jegyzet.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

tarentur, quod fecit et inassumpsit dominus Michael Meray.[20]

Hoc peracto factae sunt plurimae querelae coram regnicolis a capitulo Strigoniensi et abbatia de Sancto Benedicto contra Melchiorem Balassa,[21] quod bona et possessiones eorum occupasset et detineret in hucusque diem. Deinde comitatus de Ung, de Bereg, de Zabolcha et de Zarand contra Georgium de Homonna,[22] quod nobiles ita indebite persequeretur et ita opprimeret, quod nullus neque vicecomitis, neque iudicis nobilium officium vult assumere. Contra Michaelem Bidy[23] conquestus est Franciscus Dobo. Contra Sigismundum Balassa[24] conquestus est comitatus Abaujwariensis, quod iudicem nobilium captivare fecisset et captum detineret etiam modo et quod in depraedatione nonnullarum possesionum etiam homines interfecti essent. Contra Andream Schorom[25] conquestum est capitulum Wesprimiense, quod bona et possessiones eorum occupasset et detineret. Quae querimoniae cum infinitae esse viderentur, iniunctum est omnibus, ut illo die quilibet querelam suam conscribere curet et cras, ad feriam videlicet quartam in medium proferat, ut aequali voto et consensu regiae maiestati exhibeantur.

Iam dicto altero die, feria videlicet quarta adveniente repetita sunt scripta regiae maiestatis, in primis ubi impensa et exhibita in nos regia sua opera commemorat cum oblatione paterna et gratiosa, etiam in posterum omnia velle praestare, quae ad iustum et bonum principem pertinere videbuntur. Conclusum est, ut maiestati suae serenissimae agenda sunt gratiae, prout in articulis desuper confectis latius patebit. Sunt alia etiam negotia reipublicae regni in medium producta, sed propter diversa querimonia concludi non potuerunt.

Inprimis erat Albertus praepositus, qui optavit, ut claustrum So-

[20] A Somogy megyében már a középkorban birtokos (Csánki, i. m. II. köt. 686. l.) Mérey-családól ; képzett jogász ; 1542-től tagja az ujjászervezett magyar helytartótanácsnak, 1544—1562-ig kir. személynök ; Nádasdy Tamás halála után az uralkodó által nádori helytartóvá neveztetvén ki, e tisztségében az 1563 : 75. t.-c. is megerősítette.

[21] Közismerten hirhedt alakja a Mohácsot követő zavaros évtizednek. Hont megye főispánja. Eleinte Szapolyai János pártján van, de ennek halála után Ferdinánd hűségére tér. Léva, Szitnya és Csábrágh várai birtokában erőszakos foglalásai és hatalmaskodásai révén réme volt e vidéknek, mignem az 1548 : 49. t.-c. értelmében az uralkodó katonai karhatalommal zavarta ki birtokaiból. B. M. ekkor Erdélyben talált menedéket ; ismételt átpártolások után 1561-ben végleg Ferdinánd hive lett. Meghalt 1558. febr. 9-én.

[22] János és Szapolyai Krisztina fia, neje révén Terebest bírta. Meghalt 1568 körül.

[23] Budi Mihály, Mária királynő kegyelt híve, ki még 1526-ban az ő kezére bízta Munkács várát s uradalmát ; 1545-ben Ferdinánd Bereg m. főispánjává nevezte ki ; rövidel ezután 1546-ban vagy még 1545-ben elhunyt.

[24] B. Imre erdélyi vajda és Menyhért fivére, borsodmegyei főispán.

[25] L. fentebb 17. jegyzet.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

moghwara[26] regia maiestas ab eo accipiat, quia ipse propter inopiam diutius tenere non posset et illud fortius munitum vel conservetur, vel in toto destruatur.

Deinde Ladislaus Bánffy[27] supplicavit, ut castrum Wyglesch[28] sibi restituatur, cum ipse sit illius castri verus heres.

Pro Emerico Werbewczy[29] supplicavit Paulus Istvánffy,[30] ut castrum Dobranywa[31] sibi restituatur.

Franciscus Reway[32] fecit querimoniam contra Petrum Bakyth,[33] quod omnia iura arcis Holyttsh[34] ab heredibus legitimis pro certa summa pe-

[26] Perreghi Albert pécsi prépostot a somogyvári apátság kegyúri jogát gyakorló Báthori István nádor tette meg 1535-ben, röviddel halála előtt annak kommendátorává (Pannonh. Sz. Benedek rend tört. XII. köt. 162—163. l.). A folyamodó kérésének megfelelően az 1546 : 44. tc. többek közt Somogyvárra nézve is oly értelemben intézkedett, hogy az uralkodó vagy gondoskodjék annak kellő védelméről vagy bontassa le.

[27] Az alsólindvai B.-család bolondóci ài. beckói ágából, Zalamegye főispánja, 1556—1574 főajtónálló, azután fölovászmester, megh. 1583-ban.

[28] Végles várát Thurn (Thurry) Kristóf — az 1530-as évek első felében Mária királynő zólyomi kapitánya s egyben a vármegye főispánja (l. Föglein A., Századok 1924. 471—473.) — tartotta a Ráskay-család kárára elfoglalva; az országgyülés az 1542 (beszterceb.): 10, 1542 (pozsonyi): 6, 1545: 46. tc.-ben ismételten elrendelte, hogy az jogos tulajdonosának, a Ráskay-családnak, névszerint Ráskay István Nógrád megyei főispánnak visszaadassék. Bánffy László nyilván anyja, Ráskay Ilona (István testvérnénje), révén tartott igényt Végles birtokára, azonban eredménytelenül, mert ez a koronára, s ennek adományából Dobó István (1559), majd a Balassák (1570—72) kezére jutott (Föglein, i. h.; Bél M.: Notitia II. köt. 492. l.)

[29] István fia, tolnai főispán.

[30] A történetíró atyja ; az országgyűlésen valószínűleg Baranya m. követe, amelynek egyidőben alispánja is volt.

[31] Dobronyiva várát s a hozzátartozó uradalmat még W. Imre atyja szerezte meg birtokcsere útján Perényi Pétertől 1518-ban (l. Fraknói V.: Werbőczi István Bpest 1899, 358. l.); a Mohácsot követő trónküzdelmek idején, azonban erre is Thuri Kristóf tette volt rá a kezét. A 28. jegyzetben id. törvénycikkek ezt is jogos birtokosának, W. Imrének rendelik visszaadatni.

[32] Turóc m. főispánja s 1542—1553. nádori helytartó ; * 1481-ben, † 1553. nov. 1-én Pozsonyban. (L. Szinnyei: Magy. írók XI. k. 843. hasáb és Fraknói V.; Ért. a Tört. Tud. köréből II/6. füzet).

[33] Az 1522-ben a Rácországban hadakozó Tomori seregéhez csatlakozott hat B.-testvér egyike, Pál, fivérével együtt ismételten kitüntette magát a török elleni harcokban. (L. alább a 216. s köv. ll.-on Révaynak adott válaszát ; v. ö. Ivičnek alább a 63. jegyzetben id. művét az 56. s köv. ll.-on és passim, illetőleg a 12. táblán.)

[34] Nyitra megyében, Szakolcától délre. — A vár s a hozzátartozó uradalom a XVI. sz. első felében a Czobor-család kezén volt, Bakith Péter az 1539-ben elhalt Cz. Gáspár özvegyével, Sárkány Orsolyával kötött házassága révén vette birtokába a várat s uradalmat (l. alább a 216. l.-on), amelynek területén utóbb az 50-es évek elején rácz-telepítésekkel is megpróbálkozott (Magy. orsz. vármegyéi s városai : Nyitra m. 615.) A hosszú évekig húzódó Révay—Bakith-perre vonatkozó további adatokat l. Rugonfalvi Kiss István: A magyar helytartótanács I. Ferdinand korában, 45, 110, 196, 216. l. — V. ö. még alább a 216. és 219. ll.-on.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

cuniarum coemerit litterasque quittantionales desuper habeat, omnia etiam singula iura, quae regia maiestas in arce illa haberet vel habere praetenderet quoquo nomine, a sua regia maiestate impetrasset, tamen arcem illam neque processu iuris, neque arbitrativa compositione ab ipso Petro Bakyth rehabere posset; supplicando, ut vices suas regnicolae interponerent pro eo apud regiam maiestatem, ut admitteretur sibi et liberum sit illi, quocunque modo posset, illud castrum obtinere et recuperare. Ipse tandem videre vellet, si recuperare posset, vel non. Alia etiam adiungens: quod Petrus Bakyth esset Rascianus et quod talibus hominibus nunquam fuisset mos vel consuetudo loca vel castra finitima confidere.

Nuntii Stephani Bánffy[35] supplicaverunt pro arce Werewcze,[36] ut provideatur, ne pereat, quia immineret exinde periculum toto regno Sclawoniae.

Nicolaus Kostka[37] supplicavit primo, ut desolatos et opressos iobagiones suos regia maiestas ab onere dicae et contributionis ad aliquot solummodo tempus eximere velit et dignetur. Secundo, quod regia maiestas tricesimam[38] sibi pro conservatione castrorum suorum deputatam et per dominum Podmanyczky[39] occupatam regia maiestas eliberare et sibi remittere dignetur. Tertio, ut possessiones suas et praesertim oppidum Zolna[40] etiam per dominum de Podmanyn occupatas regia maiestas remittere et sibi restituere iubeat et faciat.

Civitates liberae partium superiorum Leuschovia, Eperyes, Bártfa et Cybinium fecerunt querimoniam contra Leonardum Teczey[41] capitaneum Cassoviensem, quod eos arestaret et taxaret pro eo, quod Sigismundus

[35] Szapolyai János nádorának, Jánosnak a fia; 1554—1567 főasztalnok, majd országbíró; † 1568-ban.

[36] V. ö. az országgyűlés által hozott 42. tc.

[37] A huszita-világban beköltözött Kosztka-családból. Lietava és Sztrcsén várak birtokában egyik ismert hatalmaskodója a Mohácsot követő polgárháború évtizedeinek.

[38] Valószínűleg a zsolnai harmincadot kell értenünk. Az 1546 : 54. tc. az elzálogosított (névszerint többek közt a Kosztka és a Podmanickyak kezén lévő harmincadokat is) harmincadok visszaváltását rendelte el.

[39] A Szapolyai pártján álló két fivér, János és Rafael egyike; hűtlenségük és hatalmaskodásaik miatt az 1542. évi pozsonyi országgyűlés mindkettőjüket proscribálta; Ferdinánd hűségére térve azonban az 1545 : 47 tc. feloldotta őket a proscripció alól. A jogtalanul elfoglalt javak visszaadása s váraik lebontása még a későbbi országgyűléseket is foglalkoztatta (1546 : 56, 1547 : 25).

[40] Zsolna mezőváros Trencsén m.-ben.

[41] Téczey (=Czéczey) Lénárt a hasonnevű Abaúj vármegyei, azóta kihalt családból; Szapolyai párthíve s mint ilyen 1536-tól haláláig (1550) Kassa kapitánya, ezt megelőzőleg tályai kapitány volt (Magy. orsz. várm. és városai; Abaúj-Torna vm. és Kassa, 50, 110, 488, 538. l.)

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Balassa[42] intromisisset se in iuris ditionem reginae Isabellae et filii regis Joannis captivando iudicem nobilium et alios nobiles.

Sunt nonnulli comitatus in vicinatu Strigniensis, prout Barsiensis, Honthensis, Nittriensis, Komaroiensis (I), Newgrad et Hewesch, quibus bassa Budensis saepenumero scribit pro dica et censu. Ostenderent etiam huiusmodi litteras Turcicas, quod Turca illis ferro et igne minatur. Intercessio facta est, ut regia maiestas illos ab huiusmodi tributatione tyrannorum eliberare dignetur propter pericula illis imminentia.[43]

Nuntii dominae Twrzonyssae, nunc consortis videlicet domini Persensky[44], fecit querelam adversus comitem Nicolaum de Zalmys,[45] quod iuri sibi stare nollet;[46] ob hoc rogavit regnicolas ut pro ea fieret intercessio apud regiam maiestatem, ut sua maiestas dignetur illum ad comparendum iuri compellere. Tunc irruerunt aliqui in illos dicentes, si inquit domina vestra vult, ut pro ea intercedatur, cur non manet hic inter nos in regno. Qui dixerunt, eam in Galgocz[47] esse et habere multas gentes. Responderunt ex regnicolis, scimus, quod gentes habet, sed non in regni, nisi sui ipsius usum.

Homines episcopi Wesprimiensis[48] fecerunt querelam super Balthasarem et Joannem Lengyel,[49] quod in executione cuiusdam sententiae iuridicae unum ex suis capitularibus ita verberare fecisset, quod vix mortem evasit, hominem vero regium interfecisset - adeo, quod nullus penitus in executione ausus est amplius exire.

[42] L. fentebb 24. jegyzet.

[43] V. ö. 1546 : 40. tc.

[44] Ormosdi Székely Magdolna, először a Mohácsnál elesett Széchy Tamás Vas vm-i főispán majd Thurzó Elek helytartónak második neje; Thurzó Eleknek 1543-ban bekövetkezett halála után harmadszor is férjhez ment helfensteini Pernstein Jánoshoz. A „Persensky" név nyilván az utóbbi torzítása.

[45] Ifj. gróf Salm (1528-tól Salm—Neuburg) Miklós, Bécs 1529. évi védőjének a fia, pozsonyi főispán, főajtónállómester s Ferdinand magyarországi főkapitánya; főkapitányi kinevezésre l. alább a 223. l.

[46] A vitás per alighanem a Széchy-örökség körül folyhatott. Salm Miklós ugyanis neje Széchy Margit (Newald J.: Niclas Graf zu Salm, Wien 1897, 108. l. tévesen Csáky Margitnak mondja) révén veje volt ormosdi Székely Magdolnának.

[47] Nyitra megyében; 1524 óta gróf Thurzó Elek, majd halála után átmenetileg özvegye kezén.

[48] Kecheti Márton 1527—48-ig.

[49] Somogy vm.-nek már a középkorban is ismert (Csánki. i. m. II. köt, 683.) családjából. Mindketten Lászlónak, az 1505-iki országgyűlésen Somogy vm. követének a fiai. János 1525-ben Mária királynő megbízásából annak kamarásával, Beheim Bernáttal együtt a lefoglalt besztercebányai Fugger—Thurzó vállalat kezelője, 1527-től I. Ferdinánd főasztalnokmestere. — Boldizsár volt Faiszy Katalinnal kötött házassága révén a család vagyonosságának megalapozója, fiai azonban már Győr s Komárom megyébe származtak el.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Vicissim et Nicolaus Gozthony[50] castellanus castri Dregel[51] ad eandem sententiam fecit querelam, quod in executione similiter sententiae suae iuridicae Franciscus Nyary[51] unum hominem regium interficere fecisset et si conventus non aufugisset tunc et illum interfecissent.

Illo die nihil certi in communibus negotiis regni potuit concludi, nisi quod peracto prandio circa horam vesperarum allatae sunt ad arcem supplicationes et querimoniae — cum istae, tum plurimae aliae — ad regiam maiestatem cum declaratione, ut sua maiestas dignetur illis omnibus providere gratiose. Hoc etiam declarato, quod sua maiestas fecisset aliquam mentionem in scriptis suis de nonnullis Hungaris, qui cum literis suis apud Turcarum imperatorem, qui alias ad susciieendam cum rege nostro pacem non fuisset alienus, susceptionem pacis interturbassent;[53] quod regnicolae hic praesentes desuper singularem habuissent examinationem et plures invenire non potuissent, excepto monacho fratre Georgio cum suis coherentibus, qui in eo puncto adeo notari possint; praeterquam Franciscus Bebek[54] et Georgius Hwmonnay,[55] qui si etiam cum Turcis aliquam intelligentiam haberent, comitatus tamen toti sub eis existentes ad hoc non consensissent, supplicantes, ne sua regia maiestas pro uno aut altero nos omnes regnicolas pro talibus reputaret.

Sequenti tandem die, feria videlicet quinta, undecima die Februarii statim mane orta est inter regnicolas quaedem segregatio ratione domus sive habitationis, in qua per duos iam dies conveneramus. Habebat fores sive ianuas tres, per quarum alteram aliqui praeterito die auscultebantur et quicquid audiebant dominis eorum deferebatur. Secundo quod inter regnicolas multi essent servitores dominorum, coram quibus non esset unicuique tutum loqui id, quod vellet, vel necessitas expostularet. His duabus ex causis volebant ire regnicolae vel ad claustrum[56] vel ad locum aliquem alium. Sed cum in eundo magister Michael Meray[57] reg-

[50] A középkorban Vas vm.-ben birtokos családból; neje Orczi ál. Füsi Klára volt.

[51] Hont m.-ben; 1438-tól az esztergomi érsekség tartozéka.

[52] A Pest vm.-ben már a középkorban birtokos családból. A török elleni harcoknak egyik neves magyar csapatvezére, résztvett a schmalkhaldeni háborúban is; kezdettől fogva Ferdinand hive, ki 1535-ben bárói rangra emelte s a János király pártját követő Balassa Menyhérttel szemben Hont m. főispánjává nevezte ki.

[53] A béketárgyalásokra vonatkozólag v. ö. a 9. jegyzetben i. h.

[54] 1528. óta Gömör vm. főispánja, 1532 óta János kir. majd Izabella hive; az 1556: 24. tc. hűtlensége s hatalmaskodásai miatt fiával Györggyel együtt proskribálta. Erdélybe menekült, hol fondorlatai miatt Izabella gyűlöletét is magára vonta; 1558-ban Balassa Menyhért megölette.

[55] L. fentebb. 22. jegyz.

[56] Nyilván a Ferencrendieknek a róluk elnevezett téren álló kolostorát kell értenünk.

[57] L. fentebb 20. jegyz.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

nicolis obviasset, reduxit eos iterum in locum priorem, quorsum septem comitatus venire et interesse nolebant, videlicet Honthensis, Newgradiensis, Barsiensis, Hewesiensis, Gemeriensis, Borsodiensis et Abawywariensis. His tandem tam saepius vocatis et admonitis quattuor illorum in medium venere, videlicet Barsiensis, Honthensis, Newgradiensis et Hewesiensis, sed alii tres non, quos iam nominatos esse scitis.

Nihilominus regnicolae inceperunt tractare de nonnullis articulis, quomodo videlicet resistere possent Turcis,[58] deinde de exercitu regio et de modo in illo observando,[59] tertio de iuris administratione.[60] Sed propter sequentes querelas nihil concludi potuit.

In primis advenit Petrus Bakyth, qui se excusavit contra Franciscum Reway in negotio castri Holyttsch.[61] quod se neque per vim, neque per fraudem ad arcem illam non introtrusisset, sed viduam illam relictam quondam Gasparis Czobor[62] cum scitu et voluntate regiae maiestatis in uxorem duxisset, cuius virtute ad arcem illam venisset; sicque cum scitu et voluntate regiae maiestatis tutor extitisset tum uxoris, tum aliorum orphanorum. Cui itaque ius favebit, videbitur. Sed in aliis rebus audio, inquit, ut honorem et fidem meam palpasset, dicendo, me esse Rascianum et profugum a Turcis, neque dignum esse, ut vel ego vel alter Rascianus locum huiusmodi finitimum tenere vel possidere deberet. De fide quidem et religione negare non possum, quod Rascianus non essem sed scio me conscientiam tam puram et bonam habere, quam alter quisque. Quod ex Turcia profugerim, hoc quoque negare non possum, neque volo, sed mihi videtur longe melius fore, quod ex parte illa huc veniant, quam quod abhinc illuc irent. Ubi autem dicit, me vel mihi similes non dignos esse talem locum finitimum tenere vel possidere, induxit Jaxitones,[63] despotum,[64] qui non unum, sed plures habuerunt et possiderunt arces. Cur itaque me in hac parte spernere vult. Nos, inquit, cum familia nostra non diu sumus in

[58] V. ö. az országgyűlésnek a subsidium megajánlásáról szóló s a behajtás módozatait szabályozó 5—14. tcikkét, továbbá a 17-iket a nemesek személyes hadbaszállásáról.

[59] V. ö. az országgyűlés által hozott 19., 20., 22. és 23. tcikket.

[60] Az országgyűlés a 30—35. t.-c.-ben szabályozta a törvényszékek tartását, míg a 25—27. t-c.-ben a nyílvános gonosztevőkről, magánosok hatalmaskodásáról s fosztogatókról intézkedett.

[61] L. fentebb a 212—213. lapon.

[62] L. fentebb 212. l. 34. jegyzet.

[63] A nagylaki Jaksichok: István és Demeter, a Rácországban, Jagodina vidékén birtokos Jakab fiai, Szendrő eleste után menekültek át 1200 harcossal Magyarországra, ahol 1464-ben I. Mátyás királytól a csanádmegyei nagylaki uradalomra nyertek adományt (Ivić Aleksa: Istorija Srba u vojvodiani, Novi Sad, 1929. 16. l. s köv.; a család leszármazási táblája: u. a.: Rodslovne tablice srbskih dinastija i vlastele . . . Novi Sad, 1928. 11. tábla: v. ö. Borovszki S.: A nagylaki uradalom története).

[64] Brankovich György szerb despota.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

hoc regno, sed ab eo toto tempore, quo Franciscus Reway factus est nobilis, tantum regno cum effusione sanguinis capitumque et vitae periculo tota progenies sua non servivit, quantum nos hoc brevi tempore. Supplicans, ut regnicolae velint vices suas interponere apud regiam maiestatem, ut in iuribus suis eum conservare dignetur.

Deinde facta est expositio per homines et nuntios Stephani Losonczy[65] ratione Hyspanorum, ut regnicolae, pro eo et filio Ladislai Orzag,[66] noverco videlicet suo intercedere velint, ut post tot damna et oppressiones pauperum colonorum eos ad alia loca migrare faciat, quia tam crudeliter cum pauperibus colonis agunt, ut nullus penitus cum illis manere potest. Quos si ab ipsis pauperibus colonis non recipiet maiestas regia, tunc actum est de illis.

Franciscus Zekel[67] supplicavit regnicolis pro intercessione ad regiam maiestatem, ut castrum suum Lak[68] prope Somoghwara existene vel ab ipso accipiat, vel ad sustentationem subsidium praestare dignetur, quia propter inopiam diutius fovere non posset.

Omnibus est notum, quod Joannes Balassa[69] quendam Hyspanum in quodam campo in venatione caesareae maiestatis existente bacculo percusseret. Quis Hyspanus nunc per literas ad portam civitatis et etiam ad fores domus domini Strigoniensis, locumtenentis regii affixas, eundem Joannem Balassa ad Romam vel ad Senys[70] ad pugnam et duellum invitat et vocat.[71] Venerant in medium regnicolarum fratres ipsius Joannis Balassa, videlicet Emericus[72] et Sigismundus[73] pro sano et bono consilio,

[65] A temesvári hős : Temesvár kapitánya s az 1540-es évek második felében Nógrád m. főispánja. Birtokainak törzsét a Nógrád m-ben fekvő szécsényi, somoskői, gácsi s losonczi uradalmak képezték, de ezeken kivül voltak javai az ország többi részeiben is, igy Abauj, Heves, Hont, Gömör, Zemplén, Szabolcs, Zaránd, Temes megyékben is.

[66] Losonczy István nejének, pekrovinai Pekri Annának első, az 1544-ben elhalt guthi Országh Lászlóval kötött házasságából született fia.

[67] Ormosdi Székely Ferenc.

[68] Valószínüleg a mai Öreglakkal azonos (Csánki D. i. m. II. köt. 574. l.). 1524-ben Korláthkeőy Péter nyerte II. Lajos királytól adományul. A polgárháboru zavaros viszonyai közepette a család sérelmére történt elbirtoklások után a 40-es években került ismét a jogos birtokosok, K. Péter leányainak kezére. Székely Ferenc neje K. Anna, Péter leánya, révén jutott birtokába. (Magy. orsz. várm. és városai : Somogy vm. 125. l.) L. az 1546 : 44. tc.-t ; a milleniumi kiadásban azonban Lakhelyett tévesen Kák áll.

[69] A költő Bálint atyja ; 1550. szolnoki, utóbb bányavidéki kapitány s végül főajtónálló mester.

[70] Sienna?

[71] A kérdéses spanyol alább a 225. lapon Tum Ferenc néven emlitve ; egyéb forrásokból Francesco Lasso néven ismeretes. Ez ügyre vonatkozó adatokat l. Mocsáry Nógrád esmertetése, III. 120. l.

[72] Előbb Szapolyai János híve s ennek részéről Maylad Istvánnal együtt Erdély vajdája, a 40-es évek elején Ferdinándhoz pártol; 1544-ben ennek erdélyi főkapitánya ; † 1550-ben.

[73] L. fentebb 24. jegyzet.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

quia intelligerent Italos et Hyspanos esse insidiosos et nollent, quod alicubi in itinere per insidias interficeretur. De quo negotio certe satis mature est tractatum, ne perinde regnicolae dicerentur suis plus favisse, quam externis. Dicebant aliqui ; si inquit, frater dominationum vestrarum, dominus Joannes potuit Hyspanum antea ad percutiendum clam et occulte ad tantum itineris spatium sequi, cur etiam nunc quoque non. Sed considerata in hac re diversa conditione conclusum est, ut regia maiestas in aula sua regia, cum et antea negotium hoc Pragae in eadem maiestatis suae aula inceptum erat, etiam pugnam et duellum hoc admittere velit et dignetur.

His querelis peractis missae sunt ad regiam maiestatem post prandium circa horam vesperarum per internuntios regnicolarum unacum illis ad quos querelae pertinebant.

Altera tandem die, duodecima videlicet Februarii sunt consignati aliquot articuli, qui tandem redigentur in scriptis pro forma ut decet.

Nihilominus venit in praesentiam regnicolarum quidam Nicolaus Loranth et exposuit, quod quidam Alemanus eum in ius vocasset, sed non dixit, quam ob causam. Ad cuius iuris sive citationis terminum cum comparere non potuisset, convictus sit in sententia per non venit, Quam cum per inhibitionem iuxta regni consuetudinem refellere et illae praevenire voluisset, nesciret, Germanus ille unde ductus regiam maiestatem accessit et literas a sua maiestate obtinuit, ut Nicolaus Loranth ubicumque locorum reperiri poterit, arestetur et detineretur. Iudex autem et iurati cives civitatis Brunnensis non consideratis et literis regiae maiestatis non bene intellectis non quod ipsum Nicolaum Loranth iuxta contenta literarum regiarum arestassent vel detinuissent, sed in toto captivasssent et captum detinuissent usque ad duodetrigesimum diem ; ita ut si aliqui certi domini et nobiles pro eo non fideiubissent (!) usque ad quintam dominicam post conversionis Pauli tunc adhuc captus et detentus detineretur. Quae omnia in praeiudicium et derogamen libertatis nobilium et nobilitatis essent, maxime cum in aperto facinore non sit deprehensus. Declarando, quod si hoc hodie sit in eo, cras futurum esset in alterum. In tantum apud regnicolas interpellavit, ut coacti sunt unum ex eis, Thomam videlicet Kamaray ad regiam maiestatem ad arcem mittere, ut sua maiestas dignetur eum ex fideiussionis vínculo eliberare. Si quid tamen iuris idem Germanus erga eum haberet, hoc secundum iuris processum quaerere deberet.

Tandem advenere homines relictae dominae Jaroczkynae,[74] sororis videlicet carnalis Francisci et Wolffgangi quondam comitum de Bozyn et

[74] Szül. Szentgyörgyi és Bazini Borbála grófnő először Lichtenstein Erasmus, majd Jaroczky Gáspár neje.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Sancto Georgio,[75] qui nomine eiusdem dominae relictae regnicolas rogarent, ut pro ea intercedere velint apud regiam maiestatem, ut si quod ius in eam a fratribus suis praedictis ex arcibus Owar[76] et Dewen[77] atque aliis demortuum et redactum fuisset, ut sua maiestas dignetur eam desuper facere contentam.

Item comitatus Posoniensis fecit querimoniam contra Hyspanos, quod statim post festum Penthecosten huc in medium eorum venirent et in Scharlokewz[77a] tantam vastitatem fecissent et desolationem, ut non modo rustici et coloni, sed et soli nobiles famem et penuriam pati cogerentur. Nihilominus ad servitia regiae maiestatis proficisci noluerunt, donec et antequam ipsis coacti sunt dare et mutuare florenos sexcentos, super quos sufficientes ab eis haberent literas obligatorias. Rogantes regnicolas, ut apud regiam maiestatem intercedere velint ut cum illis Hispanis solutio fieret, ut ex solutione stipendiorum suorum iuxta eorum obligationem pecunia praedicta solveretur.

Ultimo advenit cum magna vehementia Franciscus Rewaj et proposuit coram regnicolis, se intellexisse Petrum Bakyth hic fuisse et dixisse eum cum ipso esse in iure ratione arcis Holyttsch.[78] „Sed ego, inquit, non sum; adeo enim eum convici iure, ut nullus iudex ulterius hoc iudicare potest. Deinde intelligo, quod me de fide et religione sua inculpasset, de quo ego secum contendere nolo, quia ego non sum neque episcopus, neque archiepiscopus, neque cardinalis et tota fere Christianitas nunc hac in parte dissentit. Sed spero, quod brevi discutietur, quid uni ac alteri sit sciendum. Hoc quoque intelligo, quod in tantum effusionem sanguinis sui et suorum exaltavit, quam ultra modum; mei autem et meorum sanguinem vilipendit, quum ego suum non vilipendi, quia scio, quod frater suus, Paulus Bakyth servivit regno et coronae cum sanguine et vita sua.[79] Scio etiam, quod in Mohattsch unus frater eorum est mortuus. Scio etiam et vidi, quod sub Buda idem ipse Petrus cum

[75] A család ifjabb bazini alágából; mindkét fivér elhalt 1534-ben s Farkas fiában, Kristófban 1543-ban teljesen kihalt a család fiága. L. Ila Bálint: A Szentgyörgyi és Bazini grófok birtokainak kialakulása, különny. a Turul 1927: 3—4. füzetéből).

[76] A mai Magyaróvár Moson m-ben; a XV. sz. derekán az utolsó vereskői Wolfurt özvegyének kezével jutott György szentgyörgyi s bazini gróf birtokába. Péter erdélyi vajda s országbíró 1517-ben bekövetkezett halála után a kincstár is igényt formált rá s azt érvényesítette is (1521.). L. Ila B. i. m. 17—18. és 26. ll.

[77] Pozsony m.ben - a XVI. sz. derekán került politikai egyezség révén a Garaiak kezéből a család birtokába. 1521-ben Óvárral együtt visszaszállott a koronára. (Ila B.: i. h).

[77a] Dernschwam Jánosnak, a Fuggerek besztercebányai faktorának kezeírásával fölibe írva: „die Schuth" = Csallóköz. V. ö. az országgyűlés által hozott 47. tc.-t.

[78] L. fentebb 212—13. és 216. lapokon.

[79] Katzianer 1537. évi eszéki hadjáratában esett el.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

uno Turca hastam fregit et alia multa. Nihilominus me et meos vilipendere non debuisset, quia et isti erant militares." Induxit aliquos ex regnicolis, qui sibi testimonium praebuerent, ut Joannes Reway[80] in Mohattsch esset mortuus, item quod si Stephanus,[81] frater suus, in bello non sit mortuus, tamen vulnera tot habuit a Turcis, quam ultra modum. Ipse quoque si non contra Turcas, tamen contra cruciferos regno servivisset et signum vulnerum adhuc haberet. Et quod nullum regis hactenus fuisset bellum, in quo non interfuisset, excepto bello imperiali sub Pesth,[82] quo tempore in aliis regiae maiestatis servitiis esse debuisset. Quantum autem de iniustitia, quam dixit Petrus Bakyth, quam sibi fecissem, nolo nihil dicere, antequam dominationes vestrae, inquit, dent mihi testimonium, quid dixerim, vel non dixerim.

Nihilominus sequenti die, videlicet Sabbathi venit iterum in praesentiam regnicolarum et dixit: „Video inquit, dominationes vestras multa habere negotia, ex eo nollem, ut vel mei vel aliorum causa communia negotia negligerentur. Eam ob causam dico, siquid Petrus Bakyth tale locutus esset, quod contra honorem meum esset, tunc ego omni via, modo et ratione, quibus se quilibet honestus purgare debet, purgare volo et correspondere.

Venit deinde Johannes Thurszo[83] et Bernhardus,[84] qui conquesti sunt contra dominam relictam quondam Alexii Thursonis, nunc vero consortis domini Perstensky,[85] quod quamvis ipse verus heres et successor legitimus fuisset fratris sui, domini Alexii bonorum, sed quia idem dominus Alexius de bonis suis testamentariam fecisset dispositionem, noluit illam violare, imo illam ratificavit. Sed nesciret, cur dominam illam violasset et illi satisfactionem non fecisset, quod cum ipse Johannes Turzo considerasset, tandem contra dominam iuxta huius regni consuetudinem iure egit et illam in sententia convicit. Quare rogavit regnicolas, ut pro eo intercederent, ut iuris et sententiae executionem consequi posset et valeant (!).

Volebant quidem hoc servitores ipsius dominae post Joannis Turszonis iam abitionem repugnare, dicentes, quod dominus quondam Ale-

[80] Ferenc fivére ; Nagy Iván s Fraknói (a 32. jegyzetben i. h.) 1519 előttre teszik elestét.

[81] Már Mohács előtt ismert naszádos kapitány ; Mohács után eleinte Perényi siklósi kapitánya és János kir. híve, mígnem Mária királynő 1527-ben Ferdinánd pártjára vonja

[82] Az 1542. évi birod. hadi vállalat.

[83] Thurzó Elek mostohafivére s részben örököse. † 1558-ban.

[84] Thurzó Elek testvérbátyjának Györgynek Fugger Annával kötött házasságából született elsőszülött fia ; az ausztriai Grafenecket bírta.

[85] L. fentebb 44. jegyzet.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

xius prius satis illi dedisset et dominium quoddam sibi coemisset,[86] quod pro ducatu stetisset; sed iam perbibisset et hoc quoque perbibere vellet. Sed nullus datus est locus, nisi quod si Joannes Turszo aliquid tale exposuisset, quod contra dominam esset, faciant desuper supplicationem aliquam, penes quam aeque ut penes alterius sollicitare et intercedere volunt.

Ultra hoc venit in medium egregius Michael Rawony[87], qui nomine et in persona totius regni Sclavoniae regnicolas salutavit et rogavit, ut si quando huiusmodi diaetae sive conventus fierent, ne ipsi quoque ommitterentur, sed vocarentur et parati essent venire atque simul et bona et mala cum dominis suis pati.

Venit etiam in medium Ludovicus Pekry[88] et adduxit quasdam litteras Mathiae Baso[89] ex Mwran, in quibus dominis et regnicolis scripserat, eum intellexisse, quod Ludovicus Pekry in consilio regio eum interpellasset, quod fratruelem suum minorem, Joannem Tornaly,[90] antequam eum ex arce Mwran dimisisset, tribus plagis plagare fecisset. Qúod si Ludovicus Pekry adhuc hoc diceret, tunc faceret sibi iniuria, quia hoc, quod de eo diceret, non fecisset. Ad quod se Ludovicus Pekry confitebatur dicens, quando tempus esset, vellet illum, a quo ipse hoc audivisset, et nominare et ostendere. Nesciret tamen, in quem finem Matthias Baso hoc huc scripsisset. Si sciret, inquit, hoc contra suum honorem factum fuisse, tunc vellet de hoc correspondere et non retro, sed procedere.

Illo die nihil tale ulterius est actum vel tractatum, nisi quod innumerabiles sunt, qui arces in confiniis habent, qui omnes supplicabant pro subsidio et defensione. Quae si conservari non poterint, bene quidem nam alias distrahantur et dilaterentur.[91]

Sicque sint eodem die articuli regnicolarum nisi simpliciter consignati dominis proceribus exhibiti, vicissim dominorum articuli sunt in medium

[86] A szileziai Pless-uradalmat 1527-ben vette meg Th. Elek öccse részére, amelyet azonban ez utóbb elzálogosított. (Az erre vonatkozó iratok az augsburgi Fugger-levéltárban Ung. Handel 35. 3. jelzett alatt.)

[87] 1557-ben Nádasdy Tamás országbírói ítélőmestere, majd 1551-ben Szlavonia ítélőmestere is. (Mályusz Elemér: Levéltári Közlemények 1927 évf. 97. l. 3. jegyz.) — V. ö. alább is a 17. l.-on.

[88] Mint Ferdinánd hive 1533-ban Likava és Liptóújvár várakra nyert adományt s Liptó és Árva megyék főispánja lett. 1537-ben azonban kegyvesztett lett, javai nagyrészét elveszíti; az 1541 : 56. tc.-ben a rendek közbenjártak érdekében, de eredménytelenül.

[89] Tornallyai Jakab kincstárnok (János király pártján) murányi várnagya, majd ennek elhunyta után egyben kiskorú János fiának a gyámja is. Hatalmaskodásai miatt végül is az uralkodó az 1548 : 49 tc. értelmében katonai karhatalmat küld ki ellene Salm M. főkapitány vezérlete alatt, aki Murányt bevéve B-t elfogta s kivégeztette.

[90] L. az előző jegyzetet.

[91] V. ö. még az 1546 : 42. és 44. tc-t.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

regnicolarum allati. Qui illo di neque perlegi, neque interpretari potuerunt, sed redactum est negotium ad dominicum diem immediate sequentem, horam videlicet vesperarum.

Ad quem videlicet dominicum diem proceres omnes ad regiam maiestatem ad arcem sunt vocati. Hoc intellecto ascenderent et potiores ex regnicolis, ut hoc die dominico nihil penitus potuit tractari.

Sed feria secunda 15. huius mensis Februarii cum articuli dominorum coram regnicolis essent perlecti, nihil penitus ab articulis regnicolarum dissentire videbantur, nisi in tribus. Primum in colonorum huc et illuc migratione.[92] Secundo in danda contributione.[93] Tertio super pena transgressoribus constitutionum[94] imposita. De quibus cum multa et varia eodem die essent tractata, quomodo videlicet hii tres articuli componi possent, ne dissentire viderentur, tunc, nescire domini unde moti, sequenti, videlicet die 16. huius mensis, feria tertia in articulis regnicolarum eis exhibitis adhuc plures fecerunt difficultates et dissensiones. Ut videlicet iurato nobili, dicatori regio in quolibet comitatu adiungendo nulla ex contributione regia datur solutio.[95] Deinde, ut restantiae contributionum praeteritarum non debeant dari ad manus regiae maiestatis, sed ut deputentur pro solvendis debitis, quae domini in diversos usus et necessitates

[92] A királyi előterjesztés igen nagy súlyt helyezett e kérdés rendezésére. A szabad költözés eltiltása annakidején — véli az uralkodó — indokolt lehetett de van egy magasabbrendű és igazságosabb szempont, amely kell, hogy a rendeket a szabad költözés jogának megadására indítsa. „Nam ut milia veterum exempla missa nunc fiant" — mondja tovább a kir. előterjesztés — „nostra aetate saepius experti plerique omnes sunt, quibus penis, malis afflictionibus et periculis divina maiestas regna, provincias, principatus, dominia et miserae, plebeculae, quam sanguine suo pretioso aeque ut alios omnes fideles redemit, captivitatem et duram afflictionem severissime affecerit." Ez vár Magyarországra is, hacsak a jobbágyok és a köznép szabadságával nem törődnek. (Fugger-lvlt 2, 3, 4). — Az országgyűlés által hozott 39 tc. azonban a meglévő állapot fenntartásával a kérdés további rendezését a következő országgyűlésre odázta. Bár naplónk nem szól róla részletesebben, hogy a főrendek és az alsó tábla közt miben állott az ellentét, a tc. indokolásából nyilvánvaló, hogy a köznemesség volt az, amely a kérdésnek a királyi előterjesztés értelmében való rendezését elutasította, míg a főrendek hajlandók lettek volna az uralkodó álláspontját magukévá tenni.

[93] Az 5 tc.-ben az országgyűlés minden jobbágytelek után a jobbágytól behajtandó 1—1 frt. és a birtokosok által fizetendő 20—20 d. (utóbbi a királynő részére) ajánlott meg, azzal, hogy ha az összeg minden visszaélés nélkül védelmi célokra fordíttatott, úgy ez az összeg Sz. Lőrinc napjakor másodízben is behajtandó; vagyis a teljes megajánlott összeg 2—2 frt. és 40—40 d-t tett ki.

[94] Nyilván az országgyűlés által hozott 25. tc rendelkezésére kell értenünk, e tc. a rendek által felterjesztett szövegezésben lőn szentesítve.

[95] A 9. tc. valóban a főrendek követelése értelmében oldotta meg e kérdést; a vármegye részéről kiküldött esküdt fizetéséről u. i. a vármegye volt köteles gondoskodni.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

regni fecerunt.[96] Et alia huiusmodi plura ex quibus cognoscebatur, eos nolle recto tramite procedere.

Super quibus regnicolae commoti, 17. huius mensis ad regem ascendere volebant ad protestandum, quod huiusmodi dissensionis ipsi in causa non essent. Et sic rebus infectis discedere volebant. Hoc domini considerantes, condescenderent ad omnia et singula per regnicolas conclusa, quod certe regnicolae grato a dominibus (!) acceperunt animo. Sicque conclusum est, ut dominus personalis praesentiae[97] accipiat ad se, quos voluerit, ad horam secundam, ut articuli in formam redigantur et cras regiae maiestati aequali voto exhibeantur.

Stetit tandem in medium iterum Michaël Rawony,[98] qui comitem Nicolaum de Zalmiis[99] excusavit rogans, ne sibi regnicolae aegre ferrent, quod solus eos non accessisset. Certe libenter hoc fecisset, sed se a regia maiestate absentare non posset. Quare volebat innotescere, quod regia maiestas eum ad prefectum et supremum capitaneum regiae maiestatis in hoc regno constituissset. Et quamvis se excusasset, ipsum ad tantam provinciam non esse sufficientem, tamen cum regia maiestas secus habere noluisset et ipse quoque sentiret certa iam bona in Hungaria habere, eo libentius etiam hoc assumpsisset et dominationibus suis servire vellet. Hoc etiam significans, quod a Kathzyaner[100] in ista arce Posoniensi multorum dominorum et nobilium huius regni iura et literalia instrumenta tum muneribus, tum pecuniis plus quam pro $2\,^1/_2$ millibus florenorum obtinuisset, ut si qui ex eis essent, ad quos pertinerent, eum accedere deberent et paratus esset sine omni taxatione et difficultate illis restituere.[101]

Articulis deinde 18 die regiae maiestati mox post prandium exhibitis incepit in primis loqui dominus cancellarius[102] et in persona tam procerum, quam aliorum statuum omnium gratias agens regiae maiestati de

[96] A 12. tc. a főrendek követelésével ellentétben mégis azt a rendelkezést tartalmazza, hogy az előző évek adójából visszatartott hátralékot az uralkodó hajtsa be.

[97] Mérey Mihály; v. ö. 20. jegyzet.

[98] L. fentebb 87. jegyz.

[99] A lapszélen Dernschwam kezevonásával: „Graf von Salm." — L. fentebb 45. jegyzet.

[100] Katzianer János, Ferdinand kir. hadainak magyarországi főparancsnoka. A szerencsétlenül végződött 1537. évi szlavóniai hadjárat után, amelyben seregétől megszökött, letartóztatták s birói vizsgálat indult ellene. Bécsi fogságából sikerült azonban Szlavóniába szöknie, ahonnan a törökkel kezdett tárgyalásokat. Mielőtt azonban e tárgyalások végleges eredményre vezettek volna, a Zrinyiek Kapronca várában meggyilkoltatták.

[101] Talán nem tévedünk, ha az oklevelekben a Katzianer által Trencsén elfoglalásakor zsákmányolt Szapolyai levéltár anyagát sejtjük. Az 1550 : 70. tc. részben az oklevelek kiszolgáltatása fejében Salm Miklós főparancsnok részére telkenkint 10—10 denár behajtását rendelte el.

[102] Oláh Miklós, l. fentebb 14. jegyz.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

tam pia et paterna admonitione incredibilique erga nos amore, quae sua maiestas tam oretenus, quam per scripta erga eos fecisset et exhibuisset. Super quam satis mature tractassent, consultassent et conclusissent supplicantes, ut sua maiestas dignetur illas hic maiestati suae oblatas roborare, confirmare et manutenere gratiose. Supplicarunt etiam pro conservatione arcium finitimarum, item pro danda relatione ad supplicationes regiae maiestati porrectas.

Ad quae regia maiestas paucis respondit, imprimis ratione articulorum. Haec autem regiae maiestatis verba dominus Thomas Nadasdy[103] hungarico sermone interpretavit. Articulos istos, inquit sua maiestas, ego adhuc non vidi, nec scio, quales sint; opus igitur erit, ut ego quoque illos perlegam et revideam. Quibus perlectis et bene ruminatis agam tandem omnia, quae ad iustum et bonum principium pertinere videbuntur. Hoc autem adeo cito et simpliciter fieri non posset. Qui, si vos per undecim vel duodecim dies desuper tractastis et conclusistis, opus erit, ut ego quoque ad hoc aliquot habeam dies. Diu tamen vos retinere volo (!),[104] sed citiori quo fieri poterit modo vos expediam. Ego certe unum momentum negligere nolo, sed hac ipsa hora incipere et revidere volo, quo citius vos absolvere et expedire possem. Rogo igitur vos et etiam committo vobis, ne interim discedatis. Opus est, si ego vos per tot dies expectaveram, ut vosmet quoque per duos saltem vel tres expectatis. Nam, inquit, antea etiam saepius multa bona et salutaria conclusistis, sed semper in executione illarum fuit defectus. Sic nunc quoque scio, quod omnia bona per vos sunt conclusa, si itaque executionem habere non deberent, tunc totus labor et omnes curae inanum factae essent. De supplicationibus quoque obtulit se regia maiestas quanto citius posse absolvere, quod absolvere vellet. De castrorum finitimorum conservatione, si, inquit, iam pecuniam haberemus, utique loquendum, tractandum atque consulendum esset, quo modo et qualiter conservari possent. Nihilominus, quiquid in me erit, ego providebo illa (?) meliori, quo potero, modo.[105]

Tandem incepit Michael Meraj personalis praesentia etiam loqui, etiam pro executione conclusionis supplicando, quia apud suam maiestatem esset potentia et regimen observationis et executionis.

Ad quae sua maiestas brevibus ut prius respondit, quod ipse violationis et non observationis conclusionum nunquam fuisset in causa, sed ipsorum solorum Hungarorum haec esset culpa. Eam ob causam vellet talem iam habere curam, ut omnia debitae executioni demandari deberentur.

[103] Ekkor országbíró s a magyar hadak országos kapitánya; l. alább 226. l.
[104] Nyilván elírás „nolo" helyett.
[105] L. a 42. s 44. t.-c.-t.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Deinde supplicatum est pro Joanne Balassa[106] pro sano et gratioso consilio, quid in negotio suo agendum esset et quod dominus suus gratiosus esse dignetur et quicquid fecisset, quod pro honore et dignitate aulae maiestatis suae fecisset, exhibendo suae maiestati litteras in quatuor locis affixas.

De quo regia maiestas se excusavit, suae maiestati fuisse satis superque molestum, quando negotium hoc et intellexisset et rescivisset. Et quamvis illum Franciscum Twm (!) unacum fratre suo quasi a cunabulis educaverit, ab ea tamen hora faciem suam non viderit et non modo faciem suam non vidisse, verum etiam omnia regna, provincias et dominia sua illi prohibuisse. Contra hoc ipse facere non posset, quod in aula et curia caesarea maiestatis esset, etiam si caesar frater suus sit, caput tamen esset nostrum omnium. Nihilominus vellet de hoc negotio ulterius cogitare et bonam regnicolis desuper relationem dare.

Supplicavit etiam Michael Meray pro expensis episcopi Wesprimiensis[107] et Georgii Rakoffszky[108] in legatione Wormaciensi expositis. Ad quod regia maiestas paucis respondit, cuius illi fuissent nuntii, ut etiam illi eos persolvant.

Deinde factae sunt querimoniae per Ludovicum Pekry[109] contra Paulum Keschkesch[110] et Anthonium Nagwagthy,[111] quod arcem suam Dewen[112] nulla necessitate urgente ad manus Andreae Bathory[113] tradidissent et alias res suas plurimas dissipassent.

Sicque Eusthasius Feledy[114] fecit querelam contra Gabrielem Pekry, familiarem et affinem Stephani Losonczy,[115] quod bona sua adeo devastasset et despoliasset, quod Turca vix peius facere potuisset; hoc non contento adhuc etiam sibi ipsi coram regnicolis minatus esset.

Ad quae regia maiestas respondit, intellexisse etiam aliis similes in-

[106] L. fentebb a 217. l.-on.

[107] L. fentebb 14. jegyzet.

[108] 1541-ben Turóc m. alispánja, 1542-től Révay Ferenc nádori helytartó ítélőmestere.

[109] L. fentebb 88. jegyzet.

[110] A Báthoryak szolgálatában állott; Mohácsnál törők fogságba esett, melyből Báthory István nádor szabadította ki.

[111] Az 1530-as években Alsókorompán, 1560-ban Spáczán (Pozsony m.) szerepel mint birtokos. (M. orsz. várm. és városai: Pozsony m. 28. skk. l.)

[112] A pozsonymegyei Dévény, melyre I. Ferdinánd királytól Báthory István nádor nyert volt adományt.

[113] Andrásnak, a nádor fivérének fia; Szatmár és Szabolcs (1540—55) s egy időben Liptó m. főispánja, majd országbíró; † 1566.

[114] Családja már a középkorban is birtokos Gömör megyében. Ő maga 1526-ban Ajnácskőt szerezte meg.

[115] Losonczy István neje Pekry Anna volt. P. Gábor Szolnok feladása (1552) után Erdélybe menekült, hol udvarhelyi s háromszéki főkapitány lett.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

iurias et contumelias contigisse. Volo igitur et domino Strigoniensi, locumtenenti meo[116] ceterisque consiliaris meis et iudicibus ordinariis committo, ut illa omnia revideant et interim, quo ego super articulos fuero, adiudicent, ne tempus inaniter praetereat. Tandem ad regiam maiestatem deferantur, ut sua maiestas unacum dominis desuper concludere possit.

Tandem Thomas Nadasdy, nescitur unde ductus, officium capitaneatus regni in eodem castro Posoniensi et loco praesenti sibi per maiestatem regiam concessum, suae maiestati iterum resignavit. Ad quod sua maiestas dixit, se velle desuper cogitare et tandem sibi relationem dare.

Sic plurimi loqui et supplicare volentes, regia maiestas quasi nausea ductus abivit in habitationem suam privatam.

Regia tandem maiestas super articulis consuluit per aliquot dies. Et quamvis illos statim altera vel tertia die absolverit, in transcriptione tamen responsionis et replicationis, quam maiestas regia ad articulos vice versa fecit, consumptus est unus vel alter dies. Ita ut ad feriam secundam, vigesimum secundum videlicet huius mensis Februarii diem incipiendo ante prandium ante horam octavam, finita vero est post nonam replicatio illa per regiam maiestatem regnicolis in arce tum scriptis tum oretenus facta.

Inprimis excusavit se, cur negotium sive inducias cum Turcis cum Hungaris eo tunc communicare non potuisset, promittendo amplius omnia negotia cum Turcis, si quae agenda contigerent, cum Hungaris velle communicare.[117]

Declaravit etiam causam, cur pro hac vice hic inter Hungaros manere non posset. Sed ex praesentibus comitiis Ratisponensibus rediens semper in tali vult esse loco, ut semper in triduo vel quatriduo apud nos esse poterit necessitate exigente.[118]

Deinde laudavit modum et conditionem factam super contributione regiae maiestati et reginae oblata, ne illae in proprium usum ut antea convertantur.[119]

Laudavit deinde alios etiam articulos plurimos et quasi omnes.

De maiori sigillo cancellariae suae dixit, eum tempore quondam do-

[116] Várday Pál, esztergomi érsek 1527—49. s 1543—49. egyben kir. helytartó. — A Ferdinand korabeli helytartótanácsra nézve l. R. Kis István: A magy. helytartótanács I. Ferdinand korában.

[117] L. fentebb.

[118] V. ö. 1546: 18. t.-c. -- A törvénycikknek első, a rendek által felterjesztett szövegezésében azonban sokkal élesebb formában juttatták kifejezésre ebbeli kívánságukat, utalván az uralkodó távolléte folytán az országra háramló bajokra; az uralkodó személyes megjelenését a regensburgi birodalmi gyűlésen fölöslegesnek találták. (Fugger-levélt. 2, 3, 4.)

[119] L. az 1546: 5—14. t.-cikkeket.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

mini Wesprimiensis et domini Petri Pereny cancellariorum videlicet suae maiestatis illud maius sigillum habuisse, sed vacanti tali officio non. Cum tamen dominus Zagrabiensis nunc cancellarius esset,[120] tunc vellet maius sigillum illi concedere.

Cum ad negotium montanarum vel montanistarum devenisset, ut videlicet argentum maiori pretio persolveretur, ad hoc dixit sua maiestas, quod propediem missura sit illuc certos commissarios tum ex Hungaris, tum ex Germanis, ex quibus si intellexerit, opus esse augendam argenti solutionem, tum omnem apud reginam Mariam, sororem suam et commissarios illius interponere vellet operam.[121]

Incepit tandem declarare negotium montanarum cuprearum quae Fuggeri Augustenses sive Augspurgienses per certos annos tenuissent in arenda. Ex quibus ipsi et eorum praedecessores ingentem sumpsissent commodum et divitias quoque ingentes. Nunc vero nesciret unde illi ducti negotium hoc cupreum regiae maiestati indixerunt, ut diutius illud tenere nollent. Et quamvis regia maiestas ad illos miserit, ut si tantum in arendam dare non possent sicut antea, vellet illis aliquid ex arenda relaxare, illi tamen regiae maiestati respondissent, quod si illis gratis penitus daretur, diutius tenere nollent. Qualis autem exinde sequi posset ruina, hoc quoque declaravit. Quod non modo iste locus, ubi ipsa montana sunt, sed et aliae civitates omnes montanae et omnes vicini comitatus et regiones desolarentur. Et non modo civitates montanae et circumiacentes comitatus omnes, verum etiam viae ex montanis ad Wratislaviam et Cracoviam usque. Deficeret deinde argentum, quod in cupro erat, pro cusione monetarum. Sequeretur etiam populorum abitio, quod si Turca resciret, eo facilius loca illa occupare conaretur, quae hactenus propter populorum frequentiam et multitudinem invadere non fuisset ausus. Quibus occupatis et totum Scepusium et Sylesiam impugnaturus esset. Et alios huiusmodi eventus similes. Quae ne fiant, tractare curavit tum cum certis mercatoribus, tum cum montanistis ipsis, sed nullus est inventus, qui curam illarum montanarum assumere voluisset. Regia maiestas vero nolens negotium tam necessarium intermittere, vult sola montana illa per homines et officiales suos coli facere. Sed quia hoc absque ingenti pecuniarum summa fieri non posset et sua maiestas quoque in camera sua tantam pecuniam non haberet, rogavit ob hoc dominos et regnicolas pro sano et bono consilio, quidnam in eo negotio faciendum esset. Et si qui ex dominis in vicinatu illo commorantibus tantae essent facultatis, ut suae

[120] L. fentebb 14. jegyzet.

[121] A rendek által e tárgyban felterjesztett t.-c., amelyben az ezüstbeváltási díjnak márkánként 5 f. 75 d.-ban való megállapítását kérték (v. ö. az 1545 : 50. t.-c.-t is), a szentesitett törvénykönyvből kimaradt.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

maiestati 40 vel 50000 florenorum ad hoc negotium mutuare possent, vellet sua maiestas ad certum terminum eos assecurare satis sufficienter.[122]

Ad articulum tricesimarum dixit sua maiestas, et scriptis et oretenus velle cum illis, qui tricesimas ex inscriptione regia tenerent et possiderent, cum successu temporum desuper concordare, quia esset iniustum et inconveniens, quod illa pecunia, quae in defensionem regni ad tricesimas esset levata, illis deperdere et non persolvere deberet.[123] Nam omni anno un (!) videlicet a viginti, quousque rex Hungariae esset, ad hoc regnum 300 millia florenorum consumpsisset et aliquando etiam milionem florenorum, sed hoc raro et non nisi ad generales expeditiones. Quumque aliqui in vinculis susurassent dicentes: „quid nobis hoc profuit ?" — credo, quod sua maiestas hoc consideravit; statim dixit: „Tantum profuisse, ut si in toto regnum non potui conservare, conservavi tamen pro parte."

De Hyspanis, quod de tam criminosis facinoribus eorum coerceret et ad alia loca eos poneret, sive locaret, nihil penitus regia maiestas dixit. Sed hoc dixit: „Si cui quid debent, is vel illi in tempore dicant et significent, quia solutio eorum populorum propediem est adventura.[124]

Tandem accessit ad articulum de metis Hungariae et Styriae.[125] Quod quamdiu rex Hungariae esset, semper variae dissensiones inter eos fuissent et saepius commissarios constituisset, sed semper Hungari commissarii favebant Hungaris, Germani vero Germanis. Ob quam causam sua maiestas inducta esset, aliae nationis homines uni aut alteri parti minus suspectos isthuc mittere et ordinare. Bohemos videlicet officiales suos iuratos, castellanum videlicet supremum Pragensem marschalkum Wolfgangem Schlyk et alios; qui si iuxta scripta et testimonia Francisci Bathyany processissent et adiudicassent, tunc aliquae villae et possessiones de regno Hungariae ablatae fuissent.[126] Et dixit de fluvio aliquo Raba vocato, ultra quem et ipse Bathyany et comes de Zalmis atque alii suas habent possessiones. Super hoc Franciscus Bathyany vertebat caput. Hoc regia maiestas considerans commota dixit: „Quicquid ego dico, vera dico et solis ipsius Bathyany scriptis et testibus comprobare volo."

[122] A Fuggerek ekkor valóban véglegesen felmondták az 1546. juniusában lejáró bérleti szerződésüket; az uralkodónak minden kisérlete, hogy őket a vállalat további bérletére rábírja, eredménytelen maradt.

[123] L. az 1546 : 54. t.-c.-t; a törvénycikknek a zálogbirtokosok részéről a harmincadokkal szemben fennálló követelések rendezésére vonatkozó két utolsó pontját a rendek által felterjesztett törvényszöveg nem foglalta magában.

[124] L. az 1546 : 47. t.-c.-t s fentebb a 217. és 219. ll.-on.

[125] L. az 1546 : 57. t.-c.-t.

[126] Id. törvénycikk első, a rendek által felterjesztett szövegezésében többek közt tiltakozott e határrendezés ellen, arra hivatkozván, hogy Batthyánynak nem volt joga hozzá, ahhoz a rendek beleegyezése nélkül hozzájárulását adni, miután az az egész ország ügye. (Fugger lvlt. i. h.)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Fine finali dixit, suam maiestatem sperare dominos et regnicolas fore de huiusmodi conclusione sua contentas. Si vero ulterius aliquid esset, tunc penes dominos consiliarios suos dare, eligere et addere deberent ex regnicolis octo, cum quibus sua maiestas omnia pro voto concludere vellet.

Qui eodem die, peracto prandio sunt electi et quatuor plus, quam regia maiestas optavit, ut si quos ex illis discedere contingeret, ut numerus illorum octo per se sit et maneat integer. Michael Meray personalis praesentia non est electus, quia absque hoc agit consiliarium regium. Sed pro primo electus est Andreas Schorom,[127] pro secundo Gregorius Sybryk,[128] pro tertio Stephanus Mekschey,[129] pro quarto Joannes Meray,[130] pro quinto Thomas Kamaray, pro sexto Emericus Kálnay,[131] pro septimo Georgius Rakoczky,[132] pro octavo Martinus Berthoty,[133] pro nono Eustachius Feledy,[134] pro decimo Andreas Omany,[135] pro undecimo Joannes Schomfay, pro duodecimo Matheus Dersy.[136] Istis conclusis determinata est hora ad conveniendum ad alterum diem, 23. videlicet huius mensis, sexta.

Qua adveniente regnicolae convenerant, sed domini habebant alium negotium ex parte castri Hwzth, quod castrum nomine et in persona regiae maiestatis Christophorus Kawaschy Paulo Bornemizza[137] dedit et assignavit.

Illo die sunt inter Gregorium Sybryk et montanistas magnae controversiae et contentiones factae ratione tricesimae in Bistricia[138] erigendae. Deinde constituta est ad conveniendum hora secunda a prandio. Ad quam horam regnicolae iterum convenerant, sed domini supplicationes nondum absolutas reviderent. Et sic in eodem die in toto nihil est neque tractatum, neque conclusum.

Altera die, 24. huius mensis, in die Mathiae ante prandium nihil penitus est tractatum, quia rex unacum filio suo Maximiliano ad civitatem ad monasterium venerat.

[127] L. fentebb 17. jegyzet.

[128] A Vas m.-i S. családból ; 1542-től a kir. helytartótanács tagja.

[129] Alighanem Mecskey Istvánnal, Dobó egri alkapitányával azonos.

[130] A személynök testvére (ezt l. fentebb 20. jegyzet).

[131] Bars m. törzsökös családjából ; nyilván azonos azzal az Imrével, ki 1526-ban II. Lajos király titkáraként szerepel.

[132] Rakovszky György, l. fentebb 108. jegyzet.

[133] A Sáros megyében már a középkorban birtokos családból (Csánki i. m. I. 316. l.)

[134] L. fentebb 114. jegyzet.

[135] Borsod m. középkori kihalt családja.

[136] A Szatmár és Szabolcs megyékben már a középkorban birtokos családból ; valószínűleg e megyék valamelyikének volt követe.

[137] Nyilván a későbbi veszprémi, majd erdélyi püspök.

[138] Besztercebánya.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Sed 25. die post prandium ad horam primam sunt domini et regnicolae ad arcem per regiam maiestatem vocati, ubi domini consiliarii dummodo et octo electi sunt detenti, ceteri omnes profecti sunt ad hospitia.

Qui tandem et altera et tertia die per regiam maiestatem sunt etiam in prandio in arce retenti, ut statim peracto prandio in negotiis esse debuerunt. Dominus tamen Strigoniensis et Zagrabiensis sese continere non potuerunt, ut post prandium non dormivissent.

Haec autem acta sunt usque ad feriam secundam, primum videlicet diem Martii, qua die mane hora septima convocati sunt ad arcem et domini et regnicolae, quae adhuc hic erant. Tum dixit regia maiestas, quod aliqui adhuc fuissent articuli, super quibus bona opus erat consultatio et deliberatio, quod factum fuisset his diebus iam[139] praeteritis coram et in praesentia dominorum consiliariorum et electorum, prout ex eisdem electis diffusius intelligetis, ut ex huiusmodi conclusione etiam effectus aliquando sequeretur certus.

Sicque articulos ipsos regia maiestas eodem die ratificavit, approbavit et confirmavit, committendo, ut nullos insigillatos extradare deberent, sed ut omnes sint sigillati. Sic tandem valedixit omnibus et qui vicissim cum porrecta manu valedicere voluit, potuit, quia omnibus paratus fuit manum porrigere. Deo optimo et maximo sit laus et gloria quod res sic est conclusa.

Dicitur etiam, quod regia maiestas pro istorum omnium observatione inprimis iuramentum fecit, deinde etiam a dominis omnibus iuramentum accepit. Ad quod omnes erant parati, nisi Gaspar Seredy[140] aliquantulum reluctavit, dicens, eum propter aegritudinem non semper fuisse coram. Ad hoc rex respondit: „Ego, inquit, nihil curo, sive iuretis, sive non. Sunt mihi adhuc in Scharos tot ingenia pulveres et globi, quod vos ad observanda haec, neminem nominando, cogere possum".

Ad haec tandem feria quinta, quarta videlicet die huius mensis Martii abivit maiestas regia ex arce Posoniensi Viennam versus.

Sit nomen Domini benedictum.

Kivül Dernschwam Jánosnak, a Fuggerek beszlercebányai faktorának kezeírásával: „Hernach was taglich in der ungrischen Landschaftsversammlung zu Pressburg von adi 8. Februarii des 46 Jahrs hin und wieder gehandelt, geschriren, ainer den andern vorklagt, ausgericht hot; ist derhalben forgeblich verzeichent worden, das man merlai doraus nemen mag, ehe man beschleust etc. Durch Niclas Feller beschreiben lassen."

Paulinyi Oszkár.

[139] Eredetiben: „iam iam".

[140] Ferdinand egyik leghűségesebb híve s felsőmagyarországi kapitánya. Hű szolgálatait az uralkodó kiterjedt birtokokkal, legvégül (1543) Sz. György és Bazinnal jutalmazta; † 1550 ben.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

AZ 1614-IKI LINZI EGYETEMES GYÜLÉS.

Az 1613. augusztusában megnyiló regensburgi birodalmi gyülésnek legfontosabb tárgya lett volna egy, a fenyegető török támadás ellen felállítandó állandó hadsereg kérdése. A birodalmi rendek még a gyülés megnyitása előtt levélben kértek felvilágosítást Zierotin morva tartományfőnöktől a veszély nagyságára nézve, aki azt felelte nekik, hogy a segélyt nem kell megadni, mert azt az udvar nem a török ellen akarja indítani, hanem a vallásnak és a rendi szabadságnak elnyomására akarja felhasználni.[1] E felelet előre megpecsételte a császári előterjesztés sorsát és már jó előre útját vágta Khlesl püspök, Mátyás mindenható minisztere, olyan nagy odaadással dédelgetett tervének. A püspök t. i. egy nézete szerint, nemsokára föltétlen bekövetkező török támadás megelőzésének ürügye alatt nagy hadsereget szeretett volna fölszerelni s mivel jól tudta, hogy ez csak a birodalom segélyével lehetséges, mindenek előtt a birodalmi rendeket igyekezett szándékának megnyerni, a Habsburg-országok megnyerése ezután már egyszerűbb lett volna. Valamint azonban a birodalmi, úgy a többi rendek előtt sem maradhatott titokban a szép gondolat mögött rejlő, Zierotin fenti mondatában kifejezett cél, ami viszont okadatolja a rendek ellene megindított példátlan makacs küzdelmét. E küzdelem a linzi egyetemes gyülésen (Generalconvent) a rendek győzelmével végződött és Khlesl tervei feladására indította. A rendek heves ellenállása u. i. itt sem tört meg, sőt az egymás közötti tanácskozások és közös eszmecserék folytán csak megerősödött és igazoltnak, jogosnak látszott. Épen ellenkező eredményt hozott tehát e gyülés, mint amit az udvar várt tőle.[2]

[1] Peter Ritter von Chlumecky: Carl von Zierotin und seine Zeit. 1564—1615. Brünn, 1862. 821. l.

[2] A gyülés történetének régebbi irodalmában kétségtelenül a legalaposabb és leghasználhatóbb munka Gindely: Der erste öst. Reichstag zu Linz im Jahre 1614. c. műve, (Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil.—Hist. Kl. 40. Bd. 230.) Nagy fogyatékossága azonban Gindelynek épen a magyar történet szempontjából, hogy az akkori magyar politikai és rendi viszonyokat, a rendi mentalitást elfogultan szem-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Az osztrák ház országainak rendjei Mátyás uralkodása első éveiben érték el hatalmuk csúcspontját és tudjuk, hogy ebben legnagyobb része volt a testvérharcnak, mert Mátyás csak a rendek segítségével tudta megszerezni testvérétől Rudolftól az uralmat. A koronái birtokában levő uralkodó természetesen már szivesen szabadult volna a viszályok alatt megerősödött és komoly bonyodalmakat előidéző rendiségtől, amelynek olyan kiváló vezérek állottak az élén, mint az osztrák Tschernembl Erasmus, a már említett morva Zierotin, a cseh Budowecz és a magyar nádor, Thurzó György. Csakhamar, mint ádáz ellenfelek kerültek így szembe egymással az udvar és a rendek, mély, szinte elnyeléssel fenyegető szakadék tárult fel csakhamar gondolkozásukban. Az udvar felfogása Khlesl miniszter abszolutista nézeteiben testesül meg, írtózik minden rendi szabadságtól és berendezkedéstől és egymásután intézi „durva" támadásait a fenti vezérfiak és a mögöttük álló rendiség ellen, de itt is leginkább Thurzó György ellen. A magyar nádorban látják az udvar és Khlesl eszméik legnagyobb ellenségét, neki mint az 1608-ban az osztrák, magyar és morva rendek között létrejött védszövetség szellemi vezérének, rójják fel bűnül, hogy a rendiség számottevő tényezővé emelkedett és hogy nem akarja engedelmesen tűrni a rendi állam abszolutista hatalommá történő átgyúrását.[3] Az kétségtelen, hogy Khlesl tervei megaka-

léli és ennek következtében egyoldalúságok és ferdítések csúsztak munkájába. A magyar rendek állásfoglalásában ő csupán ellenzékieskedést lát és meg sem kisérli ennek mélyebben fekvő okait kideríteni és nem tartja érdemesnek vele behatóbban foglalkozni. E részletmunka mellett csupán a korral foglalkozó összefoglaló művek tárgyalják a konvent történetét, elsősorban Gindely alapján, így Fessler, Krones, Huber. Hammer-Purgstall Khlesl életrajzában eredeti levéltári anyagra hivatkozik, persze az életrajz még Gindely műve előtt jelent meg. Legújabban Josef Krauter foglalkozott a konvent történetével: Der Linzer Generallandtag im Jahre 1614. (Jahresbericht der niederöst. Landesoberrealschule in Waidhofen a. d. Ybbs für das Schuljahr 1909/1910.) c. munkájában, amelynek csak az első fele jelent meg. Az eddigi történeti eredmények alapján ismerteti a gyűlés előzményeit, felsorolja az egyes országok kiküldötteinek neveit, majd közli egész terjedelmében a propoziciót, valamint a felsőausztriai és magyar véleményt, a második rész közölte volna a további véleményeket. A véleményeket egy a felsőausztriai Freistadtban őrzött, a gyűlésen készült kéziratból közli. A kézirat kikölcsönzését én is megkíséreltem, sajnos, nem sikerült megkapnom. A magyar irodalom, így Szalay, Horváth, szintén Gindely alapján tárgyalják a gyűlést, legutóbb Angyal járult hozzá új levéltári adatokkal a gyűlés teljesebb megvilágításához a szövegben később idézendő munkáiban. Részben az ő eredményeit veszi át Szekfű Magyar történetében és Bethlen Gáborában.

[3] Az elmondott eseményeknek kimerítő feldolgozásait találjuk a következő nagy munkákban: Huber, Geschichte Österreichs, 5. és 6. k. Gotha, 1896.; Angyal: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig, Bp. 1898. (Mill. Tört. 6. k.); Hóman—Szekfű, Magyar Történet, 5. k. Bp. év nélkül. A rendi törekvésekre Károlyi Árpád, Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása, (Századok 1919—1920.), ahol a 129. lapon szó van az 1608-as szövetségről is; vallásügyi téren Zsilinszky Mihály,

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

dályozásában Thurzó nagy szerepet játszott, azonban ő mint a magyar rendi alkotmánynak, a rendi szabadságoknak és az ezeken felépülő nemzeti államnak ekkor leglelkesebb híve és legmeggyőződésesebb hirdetője, úgy lelkisége mint a külső adottság következtében nem tehetett másként. Mert hogyan is helyeselhette volna Khleslnek ama hamis, félrevezetésre felépített politikáját, amely a legszebb cél, a török kor minden magyarjának leghőbb vágya a török kiűzésének leple és ürügye alatt állandó hadsereg felszerelését igyekezett megvalósítani azért, hogy ezzel az országokban elhatalmasodott rendi szabadságot — ez alatt ő a rendek politikai és vallási jogait értette — megsemmisítse és mindenható hatalomra emelje az uralkodót és titkos tanácsát. Khlesl államszemléletében t. i. az országok szabadsága, a rendek ősi jogai csak megkötői, akadályozói minden fejlődésnek, az uralkodó hasznos és az államra szükséges jó szándékai kivitelének. Míg az udvar kénytelen meghallgatni országai szavát és nekik az országgyüléseken cselekedeteiről mintegy beszámolni, mindaddig a titkos tanács, mely pedig egyedül hivatott tényező az uralkodó mellett a kormányzásra, a legnyomorultabb valami e világon és mindaddig az uralkodó ki van téve annak, hogy országai kivánságait kényük kedvük szerint nem szavazzák meg, sőt esetleg másik urat választanak maguknak. A rendi országgyülések által kormányzó uralkodó valójában nem egyéb, mint országai örökös szolgája és ezek azt tehetnek vele, amit épen akarnak, amiből pedig ezer és ezer baj származik.[4]

A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai 2. k. 1891. műveket idézzük. Ez utóbbi részletesen ismerteti Thurzó György közvetítését az osztrák prot. rendek és császáruk között. Hogy az udvar hogyan ítélte meg a politikai és vallásügyi helyzetet, valamint a ház jövőjét, arra kitünő bizonyíték Mátyásnak 1613. nov. 10.-én Ferdinánd főherceghez intézett bizalmas levele (Hurmuzaki, Documente privitore la storia Romanilor, Bucuresci, 1882. IV/1. 534. l. [454. sz.]). Tschernemblről rövid jellemrajzot ad Jodok Stülz, Zur Charakteristik des Freiherrn G. E. v. Tschernembl Archiv für öst. Gesch. IX. k. Egyoldalúságára v. ö. Károlyi i. m. 22. l. Zierotinra igen jó munka az első jegyzetben id. életrajza. Khlesl életére a legjobb munka Hammer—Purgstall: Klesl's Leben 1—4. k. Wien, 1847—1851, bő okmánytárral.

[4] Khlesl terveire v. ö. Angyal: Az 1615-iki bécsi török békének titkos pontjai. (Klebelsberg-Emlékkönyv), 370. s köv. l. Khlesl államszemléletére l. továbbá Hóman—Szekfü: Magyar Történet, 5. k. 134. s köv. ll., ahol az irodalom is meglelhető. Leveleinél is jellemzőbben jut kifejezésre felfogása a rendek és az uralkodó viszonyáról abban a nyilvánosságra nem hozott két votumában, amelyeket 1613 végén, Báthory halála után Erdély ügyében készített. „Solle man aber am kais. Hofe auf die Staaden oder andere ein Aug haben und Rechenschaft geben müssen, würde ein geheimer Rat d s Kaisers das elendigste Tier auf der Welt sein". Míg az uralkodó országgyűléshez van kötve, „ist ein solcher Herr allzeit mit seinem Tun und Lassen, Begehren und Notdurften ein ewiger Sclaw der Laender, hat sich Rebellion und Aufstand besorgen und ist niemahlen seines Landts fürstlichen Erbteils sicher, so kann auch aus diesem allen anderst nicht folgen, als die grösste confusiones rerum et provinciarum... und dergleichen adsurda ei-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Ez a politika[5] pedig szinte a legveszedelmesebb állapotokat hazánkban keltette, mert az uralkodó rendi felfogás értelmében ez nem csak a rendi jogokat fenyegette, hanem megvalósulása esetén nem kevéssé az ország létét is veszélyeztette volna. E felfogásnak pszichologiai alapjai visszanyulnak tulajdonképen a 16. századba és kapcsolatosak a német gyülölet kifejlődésével és megerősödésével.[6] Elhatározó hatást gyakorolt azonban e tekintetben a XVII. sz. elején Básta magyarországi szereplése, akiről nem ok nélkül terjedt el, hogy a magyarokat teljesen ki akarja irtani. Egy bécsi főúr ebédjén Gyürky Menyhért barsmegyei követ jelenlétében az egyik résztvevő, nem tudván, hogy Gyürky magyar, kijelenti és kívánja, „Isten adja, hogy Basta megverje a hajdúkat, valahány magyar van, mind kiirtjuk töviből, mert annak előtteis németeké volt Magiar Országh." Thurzó Miklós szerint Básta 1604-ben megesküdött, hogy a magyarnak magvát is ki fogja irtani.[7] Az ilyen és hasonló kijelentések által méltán gyanút tápláló magyar rendeket a Khlesl vezetése alatt álló udvar törekvései nem hagyhatták továbbra kétségben gyanújuk valódiságát illetően. Az udvar szerint a megbízhatatlan eretnek magyarok közé minél több németet kell bevinni, hogy ezek segítségével biztosítsák itt a király hatalmát. A magyar rendek ebben viszont nemzeti törekvéseik egyenes megcsúfolását és országuk élénk veszélyeztetését látták. Ebből a hangulatból táplálkozik az az országos elkeseredett felhördülés 1613-ban, amikor a király a törvények ellenére Ujvárba német katonaságot telepített és a felvidéki főkapitányságra a német Teuffenbachot nevezte ki. Egyöntetüleg foglalt ez ellen állást az egész ország és a nádor tiltakozásra és közbenjárásra szólítja fel a szövetséges országokat.[8] Az elkese-

nen ganzen Haufen mehr. (O. L. Canc. o. Hung. Eszt. Fasc. B, 1349. No. 35.) Igaz köszönettel tartozom e helyen Lukinich Imre professzor urnak, aki e véleményekre figyelmeztetett.

[5] Zierotin morva tartományfőnök Khleslt egyenesen szerencsétlenségnek nevezi az országokra, aki mindent el akar pusztítani, amit a rendek alkottak. Chlumecky i. m. 796. l. Hű kifejezése ez a többi országok rendi felfogásának is.

[6] A német gyülölet kifejlődésére olv. Hóman—Szekfű, Magyar történet, 4. k. VII. fejezetét.

[7] Az adatok Thurzó Miklósnak Thurzó Györgyhöz irott két leveléből valók. (Árvai levéltár, rövidítve Árv. lt., Fasc. 196. No. 567, 568.)

[8] Az ide vonatkozó adatok: Zierotin levelei Thurzóhoz 1613. jún. 13.—jún. 25. és szept. 8.-ról (Thurzó levéltár, rövidítve Th. lt, Irreg. 2. fasc.); Thurzó levele az osztrák rendekhez és ezek felelete (linzi oberöst. Landesarch. Annales, 53. k. 157, 161—162. ll.). Lépes kancellár szerint a nádornak kötelessége mindent elkövetni e törvényszegés ellen nemcsak a törvények védelmére, hanem azért is, nehogy az utókor részességgel vádolja. (Levele Thurzóhoz 1613. jun. 24-ről Th. lt. 81/31.) Forgách érsek diplomatikus választ ad Thurzó hozzá intézett tiltakozó levelére azt mondván, hogy a király talán azért tette ezt, „ut contributiones sacri Rom. imperii facilius obtineat". (Levele 1613. jul. 5-ről, Árv. lt. Fasc. 208. No. 66.)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

redés és az elégedetlenség olyan magas fokra hágott, hogy ekkor ismét felvetődik nálunk az előzőnél komolyabb formában az osztrák háztóli elszakadás gondolata.[9]

Thurzó és a magyar rendek elégedetlenségét csak fokozták Lépes kancellárnak az udvarból írott levelei. Panaszkodik Lépes, hogy ő csak ötödik kerék a kocsiban, mert magyar ügyekben is Khlesl intézkedik teljhatalommal és a magyar tanácsosokat még levélben sem hajlandó megkérdezni. Le is szeretne mondani tisztségéről, nehogy később hanyagsággal vádolják, holott ő megtenné a maga feladatát, ha engednék.[10]

A rendek magatartásának alakulásában nagy szerepet játszott az udvar támogatása mellett egyre erősbödő ellenreformáció, amely nálunk sem sokban különbözött az örökös tartományokban folytatott taktikától. A király, amint azt már id. bizalmas levelében Ferdinánd főhercegnek kifejti, a legnagyobb ellenségeinek a magyar haeretikusokat tartotta azért, mert ezek szerinte éjjel nappal azon törik a fejüket, hogy szabadulhatnának meg a Habsburg háztól. Igy járul hozzá az uralkodó részéről az ellenreformáció vallási motívumaihoz a protestánsokkal szemben táplált politikai bizalmatlanság is, a kettő állandóan együtt hat és az ellenreformációnak mindkét fél részéről politikai szinezetet kölcsönöz.[11] E kettősséget ott leljük Khlesl gondolatsoraiban is, de már különválasztva. Szerinte a vallásügy félig politicum félig teologia, a magyar püspökök és tanácsosok azonban teljesen politicumot csinálnak belőle és a vallás ügyét kizárólag politikai szempontokból tárgyalják és értelmezik.[12] E felfogás értelmében a vallási jogok részei lettek a rendi szabadságnak, ami viszont megindokolja, hogy miért helyezkedtek a rendek állandóan a vallásügyi végzések alapjára. Szilárd bázist jelentettek ezek és jól tudták a rendek, hogy ezekkel együtt tűnik el lassan az annyira féltett rendi szabadság is.

[9] Zierotinnak 1613. júl. 14-én Thurzóhoz írt leveléből értesülünk erről. „Sed reddiderunt nos praeterea haud parum perplexos duriores illae et minaces propemodum, quos illma Dom. Vra de alienandis a sua matte, imo a tota Austriaca domo Hungariae regni incolarum animis interjecit voces, quas in alienum a sententia illmae Dnis Vrae (quam scio caesari et domui ipsius adictissimam) detorquere sensum, utinam minus facile esset, quam cupiam. (Th. It. Irreg. 2. fasc.) Ijedten figyelmezteti Thurzót, hogy nem lett volna szabad e dologról ilyen elkeseredett hangon és ilyen nyiltan írni, hiszen ezzel árthat úgy magának mint az országnak. Kravjánszky írja (Rudolf uralkodásának első tíz éve, Bp. 1933. 51—52. l.), hogy separációs gondolatokkal a magyaroknál először 1579-ben találkozunk. (?)

[10] Lépes levelei 1613. jun. 24. és 1614, márc. 13. (Th. It. 81/31., 81/35.)

[11] Olv. Szekfü megállapításait, Bethlen Gábor, Bp. 1929. 12. és 16. l.

[12] A bécsi Hofkammerarchivban található (Ung. Hoffinanz, 1600.) Leyser szász udvari prédikátornak egy 1605. körül készült vitairata, amelyben Khleslel szemben a magyaroknak megadandó szabad vallásgyakorlat mellett tör lándzsát. Ebben történik hivatkozás Khlesl ismertetett felfogására.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Khlesl politikája kényszerhelyzetbe hozta a rendeket és megszabta magatartásuk mikéntjét.[13]

Az eddigiekben jellemzett rendi mentalitás, amely lényegében nem különbözött a többi országokban megnyilvánuló felfogástól, további fejlődésében Khleslnek és eszméinek biztos elbukását hozta volna magával. E ténynek felismerésében érlelődött meg Khlesl elméjében fegyveres erő szervezésének a gondolata, mert meggyőződése szerint egyedül ezuton lehetne elhárítani a rendiség részéről fenyegető veszedelmet.[14] Mivel jól tudta, hogy e tervnél a rendekre aligha számíthat, tehát előbb más utakon próbál eredményt elérni és csak miután a pápához és a spanyol királyhoz küldött követségei eredménytelenek maradtak,[15] folyamodik a végső eszközhöz, országgyülések összehivásához.

Amint értekezésünk kezdetén láttuk, az 1613-as regensburgi birodalmi gyülés, amely már teljesen a török ellen megindítandó hadjárat jegyében állott, eredménytelenül oszlott szét. Az ugyan ezen évben Pozsonyban tartott magyar országgyülés ugyancsak minden eredmény nélkül zárult be, sőt Thurzó nádor nemcsak hogy nem járult hozzá a királyi előterjesztésekhez, hanem később a többi országokhoz küldött tájékoztató leveleiben azt jelentette, hogy minden csendes, a hadseregre tehát nem a török ellen van szükség, hanem a rendek sakkbantartására.[16] De ezen ok mellett az országok had felszerelésébe már azért sem egyeztek bele, mert nem irtóztak ebben az időben az emberek semmitől sem annyira, mint a háborútól. A kornak legnagyobb veszedelme, Szekfü szerint valóságos egyiptomi csapás,[17] a fizetetlen zsoldos sereg, amely nem

[13] A kényszerü helyzet, a szükségszerüség nagyon közszájon forgott ebben az időben úgy a vallásügyi mint politikai állásfoglalások igazolására. Ezt fejtegeti Leyser is Khlesl elleni traktátusában, amikor azt mondja, hogy a Básta és Belgioioso esetek ugyancsak politicummá tették, érlelték a vallás ügyét. (Id. a 12. jegyzetben.) Nem kétséges, hogy ez némi helyzeti előnyt is jelentett a védekezni kényszerülő tábornak és igazolást, de más részről az sem tagadható, hogy a prot. rendek e fölfogásának a helyzet komoly mérlegeléséből fakadt bölcs ítélet az alapja. Hiszen a linzi konventuson is felvetődik Erdély helyzetének mérlegelésénél a gondolat, hogy nem szabad Bethlent kényszerhelyzetbe hozni, mert kétségbeesésében az uralkodóra nagy bajokat hozó lépésre határozhatná el magát. Tökéletesen igy volt ez a magyar rendek esetében is.

[14] Mátyás már id. bizalmas levelében ezt teljes nyiltsággal kimondja.

[15] E követségek történetét bőven tágyalja Gindely id. m. 237. s köv. ll.

[16] Az országgyülés történetét tárgyalja Angyal: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. (Milleneumi történet 6. k. Bp. 1898.) 110. l. Zierotin e gyülésre, annak fontossága miatt, külön megfigyelőt küldött. (Chlumecky i. m 813. l.) Thurzónak a szövetséges és birodalmi rendekhez küldött tájékoztatóira Hammer 3. k. 407. sz. irat. Természetesen Thurzó levelei csak Erdélyt és a törököt illetőleg informálták az országokat, a hadseregre vonatkozólag ezeknek is az volt a véleménye, hogy a császár azt a saját céljaira akarja felszerelni. Zierotin véleménye Chlumeckynél 796. l.

[17] Hóman—Szekfü: Magyar történet, 4. k. 349. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

kimél jó barátot sem, öl, rabol és gyujtogat. Hiszen alig múlt el a tizenötéves háború, amelyben a magyarság úgy lelkileg, mint fizikailag teljesen kimerült,[18] török és német egyaránt fosztogatta, méltán kívánja tehát, hogy az annyi vérrel megszerzett békességet senki se borítsa fel. Valamint a rendi alkotmány védelmében, úgy e téren sem találunk semmi különbséget az egyes társadalmi rétegek között, a Habsburgok országai épen úgy a béke mellett vannak, mint a birodalom fejedelmei.[19]

Mielőtt az 1614-ben a török ellen indítandó háború ügyében tartott országgyüléseket ismertetnénk, meg kell vizsgálnunk, hogy mennyire tette valószínűvé Erdély helyzete s a törökök támadó hajlandósága hadsereg felállításának szükségességét, tehát Khlesl ideáját. E kérdésnek az eldöntésére magának Khleslnek egyik votuma szolgáltat fényes bizonyítékot. Megismerjük belőle Khleslnek kétszínű, teljesen félrevezetésre felépített politikáját, megértjük azt a nagy ellenállást, amelyet e politikával szemben a rendek tanusítottak és azt a végtelen gyűlöletet, amely Khlesl és a rendek, valamint vezetőik között kölcsönösen megvolt. Míg egyfelől az udvarral és mindenkivel szemben azt hírdeti, hogy Thurzó Erdélyt és fejedelmét csupán eszköznek használja, hogy velük megfélemlítse az udvart és csupán ezért védi Erdély önállóságát, ezért nem akarja visszacsatolni az anyaországhoz,[20] addig másfelől ő maga is belátja Thurzó álláspontja helyességét, hogy az egyetlen járható út Erdéllyel békében élni, vele megegyezni, de ezt a meggyőződését nem hírdeti, nem mondja senkinek, mert el kellene ezzel ismernie, hogy Thurzónak és a rendeknek van igazuk, tehát ezek kerülnének felül s ezzel füstbe mennének tervei. Nem közli tehát senkivel sem közvetlen Báthory megöletése után készített eme votumát, — s ezért memoárnak is nevezhetnők — amint ezt sajátkezű rájegyzéséből megállapíthatjuk.[21] A lelkében élő ellentétek ered-

[18] Elismeri ezt maga az uralkodó és ajánlatosnak tartja az országok kímélését. Hurmuzaki IV/1 520. l.

[19] Thurzó, Lépes, Batthyány Ferenc, Forgách érsek és testvére Zsigmond mindannyian a béke hívei és csaknem mindegyik érvelésében megtaláljuk azt a magas vallási motivumot is, hogy a háború kimenetele, mégha jogos ügyért folyik is, Isten kezében van, ő a győzelmet bármikor megtagadhatja. Thurzó Zierotinhoz, 1614. (Th. lt. 2/55. §. 16.), Lépes Thurzó Szaniszlóhoz 1614. ápr. 3. (u. o. Irreg. 2. fasc.), Batthyány Thurzóhoz (Tört. Tár 1879. 110. l.), Forgách érsek és testvére véleménye az ország helyzetéről és a teendőkről Kriegsarchiv. (Hofkriegsrat, 1614. Jaenner, No. 33. Exp.) Zierotin békés politikájára olv. Chlumecky 797. l. V. ö. végül Khlesl már id. két véleményét. A háború kérdésében vallott lutheránus dogmatikai felfogásra v. ö. Holl: Luther, Tübingen, 1927. Mohr. 269. l. (Gesammelte Aufsaetze zur Kirchengeschichte. I.) Az udvarban Molart haditanácsi elnök ragaszkodott makacsul a háborús megoldáshoz.

[20] Hurmuzaki IV/1. 532. l.

[21] O. L. kanc. o. Hung. Eszt. fasc. B. 1349. No. 35. Az aláíratlan darab tartalmából is föltétlen bizonyossággal meg lehet állapítani, hogy Khlesl votuma, de eldönti ezt Khlesl rajta levő sajátkezű rájegyzése.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ménye ez a vélemény, amint ő maga is kimondja, hogy az teljesen kedve és akarata ellen való. Kénytelen elismerni, hogy bár Erdély birtokbavételére jó alkalom kínálkoznék, de hadsereg felszerelésére nincsen pénz. A király eladósodva, a kamarajavak zálogban, az országoktól semmit sem lehet várni, mert ezek bárki másnak szivesebben adnának segitséget, mint saját uruknak, t. i. sereggel rendelkező uralkodó nem felelne meg az ő separációs szándékaiknak. Mivel a külföldi fejedelmektől sem lehet segítséget remélni, nyíltan levonja az akarata ellen ható tanulságot, hogy ez idő szerint eszközök hiányában lehetetlen dolog egy hadsereg fölszerelése, fizetetlen zsoldos sereg pedig nem hasznot, hanem inkább bajt hozna az uralkodóra és az országokban az uralkodó elleni elégedetlenséget bizonyára még csak fokozná. Erdély elfoglalása „igazságos, hasznos és szükséges" lenne, a jelen körülmények között azonban mégis csak azt kell tanácsolnia a császárnak, hogy egyezzék ki Bethlennel és nyerje meg a maga támogatására a törökkel szemben. E megegyezés, mivel Bethlen semmi tekintetben sem áll Báthory mögött, akivel az uralkodó szintén szerződést kötött, nem kisebbítené a császár tekintélyét és nem vesztene el mást csak azt, amit előbb sem birtokolt. Háború indítására meg kell várni egy később adódó jó alkalmat, amikor azt minden kockázat nélkül lehet viselni.[22] Egy most indítandó háborúval a császár kockára tenné minden tekintélyét és hatalmát.

Amint a későbbiekben látni fogjuk, Thurzó véleménye Erdélyre nézve tökéletesen egyezett Khlesl iménti votumával, de tökéletesen ilyen véle-

[22] Khleslnek ebből az igen fontos véleményéből ide iktatjuk a legjelentősebb mondatokat: „Wo aber die Unmüglichkeit vorhannden, wirdt die Schuldigkeit sich der Unmüglichkeit accomodieren und das weniger dem grösseren weichen müssen. Ist man aber zum Hauptkrieg gefasst oder kann sich darzue gefasst machen, wirdt man allzeit wider den Türggen Gelegenheit finden, welche so notwendig ist, als die Erhaltung dieser Königreich und Laender sein kann. Und waere eben jetzundt dises der allerbeste Anfang und Gelegenheit, ehe man mit dem Betlehem Gabor und der Provinz schliesset, die Arma zu ergreifen, auch also dem Hauptkrieg den Weg zu beraiten und mit deme alle Provincz in officio zu erhalten, auch die Religion und das Haus Österreich zu befürdern, weil aber allda kein einiges rechtes Mittel vorhanden, die Zeit verstrichen, man laenger nicht aufhalten kann, so will ich mit meinem voto ihre M. nicht in das weite Meer und Verderben führen, sondern lasse es bei diesem, wie ungern ich auch daran komme, verbleiben." Hogy miért nem közölte ezt és még egy később ismertetendő votumát senkivel sem, arra nézve nincsen biztos támpontunk. Igen valószinűnek látszik azonban, hogy ezek eredetileg sem e célból készültek, hanem bennük Khlesl csupán a maga számára, talán épen önigazolásul, leírta azokat az okokat és belőlük folyó következtetéseket, amelyek a jelen esetben nem engedik meg Erdély ellen a fegyveres akciót, sőt békés megegyezés mellett szólnak, holott ez az ő, az államérdekről vallott új nézeteivel homlok egyenest ellenkezik. Egészen csodálatos kettősség ez az erdélyi kérdéssel kapcsolatban Khlesl gondolatvilágában és még csodálatosabb, hogy a végén is a sok kockázatot jelentő, de viszont államtanaival teljesen összhangban álló véleménye győzött.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ményt adtak e tárgyban anélkül, hogy Khlesl e felfogását ismerték volna, Preyner Seyfried Kristóf kamarai elnök és Harrach Károly tanácsos is Ferdinánd főherceg felszólítására. Azok a bajok — úgy írják —, amelyek miatt Mátyás, még mint főherceg, Rudolfnál a háborút ellenezte és ezt megakadályozandó, a hatalmat magához ragadta, ma fokozott mértékben fennállanak, Erdélyt haddal megszerezni tehát nem lehet. Véleményük szerint tárgyalni kell Bethlennel és a bécsi békében biztosított területen erdélyi fejedelemnek elismerni és csupán semlegességet kellene tőle a törökkel szemben kívánni.[23]

Khlesl e véleményre adott feleleteiben egyenesen megcáfolni látszik az imént ismertetett, senkivel sem közölt votumában vallott nézeteit. A véleményadókhoz intézett és Ferdinánd főherceg elé terjesztett irásaiban[24] a leghevesebb személyeskedő hangon hányja a szemükre, hogy tanácsuk vagy tudatlanságból vagy rosszakaratból ered. Megvádolja őket, hogy csupán azért beszélnek így, mert ők maguk már régebben nincsenek a tanácsban és a titkos tanács eljárását (modus procedendi) akarják gáncsolni, mivel ők maguk még a régi államszemlélet alapján állanak. Pedig Khlesl alatt a titkos tanács olyan dolgokat produkált és olyan államépítő munkát végzett, mint előbb még egy sem, mig Preyner és Harrach idejében született meg az átkozott Religionsconcessio, a horni fegyveres gyülés és a prágai oppozició. E kiméletlen személyeskedés mellett kioktatja őket a Staatsraisonra, amelyet köteles minden államférfiú véleménye megalkotásánál tekintetbe venni és amely szerint igenis Erdélyt el kell foglalni. Ezt a nézetet vallották a korábbi magyarországi fővezérek is, ezt mondja az egész külföld. Különben is Bethlennel, mint hitszegővel, a római császár nem tárgyalhat és egy ilyen ember semlegességében sem lehetne bízni. Erdély veszély esetén titokban úgyis mindig a törököt segíti, jobb tehát, ha nyilt ellenségként fog szembeszállni a császárral. Igen zokon vette a két államférfitól azt a kívánságukat, hogy az országok sérelmeit orvosolni kell, mert addig a török ellen megindítandó offenzíva gondolatát az uralkodó hiába tárgyaltatná az országgyüléseken, az ered-

[23] Breuner und Harrachs Gutachten in causa Siebenbürgen, Neustatt 1. Dez. 1613. Bécsi Staatsarchiv. Turcica, fasc. 51a. Angyal e vélemény adóit bölcsességükért az igazi államférfiu címmel tünteti ki (Adalékok Bethlen Gábor történetéhez, Századok 1929—30. évf. 355. l.) és megállapitja, hogyha az udvar e vélemény értelmében jár el, úgy Bethlen nem kezdett volna későbbi akcióba. (U. o. 474. l.)

[24] Staatsarchiv, Hungarica fasc. 163. 1613. dec. 28. és Turcica, fasc 51a, Gutachten. . . . . Siebenbürgen und dessen Übelstand betr. 1. Dez. 1613., fogalmazvány Khlesl sajátkezű javításaival. Tisztázata megtalálható O. L. Canc. o. Hung. Eszt. fasc. B. 1349. No. 35.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ménnyel nem járna. Khlesl szerint a császár sérelmei az elsők, ezeket kell előbb orvosolni.[25]

Ha összevetjük a fentiek alapján Khleslnek ugyanebben a tárgyban fogalmazott két, egymással ellentétes véleményét, tisztán látjuk kettős arcát, ha pedig összehasonlítjuk ezeket Preyner és Harrach votumaival, minden hozzátétel nélkül észrevehetjük az éles különbséget Khlesl vak és a tényleges viszonyokkal nem számoló abszolútizmusa, valamint a még többé kevésbbé a régi szemlélet alapján álló politikusoknak a való helyzetet mérlegelő felfogása között. Hiszen épen ebben rejlik az oka Khlesl durva feleletének is Harrachhoz, hogy ezt a rendek és Thurzó nádor hívének, ezáltal viszont a maga és politikája ellenségének tartotta. Pedig mind a ketten az államérdeket tartották szem előtt, csupán a mód választotta el őket, ahogyan azt szolgálni kívánták, azaz még az sem teljesen, hanem inkább az a körülmény, hogy míg Harrach kimondotta nyiltan nézeteit, addig Khlesl ezeket csak bensejében tette magáévá, nyilvános politikájában — nem kétséges, hogy bizonyos, önmaga által előidézett kényszerhelyzetben — a 17. század államférfiainak a köpenyébe burkolózott és legyőzve olykor bensőjét, józan értelmét, megtévesztésre és félrevezetésre alapította vezetését. Khlesl századának tipikus politikusa volt, amint az már az előzőkből is megállapítható.[26]

Khlesl e véleménye az udvarban újabb tápot adott egy Erdély és Bethlen ellen indítandó nyilt expedíció gondolatának. Siettette a dolgot a Báthory megöletése után előállott helyzet, az uralkodó szerződéskötés helyett szeretett volna Bethlennel leszámolni[27] és a nagy stratégiai jelentőségű Erdélyt, már csak a magyarországi uralom jobb biztosítására is, meghódítani.[28] Igy tűzette Khlesl jobb meggyőződése ellenére is az 1614-es országgyülések tárgyalási rendjére első pontnak a török ellen Erdélyben megindítandó akciót, azaz Erdélynek megmentését a töröktől és visszacsatolását az anyaországhoz, ahonnan erőszakkal szakitották azt el. A titkos tanács direktora remélte, hogy a rendeket talán mégis sikerül megnyerni hadsereg szervezése gondolatának és akkor elmulik a keserű pohár, a Bethlennel felveendő alkudozások keserű pohara. Először Mátyás

[25] V. ö. Angyal: Titkos pontjai 373. l. Khlesl politikájával kapcsolatban ismerteti röviden Harrachhoz irt válaszát.

[26] A XVII. századi politikát és politikusokat behatóan jellemzi Szekfü: Bethlen Gábor, 17. l., ahol az irodalom is fellelhető.

[27] Nam si arma post compositionem cum praedictis (sc. Bethlen et Turcis) assumerem, tunc confoederatae provinciae et regna sese conjungerent et arma illorum sine dubio contra me verterent, irja Mátyás Ferdinándhoz. (Hurmuzaki IV/1. 532. l.) Attól félt az uralkodó, hogy megegyezés esetén már az ürügyet is elveszti a fegyverkezésre és ekkor a magyarok elszakadnak tőle.

[28] Erdély katonai jelentőségét méltatja Khlesl a 21. jegyzetben id. votumában.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

az osztrák rendeket hívta össze 1614. januárjában Linzbe és e gyülésen megjelentek Bethlen követei is. Thurzó nádor megfigyelőnek titkárát, Skultéti Mártont küldte Linzbe. Jelentéseiből[29] megtudjuk, hogy Tschernembl nagy beszédben rámutatott arra, hogy Erdély dolgában és a török veszedelem ügyében az osztrák rendek nem határozhatnak és nem is szavaznak meg e célra semmi contribuciot. Ellenben helyesnek és szükségesnek tartanák, hogy e tárgyban a szövetséges országok egyetemes gyülése hívassék össze és e gyülés határozatának az osztrák rendek is alávetik magukat. Az erdélyi követségnél sem érhetett el a titkos tanács semmi eredményt német zsoldosoknak Erdélybe leendő bevitele tárgyában.[30] Közvetlen a linzi gyülés lezajlása után jött össze Budweisban a csehek gyülése és Linzből a császár egyenesen ide utazott. A cseh rendek szintén nem mutatkoztak hajlandóknak belebocsátkozni a propozíciók tárgyalásába, míg a császár nem teljesíti egy generalis gyülés összehívására irányuló kívánságaikat.[31]

Az eredménytelen osztrák és cseh országgyülések után a magyar országgyülés összehívását a király különböző ürügyek alatt halogatta, hiszen tisztában volt vele, hogy ettől még kevésbbé várhat jó eredményt, mint az előzőktől. Görcsösen ragaszkodott azonban még ez országgyülések kimenetele után is tervéhez, hadsereg szervezéséhez, mert ezt tartotta egyetlen komoly eszköznek a rendek szabadsága megsemmisítésére. Nem marad tehát más hátra, mint komolyan foglalkozni a rendek által kívánt egyetemes gyülés összehívásával. A gondolat maga egyébként régebbi keletü és egyáltalán nem Khlesltől ered, mint azt Gindely és utána legtöbben bizonyítgatják,[32] hanem a rendi gyülések vetik fel. Felsőausztria rendjei már 1612-ben azzal a gondolattal fordulnak urukhoz, hogy legcélravezetőbb volna az összes országokból egy bizottságot összehívni általános védelmi szabályok (Allgemeine Defensionsordung) felállítására.[33] Preyner és Harrach idézett véleményükben nem nagyon kedvezően nyilatkoznak egy ilyen gyülés célszerüségéről, Khlesl pedig véleményükre

[29] Árv. lt. Fasc. 209, No. 4., 8., 11., 61. E levelek másolatait Kavulják András ur, a levéltár őre, szívességének köszönöm.

[30] Pedig Khlesl azt hiresztelte, hogy Thurzó nádor tud az itteni tárgyalásokról és gondoskodik arról, hogy az Erdélybe küldendő német had élelemben hiányt ne szenvedjen. Skultéti ezzel kapcsolatban megjegyzi Thurzónak, hogy sok rossz akarója van a gyülésen. (U. o. Fasc. 209. No. 11.)

[31] A gyülés lefolyását ismerteti Gindely id. m. 242. s köv. 11. Megtudjuk innen, hogy a cseheknek ezzel elsősorban alkotmányos, rendi céljaik voltak és részben ebben keresendő annak az oka, hogy Linzbe azután csupán megfigyelőket küldtek.

[32] Gindely i. m. 245—246. l. Legújabban Krauter i. m. 8. l.

[33] 1612. jul. 28. Felsőausztriai rendjei a császárhoz és 1613. szept. 27. ugyanazok Alsóausztria rendjeihez. (Bécsi niederöst. Landesarchiv, A. 4. No. 30.)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

adott cáfolatában a leghatározottabban ellenzi azt. Döntően hatott azonban Thurzó, Tschernembl és Zierotin véleménye, akik egybehangzóan az összehívást sürgették.[34] A három vezető államférfi egyik legszebb taktikai fogása volt e gyűlésnek Khlesl akarata ellen történt kivívása, mert így egyrészt bebizonyosodott, hogy a rendek hozzájárulása nélkül háborút indítani a császár képtelen,[35] ami viszont a rendek tekintélyét lényegesen növelte, másrészt a gyűlés egységes állásfoglalásától várták Khlesl és abszolutista törekvései vereségét, amint a gyűlés kimenetele kétségtelenül ezt is eredményezte. A magyar rendek ezen kívül erősen számítottak arra, hogy a gyűlés jelentős javulást fog hozni a török elleni védelemben és nagy lépéssel fogja őket előre vinni a török végleges kiűzésének előkészítése terén. Egyben megvoltak győződve arról, hogy a gyűlés eredménye a sok vérrel megszerzett és annyira óhajtott békét biztosítani fogja legalább addig, míg el nem érkezik az alkalmas idő a nagy leszámolásra.

A budweisi gyűlés feloszlatása után Mátyás mindjárt véleményt kér a titkos tanácstól az egyetemes gyűlés kiírásának tárgyában. Ez 1614 febr. 18-án kelt véleményében Khlesl hatására súlyos aggodalmakat nyilvánít az országok közös gyűlésre leendő összehívása miatt, mert ezek felhasználva a jó alkalmat, a közöttük levő szövetséget még meg fogják erősíteni. Mivel azonban az állam érdeke megköveteli a hadsereg felállítását és ezt csupán ez egyetemes gyüléstől lehet remélni, így ajánlja annak összehívását, de bizonyos óvatossági intézkedések foganatosítása mellett. Meg kell nyerni külön követek útján elsősorban a birodalmi választókat a propoziciók támogatására,[36] a gyűlést Bécsbe kell összehívni, mert itt tartózkodik az uralkodó legtöbb hive, akik az előterjesztések elfogadtatásánál jó szolgálatot tehetnének. A vélemény hívatkozik végül arra, hogy az országok a veszély láttára mégis csak engedni fognak me-

[34] Lépes kancellár szerint helyesen tanácsolta Thurzó Zierotinnal és Tschernembllel együtt egyetemes gyűlés kiírását, „sic enim fiet praeterquam, quod optime a multis cogitata et deliberata plerumque meliores successus habent, quam quae temere ab uno aliquo incipiuntur, ut subditi, qui fortunas et vitam in discrimen haud inviti adducunt, utriusque iacturam minus reformident, fortius pugnent ac persequendo, finiendoque belli certamine omnes nervos intendant, vel hoc nomine, quod ipsi suasores belli extiterint." (Th. lt. 81/35. Lépes Thurzóhoz 1614. márc. 15.)

[35] Annak maga az uralkodó is tudatában volt, hogy német zsoldosoknak Erdélybe küldése a magyarok akarata ellenére végtelen bajokat vonhatna maga után, amint azt a Bocskay felkelés tanusítja. A magyarok ez esetben bizonyosan a törökhöz pártolnának. (Hurmuzaki IV/1. 520. l.)

[36] A német fejedelmeket Mátyás állandóan tájékoztatta a török helyzetről és kikérte véleményüket. A nagyszámú votumok jegyzéke Staatsarchiv, Hungarica, Fasc. 167. conv. 2. fol. 31—34.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

rev álláspontjukból.[37] E votum alapján puhatolózik a király Thurzónál is, hogy milyen álláspontot foglalna el a királyi előterjesztéssel szemben. Rámutat a nádor előtt, hogy a török Erdély önállóságát fenyegeti és így közvetve a királyi Magyarország és az osztrák tartományok biztonságát is veszélyezteti, szembe kell tehát vele szállni.[38] Thurzó válasza nem kedvező. Kifejti benne, hogy támadó háborúra gondolni sem lehet a meg nem erődített határok és a felszerelés elégtelensége miatt, békés megegyezést kell ezért keresni. A nádor nézete szerint egyelőre csupán arra lehet és kell törekedni, hogy az erdélyi rendek bizalommal viseltessenek a magyar király iránt annyira, hogy ne forduljanak a törökhöz segítségért, Erdély visszacsatolását jobb időkre kell hagyni. Az egyetemes gyűlés összehívását helyesli.[39]

Bár Khlesl püspök a titkos tanácsban nagy aggodalmaskodások közepette beleegyezett a gyűlés összehívásába, mert hiszen annak célját helyeselte és az állam érdekében elsőrangúan fontosnak tartotta, de hogy valójában mennyire írtózott ennek a rendek által kezdeményezett tanácskozásnak bekövetkezésétől, azt legélénkebben szemlélteti egy második, 1614 márc. 14-én Erdély ügyében kelt votuma, amelyet a rajta levő feljegyzése szerint szintén sohasem hozott nyilvánosságra. Khlesl e véleményében előre megjósolja a gyűlés kimenetelét és azért a felelősséget elhárítja magától. Valamint a fentebb ismertetett véleményében, úgy ebben is összeütközik az abszolutista, a Staatsraison elméletével átitatott politikus a magába szállt és minden befolyástól mentesen csupán a lelki szemeivel a jövőbe néző énjével és ez utóbbi marad a győztes. Ezért e véleményét nem is közli senkivel.[40] Khlesl a legkitűnőbb éleslátással bírálja a politikai helyzetet, nem leplez el semmit, sőt mindent őszintén feltár és így vonja le az önként adódó következtetést és követendő módszert. A birodalom hangulatából, a linzi és budweisi gyűlések eredménytelenségéből valamint Cesare Gallo jelentéseiből[41] megállapítja, hogy senki sem

[37] A vélemény eredetije u. o. Hungarica fasc. 164. Igen bőven ismerteti Krauter id. m. 9. l.

[38] Th. lt. 10/91.

[39] U. o. 13/30. 1614. máj. 22. Hogy Thurzó e véleményével mennyire fején találta a szeget, igazolja Laszota és Daróczy királyi commissariusok jelentése Erdélyből 1614. augusztusában: „Hoc impressum omnibus Transilvanis est: Turcam sua pacta cum illis inviolate conservaturum, minusque ab illis, quam Christianis formidandum". (Staatsarchiv, Hung. fasc. 167. conv. 1. fol. 61—63.)

[40] Dieses mein Gutachten, so ich niemahlen ablesen lassen... O. L. Canc. o. Hung. Eszt. fasc. B. 1349. No. 35.

[41] 1614. elején Thurzónál járt és útjáról jelentette, hogy a nádor országgyűlési végzés nélkül nem enged az országba német katonát. 1614. febr. 13. Ferdinánd főherceg Mátyáshoz, Staatsarchiv, Hung. fasc. 1614.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

akar háborút, annak szükségességében senki sem hisz. A rendek minden bizonyiték ellenére is arról vannak meggyőződve, hogy háború ürügye alatt a rendi és vallási szabadság ellen készül újabb akció.[42] Ennek pedig egyedüli oka Thurzó György, magyar nádor, bűnös híveivel együtt. Az ő kezében van egész Magyarország, a rendek jobban méltányolják, mint az uralkodót, ő pedig e hatalomban a királyi uralom megsemmisítésére tör. Föltétlen párthíve a tekintélyben utána következő, állhatatlan és csüggeteg természetű Forgách Zsigmond, osztja véleményét a magyar főpapságnak és főúraknak legnagyobb része is. E nagy tekintéllyel a maga pártjára vonta a tartományok és a birodalom heretikusait, a katholikusokat pedig Forgách és más katholikus hívei által nyerte meg intencióinak, így érthető, hogy egyedül tartja kezében a helyzet kulcsát és megoldását. Jelentései alapján a külföldi fejedelmek mind a békét kívánják Bethlennel, még ha áldozatokat követel is az, a pápa és a spanyol király pedig inkább a birodalmi állapotokra fordítják figyelmüket, ahol bármely pillanatban kitörhet a successiot veszélyeztető belső harc. Erdélyben Bethlen helyzete megerősödött, mert megegyezett a szászokkal, akikre pedig számítani lehetett volna. Hogyan lehetne tehát ilyen körülmények között hadsereg szervezésére gondolni és mi értelme lenne egyetemes gyűlés összehívásának? Ez az országok véleményén úgysem változtatna, sőt ellenkezőleg a rendek fontosságát domborítaná ki és az egésznek olyan szinezete lenne, mintha az uralkodót tanácsosai e tárgyban félrevezették volna és őket el kellene bocsátani. Magyarországon nincs egyetlen ember, aki helyeselné az uralkodó szándékait és akiben teljesen megbízhatna, ki merné tehát vállalni a felelősséget azért az eshetőségért, hogy az offenziva esetleg a Habsburg ház bukását és országai elvesztését vonná maga után? A fentiek után akarata ellenére az a véleménye, hogy Bethlennel meg kell egyezni, mint annak idején Báthoryval. Egyelőre hallgatólagos biztosítékot kell kívánni tőle, hogy a törökkel szemben a király oldalán marad és később, amikor már nem fenyeget annyira a török, ezt nyilt kijelentéssel kell felcserélnie. Ennek fejében elismerni őt Mátyás fejedelemnek és úgy tárgyal vele, a fejedelmi címet megkapják utódai is, míg hűek maradnak az uralkodóhoz. Teljesen Preyner és Harrach véleménye és így gondolkozott Thurzó is, amint az imént megismertük. A nem helyesen értelmezett ragione di stato megakadályozta, hogy e józan vélemény nyilvánosságra kerüljön és győzzön!

[42] . . . man wölle eine neue spänische Inquisition einführen, ein Succession wider ihren Willen ihnen aufdringen, ihre privilegia aufheben (bei welchem letzten Punkt auch die catholischen interessiert sein), wo nun eine solche Coniunction ist, haben die Ungarn ihre Intention schon erhalten.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Ki kell itt térnünk a votumban Thurzó ellen emelt súlyos vádak rövid tárgyalására, amelyek abban csúcsosodnak, hogy Thurzó az uralkodói hatalom megszerzésére tör. Khlesl szerint ezért gyűlöli szivből a németeket, ezért nem ereszt be német zsoldosokat a várakba, ezért ellenzi a király felfegyverkezését, ezért támogatja Erdély önállóságát és ezért hozatta végül haza a koronát is, melyet pedig az előző királyok mint sajátjukat őriztettek székhelyükön. Nos, hogy mennyire épen Khleslt vezette a gyülölet a nádor megítélésében, e tekintetben már az eddig elmondottak sem hagynak kétséget. Nem a hatalomvágy vezette Thurzót a háború ellenzésében, hanem az előre tekintő, hazáját és királyát szerető politikus éleslátása, mert nem mernénk teljesen rémlátásnak minősíteni Lépes kancellár kijelentését, hogy a magyarok az udvar hadindítása esetén, elkeseredésükben, valóban Erdéllyel szövetkeztek és az uralkodó ellen fordultak volna.[43] Különösen nem akkor, ha olvassuk Skultéti Márton levelében, hogy az Erdély elleni expedíció valójában csupán a magyarok megtörésére irányulna, hiszen az Erdélybe bevitt német haddal a magyar rendeket könnyen megadásra lehetne bírni.[44] Ha figyelembe vesszük Lépes szavait, aki szerint az udvarban megvan a hajlandóság a megegyezésre Bethlennel, ki hibáztatná Thurzót és a rendeket azért, hogy a nyiltan ellenük irányuló végzetes támadást kivédeni akarták. Féltették a magyarok országukat, hazájuk fennállását: „Bizoni hazam fia uagiok, nincsis több hazam" és érte életét is adná Lépes kanczellár,[45] „minekönk több nincs Magyarországnál, ha azt elvesztjök, mast nem adnak erette" kesereg Batthyány Ferenc, amikor harcizaj hírét hallja.[46] „Az hadakozast csiak azok kiuanniak, az kik ehelt halok és az mi edes keresmeniunkel igiekeznek töltezni, sicut antea", írja fenti levelében a kancellár. A felhozott bizonyítékok után, amelyek számát tovább is szaporíthatnánk, csupán Khlesl egyoldalú politikája látott Thurzó ellenállásában hatalmi vágyat és állította oda őt elvakultságában, mint minden jónak az elrontóját. Thurzó hazafiúi és nádori felelőssége teljes tudatában inkább vállalta e vádakat, de megmaradt továbbra is szilárdan eddigi felfogása mellett azzal a tudattal, hogy kötelességteljesítése igazolni

[43] Ha a magyarok „megbantatnak, egesz Fatraigh (de csiak ne touabbis) mind el all ö fölsegetöl az all föld es Erdelihez kapcsiollia magat, kiböl nagi ueszedelemnel es hazank romlasanal egieb nem köuetkezik." (Lépes Thurzóhoz, 1614. márc. 15. Th. lt. 81/35.) Thurzót igazolja Khlesllel szemben Huber i. m. 51. l.

[44] „Non tam inepti sunt Germani nostri, ut Transilvaniae bellum inferre cupiant, sed ut Ungaria in officio contineri possit, ideo sub specie hac, quasi Transilvania petatur, miles in Ungariam mittendus est. (Arv. lt. Fasc. 209, No. 61. a levélhez csatolt külön lapon.) V. ö. Angyal: Titkos pontok, 371. l.

[45] Th. lt. 81/35.

[46] Levele Thurzóhoz 1614. jun. 15. Tört. Tár 1879. 110. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

fogja őt.[47] Akik a háborút kívánják, azok nem Magyarország, hanem a saját hasznukra dolgoznak, céljuk csupán az, hogy újabb háborús zavarok keltésével törjék meg az ország ellenálló erejét, írja Zierotinnak.[48] Erre mutat az is, hogy mindeddig nem küldtek a portára a helyzetet jól ismerő magyarokból kiválasztott követséget, pedig ez bizonyára békésen intézné el a felmerült viszályokat. Hiába sürgeti ezt évek óta, Khlesl ridegen elútasítja ezt a gondolatot, mert nem akarja a békét.[49] Idegenek tárgyalnak a magyar ügyről, akiknek Magyarországhoz semmi közük és bizony Negroni inkább fog törődni a saját érdekével, mint a magyarság ügyével. Igen találó — írja tovább — Justus Lipsiusnak az a megállapítása, hogy az idegen diplomatákat távol kell tartani a kormányzástól, mert semmi sem indítja őket annak hasznos ellátására.[50] Nem német gyülölet és hatalomratörés ez, hanem a tisztánlátó, higgadt ítéletű nagy magyar mély bölcsességgel megalkotott szemlélete, amelyet Khlesl, a rebellis és eretnek magyarok kérlelhetetlen ellensége nem tudott, de nem is akart megérteni. Nem is volt kiváncsi a magyarok véleményére, hiszen egyenesen sérelemnek minősítette, hogy ezek országgyűléseiken beleszólnak a tisztán a fejedelem jogkörébe tartozó dolgokba.[51] Nem csodálhatjuk ezek után, ha a nádor és a rendek mindent „csiak ö reá uettnek" és tőle semmi jót nem várnak, ő viszont megtörésükre fegyverkezést követel.[52]

A török kiűzését Thurzónál senki sem óhajtotta jobban, de erre meg kell választani a kellő pillanatot, amikor a támadó háború teljes győzelmet hozhat. Büszkén hivatkozik e kérdésben nagyatyjára, aki Szi-

[47] Komáromy Angyallal szemben Thurzót habozó, ingatag egyénnek állítja be, aki minden felelősségérzettől írtózott. Felhasznált anyagunk Angyalt igazolja. (Angyal: Báthory Gábor uralkodása, Századok, 1896. 23. l., Komáromy: Bethlen Gábor Déva várában, Századok, 1897. 115—116. l.)

[48] Levele hozzá 1614. jun. Th. lt. 2/55. § 16. (Fogalmazvány.)

[49] Hogy miért nem küld magyar követséget a portára, bőven fejtegeti Khlesl a 24. jegyzetben id. két véleményében.

[50] Csüggedten panaszkodik Thurzó Lépes kancellárnak, hogy kívánságait nem veszik tekintetbe és Negroni képviseli a portán a magyar érdekeket. Pedig, amint Justus Lipsius megírta, „qui in politicis suis exteros et advenas a consiliis et administratione rerum sibi ignotarum arcendos esse censet. Cogitant enim: Mihi isthic nec servitur, nec metitur, itaque ad commodum suum videbis pleraque ab iis referri etc." (1614. szept. 16. Th. lt. 2/55. §. 5.)

[51] O. L. Canc. o. Hung. Eszt. Fasc. B. 1349. No. 35. Den 16. 9bris 1613. A 13. pontjában kijelenti Khlesl, hogy a császár sérelmei nagyobbak, mint a magyar rendeké, tehát előbb azokat kell megszüntetni.

[52] Lépes Thurzóhoz 1614. szept. 10. (Th. lt. 82/29.); Khlesl votuma Erdély ügyében 1614. dec. 1. (Staatsarchiv. Hung. fasc. 167. conv. 1. fol. 239—242.) Itt írja, hogy a magyar országgyűlések nem egyebek tumultusoknál és a nádor mint király tárgyal ezokon.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

getnél a törökkel szemben esett el, meg fogja ő is tenni ennek példájára a magáét, ha arra kerül a sor.[53] Tudja jól, hogy a törökkel tárgyalni is csak úgy lehet, ha egyik kézzel a békét kínáljuk neki, a másik kézben pedig a fegyvert villogtatjuk előtte, mert a török csak azt tiszteli, akitől fél. Mivel jelenleg a török az országot nem veszélyezteti komolyan, nem is szabad őt ingerelni, csupán egy esetleges támadására kell felkészülni, mert a törökben bízni nem lehet. Ugyanakkor inti Bethlent, hogy maradjon hű a királyhoz, aki az egész keresztyénség feje és gondviselője és keresse kegyelmességét. Igen vigyázzon arra, hogy a végházak török kézre ne kerüljenek.[54]

Folytathatnók még a bizonyítást Khlesl vádjai alaptalanságát illetőleg, és annak igazolására, hogy Komáromyval szemben Angyal megállapításai helytállók Thurzó egyéniségére és politikájára nézve,[55] de ezt most mellőzve, csupán azt szögezzük még le, hogy Thurzó és Khlesl makacs harcában két világ, két államszemlélet a régi, a rendi és az új, az abszolutista ütközött össze és vívta a maga küzdelmét. Innen a gyülölet, innen a vádaskodás. Thurzó állta a harcot a maga igaza tudatában, amely igazság nála a rendi kormányzás és jogok érintetlenül hagyásában jutott kifejezésre. Mivel pedig ebben az időben még ez az igazság érvényesült az államférfiak nagyobbik részénél, Khlesl Thurzóval szemben nem győzedelmeskedhetett.

Az udvar Khlesl tanácsára még mindig habozott a gyűlés kiírásával, végleges elhatározásra birta azonban május hóban egy csausz érkezése, aki a portától azt a kemény üzenetet hozta, hogy a szultán Erdélyből egy talpalatnyit sem enged át a császárnak és végleges feleletet vár az általa elfoglalva tartott várak (Kővár, Huszt, Nagybánya) ügyében.[56] Ez a jó alkalom most Khlesl idegenkedését is legyőzte és bizton hitte, hogy a rendek látva a veszélyt, a kívánt segítséget meg fogják adni, annál is inkább, mert a csausz szavaiból és egyéb jelentésekből következtetve békét keresni esztelenség lenne. Erősen hatott Khleslre az a gondolat is, hogyha most a töröknek békés feleletet ad az udvar, úgy elveszett a jó lehetőség had felszerelésére.[57] Gyorsan szétküldték tehát a meg-

[53] Levelei Khleslhez, Th. lt. 81/39. és Hammer 3. k. 435. sz. irat.

[54] Levele Bethlenhez 1614. aug. 3. Tört. Tár 1885. 234. l.

[55] Angyalnak a 47. jegyzetben id. értekezése és polemiája Komáromyval a Századok 1897. évfolyamában.

[56] Khevenhiller: Annales Ferdinandei, 645. l.

[57] Levele Molarthoz, Hammer 3. k. 424. és 430. sz. Bár most már bízik a gyűlés eredményességében, mégis helyesen állapítja meg, hogy a siker valójában Thurzó nádortól függ. Ki kell mindenkinek venni részét Thurzó nádor megnyeréséből, ez minden fáradtságot megér, írja Molarthoz.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

hívókat július 27-re Linzbe.[58] A magyar rendek Thurzó vezetése mellett július 13. án Pozsonyban választották meg a követséget Náprágyi kalocsai érsek vezetésével és július 21.-én készült el utasításuk.[59]

Az utasítás szelleme Thurzó következő mondatában jut kifejezésre: „Propositum et intentio mea ea in parte est unica, id saltem urgere, quod in suae mattis emolumentum, salutaremque regni huius et ceterarum provinciarum confoederatarum administrationem, confiniorumque Turcis vicinorum conservationem spectare videretur."[60] Nem lehet kétséges, hogy Thurzó a király tekintélyének szem előtt tartásával elsősorban a szövetséges országok szabadságainak megóvására és a határok védelmének a biztosítására gondol és a helyzet teljes ismeretében eszébe sem jut az udvar terveit elősegíteni. Sőt az instrukció alapgondolata a béke megtartása. Ugy Erdélybe Bethlenhez, mint a portára magyar követség küldendő, hogy ez békésen intézze el a felmerült viszályokat és a korábbi paktumokat megerősítse. Csak ha e követség eredménytelenül térne vissza, hajlandók a magyarok segítséget megszavazni. A kiküldöttek minden erejükkel azon legyenek, hogy a gyűlés résztvevőit meggyőzzék a magyar végvárak elhanyagolt, siralmas állapotáról, amely nemcsak a magyarokra jelent minden órában bekövetkezhető nagy veszedelmet, hanem az összes szomszédos országokra és az egész keresztyénségre. Birják rá az országokat, hogy a végvárak felszerelésére szavazzanak meg most is rendes segélyt, amint az korábban is történt.[61] Térjenek ki az egyes országok között felmerült határviszályokra, valamint a németek és magyarok között a német zsoldosok kitiltása miatt keletkezett elhidegülésre, magyarázzák meg e pontban a magyar rendek álláspontját és a jó viszonyt állítsák helyre.

Az udvarban a titkos tanács készíti elő a gyűlést, a propoziciókat és az ülésezések rendjét. A terve az, hogy az egyes delegációk az előterjesztés felolvasása után mindjárt ott a teremben tanácskozzanak arról és adják le votumaikat, így akarja elejét venni, hogy egymás között a

[58] Meghívó a magyar rendekhez Th. lt. 23/31., Thurzó felelete rá u. o. 2/55. § 14. Thurzó országgyűlési meghívói Sopronmegyéhez: Kovachich: Supplementum 365. l., Barsmegyéhez: Szerémi: Emlékek Barsmegye hajdanából. Bp. 1891 Athenaeum. 55. l.

[59] Th. lt. 3/85. Rongált példány és több helyen kiszakadozott. Kiadva Katonánál Historia Crit. 29. k. 534. l. A követség tagjai: Lépes kancellár, Domitrovics Péter zágrábi püspök. Révai Péter, Esterházy Miklós, Melith Vid, Sándor János és két pozsonyi polgár. Malenyth Miklós és Lakner Kristóf.

[60] Levele Zierotinhoz, 1614. jun. Th. lt. 2/55. § 16. (Fogalmazvány.)

[61] Gindely ferdén állítja be a segítség kérdését, amikor azt mondja, hogy a magyarok saját kezükbe akartak pénzt kapni és a császár segítségével más országokat adófizetőjükké (tributär) tenni, sem az utasításból, sem a beszédből elfogulatlanul ezt következtetni nem lehet. (Gindely i. m. 251. l.)

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

delegációk az elfoglalandó álláspontról értekezhessenek. Ez az intézkedés elsősorban a magyarok ellen irányult volna, de nem volt természetesen megvalósitható.[62]

De nem jöttek el a delegációk sem felkészületlenül a gyűlésre. Élénk levélváltás előzte meg az összejövetelt és a vezetők már e levelekben tisztázták felfogásukat.[63] Nagy mértékben hozzájárult az országok véleményének kialakulásához Tschernemblnek Erdély történetéről írt traktátusa. Tendenciózusan, de tetszetős formában írja le eléggé megbízhatóan Erdély sorsát a mohácsi vész óta és levonja belőle a következtetést, hogy az önálló Erdély úgy az uralkodóházra, mint az országokra hasznos, nem volna tehát helyénvaló most erőszakkal visszacsatolni Magyarországhoz. Lukinich szerint e munka első állásfoglalás osztrák részről Erdély függetlensége ügyében.[64]

Ilyen előzmények után következett be, a kitűzött időpontnál jóval később, augusztus 11.-én a linzi egyetemes gyűlés megnyitása az uralkodó, a főhercegek, a spanyol király és az összes országok követei jelenlétében.[65] A császár rövid beszéde után a hat pontból álló előterjesztés került felolvasásra. Summája: Mivel a török a békét veszélyezteti és nincs szándékában azt tovább megőrizni, mit kellene tenni a fenyegető török békeszegés és támadás elhárítására? Mi történjék Erdéllyel és Bethlennel és végül milyen előkészületeket kellene tenni a szultántól esetlegesen váratlanul bekövetkezhető támadás kivédésére? Az előterjesztés felolvasásához hosszú, kitűnő logikával felépített beszéd csatlakozott, amely a helyzet komolyságáról akarta a jelenlevőket meggyőzni és annak a bebizonyítására irányult, hogy nincs más kiút, mint hadat állítani és támadni. Minden eddigi kísérlet a béke megtartására hiábavalónak bizonyult és a bécsi béke óta a helyzet annyira rosszabbodott, hogy ma már békés megegyezésre számítani egyáltalán nem lehet. A török Erdély meghódítására tör, mert így egy csapásra megnyílnék neki az út az Oderáig. Véget kell vetni Erdély és Bethlen törökös politikájának és meg kell menteni Erdélyt

[62] Szilágyi: Erd. Országgyűlési Eml. VI. k. 542. l., Staatsarchiv, Hung. fasc. 167. conv. 2. fol. 91—92., ugyanitt a császár határozata a gyűlés lefolyására fol. 123—124. A főhercegek megjegyzései 1614. aug. 2. u. o. fasc. 167. conv. 1. fol. 50—55.

[63] V. ö. Zierotinnak a Thurzó levéltárban található nagymennyiségű levelét, továbbá a linzi Oberöst. Landesarchiv, Annales, 53. kötetben foglalt levelezést.

[64] Lukinich adta ki rövid történeti bevezetéssel, amelyben vázlatszerűen tárgyunkkal foglalkozik. (Bécsi Magy. Tört. Int. Évkönyve, I. évf. Bp. 1931. 133. l.) Bár eddig irásos bizonyítékot nem találtunk rá, de bizonyosra állítjuk, hogy hozzá a történeti adatokat Thurzó szolgáltatta és elkészítését előmozdította.

[65] Az összes megjelenteket, az egyes delegációk tagjait névszerint felsorolja Krauter i. m. 13., így ezt itt mellőzzük. Az egyes országok kiküldöttei elhelyezésére l. Angyal, titkos pontjai 374. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

a keresztyénség védelmére. Mint tényt említi az előterjesztés, hogy mivel Bethlenben nem lehet bízni, nem is volna célravezető vele tárgyalásokba bocsátkozni, mert az esetlegesen megígért semlegességet úgysem tartaná meg, hanem titokban a keresztyénség ellen a törökkel paktálna.[66]

Míg a propozició indokolása mindenben Khlesl és az udvar célját támasztotta alá, addig a magyar delegáció dagályos, de éles logikával megírt beszéde Thurzónak már ismert és az utasításban is lefektetett békés felfogását tolmácsolta. Bizonyosra vehető, hogy a kiküldöttek, ha nem is ismerték volna már előre Thurzó állásfoglalását, e beszéd hallatára melléje állottak volna[67] és ezzel magyarázható, hogy az uralkodó a beszéd elmondását a magyaroknak megtiltotta.[68] Ezzel kétségtelenül jól is számított, bár az eredményt nem tudta ez sem megváltoztatni. Az országok t. i. azt az álláspontot foglalták el, hogy mivel itt úgyis a magyarok bőrére megy elsősorban a dolog, tehát az ő véleményüket kell irányadónak elfogadni, így az alsóausztriai delegátusok adandó véleményüket meg is tárgyalták Náprágyiékkal.[69]

Valamint a gyűlés egész lefolyása, úgy a magyaroknak, az uralkodó kívánsága szerint írásban benyujtott beszéde sem hoz számunkra az összehívás előzményeinek ismerete után semmi újat vagy meglepőt. Békevágyat lehel az egész beszéd és ezt oly meggyőzően indokolja, hogy lehetetlen érvelését el nem fogadnunk. Hivatkozik a törökök ellen 200 éve heroikusan küzdő magyarság teljes kimerültségére, romlására, Dobó, Zrinyi és a többi hősök önfeláldozására a keresztyénség védelmében. A folyamatos harcok romhalmazt csináltak az egykor virágzó országból és letarolták legjobbjait, ma csupaszan áll, megmaradt erődei tönkrementek, semmi védelmet nem nyujtanak, nem ajánlatos tehát háború indítása. Megrázóan ecseteli az idegen fizetetlen zsoldosok pusztításait a már úgyis agyonsanyargatott magyarság között és kijelenti, ha semmi egyéb ok nem lenne a háború ellen, „quam ut ab insolentia militum liberi essemus, haec

[66] Az igen terjedelmes előterjesztés részletes ismertetése Krauter i. m 17. l. A kísérő beszédet kiadta Szilágyi, E.O.E. VI. k. 505. l. (XXIX. drb.), aki azonban a minden keltezés és aláírás nélkül talált iratot tévesen az államtanács votumának minősíti. Az előterjesztés egy levéltári példánya bécsi Niederöst. Landesarchiv B. III. No. 12.

[67] Khlesl mondja a beszédről: „A pokolbeli ördög sem csinálhatta volna jobban", Chlumecky pedig egyenesen mintaszerűnek mondja azt, Angyal, Magy. nemzet tört. 6. k. 139. l.

[68] A követek ez ellen aug. 18-án tiltakoztak. Hiába, beszédjüket csak írásban nyujthatták be. A tiltakozás kiadva Katona, Hist. Crit. XXIX, 545. l.

[69] Adatok: Zierotin Thurzóhoz 1614. aug. 13. (Th. lt. Irreg. 2. fasc.), az alsóausztriai kiküldöttek megbízó levele és jelentésük 1614. aug. 26.-ról megbízóikhoz (Niederöst. Landesarchiv, B. III. No. 12.), Szilézia és Lausitz votuma (Thurzó lt. 5/42.). V. ö. végül Angyal, titkos pontjai, 374. l., a sziléz alkancellár kijelentése.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

una causa ad fugiendum bellum sufficere deberet." De nem is lehet a törökök becsapásait valójában békeszegésnek minősíteni, megteszik ezt más országokban is és mégsem fognak mindjárt fegyvert és nem gondolnak háborús megoldásra. Meg kell hallgatni az ajándék nélkül érkezett török követet és békés megoldást kell keresni. Erdélyt sem szabad nyílt színvallásra kényszeríteni, mert ebben az esetben a törökhöz pártolna, nem lévén más útja a védelemre. Kifejti Náprágyi, hogy nem németgyülölet szülte az idegen zsoldosok behozataláról alkotott törvénycikket, mert a magyarok igen nagyra becsülik a németek bátorságát és továbbra is szivesen látják őket kisebb csoportokban magyar kapitányok alatt. Ebben csak a saját fajuk iránti szeretet jut kifejezésre és az a törekvés, hogy a magyar hivatalokat magyarok kapják és saját vérei kormányozzák a magyarságot. Ezt teszik más nemzetek is, így ezt a magyaroktól se vegyék a németek rossz néven. E miatt a segélyt a magyaroktól a török ellen csak az fogja megtagadni, aki a saját országa javával sem törődik. Elhihetjük, hogy ez a magyarázat nem maradt volna kedvező és kellő hatás nélkül a jelenlevőkre![70]

Amint mondottuk, e beszédet Náprágyi nem mondhatta el, mégis a többi votumok tartalma csaknem kivétel nélkül megegyezik a magyar beszéd intencióival a már megadott ok miatt. A legnagyobb figyelmet érdemli közöttük a felsőausztriai kiküldöttek votuma. A török becsapásait nem tartják béketörésnek, különben is előbb meg kell hallgatni a török követet és csak azután lehet határozni a követendő eljárásról. Bethlen maga hirdeti, hogy nem a török tette meg fejedelemmé, hanem a rendek választották meg szabadon, nincs tehát ok Erdély önállóságát félteni. Bethlennel a tárgyalást ajánlják még a törökkel leendő megegyezés előtt, hogy a török tárgyalásoknál már erre hivatkozni lehessen. Partikuláris defenziót tanácsolnak, amelyből minden ország tehetsége szerint vegye ki a részét, fontos azonban itt is a birodalmi fejedelmek megnyerése, mert ezek nélkül még a védelmi lehetőségeket sem lehet megteremteni.[71] Nyilvánvalóan Tschernembl fogalmazta, hiszen gondolatmenete tökélete-

[70] A beszéd teljes szövege Katonánál, Hist. Crit XXIX. 547—576 l., Krauter i. m.-ben német fordításban közli 42. l., levéltári példány a bécsi Niederöst. Landesarchivban, B. III. No. 12. Náprágyi, miután visszatért a gyűlésről, az összes vonatkozó fratokat, így a beszédet is megküldötte Thurzónak és így őríztetnek ma ezek a Thurzó levéltárban. (Th. lt. 81/37.) A beszéd nem maradt ránk a levéltárban, valószínűleg annak sok viszontagságában elkallódott. Huber megállapítja, hogy Thurzó önálló nemzeti törekvéseit az e téren uralkodó általános hangulat is támogatta, így a cseheknél és morváknál sokkal jobban érvényesült a kizárólagos nemzeti szellem és sokkal hevesebben, olykor kirobbanásszerűen nyilvánult meg. (Gesch. Öst. 5. k. 52. s köv. ll.)

[71] Th. lt 5/42. Kiadva Krauter i. m. 32. l. Alsóausztria küldöttségének votuma: Niederöst. Landesarchiv, B. III. No. 12. 1614. aug. 18.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

sen egyezik a már idézett traktátusa felépítésével. Segélyt mindössze Stajer, Krajna és Karinthia rendjei igértek azzal a föltétellel, ha a többi országok is megszavazzák a segítséget. Meggondolandónak tartják ezek is, hogy szabad-e a kimerült országokat egy új háborúnak kitenni, nem volna e célszerűbb békés eszközökkel helyreállítani a nyugalmat. A sziléziai kancellár leghelyesebbnek tartaná, ha a dolgok mai állapotukban maradnának, mert az uralkodó most úgysem tudna kellő sullyal fellépni, ami viszont a török malmára hajtaná a vizet. Az erdélyi politikában a rendeket meg kell győzni arról, hogy a török ellenségük, mert akkor lassan elszakadnak tőle. Minden eshetőségre pedig 3000 lovast és 6000 gyalogost kellene fölszerelni, a költségeket el lehetne osztani arányosan az egyes országok között. Ez olyan kis sereg, amelyet az országok talán nem tartanának veszélyesnek vallásukra és szabadságaikra.[72]

A cseh, morva rendek és Felső-Lausitz csak megfigyelőket küldtek a gyűlésre, amint ők mondják azért, mert a dolog úgyis a magyarokra tartozik és az ő véleményüket fogadják el. De Zierotin levelében bevallja, hogy közbejátszott az óvatosság is, mert az udvartól valamint máskor, úgy most sem lehet semmi jót várni. A kiküldöttek jelentése alapján határoztak volna csak elfoglalandó álláspontjukról.[73]

Az elnöklő főhercegek az egyöntetű óhaj ellen nem tehettek semmit és maguk is a béke megtartását ajánlják az uralkodónak. Felveendők a tárgyalások Erdéllyel és a törökkel, a védelem pedig országonként szervezendő meg. Mátyás ezek után aug. 25.-én szűkszavú dekrétummal határozathozatal nélkül zárja be a gyűlést azzal, hogy a tanácsokat megfontolás tárgyává teszi. Nagyon érzik az elbocsátó levélen az uralkodó elégedetlensége.[74]

Igy folyt le, megállapíthatjuk, teljesen Khlesl jóslata szerint, a Habsburg országok egyetemes gyűlése. A császári előterjesztés vereséget szenvedett és győzött a rendek által képviselt békés szellem. Khlesl nem tudta elhitetni, hogy közvetlen veszély fenyeget és a gyűlés háború céljaira segélyt nem szavazott meg. Az országok Erdély önállósága mellett foglaltak állást, mert ebben mintegy a saját rendi szabadságaik garanciáját is látták, de másrészt erre az állásfoglalásra indította őket az a meggondolás, hogy a jelen körülmények valóban igen alkalmatlanok Erdély visz-

[72] A két utóbbi votum: Niederöst. Landesarchiv, u. o.

[73] A morva és a cseh kiküldöttek csak mint magánemberek mondottak véleményt. (A morva vélemény u. o., a cseheké eredetiben Staatsarchiv, Hung. fasc. 167. conv. 2. fol. 53—55.). Lausitz votuma Th. lt. 5/42. „Tutius etiam id visum et ad praesentia tempora magis accomodatum." írja Zierotin Thurzóhoz 1614. aug. 13.-án (Th. lt. Irreg. 2. fasc.) V. ö. még Chlumecky i. m. 847. s köv. ll.

[74] Th. lt. 8/9.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

szacsatolására és egy erre irányuló akció végzetes bajokat vonhatna maga után.[75] Mert szinte tényként szögezhetjük le, hogy háború esetén, amint azt Khlesl előre látta, az országok a saját védelmükre szervezkedtek volna, ami a töröknek egyenesen kedvező alkalmat teremtett volna a könnyű hódításra. Rendi szempontból a linzi gyűlés megmutatta, hogy a rendek még majdnem csorbítatlanul élvezik a megszerzett szabadságokat és jogokat, az udvar és Khlesl azonban e ténynek igazi horderejét lebecsülték. Miután itt most Khlesl belátta, hogy téves utakon jár, más eszközökhöz folyamodott politikája keresztülvitelére.[76]

Ila Bálint.

[75] A békés hangulat és az országok felfogása után ítélve nem tartjuk valószínűnek, hogy Khlesl határozott lépése felrázta volna a „közömbösöket is" és hogy egy hadi akció sikerrel járt volna, amint Soetern, speieri püspök hitte. Angyal : Titkos pontjai 375. l.

[76] U. o 375. l. A magyar követség szeptember első napjaiban érkezett vissza Linzből és Melith Videt meg Sándor Jánost küldte a nádorhoz beszámolóra. Thurzó 1614. szept. 5.-én kelt testimonialisában (O. L. Acta Publica 21/48.) felmenti a követséget tiszte alól. Igen sajnálatos, hogy az élőszóval történt beszámolónak semmi nyoma nem maradt fenn, pedig ez igen értékes szempontokat szolgáltathatott volna a gyűlés eredményeinek megítéléséhez.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A XVI. ÉS XVII. SZ. LENGYEL KERESKEDELEMPOLITIKA IRÁNYAI ÉS A MAGYAR BORKIVITEL*

A lengyel kereskedelem a XVI. sz.-ban nagy fejlődést mutat. Kiterjed az árúforgalom, kiszélesedik a földrajzi horizont, szaporodik az árúfaj,[1] de változik a politika is.

A lengyel tudományos történetírásnak mindezideig az a felfogása, hogy „az állam gazdaságpolitikája teljesen igazodik a nemesség törekvéseihez és igényeihez",[2] azaz a *szabadkereskedelem* alapján állott, miután a nemességnek elsőrendü érdeke volt az amúgyis fennálló kiváltságai mellett, polgári elemeknek lehető háttérbeszorítása, — azaz más kereskedőrétegnek elszigetelése a kiváltságoktól.[3] A nemesség nagy mértékben foglalkozott a kereskedelemmel. „Nagyban vásárol idegen gabonát (cudze zboze) és Gdariskban eladja, vagy Magyarországból szállíttat magának bort és hordónként adja el" — írja az egykorú, XVI. sz.-i Masini pápai követ, jellemezve a lengyel állapotokat.[4] De az egykorú források általánosságban is tudósítanak arról, hogy a lengyel nemesség minden árúvonatkozásban foglalkozott kereskedelemmel. Hiszen ez egészen természetes is, mert mivel a nemesség vámmentességet élvezett, tehát jóval olcsóbb szállítási lehetőségei voltak, mint a polgárosztálynak, ki-

* Részlet a „Lengyelország felé irányuló magyar borkereskedelem története 1772-ig" című feldolgozásra váró munkából.

[1] Ezekre l. Rybarski : Handel i polityka handlowa Polski w XVI. stuleciu. Poznań 1928. I. 261 és a II. kötetben közölt statisztikai táblázatokat (Poznań, 1929)

[2] „ . . . cala polityka ekonomiczna panstwa dostosowuje sie do Żadan i potrzeb szlachty" — fogalmazza meg a tételt Strasburger: Poglady ekonomiczne Polski w XV — XVI. w. (Ekonomista 1918. Tom III. p. 9. Rok XVIII.). ugyanígy Fr. Bujak : Zasady polityki gospodarczej Polski w wieku XVI. i ich geneza. (1932. Krakow. Kultura staropolska p. 2—4).

[3] Igy J. Warężak : Polska polityka handlowo-celna wzgledem Śląska . . . za Zygmunta Starego. (Ekonomista 1930. Tom II. p. 98.)

[4] Idézi A. Górski ; Zapatrywania i stosunki gospodarcze w Polsce XVII. wieku. 1923. Varsaviae. p. 14.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

használta ezt az előnyt; sőt, mint a XVI. sz. egyik írója, Cromer, megjegyzi, még akkor sem volt hajlandó vámot fizetni, ha a szállítás nem a saját szükségletére történt, hanem kifejezetten eladás céljait szolgálta.[5] Találkozunk ugyan olyan törekvésekkel, amelyek a vámmentesség megszüntetését célozták, de ezek a törekvések nem érhettek el sok eredményt, mint azt I. Zsigmond két rendelete is bizonyítja. 1524-ben ugyanis I. Zsigmond kimondja, hogy „universas omnium immunitates a solvendis ipsis teloneis ... ad decem annos suspendendas duximus et suspendimus ita ut deinceps quilibet mercator ipsa telonea ... solvere teneatur non obstantibus quibuscumque libertatibus seu immunitatibus," mert „*telonea ubique peculiaria esse Reipublicae emolimenta.*"[6] Ezt a rendelkezését azonban már 1527-ben, tehát nem tíz, hanem négy év mulva felfüggesztette.[7] Máskor, az országgyülési propoziciók között, a kisnemesség részéről találkozunk azzal az óhajjal, hogy „tíz évig meg kell szüntetni minden, a városoknak adott vámmentességet."[8] Vagy 1595-ben III. Zsigmond intézkedik arról, hogy a bor után szedett u. n. „czopowe"-t a nemesség is fizesse,[9] tehát meg akarta szüntetni a nemesség egyik legfőbb kiváltságát, az adómentességet s lehet, hogy éppen ezért törekvése semmi reális eredményt nem ért el. A XVII. sz.-ban még gyakrabban találkozunk hasonló irányokkal, de ezeknek ismertetése e dolgozat keretében nem tartozik feladataink közé. Csupán kiemeljük Sobieski János 1685-iki rendeletét, amelyben határozott szavakkal fejezi ki akaratát, hogy „vámot a magyar stb. borok után mindenki fizetni köteles."[10]

Miután a nemesség aktive részt vett a kereskedelemben s miután annak vámmentességét a királyok nem tudták megszüntetni, egész érthető és az adott viszonyok között a legracionálisabb gazdaságpolitika a *határelzárás* volt. Nemcsak a kincstárnak volt ez elsőrendű érdeke, hanem — mint Arlamowski tanulmánya induktív úton kimutatta[11] — a

[5] J. Niemcewicz: Dzieje panowania Zygmunta III. 1860. Krakow. p. XXXII. idézi Kromer szavait.

[6] Acta Tomiciana VII. p. 3. (Nagyon szép, eddig 13 kötetben kiadott gyüjtemény Tomicki kancellár korából.)

[7] U. o. Tom. IX. p. 137—138.

[8] „wszystkie wolnosci od cel nadane miastom . . . mtaja byc ex nunc . . . do dziesiaczi lat podniesione" idézi az 1563-iki propoziciók között: Dzialynski: Zrzodlopismo do dziejow Unii Korony Polskiej i. w Ks. Litewskiego 1856. Poznan. II. 1: 36. (A piotrowski-sejm diáriuma.)

[9] Arch. Ziemskie Krakowskie. Relat. castr. Crac. t. 21. p 1413. „Rozkarzujemy... zeby pod thym pretextem potrzeby szlacheckiej czopowego nie ochodzieli."

[10] U. o. Rel. Crac. t. 112. p 1350—57. „clo . . . kazdy od win wegierskich . . . placic powinien

[11] K. Arlamowski: Zapatrywania i dazenia gospodarcze szlachty czerwóno—ruskiej w XVII. wieku. 1927. Lwow. p. 31.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

kisnemességnek is, amely el volt vágva annak a lehetőségétől, hogy közvetlenül Magyarországból szállítson bort, viszont az sem állott érdekében, hogy a módosabb nemeseknek Magyarországból szállított borát drága pénzen vegye meg, — ezért minden törekvése arra irányult, hogy senki más Magyarországból bort ne szállíthasson, csak maga a magyar kereskedő, akitől viszont szegény és gazdag nemes egyforma áron veheti majd meg az árút.

A kisnemesség törekvéseivel egyvonalú hullámokat tükröz a XVI—XVII-ik század irodalma is, amely, ha nem is foglalkozik kifejezetten kereskedelmi problémákkal, mégis az állam megerősítésére vonatkozó tételei között gyakran tartalmaz a mi témánk szempontjából is értékes megjegyzéseket.[12]

Az egykorú lengyel „nemzetgazdasági irodalom" nem mindig a kereskedő réteg érdekeit tartja szeme előtt, hanem legtöbbször abból a szempontból vizsgálja a kereskedelmet, hogy az mennyiben hat ki a pénzforgalomra és ezen belül a jó pénz elterjedésére. *Starowolski* pl. ajánlja, hogy meg kell tiltani a lengyel kereskedők által lebonyolított behozatalt és kivitelt s ezeket csak külföldi kereskedőknek szabad megengedni, „s mindezt olyan módon, hogy hozzánk egy idegen se hozhassa a maga pénzét, hanem kényszerítve legyen tallérral vagy arany pénzzel kereskedni, ha egyáltalán akar venni magának valamit. Vásárolnia viszont feltétlenül kell, mert tőlünk olyan árúk mennek külföldre, amelyek nélkül senki sem élhet meg, mint pl. az élelmicikkek; nekünk viszont csak olyanokra van szükségünk, amelyek élvezeti cikkeknek számítanak, mint pl. a bor, füszer stb."[13] Irónk a határelzárással eszerint a jó pénz fellendülését várja, felfogását tehát nem kereskedelempolitikai, hanem *pénzpolitikai* meggondolások irányítják. Hozzá hasonló nézetet nyilvánítanak még: Grodwagner, Węzyk, Widawski stb. is.[14]

Az természetes, hogy ez a programm megvalósíthatatlan. Starowolski és iskolája nagyon formálisan képzelték el a kereskedelmet, hiányzik náluk minden nagyobbszabású koncepció, minden dinamikus lük-

[12] W. Hoyer: Zagadnienie wolnego handlu w literaturze i publicystice polskiej Konca XVIII. wieku. 1925. Warszawa. p. 5, a XVI—XVII. sz.-i nemzetgazdasági irodalommal helytelenül csak a mezőgazdasági problemacsoportok kereteiben foglalkozik.

[13] „ . . . z tey przyczyny, ze do nas záden cudzoziemiec swojej monety nie powiezie, tylko musi z talerami albo czerwonemi ztotemi przyjechac i jesli zechce sobie kupic. A kupic koniecznie musi, bo od nas ut plurimum te towary wychodza, bez ktorych vita humana difficulter conservari potest, jako te rzeczy do iedzenia i odzienia sie naleziace . . . a my od nich tylko te rzeczy miewamy, ktore do delicji naleza, jako wina, korzenie . . . bez czego sie wszystkiego, my obiejsc moziemy a oni bez nasz bardzo trudno." Idézi Gargas: Poglady ekonomiczne w Polsce XVII. wieku. 1903[2]. Lwow p. 216—17.

[14] U. o. p. 218—220.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

tetés. Hogy idegen kereskedők ne a maguk pénzével fizessenek, hanem jó lengyel pénzzel, ez feltételezte volna, hogy külföldön is valódi „czerwone zloto" legyen forgalomban. De kritikájuknál tekintetbe kell vennünk azt is, hogy *a gazdaságpolitikát*, — vagy a gazdaságpolitikai elméletet, — *nem annyira a valóságos helyzet irányítja, hanem inkább az az elképzelés*, amelyet a valóságos helyzetről az alkotó ember gondolata magának kiformál. Starowolski azt hitte, hogy a lengyel nép megélhet idegen árú nélkül és hogy a külföldnek feltétlenül szüksége van a lengyel terményekre. Ez az elképzelés vezette őt idézett gazdaságpolitikai tételére, amely igy egyik legérdekesebb jelensége a praemerkantilista gazdasági elméleteknek, bár hangsulyozzuk, hogy csupán teoretikus értékű.

Sokkal életrevalóbb egy XVI. sz.-i írónak, *Ciesielski*-nek a véleménye, aki szintén a határelzárást javasolja, de azzal a megokolással, hogy ha idegenek hozzák be az árút, akkor Lengyelországban kénytelenek lesznek azt eladni a vevőtől kívánt áron. „Praestaret itaque ad commoda illorum (sc. mercatorum pol.) promovenda et stabilienda ut potius externi mercatores ad oppida nostra merkatum commearent et a nostris sine impedimento quaevis necessaria emerent operaque ac impensa sua eveherent."[15] Ezáltal, mint tovább írja, a lengyel kereskedők meg lesznek kimélve a külföldön gyakran előforduló kényszereladástól, aminek jelen esetben a külföldiek lennének kitéve, — hangsulyozza irónk.

Szerzőnk ilyen módon már 1572-ben (könyvének megjelenési dátuma) hangoztatta a kereskedő osztály általános védelmének a szükségét. Hibája, hogy nem tesz külömbséget az egyes árúfajok között, mert míg voltak olyan árúk, amelyeket esetleg gyorsan kellett eladniok a behozó kereskedőknek, addig pl. a bornál, melyet szükség esetén ismerős polgárok pincéiben gyakran elhelyeztek, a gyors eladás szüksége nem állott fönn, tehát a magyar kereskedőket kényszereladás veszélye nem fenyegette.

Mások sokkal radikálisabban akarják megoldani a behozatal kérdését, igy pl. *Gostomski* 1588-ban először kiadott könyvében teljesen lehetetlenné akarja tenni a magyar borbehozatalt és a magyar bort helyettesíteni akarja akár almaborral (jablecznik) akár meggyborral (wisniak).[16] Ez a határozottan merkantilista irányelvet valló gondolat azonban nem talált követésre, sőt nem is találhatott éppen a magyar bor általános kedveltsége miatt.

[15] Id. A. Szelagowski: Pieniadz i przewrot cen w Polsce XVI. i XVII. wieku. (Ekonomista Rok I. 1901. Tom I. p. 38. jegyzet.

[16] Baranowski: Gospodarstwo Anzelma Gostomskiego. Megjelent: Wies i Folwark. 1914. Warszawa p. 35. j. 4. Nem használta fel ezt az érdekes adatot a Gostomskiról szóló egyik legujabb monografia: J. Bergerowna: Z dziejów Ksiazki gospodarczej w Polsce XVI. w. 1933. Lwow.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Máskor olyan radikális teoretikus, mint *Opalinski*, bár a gyapjút, vasat, lent stb. teljesen ki akarja tiltani az országból, a magyar bort mégsem teszi indexre,[17] mert az a társasági élet fontos szükséglete.

Voltak olyanok. főként névtelenek a XVII. sz. végéről[18], akik az idegen árúfogyasztást s köztük a magyar borét is „luxum jako maximum hostem internum" fogták föl s emiatt kitiltani igyekeztek. De ezek az elméletek, — általában külföldi minták utánzatai, — nem találtak talajra a törvényes rendelkezésekben. Hatásuk legföljebb abban jutott kifejezésre, hogy követi utasításokban szerepeltek.

A XVII. sz.-ban a magyar bor nagyon kedvelt itala volt az egész lengyel társadalomnak. Az egykorú *Connor* megfigyelése szerint „Aller starcken ausfuhren ungeahtet kommt gar wenig geld in Polen, weil die ausländer vor die wahren so sie hineinbringen, allzuviel wieder hinweg nehmen. Das wenige, so die kauffleute vor ihre guter zu Dantzig empfangen, *geben sie gemeiniglich den Ungarn . . . vor Weine.*[19]" Hasonlóan nyilatkozik a már idézett Starowolski is, amikor írja, hogy „amit egyesek a gabonáért és más nyári terményekért kapnak, azt mások mind kiadják borra . . . és dohányra."[20] Bár az említett írók a XVII. sz. viszonyait jellemzik, megállapításaik szűkebb statisztikai keretek között képet adnak a XVI. sz.-i állapotokról is. Maguk e tételek mindenesetre nagyon jól bizonyítják, hogy Lengyelországban már a XVII. sz. elején éltek olyan nemzetgazdászok, akik aktív merkantilista politikát javasoltak — és ezeknek kimutathatólag nem volt hatásuk az életre, — de voltak olyanok is, akik megelégedtek azzal, hogy a határelzárás révén a lengyel kereskedőrétegre bizonyos előnyök származzanak.

A gyakorlati kezdeményezés azonban sem az első, sem a második esetben nem őhozzájuk fűződik, hanem egyes lengyel királyok személyéhez, vagy — miután a történettudományban nincs tisztázva az a kérdés, hogy a témánkban szereplő királyok milyen mértékben befolyásolták a kormányzószerveket, — mondhatjuk, hogy a kancelláriához. Vajjon mi cél vezethette a lengyel királyokat — vagy ha úgy tetszik — a

[17] Gargas i. h. 205. l. kül. 209. „a cudzoziemcom bronmy przywozic tych rzeczy," t. i. az említett árúkat.

[18] Arlamowski i. m. p. 84—86.

[19] Dr. B. Connor : Beschreibung des Königreichs Polen . . . Durch . . . Medicum in Londen. Aus den engl. übersetzt. Leipzig 1700. p. 728. (Bei Th. Fritsch.) Nagyon részletes leírása Lengyelországnak és Litvániának, ezek szervezeteinek, gazd. életének.

[20] Szymon Starowolski : Reformacja obyczajów Polskich. (Ed. J. Turowski 1859. Krakow) p. 50. A XVII. sz.-i első kiadás reeditioja a Turowski-féle ; nagyon jól használható. — Az idézet : I tak co jeno wezma za zboza, woly, konie i lesne towary, to wszystko wydadza na wina . . miody siedmiogrodzkie (erdélyi méz) . . . i tabake nieszczesna."

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

királyi tanácsban vezérszerepet játszó egyéneket, a határelzáró rendeletek kiadásánál?

Meg kell említenünk, hogy már a XV. sz.-ban is találkozunk idegen árúk beözönlése ellen irányuló határelzárási törekvésekkel,[21] de ezek a törekvések, éppen mert idegen *árúk* ellen irányultak, egészen más természetűek mint a XVI—XVII. sz.-beliek. Ebben a korszakban a határelzárások célja nem az idegen árúk kiküszöbölése, mert hiszen csupán a lengyelek számára tilalmazott a külkereskedelem, hanem valami egészen más. Kézenfekvőbb és mégis messzebbmenő: *a vámemelés.*

A vámra felépített ez a *fiskális kereskedelempolitika*, amely nem az ország kereskedő rétegeinek érdekeit tartja szeme előtt, hanem a vámnyereséget, formáját tekintve tulajdonképpen egészen középkorias. Ahhoz ugyanis, hogy célját: a vámnövelést elérje, a kereskedelmi főútvonalakon levő, árúmegállítójoggal rendelkező városok felé kellett kényszeríteni az idegen kereskedőket. Az e joggal bíró helyek érdekei jelen esetben azonosak az állam érdekeivel, de mindkettőjével ellenkezik magának a kereskedelemnek az érdeke, amely szabad utakat keres már a XVI. sz.-ban is. Ez a politika nem más, mint a *árúmegállítópolitika* azzal az újkori hozzáadással, hogy *főszempontja fiskális természetű*: vámemelkedés.

De e politika jellege ugyanakkor egészen újkori is, mert nála az állami pénzkészlet növelésének az elve elsőbbrendű helyet foglal el a kereskedő-osztály meggazdagodása elvénél vagy minden más társadalomgazdasági elvnél, mert elve: a fiskális haszonelv.

A lengyel állam, eltérően más államoktól, aktiv kereskedelem politikát prohibitiv alapon, nem folytathatott, mert szüksége volt a magyar borra. De a „kincstár" mindent veszíteni sem akart — és emiatt eltiltotta polgárait Magyarország látogatásától: hadd folyjék be a vámon az, ami elvész a réven.

A magyaroktól mindig szedtek vámot, sőt 1611-ben törvény mondja ki, hogy „mivel a magyarok ... úgy tesznek, hogy a mi adóink idején legkevesebb bort hoznak az országba, csak azért, hogy ne kelljen lerakatpénzt fizetniök és csak amikor polgárainktól nem szedünk adót, (szóról szóra: eltünik a kivetett adó) csupán akkor hoznak be sok bort, amely után így nem fizetnek semmit: ezért ettől kezdve a magyarok *évről évre* minden hordó után 2 zl.-t tartoznak fizetni a határon lerakatpénzként,"[22] ami azt jelenti, hogy függetlenül, hogy vajon a lengyelek

[21] Bujak: Zasady i. h. p 4—6. Ostoróg lengyel írónál is megtalálja.

[22] Volumina Legum: III. 8. „Iz Wegrowie . . . na to czynia, ze za czasu naszego poboru co najmniej wina do Korony przywoza dla tego aby skladnego po kopie od beczki nie placili, a gdy pobor minie, dopiero w ten czas wina do Korony przywoza a od nich

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

számára volt-e adó és vámkivetés vagy nem, a magyarok minden illetéket fizetni kötelesek. Más esetben a sanoki kapitány 23, névszerint felsorolt magyart idéz meg, mert azok 1621—23 között „a vasis vini circiter quindecem milia plus vel minus ex Ungária . . . advectis" semmiféle vámot nem fizettek.[23]

Nincs helye annak, hogy szaporítsuk a magyarok vámfizetésére vonatkozó adatainkat; bizonyítékoknak ez is elég.

Mélyére nézve a határelzárás-politikának, meg kell állapítanunk, hogy az végső elemzésben a nemességnek kereskedelemmel foglalkozó tömegei ellen irányult. A lengyel történetírók a XVI—XVIII. sz.-i gazdaságpolitikát jellemezve, ezt a három századot nagyon is egy síkból nézték, egy fejlődéstörténeti egységnek vették, pedig a fokokban és formákban egyaránt nagy különbségek mutatkoznak. Másrészről hibájuk, hogy nem tettek semmi különbséget az egyes árúkkal szemben megnyilvánuló individualis politikai elvek között. Egyébként már idéztük Rybarski-nak és másoknak azt a tételét, hogy a XVI. sz.-i lengyel nemesség szabadkereskedelmi ideálok felé törekedett. Logikusan következtethető ennek alapján, hogy amennyiben a királyok a határelzárás révén éppen a kiváltságos rétegek előnyeinek érvényesülését, tehát a szabadkereskedelmi koncepciót akarták lehetetlenné tenni, akkor e politikában nem tételezhetjük fel a kiváltságos rétegek befolyását, tehát nem kereshetünk benne nemesi politikát. Más oldalról viszont nem szolgálta e politika a polgári réteg érdekeit sem, hanem kizárólag a fiskusét, amely ezen keresztül nagyösszegü vámtételekhez jutott. Ez a politika, bár egyidőben, mint látni fogjuk Magyarországon is feltűnik, mégis *speciális lengyel jelenség.*

A határelzárások megokolásánál a törvények és rendeletek látszólagos humanitárius szempontoknak adnak kifejezést, de a valóságos ok megértéséhez utalnunk kell I. Zsigmondnak már idézett 1524-iki rendeletére, amelynek 1527-ki, az élettől kényszerített felfüggesztése, radikális intézkedéseket tett szükségessé, ha a fiskus egyáltalán valami jövedelmet akart a vámokból. 1538-ban törvény mondja ki:[25] „Ad evitandas magnas

skladnego nie placa . . ." emiatt elrendeli, hogy „Wegrowie y kupy wegiersey . . . abi od kazdej beczki po zt. dwu, wzgledem skladnego, na granicy placili *rok wedle roku.*"

[23] Arch. paristwowe Lwów. Acta castr. Sanoc. t. 333. p. 2322—23. Ez a felfogásra jellemző, bár a gyakorlatban, jelen példából az tünik ki, hogy a magyarok megszöktek a vámfizetés alól.

[24] Bár Szelagowskinak: Ceny i. h. p. 239—40 az a nézete, hogy másult is megtalálható, de idézett példái nem fedik a valóságot sem I. Ferenc, sem VII. Henrik esetében.

[25] Volumina Legum I. p. 261—62. Id. Divéky Adorján is: Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetései Lengyelországgal, főleg a XVI—XVII. sz.-ban. 1905. Budapest. p. 49. — A Vol. Leg. I. 273—274. l. 1540-ből is közöl határelzárást.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

insecuritates, iniurias . . . quas subditi nostri ab incolis Regni Hungariae . . . annis superioribus incurrerunt et adhuc sustinere coguntur . . . interdicimus et severe prohibimus, ut nemo subditorum nostrorum ad Hungariam . . . cum mercibus aut pro mercibus . . . ire et proficisci aut inde ad Regnum nostrum merces quascumque invehere audeat; . . . *liberum tamen erit Hungariae . . . incolis* cum rebus et mercibus quibuscumque interea *ad Regnum nostrum venire*, non obstante huiusmodi occlusione: quae duntaxat ad subditos nostros pertinere debet." Bár bizonyos, hogy egyes elintézetlen magyar politikai kérdések miatt ki voltak téve sok kellemetlenségnek a lengyel kereskedők a magyar földön, mégis a határelzárás igazi célját a második mondatban kell keresnünk, amely az egész lengyel külkereskedelmet Magyarországgal magyar kereskedők által akarja lebonyolíttatni, hogy ezáltal a vámhaszon emelkedjék.

1556-ban Zsigmond Ágost egyik rendelete[26] azzal okolja meg a határelzárást, hogy mivel „pleros (sc. pol.) . . ad Regnum Hungaricum continue, emendi vini causa proficisci ut iam ad emporium nostrum Cracoviensem (!) aliasque civitates per ipsos Ungaros hoc anno, uti antea semper fieri consueverant, nulla vina adducta sint, qua re effectum est ut vina per mercatores nostros, sic in Ungaria coempta gravi praetio a nostris subditis emi necesse sit." Ez a tulajdonképeni szempont, amely látszólag általános és céltudatos kereskedelmi-osztálypolitikát juttat kifejezésre, elveszti hatóerejét, ha megfontoljuk, hogy magyarok ez időben egyáltalán nagyon kevés bort szállítottak Krakóba, függetlenül a határelzárástól vagy a külkereskedelem szabadságától. Amikor a király azt írja, hogy „ez évben magyar kereskedők bort egyáltalán nem szállítottak," akkor valójában a tényleges helyzetet festi, mert a szállítók lengyelek voltak és elsősorban kiváltsággal rendelkező nemesek, akik így vámot nem fizettek s éppen a vámkönyvek csökkent tételeiből szerzett tudomást a király, hogy magyarok a piacot kielégítő mértékben nem látogatták s hogy a borkereskedelmet a kiváltságos nemesség bonyolította le. Mert az az állítás, hogy „a Magyarországon összevásárolt bort alattvalóink súlyos áron kénytelenek megvenni" (i. h.) lehet, hogy megállja a helyét, de semmiesetre sem lehet a határelzárás oka, hiszen, mint a statisztika bizonyítja,[27] magyar kereskedők sem adták olcsóbbért a bort, akiknek a szállítási költségeken kívül még súlyos vámtételeket is fizetniök kellett.

[26] Arch. Ziemskie, Kraków. Castr. Sandec. t. 7. p 244—45. Hasonló rendeletet idéz Fr. Bujak is: Materjaly do historji miasta Biecza (1361—1632). Kraków. 1914. Nº 272 és Nº 285, de az utóbbi 1559-ből.

[27] A borárak statisztikáját összehasonlító alapon a magyar borkivitel történetét tárgyalandó könyvünkben próbáljuk majd összeállítani a lengyel levéltárak adataira támaszkodva.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Közelebb áll a valósághoz ugyancsak Zsigmond Ágostnak 1562-ből származó az a rendelete, amelyben már nyiltan szerepel a vámszempont is:[28] „egyes emberek edictis prioribus nostris neglectis vendicant sibi facultates evehendorum ex Hungaria vinorum in Regnum nostrum per vectores et incolas Regni nostri, eoque fieri quod et *theloneorum nostrorum commodis* et subditorum nostrorum communibus rationibus plurimum *detrahatur.*" A rendelet második mondata még élesebben fejezi ki a rejtett célt: „Verum libere permittimus unicuique Ungarorum in regnum nostrum invehere divendereque (sc. vina) *salvis vectigalibus nostris.*"

1565-ben a fiskus haszonelve már határozott formában jut kifejezésre:[29] Senki alattvalóink közül ne merjen Magyarországból bort szállítani, quia *non absque incommodo et proventuum fisci nostri diminutione* esse censemus" . . . ha a lengyelek szállítják a bort. Hasonlóan tiltja a magyarországi borvásárlást lengyelek által 1578-ban Báthory István is.[30]

1593-ban a szentgyörgyi és a soproni borokat törvény mentesíti a határelzárás alól, „mivel e borokat semmiféle árúmegállítójog nem korlátozza és mivel magyarok nem szállítják az országba, következésképen minden akadály nélkül mehetnek lengyelek is Magyarországba vásárlásuk céljából."[31] Ez a kivétel azon a tényleges tapasztalaton alapszik, hogy Nyugat-Magyarország-i borokat magyar kereskedők csak a legritkább esetben szállítottak, mint ezt statisztikailag is sikerül kimutalni,[32] nem ismerve az útlehetőségeket, ki lévén téve különféle politikai kellemetlenségeknek, — viszont a lengyel társadalomnak e két nagyon kedvelt borfajra szüksége volt; ez esetben tehát a határelzárás egyértelmű lett volna a soproni, szentgyörgyi-bor fogyasztásának teljes kiküszöbölésével. Ezt pedig semmiféle törvényhozó testület sem akarta, így e borokkal szemben kivételt kellett tennie a királynak is.

Nagyon érdekes III. Zsigmondnak 1603-ból származó rendelkezése, amely szintén eltiltja a lengyeleket a Magyarországban való borvásárlástól, azzal a már Ciesielski-nél megismert megokolással, hogy „sok embernek a borért Magyarországba történő utazása által a bor oly magas árra hágott, hogy a kereskedők itt nem tudják eladni, amely esetleg tönkreteheti a Koronát is; ilyen veszélyt megelőzendő, a királynak köte-

[28] Arch. Ziemskie Krak. Castr. Sandec. t. 9. p. 368—69.

[29] U. o. Castr. Sandec. t. 9. p. 848—849.

[30] Vol. Legum II. 188. Ismeri Jeckel is: Geschichte d. polnischen Handels 1809. I. 172.

[31] Vol. Legum II. 346. „Konstytucja anni 1578 o niekupowaniu wina w Wegrzech przez poddane nasze, na wina Endeburskie . . . Swietojurshie y insze sciagac sie nie ma zgdyz te wina skladów żadnych nie maja y przez postronne ludzie do Korony przywiezione nie bywaja. Przeto wolno je poddanym naszym na miejscach przepisanych Kupowac przywizie y do Korony wozic."

[32] Ezt kísérelük meg a magyar borkivitel történetéről szóló tanulmányunkban.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

lessége mindenkit súlyosan büntetni, aki Magyarországba borért megy."[33]

Ez a megokolás nagy irodalmi hatást mutat. A statisztikai kimutatások egyáltalán nem bizonyítják, hogy a lengyelek által behozott és kínált bor megfizethetetlen lett volna.

A határelzáró rendeletek megsértőit rendes körülmények között súlyosan büntették. Eltekintve attól, hogy a törvényekben mindig szerepel „sub poena confiscationis vini" kitétel, a gyakorlat még magas pénzbüntetéssel is sujtotta az áthágót. 1565-ben pl. a bieczi helyettes kapitány Jan Krupek krakói polgárt 100 hordó bor szállítása miatt 2000 fl.-tal büntette.[34] Vagy 1612-ben Leszynski vámőr 5 Nowi-Sacz-i polgárt vádolt be 62 hordó bor átszállítása miatt.[35] Elfogni és megbüntetni őket önmagának nem volt hatalma, mert a polgárok „za mury Dunajeczem" tehát vízen szállították a városba a bort, így megszöktek a vámos elől, de a törvényszék fizetésre kényszerítette őket. 1616-ban egy Somicki nevű vámőr elkobozta „Szahowicz cieskowi polgár borait, amelyeket Danilowicz kincstárnok a varsói királyi borpincébe küldetett,"[36] mivel a mondott polgár nem akart vámot fizetni s mert a törvény ellenére szállított. 1631-ben Krakó város instigatora 3 bieczi polgárt 1000 fl. büntetésre ítélt, mert a törvények ellenére merészeltek Magyarországba menni borvásárlás céljából."[37] Ez utóbbi esetben jut legélesebben kifejezésre kifejezetten a határelzárási tilalom megszegése miatt kiszabott büntetés.

De ezek a súlyos büntetések, melyeknek sorát még folytatni lehetne, épen azt igazolják, hogy a fönnt vázolt vámkereskedelempolitika *nem tudott átszívódni az életbe.* A lengyel nemesek és kereskedők egyformán megszegték az intézkedéseket, valahányszor csak szükségük volt magyar borra. A Magyarországra tervezett kereskedelmi utakat tiltó rendelkezé-

[33] „Wino samo za zaiezdzaniem do Wegier po nie wiela ludzi y ubieganiem sie do niego weslo w taka cene ze zniesc z jey dostatki tuteczne nie beda mogli co isz zniszczyc prawie moze Korone, zabiegajac takowej niezmernej szkodzie jej z zwierchnosci naszej królewskiej, ktoremu prawo wykonyvac nalezi . . ." megparancsolja, hogy a magyar bort példamutatásként el kell kobozni. L. Diplomata inst. Ossoliniam wel Lwowie N° 1082. A fordítás nem szószerinti, az oklevél fogalmazása nagyon hanyag, az írás szinte olvashatatlan, dr. Inglot István egy. magántanár segitett megfejteni s ezért köszönetemet fejezem ki.

[34] Arch. Ziemshie Krakow. Inscr. Castr. Crac. t. 89. p 538—39. Az illető jelen esetben ok nélkül bünhődött, mert volt kiváltságlevele.

[35] Acta Depositoria N. Sacza Kraków. (Arch. miasta Krakowa) N° 83. p. 230—31.

[36] Arch. Ziemskie. Krakow. Rel. Crac. t. 42. p 2356 . . . Strasznik skarbowi confiskowal urzendownie . . . te wina (mennyi ?) . . . y dal je na komore skladna do Biecza ktore wina rozkazalem (t. i. Danilowicz, podskarbi Koronny) tu do Warszawy do piwniczi Króla . . . odeslacz.

[37] Bujak : Materjaly i. h. N° 526. „ozaplacenie 1000 ztp., jako kary za udawanie sie na Wegry, celem kupna wina wbrew zakazowi."

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

sek formálisak maradtak, amelyekhez nagyon kevesen tartották magukat, mert — úgy tűnik — Magyarországon olcsóbban tudták beszerezni borukat és még a költséges transzport kiadásokat is fedezte a haszon, amely a borból származott.[38] Sőt pozitive bizonyítják e tételünket Zbyltowski Kristóf lengyel nemes szavai, aki 1610-ben azt írja: „Ut Poloni pro necessitate sua quovis locorum in Ungariam gratia coëmendi et evehendi eorundem vinorum liberum ingressum habeant ideo ut videlicet ipsi Hungari eadem vina Polonis in Ungaria carius vendant, Poloni etiam pro eidem coëmendi . . . in Ungariam eant et proficiscentur."[39] Ez életből vett bizonyíték minden hozzáfűzés nélkül mutatja a valóság képét, amelynek erejét még jobban hangsulyozza egy 1611-ben hozott törvény,[40] amely még magánember számára is megengedi minden, Magyarországba menő lengyel alattvaló borának elkobzását. Uj-Sandec monografusa Syganski szintén több példát hoz fel a határelzáró rendeletek áthágására.[41]

Egészen természetes ez a „törvénysértés," hiszen *a gazdasági fejlődés mozgalmassága nem ismeri el a szabályozások korlátjait*, szabadon tör magának utat mindaddig, amíg oly szervezett hatalommal találja magát szemben, amely felülről erősebb nyomást tud gyakorolni, mint amilyen a gazdasági életnek alulról kiinduló lökőereje.

Érdekesen játszották ki a törvényt különösen a nemesek. Az 1643-iki konstitucióban olvassuk, hogy „olyanok is vannak, akik magyar kereskedőknek adván ki magukat, azokkal egyetértve, ott (t. i. Magy. orsz.-on) összevásárolják a bort és ide hozzák."[42] Vagy mint Starowolski írja:[43] „sokan a parasztot nemesi ruhába öltöztetik és kényszerítik esküt tenni arra, hogy nemesi szükségletre szállít." Mások mellékutakon, a vámhelyeket elkerülve szállítanak, mint Lubomirski kincstartó 1692-iki rendelete említi.[44] A csempészést nagyon szigorúan büntették s nagyon ellenőrizték az utakat is; a kamarák között vámőröknek kellett ellenőrző sétákat tenniök, mint azt III. Zsigmond 1601-iki instrukciója előírja:[45] „Teloneatores . . . habebunt ínter se intelligentiam, de intermediis viis, inter eorum cameras existentibus, per quas teloneum fraudari posset, quomodo

[38] Hasonló eredményre jutott a Kelet-Lengyelország-i viszonyok tanulmányozása közben Arlamowski: Szlachta i. h. is p. 31.

[39] Arch. Ziemskie Kraków. Castr. Biecens. t. 39. p. 1017—18. Nº 1610.

[40] Vol. Legum III. p. 8 9.

[41] J. Syganski: Historja N. Sacza . . . 1901—3. Lwow. II. 165.

[42] Vol. Legum IV. 35. „nayduja sie tacy, ktorzy pod pretextem kupcow Wegierskich wina zakupuja i tu wywoza."

[43] Idézi Gargas i. h. 71 p. . . . „chlopa przebrawszy po pansku, kaze szlachcic przysiadz. ze na potrzebe pana swego towar ten prowadzi."

[44] Arch. Ziemskie. Krakow. Castr. Biecens. t. 212. p. 1164—66.

[45] Vol. Legum II. 412.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

communi intelligentia custodientes sint et unus alium teneatur praemonere, ubi aliquid damnorum futurum consideraret." Ha nem tudnánk, hogy ezek a rendelkezések semmi eredményt sem hoztak magukkal, modern állami intézkedéseket üdvözölnénk bennük. De így csak teoretikus értéküket ismerhetjük el.

Nem volt, mert a XVI—XVII. sz. század viszonyai között *nem is lehetett* a lengyel államnak jól kiépített vámőrsége, — emiatt nem valósulhattak meg a határelzárási intézkedések sem.[46] Maga a fiskus is eltekintett egyes esetekben a szigorú zárlat alól; korlátolt mennyiségű behozatalra jelentősebb kereskedőknek vagy nemeseknek sikerült kiváltságot kapniok. Így 1542-ben 10 bieczi polgárnak ad kiváltságot I. Zsigmond.[47] 1564-ben Mischkowski krakói kastellán, mint a királyi kiváltságlevél mondja[48] „nobis retulisset, se permulta vini vasa pro usu suo in Hungaria coëmisse, verum propter edictum nostrum illa advehere nolle, ne iure commissi ab aliquo accipiantur, nos prospicere volens, ne exinde damnum aliquod accipiat, ad adducendum hoc vinum consensum nostrum praebuimus, itaque illud sine aliqua thelonei exactione ac omni difficultate" . . . szállíthatja. 1565-ben egy krakói polgár, Jan Krupek, kap engedélyt „ . . . coëmere centum vasorum vini et in Regnum nostrum deducendorum, *salvo tamen et integro teloneo nostro*."[49] Báthory István is több kiváltságot adott különféle magyar nemeseknek, így 1577-ben Nagymihályi Pongrác Jánosnak,[50] vagy 1581-ben Bornemissza Jánosnak és Horváth Andrásnak, kérve a hatóságokat „nullaque telonea ac vectigalia exigant."[51] Ugyancsak ő 1582-ben Tanyai Kristófot „ad coëmenda et comparanda vina idque in proprios usus in curia nostra advehenda" küldi Magyarországba, természetesen vámmentességgel.[52] Vagy III. Zsigmond 1595-ben Jakob Kopczemski számára 50 hordóig terjedő borbehozatali engedélyt ad „absque quavis teloneorum ac vectigalium solutione."[53]

Láthatni ezekből az idézetekből, hogy maguk a tilalmi rendeletek szellemi kezdeményezői is nagyon gyakran kénytelenek voltak szakítani jónak vélt politikájukkal, mert ugy parancsolta az élet, mint az igények,

[46] De másutt sem volt ez meg, mint E. Heckscher tanulmányából kitünik: Der Merkantilizmus. 1932. Jena I. 26—70.

[47] Arch. Ziemskie. Krakow. Inscr. Castr. Crac. t. 87. p. 870.

[48] Bujak: Materjaly i. h. No 190.

[49] Arch. Ziemskie Krakow. Ins. Castr. Crac. t. 89. p. 538. A már említett 2000 fl. büntetéspénz visszaadását Krupek számára kéri a bieczi helyetteskapitánytól a király (u. o.) L. még Bujak: Materjaly No 97. jegyzet, csak az utóbbi levelet ismeri a kapitányhoz.

[50] Arch. Ziemskie. Krakow. Castr. Biecens. t. 20. p. 47—48.

[51] U. o. Castr. Biecens. t. 22. p. 533.

[52] U. o. Castr. Sandec. t. 243. p. 654.

[53] U. o. Castr. Biecens. t. 30. p. 1160.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

a szükségletek kifejezője. Valójában nagyon nehéz lehetett megvalósítani egy olyan szándékot, amely minden oldalról akadályra bukkant. Egy részről a lengyel társadalom ásott árkot, másrészről a magyar törvényhozás emelt falat, amely az 1609. o. gy. 43. c.-ben a magyar kereskedők által szándékolt borkivitelt megtiltja.[54] 1628-ban pedig Zemplén vm. kéri a főispánt „quia ... in eductione vinorum a dominis Polonis varia incommoda, ineffabiles injuriae, damnorum illationes, regnicolarum ipsorumque rerum arestationes, adulterinarum monetarum introductiones, in Regno dietim crescere liguet" ... járjon közbe a királynál a magyarok által történő borkivitelnek betiltása érdekében.[55]

Nem jellemző-e ennek a kérésnek szembeállítása a lengyel oklevelek és írók szavaival, különösen a törvénykezések megokolása szempontjából!

A magyar állam a XVI. sz. végétől kezdve ugyanarra a vágányra lépett, amelyen a lengyel állam haladt már a század közepétől fogva: nem véletlen, hogy éppen Zemplén vm. terjesztett fel ilyen kérést, hiszen elsősorban volt érdekelve a borkivitelben. A magyar kereskedők szivesebben adták el itthon boraikat, a lengyelek viszont szivesen jöttek Magyarországba borért. A két érdek itt találkozott, de a XVI. sz. végétől kezdve, megfigyelhetőleg, a Hegyalja-i boroknak Lengyelországban való elterjedésével párhuzamosan egyes, különösen a Felvidék-i városok politikája odairányult, hogy lengyel kereskedők ne juthassanak a Hegyaljára. És miután ezt meggátolni nem tudták, inkább maguk szállítottak Lengyelországba esetleg helyi, ott tehát kevésbbé keresett bort, vagy pedig közvetítették a Hegyalja-i eladást, ami viszont sértette a hegyaljai termelők érdekeit akik egyenesen lengyel kereskedőknek drágábban tudták eladni termésüket.

Ezzel befejezzük tanulmányunkat. Láttuk a fiskális politika megfeszített törekvéseit a nemesi kereskedelmi szabadság ellen, de láttuk e politika sikertelenségét is. Éppen ezért, visszatérve kiinduló pontunkhoz, összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy ami a *borkereskedelmet* illeti, bár a lengyel *állam* gazdaságpolitikája a nemesség ellen irányult, a gazdasági *élet*, maga a kereskedelem, a nemesség intencióit szolgálta.[56]

Komoróczy György.

[54] Sőt 1588-ban a szepességi kormányzó is ad ki tilalmat. Idézi Bujak: Materjaly No 430.

[55] Corpus Statutorum (Kolozsváry—Óváry) II. 1: 140—141.

[56] A lengyel helyesírás betűtípusok hiánya miatt nem volt egészen szabályszerűen keresztülvihető.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ÉLŐ ÉS HALOTT FALVAK.

(Népességhullámzás Esztergom megyében a török alatt és után).

1685-ben, amikor a keresztény csapatok már Budát ostromolták, hivatalos kiküldöttek fordultak meg Esztergom vidékén, amely csak az imént szabadult fel a félhold hatalma alól. Végighaladtak a Duna mellett, keresztül-kasuljárták a megye dunafeletti részét, ellátogattak a pilisi határig, és mindenfelé ugyanaz a vigasztalan kép fogadta őket.[1] Félelmetessé nőtt a pusztulás ezen a kis darab, pompás fekvésű, termékeny magyar földön.[2] Egészen kivételes eset, hogyha valahol emberekre találnak, sok helynek még a földesura is ismeretlen, a legtöbb faluról a nevén kívül semmi egyebet nem tudtak feljegyezni. Majdnem mindegyikre elmondják az élet teljes kialvását hirdető szomorú szavakat: „ganz oedt". A halott falvak határában itt-ott még megkülönböztethetők egymástól a műveletlenül maradt szőlők, parlagon fekvő szántóföldek, elhanyagolt rétek, a legtöbb helyen azonban még ennyi nyoma sincsen az emberkéznek, egyhangú, roppant pusztasággá olvadt össze minden. Csak hosszú évek és sok-sok munka tudta eltüntetni ennek a nagy pusztulásnak utolsó maradványait.[3] Az embereknek, akik újra életet hoznak a néptelen falvakba, folytonos harcot kell vívniok az elhatalmasodott pusztasággal. A kurali parasztok pl. mielőtt nekilátnának az évtizedeken át alvó föld feltöréséhez, kénytelenek előbb azt „ügyességgel és szorgalommal" megtisztogatni a talajba mélyen belékapaszkodó gyökerektől és növényektől,[4] Süttő idegen nyelvű lakossága öt esztendő alatt sem tudja teljesen eltávolítani rétjeiről a tüs-

[1] Országos Levéltár (O. L.) U. et C. Fasc. 10. Nr. 2.

[2] A megye természeti adottságaira Fényes Elek: Magyarország leírása. Pesten 1847. II. rész. 183 és k. ll.; Findura Imre: Esztergom vármegye helyrajzi és statisztikai szempontból. Földrajzi Közlemények 1893. 208—210 ll.

[3] A török kézen végigment magyar falvak pusztulására Hóman—Szekfű: Magyar Történet V. 5—13. l.; Kaán Károly: A magyar Alföld (Gazdaságpolitikai tanulmány) Budapest. 1927. 46—57. l.

[4] O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

kéket és a bokrokat, mely munkán különben majd mindegyik életet kezdő falunak keresztül kell esnie.[5] Egyik helyen az erdők és a gyalogfenyők messzire bementek a szántóföldekre, másutt a kaszálókra és a legelőkre hatalmas bokrokat és cserjéket varázsolt a szabadjára engedett természet. Sokat küszködnek a homokos talajú helységek, a pilisi határon fekvő Csév hiába ültetett a kipusztitott tüskebokrok helyére vetéseket, mert a szeles idők befújják homokkal.[6] De nemcsak a homok lett ennyire féktelen, hanem a vizek is. A Duna és a Garam partján élő falvak állandóan panaszkodnak az emberöltőkön keresztül senkitől meg nem zavart folyókra, amelyek évről-évre kilépnek medrükből. Hogyha mindenütt nem is olyan borzasztó a helyzet, mint Kőhidgyarmaton, ahol tavaszi áradás idején az egész hely templomostól, mindenestől térdigérő vízben áll, elég baj az, hogy megtelnek vízzel a rétek és azután eliszaposodnak vagy sással kevert szénát adnak.[7]

A török után Esztergom földjén járó emberek ezt a halálosan tönkrement vidéket a mélyponton látták, ahová sohasem zuhant le a török világ százötven esztendeje folyamán. Igaz, hogy a szörnyű pusztaságot nem lehet egészen a felszabadító háborúk, az Esztergom környékén lefolyt csaták számlájára irni, mert hiszen a 16. század harmincas éveitől kezdve állandóan észrevehetők a pusztulás tünetei. Gyakoriak a néptelen falvak, amelyekből egészen kiszáradt az élet, amelyeket akadálytalanul benőtt a fű és még ott is, ahol laknak emberek, csaknem mindig van egy csomó elégett vagy üresen meredő ház. Úton-útfélen lakatlan nemesi kúriák, romokban álló templomok, kápolnák és kastélyok, évek óta szünetelő allódiumok, elpusztult halastavak, malmok mutatják, hogy az emberek magára hagyták ezt a szenvedő földet.

Tévedés volna azonban ezek alapján Esztergom vidékét az egész török korszak alatt kihalt pusztaságnak képzelni, amelyen alig húzódott meg valami halk élet. Az üres falvak nem egyszer megtelnek emberrel, sőt vannak olyan helységek, amelyeknek életfonalát nem tudják elvágni a legkegyetlenebb megpróbáltatások sem. A pusztulást jelentő üres házak ellentéteként megjelennek nem egy helyen tízével-huszával az ujonnan épültek, a jövő igéretei. A falvak határában száz és száz embernek kenyeretadó szántók, megművelt szőlőhegyek, pompás kaszálók, rétek és a rajtuk legelésző hatalmas nyájak mind az életet hirdetik. A török csapatok 1663-ban Esztergom és Tata között szép zab- és árpatáblákat talál-

[5] Süttőre O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. EE. 10.; A többiekre ugyanitt, valamint Lad. CC. 10.

[6] O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10.

[7] Kőhidgyarmatra O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. EE. 10; a víz pusztitására ez és az előbb idézett összeirás.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

nak, mikor pedig Érsekujvár ostromára menve végigszelik a megye dunafeletti darabját, pázsitos völgyekben haladnak, virágzó falvakat és városokat perzselnek fel.[8]

Esztergom földje tehát végig a török világon állandóan ilyen ellentétes külsőt mutat: egyszer az élet, máskor a pusztulás képét. Nemcsak azért, mivel egymásmellett sorakoznak élő és halott vidékek, hanem mert ugyanazon a helyen gyakran váltogatják egymást az építés és a pusztulás. A föld ezen folyvást át- és átalakuló képe szorosan hozzásimul annak a népnek a sorsához, amely rajta él, dolgozik és szenved.

Valóban a népesség útja a török alatt és után nem visz egyenes vonalban, hanem hullámvölgyekben és hullámhegyeken. Kezdetét veszi ez a folytonos hullámzás Mohács után a harmincas—negyvenes években, amikor az idáig felérő török hadjáratok, Esztergom elfoglalása egyszerre megbolygatják a megye lakosságát, amely eddig zavartalanul haladt előre. A háború és a törökfélelem tömegeket tépett fel régi helyéről: a földesurak elmenekültek, a nemesek beállottak katonának, a szegény emberek jórésze szétszóródott, elpusztult, vagy pedig a roppant bizonytalanság elől felhúzódott más, nyugodtabb földekre. Hogy mekkora volt ez a változás, azt nagyon szépen mutatja a megye adózó portáinak száma, amely 1533-tól 20 esztendő alatt 267-ről leolvad 138-ra.[9] Mindegyik falu megérezte emebereinek távozását, a komáromi határon élő Bátorkeszi 55 portájából 35, majd a század közepére 22 marad mindössze, Libádon pedig a dicát fizetők 68 százaléka tűnik el.[10] Ugyanakkor pár év alatt mindenfelé hihetetlenül megszaporodnak az üres házak. Ez utóbbi faluban pl. ötszörösére nő számúk, Felsőmuzslán, az érsek birtokán 1-ről 28-ra ugrik fel.[11] Muzsla testvérfalujában és egy sereg emberi lakóhelyen még itt sem áll meg a pusztulás, hanem egészen kiapad az élet. Lélekszámának ezzel a nagy zuhanásával lépett be Esztergom megye a török világba. Nem maradt azonban sokáig lenn a mélyponton, hanem a század második felében, amikor nyugodtabb idők jártak felette, újra megindult a fejlődés magasbavezető útján. A pusztuló földek ismét megtelnek munkával, az elhagyott házak újból lakókat kapnak, sőt mellettük mindenfelé újak és újak épülnek. Magyarszőgyénben a hetvenes évekre 50-ről 80-a emelkedik a lakóházak száma, Nagymuzslán 17 helyett 40 parasztkunyhót írnak össze, Kéménden pedig csaknem megháromszorozódnak a jobbágytel-

[8] Karácson Imre: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazései (1660—1664). Török—magyarkori Tört. Eml. II. oszt. 281 és 308 ll.

[9] O. L. Conscriptiones Dicales Comit. Strigóniensis 1533. és 1554.

[10] U. O. 1533, 1543, 1564; U. o. 1531, 1546.

[11] U. O. 1531, 1546; U. O. 1533, 1549.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

kek.[12] Még azokon a helyeken is, ahol nemrég csak romok voltak, félénken ujra megjelenik az élet. A dunamenti Újfaluba, ahol Esztergomtörök kézre jutása idején nem lakott egy lélek sem, hanem félszáz telek állott üresen, lassankint szivárognak az emberek és 1587-ben már 20 család robotol a mindennapi kenyérért.[13]

Erre az épülő, népesedő vidékre a század végén elviselhetetlen súllyal zuhant reá a tizenötéves háború, amelynek folyamán évről-évre szörnyű szenvedések fogyasztották a lakosságot. A német és vallon zsoldosok, a magyar hajdúk és a tatárok sűrű egymásutánban tarolták le a magyar falvakat.[14] Maga a háború is ette a népet, Nagyölveden pl., ahol nemrégiben pestis tizedelte a lakosságot, a tatárok miután a falut porráégették, 29 embert mészároltak le és 175-öt hurcoltak el „örök fogságba."[15] De az elpusztítottakénál sokkal nagyobb volt azoknak a száma, akik szétrebbentek a fosztogató csapatok elől. A háboru nyomában nem maradt más, csak üres falu, pusztulás és szörnyű szegénység. Az egész területre szomorúan igaz volt, amit az ölvedi bírák írtak magyar nyelven a borzalmak elviharzása után: szőlőhegyeinkben a „gonosz háború" ideje óta nincsen élet, és a szomszéd határokban sem különb a helyzet.[16] Az összezsúfolódott szenvedésekre következő hosszú szélcsend alatt hamarosan talpraállottak az elpusztult magyar falvak és alig néhány esztendő alatt újra megtelt emberekkel a kihalt vidék. Egyik érseki falu, Búcs lakossága a következő módon hullámzik keresztül a rombolás és az építés évein. Mielőtt a „gonosz háború" megkezdte volna szörnyű munkáját, kb. 100 szegényembernek adott megélhetést a helység földje, 1597-ben egészen üres a falu, 1600 körül már 6 család jelenti az életet, hogy egy félemberöltőnyi nyugodt idő után felszökjék másfélszázra a lélekszám.[17] Ekkortájt különben majd mindenütt erősen megduzzad a népesség, nemcsak hogy eléri a háborút megelőző idők magasságát, hanem még jóval tút is lépi azt. Farnadon, a megye legészakibb pontján, ahol a lakosság száma a pusztulás napjaiban leszállott 200 alá, 1616 körül meghaladja a 600-at.[18] Az egyik Szőgyénben a 90-es évek táján félezren dolgoztak a

[12] Velics—Kammerer: Magyarországi török kincstári defterek. II. Budapest, 1890. 125. sk. ll., 509. sk. ll.; O. L. U. et C. 43 : 4 és 45 : 26.

[13] O. L. U. et C. 43 : 4 és 45 : 29.

[14] O. L. U. et C. 45 : 28.

[15] A pestisre O. L. Conscr. Dic. Com. Strig. 1578; a további pusztításokra O. L. U. et C. 45 : 28.

[16] O. L. Regesta decimarum B. 1181.

[17] O. L. Reg. Dec. B. 1180.; O. L. U. et C. 45 : 28.; O. L. Reg. Dec. B. 1175.; U. O. B. 1180.

[18] O. L. U. et C. 45 : 28.; O. L. Reg. Dec. B. 1180.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

szőlőhegyeken és a szántóföldeken, a 17. század elején legalább 200-zal többen vannak.[19]

Esztergom megye lakosságát harmadszor is ugyanaz döntötte hullámvölgybe, ami a 16. század közepén és végén hozott törést fejlődésébe: a háború. Megindították a pusztítást a hatvanas évek hadjáratai, Újvár ostroma, és betetőzték a munkát azok a küzdelmek, amelyeket Esztergom földjén vívtak a felszabadító seregek a hanyatló török hatalommal. Egyes vidékekről jóformán teljesen leseperték a szegénynépet, és helyet készítettek annak a szörnyű pusztaságnak, amely rövidesen mindenfelé szétterpeszkedett senkitől sem akadályozva. Még egy évtized mulva is, amikor már csendesen megindultak az építés, az új életkezdés munkái, nem találtak a megye dunafeletti és dunántúli darabjában — Esztergom városát kihagyva — többet, mint 2,000 szegényembert, akiken kívül más nem is élt a szenvedő falvakban.[20] Egy négyzetkilométernyi földre közvetlenül a török után következő időkben nem jutott még két lélek sem. Hogy hogyan zsugorodhatott össze ennyire a lakosság, azt megmagyarázza kis- és nagyfalvak egyaránt szomorú sorsa. Üny pusztán pl., ahol a háború megindulása előtt 200 ember adózott magyar és török részre, még hirmondó sem maradt belőlük a viharok után.[21] A Duna mellé símuló Süttőből és Nyergesújfaluból, amelyekben a török világon végig pislákolt az élet, lakatlan pusztaságot csináltak az ide-odavonuló keresztény és mohamedán csapatok.[22] De nemcsak ezeket a helyeket érte utól a végzet, hanem sok más társukat is, úgyhogy az esztergomi falvak fele hosszú évek lemorzsolódása után 1700 körül még üresen, teljesen tönkretéve várta az életet hozó munkáskezeket. Ott sem volt sokkal kedvezőbb a helyzet, ahol nem zuhantak le idáig, mert mindenütt hihetetlenül mélyreszállott a lélekszám. Magyarszőgyénben és Farnadon a tizenötéves török háború nyomainak eltüntetése után hat-hétszázas szegény embertömegek zsúfolódtak össze, most pedig csak roncsai maradtak meg a régi lakosságnak. Az egyikben leolvadta hetedrészére, a másikban

[19] O. L. U. et C. 46 : 29.; O. L. Reg. Dec. B. 1180, 1181.

[20] A lakosság száma megközelítőleg a következőképen állapítható meg. Az 1696-os évben két összeírás készült (O. L. U. et C. 27 : 46. és 63 : 15.), amelyek felölelik az összes lakott falukat. Elmondják, hogy hány telkes paraszt, házas zsellér stb. lakik az egyes helyeken, sőt még a jövevényeket is felsorolják. Ez utóbbiakat figyelembe nem véve a szokásos ötös kulcs alapján körülbelül megkapjuk a török utáni idők összlétszámát. Esztergom városrészei közül csak kettőre van biztos adat, így a városban lakók számát nem lehetett megállapítani.

[21] O. L. U. et C. 60 : 62.

[22] ...umb das 1683 alles ruiniert durch die hin und hermachierenten khristlichen und türkischen Armeen..." O. L. U. et C. 63 : 15; „...wegen der grossen durch Marsch seint alle Baurn zerstreuet worden" U. O.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

meg mindössze 2 negyed- és 3 nyolcadtelkes jobbágy tengődik.[23] A háború súlya, a keresztülvonuló csapatok elszállásolása, Rákóczi felkelése egy ideig nem engedte, hogy talpraálljon a szenvedő megye még azután sem, mikor már elvonult felőle a veszedelem. Azonban még a 17. század kilencvenes éveiben megindult az emberek lassú szivárgása, mely hamarosan hatalmas népáradássá dagadt, és megtöltötte emberrel, munkával és élettel nemcsak azokat a falvakat, amelyek csak az imént pusztultak el, hanem azokat is, amelyek végigaludták a török uralom idejét. A semmiből népes helységek támadtak fel, Kéménden 695, Sárisápon 400, Cséven 640, Nyergesújfaluban pedig 1000 ember harcolt a földdel, és szinte hihetetlenné tette, hogy 60—80 esztendővel előbb egyikükben sem volt még egy árva lélek sem.[24] A 18. század második felére az esztergomi falvakban 4—500-ra ugrott fel a lakosság átlagszáma, amiről sok szintelen hely álmodni sem mert volna korábban. Ezek után már nem is csoda, hogy a megye népessége (a városban élőket nem számítva) tizenegyszeresére emelkedett.[25] Az ide hullámzó tömeg azután mindenütt eltüntette a pusztaházakat, amelyek félelmetes számukkal mint a pusztulás hirnökei állandó kísérői voltak a magyar vidéknek végig a török világon.

Ezen az egyszer magasba, máskor törésbe vivő hosszú úton, amelyen Mohácstól a 18. századig sok-sok nemzedék jött és adta át helyét az utána nyomulónak, nem jutott szakasztott ugyanaz a sors a megye egyes vidékeinek. Az egyikre több, a másikra kevesebb szenvedés zuhant, és éppenezért az Esztergom földjébe kapaszkodó falvak élete tarka, változatos pályát fut be. A török hatalom peremén Búcstól fel a barsi határig majdnem egyvonalban húzódó, termékenyföldű, népes helységek haladtak végig a legszerencsésebben ezeken az időkön. Ez a 4—5 falu is gyakran sodródott a tönk szélére, de sohasem tudott urrá lenni rajtuk a végső pusztulás, egyszer sem apadt ki bennük teljesen az élet. A legsúlyosabb napokban is, a 17. század végén, amikor sok helyen egészen elveszett a lakosság, vagy leolvadt 30—50 lélekre, itt még mindig maradt 125—130—150—320 szegényember.[26] Ezek a helységek csak a kisebbséget teszik, a legtöbb faluban másképpen alkakult a

[23] O. L. U. et C. 27 : 46.; U. O.

[24] A felsorolt helységekre O. L. Tabellae Urbariales Comitatus Strigoniensis. Nyergesujfalura pedig O. L. U. et C. 224 : 25.

[25] A 18. sz. 60—70-es éveiből való urbáriális tabellák (O. L. Tabellae Urbariales Com. Strig.) alapján a megye parasztlakossága 21 és félezer ember (néhány helységre hiányzik ez az összeírás, ezeknél az esztergomi falvak átlagos népességét vettem fel), ezt a többi társadalmi osztályhoz tartozókkal 22.000-re egészítheljük ki hozzávetőlegesen. Adatok hiányában a várost ismét nem lehet számításba venni.

[26] O. L. U. et C. 27 : 46.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

helyzet. 1532-ben a dunántúli Esztergom megyét és a Garamvölgyét fel egészen Bényig elpusztították a törökök, az 1543-mas ostrom alkalmával újra letarolták ezeket a helyeket és Gyiváig a pusztulás jókora háromszöget vágott ki magának a dunafeletti darabból.[27] Ezek az évek megállították az élet folyását az ideeső falukban, amelyekre azután más és más jövő várt. A többség által taposott út szüntelen bukdácsolás, elnéptelenedés és új életkezdés sűrűn váltogatják egymást. Lábatlan pl. 1550. körül már kiheveri a pusztulást,de alighogy megindul az élet, jön az újabb csapás: a királyi naszádosok felégetik a falut. Mikor lassankint megint összegyül néhány ember, a századvégi török háború kergeti szét őket. Az újra visszatérő élet azután tartotta magát végig a török világon, és még a felszabadítás idején sem aludt ki.[28] Szemközt vele a Duna balpartján élő Karva sorsa hasonló mederben folyik. Az 1543-mas apályra egy évtized mulva már jelentkezik valami kis lakosság, amely a hatvanas években elmenekül a török elől. Nemsokára újra benépesedik a falu, hogy a háborús évek alatt legyen minek elpusztulnia. Azután már csak egyszer éled fel 1630 körül, majd újra hosszú sötétség, és még a 18. században is alig tud lakósokhoz jutni.[29] Ez az élet sok-sok falunak jut osztályrészül, a hatalmas Bénynek vagy Felsőmuzslának csakúgy, mint a szintelen Libádnak vagy Kétynek, ahol a legnyugalmasabb napokban is alig lakott egypár szegényember. Voltak helyek, ahol hosszabb-rövidebb ideig járták ezt a szakadékos utat, és aztán egyszercsak nem tudtak többé lábraállani. Az esztergomi káptalan garammenti birtokának, Kistatának önálló léte sok kialvás és feltámadás után megszűnik a 17. századvégi összeomlásban.[30] Vásárhely pedig még idáig sem birta ki. Miután lakosságának 81 %-át veszítette el két emberöltő alatt, 1600 körül beolvad a szomszédos Magyarszőgyén életébe. Attól kezdve még a nevét sem említik többet, holott korábban önálló úton haladt, és külön bíró irányította.[31] Sok helységnek még ennyi kapcsolata

[27] O, L. Conscr. Dic. 1532; U. o. 1543.

[28] Velics—Kammerer: i. m. ll. 125. sk. l. O. L. U. et C. 43: 4.; O. L. Conscr. Dic. 1559; U. O. 1569; O. L. U. et C. 100: 52; O. L. Conscr. Dic. 1574, 1575, 1578; O. L. U. et C. 45: 28; U. O. 63: 15.

[29] O. L. Conscr. Dic. 1543; Velics-Kammerer: i. m. ll. 125 sk. ll.; O. L. Conscr. Dic. 1559, 1564, 1566, 1574, 1578; O. L. U. et C. 45: 28.; O. L. Conscr. Dic. 1627; Velics—Kammerer: i. m. ll. 712. sk. ll.; O. L. U. et C. 10: 2; O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10; O. L. Tab. Urb. C. Strig. 30.

[30] O. L. Conscr. Dic. 1531, 1532, 1533, 1543, 1559, 1564, 1566, 1574, 1593; O. L Reg. Dec. B. 1180; O. L. Conscr. Dic. 1613, 1619, 1622, 1626, 1647; O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10 és EE. 10. (Kőhidgyarmatnál).

[31] O. L. Conscr. Dic. 1531, 1593; O. L. Reg. Dec. B. 1180; Bíráira O. L. Conscr. Dic. 1559, 1574.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

sem volt az élettel. Azok a helyek ugyanis, ahol korábban földesúri üzem dolgozott, de a birtokos távozása megállította a munkát, egyszerre kihalnak a török világ legelején, és azután a 18. századi nagy emelkedésig nem is vetődik oda ember. Megosztják sorsukat az olyan szintelen falvak, puszták, mint pl. Béla, Gyiva, vagy Arad, amelyek már a középkorban is küzködtek az ürességgel.[32] Sőt a többet szenvedő dunaalatti megyedarab nagy területein nem egy jelentősebb helységre kényszerítették rá az idők ezt a hosszú tétlenséget. A faluéletek színes sorát azok a helyek zárják be, amelyek nemcsak a török korszak napjait alusszák végig elhagyatottan, hanem még azután sem tudnak bejutni az élők sorába.

A falvaknak színesen változatos sorsa, hogy hol üresek, hol pedig megtelnek emberrel, azt árulja el, hogy a népesség Esztergom földjén szüntelenül mozgásban van, ide-odaáramlik. Ennek az állandó el- és visszahullámzásnak a lakosaitól végképpen magárahagyott halott faluig különböző formákat teremtett a török világ. A falu és az emberek között, amikor a veszély órái szétszakították őket, a legtöbb esetben nem szűnt meg minden kapocs. A nép csak annyira távozott el, hogy a súlyos napok eltűnése után, visszaömölhessen régi lakóhelyére és folytassa földjein a félbemaradt munkát. Mikor az ölvediek már nem birták a török háború szenvedéseit, mindenüket elrejtve, állataikkal együtt behúzódtak az erdőségekbe és ott rendezkedtek be ideiglenes életre. Ugyhogy a falura törő vallon zsoldosok nem találtak a népes helységben egy árva lelket sem, csak üres parasztházakat és elhanyagolt földeket.[33] Száz esztendő mulva Farnad lakosai ugyanezt a megoldást választják a felszabadító hadjáratok közepette.[34] A garammelletti Bénye népe pedig, hogy egészen koldussá ne tegye a napról-napra arra járó katonaság, bemenekül a mocsarak közé.[35] De nemcsak innen tértek vissza az emberek a veszély szétszóródása után, hanem még hogyha messzebbre is elsodródtak és idegen falvak életébe olvadtak is bele egy időre. A gabonaföldjeiről hires Bart lakossága, mikor minden irányban csak a pusztulás és az üresség a szomszédja, úgy segít magán szörnyű elhagyatottságában, hogy átmegy Nagybénybe.[36] A Dunától nem messze lakó ebedi parasztok átteszik az életüket a közeli Muzslára, ott művelik a földet és fizetnek adót vagy tíz esztendeig, akkor azután magárahagyják házigaz-

[32] „...in possessione Gyurua, necnon predys Bela et Nygech vocatis, nunc desertis et hebitationibus destitutis" írják 1434-ben. Hazai Okmánytár I. 334 l.

[33] O. L. U. et C. 45 : 28.

[34] O. L. U. et C. 27 : 46.

[35] U. O.

[36] O. L. U. et C. 45 : 28.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

dájukat. Ugyanez a falu a 17. századvégi háborúk idején behurcolkodik Esztergomba, amely akkor menedékhely volt a környék megfogyott jobbágynépének.[37] Ezen esetek mellett, amikor a helység lakossága együttmaradva ered útnak és keres magának új otthont, előfordul az is, hogy egyik részük ide, a másik odavetődik. Az elpusztult Sárisáp emberein pl. megosztozik két szomszédos falu: Nagysáp és Bajna.[38] A tátiaknak pedig csak kis töredéke tud egyben maradni, a többiek szerte-szétszóródtak összeszedhetetlenül.[39] Azonban nemcsak egyes helységek lakossága hullámzik így, hanem olykor egész nagy területdarabokról áramlott el a nép és folyt ismét vissza. Ezeknek a tömegeknek érkezése és távozása azután nagyon megérzik a többi falu lélekszámán. 1532-ben indult meg az első áradat a megye felégetett dunaalatti részéből és nyugalmasabb helységekben Német- és Magyarszőgyénben vagy Farnadon egyszerre felszökik a jövevények és a pusztulásból mindössze életüket hozó szegényemberek száma 16—23—25 re. Azután visszahúzódik a hullám, hogy annál inkább megerősődve jelentkezzék a negyvenes években, amikor még nagyobb földön lettek hajléktalanokká az emberek. Az előbb említett három faluban ezen időtájt egyszerre 48, 60 illetőleg 73 menekülő várja az új fordulatot, hogy rövidesen ismét eltünjenek és visszavigyék az életet elhagyott régi lakóhelyükre.[40] A népességnek ezen megmegújuló hullámzása tehát nem maradt a szomszéd falunál, hanem mindig messzebb és messzebb vidékekre is elért, átlépett a megyehatáron és egyre nagyobb utat kellett megtennie, hogy csendes helyekre akadjon. Természetesen minél távolabbra kergette egy-egy terület szenvedő lakosságát a sors, annál kevesebben tértek vissza, hogy a végén még hírmondó se keresse fel újra az árva falvakat, amelyek így menthetetlenül zuhantak a pusztulásba.

A szegényemberek azzal, hogy áthurcolkodtak a szomszédságba, nem adták el régi földjüket a pusztaságnak, hanem továbbra is az maradt életformájuk gyökere. Így teremtődhetett meg az a nagy ellenmondás, hogy a faluban nem lakik egy lélek sem, hivatalosan a „puszta" név jár neki és határa mégis az élet nyomait árulja. Az említett barti parasztok, akik biztosabbnak tartották, hogy Bénybe kapaszkodjanak, úgy használják az elhagyott lakóhelyükhöz simuló szántókat, minthogyha állandóan ott is laknának.[41] Nem messze tőlük a kéméndi jobbágyok el-

[37] O. L. Conscr. Dic. 1574: A másik átköltözésre O. L. U. et C. 27 : 46; Esztergomra ugyanitt találhatók adatok.

[38] O. L. U. et C. 27 : 46.

[39] U. O.

[40] O. L. Conscr. Dic. 1532. 1533, 1532, 1546.

[41] A puszta névre O. L. Reg. Dec. B. 1180; „...exfundis et territorio suo usum fructum capiunt, ac si ibi resideren.." O. L. U. et C. 45 : 28.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

néptelenedett falujukban törik fel és vetik be a földeket, kaszálják le a réteket, maguk pedig által a Garamon laknak a Hontmegyébe eső Páldon.[42] De nemcsak ők teszik ezt, hanem a többi vándorló falvak is kikijárnak Esztergomból vagy egyéb új tartózkodási helyükről a régi határba, hogyha egészen visszahúzódni nincs is bátorságuk.[43] Amikor pedig szétszakadt az utolsó szál is, a messzire sodródó lakosság és volt földje között, az üresen hagyott helységre nem zuhanhat mindig reá a halott falu szomorú sorsa. Ez csak akkor következett be, hogyha a szomszédban is mindenütt erősen megfogyott az emberkéz. Különben ugyanazt az utat járta, mint Ebed vagy a többiek: lakosokat nem kapott és határa mégsem feküdt tétlenül. Az emberek nélkül maradt szántóföldeket, kaszálókat, réteket és szőlőket ugyanis a maguk használatába fogták a közeli élő falvak, amelyek néha valósággal versenyrekeltek egymással a munka nélkül álló határokért. Nyergesújfalu pl. sulyos sérelemnek tartja, hogy Süttő és Pusztamarót földjét a lábatlani parasztok elütötték a kezéről. Eljött azonban az idő, amikor az érsek Újfaluja is azoknak a puszta helységeknek sorsára jutott, amelyek szántóit valaha olyan nagyon kívánta és akkor az ő területét vetette be három esztergomi nemes és a bajótiak.[44] Mogyorós, Pél, Úny, Epöl, Csima és még egy sereg örökké üres falu szintén a szomszédok zsákmánya.[45] De nemcsak az ilyenekre teszik reá a kezüket, hanem már azokra is, amelyekben félig-meddig kialudt az élet. A többször említett barti földek egykori lakóikon kívül e környék még jónéhány falujának is teremnek gabonát. Előfordult, hogy a szállásadó bényiek mellett a két Szőgyénből, Ölvedről, Kéméndről, Leándról dolgozik itt évről-évre 29—18—35—27—11 ember, sőt még a közeli palánk katonái is ide járnak ki a béke napjaiban földet művelni.[46] Az idegen faluból jövők legtöbbször a használatért fizették az előre megszabott összeget, vagy termésük bizonyos hányadát adták oda, de az is megtörtént, hogy pl. az esztergomiak teljesen ingyen élvezték a mogyorósi szőlőket és a bajótiak Pélt.[47] A lakatlan hely földesura ez elé sem gördített akadályt, mert még mindig hasznot jelentett neki, hogy földjeit nem ette meg a pusztaság. A dolgozó falu így lassankint magábaolvasztotta a közelében lévő lakatlan területeket, életlehetőségének sulypontja nem egyszer általesett az ottani szőlőkre, szántókra és legelőkre. A terméketlen helyen tengődő Nagycsév meg sem tudna mozdulni Jasz-

[42] O. L. U. et C. 27 : 46.
[43] U. O.
[44] Nyergesujfalu panaszára O. L. U. et C. 43 : 4; U. O. 27 : 46.
[45] O. L. U. et C. 63 : 15. U. O.; U. O. 60 : 62: U. O. 63 : 15; U. O.
[46] O. L. Reg. Dec. B. 1176, 1180, 1181.
[47] O. L. U. et C. 27 : 46.; U. O. 63—15.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

falu földjei nélkül, Ebed sorsa pedig egészen a szomszédos pusztákhoz van kötve.[48] Igy azután nem csoda, hogy a legtöbb falu görcsösen ragaszkodott ezekhez a területekhez, amelyek gyakran a léttel egyet jelentettek számára. A török után, amikor rendezettebb mederbe kezd visszafolyni az élet, mégis gyakran előfordult, hogy nem tudta megtartani őket. Sokszor ugyanis talpraállott a halott falu és visszavette földjeit az idegen kezekből, ha másként nem ment, peres úton, vagy esetleg a földesúrnak kellett a terület allódiuma számára. Az alulmaradó helységek folyvást panaszkodnak: kevés a föld, nem elegendő a levegő, nincsen erdő, de azért lassan kiheverik a veszteséget, csak a tiszavirág életű Kiscsév pusztul belé. Alighogy emberek kezdenek benne lakni a török korszak után, szántójának és rétjének nagy részét átkapcsolják Csolnokhoz. A halálra ítélt falut egyelőre megmenti földesura azzal, hogy Dág pusztát adja kárpótlásul, de mikor ez is megszűnik, egészen kiszárad az élet és a minden nélkül maradt lakosságot felszívják a szomszédos helységek.[49]

Esztergom földjén magyar lakosságra zuhant reá a török világ és ugyancsak ilyen volt az a népességroncs, amelyet másfélszázad lemorzsolódása után e területen visszahagyott.[50] A kezdete és az elmúlása közé eső hosszú időn végesvégig tehát magyar szegényemberek robotolták az életet és törtek belé, hogy erejükből és munkájuk eredményeiből az egyház, állam és keresztény földesúr mellett még két hatalom hasítson részt magának: a török birtokos és a török császár.[51] Mind egy szálig magyarok voltak a folyvást emberekkel bíró falvak, csakúgy mint az útnak eredők és visszatérők, az elpusztultakban pedig a magyar élet aludt ki. A török korszak pazarló kézzel fogyasztotta el ezt a lakosságot, amelynek a helyét a 17. század végére majdnem mindenütt szörnyű pusztaság foglalta el.

A viharok elcsendesülése után legelőször azok a falutöredékek vándoroltak vissza, amelyek csak a legutóbbi háborúk elől rebbentek szét a szomszédos megyékbe. Nyomukban azután a pusztákra el kezdett folyni a népesség a felvidékről, amelynek, mialatt az esztergomi falvak szenvedtek, nyugalmasabb napokat adott a sors. Az üresen álló helységek, a gazdátlan földek, mezők, az új embereknek járó mentességek szűnte-

[48] O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10.; U. O.

[49] O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10.; U. O. EE. 10.

[50] Ennek bizonyságául szolgálnak az egyes falvak lakosságáról készült névsorok, amelyek főleg a tizedlajstromokból és urbáriumokból ismerhetők meg. Hogy milyen emberek laktak azokban a helységekben, amelyeknél ezek az összeírások nem állanak rendelkezésünkre, azt a falusi bírák neve árulja el, ez pedig a dicális conscriptiókban mindegyik lakott helyre vonatkozólag megtalálható.

[51] A kétfelé adózó falvakra O. L. U. O. et C. 63: 15.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

lenül hívták az Esztergom felett lévő megyék erősen megszaporodott lakosságát, amelyből sokan le is jöttek szerencsét próbálni, nem félve az életkezdés ezer akadályától. A szomszédos Komárom, Bars, Hont csakúgy ontotta a jövevényeket, miként a messzebbi vidékek: Győr, Nyitra, Trencsén. Sőt még a pilisi és pesti falvakból is idevetődött egy-két ember, bár ezekről az oldalakról semmit sem lehetett remélni, hiszen a Dunavonal alatt még az esztergominál is nagyobb pusztaságok várták az életet.[52] Olyan volt a megye, mint a megbolygatott méhkas, mindent ellepnek a vándorok, szökött jobbágyok, üres kézzel jövő zsellérek. Egyesek hamarosan gyökeret vernek, a többség azonban egyik helyet cserélgeti a másikkal, hogy azután nyomtalanul tovatűnjék. Három jövevénynek pl. Kőhídgyarmat az első esztergomi állomása, onnan áthúzódnak a nem messzi Libádra, rövid idő mulva azután újra vándorbotot vesznek a kezükbe és nyomuk vész.[53] A közeli falvaknak folyton keveredik a lakossága. Szobról és Helembáról a népáramlás átsodor a Dunán néhány jobbágyot Dömösre, amelynek a szomszédságából, Marótról ugyanezen időtájt költözik el négy paraszt mindenestől éppen az említett két hontmegyei helységbe.[54] Igy azután nagyon ritkán fordul elő, hogy valahol egy helyből kiszakadó, egységes lakosság indítja meg az életet. Mint pl. Nánán, ahol a 18. század elején nincsen más, mint 12 szökevény jobbágy, akiket valamennyiüket messze fentről, a nyitramegyei Kovarcsról csábított ide a háromévi adómentesség.[55] Hasonló a helyzet Kétyn, amelyet 7 ölvedi szegényember emel ki az üres falvak sorából.[56] A legtöbb faluba azonban innen-onnan rendkívül vegyes társaság gyűl össze, amelynek nagy része még évről-évre kicserélődik. A kezdet kezdetén álló Barton a mindössze 7 parasztot kitevő régi lakosság mellett él még néhány jobbágy, akik a szomszéd Barsból jöttek Kisoroszi ról és Csatáról. Hárman zsellérsorban tengődnek, akik annyi különböző helyről vetődtek ide, ahányan vannak. Egyik a nyitramegyei Kisváradról került le, a másiknak régi hazája a hontmegyei Hrusó, a harmadikat pedig Pestmegyéből a dunamenti Bogdányból szakította el a népességhullámzás.[57] Nagysápon a török világból maradt lakosságot növelő jövevénysereg szintén igen sokféle forrásból tevődik össze. A váci püspökség két monori és egy alsónémedi jobbágyán kívül ketten tartoznak az esztergomi káptalan előbb

[52] Az advenákra O. L. U. et C. 27 : 46. ; O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10 és EE. 10.

[53] O. L. U. et C. 27 : 46.

[54] U. O.

[55] O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10.

[56] O. L. Ú. et C. 27 : 46.

[57] U. O.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

látott birtokához : Barthoz, egy pedig a Miskeiektől szökött meg Tinnyéről.[58] Hogyha a parasztokat ilyen nagyon különböző vidékekről dobálja össze a felfordulás, még inkább áll ez a zsellérekre, akikről már sokszor nem is tudják megállapítani, hogy honnan vezet ide az útjuk, hiszen szüntelenül jönnek és mennek.

Sokféle helyről elszakadó emberek, akik a török világ elmulása után farkasszemet jöttek nézni a pusztasággal, nem támasztották fel a halott falvakban mindenütt a kiapadt magyar életet, hanem néhány vidékre idegen szót, idegen világot hoztak. A magyarok mellett ugyanis rengeteg tótot sodort lefelé az áramlás, alulról idáig ért fel egy gyenge rác néphullám, sőt még messze nyugat is adott német telepeseket az elpusztult magyar falvak újjáépítésére. Az építés e különböző lelkű emberei nem egyforma igényekkel kezdtek az életbe, hanem más és más életformát akartak kiharcolni maguknak a néptelen esztergomi földekből. Legalacsonyabb szinvonalon a földalatti viskókba húzódó szerbek állottak, akik gabona- vagy szőlőtermeléssel meg sem próbálkoztak, egyedül a két kezük munkájából tengődtek.[59] Ezekkel szemben a leglöbb igény a sváb földről idekerülő parasztokkal jött, akik éppenezért nagyon nehezen törődtek az új életbe. Egyesek nem tudnak hozzászokni a magyar éghajlathoz, panaszkodnak a föld elhanyagoltságára, mások viszont nem tűrik a reájuk rótt terheket, úgyhogy sokan alig fogtak bele a munkába, máris máshova költözködnek át.[60] Csolnokról, a budai Szent Klára-apácák falujából 18 német jobbágy a robot elől egyszerűen megszökik és nem is tér többé vissza.[61] Dorog esete pedig nagyon szépen mutatja, hogy milyen lassan vert gyökeret a sváb lakosság, és hogyan kellett folyvást új embereket hozni, hogy egészen el ne tünjék. Ebbe az üres faluba mindjárt a török után megkezdődött az idegenek beszivárgása és a kilencvenes években már 12 német paraszt dolgozik, húsz esztendő alatt megháromszorozódik ez a szám, de akkorra már csak kettő maradt a régiekből. 1720 körül 29-re fogynak le, akik közül nem többen, mint 8—10-en maradnak ott a század második feléig, amikor 60 családból áll a helység népessége.[62] A magyar és tót nyelvet beszélő lakosság, amely kb. a középső állomás e két véglet között, sokkal inkább tapad a föld-

[58] U. O.

[59] „Rasciani subterraneas habitationes usuantes et non nisi manuis laboribus victum quaerentes . . ." O. L. U. et C. 27 : 46.

[60] „ . . . multi . . . illorum, qui anno 1715 conscripti fuerant aliorum transmigrarunt, aliqui aere Hungarico insveti . . . ad inmutabiliores sedes transierunt." O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. EE. 10.

[61] U. O. Lad. CC. 10. és EE. 10.

[62] O. L. U. et C. 63 : 15. ; O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10. és EE. 10. ; O. L. Tab. Urb. Com. Strig.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

höz. A magyar parasztok, ámbár az előbb látott Csolnokon egy fokkal sem részesülnek kedvezőbb bánásmódban, mint a svábföldről való társaik, mégik állják a helyüket.[63] Szivesebben laknak a nagy határokkal bíró, termékenyföldű falvakban, de azért, ha kell, egészen alacsonyra tudják leszállítani igényeiket. A dunamenti Marót és Dömös magyar népe, mivel olyan szűk a föld, hogy nyári vetésre már nem futja, aratósarlóval a kezében más vidékre megy dolgozni, hogy pótolja a hiányt.[64] Ugyanígy segítenek magukon a libádi szegény magyarok, amikor falujuk földje nem tud elegendő kenyeret adni.[65] Még tovább megy igénytelenség dolgában a tót vidékek ideáramló emberfeleslege, amely a legmostohább hegyi faluban is elszakíthatatlanul kapaszkodik az életbe és nagyon keveset kíván tőle. Egyik hely népe idegenben aratva, csépelve teremt magának megélhetést, a másik azzal lendít nyomorúságos helyzetén, hogy elszegődik szőlőtermelő vidékekre munkásnak, vagy a szomszéd városban próbál szerencsét. Az így tengődő tót falvak állandó veszedelme a szegénység, a nagycséviek pl. rossz termésű években menthetetlenül elpusztulnának, hogyha a földesúr nem segítené őket.[66]

Ez a tarka összetételű emberanyag állott a birtokosurak rendelkezésére, akik most újra előtérbelépnek, kezükbe veszik falvaik sorsát és legfőbb gondjuk, hogy az üres földeket hamarosan kiragadják a puszta hatalmából. Az egyházi és világi nagybirtok a kisebbekkel vállvetve dolgozott a halott vidékek benépesítésén és a fel-alá-hullámzó lakosság földhözkapcsolásán. Az egyházi földesurak minden munkaerőt felhasználnak az életindításnál, az egészen elpusztult helyekre, vagy ahová csak nagyon gyéren jutott magyarság, németeket, tótokat, rácokat telepítenek. A világiak erejéből már nem futja, hogy a sváb parasztok behozásának súlyát magukra vegyék, megelégszenek a többiekkel. A földesuraknak csak az volt a fontos, hogy falvaik ne legyenek üresek, arra, hogy földjeiket milyen nyelven beszélő emberek kapcsolják bele az életbe, nem sok súlyt fektettek. A falvak sorsának formálódásában az a döntő, hogy volt-e bennük valami élet a török alatt vagy sem, az előbbiekben a magyarság indítja meg a munkát, míg az örökké népteleneken idegen kezek osztoznak. Bikol, Mogyorós, Csév, Dág, Arad, Gyiva, Csolnok, Dorog és még néhányan így kerülnek egyenesen tót vagy német szegényemberek hatalmába.

[63] O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. EE. 10.

[64] „Vernalem seminaturam nequeunt facere in territorio loci ob nimiam angustiam, unde pro hordeo avenaque et aliis semeatis vernalis speciebus comparandis alio excurrunt falcibus messoriis aliorum fruges metendi causa." O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10. Ugyanezt mondják a dömösiek U. O. EE. 10.

[65] U. O. CC. 10.

[66] O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. EE. 10.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Az Esztergom földjére jövő idegenek azonban nemcsak azokon a puszta helyeken ütnek tanyát, amelyek mindjárt a török világ első napjaiban kialudtak és többé nem tudtak talpraállani, hanem kisebb-nagyobb rajokban szállingóznak a magyar falvakba is. Ennek a folyvást tartó emberáramlásnak eredményeképpen a 18. század második felére a legritkább esetek közé számít, hogyha valahol még tisztán csak magyar parasztok laknak. Egyik helyen gyenge, kis tót vagy németajkú töredék húzódik meg mindössze, másutt a népesség felét teszi, hogy a harmadik faluban meghaladja a magyarság számát. Lélekszámban erős magyar lakosságra nem jelentettek veszélyt a jövevények, továbbra is magyar bírák vezették a falut és az uralkodó nyelv maradt az eddigi. Ahol azonban csak gyenge lábon állott a magyar élet, az idegen nyelvű új emberek kezükbe ragadják az irányítást és a régi népességre könyörtelenül reámérik a kisebbségi sorsot. A háttérbe szorított magyar szegényemberek útja azután folyvást lefelé visz. Ilyen elveszett magyar falu a Dunával szomszédos Tát, ahol színmagyar lakosság szenvedte végig a török hódoltság korát és indította meg az életet a 18. század elején. A helységet elárasztó német tömegekkel szemben hiában maradnak helyükön a régi magyar családok, német lesz a falu minden életmegnyilvánulása.[67] Ugyanígy jár Nyergesújfalu, amelyből kezdetben csak kisebbséget tevő, de azután félelmetesen megnövekedő sváb lakossága Neudorff-ot csinál.[68] Azonban a magyarság nemcsak a német ajkú bevándorlókkal szemben húzza a rövidebbet, hanem gyakran a szlávok is fölébekerekednek a többség jogán. Sárkányon az új életet kezdők $^{2}/_{3}$-a magyar, és a 18. század folyamán a falu egészen eltótosodik.[69] Kesztölcz szegényes földjein a török után csak magyar parasztok dolgoznak, lassankint megjelenik közöttük egy-két tót, a régi lakosság számban alig emelkedik, míg a szüntelenül beáramló újak egészen elöntik a falut.[70] Ezeken a helyeken még legalább megmaradt az eredeti népesség. Sárisáp azonban a magyarság fogyásának szemtanuja. A felszabadító háborúk elől szétszéledő és újra visszatérő lakossága az építés első szakaszában még tudja tartani magát a tót népvándorlással szemben. 40—50 esztendő lemorzsolása után nagyot változik a helyzet, a magyarok lélekszáma erősen leapad, a szláv

[67] O.L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10 és EE. 10.; O. L. Tab. Urb. Com. Strig.; Nyelvére a tabellák német kérdőpontjain kívül Lexicon locorum Regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum. Budapestini, 1920. 210 l.

[68] O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10. és EE. 10.; Lexicon locorum 210. l.; O. L. U. et C. 224:25.

[69] O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10. és EE. 10.; Lexicon locorum . . . 209 l.

[70] O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10. és EE. 10.; O. L. Tab. Urb. Com. Strig.; Lexicon locorum . . . 210 l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

jövevények pedig egészen maguknak foglalják le a falut.[71] De nemcsak az egyes helységek életében vehető észre, hanem általános jelenség, hogy a megye régi lakossága, miután a szomszédos magyar vidékeknek kifogyott az emberkészlete, egyre több tért veszit a szünet nélkül érkező idegenekkel szemben.

Mikor a pusztaságnak hadatüzenő emberáradás egy évszázaddal a felszabadítások után lassankint lehiggadt, akkor tünt csak elő egész terjedelmében, hogy az esztergomi földek népét mennyire kicserélte a török korszak. A multba merült egységes megye helyén mindössze a falvak 65 %-ában maradt meg uralkodónak a magyar szó, a többi helyiségekbe a szláv- és németajkú jövevények hozták idegen nyelvüket.[72] A Dunavonallal széthasított megyedarabok sorsa ebben is különbözőképpen alakult. A dunafeletti magyar vidékek sorsát csak itt-ott szakitják meg a tót többségnek szállást adó falvak. A nehezebb megpróbáltatások útját járó dunántúli Esztergom megyében azonban, ahonnan a török világ csaknem teljesen eltüntette a volt lakosságot, nagy tót és német szigetek foglalták el a kialudt magyar élet helyét.

Sinkovics István.

[71] O. L. U. et C. 27 : 46. ; O. L. Arch. Regn. Conscr. Lad. CC. 10. és EE. 10. ; O. L. Tab. Urb. Com. Strig. ; Lexicon locorum . . . 210 l.

[72] O. L. Tabella Urb. Com. Strig. ; Lexicon locorum . . . 209 és 210 ll.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A CSIKSOMLYÓI FERENCRENDI KOLOSTOR VISZONTAGSÁGAI BETHLEN GÁBOR IDEJÉN.

Az erdélyi katolicizmus általános pusztulása a XVI. század folyamán nem kímélte Szent Ferenc rendjét sem, mely a Hunyadi János alapította csíksomlyói kolostor kivételével összes rendházait — mintegy harmincat — elvesztette.[1] A csíki kolostor is csupán annak köszönhette fennmaradását, hogy az ősi hitében kitartó környékbeli nemesség és köznép mindenkor támogatta és megvédelmezte. Amidőn a következő század huszas éveiben a másvallásúak el akarták foglalni, a nemesek, csicsai Petky István lófőszékellyel az élükön, éjjel-nappal fegyveres őrséggel őríztették és kincseit, könyveit, miseruháit és egyéb értékes egyházi felszerelését a sekrestyébe zárták.[2]

A kolostornak kezdettől fogva nagy szerepe volt a harcias székely nép vallásos életének művelésében, a fejedelemség korában pedig úgyszólván egyedüli erőforrása volt a lassú sorvadásban tengődő erdélyi katolicizmusnak. A katolikus vallás, noha a négy bevett vallás (recepta religio) között foglalt helyet, hierarchiai szervezetétől, szerzetes intézményeitől és vagyonától megfosztva, nemcsak életképességeit nem tudta kibontani, hanem még fennmaradásának legszükségesebb feltételeit is nélkülözte.[3] Papképzők és középfokú iskolák hiján állandóan szörnyű paphiányban szenvedett.

[1] Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. Budapest, 1923. 84—107; 377—453. — Az erdélyi katholicizmus multja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925. című munkában Karácsonyi János, Bíró Vencel és Boros Fortunát cikkei: 31—82; Boros Fortunát másik cikke: 477—497. — Boros Fortunát: Az erdélyi ferencrendiek. Cluj—Kolozsvár, 1927. 48—72. — Hóman—Szekfű: Magyar történet. IV. 267—273.

[2] Karácsonyi: i. m. II. Budapest, 1924. 32. — Somlyai Miklós csíki ferences levele 1639. IV. 19-ről Szalinai István bosnyákszármazású ferences misszionáriushoz. Archivio della Sacra Congregazione de Propaganda fide (Arch. Prop.): Lettere di Germania vol. 82. f. 215rv.

[3] Szabó György Piusz: Ferencrendiek a magyar történelemben. Budapest, 1921. 104—124.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Még a XVI. század végén is, amidőn épen a csíki kolostorból kiáramló szellem hatása alatt ebben a tekintetben örvendetes javulás tapasztalható, négy-öt plébánia volt egy-egy plébános vezetése alatt és még így is nagykiterjedésű vidékek hosszú éveken át lelkipásztori gondozás nélkül maradtak a székely hegyek között.[4] Ha pedig a papság belső életét figyeljük, még elszomorítóbb képet alkothatunk magunknak a székely nép vallási viszonyairól. A kevés világi pap, a püspöki ellenőrzés hiányában, annyira megfeledkezett magáról és az Egyház szigorú fegyelmi törvényeiről, hogy a hivek közmegbotránkozására nyilvánosan házasságot kötött s bűneiben annyira megrögzött, hogy csak nőspapot türt meg maga mellett.[5]

Ilyen körülmények között kétszeresen fontos hivatás jutott a csíki barátoknak. Szent Ferenc fiai, elhagyván a kolostor csendjét, felkeresték a székely falvakat, miséztek, gyóntattak és prédikáltak gyakran olyan helyeken, ahol évtizedeken át nem láttak papot az emberek. A nagy ünnepek alkalmával ellátogattak a székely és erdélyi főurak kastélyaiba, kiknek a nemesi előjogok alapján a törvény megengedte, hogy papot, vagy barátot tarthatnak udvarukban. A kolostor kedvelt búcsújáróhelye volt a katolikusoknak s ünnepekkor hatalmas tömegek sereglettek össze a Szent Szűz kegyképe előtt a Székelyföld minden részéből.[6]

Azonban a kolostor belső fegyelme különösen Bethlen Gábor és I. Rákóczi György uralkodása idején erősen aláhanyatlott, a szerzetesek száma pedig egyre jobban fogyott úgy, hogy attól lehetett tartani, hogy a kolostor teljesen elnéptelenedik s esetleg protestánsok kezére kerül. Ebben a tekintetben is összeforrott sorsa a székely katolicizmus szomorú

[4] Pázmány Péter emlékirata a Szentszékhez az 1622-ki soproni országgyűlésről: Hanuy Ferenc: Pázmány Péter összegyüjtött levelei. Budapest, 1910. I. 292. — Simándy István erdélyi vál. püspök levele a Kongregáció titkárához 1638. II. 7.: Arch. Prop. Lett. di Germania vol. 80. f. 303rv. — Monostori jezsuita jelentés 1648-ból: Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. XV. 494, 515—17. — Székely papok emlékirata 1691—92-ből a Kongregáció bíborosaihoz: Arch. Prop. Congressi Ungheria vol. 2. f. 195rv. — Nagy Mózes az esztelneki papnevelő alapítójának emlékirata a bíborosokhoz 1694. IX. 24-ről: u. o. f. 224r.

[5] Simándy levele Szalinaihoz 1638. VI. 29-ről, amidőn felkínálja neki a vikáriusságot: Arch. Prop. Lett. di Germania vol. 81. f. 89r. — Giovanni Battista da Fiorentino rádi konventuális misszionárius levele Ingoli titkárhoz 1638. VIII. 27-ről: Lett. di Germania vol. 80. f. 308r. — Szalinai levele a bíborosokhoz a székely egyházlátogatás eredményeiről 1639. III. 23-ról: Lett. di Germania vol. 81. f. 261r. — Az erdélyi ferences őrség kérvénye a pápához 1641—42-ből. Lett. di Svizzera vol. 85. f. 408rv. — Monostori jelentés 1648-ból: Szilágyi: E.O.E. XV. 490—94.

[6] Boros Fortunát: i. m. 64—72. — Csutak Vilmos: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. című munkában Boros Fortunát cikke: Ferencrendiek a Székelyföldön. 78—86.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

sorsával. De ne csodálkozzunk rajta! Messze a magyarországi szalvatoriánus rendtartománytól, melyhez tartozott, protestáns szellemű országban s egy elernyedt katolicizmus kebelében csak erőtlen, sorvadó függvénye lehetett szellemi környezetének. Az erdélyi protestánsok gyanakvással nézték a szalvatoriánus tartományfőnököt, ha legyőzve a többheti út akadályait, látogatni megjelent a kolostorban, az odarendelt magyarországi barátokat pedig a császár kémeinek tekintették. Akadtak ugyan erdélyi származású ferencesek is, azonban ezek rendszerint a királyi területen működtek és szűkebb hazájukkal nem igen törődtek. Igy azután megtörtént, hogy csak büntetésből odahelyezett szerzetesek lakták a kolostort, akiknek nem sok hasznát vehették a székely katolikusok.[7]

Az erdélyi katolicizmus helyzete állandóan foglalkoztatta Pázmány Péter széleslátókörű elméjét és hatalmas akaraterejét. Amidőn Carafa Károly[8] bécsi nuncius révén arról értesült, hogy XV. Gergely pápa a világmissziók megszervezésére és legfőbb irányítására megalapította a Sacra Congregatio de Propaganda fide néven ismert állandó bíborosi bizottságot, az 1622-i soproni országgyülésről a püspöki kar aláírásával nagyszabású emlékiratot terjesztett fel Rómába, amelyben feltárta a háromrészre szakadt magyarság vallási viszonyait és előterjesztette az ősi hit helyreállítására alkalmas segítőeszközöket. Ismertetésében kitért az erdélyi katolicizmusra is és annak megmentését egy új szellemű papság felnevelésétől és a csíki kolostor újjászületésétől remélte. Ezért arra kérte a pápát, hogy királyi területen állítsa vissza a kolozsvári kollégiumot, melyet egykor XIII. Gergely, a nagy kollégiumalapító pápa és Báthory István fejedelem alapított és rendelje el a ferencesek főelöljárójának, hogy küldessen új erőket a pusztuló csíki kolostorba. A kollégium visz-

[7] Vásárhelyi Dániel almási plébános levele Simándyhoz 1638. VIII. 9-ről Arch. Prop. Lett. di Germania vol. 81. f. 236r. — Petky István, Csík, Gyergyó és Kászon székek főkapitányának és Petky Ferencnek levele Szalinaihoz 1639. IV. 2-ról: Arch. Prop. Lett. di Germania vol. 82. f. 222rv. — Szalinai írja a Kongregációnak 1639-ben: „imo Princeps et universus populus pro exploratoribus tenent illos (a magyarországi barátokat), ipsimet Domini Catholici illos protegentes varias multoties tribulationes passi sunt." U. o. f. 229r.

[8] Carafa Károly 1585. táján született Nápolyban a rocellai hercegi családból. Egy ideig mindkét Signatura referendáriusa volt a pápai udvarban, majd 1616-ban elnyerte az aversai püspökséget. 1619-ben gráci, 1621-től 1628-ig pedig bécsi nuncius volt. Tevékeny részt vett a cseh katolikus restauráció megindításában és élénk figyelemmel kísérte a magyar katolicizmus ujjászületését is. Két hatalmas beszámolót hagyott hátra diplomáciai munkásságáról: a kéziratnak szánt „Relatione dello stato presente della Germania" és a nyomtatásban megjelent „Commentaria de Germania Sacra restaurata" című munkákat, melyek az egykorú magyar történelemnek is figyelemreméltó külföldi forrásai. Ludwig v. Pastor: Geschichte der Päpste. XIII. 175—176. — Ignatii Kollmann Acta Sacrae Congregationis de Propaganda fide res gestas Bohemicas illustrantia. T. I. P. I. Pragae, 1923. 55—65.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

szaállításának eszméje egy egykorú jezsuita jelentésben is előfordul s bizonyára a primás és jezsuita környezetének gondolkozásában fogant meg. Mindenesetre teljesen megfelel Pázmány iskolaügyi törekvéseinek.[9]

A pápai udvarból a Kongregációhoz leküldött emlékirat október 17-én Sauli prefektus-kardinális palotájában tartott gyűlésen került tárgyalásra. Előadója Hohenzollern-Sigmaringen Eitel Frigyes birodalmi gróf és Németország bíboros protektora volt, akihez a bécsi nunciaturához beosztott területek, így Magyarország és Erdély ügyei is tartoztak. Erdélyre vonatkozólag a gyűlés elrendelte a ferences általános főnöknek, hogy küldessen megfelelő szerzeteseket a csíki kolostorba, a kolozsvári kollégiumról pedig tájékoztatást kért a nunciustól arra nézve, hogy az évi pápai segélyeken kívül milyen egyéb erőforrásai voltak.[10]

[9] Hanuy Ferenc: i. m. I. 294; 298. — A XIII. Gergely alapította erdélyi kollégiumok visszaállítását már Báthory Zsigmond is kérte IX. Ince pápától 1591. végén, amidőn Rómába küldte Jósika Istvánt, hogy bejelentse a pápának a katolikus vallás helyreállítására és a száműzött jezsuiták visszahivására irányuló törekvéseit. Mivel a pápa alig két hónapi uralkodása után meghalt, utódja, VIII. Kelemen válaszolt a fejedelemnek és megígérte, hogy az atyák visszatérése után vissza fogja állítani a kollégiumokat. Addig is elrendelte, hogy a közeli pápai kollégiumok vegyenek fel erdélyi ifjakat is. Rerum et Negotiorum S. Apost. Sedis a Pio IV. ad Innocentem XII. Synopsis curante Jos. Garampio. Indice 318. vol. f. 410v. a Vatikáni Titkos Levéltárban. — Ugyanakkor Jósika megkapta azt a kiváltságot, hogy tetszésszerinti gyóntatót választhatott magának. A Segreteria dei Brevi hivatalban őrzött bulla és breve indexek között vol. 175. f. 134. — A jezsuita jelentés: Arch. Prop. Lett. della Germania vol. 330. f. 16v.

[10] Sauli Antal Mária bíboros gazdag és előkelő genovai családból származott. Előbb a diplomáciai pályán működött Nápolyban és Lissabonban, ahol előmozdította II. Fülöp spanyol király trónrajutását az utolsó burgundi király, Henrik bíboros halála után. 1585-ben genovai érsek, két évvel utóbb pedig San Vitale címen áldozárbíboros lett. 1591 ben lemondott érsekségéről és Rómába költözött. A kúriában nagy tekintélyt szerzett különösen az állami és egyházpolitikai ügyekben tanusított jártasságával. Nyolc konklávén vett részt és ismételten papábilisnek tartották. V. Pál konklávéján állítólag azért maradt kisebbségben, mert Aldobrandini bíboros, az elhunyt Kelemen öccse attól félt, hogy Sauli megválasztása esetén, el fogja rendelni a Magyarországba küldött pápai segélycsapatok számadásainak felülvizsgálását, melyek körül a császári miniszterek és Doria pápai biztos állítása szerint különféle visszaélések történtek a Szentszék kárára. Meghalt 1623. augusztus 23-án 82 éves korában. Roma Biblioteca Nazionale Vittorio Emmanuele. Manoscritti S. Onofrio 460, 37. — Kollmann: i. m. 5.—Hohenzollern—Sigmaringen Eitel Frigyes 1582-ben született. VIII. Kelemen idején kamarási szolgálatot teljesített a kúriában, majd a pápa halála után visszatért Németországba és tevékeny részt vett a birodalmi ügyekben. II. Ferdinánd kérelmére V. Pál, kevéssel halála előtt, bíborossá kreálta. Sokat fáradozott Khlesl bíboros kiszabadítása érdekében. 1624 tavaszán az osnabrücki káptalan Károly főherceggel szemben, püspökké választotta, de alig egy év mulva, szeptember 19-én új székhelyén meghalt. A császár a következő ajánlással bocsátotta őt Rómába 1621. IX. 8-án: „... rerum Germanicarum peritus et authoritate, prudentia, agendi dexteritate atque multarum rerum experientia pollens ..." A Vatikáni Könyvtárban Barberini Latini vol. 6833. f. 9r. — Püspökkéválasztását Carafa 1623. június 3-án jelentette Rómába. Bar-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Mindkét ügyben még a hó 22-én elment az olasz szövegű rendelet Carafához azzal az utasítással, hogy addig is, míg a bíboros atyák legjobb belátásuk szerint dönteni fognak, buzdítsa az esztergomi érseket a tridenti zsinattól előírt egyházmegyei papnevelő mielőbbi felállítására. Megadta-e a nuncius a kívánt tájékoztatást, adatok híján nincs módunkban megállapítani. Több, mint fél évig nem esik szó a kollégiumról a Kongregáció ügymenetében. Eközben azonban a nunciusnak módjában volt személyesen is megtárgyalni az érsekkel a papnevelés égető kérdését, amely a következő évben a bécsi magyar papnevelőház alapításával jelentős lépéssel jutott közelebb megoldásához. Carafa nuncius július 1-én Bécsben keltezett levelében, miután előterjesztette a bécsi papnevelő alapításának tervét, az érsek nevében arra kérte a Kongregációt, hasson a pápára, hogy folyósíttassa újból az 1200 aranydukátus évi segélyt, melyet a boldogemlékű Gergely pápa a kolozsvári kollégium számára kiutaltatott és állítsa vissza az intézményt Nagyszombatban, a magyar katolicizmus középpontjában, ahol az érsek számos tudóst és jezsuitát tart el saját költségén.[11] Az október 30-án Bandini bíborosnál lefolyt gyűlés általános lelkesedéssel hozzájárult a bécsi magyar intézet alapításához, a kolozsvári kollégium visszaállítását azonban elhalasztotta azzal az indokolással, hogy majd később behatóan megtárgyalja. Ezzel az ügy végleg lekerült a gyülések tárgysorozatáról. A bíborosok úgy vélték, hogy az egyébként nagy megértéssel kezelt erdélyi alapításnál sürgősebb pogány missziókra kell fordítaniok elsősorban a Kongregációnak leginkább közadományból összegyült bevételeit. A fejedelmi bőkezűséggel véghezvitt új alapítást, melynek híre nagy feltünést keltett a szomszédos tartományokban is, csak az első lépésnek tartották az országos paphiány enyhítésére és joggal elvárhatták, hogy a magyar püspökök, akik a Rómába érkezett jelentések szerint már visszaszerezték elfoglalt vagy elzálogosított javadalmuk egy részét, egymásután felállítják a tridenti zsinattól elrendelt szemináriumokat. Ugyanakkor a bíborosoknak tudomásuk volt arról, hogy Csiky István erdélyi püspök megyéjétől távol a királyi területen tartózkodik, de távollétét a fejedelem személyes gyülölködésével magyarázták. Ezért a nuncius útján felszólították a püspököt, hogy ha nem

berini Latini vol. 6933. f. 66r. — Kollmann: i. m. 10. — A Propaganda alapítására vonatkozólag: Pastor: i. m. XIII. 100—117. — Tőlem: Századok 1928. 921—932. — Arch. Prop. Acta vol. 3. f. 19r. — Lettere volgari della S. Congregazione vol. 2. f. 27v.

[11] Arch. Prop. Lett. di Germania vol. 330. f. 402rv. Június végén Carafa Magyarországon járt. Barberini Latini vol. 6933. f. 99r. — Fraknói Vilmos: Pázmány Péter. Budapest, 1886. 180—210 — Pázmány tudós köréről: Angyal Dávid: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. Budapest, 1898. 167—187. — Fraknói Vilmos: A bécsi Pázmány-intézet megalapítása. Budapest, 1923.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

tudná elfoglalni székét, mondjon le, mert a Kongregációnak eltökélt szándéka helyben székelő püspököt küldeni Erdélybe. Ha pedig nem mondana le, küldjön legalább helyettest és szerzeteseket elhagyott nyája körébe.[12]

Mint már fentebb említettük, ugyancsak 1622 október 22-én ment el a felhívás a ferences generálishoz is a csíki kolostor ügyében Ingoli Ferenc titkár aláírásával. A titkár kiemelte levelében, hogy a szerzetesek legyenek minél nagyobb számmal, megfelelően képzettek, fegyelemszeretők és azonfelül ismerjék a magyar nyelvet, hogy segítségére lehessenek az elhagyatott katolikusoknak, akiket egyedül magas hegyeik óvtak meg a különféle tévtanoktól.[13]

Genovai Benignus generális, mint később jelentette, elrendelte ugyan Strasser Jeromos németországi főbiztosnak, hogy a Kongregáció parancsát azonnal hajtsa végre, azonban levele elkallódott, vagy pedig a főbiztos nem tudott annak eleget tenni. Ezért Pázmány, látván a székely katolikusokra végzetes mozdulatlanságot, 1624 szeptember 9-én megsürgette az ügyet, feltárván a Kongregáció előtt, hogy a kolostor már teljesen elnéptelenedett, a misező szerzetesek mind kihaltak, csupán egy elaggott, felszenteletlen testvér maradt életben. A kolostor abban a veszedelemben forgott, hogy a földesúr elfoglalja, ami a katolikus lakosságot könnyen az eretnekségbe dönthette volna. A Kongregáció nyomban új parancsot küldött a ferencrendi generálisnak, aki október 5-én az Aracoeli ko-

[12] Bandini Octavius Firenzében született 1558-ban s a Nyugat leghíresebb egyetemein, Párisban, Salamancában és Pisában végezte teológiai és jogi tanulmányait. Az egyházi államban és a kúriában fontos hivatalokat töltött be XIII. Gergely, V. Sixtus, XIV. Gergely és VIII. Kelemen idején. Az utóbbihoz benső barátság fűzte. Kiváló szónok, ügyes diplomata és erőskezű kormányférfiú volt. Mint ostiai püspökbíboros és a szent kollégium dékánja halt meg 1626-ban. Palotája a Borghese-palota és a Via della Scrofa között állott a Campo Marzio negyedben. Bibliot. Nazion. Vitt. Emm. Manoscr. S. Onofrio 460, 37. — J. A. F. Orbaan: Miscellanea della R. Società Romana di Storia Patria: Documenti sul Barocco in Roma. Roma, 1920. 60, 79, 346; u. o.: Il diario del Ceremoniere. 9. — Card. G. Bentivoglio: Memorie. Milano, MDCCCLXIV. 9—10. — G. Moroni: Dizionario di erudizione storico-ecclesiastico. IV. 90—92. — Arch. Prop. Acta vol. 3. f. 66v. — Ugyanazon a gyűlésen a Kongregáció elrendelte a magyar püspököknek, hogy székhelyeiket foglalják el és állítsanak fel papnevelőket. Arch. Prop. Acta vol. 3. 67v. — Lett. volg. vol. 2. f. 28rv. — Csiky levele Ascanio Gesualdi barii érsekhez és bécsi nunciushoz 1620. II. 26-ról, Barberini Latini vol. 6897. f. 20r.—22r; — U. o. vol. 6925. f. 64r.—65r.

[13] Arch. Prop. Lett. volg. vol. 2. f. 28v. — A ravennai származású Ingoli Ferenc a Propaganda első titkára volt, ki hosszú éveken át széleskörű tudással, nagy körültekintéssel és fáradhatatlan buzgalommal vezette az ügyeket. Nagy érdemeket szerzett a Kongregáció kebelében működő és elsősorban a világmissziók ügyét szolgáló Tipografia Poliglotta felállításával és kiépítésével is. Melchiore Galeotti: Della Tipografia Poliglotta di Propaganda. Torino, 1866. — Kollmann: i. m. 185—186.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

lostorból adott válaszához, saját igazolására, a korábban kibocsájtott intézkedésének másolatát is mellékelte. Ez utóbbi iratot 12-én azzal az utasítással továbbították a nunciushoz, hogy mutassa azt fel az esztergomi érseknek, vagy legalább küldje meg neki másolatban, az ügyben pedig járjon el kellő határozottsággal, mert a Kongregáció szeretné, ha ellenmondás és halogatás nélkül nyomban végrehajtanák a rendeletet. Carafa sietett eleget tenni az utasításnak és már 26-án jelentette, hogy a németországi rendi főbiztos a parancs átvétele után Pozsonyba utazott, hogy személyesen megsürgesse a csíki kolostor benépesítésének régóta vajudó kérdését. A generális iratát másolatban megküldötte a Magyarországon tartózkodó Pázmánynak, akivel még külön levélben is közölte fenti intézkedését a Kongregáció. A biborosok november 25-én Bandini előterjesztésére tudomásul vették a nuncius jelentését s úgy látszott, hogy a kérdés kedvezően oldódott meg.[14]

A főbiztos útja azonban eredménytelen volt s ezzel a csíki kolostor ügye új, váratlan fordulathoz ért.

A magyar ferencesek ebben az időben még nem voltak abban a helyzetben, hogy kellően képzett és kipróbált felesleggel rendelkezhettek volna. Mint az egész magyar katolicizmus, a szeráfi rend is a belső megújhodás kezdetén volt még ekkor s az örvendetesen szaporodó létszám nem volt elegendő a királyi területen fennálló régi és újonnan keletkezett szerzetesházak ellátására sem. Észrevehetően nagyot lendített a magyar ferences családon az 1629-ben elfogadott szigorítás, mely az ősi szellem visszaállításával a virágzás és külső terjeszkedés lehetőségeit nyitotta meg számára és a katolikus restauráció jelentős tényezőjévé tette elsősorban az alsó néposztályok hitéletének művelésében. Ily körülmények között nem csodálkozhatunk azon, ha a főbiztos pozsonyi utja után Carafa nuncius arról tett jelentést, hogy a ferencrendiek obszerváns ága képtelen ellátni a csíki kolostort, ezért azt ajánlotta, hogy obszervánsok helyébe küldessen a Kongregáció legalább hat osztrák kapucinust a kolostorba.

Vajon mi indította Carafa nunciust arra, hogy kapucinusokat ajánljon, holott abban az időben a rend még nem telepedett meg Magyaror-

[14] Hanuy: i. m. 408—09. — Arch. Prop. Lett. di Germania vol. 330. f. 389r. f. 327r. — Lett. volg. vol. 3. f. 167v; Lett. lat. vol. 1. f. 55v•—56r. — A ferencrend, a többi szerzetesrendtől eltérően, nemcsak rendtartományokra oszlott, hanem mindenekelőtt két hatalmas ágazatra, az Alpokon-inneni és az Alpokon-túli családra (familia Cismontana, Ultramontana), azonfelül a nagyobb összefüggő területeknek, országoknak még külön biztosaik (commissarii) is voltak. Magyarország és Lengyelország a németországi körzethez tartozott. Heriberti Holzapfel: Manuale Historiae Fratrum Minorum. Friburgi Brisgoviae, MCMIX. 380—400. — Benignus 1618—1625. volt generális. U. o. 621.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

szágon s az osztrák rendtartományban alig akadt egy-két magyar származású szerzetes? Karácsonyi János, a magyar ferencesek klasszikus történetírója és nyomában mások azt vélik, hogy a kapucinusok önként vállalkoztak a nehéz küldetésre. Ezzel azonban felkeltették a bécsi udvar és a primás féltékenységét, mivel az osztrák tartomány tagjai többnyire franciák voltak s így attól lehetett tartani, hogy velük a francia protektorátus is kiterjeszkedik Erdélyre.[15] A Kongregáció levéltárában őrzött iratok ezt az állítást semmiképen sem igazolják, ellenben arra mutatnak, hogy a kapucinusok kiküldésének gondolata Carafa nunciustól származott, akinek sikerült Bethlen Gábor jóindulatát is megszereznie annak megvalósításához.

Közjogi méltóságánál fogva sűrűn érintkezett Bethlennel és követeivel az erdélyi származású Sennyey István váci püspök és magyar kancellár, aki már a nikolsburgi béketárgyalásokon is részt vett Pázmánnyal és Dietrichstein Ferenc olmützi biborospüspökkel együtt. A huszas évek közepén II. Ferdinánd megbízásából két ízben megjelent a fejedelem udvarában és vele fontos politikai tárgyalásokat folytatott. Ő képviselte az uralkodót Bethlen menynyegzőjén, melyről érdekes részleteket mondott el a pápai követnek, aki szintén hivatalos volt. Carafa nem jó szemmel nézte, hogy egy püspök eretnek szertartáson megjelenjen, azonban az udvar azzal nyugtatta meg őt, hogy Sennyey még csak választott püspök pápai megerősítés és püspöki felszentelés nélkül. Azonfelül nem mint egyházi férfiú, hanem mint kancellár jelenik meg a menyegzőn s nem vesz részt a tulajdonképeni vallási szertartáson, hanem csak a lakomán és ez alkalommal rendezett egyéb világi ünnepségen és játékon. Hivatkoztak a jezsuiták véleményére, akik a katolikus vallás szempontjából hasznosnak és kívánatosnak tartották a fejedelem és az erdélyi főurak előtt közkedvelt kancellár megjelenését. Minket azonban az a beszámoló érdekel közelebbről, amelyben Sennyey az 1625. elején tett utjáról tájékoztatta a nunciust.[16]

[15] Karácsonyi: i. m. I. 453; II. 217—218. — Kőnig Kelemen: Hatszázéves ferences élet Szécsényben. Vác, 1931. 70—166.

[16] Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetése a római Szentszékkel. III. Budapest, 1903. 294—296. — Chobot Ferenc: A váci egyházmegye történeti névtára. II. Vác, 1917. 564—566. — Angyal Dávid: i. m. 366—383. — Szekfű Gyula: Bethlen Gábor. Budapest, 1929. 208—259. — Dietrichstein Ferenc gróf 1570-ben született Madridban, ahol atyja császári követ volt. Mint fiatal pap a pápai udvarban szolgált és Neri Szt. Fülöp környezetéhez tartozott. VIII. Kelemen a spanyol király közbenjárására 1599-ben felvette a bíborosi testületbe és három év mulva Németország protektorává nevezte ki. Az olmützi püspöki székben végrehajtotta a morva katolicizmus reformját. Számos templomot és egyéb egyházi intézményt épített fel alapjaiból és helyreállította a vallási és polikai zavarokban megrongáltakat. Kedvelte a kapucinusokat, piaristákat és jezsuitákat, akiket szivesen alkalmazott a misszíókban és a lelkipásztorkodásban. Meghalt 1636-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Carafa április 25-én jelentette Barberini Ferenc biboros államtitkárnak, hogy az Erdélyből visszatérő kancellár részletesen közölte vele a fejedelemmel folytatott tárgyalásainak tartalmát. Kijelentései szerint Bethlen életre-halálra hű akar maradni a császárhoz, noha szövetségesei új ajánlatokkal törekednek őt eltántorítani. Míg a kancellár ott tartózkodott, válasz nélkül bocsájtotta el a francia és a brandenburgi követet s hasonlóképen járt volna el Hollandia, Anglia és Della Torre gróf követeivel is, kiknek megjelenését arra az időre várta. Mosolyogva felmutatta a kancellárnak a francia király levelét, aki Magyarország királyának címezte őt. A törökre vonatkozólag azt tanácsolta a császárnak, hogy hozza rendbe a végvárakat és rakja meg azokat bőven katonasággal és hadianyaggal, de mindenekfelett teremtsen rendet a birodalom belsejében, mert csak így gondolhat a pogány megtámadására. Ennél jobb tanácsot, jegyezte meg Carafa, a kancellár sem adhatott volna uralkodójának.[17]

Sennyey üdvözlő levelet és különös szóbeli megbízást hozott a fejedelemtől a nuncius számára. Bethlen arra kérte őt, jelentse bízvást Rómába, hogy készséggel felajánlja szolgálatait a Szentatyának a kereszténység érdekében.[18] A nunciust méltán meglepte a váratlan üzenet és felvilágosítást kért a kancellártól. Sennyey azt válaszolta, hogy a fejedelem békében óhajt élni a császárral és szeretné feleségül venni a lányát s ebben bizonyára számít a nuncius támogatására. A házasságnak politikai háttere van. A fejedelem nemcsak területeit, hanem tekintélyét is növelni szeretné. Mivel pedig belátta, hogy a császár rovására nem tud terjeszkedni, a török területekre vetette szemét és nagyszabású hadi vállalkozást forral, melybe még a spanyol királyt is szeretné bevonni. Érintkezett is ily irányban Ossona gróf spanyol követtel, aki azonban kifejtette, hogy ilyenfajta hadjáratot csak a Szentszék közreműködésével lehetne megindítani. Ezért a nunciuson keresztül Róma álláspontja iránt tapogatódzott. A kancellár biztosra vette, hogy a házasság révén meg lehetne nyerni Bethlent a katolicizmus ügyének. Az ő közbenjárására a fejedelem szabad vallásgyakorlatot engedélyezett a nagyváradi katolikusoknak és meg-

ban. Moroni: i. m. XX. 35—36. Protektorrá kinevezéséről: Garampi idézett indexe f. 158v. — A meghívóról: Barberini Lat. vol. 6948. f. 185rv.—Vol. 7060. f. 28r. — A jezsuiták véleményéről: u. o. vol. 6949. f. 16rv. — Sennyey beszámolója: u. o. vol. 6937. f. 1r.—10v. — V. ö. Óváry Lipót: Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez. Budapest, 1886. főképen a velencei követ jelentéseit 1625-től helyenként. — Hanuy: i. m. l. 431—433.

[17] A francia király és Della Torre (Thurn) követküldéséről: Óváry: i. m. 159; 363—364.

[18] Bethlen első levele: Barberini Latini vol. 6906. f. 102r. Carafa válasza: u. o. f. 103r. — V. ö. Óváry: i. m. 368—369. — Az államtitkár fejtegetései: Barberini Latini vol. 7060 f. 22rv.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

engedte, hogy a nuncius az ország területén működő néhány jezsuita kisegítésére más jezsuitákat és egyéb szerzeteseket és papokat küldjön Erdélybe. Sőt még arra is igéretet tett, hogy a legközelebbi országgyűlésen el fogja töröltetni a katholikus vallást korlátozó törvényeket. A kancellár, Erdélyben tartózkodása folyamán, Káldy jezsuita atyával együtt számos előkelő személyiséget térített vissza az Egyházba, akik nyilvánosan katolikusnak vallották magukat, mások pedig megigérték, hogy rövidesen hasonló lépésre szánják magukat.

Carafa nunciusra mély benyomást tettek a kancellár szavai s azok hatása alatt elhatározta, hogy a fejedelem közeledését fel fogja használni az erdélyi katolicizmus sorsának enyhítésére annál inkább, mivel Bethlen említett levelében késznek nyilatkozott a nuncius bármely irányú óhajának teljesítésére. Amidőn a nyár folyamán a katolikus Kovacsóczy útján újabb levelet kapott Bethlentől, arra is igen előzékeny hangnemben válaszolt,[19] noha a pápai udvar, mely állandóan bizalmatlan volt a fejedelem iránt és inkább azt szerette volna látni, ha végleg leszámol vele a császár, figyelmeztette őt, hogy tartózkodjék minden olyan érintkezéstől, mely foltot ejthetne a Szentszék tekintélyén.[20]

Ezen kedvező körülmények érlelték meg a nunciusban azt az elhatározást, hogy jezsuitákon kívül kapucinusokat is küld Erdélybe, ez utóbbiakat a csíki kolostor benépesítésére. Tervéről már a fenti jelentésében is említést tett az államtitkárnak.

Bár a kapucinusok ismeretlenek voltak a székely nép előtt, a nuncius nem gondolhatott más szerzetesekre, mint rájuk. Jezsuitákra nem bízhatta a kolostort, mert az Erdélyben működő néhány atya is csak mint világi pap szerepelt a protestáns közvélemény előtt és elszórtan tevékenykedett egyes plébániákon. Legföllebb a magyar alapítású pálosok jöhettek volna számításba, de azoknál szintén lehanyatlott volt a szerzetesi fegyelem s csak akkor kezdtek foglalkozni a reform megindításával. Hogy Carafa épen a kapucinusokat szemelte ki, annak különböző, elsősorban személyi okai voltak.

Az osztrák rendtartományba tömörült kapucinusok a cseh térítésben kifejtett nagyeredményű tevékenységükkel vonták magukra a nuncius figyelmét. Noha a rend főelőljárói, a szabályokra hivatkozva, eleinte nem

[19] A velencei követ is szól a nuncius hangulatáról. Óváry : i. m. 145. — Bizonyára a nuncius és Pázmány befolyására az udvar azt kívánta Bethlentől, hogy tegyen engedményeket az erdélyi katolikusoknak. U. o. 145 ; 263—264. — Bethlen és Carafa második levélváltása : Barberini Lat. vol. 6939. 41. szám. — Sant'Onofrio ideiglenes államtitkár figyelmeztetése Carafához : Barberini Latini vol. 6939. 40. szám.

[20] A Szentszék álláspontjára vonatkozólag : Barberini Latini vol. 7060.. 22rv. — Tiltakozásáról a francia követküldés ellen : u. o. f. 20r.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

szívesen engedték az atyákat a népmissziókba és a lelkipásztorkodásba, a nagy lendülettel megindult cseh restauráció sodra a többi szerzetesrenddel együtt a kapucinusokat is magával ragadta. A csehországi misszionáriusok közül, kik többnyire németek és olaszok voltak s csak kisebb részben lengyelek, magyarok és csehek, vagy más nemzetiségbeliek, ebben az időben már kitünt Kölni Bonaventura, aki szigorú életmódjával és meggyőző népies szónoklataival Fulnechben és a hozzátartozó falvakban jelentős sikereket ért el. A város gyermekei összegyüjtötték a családoknál felkutatott eretnek könyveket és azokat a Téli Király képével együtt a főtéren elégették. A lengyel származású József atya különösen Nova-Boleslavia környékén tevékenykedett, de mindnyájukat felülmulta képzettségben és missziós tevékenységben egyaránt Milánói Valérián, aki később Köln vidékén is apostolkodott. Carafa bécsi működése folyamán gyakran érintkezett a kapucinusokkal, szerette és nagyrabecsülte őket. Amint elfoglalta hivatalát, már az első napokban felkeresték őt a morvaországi atyák, továbbá Valérián atya, abban az időben bécsi guardián. Levelezésben állott Wangen Márk prágai guardiánnal. A rend első sikereinek hatása alatt azt ajánlotta a Kongregációnak, hogy a megüresedett cseh plébániákat világi papok hijján, bízza ideiglenesen jezsuitákra és kapucinusokra. Rokonszenvét bizonyára fokozta az a körülmény, hogy VIII. Orbán pápa testvére, id. Barberini Antal, a Sant' Onofrio bazilika címét viselő biboros szintén a kapucinus rendhez tartozott és tevékeny tagja volt a Propaganda Kongregációnak, melyet tekintélyes pénzadományokkal és különféle alapítványokkal ajándékozott meg élete folyamán.[21]

A fejedelem előtt sem voltak teljesen ismeretlenek a kapucinusok. A császári seregek állandó gyóntatói voltak az atyák évtizedek óta. A hosszú hadjáratban résztvevő pápai hadseregben is kapucinusok és franciskánusok működtek, akiket VIII. Kelemen 1597. augusztusában felmentett a rendi szabályok tilalma alól, hogy pénzt tarthassanak maguknál és lovagolhassanak. Brindisii Szent Lőrinc, a keresztény vitézek haláltmegvető lelkesítője az 1601-i székesfehérvári csatában, akinek neve közismert volt egész Európában, csak pár évvel előbb halt meg. VIII.

[21] A kapucinusok csehországi tevékenységéről a huszas évek elején: Kollmann: i. m. 151; 332—336; 342—343; 344—345; 411—427. — Id. Barberini Antal még fiatal korában lépett a szerzetbe, amelyben rendkívül szigorú, világmegvető életet folytatott, míg testvére, akarata ellenére, bíborossá nem kreálta őt. 1625-ben a franciaországi követségben járó Ferenc bíborost helyettesitette az államtitkári ügyek vezetésében. A bíbor fényében is megmaradt egyszerű szerzetesnek. Tekintélyes jövedelmét jótékony célokra fordította. A Propaganda Kongregációnak kb. egy millió koronát adományozott. Moroni: i. m. IV. 109—10. — Marinus a Floriano: De viris illustribus Ordinis Minorum. Romae, 1914. 171—73. — Az osztrák kapucinusok között belgaszármazású volt D'Aire Vazul, a harmincas évek provinciálisa.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Kelemen, ki tudvalevőleg pápai tekintélyének egész súlyával és azonfelül pénzzel és hadseregekkel is előmozdította a törökelleni hadjáratokat, 1602. október 12-én, Althann Adolf báró levelére válaszolva, nagy elismeréssel nyilatkozott a császári seregekben működő kapucinusok munkájáról s az atyák mellett még francia trinitáriusokat ajánlott a báró jóindulatába. Azonfelül Bethlen legújabb szövetségesénél, a franciánál épen ebben az időben lépnek a diplomáciai tevékenység terére mint Richelieu biboros megbízottjai, József atya és társai, ami bizonyára közrejátszott abban, hogy a fejedelem rokonszenvvel fogadja a nuncius missziós tervét.[22] Köztudomású volt a csíki kolostor belső állapota s Bethlen nem tehetett kifogást az ellen, hogy a ferencrendnek egy másik hajtása verjen gyökeret az üres szerzetesházban. Az erdélyi protestánsok részéről gyakran elhangzott vád, hogy a magyarországi szerzetesek a király kémei, nem érhette a világot megvető, szigorú szerzetesi szegénységben élő és többnyire különböző nemzetiségekből származó osztrák kapucinusokat. Így azután Bethlen annyira megkedvelte őket, hogy amidőn néhány évvel később beleegyezett egy kassai katolikus misszió felállításába, ragaszkodott ahhoz, hogy a missziót kapucinusokra bízzák.[23]

Miután rávilágítottunk az eddig kevésbbé ismert körülményekre, melyek között az erdélyi kapucinus misszió eszméje felmerült, lássuk az események további fejlődését.

A Kongregációnak 1625. május 25-én Bandini biboros palotájában tartott gyűlése foglalkozott Carafa nuncius indítványával és azt a titkár előterjesztésére készséggel elfogadta. Egyben megbízta a titkárt, hogy a szerzetesház átruházása végett kezdjen tárgyalásokat a ferencesek és a kapucinusok rendi főelőljáróival. Ingoli, aki mindvégig nagy buzgalommal kezelte a székely katolicizmus megmentését célzó ügyet, hamarosan meg is szerezte a szükséges okiratot, melyben a ferences rend lemondott a csíki kolostorról a kapucinusok javára. Az okirat azonban téves postai irányítás következtében elkallódott, a június hó 21-én Ludovisi biborostól aláírt kísérőlevél pedig, Bogdán Márton kanonok kérvényével együtt, mely horvátul tudó kapucinusoknak Zágrábban való letelepítéséről szólt, a

[22] A kapucinusok és franciskánusok tábori szolgálatáról: Index Brevium vol. 258—259. f. 311; vol. 308. f. 327; vol. 359. f. 377, f. 379; vol. 584. f. 51. Mind a négy kötet a Segreteria dei Brevi hivatalban. — Garampi fenti indexe: f. 424. — Brindisii Szt. Lőrincről: M. a Floriano: i. m. 137—41 — P. Veremund: A kapucinusrend rövid története. Budapest, 1927. 17—22. — József és Jácint atyákról: M. a Floriano: i. m. 163—68. — Pastor: i. m. XIII. helyenként.

[23] Khlesl levele a Kongregációhoz 1628. IV. 29-ről: „Gabor Bethelem (!) domanda e chiama nell'Ungheria superiore li PP. Capuccini . . ." Arch. Prop. Lett. di Germania vol. 69. f. 84r-(142r).

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

lengyel nunciatura postacsomagjába keveredett s csak kerülő úton jutott Carafa kezéhez. A kérvényben foglalt ügyben a nuncius nyomban eljárt a kapucinus tartományfőnöknél, akivel október végén a soproni országgyűlés folyamán Bécsújhelyen találkozott.[24] Ugyanis a hónap közepétől december közepéig a nuncius Sopronban tartózkodott és az országgyűlés vallásügyi tárgyalásairól most is rendszeresen beszámolt a pápai udvarnak, azonban olykor-olykor rövid időre el-elhagyta a várost. Kívánságára november 8-án másolatot küldöttek neki a generális leveléről, melyben megsürgették a halasztást nem tűrő ügy mielőbbi végrehajtását.[25]

A nuncius azonban a kapucinus generális elfogadó okmánya nélkül nem tudott eljárni az osztrák tartományfőnöknél. Igy az ügy ismét elhúzódott, noha december 2-án a nuncius megsürgette az okmány elküldését. A közbejött ünnepek miatt a rendfőnök csak január 3-án kapott felszólítást a Kongregációtól, az osztrák provinciális, a már említett Valérián atya pedig csupán március 21-én nyugtázta Bécsből az okmány vételét. A január 3-i levél nagy elismeréssel szólott a székelyek vitézségéről és a katolicizmus védelmében tanúsított áldozatkészségéről és megemlítette, hogy egykor Báthory Zsigmond felhívására alig három hét alatt negyvenezer ember sorakozott a fejedelem zászlója alá.[26]

A váratlan intézkedés nagy megdöbbenést és zavart okozott a kapucinus rendtartományban és talán ezért is, a sürgősség ellenére Valérián atya a pünkösdi káptalani gyűlésre halasztotta annak végrehajtását annál inkább, mivel a Csíkba küldendő előljáró és szerzetestársainak kijelölése a gyűlés hatáskörébe tartozott. Már előre jelezte a Kongregációnak, hogy a rendtagok részéről komoly ellenkezések várhatók. A káptalan azonban csak október második felében ült össze, valószínüleg azért, mert meg akarta

[24] Arch. Prop. Acta vol. 3. f. 225rv. — Lett. volg. vol. 4. f. 92r. Lett. di Germania vol. 330. f. 382r.

[25] Carafa jelentései : Barberini Lat. vol. 6939. és 6942. helyenként. Az államtitkár válaszai : vol. 7060. helyenként. — Arch. Prop. Lett. volg. vol. 4. f. 186rv.

[26] Arch. Prop. Lett. di Germania vol. 66. f. 15r. — Lett. volg. vol. 5. f, 1v.—2r. — Valeriano Magno da Milano ifjúságát Prágában töltötte, ahol szülei megtelepedtek. VIII. Kelemen buzdítására, aki prágai tartózkodása idején közelebbről megismerte nagy tehetségét, Rómában végezte magasabb tanulmányait és Brindisii Szt. Lőrinc hatására a kapucinusrendbe lépett. Testvére a török hadjáratban pusztult el. Rendkívül termékeny missziós tervékenysége alatt a pápák többször fontos megbízatásokkal tüntették ki az egyházpolitikai és politikai ügyekben is tájékozott szerzetest. 1651-ben halt meg. Mária Miaglia : La legazione del Cardinal Antonio Barberini nella guerra del Monferrato. Roma, 1902. -- Fraknói : i. m. 299—301. — M. a Floriano : i. m. 174—75. Valérián nyugtája : Arch. Prop. Lett. di Germania vol. 56. f. 99r.—102r. — Oltárdi János és Szentgyörgyi Dávid erdélyi protestánsok véleménye Valérián egyik művéről ; Beke Antal: Az erdélyi káptalan levéltára. III. 1580., 1581., 1595, sz.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

várni azoknak a tárgyalásoknak a kimenetelét, melyeket Valérián a császári udvarral folytatott a cseh térítések ügyében. Az atya ugyanis a nyár folyamán megvált főnöki tisztségétől, hogy kizárólag a missziók irányítására szentelje minden buzgalmát s elhagyván Bécset, a provincia székhelyét, Prágába költözött Harrach Ferenc érsek szolgálatába. A csíki ügyet azonban továbbra is kezében tartotta és azt ő terjesztette a gyűlés elé.[27]

A gyűlés, személyzethiányra és a cseh missziókban mutatkozó bőséges lelki aratásra hivatkozva, vonakodott a rendtartomány törzstagjaiból összeállítani a csíki kolostorba küldendő szerzetesek csoportját. Különféle visszaéléseket panaszolt fel, amelyek a közelmultban súlyos zavarokat okoztak a rendtartomány belső életében és mélyen sértették a tartományi kormánytagok hatáskörét. Csak kevéssel előbb történt, hogy bizonyos Salvator hitszónok atya, a német rendtartomány tagja az ő megkerülésükkel és csupán a nuncius felhatalmazására hivatkozva, három kitűnő rendtagtól fosztotta meg a provinciát, akik közül az egyik mint német nyelvű hitszónok és gyóntató mindenfelé nagyszerű eredménnyel működött, a másik guardián és újoncmester volt, a harmadik pedig a tartomány egyik leghasznavehetőbb kisegítőtestvére. A tagok elvonása, folytatták panaszukat a gyűlésező atyák, érzékenyen érintette a csehországi missziókat, mert ott németül és csehül tudó atyákra volt szükség, azonban aligha enyhítette a lengyelországi missziók helyzetét, ahol őket alkalmazták. A gyűlésnek kapóra jött az a körülmény, hogy a rend kuriai prokurátora néhány olasz szerzetest küldött a provincia missziói számára. Ezeket tehát Valérián rendelkezésére bocsájtotta azzal a meghatalmazással, hogy belátása szerint helyezze el őket a cseh és az erdélyi missziókban.

A missziófőnök egyelőre nem tudott határozni az olasz rendtagok felett. A cseh missziók ügyében folytatott tárgyalásai még mindig nem fejeződtek be, a csíki küldetést pedig Bethlen újabb támadása hiusította meg. Egyébként a gyűlés idején úgy gondolkodott, hogy felszólítja a fejedelmet, hajlandó-e még mindig befogadni országába a kapucinusokat. A gyűlés lefolyásáról és a rendtartományban uralkodó hangulatról október 28-án Borgia bíboroshoz és november 11-én Ingolihoz intézett le-

[27] Harrach tanácsadóul kéri Valériánt a Kongregációtól: Arch. Prop. Memoriali vol. 385. f. 692r. — 1626. VIII. 21-én jelentette, hogy az atya már oldalán működik. Lett. di Germania vol. 56. f. 124r. — Elismeréssel szól róla: Lett. di Germania vol. 67. 160r. — Harrach Ferenc báró 1598-ban született Bécsben. Teológiai tanulmányait a római német-magyar intézetben végezte. Még növendék volt, amikor a prágai káptalan és a császár kérelmére VIII. Orbán érsekké kinevezte. Meghalt 1667. julius 12-én. Kollmann i. m. 216–218.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

veleiben számolt be. Ez utóbbi napon Ala-i Keresztelő János provinciális is tájékoztatta a Kongregációt a rendtartomány hangulatáról. Valérián második levelében, mely válasz volt a titkár október 17-i sürgetésére, bizalmasan feltárta a titkár előtt a rend érthetetlen elzárkózását a missziókkal szemben. Huszonhárom évi szerzetesi élete folyamán állandóan azt tapasztalta, hogy a szeráfi alapító szellemétől és az ősi szabályoktól eltérőleg a későbbi rendi szabályok és az előljárók arra utalják a kapucinust, hogy a cella és a chórus valamelyik zugában meghúzódva s a világtól teljesen elzárva szolgáljon az Istennek. Még a hitszónoklás is akadályokba ütközik, annál inkább a kolostoron kivül való huzamosabb tartózkodás. Pedig a missziók bekapcsolása a rend munkakörébe tökéletesen megfelelne a rendalapító eljárásának, aki legelső nyolc követőjét is, mint Krisztus a tanítványait, kettesével a világ négy tája felé küldötte prédikálni. Valérián azzal a reménnyel fejezte be fejtegetését, hogy a Szentszék hatni fog a rendre, hogy szabályait ebben az irányban módosítsa.

A kapucinusok, hogy elhárítsák maguktól az erdélyi missziót és minden erejüket a cseh- és morvaországi hittérítésre fordítsák, megnyerték törekvéseiknek Dietrichstein Ferenc olmützi bíborospüspök befolyását. A nagytekintélyű bíboros a provinciálissal egyidőben a saját és az egész rendtartomány nevében arra kérte a Kongregációt, hogy se lengyel, se erdélyi missziók címén ne vonják el a provinciából a szerzeteseket, mivel a cseh hittérítésben amúgy is kevés az evangéliumi munkás. Nem tartotta célszerűnek, hogy az elvont erők pótlására olaszokat küldjenek, mert a német és cseh nyelv nélkül nem használhatják őket. Ugyanekkor azonban azt ajánlotta, hogy a lengyel és az erdélyi missziókba Bajorországból, Svájcból és Olaszországból toborozzanak rendtagokat.

A rendtartomány részéről megnyilatkozó panaszokat nem látta eléggé indokoltnak a Kongregáció titkára és az ő előadása nyomán a bíborosok sem. Válaszleveleiben kifejtette, hogy a lengyel és az erdélyi missziók jobban rászorulnak a támogatásra, mint a cseh misszió, mely a körülményekhez képest el van látva térítő és lelkészkedő személyzettel. Szerinte az Egyház érdeke és a kapucinus rend nagyszerű kilátásai egyaránt sürgetik, hogy a csíki kolostor mielőbb benépesedjék rátermett, buzgó szerzetesekkel.[28]

[28] A gyűlésről: Arch. Prop. Lett. della Germania vol. 56. f. 170r.—171r.; f. 173r.—174r; f. 175rv.; 182r.; 187v.—188v. — Ingoli fogalmazványa: f. 176v. — A rendi szabályok előírásaira vonatkozólag: Kollmann: i. m. 411—414. — Borgia Gáspár, a gandiai hercegi családból, dédunokája volt Borgia Szt. Ferenc jezsuita generálisnak. Évenként kb. 10000 aranyforintot osztott szét a szegények között. Mint a spanyol király római követe 1632-ben Pázmánnyal együtt éles ellentétbe került VIII. Orbánnal a pápai udvar franciás iránya

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A Kongregáció következetesen kitartott álláspontja mellett akkor is, amikor a szalvatoriánusok, bizonyára Pázmány Péter fellépésére, 1626. nyarán végre elhatározták, hogy a csíki kolostor helyreállításáról gondoskodni fognak. Az érseket nagyon aggasztotta a nagyjelentőségű kolostor pusztulása, de főképen a székely katolikusok nyomasztó helyzete. Másrészt nem nézte jó szemmel, hogy a régi tulajdonosok helyébe, kiket ismert és szeretett a nép és a nemesség egyaránt, vadidegen szerzetesek telepedjenek le, akiknek jövendő sikerei még bizonytalanok. Ezért magához hívatta Váradi János provinciálist és követelte tőle, hogy küldjön szerzeteseket a székely katolikusok megsegítésére. Az 1626. julius 30-i közgyűlés Váradit Csíksomlyóra helyezte guardiánnak és melléje rendelt még néhány miséspapot és segítőtestvért. A Csíkba kijelölt négy felszentelt rendtag részére, tekintettel a nehéz megélhetési viszonyokra, a rendszabályok alól felmentést kért a Kongregációtól ingatlanok birtoklásához. Szeptember 25-én a spanyol Borgia kardinális palotájában megtartott gyűlés foglalkozott a kérelemmel, de mint tárgytalant egyszerűen elvetette, ugyanakkor pedig megsürgette a kapucinusok letelepítéséről hozott határozatának végrehajtását, kilátásba helyezvén a rendi főprokurátor által megnevezendő missziófőnök és társai részére a Szent Officium Kongregáció felhatalmazásainak megszerzését. Valószínüleg ezen határozat alapján jelölték ki missziófőnökül a lengyelszármazású József atyát, aki abban az időben a novaboleslaviai missziókban apostolkodott. A Propaganda Kongregáció október 3-án közölte határozatát a bécsi nunciussal, akinek ismét lelkére kötötte a kapucinusok mielőbbi kiküldését.[29]

Carafa nuncius, aki bizonyára nagy aggodalommal nézte a kedvelt terve ellen felsorakozó akadályokat, levélben felszólította a ferencesek hegyentúli főbiztosát, hogy haladéktalanul adassa át a csíki kolostort új jogtulajdonosainak, azonban november 18-án Bécsből keltezett jelentésében már kénytelen volt megjegyezni, hogy a magyarországi politikai zavarok egyelőre akadályozzák mindkét szerzetesrendet az átadás megejtésében. A váratlan fordulatról Valérián atya is értesítette a Kongregációt.[30]

A fordulat Bethlen harmadik támadásával függött össze, mely aminő zivatarszerűen keletkezett, szerencsére éppoly hamarosan véget is ért. A pozsonyi béke után a fejedelem végleg feladta Magyarország megszerzésére irányuló tervét s noha továbbra is fenntartotta az érintkezést és

miatt. Ekkor elhagyta az örökvárost és mint toledói érsek halt meg 1645-ben. Palazio: Fasti Cardinalium. IV. 45—46.

[29] Karácsonyi: i. m. I. 444; II. 33; 217—218. — Arch. Prop. Acta vol. 4. f. 128v.—129r. — A két magyar rendtartomány kérvénye missziós fakultásokért: Memoriali vol. 386. f. 17r.1; 18r.

[30] Arch. Prop. Lett. di Germania vol. 67. f. 2r.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

szőtte terveit a császár ellenségeivel, politikai érdeklődését inkább Lengyelország felé fordította. A bécsi udvarral és a magyar méltóságokkal folytatott levelezései ezután a béke jegyében folytak. Mint a multban, most is gyakran hangoztatta, hogy legfőbb vágya Ferdinánddal egyetértésben élni és a közös elnyomóval, a pogánnyal végleg leszámolni. Azonban szavait nem fogadták bizalommal. Mélyen gyökeret vert még szövetségesei felfogásában is az a hit, hogy a fejedelem megbízhatatlan. A nuncius kevéssel a béke megkötése után ezeket írta Barberini államtitkárnak: „A császár elfogadta Gábor békéjét, melyet a vele kötött tizenegy közül legjobbnak tartanak ugyan, de semmivel sem biztosabbnak az előzőknél a fejedelem tapasztalt megbízhatatlansága és gonoszsága miatt." Hasonló érzülettel viselkedett iránta a pápai udvar is. A katolicizmus ádáz ellenségének tartotta őt a törökkel való összejátszása és a harmincéves háborúban tanúsított magatartása miatt. A török megtámadására vonatkozó tervét nem tartotta őszinte ajánlatnak, noha a Szentszék is azzal a tervvel foglalkozott, hogy a császárt és a francia királyt egymással kibékítse és akeresztény világot a megingott ozmán hatalom megdöntésére szövetségbe vonja.[31]

Noha a béke még a tél folyamán helyreállott, és Carafa nuncius is kitartott eredeti elgondolása mellett, a kapucinusok még sem foglalták el a csíki kolostort. A szalvatoriánusok, amidőn látták a Kongregáció szigorú állásfoglalását, mely a kolostor feltétlen átadását követelte, másrészt pedig Pázmány erélyes fellépésének hatása alatt mindent elkövettek, hogy a rendjükre háramló megalázást és veszteséget elkerüljék. A Csíkba rendelt új szerzetesek is, kiknek Pázmány 100 forintot adományozott útiköltségre, eltökélték, hogy a régi házat, melyhez a szalvatoriánusoknak annyi dicső emléke fűződött, nem adják át az új tulajdonosoknak.

Ilyen hangulat uralkodott a szalvatoriánusok között, amidőn Valérián atya november végén megjelent a Pozsonyban tartózkodó Pázmánynál, hogy a kolostor átadásáról és a háború következtében beállott helyzetről tárgyaljon vele. Az érsek, jól ismerve a ferencrendiek elszántságát, előre figyelmeztette az atyát, hogy a kolostor átvételére küldött kapucinusoknak kellemetlen fogadtatásban lesz részük a régi szerzetesek részéről, akik elkeseredésükben nem fognak meghajolni a nuncius, de még a Szentatya, illetőleg a Kongregáció intézkedése előtt sem. Ezért egyáltalában nem helyeselte a helyzet megbolygatását. Átadta az atyának annak a levelének a másolatát, melyet november 24-i kelettel Carafa nuncius-

[31] Angyal: i. m. 384—409. — Szekfű: i. m. 260—279. — Barberini Latini vol. 6943. f. 104r.; vol. 7060. f. 22rv. 83r. 89r.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

nak írt az üggyel kapcsolatban. Ebben a levélben Pázmány feltárta a nuncius előtt a székely nép odaadó ragaszkodását a régtől fogva megszokott ferencesekhez és előre jelezte, hogy a ferencesek, a néppel egyetértve, meg fogják hiusítani a kolostor átadását. Mivel Erdélyben nincs püspök, aki a felmerülő viszályokat békésen elintézné, az idegen szerzetesek megjelenése feltétlenül nagy botrányok magvát hintené el. A nép csak a franciskánusokat és legfeljebb a konventuálisokat ismeri, de a kapucinusokat nem. Tudomása szerint a kolostornak különféle ingatlan javai is vannak. Ezeket a kapucinusok, rendszabályaik értelmében, kénytelenek volnának a világiak kezére juttatni. Ezt azonban a katolikus urak aligha fogják megengedni, nehogy abban az esetben, ha a kapucinusok idővel elhagynák a helyet, a lelkipásztorkodást elvállaló pap javadalom nélkül maradjon. Egyebekben tárgytalannak tartja a kapucinusok letelepítését, mert a ferences főbiztos már kijelölt néhány szerzetest a csíki kolostorba, akinek az érsek 100 forintot adott útiköltségre. Végül Pázmány hangsulyozta, hogy nem volt szándékában megakadályozni az atyák kiküldését, csupán az előrelátható nehézségekre akarta ráirányítani a nuncius figyelmét s azt ajánlotta, hogy lépjen érintkezésbe az erdélyi püspökkel, Csiky István pápóci préposttal és győri kanonokkal, aki az ügyben bővebb felvilágosításokat adhat.

Valériánnak módjában volt alaposan megismerni a helyzetet, látni a mindkét oldalról jelentkező akadályokat: a saját rendjében az elégületlenséget és a rendkívüli megbízatáshoz szükséges erők hiányát, a magyar obszervánsokban pedig az elkeseredésokozta ellenállást és egyben a komoly törekvést, hogy a Szentszék óhajának tőlük telhetőleg megfeleljenek. Belátta, hogy rendje képtelen megküzdeni a feladattal, ezért december 2-án írt felterjesztésében a Kongregáció bölcseségére bízta az ügy végleges megoldását. Rámutatott arra, hogy a missziófőnöknek kiszemelt József atya, személyes buzgalma és jámborsága ellenére, alkalmatlan rendtársainak kormányzására, ami már abból a tényből is nyilvánvaló volt, hogy mindenki vonakodott keze alatt munkálkodni. Az érsek véleményét annál inkább elfogadhatónak tartotta, mivel az erdélyi püspök szintén az obszerváns családhoz tartozott.[32]

Döntő hatással volt az ügy végső kifejlődésére József atya két levele, amelyet a Propaganda Kongregációhoz és Ingoli titkárhoz írt 1626. december 2-án.[33]

[32] Arch. Prop. Lett. di Germania vol. 67. f. 164r.—165r.; f. 166r.—167r.; f. 169rv (174v). — Valérián és József közötti nézeteltérésekre vonatkozólag: u. o. f. 216r. és kk.

[33] Arch. Prop. Lett. di Germania vol. 67. f. 143rv (237rv.); f. 144rv. (238rv.). A hátlapokon a fogalmazványok József atyának és a császárbírónak. — A két kisegítőről: u. o. f. 241r.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

József atya, megköszönve a Kongregációnak beléje helyezett bizalmát, előadta azokat a sajátos okokat, melyek arra indították, hogy a misszió vezetése alól felmentését kérelmezze. Felhozza, hogy nem érti a magyar nyelvet és nincs hozzá reménye, hogy azt deres fejjel és állandó betegeskedése mellett valaha is elsajátítsa. Ugy értesült, hogy az erdélyi nyelv teljesen elüt a cseh nyelvtől, amelyet pedig csak hosszú évek után tudott annyira megtanulni, hogy prédikálhasson, miközben azonban elfelejtette saját anyanyelvét. A császár és a fejedelem között kitört háború miatt veszélyes az utazás Magyarországon és nem talál társakat, akik ilyen körülmények között a misszióra vállalkoznának. Nova-Boleslaviában és környékén is rengeteg az apostoli munka: számos falu és város van evangéliumi munkás nélkül. Fájdalmas a nép lelki elhagyatottsága. Azt tapasztalta, hogy alig van remény az eretnekek megtérítésére olyan helyen, ahol a világi fejedelem jóindulatára nem lehet számítani, már pedig Bethlentől nem várhat támogatást. Ellenben jelenlegi állomáshelyén a hatóságok részéről teljes megértéssel találkozik. Nagy segítségére van a város bírája, nemes Hryblenis Simon Miksa, aki legutóbb felszólította a késlekedőket, hogy mielőbb térjenek vissza a katolikus Egyház kebelébe. Mivel a nevezett bíró már eddig is áldozatot hozott a katolikus hitért, megérdemelné, hogy lovagi kereszttel kitüntessék. Továbbá az atya megemlíti azt a körülményt, hogy legutóbb a prágai érsek az elhagyott és a kálvinisták által megszentségtelenített templomok helyreállításával bízta meg őt. Ezzel a megbízással kapcsolatban adósságot csinált a kereskedőknél, iparosoknál. Képeket, oltárokat és egyéb felszerelést rendelt. Ha eltávozik, nem lesz, aki az adósságot kifizesse s minden félbemarad. A környéken szeptember 7-e óta pestis dühöng. Ha elhagyná őrhelyét, a hivek lelki vigasz és segítség nélkül maradnának. Reméli, hogyha végeszakad a jelen zavargásnak, az egész város és környék hamarosan katolikussá lesz. Végül megjegyzi, hogyha a biborosok látnák, mily égető szükség van Nova-Boleslaviában és vidékén katolikus lelkipásztorokra, nem ragadnák ki onnét, hanem inkább a megkezdett munka serény folytatására buzdítanák.

József atya célt ért. A Kongregáció 1627. január 15-én tartott gyűlésén, amelyen tárgyalásra kerültek a Bethlennel kötött békének egyházi vonatkozásai is, végleg elejtette a tervet, hogy az obszervánsokat kapucinusokkal váltsa föl. Határozatát a hónap 23-án közölte a bécsi nunciussal és Valérián atyával, megelégedésének adván kifejezést, hogy több évi huza-vona után a szalvatoriánusok végre rászánták magukat a kolostor ujjáalakítására. József atyát felmentette a megbízatás alól és meghagyta őt eddigi munkakörében. Sőt néhány hónappal utóbb elrendelte a provinciálisnak, hogy helyezzen mellé segítőtársul egy németül tudó

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

szerzetest, lehetőleg a magyar János atyát vagy Tádé atyát, rendi hitszónokokat. Hryblenis császárbíró dícsérőlevelet kapott.

Valérián atya február 24-én kelt válaszában köszönetet mondott Ludovisi biborosnak a rendtartományra kedvező megoldásért és tolmácsolta a szerzetesek általános örömét, melyet a rendelkezés keltett. Carafa nuncius csak március 3-án válaszolt és arról értesítette a Kongregációt, hogy a döntést közölte az obszervánsok főbiztosával.[34]

A sikertelenség nem csökkentette Carafa rokonszenvét a kapucinusok iránt. Amidőn pár hónappal később alkalom nyílt arra, hogy Kassán és a hét vármegyében, melyeket a nikolsburgi béke életfogytiglan Bethlennek engedett át, katolikus misszionáriusok megtelepedjenek, a nuncius újból a kapucinusokat helyezte előtérbe, mert látta, hogy a fejedelem is kedveli őket.

A biborosok az április 16-i gyűlésen tudomásul vették mind a két választ s ezzel a közel öt évig húzódó ügy végleg lezárult. A csíki kolostornak azonban még évtizedes küzdelmeken kellett átmennie, hogy szellemében teljesen megújuljon és az erdélyi katolicizmus ujjászületésének is kiindulópontja lehessen.

Galla Ferenc.

[34] Arch. Prop. Lett. di Germania vol. 67. f. 177rv.; f. 18r.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A MUNKÁCSI PÉNZVERŐ MÜKÖDÉSE (1624) ÉS A PÉNZRONTÁS KORA ERDÉLYBEN BETHLEN GÁBOR IDEJÉBEN.

Az erdélyi fejedelemség pénzeinek tudományos feldolgozása sajátos ellentétet tüntet fel. Míg ugyanis az éremanyag összegyűjtése és numizmatikai rendszerezése hosszú és eredményes múltra tekinthet vissza, (elég talán ez alkalommal Köleséri, Érdy, főképpen pedig Resch Adolf összefoglaló műveire hivatkozni,) addig a pénztörténeti rész feltárása rendkívüli hézagokat mutat fel. Nem beszélve az összefoglaló tanulmányok hiányáról, a legelemibb jelenségek megmagyarázása is néha akadályba ütközik. Nem ismerjük pl. az egyes pénzverők belső életét, sőt akadnak még ma is olyan pénzverő jegyek az erdélyi pénzeken, amelyeknek feloldása kétes, vagy egyáltalán ismeretlen. A következőkben egy ilyen eddig bizonytalan verőjegy feloldását kíséreljük meg, megvilágítva ezzel kapcsolatban a Bethlen Gábor fejedelemsége korában fellépett pénzromlási jelenséget és ennek gazdasági hátterét.

Az erdélyi fejedelmek pénzverése általában az arany- és tallérpénzek verésére szorítkozott. Az apró ezüst pénz (denár, garas, poltura stb.) verése csak időnként észlelhető és az aprópénz szükségletet a napi forgalomban a magyar és lengyel aprópénzek elégítették ki. Rendszeres aprópénz veréssel Báthori Gábor és Bethlen Gábor idejében találkozunk, az utóbbinál azonban csak 1617-től kezdődőleg. Bethlen aprópénzei: a széles garas (= 5 denár), garas (= 3 denár), denár és obulus voltak. Ezek az aprópénzek előbb Gyulafehérvárott, majd túlnyomórészben Nagybányán, Kassán és egyideig Körmöcbányán készültek és mindig az illető verde jegyeivel vannak ellátva. Ha azonban figyelembe vesszük az 1624. évben készült széles garasokat, azokon a közismert N-B (Nagybánya) és C-M (Kassa) jegyen kívül egy harmadik különös M-M jegyet fedezhetünk fel. Ennek a jegynek feloldására azonban eddig megnyugtató magyarázat nincsen. Ilyen M-M jegyű széles garast Resch egy változatban ismer és ír le 272. sz. alatt,[1] a M.T.M. Éremtára pedig összesen két példányt őriz

[1] A. *Resch.* Siebenbürgische Münzen und Medaillen. Hermannstadt, 1901.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

belőle, úgyhogy ez a típus meglehetősen ritkának tekinthető. Resch a pénzverőjegyek és a pénzeken levő egyéb rövidítések összefoglalása alkalmával ezt a jegyet nem említi, hanem csupán az egyszerű M betűt közli s ezt Medgyesre próbálja feloldani. A medgyesi pénzverőre vonatkozólag azonban semminemű közvetett vagy közvetlen bizonyíték nincsen s hihetőleg csak erőltetett magyarázat annak az analógiájára, hogy a többi erdélyi szász városban, mint Szeben, Brassó és Segesvár valóban kimutatható időnkinti pénzverés. Semmiképpen sem fogadhatjuk el tehát a medgyesi megoldást és máshol kell az M-M jegyű széles garasok verőjét keresni.

A kérdés megoldásához kiinduló pontul Lehóczky tanulmánya szolgál a munkácsi pénzverdéről.[2] Lehóczky ebben a tanulmányában tulajdonképpen a II. Rákóczi Ferenc korában működött munkácsi pénzverdét ismerteti, de a bevezető részben egyéb adatokat is közöl. Talált ugyanis a városi irattárban egy 1627. június 2-ról keltezett okmányt, mely elmondja, hogy pénzverők jöttek volt a városba a fejedelem akaratából, köztük Jakobus Cejt (Zeit?) is, akinek ház kellett pénzverde berendezéséhez. Megtetszett neki egy épület, mely két részben Dobronyi Tamás pap, egy részben pedig Halász András tulajdona volt. A pénzverők Buday István udvarbíró segítségével megszerezték e házat és pedig a Dobronyi 2/3 részét 130 forinton, a Halász 1/3 részét pedig 40 forinton váltva meg, azzal a feltétellel, hogyha a pénzverők eltávoznak, vagy meghalnak és Dobronyi gyermekei leteszik a pénzt, visszaszálljon rájuk a ház. Most arról van szó, hogy Cejt Jakab meghalt és ezért Balling János, Munkács várának főkapitánya Dobronyi Tamásné kérésére, aki a házat vissza szeretné váltani, felszólítja a város bíráját, hogy a polgárokkal együtt bizonyságot tegyen arról, hogy a ház valóban a Dobronyi őseitől maradt örökség volt s Dobronyi nem egészen jószántából vált meg attól. E felszólításra Macsolai Mihály, Munkács város főbírája a polgári tanáccsal s eskütt bírákkal együtt adja ki ezt a bizonyságlevelet a kérdezett dolog felől. 1631. szept. 1-én még egy utólagos bejegyzés van, hogy t. i. ha Halász András utódai ki akarnák váltani a részüket, ki kell azt nekik adni.

Ez az okmány tehát egy 1627-ben kiadott bizonyságlevél, amelyikből mindössze annyit tudunk meg, hogy megelőzőleg pénzverők telepedtek le Munkácson, de a pénzverésre vonatkozólag semmi közelebbit nem árul el az irat. Lehóczky még hozzáteszi: „Vajjon Cejt Jakab pénzverő valóban alakított műhelyt, pénzverdét, vagy más célból telepedett le Munkácson, arról bővebb adatok nem adnak felvilágosítást; de az bi-

[2] *Lehóczky Tivadar*, A munkácsi pénzverde. Arch. Ért. 1902. 316—22. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

zonyos, hogy ezidőtől a város egyik utcáját még 80 év múltán is pénzverő utcának nevezték," amint erről tanulmánya későbbi folyamán bővebben is megemlékezik. Mindezek az adatok igen valószínűvé teszik már magukban véve is a munkácsi pénzverő létezését, csak annak működési idejéről nem adnak pontos felvilágosítást. Van azonban ezen kívül egy másik forrásunk is, amelyik említést tesz a Bethlen-korabeli munkácsi pénzverésről s ez már a felvetett probléma megfejtéséhez hatalmas lépéssel visz közelebb. Gálocsy közli ugyanis Abaúj vármegye 1624. évi (dec. 9.) Jegyzőkönyvéből a következő, ránknézve fontos kivonatot.[3]

„Látva a mostani nagy alkalmatlanságot és sok difficultásokat, melyek nemcsak ezen Vármegyében de más vármegyékben is irrepaltanak az Eot pénzes garas miat, melyekben sokan csak válogatva nem kicheny kárt szereznek, közönségesset penigh minden rendeknek. Annakokáért, hogy minden renden való ember az *Cassai, Munkáchy és Nagy Baniay* Eot pénzes garast, melyeket Urunk eo Fge newe alat vertenek, és megh szinten igen megh nem reszesedthenek, árúba bochátott marháinak elvesztése alatt, avagy ha az nem találtatnék marhaiból és jawaibul extorquealando 12 forinth bűntetés alatt el vegye. . . . . stb."

Ez a forrás tehát, amelyik 1624. végéről származik, kassai, nagybányai és munkácsi veretű 5 pénzes vagyis öt denáros garasokról tesz említést. Az előbbi okmány 1627.-i határdátumát tehát ez 1624-re korlátozza és egyben a munkácsi pénzverésre nézve kétségtelen bizonyságot szolgáltat kezünkbe. Széles garasok 1620—23 között csak kassai és nagybányai (C-M és N-B) jeggyel ismeretesek, nem számítva az oppelni vereteket, a jegyzőkönyvben említett munkácsi pénzek tehát csak az M-M jegyű 1624.-i széles garasok lehetnek és e jegy Moneta Munkácsiensisre való feloldása nem is ütközik semmi nehézségbe. Egybevetve tehát a két forrást ezekkel a pénzekkel, kétségtelen bizonyossággal meg lehet állapítani, hogy 1623. vagy 1624. évben Cejt Jakab pénzverő társaival együtt Munkácson letelepedve a Dobronyi Tamás paptól vásárolt épületben pénzverőt nyitott s eddigi ismereteink szerint 1624-ben vert itt M-M betűkkel jelzett öt denáros u. n. széles garasokat. E pénzek veretése az általános pénzromlás idejére esik, ami az említett jegyzőkönyvi kivonatból is kitűnik és valószínűleg a fejedelem külön engedélye alapján történt. Esetleg a magyarországi hadjáratai következtében előállott pénzszükséglet magyarázza a munkácsi verde berendezését. E verde működése rövid életű volt s az itt készült rossz pénzek verésének beszüntetését hihetőleg a pénzverés 1625.-i általános rendezése magyarázza.

[3] *Gálocsy Zoltán*, Az ötpénzes garas. Numizm. Adattár 23. sz. Melléklet a Num. Közlöny X. 1911-i évfolyamához.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A verde rövid élete indokolja egyben e pénzek ritkaságát is.

Bethlen munkácsi pénzverésére felállított elméletünk a történelmi események világánál csak erősödik. Ugyanis a Bethlen Gábor első hadjáratát követő nikolsburgi béke 1622. jan. 6-án többek között Munkács várát is a fejedelem birtokába juttatta 300.000 forintnyi zálogként. 1623. februárjában Bethlen több napon át személyesen is tartózkodott a munkácsi várban, mely egész 1629-ben bekövetkezett haláláig birtokában maradt.[4]

A kérdést minden oldalról megvilágítva, Bethlen Gábor munkácsi pénzverését bebizonyítottnak lehet tekinteni s ezáltal az erdélyi pénzverdék elég tekintélyes száma egy újabbal gyarapodik. Az általunk ismert munkácsi széles garasok három változatának leírása a következő:

1. *E*, GABR : D : G : SA · RO · IM · ET · TRAN · PRIN · Címer fölötte kis kör. *H*, · PA · R · HV · D · SIC · OP · RA · DV · 1624 · Madonna, oldalt M-M Resch. 105 l. 272. sz.

2. *E*, GABR · D · G · SA · RO · IM · ET · TRAN · PRIN · Címer *H*, · PAR · HV · D · SI · C · OP · RA · DV 1624 Mint előbb.

Budapest, M.T.M. Éremtár (a pontozás néhol nem vehető ki egész pontosan.)

3. *E*, Mint 1.

H, · PAR · HV : D : SI · C · OP RA · DV : 1624.

Budapest, M.T.M. Éremtár.

*

A munkácsi pénzverő működése arra az időre esik, amikor egész Középeurópa pénzverése egy példátlan pénzrontásnak volt az áldozata. Ez a pénzromlás a Németbirodalomból indult ki s természetszerüleg csakhamar magával sodorta a birodalmi pénzveréssel szoros kapcsolatban álló osztrák, cseh, magyar, sőt lengyel pénzverést is. Természetes, hogy ilyen körülmények között az erdélyi pénzverés, amelyik mindig függvénye volt a magyar, tehát közvetve a birodalmi pénzverésnek is, szintén nem menekülhetett meg a pénzrontás káros jelenségétől.

A Németbirodalomban az 1559.-i Reichsmünzordnung után egészen a század 80-as éveiig a legnagyobb rend uralkodott a pénzverés terén. Az ekkor megindult pénzrontás két okra vezethető főképpen vissza. Egyik, hogy a rendelet kibocsájtásakor az ezüstprodukció a legnagyobb volt s ezután állandóan csökkenvén, az ezüst értéke folyton nőtt és végül egy márka ezüst drágább volt, mint amennyi pénzt vertek belőle. Miután a rendelet az apropénzek pénzlábát csak 10 %-kal engedte könnyebbnek a tallérokénál és a kiverhető mennyiséget is meglehetősen korlátozta, most

[4] *Balogh János*, Munkács-Vár története. Munkács 1890. 490

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

az ezüst drágulása odavezetett, hogy az aprópénzek veretése egyenesen veszteséggel járt. E veszteséget természetesen senki sem vállalta szívesen, így aprópénzhiány következett be, melyet a kisebb rendek és városok arra használtak fel, hogy a beváltott jó pénzt erős rézvegyítéssel aprópénzzé kezdték felverni. 1584 óta folyt feltartóztathatatlanul ez a folyamat, ami azt eredményezte, hogy a jó tallér értéke állandóan emelkedett. E folyamatban levő pénzromlásnak a XVII. sz. elején a teljes erővel megindult 30 éves háború jött hírtelen újabb segítségére. Ez nagy aprópénz szükségletet váltott ki és a pénzváltó zsidók nagy mennyiségben szedték össze a régi jó pénzt, mind több és több újonnan kibocsátott rossz aprópénzt adván érette. A nép nem gondolta meg e folyamat eredményét és különösen eleinte szívesen adta oda a birtokában lévő jó pénzt, melyért folyton nagyobb és nagyobb összeget kapott rossz aprópénzben. Ez a korszak a nevét is a pénzváltás után nyerte : Kipper és Wipper kor.[5] 1620—22. körül érte el a pénzrontás a tetőpontját, minden pénzverő hatóság, akár egyházi, akár világi ilyen Kipper-pénz verésére rendezkedett be. A kisebb urak és városok vélt régi jogaikra hivatkozva rendeztek be u. n. dugott verdéket és vertek ott a tiszta réznél alig-alig jobb pénzeket. A már-már tarthatatlanná vált helyzetnek végül is 1622. végén, illetve 1623-ban vetettek véget.[6]

A birodalmi pénzrontás átcsapott Ausztria területére is, ahol 1621-ben a prágai verde bérbeadásával indult meg a pénzrontás, ahol a bérlőnek könnyebb pénzláb alapján engedtek pénzt verni. 1621. jan. 18-án a bécsi, cseh és morva pénzverést egy prágai bérlő consistorium vette át, melynek érdekkörébe előkelő urak is tartoztak, mint Lichtenstein gróf helytartó, Wallenstein ezredes, Muschinger Vince kamarai tanácsos stb. Így fedezve a consistorium olyan mértékben kezdte veretni a rossz pénzt, hogy a panasz ellene általános lett. Az előkelő protektorok mellett a bérleti szerződés rugalmas volta is elősegítette a consistorium káros működését. Úgy a tallér, mint az aprópénz egyaránt igen könnyű pénzláb szerint készült s természetesen az eredmény a drágaság állandó emelkedése lett. 1623. márc. 31-ig tartott a consistorium működése s ez jelenti egyben Ausztriára nézve a pénzrontás korának a végét.

A katasztrófálissá vált pénzügyi helyzeten végre 1623. július 3-án a Regensburgban, illetve Augsburgban összeült rendek igyekeztek javítani.

[5] A pénzváltóknak a pénzváltásnál eszközölt eljárása szerezte a kor számára e nevet. A pénznek a mérlegre helyezésénél ugyanis a mérleg csészéjének ingadozása (Wippen) és arra az oldalra való esése (Kippen), ahol a nehezebb, jó pénz volt, szolgált az elnevezés alapjául.

[6] V. ö. ezekre nézve *F. v. Schrötter*, Wörterbuch der Münzkunde. Berlin—Leipzig, 1930. 306—307. l. és az itt megadott irodalmat.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Ekkor császári rendelet tiltotta el a könnyű pénz további verését s a nagytömegű könnyű pénz (lange Münze) beváltására határidőt tűztek ki.[7]

Ilyenek voltak a pénzügyi állapotok a Németbirodalom és Ausztria területén abban az időben, amidőn néhány éven át Erdélyben Bethlen Gábor is kénytelen volt a körülmények nyomásának engedve, a jövedelem fokozásának a pénzrontásban rejlő, nem éppen népszerű módját választani. Mielőtt Bethlen pénzrontásának ismertetésére rátérnénk, előre kell bocsátanunk, hogy Erdélyben az aprópénz tömeges veretése a legtöbb esetben zavarokat idézett elő s talán ez az oka, hogy a fejedelmek kerülték is az aprópénzverést. Igy Bethlen Gábor uralomra jutása körüli időben, 1612—15 között Brassó város veretett nagy tömegben garasokat, aminek az lett az eredménye, hogy már az 1615.-i országgyülés kimondja, hogy bár a brassói garas nem alábbvaló a most járó fejér garasnál, de mivel annak formájára sok hamis garast csinálnak, „tetszett, hogy annak ususa teljességgel abrogáltassék." A fejér garas verését pedig már az előző 1614.-i országgyülés eltiltja.[8] Valóban, ha végigtekintünk Bethlen pénzverésén, láthatjuk, hogy 1613—16. években semmiféle aprópénzt nem veretett. 1617-ben kezd garasokat, majd 1620-tól kezdve denárokat és széles garasokat is veretni s ez utóbbiakkal indult meg egyben a pénzrontási folyamat is.

Ennek a pénzrontásnak a megismeréséhez részint az írott források, főképpen azonban maguk a fenmaradt pénzek szolgáltatnak adatokat. Az erdélyi pénzeknek a környező államokban használt pénzlábaktól eltérő, speciális pénzlába nem volt. Az aranypénzek, tallérok és többnyire az aprópénzek is a magyarországi pénzlábat követték, bár az utóbbiak közül némelyik időnkint a lengyel pénzek mintájára s ligájában készült. Körmöcön az aprópénzek pénzlába 1615. óta a következő volt: 1 márka 5 latos ezüst (azaz 0.315 fínom) = 446 db. denár. Ha ezzel az adattal egybevetjük Bethlen aprópénzverését, azt látjuk, hogy Körmöcbányán az 1620—22-ben vert denárok még valóban e szerint a pénzláb szerint készültek és erre Bethlen írott rendelete is fenmaradt 1620-ból, melyben elrendeli, hogy Körmöcön a kis magyar pénz „so bis an hero inhalt auf fünf loth in schrot, aber ein hungersche Marckh auf vier hundert sechs und vierzig stukh gestekhelt worden."[9] E denárok sulya 0.50 gr-on mindig felül van és fínomságuk is jó. Ezzel szemben a pénzrontás ideje alatt készült csekélyebb számú nagybányai, kassai és oppelni veretű denárok mind könnyebb pénzlábra mutatnak.

[7] *J. Newald*, Lange Münze in Österreich. Num. Zeitschr. Wien XIII. 88. l.
[8] *Szilágyi Sándor*, Erdélyi Országgyűlési Emlékek (további idézetekben E.O.E.)
[9] Tört. Tár. 1893. 474. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Ami Bethlennek 1617. és 1619. években vert gyulafehérvári garasait illeti, ezek már eltérő jelleget mutatnak. Fínomságuk ugyanis 0.420 (csaknem 7 lat), tehát sokkal jobb, mint az egykorú 5 latos magyar aprópénzeké. E pénzek külső formában is eltérnek a magyar garasoktól és teljesen III. Zsigmond lengyel király jó garasait látszanak utánozni, úgyhogy ezeket lengyel mintára vert és még jó ezüstből készült aprópénzeknek kell tekinteni.

Bethlen aprópénzeinek harmadik csoportját jelentik a széles garasok, melyeket — forgalmi értékük után — 5 denáros garasoknak is szokás nevezni. Ha a körmöci pénzlábat vesszük figyelembe (1 m. 5 latos ezüst = 446 denár) s tudjuk, hogy Körmöcön ekkor a budai márkasúly volt használatban (245.53779 g.) akkor e szerint 1 denár átlagsúlya 0.55 g. az öt denáros széles garasé pedig 2.75 g. kellene, hogy legyen. Ha ezek után összeállítjuk a pénzrontás idejében (1620—24) a Bethlen által veretett széles garasok súly és fínomsági adatait, a következő táblázatot nyerjük. (Az átlagsúlyok után zárjelben a legkönnyebb és legsúlyosabb darabok súlyadata foglaltatik.)[10]

1620.	Nagybánya	6 db.	à 2·40 g.	[2·08 — 2·97 g.]	0·375 (= 6 lat) fínom
1621.	„	11 „	„ 2·18 „	[1·61 — 2·62 „]	
1622.	„	27 „	„ 1.64 „	[1·33 — 2·30 „]	
1623.	„	20 „	„ 1.53 „	[1·15 — 1·72 „]	
„	Kassa	4 „	„ 1·66 „	[1·42 — 1·79 „]	0·315 (=5 lat) fínomságtól csaknem a rézveretekig
1624.	Munkács	2 „	„ 1·50 „	[1·41 — 1·62 „]	
„	Nagybánya	4 „	„ 1·45 „	[1·09 — 1·55 „]	
„	Kassa	4 „	„ 1.47 „	[1·42 — 1·56 „]	könnyebb pénzláb
„	„	3 „	„ 1·70 „	[1·67 — 1·79 „]	nehezebb „

A pénzekből levonható tanulság tehát, hogy 1620-tól kezdődőleg állandóan csökken a széles garasok átlagsulya s különösen feltűnő az eredmény, ha a legkönnyebb és legnehezebb súlyú darabokat nézzük. A finomság úgylátszik 1620 és 1621-ben Nagybányán még 6 lat volt e széles garasoknál s ennek némileg igazolható alapja is van, mert 1619-ben Kynthinger György felügyelő a Herberstein Felicián nagybányai bérlő elleni perében vádképpen mondja, hogy a korábbi rossz pénz miatt Herberstein a hibás, mert „eött lotthos ezüstbeöl czináltatta az garast, mely teszen tizenöt nehezéket s azban kíván annyi korpát,

[10] A súlyadatokat a M. T. M. Éremtárában levő darabokról vettük. A finomságokat pedig próbatű segítségével *Honek Ignác* főbányatanácsos ur volt szives megállapítani, akinek fáradságáért ehelyütt is köszönetet mondunk. A finomságmegállapítás céljára minden évből és minden pénzverő verete közül egy-egy lehetőleg a legjobb anyagú darabot választottunk ki. Természetesen a pénzrontás éveiben a legjobb ötvözetű darabokon kívül lefelé egészen a tiszta réz példányokig fordulnak elő pénzek.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ha jobban megh ezüsteöztötné kevesebb korpával meghérnék."[11] Az öt latos (0.315) finomságú pénz tehát itt még úgy szerepel mint rossz pénz s valószínű, hogy amint Bethlen 1620-ban a nagybányaiaknak bérbeadta a verdét[12] s ez neki kezdett dolgozni, megjavult a pénzverés és már csak a hét latos gyulafehérvári garasok miatt sem lehetett nagyobb a finomságban az eltérés. Az átlagsúly csökkenése következtében úgylátszik, hogy a kezdődő pénzromlás a pénzláb könnyebbétételében nyilvánult meg. 1622-ben azonban általánosan öt latra csökkent a finomság hivatalosan is, de ez a finomság ezidőtől kezdve csak a legjobb pénzeken található meg, mert a rossz ezüstből készült széles garasok finomságának hosszú skáláján 1622—24 között egészen a csaknem tiszta rézből készült példányokig mindenféle változat megtalálható. Azoknál a daraboknál, ahol a finomság kimutathatóan jó, azaz öt lat, ott is baj van a súlyadattal, mert ezidőtől kezdve az átlagsúlyok nagyon messze állanak az ideális 2·75 g-tól, mégha a kopás következtében előállott sulyveszteséget be is számítjuk. Legrosszabb vereteknek látszanak súlyban és finomságban egyaránt az 1624. évi széles garasok, köztük a munkácsi veretű pénz is. Szóval a Bethlen pénzrontása kétirányú volt. Egyrészt ugyanis az átlagsúly állandó csökkenése mutatható ki, vagyis egy márka — talán jól vegyített — ezüstből a megengedettnél több darab került kiverésre, másrészt pedig kimutatható a finomság folytonos csökkenése is, tehát ilymódon is könnyebb lett a pénzláb. A hirtelen és állandóan váltakozó különböző átlagsúlyok és különböző finomságok következtében ezeknél a pénzromlás ideje alatt vert pénzeknél a pénzlábat pontosan kimutatni nem lehet. A pénzrontási folyamat különben is mindig lavinaszerű, így volt a Németbirodalomban is és a fenti táblázat csak egy keretet ad, melyen belül e széles garasok rohamos hanyatlásának képét áttekinthetjük.

A fenti összeállításban az 1624. évi kassai vereteket vizsgálva, feltűnö súlyeltéréseket tapasztalunk az egyes darabok között. Ez az eltérés már a darabok mérlegelésénél feltünt s emiatt a kassai vereteket egy könnyebb s egy nehezebb pénzláb szerint vert csoportra oszthatjuk. Az első csoport még a pénzrontás tetőpontját jelenti, a pénzek 1·47 g-os átlagsúlyával, a második csoport darabjainak 1·70 g-os átlagsúlya már határozott javulási szándékra vall. Ez a javulási szándék nemcsak tüneti jelenség volt, hanem valóban a példátlan pénzromlás után Bethlen maga is erélyes kézzel nyúlt a pénzverés javításához. Ezt igazolják a későbbi pénzek kétségtelen adatain kívül az egykorú írott források is. Már 1625-

[11] *Gárdonyi Albert.* A nagybányai pénzverő intézet 1619. évi viszonyairól. Num. Közlöny 1904. 8—11. l.

[12] A Tört. Tár 1875-i évfolyamában a 288. lapon van kiadva a bérleti szerződés. 2000 tallér az évi bérösszeg, de a szerződés sajnos a pénzlábról nem beszél.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ben márc. 21-i megbízólevelével elküldte Bornemisza Lászlót követségben a császárhoz a rossz pénz ügyében.[18] Bornemisza László ápr. 9-i írásbeli előterjesztésében vázolja a zilált pénzügyi helyzetet és igen panaszkodik a beáramló rendkívül rossz sziléziai és lengyel pénzek ellen. Miután pedig a nép a különböző pénzeket nem ismeri s a rossz pénzek miatt már a jó pénzt sem akarja elfogadni, a zavarok megszüntetése végett ajánlja ura nevében, hogy a császár is verjen ugyanolyan pénzt, amilyen volt „ante hos motus," azaz a pénzromlás előtti időben. Egyben intézkedjék a császár, hogy a sziléziai hamis pénzverés szünjék meg s igyekezzék rávenni a lengyel királyt, hogy ő is olyan pénzt (polturát) veressen, mint 15 évvel előbb.[14] A császár válaszában kifejezte, hogy minden jóakarat megvan ebben az irányban, de még tanácsot kell kérnie a pénzverdei előljáróktól, majd ezek felterjesztésének birtokában azonnal tudósítani fogja a fejedelmet, hogy az eddigi zavarok ellen orvoslást lehessen hozni.[15]

A pénzverés javítására vonatkozó további lépéseket az 1625. jun. 18-i irat mutatja, melyet Bethlen Sennyei Istvánhoz intézett Réczey Bálintnak, a császár követének az ügyében. Ebben Bethlen kifejti, hogy nézete szerint a Rudolf császár idejében készült öt latos pénzekhez kell visszatérni, amelyek a szomszédos országokban is mindenütt népszerűek voltak. A pénz beváltására nézve is javaslatot tesz azzal, hogy az öt denáros garasokat két és fél denár értékben kellene elfogadni. Igaz, hogy ezáltal semmi haszon nincs a beváltásnál, írja a fejedelem, de ő inkább haszon nélkül akarja a közjót előmozdítani. A császár megértésében bízva, ő már július 1-től kezdve a pénzverdéiben ilyen ligában fogja veretni a pénzt.[16] Ugylátszik a császárral való megegyezés a jó pénz veretése ügyében még az év folyamán sikerre vezetett, mert dec. 12-én Bethlen az értéktelen pénzt a forgalomból kivette, mondván többek között, hogy „a császárral eö fgével való egy értelemből, az minemű ligára öt pénzes, három pénzes garasokat és apró pénzt is, most ujobban kassai és nagy-bányai mincz házainkba vertenek és ezután is vernek, annak kibocsátásánál rendeljük kegyelmessen, az eddig való garas ususának teljességgel való abrogálását és adnihilását." A továbbiakban kitiltja az országból a rossz lengyel polturát, megemlíti, hogy a császár megigérte, hogy mindjárt újév után ő is ilyen pénzt fog veretni és lépéseket fog enni ezirányban a lengyel királynál is. Végül eltiltja az eddigi garas pénz-

[18] E. O. E. VIII. 246. l.
[14] E. O. E. VIII. 247—48. l.
[15] E. O. E. VIII. 252—53. l.
[16] E. O. E. VIII. 303—04. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

nek az országból való kivitelét, hogy az aprópénz az országban meg ne fogyatkozzék.[17]

Természetesen az új pénz behozatala nem ment minden nehézség nélkül. Sok volt a fizetések körül a zavar, különösen mert a nép nem tett, vagy nem tudott különbséget tenni a jó és rossz pénz között. Ezért 1626. febr. 24-én Debreczeni Tamás aláírásával új rendelet látott napvilágot,[18] amelyik szigorúan elrendelte a jó pénz elfogadását és rendes forgalmát s egyben pontosan meghatározta az ú. n. jó pénzeket. E szerint ugyanis minden aprópénzt, melyet Báthori Gábor, valamint II. Mátyás 1619-ig veretett, végül pedig az új, 1625. óta vert öt latos pénzt mindenki köteles elfogadni. Ugyanezt rendeli el az 1626. máj. 24.—jún. 17-i országgyűlés első artikulusa is.[19]

Mindezen forrásokból tehát az világlik ki, hogy Bethlen 1625-ben végérvényesen hozzálátott a pénz javításához s ezóta kizárólag az új pénzláb szerint veretett pénzt. A kassai 1624-i nehezebb pénzláb szerint vert széles garasok tehát már ennek a javulásnak az első jelei, bár még mindig sokkal rosszabbak az 1625. után vert pénzeknél. Az új öt latos pénzek pénzlábának kérdésére az a bérleti szerződés és a szerződésre vonatkozó iratváltás ad feleletet, melyben a fejedelem a kassai pénzverdét a város polgárainak adta bérbe.[20] Ebben kifejezésre juttatja, hogy az egész országban egységes pénzt akar veretni s ezért csak olyan feltétellel adja bérbe a verdét, ha egy márka öt lat finom ezüstöt fog tartalmazni. Mikor pedig a kassaiak azt kérik, hogy az öt latos ezüst márkájára hat forint menjen, erre a szerződésre hivatkozva rendeli, hogy a márka öt latos legyen s öt forint menjen egy márkára. Hozzáteszi, hogy ez a liga és pondus a nagybányai verdében is megvan és legyenek vele correspondentiában. Ezek szerint 1 m. öt latos ezüst = 500 denár (mert a magyar forint v. kamarai forint 100 denárral volt egyenlő); tehát 1 denár átlagsúlya 0·49 g., az öt denáros garasé pedig ennek ötszöröse, azaz 2·45 g. Mindenesetre az új garas-pénzek könnyebb pénzláb szerint készültek, mint a pénzromlás előtti időben. Lássuk most a pénzeket:[21]

[17] E. O. E. VIII. 309—10. l. A Bethlen Gábor pénzrontására vonatkozó adatokat az E. O. E. alapján vázlatszerűleg ismerteti *Stimákovits László*, Erdély művelődése Bethlen Gábor korában c. tanulmányában. Művelődéstört. Ért. 44. sz. Budapest, 1910. 46—48. l. E pénzrontási-korra, de különösen Bethlen rosz pénzeinek értékeléseire nézve v. ö. még *Angyal Dávid*, Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig, Magyar Nemzet Története VI. k. 376. l.

[18] E. O. E. VIII. 311. l.

[19] E. O. E. VIII. 315. l.

[20] Tört. Tár 1875. 288. l.

[21] A súlyadatok és finomságok itt is a M. T. M. Éremtárában levő darabokról véve. Az 1625—26. évi veretek nagyrészt a berethalmi leletből származnak.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

1625	Kassa	6 db.	átlag	2·25 g	0·315 (= 5 lat) finom
„	N.bánya	13 „	„	2·17 „	
1626	Kassa	6 „	„	2·22 „	
„	N.bánya	13 „	„	2·25 „	

A pénzek finomsága tehát megfelel tökéletesen az egykorú hivatalos előírásnak s az átlagsúlyok is meglehetősen megközelítik az ideális átlagsúlyt; figyelembe kell venni ugyanis a hosszú éveken át tartó forgás közben előállott tetemes kopást, ami a pénzdarabok forgalmi idejének nagysága szerint 5—10 %-ra is felmehet.

Még egy jelensége van a Bethlen korabeli pénzrontásnak, amelyiknek bizonyos kapcsolata volt Bethlen személyével s ez a sziléziai pénzrontás vagy helyesebben pénzhamisítás. Ennek a sziléziai pénzrontásnak rossz szelleme s egyben az egész pénzrontási korszaknak egyik legjellegzetesebb alakja volt Zwirner Balthasar brünni pénzverőmester. Elsőízben 1620-ban tűnt fel, mint a morva rendek pénzverőmestere, majd Bethlen részére vert pénzt Oppeln-Ratibor hercegségekben 1622 és 1623 években, mikor Bethlen a nikolsburgi béke határozata értelmében a magyar királyi címről való lemondás ellenében nyerte el e hercegségeket. A pénzek legnagyobb része B—Z jeggyel van ellátva és legnagyobb tömegben a 24 kr-osok készültek, amelyek egyben a legsilányabbak is voltak.[22] Általában az egykorú források egybehangzó véleménye szerint — de maguknak a pénzeknek tanusága szerint is — ezek a sziléziai veretek Bethlen Gábor legrosszabb pénzei voltak. Zwirner ezután 1623 nov. 28-án a császártól a bécsi, pozsonyi és sziléziai pénzverést vette bérbe, de a panasz vele kapcsolatban állandó volt s különösen a pozsonyi pénzverésnél követett el sok visszaélést. Bizottság alakult, mely megállapitotta, hogy a verdék rossz eredményének az oka a hanyag berendezés és a rossz ügykezelés; a sziléziai pénzverésnél pedig kiderült, hogy ott a szerződés ellenére magyar pénzt vert.[23] Végül a császár is megsokalta a dolgot s 1624 jul. 29-én elrendelte Zwirner letartóztatását és a pénzverés új alapokra fektetését.[24] Bár Zwirner működése csak 8 hónapig tartott, mégis igen sok kárt okozott és az ő pénzei azok a rossz sziléziai pénzek, melyekről Bornemisza László fentebb említett írásbeli felterjesztése említést tesz. Ilyen kilengéseket lehet észlelni a II. Ferdinánd pénzverésében még a Kipper-kort lezáró nagy pénzreform után is. Zwirner

[22] *F. Friedensburg*, Schlesiens neuere Münzgeschichte. Breslau 1899. 190—191. l.

[23] Ezek lennének Newald szerint a P—P jegyű ismert széles garasok 1623. és 1624. évekből, Friedensburg viszont kétségbe vonja ezt a feltevést, mert nézete szerint a sziléziai veretek mindig B—Z-vel vannak jelölve. l. m. 88. l. jegyzetben.

[24] Lásd erre nézve *J. Newald*, Beiträge zur Gesch. d. öst. Münzwesens, Blätter des Ver. für Landeskunde v. N. Ö. 1882. és *Friedensburg* i. m. 86. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

pozsonyi, illetve szilézíai működését azért ismertettük e helyütt részletesen, mert részint az általános korkép jellemzésére jó példa, részint pedig pozsonyi működéséből visszakövetkeztethetünk a Bethlen részére végzett tevékenységének milyenségére is. Errenézve ugyanis a fenmaradt pénzeken és a panaszkodó egykorú feljegyzéseken kívül hivatalos adatok nem állanak rendelkezésünkre.

Bethlen pénzrontása sem nélkülözte természetesen a mindenkori pénzrontások közös kísérő jelenségeit, nevezetesen a jó pénz értékemelkedését, a drágulás állandó és általános fokozódását, valamint a lakosság egyetemes elkeseredését és panaszát. Az elsőre nézve azt lehet mondani, hogy a pénzrontás idején a jó aranyforint és tallér azt jelentette amit egy mai inflációs időben a nemes valuta. A közszükségleti cikkek árának állandó emelkedése is elkerülhetetlen volt s ezt nem lehetett megakadályozni sem szigorú rendeletekkel, sem semmiféle limitációval. A birodalmi pénzrontás idejében is többször előfordult, hogy pékek, mészárosok stb. inkább bezárták üzleteiket, semhogy a kényszer árfolyamon fentartott, elfogadásra kötelezett rossz pénzt átvegyék. A Bethlen pénzrontását kísérő közhangulat jellemzésére két egykorú krónikás panaszait ismertetjük, akik eléggé kifejezik az erdélyiek nézetét erről a súlyos pénzügyi korszakról.

Georg Krauss segesvári krónikás[25] 1624-ben elmondja, hogy Bethlen a háborúi alatt 1620—24-ben ötös garasokat és aprópénzeket veretett Oppelnben, Kassán és Nagybányán, de nagyon rossz ezüstből s közülük is az oppelni volt a legsilányabb. Ezekből nagy tömeg pénz került a nép közé, mindenkinek volt elég pénze, de minden nagyon drága lett és három különböző limitáció is volt. 1625-ben így ír: amikor Bethlen látta, hogy a silányveretű pénzekből mennyi baj származott s hogy a nép, különösen a városi iparosság az alacsony limitációk miatt szegénységbe jut, jobb pénzt veretett, így hármas garasokat, melyek a lengyel pénzeknek feleljenek meg. Az 1620 óta vert széles garasokat és kis pénzeket még nagyobb kárra úgy értékelte, hogy egy széles garast egy denárra s öt kis dénárt egy jó denárra becsült. A gazdagok a szegényektől minden pénzt ilyen értékben váltottak be, amit ezután az idegen népek, mint a görögök stb. újból magukhoz váltva Törökországba és Lengyelországba vitték ezeket s ott árúért elcserélték. Így veszett nyoma ezeknek a pénzeknek annyira, hogy a nagy tömegből ma már alig van meg valami. 1626-ban végül azt írja, hogy miután az 1621—24 években vert széles garasokat teljesen kivonták a forgalomból és senki sem akarja többé elfogadni,

[25] *Georg Krauss*, Siebenbürgische Chronik 1608—1665. Kiadva: Wien, 1862. 2 kötetben. Az ismertetett részek a 74, 75. és 77. lapon.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Bethlen nagy tömegben veretett új széles garasokat, melyek ma az országban érvényesek.

A másik krónikás Nagy Szabó Ferenc marosvásárhelyi krónikájában[26] a pénzrontás koráról azt írja, hogy ebben az időben nagy drágaság lett Erdélyben; hoztak ezidőben Felső Magyarországból búzáért „jó öreg, jó ezüstű" polturát, de a fejedelem megtiltotta ezek forgalmát s elrendelte, hogy mindenki az oppelni „valami hamis poltura" s az általa veretett öt pénzes garas használatával éljen. „De mind a garassa, mind a polturája apró és igen rezes volt," úgy vettem eszembe, hogy három latos is szűkön volt." Akinek „gazdag" polturája volt, azt Nagybányára vitte s ott garast kellett belőle veretni, de az sem volt jó. Azonban hamar kiismerte magát az ország népe s mindent oly drágán kezdett adni, hogy pl. egy 25 forintos lóért 100 forintot kért, a tallér értéke 4—5 forintra, az aranyforinté pedig 9—10 frt-ra ment, egyszóval mindennek az ára négyszeresre emelkedett. „Igen rút fertelmes állapotra jutottunk a régi aprópénzért". A jó ezüst dutkáért szívesen adtak rossz pénzben egy forintot s az adósok erővel megfizették régi adósságaikat, természetesen rossz pénzben. Végül is a fejedelem kénytelen volt „a maga-verette hamis pénzt abrogálni" ebben az esztendőben. Az öt denár értékben kibocsátott garast egy denár értékben váltották vissza a pénzverdékben és vagy beváltotta a nép vagy otthon őrízte a ládájában, mert vásárolni nem volt szabad a rossz pénzzel s a vásárokon vigyázók kobozták el a pénzt azoktól, kik ilyen rossz pénzzel akartak fizetni. „Osztán ezután úgy vereté az öt pénzes garast, amellyel ma is élünk", fejezi be krónikásunk panaszolkodásait.

Ugy a székely, mint a szász krónikás megegyezik tehát az oppelni pénzek különös rosszaságában, az általános szegénység feletti panaszolkodásban és a rossz pénz alacsonyra szabott beváltási árának káros hatásában. Érdekes adatokat tudunk meg viszont e két krónikás feljegyzéseiből a drágulás fokozódásának mikéntjéről, a máshonnan nem ismert egy denáros beváltási kulcsról, a forgalomból kivonás technikai ellenőrzéséről, végül a görög kereskedők élelmességéről, akik a pénzrontásból is hasznot tudtak maguknak húzni. Amikor a krónikás a drágulás ugrásszerű emelkedéséről vagy pedig az adósok hirtelen támadt fizetési készségéről ír, önkéntelenül is a közelmult inflációs évek eseményei ötlenek emlékezetünkbe. Kétségtelen az analógia a világháborút követő évek inflációs pénzügyi politikája és az éppen 300 évvel korábbi pénzrontás

[26] Borsos Sebestyén krónikája 1490—1583, folytatta *Nagy Szabó Ferenc* 1580—1658. Kiadta *gróf Mikó Imre*, Erdélyi történelmi adatok I. Kolozsvár 1885. Az ismertetett részlet a 141. lapon.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

korának jelenségei között. Az egyik a fedezetlen papirpénzek korlátlan kibocsátásával, a másik pedig a végsőkig csökkentett pénzláb alapján vert határtalan tömegű rossz pénzzel árasztotta el a gazdasági életet. Mindkettő eredménye nagyfokú leszegényedés és általános nyomorúság volt s a dolog természetében rejlik, hogy egyik sem tarthatott hosszabb ideig.

Még csak az volna hátra, hogy a Bethlen pénzrontásának közvetlen indokait kíséreljük meg feltárni. Kétségtelen a mondottak után, hogy a pénzrontás ebben az időben a középeurópai államok pénzverésében általános jelenség volt. A birodalmi Kipper-kor okait részletesen ismertettük. II. Ferdinánd nehéz helyzetét sem kell sokat részletezni a harmincéves háború kezdetén, amikor minden forrást a végsőkig kellett meríteníe, hogy a háború folytatásához szükséges eszközöket előteremtse. Azonban a Bethlen pénzrontását sem az egyszerű analógia, sem pedig a fejedelemnek tulajdonítható pénzvágy nem magyarázza meg. Az utóbbi annál kevésbbé, mert a viszonyok javultával maga Bethlen ajánlotta a császárnak a pénzverés reformálását s a régi rossz pénzeknek akár haszon nélkül is eszközlendő beváltását. A fejedelem pénzrontásának egyetlen elfogadható magyarázata a 30 éves háborúba való bekapcsolódás. 1619-ben indultak meg a tárgyalások Bethlen és a cseh rendek között s Bethlen csakhamar az első hadjáratában egész Felsőmagyarországot elfoglalva, nov. 11-ére már Pozsonyba országgyülést hirdetett. 1622. jan. 6-án kötötték meg a nikolsburgi békét, de 1623. őszén a fejedelem már újra hadjáratot vezetett a császár ellen. Nov. 20-án kötöttek fegyverszünetet s 1624 május 8-án lett meg a bécsi béke, melyben Bethlen lemondott Oppeln és Ratibor birtokáról. Ismeretes Bethlen nehéz helyzete e hadjáratok folyamán, amidőn a cseh felkelés leverése után a császár elleni küzdelemben a fejedelem egyedül maradt. A hadjárat anyagi terhei csaknem teljesen Erdélyre nehezedtek s ez a körülmény magyarázza meg a legvilágosabban, hogy miért kellett Bethlennek minden eszközt, még a pénzrontásból származó kétes hasznot is igénybe venni újabb és újabb anyagi források nyitásához.[27] Nem cselekedett ebben semmi rendkívülit, egyszerűen a szomszédos uralkodókat vette mintául s a szeme előtt lebegő példákat másolta le. Kora különös gazdasági helyzetéből fakadt káros kinövésnek kell e pénzrontást tekintenünk, melyet a körülmények nyomása idézett elő, éppúgy mint a világháborút követő évek inflációs pénzügyi politikáját. Amint az utóbbi esetében nem beszél senki „hivatalos

[27] Bethlen hadjárataira s a hadjáratok alatti helyzetére nézve l. *Szekfű Gyula*, Bethlen Gábor életrajza. Budapest, 1929.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

pénzhamisításról", ugyanúgy nem alkalmazhatjuk ezt a kifejezést a Bethlen pénzrontására sem, hanem a kor eseményeinek szemüvegén át nézve, egy szükséges rossznak, vagy ha úgy tetszik, egy elkerülhetetlen pénzügyi járványnak kell minősítenünk, amelyen a XVII. sz. elején minden középeurópai állam keresztül esett.

Huszár Lajos.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A KINCSTÁR MÁRAMAROSI BOCSKÓI URADALMÁNAK HELYZETE A XVII—XVIII. SZÁZAD FORDULÓJÁN.

A sóbányászat, mint királyi felségjog szükségessé tette, hogy mindazok a területek, amelyek az állami jövedelmek szempontjából oly nagy szerepet játszó sóbányák kincsét magokba rejtették, a király birtokában legyenek. Azonfelül a sóbányák körül fekvő birtokok lakossága robotmunkaként szolgáltatta mindazt, ami a sóbányászathoz és sószállításhoz szükséges volt: munkaerőt, szállító eszközöket. Egész Európában tehát nagy gondot fordítottak arra, hogy a sóbányák körül fekvő birtokokat biztosítsák a kincstár számára.[1] Természetes, hogy ezeknek az uradalmaknak jobbágysága egészen más szolgálati kötelezettségekkel birt, mint az Alföld avagy Dunántúl bármelyik jobbágya. A XVIII. század elején a magyar király birtokába került a bocskói uradalom s épen ezért érdekes egy ilyen birtoknak életét megismerni. Ennek irányításában, kezelésében szemlélhetjük legjobban a kincstári, állami gazdálkodás vonalvezetését, de egyúttal léleknélküliségét is. Az ország különböző részein, a legkülönbözőbb helyzetben, körülmények és igazgatás alatt levő jobbágyok életviszonyainak rajzolata mozaikszerűen egymás mellé helyezve adhatja csupán a korszak társadalom-rajzát. Elhibázottnak véljük azt az elgondolást, amely a nemzet egyik rétegének, a jobbágyságnak társadalomrajzát vagy teljesen elhanyagolja, vagy a korábbi századokban egységesnek veszi. A jobbágyok lelkiségének vizsgálata azonban csak a részadatok tömegein épülhet fel.

A magyar király voltaképen csak a XVIII. században veszi kezelésbe az ország sómonopóliumát, a máramarosi sóbányákat s természetszerüleg a bocskói uradalmat. A kincstár Máramarosban a bocskóin kívül még három uradalommal rendelkezett: a rónaszékivel, a szigetivel és 1718-tól a dolhaival,[2] amelyek együttesen 20 községet foglaltak ma-

[1] A sómonopólium Magyarországon III. Károly korában. — Századok 1933. évf. 643. l.
[2] OL. U. et C. Fasc. VI. No. 19. és HKA. Hungarn 14843. cs. 1718. nov. 28.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

gukba s ebből 10 a bocskói uradalomra esett: a nevetadó Bocskón kívül Bocskó-Rahó (ma csak Rahó,) Borkút, Kabola- (ma Gyertyánliget) és Kászópolyana (ma Kászómező), Körösmező, Lonka, Krácsfalva s mellette fekvő Nagypatak, végül Rosszucska. Krácsfalva kivételével a megye keleti határán, Lengyelország szomszédságában feküdtek a községek. Hegyes vidék, ahol a gabonából legfeljebb a tavaszi vetés érik meg, a folyók (Tisza, Sapurka) mentén fekvő községek tavasszal a hegyekből lezuduló viztömegektől szenvedtek igen sokat. Hadügyi szempontból Huszt várához tartoztak, miként a XVI—XVII. században Huszt tartozékának is tekintették ezeket.[3] Az uradalom értékét csak az adta, hogy a sóbányák mellett feküdt és elősegítette a sómonopólium lebonyolítását.

A bocskói uradalom községei egységet voltaképen csak 1672-től képeznek. A tíz községet együtt ettől az időtől kezdve találjuk. Összetartozásukról előbb semmiféle adatot nem találunk.

A legelső forrás uradalmunk községeire Lajos királynak 1373-ban kiadott oklevele. Szász vajda fiai, Balk, Drág és János mesterek ebben az esztendőben kapják Bocskó községet.[4] János mesterről tudjuk, hogy Erzsébet királyné főlovászmestere volt.[5] Kétséget nem szenved, hogy mindannyian oláh nemzetiségűek voltak. Bár az oláhság kelet-magyarországi középpontja Bereg megye volt,[6] a XIV. század második felében az oláhságot Máramarosban már nagy számmal találjuk. Igénytelen nép volt, amelyet az őserdők irtásánál kiválóan használhattak fel uralkodóink s így kenézeiket messzemenő kiváltságokkal ruházták fel. Drág mester ivadékai a nagytekintélyű Drágffy-család tagjai. 1495-ben egyik tagjuk már az erdélyi vajda méltóságát tölti be.[8]

Az oláhok igen hamar ellepték Máramaros megyét, azonban az oláh nevek csakhamar eltűnnek s a birtokaikban levő községekről nevezik el magukat. Így Thatul fiát már birtokáról, Irholczról Irholczi Mihálynak hívják.[9] 1442-ben találunk ismét adatot községeinkről. I. Ulászló Bocskót és Lonkát, mint kimondottan oláh falvakat oláhoknak, Pank György fiainak adományozza.[10] Mivel 1448-ban Pank István és Mihály magtalanul elhunytak, Hunyadi János a birtokokat az említett Irholczi Mihálynak és Bog-

[3] HKA. Hungarn. Conscriptiones. Fasc. V. No. 108.

[4] Mihályi János: Máramarosi diplomák a XIV—XV. századból. Máramarossziget 1900. 36. okl.

[5] Petrovay: A máramarosi oláhok. Századok 1911. évf. 618. l.

[6] U. o. 614. skk. l.

[8] Mihályi: i. m. 325. okl.

[9] U. o. 196. okl.

[10] U. o. 184. okl.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

dánnak adományozza.[11] Ez az adományozás a Váncsfalvai-családot sértette, valamint a Karácsonyfalviakat, akik egymás közt megegyeztek, hogy Irholczi Mihály ellen indított per költségeit közösen fogják viselni.[12] Ugy látszik, a per sikertelen volt, mert Mátyás 1458-ban Irholczi Mihály és Bogdán részére beiktatási parancsot ad ki.[13]

A máramarosi oláhok között messze kimagaslik a Dolhai-család, amely 1460 óta Mátyástól már azt a kiváltságot nyeri, hogy Dolhán kőházat építhetett. Az engedéllyel visszaélhettek, mivel az 1471. évi XXIX. tvc. a dolhai „vár" lerombolásáról intézkedik.[14] 1466-ban Lonka birtokán Dolhai Ambrus és Leordinai Orda Mihály, valamint Petrovai Bogdán Mihály osztoznak.[15] 1473-ban Leordinai özvegyétől a Dolhaiak erőszakkal elfoglalják a birtokrészt.[16] Ugyanebben az esztendőben az országbíró Bocskóra beiktatási parancsot ad Drágffy Miklós részére. Ez ismét sértett érdekeket, a per lefolyásáról azonban nincs tudomásunk, kétségtelen, hogy Drágffy birtokában maradt Bocskó, mert 1495-ben neki ott tisztviselője volt.[17] 1479-ben Deési Péter máramarosi főispán dúlja fel Bocskót és Lonkát.[18] 1495-ben a Thatul-család birtokát Bocskón és Lonkán a Dolhaiak szerzik meg.[19]

A XVI. században tehát a leghatalmasabb máramarosi családok, a Dolhaiak, Drágffyak és Petrovayak osztozkodnak községeinken. A Drágffyak kezében van 1480 óta Krácsfalva is.[20] Erről a községről először 1415-ben találunk említést, amikor Zsigmond Dragomér fiának, Ivánnak és Gyulának adományozza. Ezektől kerül a Fiztékhez, akiktől Mátyás veszi el azon az alapon, hogy a királyi felségjogot eltitkolva bitorolták a községet.[21] 1615-ben egyébként Bocskót, Lonkát és Körösmezőt „Drágffy-jószágoknak" nevezik.[22] A speyeri egyezmény óta Máramaros-megye Erdélyhez tartozott, de ennek dacára Miksa még 1572-ben öt községet, amelyet „possessiones Ruthenicas"-nak nevez: Bocskót, Lonkát, Körösmezőt, Rahot és Karácsonyfalvát 5600 forint zálogösszegért birodi By-

[11] U. o. 196. okl.
[12] U. o. 200. okl.
[13] U. o. 240. okl.
[14] Csánki: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. 444. l.
[15] Mihályi: i. m. 276. okl.
[16] U. o. 301. okl.
[17] U. o. 354. okl.
[18] U. o. 318. okl.
[19] U. o. 354. okl.
[20] U. o. 321. okl. és Lukinich: Erdély területi változásai 1541—1711. Budapest 1918. 152. l.
[21] Mihályi: i. m. 111, 306. és 317. okl.
[22] Erdélyi országgyülési emlékek VI. k. 277. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

rody Mihálynak adományozza.[23] Rudolf 1583-ban 6000 forintért zálogosítja el Károlyi Lászlónak.[24] Tíz esztendő múlva Pongrácz Frigyesné, Szatmár kapitányának özvegye, azzal a kéréssel fordul az udvari kamarához, hogy a Károlyi Lászlónál zálogban levő birtokokat 6621 forint összeg értékben hagyja kezeinél, mert máskülönben nem tud megélni.[25] A kamara ekkor értesült arról, hogy ezen a területen, mégpedig Bocskó, Lonka, Raho, Trassin, Ujfalu és Karatsonfalva területén is találtak sót. Sairer András 1595 körül építette az első bányaműveket ezekben a községekben.[26] 1601-ben Károlyi László két leányának, Bánffy Istvánnénak és Erdélyi Miklósnénak volt kezében az öt község.[27] Az 1615. évi béke Huszt várát — amelyhez tartoztak uradalmunk községei is — Bethlen Gábornak engedte át. Három esztendő múlva Bethlen Gábor Husztot Bethlen Istvánnak 50000 forint zálogösszegért adta zálogba.[28] A Drágffy-család kihaltával a birtokrészek az erdélyi fejedelemre, tehát Bethlen Gáborra szállottak, akinek felesége Károlyi leány volt.[29]

Már 1615-ben az átengedett magyarországi várak átvételére kiküldött bizottság megállapítja, hogy Bocskó, Lonka, Körösmező Rhédey Ferenc birtokában van.[30] Igy tehát megállapíthatjuk, hogy a XVII. század közepén uradalmunk községeinek két birtokosa volt. Egyik az erdélyi fejedelem, illetőleg Zólyomi Miklós, akinek 1667-ben a törökhöz való pártolása miatt birtoka ismét az erdélyi kincstárra szállott.[31] A másik Rhédey Ferenc volt, Károlyi Kata fia, Rhédeytől azonban Korda Zsigmond vette zálogba.[32] Husztra Apaffy 1667-ben erdélyi őrséget helyezett s 1671-ben az uradalmakat is kezébe vette, majd megkezdte a tárgyalásokat az örökösökkel.[32a] 1672-ben Bornemissza Anna, Apaffy felesége adományként kapta a kincstárra szállott részt, majd a Korda Zsigmondnak elzálogosított részt is megszerezte. Raho azonban Thököly Imréé volt, mivel felesége Bethlen István unokája volt, s így vele külön kellett tárgyalásokat folytatni. Bornemissza Anna Korda Ferenctől és Györgytől 6000 forinton vesz át nyolc községet — Nagyfalu csak 1680-tól szerepel —, míg Rahoért 500 tallért fizet

[23] HKA. Hungarn. 1572. máj. 17. és 1574. okt. 26, ezenfelül OL.N.R.A. Fasc. 66. No. 21.
[24] HKA. Hungarn. 1593. szept. 24.
[25] U. o.
[26] U. o.
[27] OL. NRA. Fasc. 1039. No. 60.
[28] Lukinich: i. m. 240. l.
[29] OL. NRA. Fasc. 1436. No. 32. és Approbatae Constitutiones Pars III. Tit. LXXIV. Art. I.
[30] Erdélyi országgyülési emlékek VII. k. 276. l.
[31] OL. NRA. Fasc. 1685. No. 16.
[32] OL. NRA. Fasc. 957. No. 25.
[32a] Angyal: Thököly Imre. Magy. Tört. Életrajzok. Budapest, 1888. I. k. 111. skk. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Thökölynek.[33] Az 1673. évi gyulafehérvári erdélyi országgyülés a 15. articulusba cikkelyezi be Bornemissza Anna bevezetését, azzal, hogy Husztot Bornemissza Anna kiválthatatlanul birtokolja, amennyiben halála után kiváltásra kerülne sor, 100000 tallért kell fizetni.[34] Erre a becikkelyezésre azért volt szükség, mivel az Approbatae Constitutiones nyíltan kimondotta, hogy Huszt minden tartozékával együtt kincstári jószág.[35]

A bevezetés ellen Hadadi Mihály huszti nemes hadnagy, valamint két szigeti kiküldött: Mohácsi György és Szacsali László tiltakoztak, azonban tiltakozásukat rövidesen visszavonják, mivel a fejedelmet a legkisebb dologban sem akarták „offendálni". Különben is tiltakozásuk csak a városi jogok megvédésének biztosítására vonatkozott.[36]

Az 1672. évi urbariumban szerepel legelőször a kilenc község. Hányatott sors, számos s sűrűn változó földesurak után a megállapodottság révébe jutottak a jobbágyok. Ennek a nyugalomnak nem sokáig örvendhettek, hiszen a Diploma Leopoldinum elvette Erdély önállóságát s csak az idő kérdése volt, hogy Bornemissza Anna hajdani jószága a bécsi udvari kamara kezébe kerüljön, ami 1702-ben azután meg is történt. Mint érdekességet említhetjük meg, hogy Apor István gróf 1699-ben II. Apaffy Mihályhoz fordul a mostohafián, Korda Zsigmondon esett jogsérelem miatt. Korda Zsigmond bátyjai Ferenc és György bonyolították le Bornemissza Annával 1672-ben a bocskói uradalom eladását s akkor kiskorú öccsüknek, Zsigmondnak semmit sem juttattak.[37]

A bocskói uradalom jobbágysága III. Károly uralkodása alatt érzi azután legjobban azt, hogy mit jelent kincstári jobbágynak lenni, akinek nincsen valódi gondviselője, csupán vezetői vannak, akik lelkiségéhez nem tudnak s nem is akarnak hozzáférni.

Próbáljuk néhány sorban vázolni azt a változást, amely a bocskói uradalmon létrejött Bornemissza Anna beiktatásától a kincstári gazdálkodás első évtizedének végéig.

Amikor a jobbágyterheket, tehát az uradalom jövedelmezőségének alakulását akarjuk megállapítani, nem szabad elfeledni, hogy a bocskói uradalom 1672-ben 325 családdal rendelkezett, amely szám a következő évtizedben 252-re sűlyed (1680-ban). 1684-ben 333 lakosa van s 1704-ben csak némi csökkenést (310) találva 1725-re a lakosság létszáma 570 család.[38] A lakosság létszáma tehát szépen emelkedett, azonban az ál-

[33] OL. NRA. Fasc. 1685. No. 9.
[34] OL. NRA. Fasc. 1685. No. 16.
[35] Approbatae Constitutiones Pars II. Tit. 8.
[36] OL. NRA. Fasc. 1685. No. 15.
[37] OL. NRA. Fasc. 1685. No. 30.
[38] A következő részben az állandóan ismétlődő adatoknál a következő forrásoka

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

latállomány ezt az emelkedést már nem követi. Az 53 esztendő változásai e tekintetben a következők: az ökrök száma 411-ről 658-ra, lovaké 167-ről 324-re, teheneké 961-ről 815-re, juhoké 6412-ról 6543-ra, sertéseké 380-ról 492-re emelkedett, illetőleg csökkent. Ezek az abszolut számadatok nem is mutatják meg az igazi értékcsökkenést. Azonban, ha azt vesszük figyelembe, hogy száz család birtokában 1672-ben még 126, 1725-ben 115 ökör volt, 295 tehén helyett csupán 143, 1973 juh helyett csak 1148, 116 sertés helyett 86, egészen másként fogunk ítélkezni. A lovak száma az egyetlen, amely valamelyes javulást mutat, 51 ló helyett 56-ot bír száz család 1725-ben. Ép azok az állatok csökkentek, amelyek a jobbágyság életfenntartásában a legnagyobb szerepet játszanak megyénkben: a tehenek és juhok száma. Ezen a hegyes vidéken a földmivelés nem hozott semmit — termények után fizetendő kilenced Máramarosban ismeretlen — az állattenyésztés az, amelyből a jobbágy megél. Kétséget kizárólag a birtokgazdálkodás szempontjából nem közömbös az a körülmény, hogy a jobbágy milyen vagyoni alappal rendelkezik. Mivel tehát a jobbágyság szaporodását nem követte az állatállomány ugyanolyan mérvü emelkedése, birtokpolitikai szempontból szegényedésről beszélhetünk.

A bocskói uradalomban nem voltak porták. Máramaros megye már a XVII. században együttesen fizeti az országos terheket.[39] Ezeket a terheket azután a megye a saját hatáskörében arányosan osztotta szét. Az emelkedő contributionalis terhek azonban az egyre szegényedő máramarosi lakosság körében meglehetős nehézségeket okoztak. A hátralékokat nem az adós községektől hajtották be, hanem egyszerűen szétosztották a következő esztendő adókivetésében s így azok a községek, amelyek pontosan fizettek, fizethették az adós községek hátralékait is. Ez végeredményképen szép dolog szociális szempontból, de igy a még fizetni tudó jobbágyságra háramlott egy aránylag magasabb teher, amit már nem tudott oly könnyen kifizetni.[40]

Ez a szétosztási rendszer legjobban érvényesül az állattized behajtásánál. A nagy erdőségek s a közöttük szétszórva fekvő havasi legelők alkalmat adtak a sertés- és juhtenyésztésre. A sertések után, ha makkoltatták, tizedet avagy megváltást, darabonkint 4—4 dénárt fizettek. Ez igen erős teher volt, a máramarosi Felső-Rónán pl. egy esztendőben 60

használtuk: 1672-re: OL. U. et C. Fasc. 149. No. 19., 1678-ra OL. U. et C. Fasc. 148. No 31., 1680—81-re: OL. U. et C. Fasc. 148. No. 32., 1684-re: OL. U. et C. Fasc. 148. No. 37., 1696-ra: OL. U. et C. Fasc. 148. No. 12., 1712. és 1725-re: HKA. Hungarn. Conscriptiones Fasc. VIII. No. 225.

[39] Compilatae Constitutiones. Pars V. Edictum 45.

[40] HKA. Hungarn. 1729. március 22.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

forintot követeltek. A jobbágyok panaszára az volt a válasz, hogy makk legfeljebb négyévenkint terem, tehát ezt a 60 forintos terhet négy esztendőre elosztva kell elgondolni s akkor évi 15 forint nem is olyan sok.[41] A juhtizednél más volt a rendszer nemcsak a községekben, de a községek egyes vidékein is. Az uradalom havasi legelőit nemcsak a jobbágyok használhatták, hanem idegenek is a szomszédos Lengyelországból. Bocskón 20 juh után adtak egy berbécset, húszon alul megváltották 4 dénárjával. Idegenek eszténánkint egy-egy berbéccsel és egy-egy sajttal tartoztak. Mivel Bocskón 32 esztena volt, ez jelentős jövedelmi forrást jelentett az uradalomnak. 1684-ben egyszerűen megállapították, hogy az egyes községek juhtized fejében hány berbéccsel tartoznak.

Érdekes, hogy minden községnek évenkint bizonyos mennyiségű zabból sört kellett főznie. 16 köböl zabból való főzet az u. n. „nevelés sör." Bocskónak 6 „nevelés sört" kell főznie, vagyis 96 köbölből, ha ezt nem tudja tenni, köblét 1—1 forinttal kell megváltania. 1712-től megelégednek 50 dénáros megváltással is. Karácsonfalva—Nagypatak lakosainak egy nevelés sört kellett főzniök. Maguk vetik a 8 köböl zabot, amelyet a földesúrtól kapnak, s a termésből 16 köblöt sörnek főznek, a többit visszaadják a földesúrnak. Vagyis legalább kétszeres termésre számítottak. Az a körülmény, hogy a vetőmagot újra a földesúrnak kellett adnia, annak a véleményünknek ad alapot, hogy a termés a háromszorost aligha érhette el.

Egyedül Bocskón és Lonkán találjuk a művelési kötelezettséget, amennyiben 60 köböl zabot kellett vetnie s művelnie.

A magyarországi szokásos természetbeli szolgáltatásokat (tyúk, tojás stb.) itt nem találjuk meg, helyettük egészen más adónemek fordulnak elő. A szt. Mihály s György napi censust azonban itt kezdettől fogva fizetik. Emellett telkenként zsindellyel (az erdőségekre való tekintettel), száraz- vagy lepényhallal (a sebes hegyi folyókban sok hal volt), nyesttel, fogoly- vagy császármadárral tartoztak. Általában telkenkint az adó 1—1 nyest, 300 zsindely, 24 szárazhal volt. Emellett két készpénzbeni adónem szerepel itt, egyik az u. n. ökörára-pénz, másik a sószállító pénz. Az 1672. évi urbarium említi Rhédey idejét, amikor a szükségletek szerint minden harmadik héten gyalogosan kellett szolgálni a jobbágyoknak. Később pontosan megállapítják a gyalogos szolgálat nagyságát, amely abban állott, hogy a község bizonyos számú aratót és kaszálót állított ki meghatározott időre, s ezeknek a munkát Erdélyben kellett elvégezniök. Így Bocskónak 30—30 aratót és kaszálót kellett kiállítania 2 hétre. Ez kizárólag gyalogos szolgálat volt, mivel azonban a jobbágyok egy része

[41] HKA. Hungarn. Conscriptiones. Fasc. VIII. No. 225.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ökörrel rendelkezett, voltaképen igásszolgálatot kellett volna teljesíteniök. Mivel azonban erre nem volt szükség, az igásgazdák az igásrobotot megváltják. Ez az ökörára-pénz. A sószállító pénz pedig a sóaknákkal kapcsolatban állott elő. Valószínűleg korábban minden egyes jobbágynak bizonyos mennyiségű sót kellett szállítania az aknákból a Tiszához. Ez a sószállítási kötelezettség a bocskói jobbágyokra — mivel távolabb voltak az aknáktól — megszünt s ehelyett adót fizettek. Ezzel a sószállítási kötelezettséggel függ össze, hogy a sószállító tutajokra, avagy szállyákra farkonállót, vagyis kormányost kellett állítaniok. Ezenfelül az erdőségek között fekvő községek jobbágyainak a fatörzseket a lonkai és fejérpataki fűrészmalmokhoz kellett szállítaniok. Bocskó-Rahón már 1678-ban a jobbágyok 2 szállyát tartoztak adni. A szállyák (tutajok) mindegyikének 16 fából kellett állania. 1725-ben kimondották, hogy a tutajoknak 60 mázsa teherbíróképességűeknek kellett lenniök. Az ilyen hajóelőállítást azonban nem követelik ellenszolgáltatás nélkül, hanem darabjáért Szigeten átvéve 2 forintot fizetnek. Azok a községek, amelyek jó fenyvesekkel rendelkeztek, tutajkészítéssel foglalkoztak. A tutajokra azonban az uradalomnak elővételi joga volt — 5 forintot fizettek egy-egy tutajért — s ha az uradalom nem vette meg őket, akkor lehetett másnak eladni.

Bocskónak Kabola-Polyanaval és Akna-Rahóval együtt a három sátoros ünnepen 3 hordó bort kellett kimérnie. Bocskónak 1684-től gyapjat is kellett beszolgáltatnia, Lonkán pedig szövésre és fonásra való „materiát".

A megüresedett helyekhez tartozó földeket rendszerint zselléreknek adták, akik azután zabot termesztettek rajta a földesúr számára. Karácsonfalva-Nagypatak lakosai azonban az ilyen földeket már 1678-ban maguk kaszálják s ezután 5 szekér szénával avagy 5 forinttal tartoztak.

Két községről külön kell megemlékeznünk, mivel kialakulásuk egészen sajátszerűen történt. Rosszucskáról az 1672. évi urbarium azt mondja, hogy privilegiális birtok s csak két helyből áll. Rhédey idejében telepedett le itt egy Kupics András nevű jobbágy, akinek állítólag 24 gyermeke lett volna. Rhédey 1663-ban azt a kiváltságot adta neki, hogy csak 2 nyesttel és 4 forint sóára pénzzel tartozott, amelyet együttesen 10 forinttal válthatott meg. 1712-ben kifogásolják a privilegiumot s 13 évvel később már a többi községekkel hasonlóan adózik. A másik figyelmet érdemlő község Nagypatak, amelyről először 1680-ban olvasunk. Ekkor is csak 10 lakosa volt. 1684-ben az uradalmon általában szokásos adókat fizetik. Úgy látszik, csakhamar elvesztette önállóságát, mert 1696-ban azt írják róla, hogy hol Nánfalvához, hol pedig Hernécshez tartozik contributio tekintetben. Az 1725. évi urbarium szerint praedium, csak régebben volt „possessio". Érdekes az urbarium ama megjegyzése is, hogy a dudva nem borította részét kaszálni szokták s ebből a kincstárnak nagyobb haszna

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

van, mintha a községben levő három telek be volna népesítve.

A bocskói uradalom községei közül Körösmező volt a legkedvezőbb helyzetben. A terhek igen enyhék voltak. Bornemissza Anna vezeti be 1678-ban a rendes adónemeket; hat évvel előbb csupán „egy bokor szállyával" — amely 32 fából állott — adóztak, azonban zsindellyel akkor sem tartoztak. A községben levő vámot 1678-ban adták bérbe. A fatörzsszállítási kötelezettséget csak 1712-ben hozzák be s 1725-ben ezt a terhet majdnem ötszörösre (25-ről 120-ra) emelik, két hajó helyett 24-et kell adniok. Meg kell azonban jegyeznünk azt, hogy a tárgyalt ötven esztendő alatt a lakosság létszáma háromszorosra, 53-ról 156-ra emelkedett.

Épen ellenkezőképen írhatunk Borkútról. A lakosság létszáma itt 16-ról tizre apadt. Természetesen a terhek is ennek arányában csökkentek. Csak 1712. és 1725. között ez a csökkenés kb. 40 %-os. Az 1696. évi urbarium szerint a községben levő három helyből csak egy lakott s voltaképen a falu nevet alig érdemli meg. Alig tud az egész község másfél köböl zabot vetni s a lengyel határ közelsége miatt inkább kereskedéssel foglalkoznak. 1725-ben földjének nagyobb része mocsár volt s a bujdosásból visszahívott jobbágyok irtással próbálkoztak.

Végigkísértük a községek terheit s ezek után próbálkozhatunk annak megállapításával, hogy mi képezte az 50 esztendő legfontosabb változását: a terményszolgáltatásról a pénzfizetésre való áttérés. Az adóalap tényleges változást nem igen szenvedett: az adónemek sem változtak. Csakhogy az összes szolgáltatásokat megváltották. Bornemissza Anna még ezerszámra bevételezte a száraz lepényhalakat és nyestbőröket, az uradalom kaszásai és aratói Erdélyben végezték a robotmunkát.[42] Mindez a kincstári gazdálkodás korában forintokra változott. A fogolymadarat 12 krajcárjával, a nyestbőrt 3 forintjával, egy-egy kaszáló vagy arató kiállítása 3 forint, egy berbécs 1 frt. 20 kr. összegben került megváltásra. A községek a sertés és méhtizeden kívül tehát 1722-ben már csak évi censust fizettek. A következő évtizedben is megmarad az a szokás, hogy nem az egy összegben fizetendő censust emelik fel, hanem az adóalapot. Vagyis megállapítják, hogy a községnek mennyivel több kaszást, aratót kellene kiállítania s berbécset, nyestbőrt adnia. A megváltozott adóalapok után változott meg a készpénzben fizetendő összeg is.

Természetes volt ez a változás. A tisztviselőkkel kormányzott birtokokon tovább is volt szükség a terményszolgáltatásra, hiszen a vegyes — terményekben és készpénzben történő — fizetés a gazdálkodásnak produktiv s hasznothajtó válfaja. A piac kikapcsolásával a termelő és

[42] Bornemissza Anna gazdasági naplói. Kiadta Szádeczky Béla. Budapest, 1911 459—460. és 509—511. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

fogyasztó közvetlen érintkezése gazdaságilag, anyagilag jelentett könnyebbséget.[43] A bocskói uradalmon azonban a tisztviselők természetbeni szolgálmányai nem érintették a jobbágyság természetbeni szolgáltatásait. A tisztviselők itt is gabonaneműeket s a speciális helyzetnél fogva sót kaptak járandóságul.[44] Viszont a jobbágyok ép a különleges fekvésnél fogva nem fizettek terménytizedet, tehát nem járultak a tisztviselők fizetéséhez. A jobbágyok által adott természetbeni szolgáltatások — ideértve még az aratók és kaszálók kiállítását is — megszüntek az uradalom szempontjából hasznothajtók lenni, amikor a földesúr a kincstár lett s a kincstár nem volt képes ezeket a szolgáltatásokat gyümölcsözően felhasználni. A kincstárnak nem voltak közelben oly uradalmai, ahol a robotmunkára szükség lett volna, a nyestbőrök és száraz lepényhalak Bécsbe szállítása egyáltalán nem volt érdemes. Igy válik szükségessé a piac, ahol a természetbeli járandóságokat eladhatták, ekként szorítják a jobbágyot olyan foglalkozási ágra, amely a kincstár szempontjából feltétlenül hasznothajtóbb volt: a tutajkészítésre, a fatörzsszállításra. Kétségtelennek vélhetjük — amiről az urbariumok adatai is meggyőznek bennünket — hogy a jobbágyság tovább is foglalkozott halászattal, tovább is virágzott a juhtenyésztés, de az ezek után járó földesúri haszon már nem a természetbeni szolgáltatás, de pénzadó volt. Ebből érthetjük meg azt is, hogy a tutajkészítési vagy fatörzsszállítási kötelezettség megváltásáról szó sem volt. Ezek olyan kötelezettségek voltak, amelyekből a kincstár is hasznot huzhatott, különösen akkor, amikor a magyar sómonopólium megszervezésére oly hatalmas erőfeszítéseket tett. Ép ez a sómonopólium, a folyton emelkedő irányzatú máramarosi sóbányászat mindig nagyobb összegeket igényelt, amelyeket — mivel a kincstár nem igen volt az anyagi erőforrások birtokában — a bányák körüli uradalmakból akartak legalább részben előteremteni.[45]

Ennek a törekvésnek volt eredménye az, hogy míg 1712-ben még csak az 1580 forintot haladta meg a bocskói uradalom jobbágyainak készpénzfizetési kötelezettsége, 1725-ben már 1900 forintnál is többet fizettek. Az utóbbi esztendőben az uradalom összes — a tizedekkel, a korcsmák, vámok bérletéből s a malmokból származó — jövedelmei értékét 3204 magyar forintra becsülték. Meg kell már itt jegyeznünk azt, hogy a különböző máramarosi uradalmak bérleteit együttesen adták ki s így a bocskói uradalomra vonatkozó bérleti összegekre nézve pontos adataink nincsenek.

[43] A. Dopsch: Naturalwirtschaft und Geldwirtschaft in der Weltgeschichte. Wien 1930. 254. l.

[44] A sómonopólium i. h. 634. l.

[45] U. o. 636. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Nehéz volna a kötelezettségek alakulásából bármiféle következtetést levonni, hogy megállapítsuk: kedvezőbb volt-e a máramarosi jobbágynak a készpénzfizetés, mint a természetbeni szolgáltatás. Egyet azonban kétségtelenül már most kijelenthetünk: a kincstári tisztviselők vezetése, állandó torzsalkodásaik, amelyekről máskor lesz szó, a jobbágyság lelkiségére, fegyelmére, feljebbvalóik iránti tiszteletérzetére hatott kedvezőtlenül. A távoli Erdélyből való irányítás már megismertette őket avval a rendszerrel, amikor a földesúr nem lakott birtokán, azonban akkor még volt valamelyes kapocs: hiszen az évről-évre Erdélyben való kaszálás-aratás bizonyos fokig változatosságot, az idegen földön a közös földesúrral való kapcsolat érzését ápolta. Mindez megszünt a kincstári gazdálkodással. A jobbágynak többé nem volt földesura, csak önkényes tisztviselője.

Bakács István János.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A VÁRADI KINCSTÁRI URADALOM JOBBÁGYSÁGA 1718-BAN.

A szatmári béke után Magyarország számára végre a regenerálódás és a belső építés évtizedei következtek el. Az elmult 200 esztendő alatt szinte nem is akadt az országnak olyan területe, amely meg ne szenvedte volna a török hódoltságnak és a felszabadító háborúknak pusztításait, vagy a Thököly és Rákóczi szabadságharc vérveszteségeit, vagy a megtizedelő pestis-veszedelmet. Ennyi megpróbáltatás után végre lélekzethez jutva, mindenekelőtt számba kellett vennie a magyarságnak országa visszszanyert földjét és megmaradt lakosságát. Különösen az újra meginduló gazdasági élet sürgette ezt a számbavételt; az 1720-ban elrendelt országos összeírást[1] évekkel megelőzték már az egyes uradalmak összeírásai, így a nagyváradi kincstári uradalom 1718. évi összeírása[2] is, amelyet a jószágot kezelő szepesi kamara végeztetett Erőss Gábor szatmári provizorral.

Bihar megye egyike volt azoknak a területeknek, amelyekre az összes megpróbáltatások a legsulyosabban ránehezedtek. Különösen Nagyvárad környékét pusztították el a vár uralmáért folytatott véres küzdelmek. Ennek megfelelő az összeírás-nyújtotta kép; kisebb-nagyobb területekről újra meg újra megismétlődő megjegyzés: régóta lakatlan pusztaság — praedium iam pridem desolatum —, illetőleg a Kőrösök árterületeihez tartozó nádas. Máshol meg nehéz határt vonni a pusztaságok és a 3—5 jobbágylakosú „falvak" között.

A nagykiterjedésű, 62 falut és 14 pusztát magában foglaló váradi uradalom a Nagy Alföld peremén, részben már a Réz-hegységben terül el. A Sebes Kőrös északi részén folyik keresztül, területét ennek déli mellékfolyói ágazzák be. Az 1718.-i összeírás a váradi uradalom

[1] Acsády Ignác: Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában. Statisztikai Közlemények XII. k.

[2] Conscriptio Dominii Varadiensis. Országos Levéltár, Urbaria et conscriptiones F. 17. N. 9.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

különálló részeként említi a pappmezei uradalmat, mert ezen is található egy régi várrom, mint birtokközéppont. A rom eredetileg állítólag kalugyer kolostor volt, — innen a Pappmező elnevezés, — utánuk a Bogdányi család emeletes várrá építtette át bástyákkal, vízárokkal, — most romokban áll a mellette épített templommal együtt. Ennek az uradalomnak régen pallosjoga is volt. A későbbi évek összeírásaiban már elmosódnak a váradi és a pappmezei uradalom közötti határok, de 1718-ban még a tulajdonképpeni váradi uradalom 15 falujával és 196 jobbágyával szemben, a pappmezeihez 47 falut és több, mint 900 jobbágyot számítanak. Idetartozik a 14 puszta is, amelyek közül nem egyből 10—12—25 jobbágytelek is kitelnék, mint Iklódból, Vatjonból, Peterdből, — sőt 50 sessiót kitevő is akad, mint Kis-Ugra. Sessiónként csak 16 holdat számítva, Kis-Ugra magában is 800 holdas pusztaság. A 62 faluban kb. 1100 jobbágyot említ a conscriptio, ami családjaikat hozzászámítva legalább 4—5.000 főnyi, tehát tekintélyes számú lakosságot jelent. Ez a 4—5.000 ember az országos viszonyoknak megfelelően nagy területen szétszórtan él. A falvak egyharmada törpe község, pl. 3 család van Dobrestben, Krecsanban, Esküllőben, 5 család van Kalotán, Topesten, Szelistyén, Szitányban, 6 Kigyiken, Ürgetegen, Pestcsőn, Kapocsányban stb. Átlagosak a 10—12—20 családból álló falvak, mint Zaránd, Szurdok, Sergés, Töltés, Cigányfalva, Cseszora, Szombatság, — ennél nagyobb falu kevés van, de akad azért, mint Mezőgyán 25, Drascsek 30, Fugyi 48, Homrok 58, Geszt 70, Csefa 83 és Ugra 108 családfővel. Nem mondja az összeírás, mi az oka annak a feltűnő jelenségnek, hogy Pocsaj 64 lakosa nem lakik a falu 80 sessiót kitevő területén, telkeit nem is használja, hanem valahová a falu határába költözött át.

Ilyen nagyszámú jobbágyságra terjed ki az 1718.-i összeírás, amelynek célja, hogy megállapítsa és felsorolja, melyek a nagyváradi kincstári uradalom jobbágyainak urbariális szolgáltatási kötelezettségei. A conscriptionak ebből a gazdasági jellegéből következik, hogy elsősorban a jobbágyok gazdasági életéről ad képet, de ezzel párhuzamosan másternészetű adatokat is nyújt pl. az uradalom allodiális földjeiről és jövedelmeiről, a jobbágyok költözéséről, nemzetiségi összetételéről, kategóriáiról, az igazságszolgáltatási methodusról.

Az uradalomnak az összeírás idején földesúri jövedelme főként a jobbágyszolgáltatásokból van; allodiális földje és szőllője nincsen sok és ami van is, nagyrészt elvadult, műveletlen terület. Ami művelhető, bérbe van adva, hogy legalább a kilencedet meghozza. A földesúr szokott jövedelmi forrásai:[8] mészárszék, malomjog, vámok, vásárok, — az

[8] Pfahler: Jus Georgicum Regni Hungariae. Keszthely, 1820.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

egy bormérést kivéve — itt semmi jövedelmet nem hoznak. Földesúri mészárszék csak Magyar-Csékén volt, de most már ott sincs, mert nincsen mészáros és mert nem vásárolják a húst.[4] A malmok használhatatlanok, düledezők, köveiket is ki kellene cserélni. Ezeket jó volna helyreállítani, mert szép jövedelmet hozhatnának — javasolja az összeírás. Az uradalom területén régente különféle vámokat szedtek, de ezek már megszüntek, csak Pocsajban jövedelmez még 50 rajnai forintot a vám, de régebben ez is 1000 frt-ot hozott. Vásárok is voltak a török időkben Ugrán, Cséfán, Magyar-Csékén, de ezek már régen megszüntek, még Váradon és Palotán sincsenek jövedelmet hozó vásárok. Hegyesen tartanak évente egyszer vásárt, de az semmi hasznot nem hajt, legfeljebb csak az urasági bormérés számára kedvező alkalom. Tehát sem a földesúr, sem a jobbágy terményeinek nincs piacuk, még ha többet termelnek is saját szükségleteiknél. Ez a piacnélküliség súlyos hátrány akár a dunántúli, akár a felvidéki uradalmakkal szemben, amelyek aránylag könnyen találhattak piacot a határokon innen is, túl is.[5]

Számbavehető jövedelmi forrás csak a bormérés, amely az országos gyakorlat szerint szent Györgytől szent Mihályig, néha új évtől szent Mihályig a földesúré, szent Mihálytól szent Györgyig a falué. Kivételek persze vannak: egyes falvaknak nincsenek szőllőik, ezekben egész éven át a földesúr borát mérik,[6] más falvak megváltják a kocsmajogot és saját borukat mérik az egész esztendőben. Földesúri jövedelemnek számít még az az évi 30 frt. is, amelyen a váradi Horváth Sámuel a 30 jobbágytelket kitevő Mészkerék pusztát bérli. Horváth állatokat legeltet ott, bár az olyan mocsaras terület, hogy az állat esős időben alig tud megmaradni rajta.

Az uradalom falvai különböző birtokosokról szálltak a kincstárra, gyakran úgy, hogy azokat birtokosaiktól előbb a törökök vették el,[7] Néhol — pl. Pocsajnál — a váradi püspökség vitatja is a birtokjogot. A falvak legnagyobb része Kornis és Zólyomi birtok volt, egyes falvakban az erdélyi fejedelem volt a földesúr, másokban a Ráday, Vér, Torma családok, néhánynál pedig már nem is emlékeznek a régi birtokosra.[8] Az eltérő múlt következménye a tradiciók változatossága. Több falu régeb-

[4] quia deest lanio nec emeretur caro.

[5] Jármay Edit: A regéczi uradalom üzeme a XVIII. század első felében. Budapest, 1930. 66. l. és köv. és Csapody Csaba: Az Eszterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. sz. első felében. Budapest, 1933. 39, 45, 48. és köv. l.

[6] vinum eis imponitur.

[7] ab his Turcae requisiverunt, deinceps ad Fiscum devoluta est.

[8] haec possessio erat principatus non recordatur cuius.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ben különféle — valószínűleg a közeli hajdúvárosok hatását is mutató[9] — nemesi jogokat és kiváltságokat élvezett, Erdély visszafoglalása óta azonban csak az egyes családok részére kiállított nemesi leveleket ismerték el. A nemesi jogok maradványa általában csak az a kiváltság, hogy az ilyen falvak pénzen váltják meg a robotot, így a 83 lakosú Cséfa évi 150 r. frt.-on, a 108 lakosú Ugra ugyanannyin, a 25 lakosú Mezőgyán 50 magyar frt.-on, a 70 lakosú Geszt 120 frt.-on. Fugyi faluban vannak néhányan, akik egytelkes nemesek voltak,[10] ezek loco laborum 30 frt.-ot fizetnek. Ezeken az összegeken természetesen csak a robot alól váltják meg magukat, a többi szolgáltatásokra ők is kötelesek.

A nemesi jogok más téren is éreztetik utóhatásukat: Mezőgyán lakosai pl. akik régen részt vettek a török elleni harcokban, 1 frt földadó lefizetése fejében szabadon költözhetnek.[11] Ez jelentékeny kiváltság, mert a szabad költözés ebben az időben országszerte szigorúan tilos[12] és Bihar megye külön is hozott 1711-ben költözési tilalmat. A szabad költözés országos eltiltását egyébként már ennek az egy uradalomnak viszonyai is megmagyarázzák, amennyiben híven szemléltetik, milyen nyugtalanul hullámzott a jobbágyság a szatmári békét követő években.[13] Alig van falu, amelyben szökött jobbágy ne akadna, néhol szinte megdöbbentő számmal. Néhány faluban a jövevények, advenák száma messze elmarad a szökött jobbágyoké mögött, ami természetesen elnéptelenedésre vezet. 2—3—5 fugitivus sok faluban van, Mezőgyánból 15-en szöktek meg, de a legvigasztalanabb képet Fekete Tó nyújtja, ahol a 8 megmaradt jobbággyal szemben 42 családjával együtt megszökött. Egy részük már 10, 16, 20 évvel ezelőtt ment el, de a legtöbb csak 4 éve, tehát 1714-ben. Elhagyott telkeiket bozót növi be.[14] Míg az erdélyi fejedelem volt a falu földesura, a lakosok csak a Várad és Erdély közötti posta közvetítésére voltak kötelezve. A kivándorlás egyik oka talán ennek a kiváltságos helyzetnek a megszűnése volt és elősegítette azt egy, a Bánffyakkal folytatott hosszadalmas birtokper is. A per mutatja, milyen nehéz helyzetben volt a jobbágy, ha nem jobbágyféllel állt szemben. Fekete Tó egy zálogba kapott kaszálóra kölcsönt adott a Bánffyaknak, de azok a kaszálót az íratokkal együtt erőszakkal visszafoglalták. A falu most hiába pereli őket, sem pénze nincs, sem kaszálója. Érdekes, hogy ebben a faluban is, a többiekben is majdnem minden esetben pontosan tudják,

[9] Dr. Györffy István: A feketekörösvölgyi magyarság települése. Bp. 1914.
[10] qui nobiles unius sessionis armis servientes erant.
[11] Dum migrare volunt, deposito terragio uno floreno liberi dimittuntur.
[12] 1715/101. articulus.
[13] Szekfű Gyula: Magyar történet VI. k. 182. l.
[14] Desertae sessiones praespecificatorum fugitivorum dumetis et arboribus excrevere.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

mikor és hová szökött a jobbágy. Sokan mennek Szatmár, Szabolcs és Békés megyébe, vagy Bihar megye más részeibe.

Első pillanatra különös, hogy a jobbágyok nagy része a szabadságharc befejezése, a békekötés után szökik meg — post revolutionem, post pacificationem, — amikor már régi telkén is nyugodtabb időket várhatott volna. A jelenséget megmagyarázza az 1715. évi 101. törvénycikk, amely eltiltja ugyan a szabad költözést, de ezzel párhuzamosan a földesuraknak is megtiltja, hogy újra követeljék a szabadságharc alatt másoktól már beszedett szolgáltatásokat és a még be nem szedetteknél is kiköti, hogy a földesúr azokat csak felerészben, úgy is csak részletekben szedheti be. A békekötés utáni tömeges szökéseknek tehát a még le nem csillapodott általános nyugtalanságon kívül az elmaradt szolgáltatások bekövetelése is okozója volt. Az elhagyott telkek vagy a desertae sessiones számát szaporították, vagy a többi jobbágyok osztották fel őket maguk között.

Amint a költözködési viszonyok az országos helyzetet tükrözik, olyan híven mutatja a jobbágyok nemzetiségi összetétele is az erdélyi részekbe történt nagyméretű oláh bevándorlást.[15] Az összeírás nem keresi, hogyan kerültek a jobbágyok az egyes falvakba, — az egy Pesterő falunál utal csak arra, hogy az új telepítés[16] — csak megállapítja tárgyilagosan, kik vannak ott; de ezeken a régebben erősen magyar területeken magábanvéve az is sokat mond, hogy csak a váradi uradalom területén ekkor már három oláh vajdaságot találunk, a pappmezei, sergési és töltési vajdaságot. A vajdasági szervezet arra is enged következtetni, hogy nem is lassan, egyenként szivárogtak be az oláhok, hanem egyszerre nagyobb csapatokban telepedtek be a török háborukban elpusztult magyarság és a vérengzéseiben önmagát felemésztő rácság üresen maradt helyére. A különböző évekből való urbariumok vizsgálatából a betelepedés időpontja is bizonyosan kitünnék. Az uradalom 62 falvának ekkor már alig $^1/_8$-a tiszta magyar. Egy későbbi, (1731) rendszerezőbb hajlamú összeírás már világosan elkülöníti a sík területen lakó magyar falvakat a vajdaságok oláh lakosaitól. Az 1718. évi összeírás ezeket még a pappmezei vajdaság falvaihoz sorolja, de a nevek — falu- és jobbágynevek — alapján könnyű a megkülönböztetés. A vajdaságok falvainak tipikus oláh neveivel: Tura Pasculj, Theodor Koszta, Elias Száva, Alexis Nyegro — szemben pl. a nagy Ugra falunak tiszta magyar lakosai vannak: Kis Péter, Szabó János, Decsi András, Szücs Pál stb. — A neveknél megfigyelhető az a furcsa szokás is, hogy egy embernek sokszor két neve van, pl. Laurentius Csorkos, alias Török Filep Flora, — Petrus Sturda, alias Rutzuly stb. Ta-

[15] Bunyitay Vincze: Bihar megye oláhjai és a vallásunio. Bp. 1892. 30 és köv. l.
[16] sint loca deserta et primo neoreducta.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

lán a zavaros közállapotok utórezgése ez a kétnevűség, amikor sűrűn használtak álneveket. A keresztnév váltogatásában pedig valószínűleg az az oláh babona nyilatkozik meg, amely szerint a súlyos beteg gyermeknek új nevet kell adni, hogy ne találjon rá a betegség. Sokan azután az úi nevet halálukig megtartották.

Az oláh vajdák ebben az uradalomban is gyakorolják közvetítő szerepüket, amelynek fejében maguk adómentességet élveznek: ők szedik be a jobbágyoktól a szolgáltatásokat és ők adják át a földesúri közegeknek. Ebben az uradalomban az oláhok egyéb urbariális szolgáltatásaik mellett bizonyos számú ökörrel is tartoznak a földesúrnak; a pappmezei vajdaság 40—50 ökörrel tartozik évente, a másik kettő kevesebbel. Az egyes falvakra azután a vajda rója ki, mennyi esik rájuk a vajdaság ökör adójából. — Gazdasági szerepén kívül a vajda alsóbbfokú bírósági forumnak is számít kisebb jelentőségű perekben. Az egyes vajdaságokban 12—12 esküdt áll a vajda mellett, — ezekkel vándorbíróságot tart a falvakban, a legtöbb faluban félévenként. Amelyik fél nem nyugszik meg az ítéletben, az úriszékhez felebbezhet, ott végleges döntést kap. Nagyobb jelentőségű perekben és bűnügyekben csak az úriszék illetékes. A földesúri jövedelmeket tartja szem előtt az az utasítás, hogy a jobbágyokat börtön- és halálbüntetés helyett inkább pénzbüntetéssel sujtsák. A 6 frt.-ig terjedő pénzbírságokat a vajda és az esküdtek kapják, az azon felülieket a földesúr. — A falu bíráját a legtöbb esetben megjelöli az összeírás, de hatásköréről nem mond semmit, valószínűleg a vajda alantasa a vajdaságok falvaiban.

Az uradalom jobbágyságában nemzetiségi megkülönböztetés nélkül falvanként három kategóriát találunk: a hereditariust, az advenát és az inquilinust. A hereditariust, az örökös jobbágyot tekinthetjük a falu régibb, állandó lakosságának az advenával, a jövevénnyel szemben, — az inquilinus pedig a zsellér, akinek nincsen telke és másnál dolgozik napszámban. Cséfa faluban az inquilinusok között is különbséget tesznek: külön rovatokba vezetik be az új és a régi zselléreket. Némelyik zsellérről csak annyit mondhat az összeírás: mendicat, koldul.

A jobbágyok adóalapot képező vagyonát a következő tételekben veszi számba az összeírás: ló, ökör, tehén, disznó, juh, kecske, méhkas, — telek, szöllő, kaszáló, szántóföld. Már ebből is kitűnik, hogy az uradalom jobbágysága kizárólag földműveléssel, esetleg még állattenyésztéssel foglalkozik. Amennyire az összeírásból megállapítható, a földet kétnyomásos rendszerben művelik, mert Homrok falunál külön felemlítik a háromnyomásos rendszer őszi vetését.[17] A falvak közelében levő puszta-

[17] in autumno inseminant et metent.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ságokat földközösségben használják, de egyébként már minden jobbágynak megvan a maga meghatározott számú földje és kaszálója.[18]

A termés falvanként nagyon különböző eredményeket mutat, ami a megművelés intenzitásán kívül a termőföldek különbözőségéből is következik. Összehasonlításokat nehéz tenni, mert a földek a különböző falvakban különböző nagyságúak valószínűleg, — mégis feltételezve egy nagyjában egységes területmértéket, a következő képet kapjuk: Sergésen 10 holdon 21 köböl búzát termelnek, tehát holdanként 2 köblöt, — Kigyiken 6 holdon 19 köblöt, tehát holdanként 3-at. A holdankénti 3 köböl általában a legjobb eredmény a homroki termés kivételével. Homrokon a háromnyomású rendszer által 42 holdon 238 köböl búza terem, tehát holdanként kb. 6 köböl. Átlagos a holdankénti 1—2 köböl, pl. Alsó Topán 7 holdon 12 köböl, Pesterőn 2 holdon 2 köböl, Gavaresten 5 holdon 5 köböl. De ennél sokkal rosszabb eredmények is vannak: Töltésen 10 holdon 7 $^1/_2$ köböl, Ősiben 34 holdon 20 köböl, Ürgetegen 19 holdon 12 köböl stb. Szokatlanul rossz az ugrai termés: 83 holdon 41 $^1/_2$ köböl, tehát holdanként $^1/_2$ köböl. A búzán kívül még zabot termelnek és a búzából is, zabból is kilencedet adnak. A tényleg bekövetelt mennyiség azonban mindíg több a kilencednél, pl. a mezőgyáni 138 köböl búza után 20 köblöt követelt az uradalom, vagy pénzben — a zabkilenceddel együtt — 50 magyar forintot; a cséfai 310 köböl után 40 köblöt, vagy pénzben 102 m. frt.-ot, a kimpányi 52 köböl után meg éppen 10 köblöt.

Az állatállománynál szembetűnő, mennyire a szarvasmarha a falvak legfontosabb háziállata. Van olyan falu is, (pl. Bucsun,) ahol egy ló sincsen, de 16 ökör és 26 tehén van. A 6 lakosú Pesterőn 2 ló, 6 ökör és 7 tehén van, a 13 lakosú Strahoson 6 ló, 23 ökör, 22 tehén, a 30 lakosú Drascsékon 9 ló, 48 ökör, 57 tehén. A jobb gazdáknak 3—4 ökrük, tehenük is van. Kaszálóik arányában tartanak állatokat a falvak. Legelőnek, kaszálónak szeretik felhasználni a szomszédos pusztaságokat, mint Mezőgyán Gyentét és Vatjont, Geszt Mátéházát és Attyast, a cséfaiak Bogyoszlót, az ugraiak Peterdet és Kis-Ugrát. A ló és az ökör az igásrobotban rója le földesúri adóját.

Sertést is elég nagy számban tartanak a falvak, mert a legtöbbnek van tölgyese, némelyiknek akkora, hogy termékeny évben 1.000 malac felhizlalására is elegendő. Szurdokon 17 gazda 35 sertést tart, Fancsikán 13 gazda 32-őt, Kalotán 5 gazda 19-et, Cséfán 83 gazda 390 et. A sertésadó a malactized, a decima porcorum, az ezen felülieket darabonként 24 dénáron váltják meg, ha makkon hízottak, 12 dénáron, ha gye-

[18] Tagányi Károly: A földközösség története Magyarországon. Magy. Gazdaságtört. Szemle 1894. 199. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

pen hízottak. Néhány falu ennek csak a felét fizeti: 12, illetőleg 6 dénárt. Ahol tölgyes van, ott a legtöbb helyen a gyepen hizlaltak után nem is fizetnek.

Juhot és kecskét kevés faluban tartanak, a legtöbb helyen a török idők óta nem tartják őket,[19] ami oláh-lakta vidéken elég feltűnő és arra utal, hogy már felhagytak a félnomád pásztorkodással. Ahol van juh és kecske, ott kilencedet adnak belőlük, a kilenceden felülieket pedig 7 5 dénáron váltják meg. — Némely faluban foglalkozik egy-két jobbágy méhészettel is, kasonként ezután is kilencedet adnak. Ugyancsak kilencedet adnak a hüvelyesekből is, ahol hüvelyest vagy főzelékfélét termelnek. Általában a kilenced a szolgáltatások mértéke, de az uradalom szívesen egyezik bele abba, hogy a kilencedet pénzen váltsák meg. A 15 lakosú Cigányfalva hüvelyes-kilenced fejében 15 rajnai forintot fizet, a 12 lakosú Kabolcspatak inséges évben 4 magyar frt.-t, jól termőben 12 r. frt.-t. Az ilyen átlag-összeg esetenként előnyösebb lehetett a kilencednél, mert gyakori az a megjegyzés, hogy a falu azelőtt pénzmegváltást fizetett, most azonban újra a nónára szorították őket.[20] — Kivétel Fekete Tó falu; ez nem tartozik terménykilenceddel, mert nagyon távolesik.

A jobbágyszolgáltatások alapja a telek és annak hányadosai; telekadóval, robottal a telek nagyságának arányában tartozik a jobbágy. Az örökös jobbágyoknak és az advenáknak rendszerint megvan a maguk egész, fél, harmad vagy negyed telke és néptelen falvakban a zselléreknek is jut egy-egy telekrész. A szökések miatt sok a meg nem művelt, elhagyott telek, — az is előfordul, hogy a jobbágy szegénysége vagy öregsége miatt nem képes többé telke megművelésére. Ebben az esetben köteles azt másnak átadni.[21] — Az egésztelkes jobbágy telke után 2 r. frt.-tal tartozik, a féltelkes 1 frt.-tal és így tovább. Az urbarium szerinti robot nagyon enyhe az országos állapotokhoz képest: egész telek után évi 12 nap, fél telek után 6 nap stb. Ez azonban csak az ideális norma, a legtöbbször szűkszavúan és őszintén megállapítja az összeírás, hogy ennyivel tartoznának, de dolgoznak, amint megparancsolják nekik.[22] Sok falu panaszkodik is a túlsok robot miatt és maga az összeíró provizor is javasolja, hogy könnyítsenek pl. a szentandrásiak robotján. A robot általában aszerint igás vagy kézi robot, amint a jobbágynak van, vagy nincs igás állata, de távolabb lakóktól pl. a kalotaiaktól, ürgetegiektől, pesterőiektől csak kézi robotot követelnek. A robotot pénzen megváltó

[19] oves et capras a tempore Turcico non habent.

[20] iam vero redacti sunt ad nonam.

[21] Hoc etiam observatur, si nimis decrepitus vel pauper fuerit, ita, ut post quantitatem possessionis laborare non poterit, comperta veritate resignat alteri sessionem.

[22] laborant, prout eis mandatur. — laborant pro libitu officialium.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

falvak nincsenek kitéve a túlzásba vitt követeléseknek, azért jelent ez kiváltságos helyzetet, mint láttuk a volt nemesi helyeknél, Cséfánál, Gesztnél, Mezőgyánnál. Pocsaj 64 lakosa a robotot a malactizeddel, mészárszékkel és borméréssel együtt 200 m. frt.-on váltja meg, az 54 lakosú Homrok ugyanezeket együtt 100 r. frt-on. Egészen kivételes Pappmező helyzete: 10 lakosa minden egyéb szolgáltatást egésztelkenként 5 r. frt.-on vált meg.

Az összeírás minden falunál külön hangsúlyozza, hogy más szolgáltatásokkal, pl. karácsonyi, szent Mihály- és szent György napi ajándékokkal nem tartoznak a jobbágyok,[23] bár a pappmezei dominiumban ezekre az alkalmakra régebben 25—25 dénárt adtak. — Ezek a tételek természetesen csak a földesúri jellegű szolgáltatásokat merítik ki, ezeken kívül állami adókat is fizetett a jobbágyság, köztük az 1715 óta súlyosan megnövekedett hadi adót. Egyetlen jövedelmi forrása ezzel szemben néhány faluban a félévi kocsmajog volt. A halászattal, piac hiányában, egyáltalában nem foglalkoznak, bár több falu mellett elfolyik a Kőrös, a Pecze patak, vagy más patakok, de nem halásznak bennük.[24] Lonkaszpré lakosai csak a kamarai tisztviselő szükségleteire fognak halakat, Töltés faluban pedig, ahol mégis halásznának a Réz hegység egy kis patakjában, a társbirtokos pusztítja ki a halakat. Néhány falunak tűzifa-erdeje is van, néhány pedig valamelyik közeli mocsárból nádat szokott kivágni. — Ipari foglalkozásnak egyetlen nyoma Magyar-Csékén van. Ennek a lakosai fazekasok. De ezek is földműveléssel foglalkoznak és a robotban is azt dolgozzák, amit éppen parancsolnak nekik.

A bevándorló oláhság kultúrális fokához képest magábanvéve az is nagy eredmény, hogy az uradalom oláh jobbágyai is már földműveléssel foglalkoznak, — de a váradi uradalmat más uradalmakkal összehasonlítva feltűnik a mezőgazdaság differenciáltabb ágainak teljes hiánya. Míg pl. az alsólendvai és a regéczi uradalomban virágzott a szőllőművelés és számbavehető jövedelmi forrás volt a tejtermékek adója,[25] a váradi uradalomban kevés és gyenge bort termelnek és a tejgazdálkodást nem is említik. A baromfitenyésztésnek sincsen semmi nyoma. — Egészbevéve az 1718. évi összeírás azt a képet nyújtja az uradalom nagyrészben oláh jobbágyságáról, hogy piac hiányában családonként, vagy legalább is falvanként fedezték nagyon szerény szükségleteiket extenzív földművelésük termékeiből és hogy emberséges kamarai tisztviselők keze alatt az országos viszonyokhoz képest elviselhető terhek nehezedtek rájuk.

Kónyi Mária.

[23] ceterae datiae plane nullae.

[24] ubi pisces capi possent, si piscatores essent.

[25] l. Jármay id. munka 40. és köv. l. és Csapody id. munka 46. és köv. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A COMMISSARIATUS PROVINCIALIS FELÁLLITÁSA MAGYARORSZÁGON 1723-BAN.

A magyar történetírás az újkori magyar kormányzás, közigazgatás, hivatalszervezet történetét még nem tisztázta. Az újkori magyar államélet alapjai még ismeretlenek. A kancellária, helytartótanács, kamara, megyék, különböző városok és községek szervezetének és államéleti szerepének ismerete nélkül a mult magyar életének egyetlen oldala sem lehet világos. Keservesen tapasztalja és panaszolja ezt a magyar mult minden kutatója. Segíteni eddig még nem segítettek. Pedig a külföldi példa ösztönözhetett volna. A mult század utolsó negyedétől kezdve egészen napjainkig jelentek és jelennek meg a különböző nemzetek történetirodalmában megfelelő tárgyú közlések és feldolgozások. Különböző iskolák alakultak, a módszer egyre tökéletesült. A hivataltörténet új történeti segédtudományt hivott életre, amely a hivatalok működésének emlékeivel, az aktákkal foglalkozik.[1] A mai magyar kutató már gazdag ismeretek birtokában, fejlett módszer segítségével foghat munkához. Világosan megállapithatja a külföldi hatásokat, de figyelmét nem kerülhetik el a különleges magyar helyzetből fakadt jellegzetességek sem. Ez a tanulmány a magyar hivatalszervezet ilyen külföldön is megtalálható, de a magyar viszonyoknak megfelelően módosult ágát, annak keletkezését óhajtja megvilágítani.

Az első kísérletek.

Magyarország a mohácsi vész óta állandó harcok színtere volt. A török kiűzése és a szatmári béke megkötése után pedig az állandó hadsereg eltartásának gondja szakadt az ország nyakába. A teher nem volt új. A Wesselényi Ferenc nádor nevéhez kapcsolódott főúri megmozdu-

[1] V. ö. Szilágyi Lóránd: A modern kormányzattörténet kialakulása. Századok, 1933. 291—307. ll. A legújabb módszerrel dolgozó hivataltörténet követésre méltó mintája Lothar Gross: D. Gesch. d. deut. Reichshofkanzlei v. 1559 b. 1806. Wien 1933.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

lás vérbefojtása óta az osztrák ház csapatai keresztül-kasul járták az országot. A felszabadító háború, Thököli és Rákóczi harcai alatt a helyzet csak rosszabbodott. A hadsereg az országgal szemben teljesen önkényesen járt el. Az országtól követelt szolgáltatásokat tetszése szerint vetette ki és hajtotta be. Az egyes ezredek ellátásával megbízott hadibiztosok a Bécsben felállított főhadibiztosságtól függtek, az országgal szemben elszámolással nem tartoztak. Rövidebb-hosszabb ideig tartó megbízatását valamennyi meggazdagodási lehetőségnek tekintette.[2] Ilyen gondozás mellett a katonaság kihágásain meg sem ütközhetünk.[2a]

A katonaság kihágásaival, a hadibiztosok visszaéléseivel minden egykorú Magyarországgal foglalkozó jelentésben, javaslatban találkozunk. Köztük olyanokban, amelyeknek elfogultságot senki sem vethetett szemükre. A török kiűzése utáni kor egyik virágkora volt hazánkban a reformtervezeteknek. Ezekben kisérletet tettek az ország és a katonaság viszonyának rendezésére is. Báró Aichpichl, aki 1689-ben a budai kamarai kezelőség helyzetéről számolt be, azt ajánlotta, hogy a hadibiztosság az ellátási egységeket, a porciókat a megyék meghallgatásával vesse ki, a kamarai hivatalszervezet segítségével hajtsa be.[3] A megyék segítségülhívása használható gondolat volt, a kamara azonban egyéb teendői mellett ezt a terhet nem vállalhatta. Sokkal jelentősebb az a megoldási kísérlet, amit az Einrichtungswerk szerzői terjesztettek elő.

1688-ban Magyarország közigazgatási, gazdasági, katonai, igazságügyi és egyházi berendezése ügyében két bizottság tárgyalt. A magyar bizottságnak a nádor, a bécsinek Kollonich Lipót esztergomi érsek volt az elnöke. A magyar bizottság munkájáról nem tudunk. A Kollonich-féle bizottság az Einrichtungswerket dolgozta ki.[4] Albizottsága a katonaság

[2] Az osztrák főhadibiztosi hivatalról 1650-ben szól először az osztrák udvari haditanács utasítása. A hadibiztosi intézmény régebbi eredetű. Az osztrák és porosz fejlődésben egyaránt a 17. sz. elején tűnik fel a hadibiztos, mint fejedelmi megbízott, akinek feladata az ezredek és ezredesek ellenőrzése volt. Ugyanis minden ezredes külön szerződés alapján állította ki ezredét. A harmincéves háború után az ezredek állandóan együttmaradtak, a hadibiztosi megbízás is állandó jellegű lett, központi hatóság alá került. A főhadibiztosság intézte a hadsereg ellátásával kapcsolatos ügyeket. L. erre Th. Fellner —H. Kretschmayr: D. öst. Zentralverwaltung. I./1. Wien 1907. 253. l. A porosz fejlődésre pedig S. Isaacsohn: Gesch. d. preuss. Beamtenthums. II. Berlin 1878. 161 skk. II. A hadibiztosok szerepe Magyarország történetében még feldolgozásra vár.

[2a] Az ország rendkívül súlyos és aránytalan megterhelésére a 17. sz. végén l. Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavívása 1686-ban; Bp. 1886. 136—145. ll.

[3] Th. Mayer: Verwaltungsreform in Ungarn n. d. Türkenzeit. Wien u. Leipzig 1911. 22. l. A török kiűzése után készült reformmunkákra Baranyai Béla sajtó alatt álló műve fog világosságot deríteni.

[4] Az 1688-i magyar bizottságra l. gróf Esterházy Imre levelét Sinzendorfhoz, 1722.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

vonulásánál előforduló bajok orvoslására elsősorban tekintélyesebb országos vagy megyei biztosok felállítását ajánlotta. Ezek a hadibiztosokkal egyetértve járjanak el. Feladatuk a lakosság védelme, a károsultak számára elégtételt hivatottak szerezni.[5] A javaslat nem részletezte a nagy általánosságban felvetett gondolatot. Fontos azonban, hogy először említette az 1723-ban felállított országos biztosokat.[5a]

Az országos biztosok megjelenése a porosz és osztrák katonai igazgatásban egybeesik a hadibiztosokéval. A hadibiztosok a fejedelem emberei, a hadsereget képviselik. Az országos biztosokat szintén a fejedelem nevezi ki, de az országot, tartományt, kerületet képviselik, annak birtokos nemességéből kerülnek ki, a lakosságot hivatottak védeni. Tehát rendi jellegű megbízottak, ami abban is kifejezésre jut, hogy egyes helyeken a rendek terjesztik őket megerősítésre az uralkodó elé. Nevezik őket tartományi vagy kerületi, olykor vonulási, sőt hadibiztosoknak is. A katonai igazgatásban szereplő országos biztosok az országos biztosok általánosabb körébe tartoznak, a hadibiztosok pedig a tisztán fejedelmi biztosok közé sorolhatók. Biztosokat ugyanis nemcsak a katonaság ügyeinek intézésénél alkalmaztak.

A biztosi intézmény közigazgatási szerepe a történetirodalomban eddig nem részesült jelentőségének megfelelő figyelemben. A következőkben Otto Hintze alapvető megállapításai nyomán ismertetem fejlődésének vázlatát.[6] Csirái a késő római császárkorba nyúlnak vissza. A Codex Justinianus és a Codex Theodosianus közvetítésével a pápaság vette át és fejlesztette tovább a jurisdictio delegata alakjában a 12. és 13. sz.-ban, amikor a pápai hatalom emelkedésének ideje egybeesett a római jog tanításának egyik virágkorával. A pápák bírói hatalmukat különböző esetekben más és más egyházi emberre ruházták át. Ugyanezt a gyakorlatot ugyanebben az időben átvette a császári udvar, a 14. és 15. sz. folyamán azután a többi európai uralkodó, köztük a magyar király is. A biztos neve a kánonjogban még delegatus. A commissarius név keletkezésének idejét nem ismerjük. A 15. sz.-ban azonban már ez az elnevezés az általános. A megbízás (commissio) azután nem szorítkozott a bírói hatáskörre, hanem más területre is átterjedt. Az uralkodói biztosok mellett megjelentek az országos biztosok. Az intézmény el-

l. 19. Esterházy szerint Krappf József dolgozott legtöbbet az Einrichtungswerken. Bécsi áll lt. Ung. Fasc. 201.

[5] Th. Mayer i. m. közli az Einrichtungswerk kivonatát. L. ennek katonai részét.

[5a] Országos biztosok első nyoma Magyarországon a 16. sz.-ban tünik fel, amikor az országgyűlés az adó behajtására ú. n. kincstárosokat választ.

[6] O. Hintze: D. Commisarius u. seine Bedeutung i. d. allg. Verwaltungsgesch. K. Zeumer-emlékkönyv. Weimar 1910. 493—528. ll.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

méletének első megfogalmazója a 16. sz.-ban Bodinus volt. Az officium és a commissio szembeállításával világította meg az utóbbi jellegét. Az officium állandó, meghatározott jogi alapokon nyugvó hivatal. A commissio időreszóló, esetenkint változó természetű megbízás.[7] A commissioból, ha a megbizás állandó, officium, a megbízottból hivatalnok válik. A biztosi intézmény azért nem hal ki, mert mindig van a fejedelmi udvarban rendkivüli elintézni való. Ennek megfelelően kisérhetjük nyomon az intézmény alakulását, egészen napjainkig. Jellemző a commissariusra, hogy fejedelmi eredetének megfelelően mindig a fejedelmi hatalmat szolgálja. Vonatkozik ez az országos biztosokra is. Sorsuk egész Európában az volt, hogy fejedelmi hivatalnokok lettek. Hogy ez az átalakulás mikor történt, a fejedelmi hatalom erősödésétől függött. Franciaországban a 16. sz.-ban, amikor Bodinus művét irta, már nem voltak országos biztosok. Angliában a békebirák intézményében a helyi önkormányzatot alakították ki. Hannoverben még a 19. sz.-ban is szerepeltek.

A katonai megbízatású hadibiztosok a 16. sz. második felében tünnek fel Franciaországban, mint királyi intendansok a zsoldos ezredek mellett. A 17. sz. elején a porosz és az osztrák fejlődésben is megjelennek. Nevük commissarius, különféle összetételben. Feladatuk az ezredek ellenőrzése. Kapcsolatban velük kezdenek működni az országos biztosok. Hivatásuk a hadsereg és az ország viszonyának ápolása, rendszerint kezelik a hadiadót is. Amikor a hadsereg állandóvá alakul, a hadibiztosok is állandó hivatalnokok lesznek. Az országos biztosok hatásköre átszáll rájuk. Az országos biztosok a 18. sz. közepére ebben a két országban eltünnek. A porosz állam hivatalszervezete a hadibiztosi intézményen épül fel, igy nyer minden más európai államtól eltérő katonai vonásokat. A többi európai államban a hadibiztosok nem lépik át a katonai ügyek határvonalát.[8]

Amikor az Einrichtungswerk országos vagy megyei biztosokban látta a magyar katonai bajok orvosszerét, német területen általánosan bevált eszköz alkalmazását ajánlotta. A gondolat visszhangra talált Magyarországon, de a rendi gondolkodásnak megfelelő változatban. A rendi sérelmek között állandóan szerepelt a katonaság idegen vezetése. Magyar

[7] L officier est la personne publique qui a charge ordinaire limitee par edit. Commissaire est la personne publique qui a charge extraordinaire limitee par simple commission. Idézi Bodinus 1577-i kiadásából Hintze i. m. 506. l.

[8] L. ezekre, különösen a porosz állam katonai eredetű felépítésére Isaacsohn i. m. II. 158—197. II. III. Berlin 1884. 59—108. II. G. Schmoller: Acta Borussica I. Bd. D. Behördenorg. Berlin 1894. Einl. 40—41, 94—104. II. U. a.; Umrisse u. Untersuchungen, Leipzig 1895. D. deut. Beamtenstaat v. 16. b. 181. Jh. 298. skk. II. Bővebb irodalom az idézett munkákban.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

katonai vezetést kívántak a rendek. Ennek megfelelően a katonaság ellátását is magyar hadibiztosok kezében szerették volna látni. A 13 északkeleti megye követsége 1696-ban Bécsben ilyen értelemben terjesztette elő óhaját gróf Bercsényi Miklós vezetése alatt. A magyar főbiztos vagy szállásmester alá kívánta az albiztosokat rendelni. Ez az intézmény egyesítette volna magában a nyugati hadi- és országos biztosok hatáskörét. Katonai ügyekben katonák és lakosok egyaránt illetékessége alá tartoztak volna. Rendi és magyar szempontból ez a megoldás lett volna a legmegfelelőbb. Az udvar azonban nem bocsáthatta ki kezéből az akkor még tisztán császári hadsereg élelmezésének intézését. Országos biztosok felállításához azonban elvben ismét hozzájárult. A felállításra 1696 novemberében került sor. A Pozsonyban összegyűlt rendek felirat alakjában ismételték meg kérésüket. A kérést a titkos tanács tárgyalta, döntését a magyar kancellária nov. 10-én továbbította. Az örökös tartományok szolgáltak mintául. Supremus commissarius provincialis lett a biztos címe a rendek által ajánlott generalis commissarius helyett. A kinevezés jogát, szintén az örökös tartományok mintájára, a király a maga számára tartotta fenn, a megokolás szerint azért, hogy a biztosok tekintélye nagyobb legyen. A tényleges ok a fejedelmi befolyás biztosítása volt. A rendek 9 személyt terjesztettek elő, ezek közül választott ki hármat az uralkodó. Tehát a rendek befolyása is érvényesült, ami az uralkodó és a rendek közötti akkori tényleges erőviszonynak megfelelt. Az országot három részre osztották, követve a török korszak alatt kialakult felosztást. A dunamelléki megyékben, az érsekújvári és bányavárosi kapitányság volt területén gróf Pálffy Miklós pozsonyi főispán lett országos főbiztos. Mivel a kinevezést nem fogadta el, gróf Zichy Ádám töltötte be helyét. A felsőmagyarországi és tiszai megyékben gróf Bercsényi Miklós ungi főispán, az alsómagyarországi, dunántúli területen gróf Nádasdy Ferenc kapta a megbízást. Fizetésük az országot terhelte. A rendek 3—3000 f.-ban állapították meg és a megfelelő országrészre vetették ki. Részletes utasítást az országos biztosok nem kaptak. A kinevező királyi rendelet királyi és országos eredetüknek megfelelően a királyi szolgálat és a közjó ápolását kötötte lelkükre, egyebekben a katonai szabályzat útmutatására hivatkozott. Ez azt mutatja, hogy az új hivatalt csak ideiglenesnek szánták Bécsben. A rendi gyűlés sem adott útmutatást. Bercsényi székhelyéül Tokajt jelölte ki, de Bercsényi azt áttette Eperjesre, ahol a hadibiztos lakott. Teljesen függetlenül kezdte meg hivataloskodását. Fizetését megyéivel 6000 f.-ra emeltette. Pénztárost, számvevőt, könyvelőt, magyar-latin és német titkárt, több albiztost vett maga mellé. Hivatala évi 12.600 f.-ba került volna. Egyedül Abaúj-vármegye mert a hatalmas főúr ellen a nagy teher miatt szót emelni. A magyar kancellária sem látta indokoltnak a

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

költséges személyzetet. Szemére is hányta Bercsényinek, hogy inkább nézi saját hasznát, mint az ország helyzetét. Az a néhány hónap, amit Bercsényi hivatalában töltött, az eperjesi hadibiztossal folytatott állandó viszálykodásban telt el. A lakosság védelmére így nem maradhatott idő. A másik két biztos működését nem ismerjük. Nem valószínű, hogy a Bercsényiéhez hasonló önkénnyel jártak el, de eredményt 5 hónap alatt ők sem mutathattak fel. A Rákóczi ideje alatt bekövetkezett harcok az intézmény halálát jelentették. 1697 májusában már nem működött.[9]

Az első kisérlet magyar országos biztosok szervezésére nem járt sikerrel. Ennek okát nemcsak a Rákóczi-harcokban láthatjuk, bár ezeknek döntő hatását tagadnunk nem lehet. Sem a bécsi udvar, sem a magyar rendek nem dolgozták ki a biztosok utasítását. Egyik fél sem tudta az új intézményt a maga hatása alá vonni. A biztosok minden megkötés és ellenőrzés nélkül kezdhették meg működésüket. Ez a működés nem volt egyszerű. A biztosra igen széles feladatkör várt. Az ország egyharmada túl nagy terület volt egy biztos számára. Ezen a nehézségen az sem segíthetett, ha albiztosokat alkalmazott, amint azt Bercsényi tette. A vonuló és elszállásolt katonaság a lakossággal a legkülönbözőbb viszonyba került. A felmerült rengeteg ügyet 3 biztos nem intézhette el. Még albiztosokkal, titkárokkal, pénztárosokkal, számvevőkkel és könyvelőkkel sem. Ez csak úgy lett volna lehetséges, ha a biztosok viszonyát a hadibiztosokhoz, a megyékhez, a városokhoz szabályozták volna. Ha a biztosokat számadásra kötelezték volna, egyszóval, ha hivatalnokokat láttak volna bennük, nem pedig nagyurakat s ha ők is hivatalnokok módjára jártak volna el. De a megkötöttség hiánya, származásuk, stb. azt eredményezte, hogy a középkori korlátlan hatalmú országnagyok szerepét kezdték játszani. Bercsényi példája legalább ezt mutatja. A hadibiztosokkal, parancsnokokkal állandó viszályba került, azokat magánál rangban alacsonyabbnak tartotta. Azok viszont a győzelmes harcok öntudatában a fegyverrel visszaszerzett ország igazi urainak érezték magukat. A megértő együttműködés elé az ő részükről is leküzdhetetlen akadályok tornyosultak. Rákóczi harcainak kellett eljönniök, hogy mindkét fél ráeszméljen az együttműködés feltétlen szükségére.

Addig tovább készültek a Magyarország új berendezésével foglalkozó tervek. Közülük Pattachich Baltazár 1700 körül keletkezett projektuma

[9] Az első magyar országos biztosi hivatal felállítására l. Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család, I—III. Bp. 1885—92. II. 121—170. II. Thaly Bercsényi működését nem mint hivatalnokét ítéli meg.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

érdemli meg figyelmünket.[10] Pattachich magyar kancelláriai tanácsos volt, munkáját az udvarnak is bemutatták s amikor 1722-ben a tárgyalások a döntés felé haladtak, a Magyarország sorsát intéző férfiak ismerték gondolatait. Pattachich rendszeresen szervezett közigazgatást dolgozott ki Magyarország számára. Számolt a kor követelményeivel, elismerte az uralkodó jogait, de vigyázott arra is, hogy a magyar törvényekkel ellentétbe ne kerüljön. Az országban tartózkodó katonaság ügyeinek intézését az ország közigazgatása számára tartotta fenn, a tisztán katonai ügyeket véve csak ki. A hadiadó kérdését összekapcsolta a katonaellátás kérdésével, mivel a hadiadó rendeltetése a törvények szerint a katonaság ellátása volt. A régi magyar kincstartói, thesaurariusi címet adta a közigazgatáshoz kapcsolt katonai ügyek legfőbb irányítójának. Elgondolásában a kincstartó tagja volt az ország élére állított legfőbb közigazgatási hatóságnak, a magyar királyi belső tanácsnak, ennek irányítása és ellenőrzése alatt állott. A katonai és az adóval kapcsolatos ügyeken kívül a gazdasági ügyek is teendői közé tartoztak. Az adóügy intézésére 3 adószedő perceptor állott rendelkezésére, a katonaügy intézésére pedig 3 főbiztos. Az országot Pattachich is 3 kerületre osztotta, ennyiben tehát ragaszkodott az 1696.-i kísérlethez. A biztosokat azonban sokkal szűkebb korlátok közé szorította. A kerület adószedőjével és a hadibiztossal egyetértve kellett eljárniok, a kincstárnok és a katonai szabályzat utasítása szerint. A katonaság ellátásáról gondoskodtak. Az adószedők útján az ellátást beszámíttatták a hadiadóba. A hadibiztosok útján elégtételt szereztek a katonai kihágásokért. Az ország fizette őket. Ennek megállapítására, bővebb utasításra a tervezet megvalósításakor került volna a sor. A kincstartót a tanáccsal együtt a király nevezte ki, a biztosok megbízatásáról nincs említés, valószínűleg a kincstartó emberei lettek volna.[11]

Pattachich tervezetének az a jelentősége, hogy felismerte a biztosi ügyek (commissariatica) kapcsolatát a közigazgatással, a kincstartót és a biztosokat a közigazgatás szervezetébe állította. A rendek törvénytiszteletét nem sértette, egyben azonban a kor követelményeinek megfelelő hivatalszervezetet épített fel, számolt az élettel is. A megvalósulás ideje azonban még nem érkezett el. Ország és uralkodója között még folyt a harc. A szatmári béke azután ismét időszerűvé tette az ország berendezésének kérdését, amihez Pattachich javaslata óta az országos biztosok felállítása is tartozott. Az 1712/15. évi országgyűlés törvénybeiktatta az állandó katonaságot és az állandó hadiadót. A biztosi ügyeket ez még

[10] A projektum keletkezési idejét Kónyi Mária állapította meg: Az 1715—22. évi rendszeres bizottság javaslatai. A Bécsi M. Tört. Int. Évk. 1932. 141. l.

[11] Pattachich tervezetét l. Ung. F. 200.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

égetőbbekké tette. Megoldásukat már ez az országgyűlés megkísérelte, erősen rendi szellemben. Külön magyar haditanácsot, hadibiztost és albiztosokat kivánt. A kinevezés jogát az uralkodótól nem vitatta, egyebekben részletekbe nem bocsátkozott.[12] A kérdés azután az 1722/23. évi országgyűlésen dőlt el.

Az 1722—23. évi országgyűlés tárgyalásai.

Ez az országgyűlés a magyar nemzet újkori történetében igen ritka szerencsés körülmények között folyt le. Az uralkodó a nőági örökösödés felajánlását várta a nemzettől, aminek fejében hajlandó volt a nemzet kívánságait méltányolni. A bécsi udvar tagjai közül azok, akik a magyar ügyeket intézték, nem voltak rosszindulatúak. A nemzetnek pedig olyan vezetői voltak, akik a törvényekben biztosított függetlenség megőrzésével a korszerű közigazgatási reformokat kidolgozták és az életbe átültették.

Amikor az országos biztosi intézmény sorsát nézzük, tekintettel kell lennünk arra, hogy ez a kérdés szorosan egybekapcsolódott az ország teljes átszervezésének kérdésével. Azok a férfiak döntöttek itt is, akik az országgyűlést irányították, uralkodó és rendek részéről egyaránt. A nőági örökösödés törvénybeiktatása mellett az országgyűlés legnagyobb eredménye a magyar királyi helytartótanács felállítása volt. Ennek keretében létesült az országos biztosi hivatal. Az országgyűlés lefolyása, a helytartótanács felállítása, sajnos még felderítetlen részei a magyar történetnek. A következőkben csak annyira érintjük mindkettőt, amennyiben azt tárgyunk okvetlenül megkívánja.

Az országgyűlés tárgyalási anyagát nagy részében az a rendszeres bizottság készítette elő, amelyet Csáky Imre gróf kalocsai érsek elnöklete alatt az előző országgyűlés küldött ki.[13] A bizottság tagjainak számát az uralkodó a munka gyorsítása és a költségek csökkentése végett leszállította. 1722 ápr. 13-án a következő férfiak kezdték meg a tanácskozásokat: gróf Csáky Imre, gróf Koháry István, gróf Nádasdy Tamás, gróf Károlyi Sándor, gróf Esterházy Ferenc és Gáspár, báró Sándor Albert, Kiss János, Nagy István, Szluha Ferenc, Paluska György, Szirmay András, Ráday Pál, Skaricza Pál, Kochlach Lipót. A királyt gróf Erdődy Ádám nyitrai püspök, Mannagetta János György udvari tanácsos, Jeszenszky István (Krappf József helyettese) és Prileszky Pál képviselte.[14] Mindjárt az első

[12] Gróf Csáky Imre kalocsai érsek bizottságának és az alsótáblának a javaslatát l. u. o.

[13] A bizottság szerepére nézve Kónyi eredményeire támaszkodhattam. Át kellett néznem azonban a bécsi levéltári anyagot is, mert Kónyi az országos biztosi hivatal kérdésével, ami a tárgyalásoknak csak kis részét jelentette, nem foglalkozott.

[14] Kónyi nem említi, hogy a tagok számát az uralkodó csökkentette.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ülésen albizottság alakult: Károlyi, Esterházy Ferenc, Paluska, Szirmay, Prileszky, Ráday, Skaricza. Ez az albizottság készítette el a tárgyalás tervezetét, az ú. n. projectum ideae-t. A tárgyalást másik két albizottság végezte. A közigazgatási ügyekben Esterházy Ferenc, Kiss, Nagy, Szirmay, Prileszky, Skaricza. A gazdasági és katonai ügyekben Károlyi, Esterházy Gáspár, Sándor, Szluha, Ráday, Paluska, Kochlach. Az országos biztosokról mind a két albizottság tárgyalt, mivel a kérdésnek közigazgatási és katonai, sőt gazdasági vonatkozásai is voltak. E férfiak képviselték az országot. Az országgyűlésen is döntő befolyásuk volt. Az országgyűlés ugyan külön bizottsággal vizsgáltatta felül a rendszeres bizottság munkálatát, de ez csak formaság volt. A munka legjelentősebb részét Kónyi Mária megállapítása szerint Károlyi és Prileszky végezték. Károlyi naponkint tárgyalt a másik bizottság elnökével, valamint Mannagettával. Károlyi és Prileszky döntő szerepét a rendi álláspont megfogalmazásánál az országos biztosok kérdésében is elfogadhatjuk, bár Károlyi naplóján kívül adatunk erre nincsen. Mannagetta Károlyin kívül csak Esterházy Ferencet emeli ki, de Esterházy inkább a gazdasági kérdések szakembere volt, a helytartótanácsban később a gazdasági bizottság vezetője lett. Mannagetta már az udvar álláspontját képviselte.

A bécsi udvar magyar politikájával III. Károly korában részletes, az egyes személyek szerepét megvilágító tanulmány eddig nem foglalkozott. Tárgyunkkal kapcsolatban szükséges erre is kitérnünk. A legfőbb udvari hatóság ebben a korszakban a minisztertanács (conferentia ministerialis) volt. Ez tárgyalta az udvari hatóságok hatáskörét meghaladó magyar ügyeket is, elsősorban az országgyűlésekkel kapcsolatos kérdéseket. Az országos biztosok kérdésében is véleménye alapján döntött az uralkodó, akinek személyes állásfoglalása a legritkább esetben tért el tanácsadó testületétől. A minisztertanács összetétele változó jellegű volt, a tárgy természetétől függött. Elnöke Savoyai Eugén volt, tagjai az udvari hivatalok vezetői és az egyes kérdések szakemberei közül kerültek ki. A magyar ügyeket rendszerint a m. kir. udv. kancellária terjesztette elő véleményével együtt. Ilyenkor a kancellár, alkancellár, néhány tanácsos is ott volt az ülésen. A két érsekkel, nádorral, országbíróval, bánnal szintén találkozunk. Ezek valamennyien hivatalukat képviselték. Voltak azonban az udvarnak a magyar ügyekben külön tanácsadói is. Ezek szintén résztvettek a minisztertanács ülésén. A bizalmasabb üléseken pedig csak ezek, vagy ezek közül valamelyik jelenhetett meg a miniszterek körében. A miniszterek közül gróf Sinzendorf kezében futottak össze a magyar ügyek szálai. Az uralkodót állandóan személyesen tájékoztatta. Ez azonban nem azt jelentette, hogy kezdeményezésre is hajlott. Tárgyunkkal kapcsolatban ezt határozottan állíthatjuk róla is, valamint az or-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

szággyűlésen királyi biztosi szerepben megjelent Starhemberg és Kinsky grófokról is. Megállapításunk általános érvényét is bátran vallhatjuk. Az országgyűléssel kapcsolatban nyoma kellett volna maradjon, ha valamilyen gondolat bennük fogamzott volna meg. Nagyurak voltak, nem hivatalnokok. Arra, hogy külön tanulmányozzák a magyar helyzetet, nem is gondoltak. Pedig már nem messze volt az idő, amikor utódaik: herceg Kaunitz, gróf Blümegen, Borié és Stupán bárók hosszú éjszakákon át forgatták a corpus iurist. A porosz—osztrák háborúnak kellett rávezetnie az udvart, hogy a monarchia hatalma csak Magyarországon alapulhat. 1723-ban még csak abroncsolták a monarchiát, azt is csak külsőleg. Ez az abroncs III. Károly halálakor az első zökkenőn majdnem darabokra töredezett. Azután kezdették csak a belső forrasztást. Hogy hogyan, az ma még a levéltárak titka, hogy milyen eredménnyel, azt már megmutatta az idő. — A mozgató rugókat Sinzendorf tanácsadói körében találjuk meg. A rendszeres bizottság ülésein gróf Erdődi Ádám nyitrai püspök volt az egyik királyi megbízott. Innen is, az országgyűlésről is rendszeresen tudósított. Neki is megvolt az udvarnál a maga embere, aki titkos értesítésekkel látta el. Használható eszköz volt a rendi tárgyalások befolyásolására, de nem a nagy célkitűzők közül való.

Összetettebb egyéniség gróf Esterházy Imre. Szerepének fontosságát mutatja pályájának íve is. 1722-ben zágrábi püspök. Szerény jövedelmét ekkor még az udvar egészíti ki rangjának és tanácsainak megfelelő mértékben. 1723 után gyors iramban éri el a legmagasabb polcokat. Veszprémi püspök, kancellár, esztergomi érsek lesz az udvar legmegbízhatóbb magyarjából. Az országgyűlés ülésezése idején az udvarban tartózkodott. Leveleiben, névtelen véleményeiben irányította Sinzendorfot és a miniszteri tanácsot. Személyes érintkezés közben szintén módot talált erre. Államelmélete tökéletesen fedte az udvarét. Kitűnik ez abból az utasításterveze tből, amit a Pozsonyba utazó királyi biztosok számára készített. Legfontosabb feladatuknak a királyi hatalom sértetlenségének megőrzését jelölte ki. A fejedelmi hatalom forrása Isten és a természet, nem pedig az emberek. Törvények és tanácsok csak irányíthatják, de nem kényszeríthetik. A régi törvények lényegét nem a szavakban kell keresni. Régi és új törvényeknél, minden tanácsnál és tettnél az ésszerűség és a célszerűség kell hogy döntsön. A cél pedig a közösség javának munkálása. Minden újítás csak akkor jogosult, ha mellette szól az ésszerűség és a célszerűség, ha a fejedelmi hatalom sérelme nélkül használ a lakosságnak.[15] A 18. sz. egész állambölcselete benne van dióhéjban Esterházy

[15] Esterházy tervezete annyira jellemző, hogy első 3 pontját érdemesnek tartjuk a közlésre: Primo ante omnia supremam principis authoritatem summe admodum observa-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

szavaiban. Nem alkotmányt emleget, nem jogokat és kiváltságokat. Suprema principis authoritas, ratio, practicabilitas, boni publici utilitas; ritkán hangoztatta ezeket a fogalmakat magyar ember. Esterházy volt talán az első. Befolyásának és emelkedésének itt volt a forrása. Magyarország új közigazgatása ezeken az elveken épült fel. A helytartótanács, az országos biztosok létesítésénél ez volt a döntő szempont. Esterházyval ismételten találkozunk, amint a rendi felterjesztéseket e szerint mérlegelte.

Ezen az alapon tárgyalt és készített javaslatokat Sinzendorf jobbkeze, az 1723-as reformok tárgyalásának mozgató lelke, csiráinak fáradhatatlan öntözője: Mannagetta János György. Ott volt a rendszeres bizottság, az országgyűlés teljes és bizottsági ülésein, tagja volt minden magyar kérdéssel foglalkozó vegyes bizottságnak Bécsben és Pozsonyban egyaránt. Előterjesztett a minisztertanácsban, Sinzendorfot írásban és szóban döntően irányította. Befolyását és hatását Esterházyénál is nagyobbnak kell tartanunk. Az országgyűlés lezajlása után is ő fogalmazta a magyar kancellária felterjesztéseire a királyi döntéseket. A királyi szolgálat szabta meg működését. Rosszindulat a magyarsággal szemben nem vezette, bár bizalma iránta nem volt.

Az országos biztosok felállításánál közigazgatási vonatkozásban a magyar kancellária, gazdasági tekintetben a bécsi udvari kamara, katonai részeknél az udvari haditanács és a főhadibiztosság véleményét is meghallgatták. A kancellária ajánlotta a kinevezett biztosokat. Ezenkívül formai kérdésekben volt szerepe. A törvénykönyv és a helytartótanácsi utasítás megfelelő részeit fogalmazta. Sigray József végezte ezt a munkát, a fogalmazásnál Száraz György és Mesko Ádám voltak Esterházy és Mannagetta segítségére. A haditanácsot Öttl referendarius, a főhadbiztosságot Nesselrod főhadibiztos, a kamarát Zuana kamarai tanácsos képvi-

bunt, neque eidem in ullo praeiudicari aut illam quoquomodo in legitima potestate sua aut gubernio restringi patientur. Potestas siquidem haec a deo et natura non popularibus principi ingenita legibus quidem aut consiliis dirigi potest, invita vero cogi aut coarctar neutiquam debet.

Secundo veterum legum, quae alioquin per novellas correcturae subiciuntur, aut aliorum quorumcunque statutorum, si quae allegabuntur, soli verborum cortici inhaerendum non est. Verum attendenda veluti anima atque medulla ipsa ratio prudentiaeque dictamen ac rerum practicabilitas, boni demum publici qua absoluta quave respectiva utilitas. Hic quippe princeps finis est effectuandarum veterum, aut de novo instruendarum legum.

Tertio quoniam de extremo transivisse in extremum naturae admodum sit violentum atque periculosum, eapropter attente sedulique invigilabunt, ne ab ordinario gubernandi modo, quantum fieri poterit, nimium quantum exorbitent novellae adinventiones, eaque sola consentiant innovanda, quae ratione ac practicaabilitate dirigente citra praeiudicium salutis publicae regiaeque authoritatis iustum regnicolis possint afferre solamen.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

selte. Ha még Sinzendorf bizalmasai közül Schicket és az öreg Krappfot is megemlítjük, felsoroltuk azokat, akik az új hivatalt létrehozták. Utóbbi kettő szerepére azonban az országos biztosokkal kapcsolatban nincsen adatunk.

Ha a tárgyalások menetét nézzük, amelyek során a hivatal életrekelt, a korszakot jellemző kompromisszumot állapíthatjuk meg uralkodó és rendek között. Abban kezdettől fogva egyetértett mindkét fél, hogy a katonaság és a lakosság viszonyát szabályozni kell, hogy erre a célra országos biztosok felállítása a legmegfelelőbb eszköz. Az országos biztosok hatásköréről folytak a viták. A rendek ezt minél tágabbra akarták szabni, az udvar viszont lehető szűkítésére törekedett. A tárgyalások folyamán mindkét fél engedett eredeti elgondolásából.

A rendek sokáig ragaszkodtak ahhoz a gondolathoz, amivel Pattachich tervezetében találkoztunk. Eszerint az országos biztosok a katonaság ellátását intézték, s a hadiadó hováfordításáról is rendelkeztek volna. Ennek a gondolatnak az alapja, amint láttuk, az volt, hogy a hadiadóval az uralkodó nem rendelkezik szabadon, azt az ország védelmére köteles fordítani. A rendek Pattachich tervétől csak annyiban tértek el, hogy nem a kincstárnokot, hanem a helytartótanács egyik tanácsosát ajánlották az országos biztosi hivatal igazgatójául. Hangoztatták, hogy a 4 biztos magyar legyen. Az adókezelésre mindegyik biztos mellett legyen pénztáros. Pattachichnál ezek perceptor néven a biztosoktól független hivatalnokok voltak. Számadással a hivatal a helytartótanácsnak tartozott volna. 1722. máj. 7-i felterjesztésükhöz már a biztosok számára kidolgozott utasítást is mellékeltek a rendek.[16] A királyi előterjesztésekre adott válaszukban pedig, júl. 12-én, a biztosok és pénztárosok kinevezését a helytartótanács számára tartották fenn. Ugyanis a helytartótanács alhivatalnokait tekintették bennük. A helytartótanácsban pedig a nádor örökösét, aki familiarisai közül választhatta maga mellé, akire méltóságában szüksége volt. Ez a rendi felirat részletesen kifejtette, hogy az országos biztosi hivatal feladata minden katonai célra adott országos szolgáltatás kezelése.[17] Az ország hadi szolgáltatásait csak katonai célokra fordítsák. E kettős cél érdekében a biztosi hivatalnak tudnia kell, mennyi a hadiadó, hogy csak az annak megfelelő számú katonaságot engedje az ország területére. Ismernie kell, hogy minden megye és város mennyivel tartozik. Eszerint helyezi el a katonaságot a megyéknél és a városoknál. Gondoskodik róla, hogy ezek lehetőség szerint a területükön állomásozó

[16] Ung. F. 200.

[17] Commissariatus regni provincialis officium esse existimatur, ut per eundem universarum subsidialium contributionum ad quascunque militares necessitates praestandarum ratio et cura habeatur. Ung. F. 201.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

katonaságot élelmezzék és fizessék. Ilyen értelemben ad megbízást a katonaság fizetésére a pénztárosoknak, akik a hadiadót a törvényhatóságoktól átveszik. Gondoskodik róla, hogy a természetbeni szolgáltatásokat piaci áron számítsák be, hogy a katonai kihágásokért is kártérítés járjon. Kiadások és bevételek felett rendelkezik. Katonaság, pénztárosok, megyék és városok között elszámolásokat végez. Tekintélyének biztosítására ajánlották a rendek, hogy megsértése a katonaság részéről tisztségvesztéssel járjon. A hivatal főfeladatát tehát a népvédelemben látták, amit elsősorban azzal akartak szolgálni, hogy a hadiadó kezelését idegen befolyástól függetlenítették. Az ország egyéb jövedelmeinél szintén ki akarták küszöbölni az idegen befolyást. A nem hadi természetű jövedelmek kezelésével a kincstárnokot akarták megbízni, tehát szétválasztották a Pattachichnál még együvé vett különböző természetű szolgáltatásokat. A kincstartói hivatal felállítását nem sikerült elérniök. A nagyhatalmú középkori méltóság örököse ekkor már régóta a kamara volt. A rendek generalis regni perceptorral voltak kénytelenek megelégedni, akinek feladata a helytartótanács fizetésének kezelése lett. Alája került az országos pénztár is, de ebbe az indigenák taxáján kívül nem folyt jövedelem. Az abszolut uralkodói hatalom nem mondhatott le arról, hogy országai jövedelmével szabadon rendelkezzék. A rendek a hadiadónál is engedni kényszerültek.

Az udvarnál gróf Esterházy Imre képviselte a legridegebb álláspontot. Szerinte a katonai kihágásokat a hadibiztosok a megyékkel is elintézhetik, szükség esetén pedig a helytartótanácshoz fordulhatnak. Az elszámolás után a zsoldból téríthetik meg a lakosság kárát. A biztosi hivatalt olyan módon, ahogyan a rendek ajánlották, nem tartotta megvalósíthatónak. Legfeljebb néhány felügyelő legyen az ország részéről a hadibiztosok mellett, ajánlotta, akik az elszállásolásnál és a vonulásnál a terhek arányos elosztását végezzék. Esterházy hívta fel az udvar figyelmét a kincstartói címben rejlő veszélyre. Szerinte Bercsényi is kincstartó akart lenni Nem ok nélkül tagadta meg a rendektől ezt a méltóságot 1545-ben már I. Ferdinánd. Generalisregni perceptort kell csak engedélyezni.[18] Etekintetben döntő volt véleménye. A biztosi hivatalnál azonban a minisztertanács engedékenyebb volt nála. Ennek okát abban kell látnunk, hogy az udvar politikája népvédelmi jellegű volt, s a biztosi intézményben elsősorban a népvédelmi jelleget látta. Azután nem kellett régi rendi méltóság felújításával járó következményektől tartania. Német területen, az örökös tartományokban honos hivatal átültetéséről volt szó,

[18] U. o. Esterházy levele Sinzendorfhoz, valamint névtelen observationes, amelyeknek szerzője csak Esterházy lehet, a gondolatok annyira az övéi.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

bár a rendek törekvése oda irányult, hogy az új hivatalt a maguk számára foglalják le, a maguk céljainak megfelelően alakítsák át. Ezt a törekvést azonban az udvar elháríthatónak tartotta. Felfogásában osztozott a magyar kancellária is.[19] Az egymásután tartott minisztertanácsok egyöntetű döntése mindig úgy hangzott, hogy Magyarországon is az örökös tartományok mintájára kell az országos biztosi hivatalt bevezetni.[20] Négy biztost kell kinevezni, feladatuk a katonai költségek és károk beszámítása lesz. A rendek készítsék el az utasítás tervezetét, terjesszék fel az alkalmas személyeket. Valamelyik helytartótanácsi tanácsos lesz a hivatal igazgatója Az udvar tehát hozzájárult ahhoz, hogy az országos biztosok a helytartótanács keretébe tartozzanak, személyüket az ország jelölje ki. Hatáskörükre nézve nem utasította el határozottan a rendeket, hanem annak megállapítását további tárgyalások feladatául tűzte ki. A minisztertanácsnak ekkor még nem volt határozott véleménye az országos biztosok hatásköréről. Az egyik jegyzőkönyv azt mutatja, hogy felmerült az a gondolat is, hogy a hivatal vezetője, akár kincstartó néven is, gyüjtse össze az ország adóját és továbbítsa azt a katonai és pénzügyi hatóságoknak.[21] Ezt a tervet azután, bár csak formailag simult a rendi kívánságokhoz, az udvari hatóságok meghallgatása után elejtették. A rendek az eredménnyel egyelőre meg voltak elégedve. Nov. 27-i feliratukban a legnagyobb hála hangján mondtak köszönetet az uralkodónak. Újra kérték, hogy csak magyarok lehessenek biztosok. Ezt a kérdést ugyanis a leíratok, valószínűleg csak véletlenül, nem érintették. Az utasításra nézve a rendszeres bizottság munkálatára hivatkoztak a rendek.[22]

Ez a munkálat mindenben megfelelt az országgyülés felterjesztéseinek, hiszen az országgyülést azok irányították, akik a bizottságban rendszeresen dolgoztak. A systema elismerte, hogy a kincstartói méltóság felújítása nem időszerű, hiszen a hadiadó és a királyi jövedelem, ami egykor mind a kincstartó alá tartozott, külön kezelés alatt áll. Az ország jövedelmének kezelésére elég lesz a generalis regni perceptor. Mivel az ország jövedelme fölött a helytartótanács rendelkezik, az egyik tanácsos legyen az ország főpénztárosa. Legyenek alhivatalnokai, évenkint számoljon el a helytartótanácsnak, amelynek fizetését is kezelje. Csak arról hallgatott a tervezet, hogy mi tulajdonképen az ország jövedelme, amit

[19] U. o.

[20] Ad normam aliorum regnorum et provinciarum. Kir. leiratterv. 1722. jul. 6. Sollen sein, wie die hiesige Landcommissarii. Minisztertanács jegyzőkönyve, 1722. szept. 6. Ad normam aliarum provinciarum; minisztertanács jegyzőkönyve, 1722. okt. 9. Ung. F. 201—2.

[21] Minisztert. jk. 1722. ápr. 30. Ung. F. 201.

[22] Az országgy. feliratai, 1722. okt. 26., nov. 27. Ung. F. 203.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

a helytartótanácsnak a köz javára kell fordítania. Ragaszkodott a systema ahhoz a gondolathoz, hogy a hadiadót az országos főbiztos kezelje, aki szintén a helytartótanács egyik tanácsosa legyen. 4 kerületi biztos és 4 pénztáros álljon alatta, ezek számát szükség esetén növelni lehessen. Számadással szintén a helytartótanácsnak tartozzék. A helytartótanács közölje az országgal az adó elosztását és a katonaság széthelyezését. Az adót az országos biztosok szedjék be, s továbbítsák a katonasághoz. A katonaság természetbeni ellátását számítsák be az adóba. Gondoskodjanak róla, hogy a katonai kihágásokért a lakosság elégtételt kapjon. Tartsanak elszámolást a katonaság és a törvényhatóságok között. A katonaság tisztségvesztés terhe alatt engedelmeskedjék rendeleteiknek. Részletesen foglalkozott azután a bizottság tervezete a katonai kihágások mellőzésével. Tiltotta a katonaságot, hogy a földesúri hús- és italmérési jogot megsértse, regale vagy más címen illetéket szedjen, élelemmel kereskedjék, halásszék, vadásszék, madarásszék, túlsok legelőt követeljen, a lakosságot zaklassa. Ha ilyen eset mégis előfordulna, az országos biztosok vagy a helytartótanács előtt tartozzék számadással. Erre a célra egy havi zsoldot függőben kell tartani. A katonai vonulásokról a hadbiztosság idejében értesítse a helytartótanácsot, az pedig a megyéket, hogy utóbbiak biztosaikat a katonaság elé küldhessék. Ezek a megyei biztosok az országos biztos alá tartozzanak, aki a parancsnok mellett tartózkodjék. Minden katonai szolgáltatásról és kihágásról nyugtát követeljenek. Fuvart csak az országos biztos rendeletére adjanak. A tolvajlásokért, ha a tettes ismeretlen, az egész ezred feleljen. Az országos biztosok gondoskodjanak róla, hogy a katonai terheket az egész lakosság arányosan viselje, beszámításuk mindenütt egyformán történjék.[28]

A rendszeres munkálatot királyi bizottság nézte át, mielőtt a miniszteretanács elé került. Elnöke Starhemberg, tagjai Kinsky, Öttl, Sauber és Mannagetta voltak. Ez a bizottság teljesen Mannagetta hatása alatt döntött, amit mutat Mannagetta megjegyzéseinek és a bizottság véleményének egyezése. Mannagetta nem volt ellene annak, hogy négy kerületi pénztáros kezelje a hadiadót. Ő is remélte, hogy ilyen módon a kihágások csökkenni fognak, a lakosság az elégtételt könnyebben kapja meg. Azt azonban nem merte ajánlani, hogy a hadiadó egy kézben gyüljön össze, akár a helytartótanács keretén belül, akár azon kívül. Az osztrák példa emellett szólt ugyan, az örökös tartományokban a rendi főadóbehajtó állott az adóigazgatás élén. Magyarország azonban veszélyes területnek számított. Háború vagy felkelés esetén az ország uralkodója ellen

[28] A systema első részének 8. és 9., negyedik részének 9—13. pontja foglalkozott az országos biztosokkal. L. Ung. F. 200—1., 208.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

fordíthatja az adót, érvelt Mannagetta. Jobb, ha az uralkodó rendelkezik a hadipénztár fölött, a ratio temporum is ezt követeli. Országos főbiztos tehát nem kell. A négy országos biztosra azonban az ausztriai Viertelcommissariusok mintájára szükség van. Feladatuk a katonaság vezetése, elhelyezése és élelmezése. Utasításukat ausztriai mintára lehetne elkészíteni, ezért Öttl példányát mindjárt át is adta Károlyinak.[24] A királyi bizottság azután Mannagetta szellemében döntött a rendszeres bizottság munkájának sorsáról. A minisztertanács elfogadta ezt a megoldást. A négy országos biztos ellen ausztriai mintára nem volt kifogása. Az alsóausztriai négy rendi fő- és albiztos utasítását kell összeegyeztetni, rendelte, a magyar rendek utasítástervezetével. A kinevezés jogát a helytartótanácsra ruházta, csak azt kívánta, hogy a személyeket az eskütétel előtt közölje az udvarral. Országos főbiztos engedélyezését nem merte ajánlani. Ezt a kérdést a haditanács elé utalta. Országos főadóbehajtó szintén felesleges, bizonyította. A király jövedelmeivel szabadon rendelkezik. Azonban lehet valamelyik helytartótanácsi tanácsosra mint perceptorra egy pénztárt bízni, amibe a helytartótanács fizetése kerüljön, meg az az összeg, amit a helytartótanács teendőire évenkint kiutalnak. Ennek a perceptornak főfeladata a megyei költségvetések és számadások ellenőrzése legyen. E célra a kamarai számvevőség segítségét vegye igénybe.[25]

Az országgyűlés közben Szluha Ferenc nádori ítélőmester fogalmazásában felküldte a sérelmek és kívánságok utolsó csoportját is az uralkodó elé. A 149. és 150. pontban szószerint ragaszkodott a rendszeres bizottság kívánságaihoz. Az országnak jelenleg nincs biztos közjövedelme, de a jövőben lehet. Ezért legyen a helytartótanács egyik tanácsosa generalis regni perceptor. Az országos biztosi hivatal élére szintén egyik helytartósági tanácsos kerüljön, ne országos főbiztosi, hanem igazgatói címmel. A felterjesztés az országos biztosok és pénztárosok tekintetében nem változtatott a systema szövegezésén.[26]

Az udvarban Mannagetta fogalmazta a törvénycikkek végleges szövegét, Sigray, Száraz és Zuana segítettek neki.[27] Így készült el az országgyűlés 99. és 100. törvénycikke. Az előbbi hozzájárul, hogy az ország jövedelmét, ha lesz, generalis regni perceptor kezelje. Az utóbbi az országos biztosi hivatalt iktatja törvénybe. Élére a helytartótanács egyik főúri tanácsosát fogja őfelsége igazgatónak kinevezni. Őfelsége nevezi ki a négy köznemes magyar országos biztost is, mindegyiket a maga kerületéből. Számukat a helytartótanács javaslatára szükség esetén növelni fogja.

[24] Ung. F. 208., 403.
[25] Ung. F. 202.
[26] Ung. F. 210.
[27] Mannagetta levele Sinzendorfhoz, 1723. máj. 22. Ung. F. 211.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Utasításukat külön bizottság készíti el. Így döntött az 1723. május 24-iki minisztertanács, junius 19-én az uralkodó, gróf Erdődy Ádám és Sigray József aláírásával már készen volt a nyomtatott törvénykönyv.[28] Ez a döntés lényegesen kevesebbet tartalmazott a rendi kívánságokból, mint a minisztertanács korábbi határozatai. A kinevezés jogát a helytartótanácstól elvette, így a hivatalt kivonta a rendi befolyás alól és királyi hatósággá tette. A rendi jelleget csak annyiban hagyta meg, hogy az igazgató a főnemesek, a biztosok pedig a köznemesek sorából kerültek ki. Hallgatással mellőzte a 4 pénztárost. Ez azt jelentette, hogy a biztosok befolyását a hadiadó hovafordítására nem tartotta összeegyeztethetőnek az abszolut uralkodói hatalom elveivel. A hadiadót a törvényhatóságok a hadipénztárakhoz szolgáltatták be; annak további sorsára az ország elvesztette befolyását. Az országos biztosok csak azt őrizték ellen, hogy a természetbeni szolgáltatásokat és a kihágásokat beszámítsák a hadiadóba. A rendek mindezt kénytelenek voltak elfogadni. A helytartótanács utasításába ilyen értelemben került az országos biztosi hivatalról rendelkező 9. pont, amely a helytartótanács alá rendelte a hivatalt. A kancellária utasításterveze még a rendi kívánságoknak megfelelően készült. Mannagetta, Esterházy Imre, Száraz és Mesko végezték rajta a változtatást.[29] A rendeknek ezen a ponton már nem volt szerepük. Az ország közigazgatásával megbizott új hivatal utasítását az abszolut uralkodói hatalom képviselői minden ellenőrzés nélkül fogalmazták. Érdekes, hogy a helytartótanács alhivatalának tekintett országos biztosság utasításánál a rendek is beleszóltak a szövegezésbe. Ennek magyarázata az, hogy a rendek ennél a hivatalnál már a tárgyalások kezdetén kész tervezettel álltak elő. Az utasításnál már nem az elvi kérdéseket tárgyalták, ezeket Mannagetta és Esterházy döntötték el, hanem a hivatal gyakorlati működését biztosították.

1723. junius 5-én kezdte meg Pozsonyban a két királyi biztos Nesselrod és Zuana bevonásával az országgyűlés még elintézetlen kérdéseiről a tárgyalást a rendekkel.[30] Többek közt az utasítás is elintézésre várt. Junius 28-án, amikor Mannagetta lehozta az aláírt törvénykönyvet, s a király nevében az országgyűlés befejezését sürgette, még mindig folytak a tárgyalások. A következő 3 nap alatt azután eldöntötték a még függő kérdéseket, julius 2-án sor került az országgyűlés ünnepélyes bezárására, amikor Starhemberg a rendeknek átnyujtotta a kinevezett biztosok névsorát.[31] A hivatal működésére azonban csak majdnem egy év elteltével ke-

[28] Ung F. 210—11.
[29] Ung F. 203, 212, 216.
[30] Ung. F. 211.
[31] Ung. F. 212.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

rült sor. 1724. május 28-án küldte le az uralkodó az utasítást a helytartótanácsnak, hogy továbbítsa azt a 4 kerületi biztosnak. Az utasítás első helyen hangsúlyozta, hogy a hivatal célja a lakosság védelme. Azután közölte az eskü szövegét, amit az igazgató és a biztosok a nádor vagy a helytartó előtt tettek le. Az eskü formája a római kath. vallás tételeinek felelt meg. Az igazgató és a biztosok hűséget fogadtak a királynak és a koronának, engedelmességet följebbvalóiknak. Feladatuk szorgalmas végrehajtását igérték. A gondjukra bizott megyéket és városokat nem fogják az ország és a fölöttes hatóság tudta nélkül megterhelni. Mindenben, ami őfelsége biztonságát és az ország javát szolgálja, az arányos egyenlőségre törekszenek, erre mindenkit kényszerítenek. Ezen kívül hivatásuk teljesítésében minden más szempontot mellőznek. Hangsúlyozta azután az utasítás, hogy mint officiales pure regni a helytartótanácsnak kell engedelmeskedniök. Ezekután rátért feladatuk részletes kifejtésére. A hadiadó felosztását és a katonaság széthelyezését eddig a nádor és a concursus intézte. Ezután a nádor és a helytartótanács fogja. Rendeleteiket a megyék és városok hajtják végre, a végrehajtást a kerületi biztosok őrzik ellen. A katonaság vonulásáról a helytartótanács idejében értesüljön, hogy az országos biztosokat is időben értesíthesse. Ezek a hadibiztosokkal állandó kapcsolatban legyenek, egyetértésben járjanak el. Úgyszintén állandó összeköttetést tartsanak fenn a megyékkel és a városokkal. Ez utóbbiak a hadibiztosokkal is kapcsolatban legyenek, de csak a kerületi biztosok távollétében és végső szükség esetén fogadjanak el tőlük utasítást. Minden felmerülő ügyben a katonai regulamentum legyen az irányadó. Eszerint adjanak a kerületi biztosok elégtételt a katonaságnak, eszerint szerezzenek orvoslást a lakosság sérelmeire a hadibiztosoknál. Ha megegyezni nem tudnak, terjesszék a kérdést a helytartótanács elé. Mivel a kincstár a katonai kihágásokat sokszor nem tudja utólag megtéríteni, a panaszos törvényhatóság az átvonuló katonaságnál egy, az elszállásoltnál két hónapon belül tegyen jelentést a kerületi biztosnak. A vizsgálatot a katonai parancsnok, a hadibiztos, a kerületi biztos és a panaszos hatóság megbízottja jelenlétében tartsák. Az átvonulókért a hadipénztár ad kárpótlást, az elszállásoltakért a computus. Az országos biztosoknak tudniok kell, minden kerületre, megyére, városra mennyi pénz- és természetbeni szolgáltatás esik. Ezt projectum commissariaticum formájában minden hónapban közöljék a kerületekkel, megyékkel és városokkal. A kihágások könnyebb orvoslására a nyári hónapokra eső hadiadó egyhatodát vissza lehet tartani, ennek az összegnek az egyhatod részét minden hónapban az orvoslásra lehet fordítani. A kerületi biztosok egyik főfeladata computusok tartása. Kéthavonkint tartanak elszámolást először külön a magyar hatóságokkal, azután a hadipénztárnál a hadi-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

biztosok és a hatóságok jelenlétében. Kötelesek jegyzőkönyvet vezetni, erről minden hónapban kivonatot küldenek az igazgató és a helytartótanács elé. A katonaság és a lakosság viszályait a polgári és a katonai hatóság intézi az első fokon. Másodikon a kerületi biztosok. Harmadikon a helytartótanács. A kerületi biztosok gondoskodnak arról, hogy az utak jók legyenek, a természetbeni szolgáltatások, fuvarok ne adjanak okot kifogásra, a közmunkáknál kaszárnya- és gyárépítésnél az ország a szükséges anyagot és munkaerőt megadja. Működésükről minden év végén elszámolnak a helytartótanácsnak, ahonnan a feloldást megkapják, vagy ahova kártérítéssel tartoznak. Tekintélyükről a helytartótanács és a haditanács gondoskodik. Fontos azonban, hogy se tisztán katonai, se tisztán gazdasági ügyekbe ne avatkozzanak, hanem az örökös tartományok mintájára hatáskörükön belül maradjanak.[32]

Az országos biztosi hivatal megvalósulása.

A király 1723. junius 24-én kinevezett négy kerületi biztost. Ekkor még úgy tervezték, hogy az országot négy kerületre osztják: dunáninnenire, dunántúlira, tiszáninnenire, tiszántúlira; Pozsony, Sopron, Kassa és Debrecen székhelyekkel. A helytartótanács azonban két új kerület létesítését kérte, amihez az uralkodó a kancellária véleménye alapján hozzájárult. Az ország a következő beosztást nyerte:

Pozsonyi kerület (azelőtt dunnáninneni): Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó, Turóc, Bars, Zólyom, Hont, Moson, Győr, Komárom megyék.

Soproni kerület (azelőtt dunántúli): Sopron, Vasvár, Zala, Somogy, Veszprém megyék.

Budai kerület (helytartótanácsi javaslatra létesült): Kiskunok, Nagykunok és jászok, Pest, Nógrád, Heves. Esztergom, Fejér, Csongrád megyék.

Kassai kerület (azelőtt tiszáninneni): Abaujvár, Zemplén, Sáros, Szepes, Gömör, Torna, Borsod, Ung, Bereg megyék.

Debreceni kerület (azelőtt tiszántúli): Máramaros, Kővár, Középszolnok, Szatmár, Szabolcs, Kraszna, Bihar, Zaránd, Arad, Csanád, Békés, Ugocsa megyék.

Eszéki kerület (helytartótanácsi javaslatra létesült): Baranya, Tolna, Bács, Bodrog megyék.

1738-ban, szintén a helytartótanács javaslatára, a pozsonyi kerületből kivált a besztercebányai a következő megyékkel:

Besztercebányai kerület: Árva, Liptó, Turóc, Bars, Zólyom, Hont megyékkel.

[32] Orsz. lt. Helyt. oszt. Acta id. misc. Num. 65

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Ilyen módon mindegyik hadibiztosnak a székhelyén volt egy országos biztos.[38]

A helytartótanács kérte, hogy a biztosok fizetését a kincstár vállalja. A kancellária javaslatára az uralkodó ezt a kérést elutasította. Az örökös tartományok mintájára Magyarországon is az ország fizette biztosait. A fizetést a helytartótanács állapította meg és osztotta szét a porták arányában, de jóváhagyásra fel kellett küldenie az udvarhoz, ahol a kancellária véleménye alapján az uralkodó döntött. A helytartótanács tekintetbe vette a kerületek nagyságát, eszerint ítélte meg, hogy a biztosoknak mennyi a munkájuk, mennyit kell utazniok, hány irnokot kell tartaniok. Méltányosnak találta, hogy alhivatalnokok is legyenek a biztosok mellett, valamint hivataltisztek és irnokok. Mindezek figyelembevételével Sauska János számvevő a következőképen állapította meg a hivatal fizetését :

Igazgató	1500 f.
Pozsonyi biztos	1400 f.
2 alhivatalnok à 400 f.	800 f.
1 hivataltiszt	200 f.
4 irnok à 100 f.	400 f.
Soproni biztos	1200 f.
1 alhivatalnok	400 f.
1 hivataltiszt	200 f.
2 irnok	200 f.
Budai biztos	1000 f.
1 alhivatalnok	400 f.
2 irnok	200 f.
Kassai biztos	1200 f.
1 alhivatalnok	400 f.
1 hivataltiszt	200 f.
2 irnok	200 f.
Debreceni biztos	1000 f.
1 alhivatalnok	400 f.
1 hivataltiszt	200 f.
2 irnok	200 f.
Eszéki biztos	600 f.
1 hivataltiszt	200 f.
1 irnok	100 f.
Összesen :	12600 f.

Ezt az összeget Sauska porták szerint vetette ki. Az ország portáinak

[38] U. o. Kanc. oszt. Or. ref. 1724 : 22. 1738 : 3.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

száma, nem számítva a mentes Fölsőbánya 12 portáját, 5476 $^{1}/_{2}$ volt. 1 portára tehát 2 f. 18$^{1}/_{22}$ kr. esett. Kerületek szerint a következőképen oszlott meg a teher:[34]

Pozsonyi kerület . . .	1977$^{2}/_{4}$ porta	4549 f.	43 kr.
Soproni kerület . . .	1105$^{1}/_{4}$ „	2542 „	54 „
Budai kerület	580$^{2}/_{4}$ „	1535 „	34 „
Kassai kerület	858$^{1}/_{4}$ „	1974 „	37 „
Debreceni kerület . . .	768$^{2}/_{4}$ „	1768 „	07 „
Eszéki kerület	186$^{2}/_{4}$ „	429 „	05 „

A kancellária ezt a tervezetet nem hagyta jóvá. Csak a biztosok fizetéséhez járult hozzá. Az igazgató nem kaphat külön fizetést, mint helytartótanácsi tanácsosnak már van fizetése. Alhivatalnokok létesítésére a helytartótanácsnak nem volt joga. Hivataltisztet és irnokot minden biztos a fizetéséből köteles tartani. Ha feladatának ilyen körülmények közt nem tudna megfelelni, a kerületet részekre kell osztani és több biztosi állást kell létesíteni.[35] A királyi döntést Mannagetta fogalmazta.[36] A biztosok fizetésére nézve jóváhagyta a kancellária véleményét. Az igazgató fizetését azonban 1000 f-ban határozta meg. Nyomatékosan figyelmeztette a helytartótanácsot, hogy a jövőben hasonló önkényes eljárástól tartózkodjék. A helytartótanács nem nyugodott meg a királyi döntésben. Öttagú bizottságot küldött ki a kérdés tanulmányozására. Véleményt kért az igazgatótól és a kerületi biztosoktól.[37] Ezek több érvet hoztak fel. Többek közt a legfontosabbat, hogy betegségük, vagy törvényes távollétük esetén a király és a lakosság kárt szenvedne. Ezt a kerületek szétosztásával sem lehetne megakadályozni. A helytartótanács a kerületek megosztásának gondolatát ezen az alapon elvetette. Először úgy tervezte, hogy leszállítja a biztosi fizetéseket, s az így nyert összegből létesít albiztosi állásokat.[38] Ezt a tervet azonban a tanácsosok többsége elvetette és a királyi döntés mellett állástfoglaló kisebbséggel szemben ragaszkodott a korábbi megoldáshoz, amit csak némileg módosított. Kifejtette, hogy ha a biztosok feladatukat rosszul végzik, a népet nagyobb kár éri, mint a fizetéstöbblet. A biztosok nemesek, akik hivataluk miatt gazdaságukkal nem törődhetnek. Városban kell lakniok, drága lakást tartaniok, állásuknak megfelelő módon élni. Maradjon tehát a biztosi fizetés a régi. Ebből tartsanak a biztosok irnokot és hivataltisztet. De legyen minden biztos mellett egy albiztos évi 300 f. fizetéssel. Az igazgató fizetése 1500 f. le-

[34] Ung. F. 217.
[35] Orsz. lt. Kanc. o. Or. ref. 1726 : 21.
[36] Ung. F. 216.
[37] Orsz. lt. Helyt. o. Prot. cons. 1726. jun. 28.
[38] E terv szerint a fizetés a következő lett volna:

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

gyen.[39] A kancellária és az uralkodó nem engedett. Megrótták a helytartótanácsot, amiért olyan ügyben folyamodott, amelyben a döntést már megkapta.[40] Jellemzően mutatja ez az eset, milyen tehetetlen volt a helytartótanács még az alájarendelt hivatal ügyeiben is, amikor az adózók védelméről volt szó. Viszont az udvar rövidlátását is mutatja, hogy évi 1800 f. miatt nem engedte meg albiztosok létesítését, ami pedig a hivatal működését jelentékenyen javította volna s a népnek a megtakarításnál többszörös hasznot jelentett volna. A hivatal igy évi 7400 f.-ba került. Ez az összeg a következőképen oszlott meg:[41]

Igazgató	1000 f.
Pozsonyi kerület	1400 „
Soproni kerület	1200 „
Budai kerület	1000 „
Kassai kerület	1200 „
Debreceni kerület	1000 „
Eszéki kerület	600 „
Összesen:	7400 f.

Az egyes kerületek a következő összeget fizették:

Pozsonyi kerület	2671 f.	58 kr.
Soproni kerület	1493 „	24 „
Budai kerület	784 „	21 „
Kassai kerület	1159 „	45 „
Debreceni kerület	1038 „	29 „
Eszéki kerület	252 „	03 „

Az albiztosok felállítására 1737-ben került sor. Addig minden biztos a maga számára teremtett gyakorlatot. 1733-ban a soproni biztosnak

Igazgató	1000 f.
Pozsonyi biztos	1000 „
Soproni biztos	800 „
Budai biztos	600 „
Kassai biztos	800 „
Debreceni biztos	600 „
Eszéki biztos	400 „
6 albiztos	1700 „
6 hivatalliszt	950 „
6 irnok	600 „
Összesen:	8450 „

Orsz. lt. Helyt. o. Prot. cons. 1726. szept. 7.

[39] Igy a fizetés 9700 f. lett volna. U. o. 1726. szept. 11.

[40] Orsz. lt. Or. ref. 1727. 1.

[41] Prot. cons. 1727. febr. 7. Az arányos megosztás később is megmaradt. Prot. cons. 1739. ápr. 22.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

minden megyében officiálisa működött.[42] Az albiztosok felállítására az okot a kerület és a hadbiztosok között felmerült ellentétek adták. A kerületi biztosok azt panaszolták, hogy a hadbiztosok hatáskörükbe avatkoznak, tudtuk nélkül az adózókat a méltányosnál és a szükségesnél jobban megterhelik. A hadbiztosok viszont azzal mentegetőztek, hogy a kerületi biztosok nincsenek állandóan székhelyükön a késedelem elkerülése végett kénytelenek nélkülük rendelkezni. A helytartótanács úgy oldotta meg a kérdést, hogy a besztercebányai kerület létesítésével egyidőben albiztosok alkalmazását is ajánlotta. Az albiztosok hatásköre megegyezett a főbiztosokéval, főfeladatuk azok helyettesítése lett. A pozsonyi albiztos évi 400, az eszéki 200, a többi 300 f. fizetést kapott. Besztercebányán a kancellária nem látta szükségesnek az albiztosságot. A besztercebányai biztos fizetése 600 f. lett, amiből 200-at a pozsonyiból vettek el. Így a hivatal 1738 tól kezdve évi 2200 f.-al került többe.

Ugyancsak 1738-ban szabályozta pontosan királyi rendelet a kerületi és a hadibiztosok érintkezési formáit. Elrendelte azonkívül, hogy a kerületi biztosok csak a helytartótanács engedélyével hagyhatják el székhelyüket.[43]

A fizetésen kívül az országos biztosok postaköltségét is az ország viselte. A postadijak alól csak az igazgató volt mentes. A többi biztos fizette azokat, bár a helytartótanács megkísérelte a mentesítés kieszközlését.[44] Csak 1741. után lett minden hivatalos levelezés díjmentes.

Az országos biztosok megyei tisztséget nem viselhettek, földesúrnál állást nem vállalhattak. Az összeférhetetlenséget maga az uralkodó állapította meg, a helytartótanács azután részletesen megindokolta, a kancellária és a minisztertanács érvényre emelte.[45] Pecsétet csak 1741-ben kapott a hivatal a helytartótanács ajánlatára. A pecsét az ország jelvényeit és a koronát ábrázolta a következő körírattal : Sigillum Provincialis Commissariatus Districtus T. A helytartótanács septenarius nagyságban ajánlotta, a kancellária septendenarius formában vésette ki.[46]

Mint minden hivatalnál, az országos biztosokénál is minden azon múlott, milyenek lesznek a hivatalnokok. Az 1696-i kísérlet bukásának egyik oka az volt, hogy nem megfelelő személyekre építették. 1723-ban gondosan választották meg a biztosokat. Elvként mondották ki, hogy biztos csak köznemes lehet. Csak az igazgató tartozott a főurak közé. Így biztosították, hogy az állással járó sokféle kellemetlenség ne tegye a megoldást a biztos társadalmi rangja miatt nehézzé, vagy lehetetlenné.

[42] Orsz. lt. Helyt. oszt. Litt. mens. 1733. máj. 21.
[43] Or. ref. 1738 : 3.
[44] U. o. 1724 : 31.
[45] U. o. 1725 : 1, 8.
[46] U. o. 1742 : 4.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Az első 4 biztost a magyar kancellária választotta ki. Mannagetta és Sinzendorf elfogadta a jelölést, aminek alapján az uralkodó a dunáninneni kerületben Inkey Jánost, a dunántúliban Wajay Istvánt, a tiszáninneniben Szinyei Merse Kristófot, a tiszántúliban Eötvös Miklóst bízta meg.[47] Igazgatónak a magyar kancellária Csákyval és Starhemberggel megegyezően gróf Esterházy Józsefet ajánlotta. Ennél az állásnál is Sinzendorf, illetve Mannagetta döntött. Mannagetta a pozsonyi tárgyalásokon látta, hogy a rendek részéről a döntő munkát Károlyi végezte. A miniszteranács már Károlyit ajánlotta első helyen, az uralkodó őt nevezte ki.[48]

Károlyi személyében kora legalkalmasabb embere került a hivatal élére. Uralkodó és ország egyaránt bízhatott benne. Gazdasági és katonai kérdésekben egyaránt jártas volt. Alkalmasságát a rendszeres bizottság és az országgyülés ülései mindenki előtt nyilvánvalóvá tették. 20 éven keresztül vezette az országos biztosokat. Elsősorban neki köszönhető, hogy az új hivatal beváltotta a hozzáfűzött reményeket.

Károlyinak és a 4, illetve 6 kerületi biztosnak személyéről a hivatal történetének vizsgálata tartoznék többet mondani. A következőkben csak azt vizsgáljuk meg, hogy milyen szempontok szerint választották meg a megbízottakat. Az első négyről etekintetben nincsenek adataink. Valószínű azonban, hogy a magyar kancelláriát náluk is ugyanaz a szempont vezette, mint társaiknál és utódaiknál. Inkey János betegsége miatt nem fogadta el a megbízást. Ez azt mutatja, hogy az első 4 biztos nem folyamodott. A többiek már kérvényt nyujtottak be a kancelláriánál, illetve a helytartótanácsnál, mikor az már működött. A helytartótanács a kérdéses kerület megyéi útján közzétette, hogy a pályázók nyujtsák be az uralkodóhoz címzett kérvényeiket.[49] Meghallgatta a megyéket, meg az igazgatót, azután javaslatot tett, amiről a kancellária adott véleményt.[50] A pályázónak jobbmódú nemesnek kellett lennie, hogy hivatali visszaélés esetén felelősségre lehessen vonni. Megkövetelték, hogy birtoka abban a kerületben feküdjék, amelyikben pályázott.[51] Ennek az volt a célja, hogy olyan ember kerüljön a kerület élére, aki annak viszonyait ismeri. Előnyben részesítették azt, akinek már volt katonai és megyei szolgálata, aki

[47] Csáky érsek jelöltjeit nem fogadták el. A különböző jelöléseket l. Ung. F. 214. Csákyét és a magyar kancelláriáét kivéve a jelölések névtelenek. Az írásból lehet Mannagetta döntő szerepét megállapítani. A helytartótanács tagjait szintén Mannagetta jelölte ki, itt több személynél eltért a kancellária jelölésétől.

[48] Ung. F. 212—3. Or. ref. 1726 :

[49] Orsz. lt. Mand. reg. 1724. máj. 28.

[50] Litt. mens. 1740. jan. 29. Csongrád m. Prot. cons. 1732. aug. 1.

[51] A m. kanc. Zsidanics István kérését azzal utasította el, hogy más területen lakik s nincs elég nagy birtoka. Or. ref. 1724 : 4.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

a katonai és az adókérdésekben jártas volt. Inkey utóda, Rosty István a Babocsai ezred szállásmestere, majd kapitánya volt, amikor a biztosi állást elnyerte, mint Vas-vármegye adóbehajtója működött.[52] A budai kerület első biztosa, Gilligh Mátyás 1698—1715-ig katonáskodott, több sebet kapott, Rákóczi alatt udvarpárti maradt. Hivatkozott arra is, hogy családja katonacsalád, egyik rokona a Rákóczi-harcok alatt Pozsony parancsnoka volt. A katonai dolgokat tapasztalatból kitűnően ismerte. Tudott latinul és németül, jól írt és számolt.[53] A nyelvismeret igen fontos volt. Aki latinul és németül nem tudott, hiában pályázott. Nemzetiségi területen az illető nemzetiség nyelvének ismerője előnyben részesült. Általában a kerületi biztosi állás volt talán az első a magyar hivataltörténetben, amelynek elnyerése nyelv- és szakismeretektől is függött. Az eszéki kerület első biztosa, Petrovszky József hétévi megyei szolgálatra tekinthetett vissza. Tolnamegyei főbíró, azután tolna- és baranyamegyei alispán volt. Itt ismerte meg, hogyan kell az adóval és a katonákkal bánni. A helytartótanács, mint igen okos, szorgalmas és józan embert ajánlotta. A kancellária Gillighnél is, Petrovszkynál is a helytartótanács véleményét tette a magáévá.[54] Petrovszky utóda 1738-ban Sauska János Antal lett. Ő már nem katonai és megyei szolgálat közben szerzett érdemeket, hanem atyja mellett, aki a helytartótanács számvevője volt s mint ilyen az adókivetést, a katonaelhelyezést, szóval a biztosi ügyeket intézte. Szerbül és tótul is tudott, alaposan értett a számvitelhez.[55]

Az ifjú Sauskában már új hivatalnokosztály kialakulásának csíráit figyelhetjük meg. Egyes családok tagjai nemzedékről-nemzedékre a köz szolgálatának szentelték életüket. Ez a szolgálat már nem a középkori familiáris alapon nyugvó méltóságviselés volt, hanem rendszeres hivatalnoki életet jelentett. Együttjárt ezzel a magyar hivatalnoki szellem kibontakozása, aminek egyik legjellegzetesebb vonását az adta meg, hogy a magyar rendiség tagjai léptek abszolut uralkodó szolgálatába s így két egymással ellentétes álláspontot kellett lelkükben és működésükben kiegyensúlyozniok. Ennek az új hivatalnokosztálynak megvizsgálása lesz az újkori magyar hivataltörténet legszebb feladata. Ebben a hivatalnokosztályban jelentős szerepet játszottak az országos biztosok is, amely hivatal keletkezését a fentiekben láttuk. A katonaság és az adó kezelésével a legégetőbb kérdéseket intézték. Ezekkel a kérdésekkel az ország minden más ügye összefüggésben volt. Ez az összefüggés eredményezte.

[52] Or. ref. 1723 : 5.
[53] Or. ref. 1724 : 29.
[54] U. o.
[55] Or. ref. 1738 : 41.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

hogy az országos biztosok hatásköre átterjedt olyan területre is, ami nem tartozott a szorosan vett biztosi feladatok közé. A gazdasági élet fellendítése, népvédelem stb. mind ilyen terület volt. Az adófizető osztály létéről vagy pusztulásáról volt itten szó. Az országos biztosok bekapcsolódtak az ország közigazgatásának egész hálójába.[56] Etekintetben hasonlóságot találunk köztük és a tisztán közigazgatási tisztviselőkké fejlődött porosz hadibiztosok között. A magyar rendiség fennmaradása és a rendiséggel való kapcsolatuk azonban eltérő jelleget adott fejlődésüknek. Mindezeknek kimutatása a hivatal történetírójára vár.

Ember Győző.

[56] L. erre Ember Gy.: A m. kir. helytartótanács gazdasági és népvédelmi politikája III. Károly alatt, Bp. 1933. különböző helyeit.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A VÁMHATÁR MEGSZÜNTETÉSE MAGYARORSZÁG ÉS ERDÉLY KÖZT 1784-BEN

A merkantilizmus kora hozta magával azt a törekvést, hogy az államok a tisztán financiális érdekeket szolgáló belső vámokat megszüntessék, illetőleg ezeket a határra kitolva határvámokká alakítsák át. Régebben minden tartomány, minden város külön vámterületet alkotott, nem is tekintve azt a megszámlálhatatlan magánvámot, út-, híd- és átkelővámot, ami mind csak a kereskedelmet akadályozta. A határvámok már magasabb, gazdaságpolitikai szempontokat szolgáltak, de a financiális érdek itt sem szorult teljesen háttérbe. Ez a politika alakította ki az egységes nemzeti gazdasági területeket. A folyamat nagyobb egységek létrehozására nem fejeződhetett be máról holnapra. Sok egyéb hatást, helyi és rendi érdeket, elfogultságot és financiális nehézséget kellett leküzdeni, míg megvolt az eredmény: egy állam, egy gazdasági terület.[1]

A megkezdett munkát nem a merkantilizmus fejezte be, addig már egészen új rendszerek váltják föl, fiziokratizmus és szabadkereskedelem, de ez az áramlat föltartózhatatlan és mindegyik nemzetgazdasági iskola programmjául veszi, ha más és más szempontból is.

Franciaországban már Colbertnek sikerült kialakítania a gazdasági egységet az ország egy részében,[2] de törekvéseit teljes sikerrel csak a forradalom kora koszorúzta. Poroszország véglegesen csak a 19. században vált egységessé. Ausztriában 1775-ben bontották le az egyes osztrák és cseh-morva tartományok közt a válaszfalakat.[3] Magyarország és az

[1] Kulischer, Josef: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit, München u. Berlin 1929. II. B. 102. s k. II. Sombart, Werner: Der moderne Kapitalismus. II. B. Das europäische Wirtschaftleben im Zeitalter des Frühkapitalismus. München und Leipzig, 1924. 2. Halbb. 912. s k. II.

[2] Sieveking, Heinrich: Grundzüge der neueren Wirtschaftsgeschichte vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Leipzig u. Berlin, 1923. 22. l. és Kulischer id. m. 103. l.

[3] Sieghart, Rudolf: Zolltrennung und Zolleinheit. Wien, 1915. 2, 17, 18. l. és Baldauf, Anton: Beiträge zur Handels- und Zollpolitik Österreichs in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, insbesondere unter Joseph II. Halle, 1898. 73. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

örökös tartományok közt a belső vámvonal megszüntetésének kérdése állandóan foglalkoztatta a hatóságokat, itt azonban általánosan ismert okokból eredmény nem volt.[4] A Bánság gazdasági különállását Mária Terézia szüntette meg.[5]

Ennek az általános európai folyamatnak egyik mozzanata volt a magyar-erdélyi vámhatár megszüntetése II. József korában.

Hogy József császár gazdasági fölfogását tekintve melyik nemzetgazdasági iskolához tartozott, arra vonatkozólag eltérnek a vélemények. Sajátosan eredeti egyénisége itt sem tűri meg, hogy beszorítsák valamely rendszer keretei közé. Ezért találni oly ellentétes vonásokat rendelkezé seiben, ezért tűnik föl néha érthetetlennek, hogy a gazdasági élet különböző terein annyira különböző elvek alapján látszik rendelkezni. Többnyire úgy szokták megállapítani, hogy a mezőgazdaság tekintetében a fiziokratákhoz hajlik, az ipar és kereskedelem tekintetében a merkantilista elvekhez ragaszkodik.[6] Schünemann mutatott rá a legvilágosabban, hogy II. József eklektikus. Nem köti le magát egyik nemzetgazdasági iskolához sem. „Nagyon sokat átvett a fiziokratáktól és szabadkereskedőktől, de a leglényegesebb pontban megmarad a merkantilista politika mellett . . . A leghatározottabban küzdött minden kényszerítő politika ellen a belső ügyekben és minden a gazdaságot zavaró akadály ellen, amely a monarchia egyes országai közt fennállt. De éppen oly erélyesen síkraszállt a külföldtől való elzárkózás érdekében, más szóval ő volt az összmonarchia gazdasági autarchiája gondolatának az atyja."[7]

Ez a rendszer éppen úgy egyéniségéből következett, mint a centralizáció és uralkodásának minden más elve.

II. Józsefnak — mint minden más fölvilágosodott uralkodónak is — szeme előtt egyetlen ideál lebegett: az állam. A legtávolabb állt e tekintetben minden liberalizmustól és individualizmustól.[8] Szemében az egyén semmi, értéke csak annyiban van, amennyiben az állam javát szolgálja.

[4] Wien. Haus-, Hof-, und Staatsarchiv. Staatsrat 1120/1781. (Ezentúl az államtanács irataira St. R. jelzéssel utalunk.) L. még Sieghart id. m. 12. s k. II. 70. s. k. II. és Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. 1922. 252—269. l. Ezzel a kérdéssel különben talán egy másik értekezésben lesz alkalmam bővebben foglalkozni, melyben általában II. József magyarországi vámpolitikáját akarom tárgyalni.

[5] Eckhart id. m. 77. l.

[6] Baldauf id. m. 94. 108. l. és Lustkandl: Die Josephinischen Ideen und ihr Erfolg. Wien, 1881. 62. l.

[7] Schünemann, Konrad: Die Wirtschaftspolitik Josephs II, in der Zeit seiner Mitregentschaft. (Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung. XLVII. B. 1. H. 1933. 47. l.)

[8] Mitrofanov, Paul: Joseph II. Seine politische u. kulturelle Tätigkeit. Wien u. Leipzig 1910. Előszó Hanns Schlitter-től, V. VI. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A cél a közjó, de ez a közjó nem minden egyes ember javát jelenti; csak a „legnagyobb szám" java, így valósul meg az állam érdeke. Már pedig az állam az egyetlen érték, amellyel szemben mindennek háttérbe kell szorulnia. „Senkinek sem lehet más célja, mint a legnagyobb számnak haszna és jóléte."[9] Az állam érdekében meg van engedve, sőt szükséges is despotizmusa, mert csak az abszolut uralkodó láthatja, mi az állam java és csak neki van hatalma, hogy meg is valósítsa.[10] Mihelyt az alattvalók is beleszólnak az ügyekbe, saját partikuláris érdekeikért háttérbe szorítják a közjót. Nem lehet szó egyes rendek hatalmáról, de egyes tartományok önállóságáról sem. A cél: összbirodalom, melynek minden polgára egyenlő kötelességekkel tartozik és hogy e kötelességeket teljesíthesse, egyenlő jogokban is kell részesülniök. Így lesz az állam gazdaságilag is erős, a gazdasági erőre pedig elsősorban a birodalom hadi erejének fenntartása végett van szükség.

A programm egészen racionalista, nem veszi számba a legalább éppen olyan fontos irracionális mozzanatokat. Ez okozta azután az egész rendszernek sikertelenségét.

Könnyen érthető ebből a centralisztikus felfogásból a császárnak az a törekvése, hogy mielőtt a teljes egységet sikerül megalakítania, a sok kis terület helyett legalább nagyobb egységeket hozzon létre. Ezért kívánta minden ellenzés dacára a leghatározottabban — amióta csak a gondolat felmerült — Magyarország és Erdély vámterületének az egyesítését.

Merkantilizmus és centralizáció József egyéniségével egybeolvadva az a fő mozgatóerő, mely az uralkodó részéről ezt az egyesítést kívánja. Harmadik tényező Erdély sanyarú gazdasági állapota, amit József nemcsak államérdekből akart megváltoztatni, hanem — azt gondoljuk — tagadhatatlanul nagy humánus érzéséből is. Erdélyi útjai alkalmával 1773-ban és 1783-ban személyesen is meggyőződhetett az ottani állapotokról. — A lehetőséget pedig megadta az, hogy az erdélyi-magyar vámhatár megszüntetése nem sértette az örökös tartományok mindig aggodalmasan féltett érdekeit.[11]

Erdély gazdasági állapota a 18. század végén egyáltalán nem mondható kedvezőnek. A világpiacoktól távol, az olcsó szállításhoz szükséges víziutak nélkül nem tudott bekapcsolódni a világkereskedelembe. Általában ugyanaz a helyzet, ami Magyarország többi részeit is sújtotta, csak-

[9] Idézi Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában, II. k. Budapest, 1888. 343. l.

[10] „Joseph II. war unzweifelhaft Despot — seiner Naturanlage nach und auch Überzeugung". Mitrofanov id. m. 11. l.

[11] Eckhart id. m. 262. s k. ll.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

hogy itt még a nagyobb távolság miatt fokozottabb mértékben. A magyar kereskedelem egyetlen számbajövő fogyasztópiaca, Bécs, illetőleg általában az örökös tartományok ellátásában éppen e nagy távolság miatt csak csekély részt tud venni. A körülötte fekvő török tartományok, Moldva és Oláhország primitiv viszonyaiknál fogva nem rendelkeztek kellő felvevőképességgel, a magas határhegységek különben is megnehezítették a forgalmat. A kedvezőtlen talaj és éghajlat, valamint a kezdetleges művelési mód miatt a termelés nem tudta eltartani a viszonylag sűrű népességet. Ilyen körülmények között csak erélyes iparfejlesztő politika segíthetett volna, ez azonban távol állt a bécsi kormánytól, hiszen Erdély adórendszere éppen úgy a nemesi adómentesség alapján állt, mint Magyarországé. Már pedig ez a nemesi adómentesség volt az egyetlen számbavehető és mindig hangoztatott érv, amivel megakadályozták, hogy Magyarországot gazdasági kedvezményekben részesítsék. Nem csoda, ha ilyen viszonyok közt Erdély kereskedelmi mérlege ekkor mindig passív, sőt e passívum 1773 óta ugrásszerűen emelkedik, elsősorban az osztrák örökös tartományokból való behozatal növekedése folytán.

Ez a passívum hívja fel az uralkodó és a hatóságok figyelmét arra, hogy itt segíteni kell, különben az ország az állandó pénzveszteség folytán nem tudja majd megfizetni az adókat.[12] Eleinte csak a kiviteli vámok csökkentéséről és a behozatali vámok emeléséről van szó, elsősorban a marhavám leszállításáról tárgyalnak, mert az erdélyi szarvasmarha-kiviteltől remélték Bécs, illetőleg az osztrák örökös tartományok olcsóbb ellátását. Tudniillik az erdélyi konkurrenciának kellett volna mérsékelni a Magyarországból hajtott állatok árát is.[13]

Az erdélyi marhakivitelt az osztrák behozatali vámon kívül a következő vámok sújtották: Erdélyből való kihajtáskor 1 Frt 22 1/2 kr. Magyarországra való behozatalkor 1 Frt és Magyarországból való kivitelkor 1 Frt 30 kr, összesen 3 Frt 52 1/2 kr. Ebből kitűnik, hogy darabonkint 2 Frt 30 kr-ral nagyobb vámilleték terhelte, mint azt, amelyet Magyarországról hajtottak az osztrák örökös tartományokba. Pedig a vám csak az egyik kedvezőtlen körülmény volt.[14] Növelte a költséget a nagy távolság is, ezért a távoli Erdélyben csak akkor vásárolt a kereskedő, ha máshol már nem talált alkalmas árút. Azonkívül Erdélyben a nagy népsűrűség miatt aránylag kevés hely maradt legelőnek (istállózásról és takarmány-

[12] Az erdélyi-magyar vámhatár megszüntetésének kérdése — bár eredménytelenül és más szempontokból — már a hetvenes években felmerül, de akkor elodázzák az új magyar vámtarifa elkészültéig, amire csak II. József korában kerül szó. L. Eckhart id. m. 71. s k. ll.

[13] St. R. 717/1780, 402/1781, valamint Hofkammerarchiv, Wien. Hungarn, Maut. (ezentúl Hka. rövidítéssel utalunk rá) 1782. jan. 14. L. még Eckhart id. m. 36. l.

[14] Hka. 1782. jan 14.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

növények termeléséről akkor még szó sem lehet ott), a korán munkába fogott állatok növésben, súlyban visszamaradtak. Hogy az ausztriai fogyasztásra alkalmasak legyenek, valamint hogy a súlykülönbséget nem ismerő vám ne legyen aránytalan, először a magyarországi pusztákon hízlalásba kellett adni; ez újabb költséget és időveszteséget jelentett. Ezzel szemben a magyar marhát a kereskedő a pusztákon már nagy számban és teljesen meghízlalva találta, ezeket minden további nélkül behajthatta Ausztriába.[15]

Az erdélyi kancellária mindenképen azon van, hogy vámkönnyítést eszközöljön ki. Már II. József trónralépte előtt különféle javaslatokat tesz arra vonatkozólag, hogyan lehetne csökkenteni Erdély passívumát és mit lehetne tenni a kereskedők és iparosok érdekében. Több, minket itt kevésbbé érdeklő javaslaton kívül kéri, hogy addig is, míg a magyar tarifa évek óta húzódó ügye tető alá jut, szállítsák le a marhavámot annyira, hogy a Galiciából hajtott állatokkal konkurrálni tudjon az erdélyi. Az uralkodó utasítja, hogy tárgyaljon az udvari kamarával, milyen módon lehetne megvalósítani, hogy az erdélyi marha vámja együttvéve ne tegyen ki többet, mint azé, amelyet Magyarországból hajtanak be az örökös tartományokba. A különbség tehát a kancellária fölterjesztésével szemben csak annyi, hogy nem a galiciai árúnak akarnak konkurrenst, hanem a magyarnak.[16]

Az udvari kamara természetszerűen mindig a financiális érdekeket tartja szem előtt, a kérdésből csak annyit lát, hogy itt a vámjövedék csökkenéséről van szó, ezért ellene van a tervnek. A későbbiek folyamán is látni fogjuk, hogy az udvari kamara az erdélyi-magyar vámhatár megszüntetése elé mindig akadályokat gördít. Fölterjesztésében[17] kifejti, hogy több évi átlag alapján évente 12,188 darab ökröt hajtanak Erdélyből Magyarországba. Ha a magyar árúval egyenlő elbánásban akarnák részesíteni, nem fizethetne többet, mint a magyar essito (kiviteli vám), a kincstárt pedig évente 28,946 Frt. veszteség érné. Ennyit tesz ki ugyanis az erdélyi kiviteli és a magyarországi behozatali vám együttvéve. Már pedig azt a többletet, amennyivel ez több a magyar kiviteli vámnál, úgyis vissza kellene fizetni, azok után az állatok után, amelyeket csakugyan tovább hajtanak Ausztriába. Azoknak bolettáit pedig, amelyek Magyarországon kerülnek fogyasztásra, a kereskedők kölcsönös megegyezéssel beváltanák egymás közt és ugyanolyan számú magyar marháért szereznének visszatérítést. Mindazáltal az új tarifaszabályozáskor erre vonatkozólag előterjesztést fog tenni. Még határozottabban ellenzi a kamara az

[15] U. o.
[16] 1780. ápr. 5-én St. R. 717/1780.
[17] St. R. 986/1780.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

erdélyi kancellária egy másik javaslatát, hogy t. i. emeljék fel azon árúk behozatali vámját, amelyeket Erdélyben is készítenek. A kérés teljesen méltányos, hiszen a bécsi udvar vámpolitikája évtizedek óta ezt az elvet követte, de csak az osztrák tartományokkal szemben. Most is az a baj, hogy ezek az árúk, amelyekre vámemelést kérnek, legnagyobbrészt az örökös tartományokból Erdélybe exportált készítmények. A vámemelés tehát ezeknek a kelendőségét csökkentené. Az egyetlen könnyítés, amit a kamara megengedhetőnek tart, csak annyi, hogy az erdélyi gyártmányok kivitele semmi nehézségbe ne ütközzék. A kamara fölterjesztéséhez ebben a tekintetben az államtanácsosok is csatlakoznak.[18] Igy azután a királyi határozat is elodázza a dolgot, minthogy a közeljövőben úgyis tárgyalnak az új tarifáról. Máskülönben azonban meg kell jegyeznünk, hogy az államtanács általában jó indulattal kezelte az erdélyi vám ügyét, amint ez később ki fog tünni. Nem is lehetett ez másként, mikor az államtanács tagjai a szabadkereskedelem hivei voltak, vagy középutat foglaltak el ebben a kérdésben.[19]

A kérdésnek újabb lökést adott 1781 februárjában az 1779. évről (1778. nov. 1.—1779. okt. 31.) elkészült és bemutatott commercialis tabella. Ebből kitűnik, hogy a pénzkiáramlás Erdélyből valóban fenyegetően nagy. Mikor a behozatal és kivitel együttes pénzforgalma nem tesz ki 2 millió forintot, a passivum majdnem eléri a $^3/_4$ milliót, bár az elő ző évi eredménynél ez még mindig kedvezőbb. Tíz év pénzveszteségét az erdélyi kancellária együttvéve 6 $^1/_2$ millióban állapítja meg és azt a következtetést vonja le belőle, hogy ez az ország ily nagy veszteséget soká nem bir el, tehát segíteni kell rajta. Ez a segítség pedig csak az örökös országok felől jöhet, mert Törökországgal szemben kereskedelmi szerződések biztosítják a jelenlegi vámokat és különben is ebben az irányban aránylag sokkal kedvezőbb a kereskedelmi mérleg. Az osztrák örökös tartományokból az említett tíz év alatt 4.983,782 Frt. értékű árút hoztak be, a kivitel pedig ugyanezen idő alatt nem tesz ki többet, mint 149,696 Frt-ot. Az erdélyi kancellária most már nem vámcsökkentéseket kér, hanem gyökeresebb orvoslást: szüntessék meg a Magyarország felé fennálló kiviteli és behozatali vámokat, ebből — most már itt is ezt az

[18] „da andererseits von einer Belegung der deutscherbländischen Manufacturen in Siebenbürgen keine Frage seyn kann" Gebler államtanácsos véleménye. U. o.

[19] Schünemann id. m. 34. 39, 43. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

érvet halljuk hangoztatni — az osztrák tartományoknak is haszna lenne, mert a magyar árú versenytársat kap.[20]

Az államtanácsosok egybehangzó véleménye alapján a resolutio felszólítja az erdélyi kancelláriát, hogy a magyar tarifa már folyó tárgyalása alkalmából terjessze elő javaslatait. A magyar vámtarifa kérdése ugyanis ekkor erősen foglalkoztatja az udvari hatóságokat. Zinzendorf Károly gróf, ekkor triesti kormányzó, a szabadkereskedelem legmeggyőződésesebb híve megint felveti a régóta szereplő gondolatot: nem lehetne-e megteremteni a vámmentes forgalmat Magyarország és a monarchia többi része közt? Természetesen a dologból most sem lesz semmi, megint a szokásos, már az unalomig egyformán hangoztatott érvek a magyar nemesség adómentességéről, gáncsolják el. Minket most itt nem is ez érint, hanem az, hogy ezen tárgyalások közben az erdélyi-magyar vámhatár eltörlésére irányuló törekvés sikerrel halad előre. A pénzügyi hatóságok megint hallani sem akarnak a kincstári jövedelem ilyen csökkenéséről. Az államtanácsban br. Löhr azt a véleményt nyilvánítja, hogy Erdélynek nincs oka panaszkodnia a vám fönntartása ellen, hiszen különben az osztrák tartományok árúi Magyarországon keresztül minden vám nélkül lépnének be Erdélybe. Br. Gebler ugyan kívánatosnak tartaná, ha a közbülső vámot eltörölnék, de a kincstárt érő veszteség miatt kivihetetlennek tartja. A vezető államminiszter, gróf Hatzfeld az, aki határozottan az erdélyi kancellária mellett foglal állást. Szerinte ezen harmincadvonal eltörlése Magyarországnak és Erdélynek egyaránt hasznára lenne, anélkül, hogy egyik a másiknak adófizető képességét csökkentené. A 40.000 forintot kitevő vámjövedéket azáltal lehetne helyettesíteni, ha ebben a két országban a só árát mázsánként 2, vagy legfeljebb 3 krajcárral emelnék. Ez még mindig kevésbbé lenne terhes, mint a most fizetett vám.

Az uralkodó ezekről az ügyekről csak négy hónap mulva, 1781. szept. 8-án dönt, miután belgiumi útjáról visszatért. József császár már ekkor állást foglal a magyar-erdélyi vámhatár megszüntetése mellett, nem áldozza fel eleve kisszerű financiális érdekeknek, hanem a kincstár kártalanítását szem előtt tartva, mindig sürgeti a kérdés kedvező elintézését. Nem rajta múlott, hogy még teljes három év kellett ahhoz, hogy ez bekövetkezzék. Határozatában kimondja, hogy az Erdély és Ma-

[20] St. R. 402/1781. Erdély külkereskedelmére vonatkozólag négy évből állottak rendelkezésünkre adatok (St. R. 402/1781, 602/1782, 875/1783, 1117/1784):

Év	Behozatal idegen országokból	Összes behozatal	Összes kivitel	Passzivum
1778/79	639,160	1.368,219	619,605	748,614
1779/80	655,186	1.358,375	652,051	707,323
1780/81	738,275	1.631,940	791,869	840,071
1781/82	?	1.347,706	600,447	747,259

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

gyarország közti vám megszüntetése mindkét országnak javára válnék és itt nem jönnek számba azok a tekintetek, amelyek nem engedik meg a szabad forgalmat a Lajtán inneni és túli részek közt. Csak módot kell találni arra, hogy a kincstár is valahogyan kárpótolva legyen.[21]

Közben az erdélyi kancellária is elkészült javaslatával: hogyan lehetne a nagy pénzkiáramlást megakadályozni, a pénzforgalmat növelni és föllendíteni az ipart az országban. Javaslatai a következők: 1. növeljék az országban levő katonaság számát, 2. Az Erdélyben állomásozó katonaság ruházatát és lovait is ott szerezzék be. 3. Javítsák a határon a vesztegzár-berendezést, hogy legalább akkor, amikor a szomszédos területeken kedvezőek az egészségügyi viszonyok, szabad legyen a forgalom a határos török tartományokkal. 4. Amint már régebben is javasolta, küldjenek konzult Moldvába és Oláhországba. 5. A legfontosabb azonban, hogy szüntessék meg a harmincadfizetést Magyarország és Erdély közt. 6. Javítani kell az országban az ipart és kereskedelmet, fejleszteni a szarvasmarha-, ló- és juhtenyésztést, a textil-, üveg-, vas-, bőr- és szőrmeárúk készítését, szabályozni kell a céheket és bennük bizonyos korlátozásokat megszüntetni.

A javaslatok közül az elsőt elveti az uralkodó, a másodikat Hatzfeld tanácsára éri hasonló sors.[22] A konzul küldésre vonatkozólag Kaunitz herceg véleményét kérik ki. Az államkancellár szerint legjobb lesz ezzel addig várni, amíg Oroszország be nem fejezi ilyen irányú tárgyalásait, akkor könnyebb lesz kieszközölni ugyanezt a monarchia számára is. A vám kérdésében ismerjük már az uralkodó állásfoglalását. A többi pontban az államtanácsosok csatlakoznak a kancellária fölterjesztéséhez, de a resolutio nem emlékszik meg róluk, eredménye, nem tudjuk, menynyiben volt.[23]

[21] St. R. 1120/1781. Nemcsak az udvari kamara, hanem a többi pénzügyi hatóság is, a magyar kamara és az erdélyi kincstartóság is fenn akarja tartani a vámokat, mert megszüntetni ugyan könnyű, de szükségesetén nehéz lenne újra visszaállítani elégedetlenség nélkül, különben is félnek a jövedék csökkenése miatt. Hka. 1782. febr. 2.

[22] St. R. 1436/1781. Hatzfeld szerint a kincstár bizonyosan Erdélyben vásárolná a katonaság számára a felszerelést, ha ennek ára nem mulná fölül az ausztriai ár és a szállítási költségek együttes összegét. Igy azonban nem lehet szó róla. „Az államra nézve különben is teljesen mindegy, hogy a pénzt ezekre a szükségletekre a monarchia egyik vagy másik részében költik-e el".

[23] U. o. Hatzfeld megjegyzi, hogy az erdélyi kivitel főként 1773 óta csökkent, azok az árúk azonban, melyeknek kivitele 1773 óta hanyatlott, legtöbbnyire külföldi termékek, amelyeket az erdélyiek Törökország felé adtak el. A keresletnek a háború volt az oka, az ok megszüntével az okozat is elmúlt. — Hatzfeldnek itt nincs teljesen igaza. Erdélynek Törökországgal folytatott kereskedelmére ugyan nem álltak rendelkezésünkre adatok, azonban a magyar kereskedelemre igen. (L. Eckhart id. m. 333. és 341. l.) Ezekből kitünik, hogy 1767—72 közt a következőképen alakul a mérleg: kivitel Magyarországba évi

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Az erdélyi kancellária — bizonyosan ismerve az ügyek hosszadalmas elintézését — nem akar várni addig, míg az új magyar tarifa elkészül, hanem addig is legalább a marhakivitel megkönnyítését szorgalmazza. 1781 nov. 7-én kelt előterjesztésében[24] megint azt a kérdést feszegeti, mi az oka a marhakivitel csekély voltának és hogyan lehetne előmozdítani az osztrák tartományok felé. Azon, hogy Erdély távol fekszik és hogy kevés a legelő, nem lehet változtatni, írja, mert ezek természeti akadályok. Lehet azonban változtatni a harmadik akadályon, ez pedig nem más, mint a közbülső vám Magyarország felé. Ha nem is szüntetik meg egészen, legalább csökkentsék úgy, amint már a mult évben a királyi határozat kívánta. Az udvari kamara megint az ügy elhalasztását kívánja; várják meg, míg a magyar tarifa-ügy dülőre jut. Különben is a kedvezmény tulajdonképen nem is az erdélyieket érné, mert nagyrészt moldvai és oláhországi marhát továbbítanak csak. Gebler most már teljesen a kamara ellen foglal állást. Kijelenti, hogy az osztrák örökös tartományokban hat évvel ezelőtt megszüntek a közbülső vámok, pedig a kamara ezt is ellenezte. Hibáztatja az ügyek szokásos lassú intézését. A resolutio — ebben az esetben nem az államtanácsosok ajánlotta, hanem József saját fogalmazása — világosan fejezi ki az uralkodó megmásíthatatlan felfogását ebben a kérdésben: „Minthogy el vagyok határozva arra, hogy röglön megszüntessem a marhavámot Erdély és Magyarország közt és Erdély nagyon rászorul erre a segítségre, az udvari kamara vagy siessen az egész magyar tarifaüggyel, hogy ezt is egyúttal el lehessen intézni, vagy egyelőre azonnal meg kell szüntetni ezt a vámot, mert Erdély a kereskedelemben szükségszerűen segítségre szorul és a marhabehozatal megkönnyítése Magyarországra és azon keresztül a mi többi örökös országunkra csak minden tekintetben előnyös lehet."[25]

átlag 679,090 Frt, behozatal 234,574 Frt, aktivum 444,516 Frt. 1773—1779/80 évi átlag: kivitel 555,732 Frt, behozatal 344,127, az évi nyereség alig a fele az előző periodusénak, mindössze 211,605 Frt. Tehát Erdélynek Magyarországgal szemben fennálló kereskedelmi mérlege tetemesen megromlott 1773 óta. Még feltünőbb ez a Magyarországon keresztül folytatott tranzitó kereskedelemben. 1767—72 évi átlag-kivitel Magyarországon keresztül 54,740 Frt, behozatal 546,043 Frt, különbözet 491,303 Frt. 1773—1779/80 közt kiviteli tranzitó évente 30,220 Frt, behozatali 872,495 Frt, veszteség 842,275 Frt. Ha már most — azt hisszük meglehetős joggal — feltesszük, hogy a tranzitó árúk legnagyobb részben az osztrák örökös tartományokból jöttek és magában Erdélyben kerültek fogyasztásra, megállapíthatjuk, hogy a kereskedelmi mérleg nemcsak Magyarország és Törökország irányában romlott, hanem összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékben Ausztriával szemben is, mert a tranzitó behozatal éppen akkor nő meg erősen, mikor Hatzfeld szerint ezeknek értékesítési lehetősége Törökország felé csökken.

[24] St. R. 2735/1781.

[25] St. R. 2823/1781. „Da Ich entschlossen bin diese Viehzölle zwischen Siebenbürgen und Hungarn alsogleich aufzuheben, und Siebenbürgen diese Hülfe nothwendig

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Az udvari kamara semmi új érvet nem tud felhozni álláspontja támogatására, megint csak azt hajtogatja, hogy a kincstárt 30,000 Frt. veszteség érné, anélkül hogy Erdélyen segítenének ezáltal, hiszen főleg törökországi állatokkal kereskedik, nem saját tenyésztésűekkel. Az államtanácsban Gebler azt látja a fölterjesztésből, hogy az új magyar tarifa kidolgozására még nagyon kevés történt, ezért ismét meg kell parancsolni a kamarának, hogy siessen. A 30,000 Frt-ot pótolni lehetne, ha fölemelnék Erdély határán Moldva és Oláhország felé a szarvasmarha behozatali vámját. Ki kell számítani, mennyit tesz ez, azután, ha még mindig marad némi veszteség, ez az áldozat könnyen megtérül az államnak azáltal, hogy az erdélyi adózó könnyebb megélhetéshez jut. Lőhr teljes mértékben csatlakozik ehhez a véleményhez. Br. Kresel is azt tartja, hogy Erdély állapota miatt ezeket a vámokat rögtön meg kell szüntetni.

Hatzfeldet, úgy látszik, a kamarának részben sikerült meggyőznie. Most már ő is hangoztatja, hogy Törökországból több marhát hoznak Erdélybe, mint amennyit ez utóbbiból Magyarországra, tehát a vámmegszüntetés sokkal többet használna a törökországi állattenyésztésnek, mint az erdélyinek, ennek az országnak csak a közvetítő kereskedelem haszna jutna. „De minthogy Ő Felsége már elhatározta ezt, csak azon fordul meg a dolog, milyen eszközzel lehetne pótolni a kincstár veszteségét, amely az országot legkevésbbé terhelné." Amit a kamara ajánlott, hogy a török határvámot emeljék fel, kártalanítaná ugyan a kincstárt, de akkor nem használna az egész az erdélyi közvetítő kereskedelemnek, mert a kereskedő számára egészen mindegy, hogy egy Törökországból behozott ökörért a magyar határon fizet-e 1 Frt. 22 $^1/_2$ kr. kiviteli és 1 Frt. behozatali vámot, vagy pedig a török határon egy összegben 2 Frt. 22 $^1/_2$ krajcárral többet mint eddig. Ezzel ugyan azt lehet szembe vetni, hogy az utóbbi esetben ez a teher nem sújtja a belföldi tenyésztést, de minthogy ez nem egyszer a belföldi fogyasztásra se elég, elesik az egész érv. Különben is a török árú vámjának emelése sok akadályba ütközik. Emeljék fel inkább a sóárat. Kaunitz államkancellár, akitől szintén véleményt kértek, teljes mértékben helyesli Hatzfeld felfogását. Az uralkodó mégis arra szólítja fel az udvari kamarát, a magyar és az erdélyi kancelláriát, tárgyalják meg, nem lenne-e mégis alkalmasabb a török behozatali vám fölemelése.[26]

bedarf, so wird die Hofkammer entweder das ganze Hungarische Tariffweesen also beschleunigen, dass es zugleich beschlossen werden könne, oder einstweilen diese Aufhebung alsogleich veranlassen, weil Siebenbürgen eine nothwendige Aushilfe in Commerciali braucht, und die Erleichterung der Einfuhr der Viehe in Hungarn, und durch dieses in Unsere übrige Erblande nicht anders als in allem Anbetracht vortheilhaft seyn kann".

[26] St. R. 17/1782. Végeredményben nem tudjuk, mi módon történt a kincstár kártalanítása.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Az 1779/80-ik évi kommerciáltabellákat 1782 febr. 6-án terjeszti fel az erdélyi kancellária, megjegyzéseivel kísérve.[27] A mérleg természetesen most is passív. A kancellária szerint az idegen árúk behozatala kevésbbé káros az országra, mint az örökös tartományokból való behozatal, mert azok olyan cikkek, amelyeket vagy tovább visznek, vagy magában az országban feldolgoznak. Nem így az örökös tartományiakat. Megint ugyanazon módon kíván segíteni, mint amint már régebbi fölterjesztéseiből ismerjük. Gebler kétségbe vonja a mérleg megbízhatóságát. Mert ha oly hosszú idő óta ilyen passívum lenne állandóan, már semmi pénz nem lenne Erdélyben. De egyrészt az ilyen táblázatok nagyon megbízhatatlanok, másrészt az ércbányászat, különösen a nemesérceké nemcsak sok pénzt hoz forgalomba, hanem magát a pénzmennyiséget is jelentősen növeli. Az pedig nagyon szerencsés körülmény, hogy ha valamiben a monarchia egyik része behozatalra szorul, azért az áruért a pénz nem külföldre, hanem egy másik örökös tartományba folyik. Kresel örömmel állapítja meg, hogy, ha ugyan lehet valamit építeni ezekre a tabellákra, a passívum az előző évhez képest nem emelkedett, sőt inkább csökkent.[28] Hatzfeld csak látszólagosnak tartja az osztrák tartományok nyereségét Erdéllyel szemben, mert az a félmillió forint, ami Magyarországból kerül Erdélybe marha fejében, nagyrészt osztrák pénz, amit Magyarország csak közvetít. Ezzel szemben Törökország felé több mint 160,000 Frt megy ki borért, feldolgozott bőrért stb. Kívánatos lenne tehát ebben az országban a bőrgyártás fejlesztése.

A resolutio is elismeri, hogy fontos az erdélyi gyárak fölsegítése és bizonyos török árúk behozatalának eltiltása.

Március 26-án koncertációra (közös tanácskozás) ül össze a magyar és az erdélyi kancellária a pénzügyi kormányszékekkel, hogy megállapítsa, melyik időpont lenne a legalkalmasabb a marhavám megszüntetésére.[29] Egyhangúan május 1-ét tartják a legjobbnak, mert ekkor kezdődik nagyobb mértékben a marhahajtás a magyar pusztákra hízlalás céljából. Gebler nagyon közelinek tartja a terminust ahhoz, hogy minden vámhivatalt értesíteni lehessen, de az uralkodó már nem akarja tovább halogatni a dolgot és a hatóságok közös javaslatát fogadja el pontról pontra, a terminus kérdésében is és minden másban. Ezen az alapon öt nyelven teszik köztudomásúvá az új rendet: magyarul, latin, német, oláh és illir nyelven.[30] 1782 május elsejétől kezdve tehát az Erdélyből Magyarországba

[27] St. R. 602/1782.

[28] U. o. „Wenn auch auf alle diese Tabellen und Bilanzen etwas zu bauen wäre."

[29] St. R. 814/1782, 958/1782.

[30] Hka. 1782. ápr. 18. A magyarnyelvű publikáció szövege: „Tudósítás". „Ő Felsége Tsászár, és Apostoli Király, a' Marha kereskedésnek elő-

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

hajtott szarvasmarha vámmentesen léphette át a határt, oly hosszú ideig tartó huzavona után végre megtörtént az első lépés Erdély és Magyarország vámterületének az egyesítéséhez.

Most már csak egy lépéssel kellett tovább menni, hogy a vámvonalat teljesen megszüntessék. Egyelőre megint majd egy évig nem hallunk semmit az ügy további haladásáról, míg 1783 elején a most már egyesített magyar-erdélyi kancellária be nem terjeszti a merkantil tabellát

menetelére nézve örökös Magyar, és Erdély Országaiban ugyan ezen két Tartományoknak nagyobb öszve kaptsalását kivánván, az említett kereskedésben eddig való Marha-Vám, és Harmintzad eránt, a' következendő, és ugyan már ez idén jövő Pünkösd Havának első napjától fogva kezdődő Rendtartást kegyelmessen meg parantsolni méltóztatott: és ugyan

1. Minden eddig szokásban volt marháktúl szolló Tarifák, kiváltképpen pedig az, a' melly azoknak idegen országba való kihajtása alkalmatosságával rendeltetett, egészen meg szünnyen.

2. Mi pedig azon Marhát illeti, a' melly vagy Lengyel Országbúl a' fönt említett Tartományokba bé, vagy azokbul oda ki hajtatik, az eránt a' Lengyel Országgal lett Tractatus által el végeződett, és 1776 Esztendőben ki-hirdetett Tariffa meg-maradgyon.

3. Az említett Magyar, és Erdély Országok között fizetendő Harmintzad nélkül megengedtetik ugyan akár melly némű Marhákat szabadon ki, és bé-hajtani, mindazonáltal ugy, hogy további rendelésig mind azok, a' mellyek a' Marhakereskedést üzni kiványák (ez akár Tseréléssel, akár más egyéb moddal történyék meg) kötelessek legyenek, magokat a' Harmintzadoknál, valamint eddig szokásban vala, meg-jelenteni, és ottan szabad Pollétákat kérni, a' mellyek-is minden Tzédula-Pénz, vagy váltság, és Erdélyben eddig ökör Passus-pénz neve alatt szokásban volt adó nélkül ki adattatnak. Ellenben

4. A' Marhától adando Harmintzad Magyar Országnak, és Erdélynek mind az belső örökös, mind pedig külső Tartományokkal ütköző határin jövendőben az ide helyheztetett Tarifa szerént fizettessék."

	Behajtás				Kihajtás	
	Külső Országokbul		A belső örökös Tartományokbul			
	F	d	F	d	F	d
Ökör, Bika és harmadfü Tinónak Darabjától	2	—	—	75	1	50
Tehén, és két esztendős Üszőtül 's Borjúktúl	1	—	—	37½	—	75
Borjúktul, a' mellyek egy esztendő alatt vannak	—	50	—	25	—	15
Bak, Ürü, vagy Kos, Ketske, és Júhtul	—	12	—	6	—	9
Bárány, és Gidától	—	8	—	5	—	5
Sörtés, a' melly 100, vagy több fontokig való	—	60	—	40	—	50
Közép szerü Sörtés 60 fontos 99 fontig	—	40	—	20	—	30
Südö 20 fontos 59 fontig	—	20	—	10	—	15
Nagy, és Kis-Malatztúl	—	5	—	2½	—	2½
Ló, és Öszvértül, az arrához képest minden forinttol	—	10	—	1	—	1
Havasi Szamárnak Darabjától	—	50	—	10	—	50

Ebből a táblázatból az is kitünik, hogy a „marhavám" megszüntetése nemcsak a szarvasmarhára vonatkozott, hanem minden fajta állatra, amelyet Erdélyből Magyarországra hajtottak, az utóbbiak azonban mennyiség és érték tekintetében messze elmaradtak a szarvasmarhakiviteltől.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

az 1781-ik évről (1780 nov. 1. — 1781 okt. 31).[81] Ebből kitűnik, hogy a passívum megint csak emelkedett, még pedig igen nagy mértékben. Legfőbb segítségnek az egyesített kancellária is a magyar-erdélyi harmincadvonal megszüntetését tartja. Annál is inkább fontos a segítség, mert öt év adóhátraléka már 1,246,563 Frt-ra rúg. Tudja jól, hogy az egyetlen valódi segítő eszköz az lenne, ha a behozatalban állítanának fel akadályokat és tilalmakat. De minthogy ezek az árúk osztrák örököstartományi gyártmányok, csak azt kívánja — szintén találkoztunk már régebben ezzel a gondolattal — hogy a haditanács az erdélyi katonaság számára a felszerelést is ebben az országban vásárolja. Természetesen ez eleinte drágább lenne, mint máshol, de csak az első időben és ezáltal egy egész ország javáról gondoskodnak. Maga a kincstár is végeredményben csak nyer ezáltal, mert a jövőben az adó jobban fog befolyni.

Az államtanácsban először br. Reischach, volt erdélyi kancellár mond véleményt.[82] Javaslatán meglátszik, hogy nem feledkezett meg arról az országról, melynek legfőbb tisztviselője volt. Hiszen az ő hivataloskodása idejében veti fel és szorgalmazza az erdélyi kancellária Erdély megsegítését, főként a vámvonal megszüntetése által. Hogy azonban ezekben tulajdonképen mennyi személyes érdeme volt, sajnos, nem állt módunkban kideríteni. Reischach helyesli, hogy a katonai bevásárlásokat Erdélyben végezzék az ottani katonaság számára. Minthogy az árak egyelőre magasabbak lennének, csak a legfelsőbb elhatározástól függ, „hogy egy ország javára, hol a pénzforgalom évről-évre csökken, meghozzák-e ezt az áldozatot."

Br. Martini nem tartja ugyan valószínűnek, hogy a kereskedelmi mérleg vesztesége egy év alatt a pénzforgalom egyharmadát tegye ki, mégis tárgyalni kell a haditanáccsal a katonai beszerzések ügyében és meg kell állapítani, mely török árúk behozatalát lehet eltiltani.

Hatzfeld nem ilyen engedékeny. Kijelenti, hogy a behozott árúk közt 600,000 Frt értékűek azok, melyek nélkülözhetetlenek és termelésük a jövőben is majdnem lehetetlen Erdélyben (kávé, cukor, olaj, gabona). Bár a kereskedelmi passívum 800,000 Frt, de ez nem jelenti egyuttal a pénzmennyiség csökkenését is, mert az országból kivitt sóért és az aranytermelésért ismét sok pénz jön be és ez pótolja a pénzveszteséget. Mégis elismeri a segítés szükségét, de nem ajánl behozatali tilalmakat, mert ezek a többi örökös országokat károsítanák, ezekre pedig éppen annyira tekintettel kell lenni, mint Erdélyre. Hasonlóképen nem jöhetnek számba

[81] St. R. 875/1783.

[82] Reischach, Martini 1782. máj. 27-én léptek az államtanácsba, mikor Gebler és Löhr eltávoztak. Kresel néhány hét mulva, jun. 15-én követte őket. L. Hock id. m. 103. 104. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

a katonaság bevásárlásai se, mert az államra nézve nem lenne hasznos ezeket az árúkat drágán vásárolni itt, mert amennyit nyer ez az ország, annyit veszít a másik. Előnyöket csak a már munkában levő általános vámátszervezés adhat. Az uralkodó sokkal mélyebbreható reformokra gondol, a robot megszüntetésére, az ipar föllendítésére stb.

1783 decemberében legfelsőbb útasításra a magyar-erdélyi kancellária kimutatást közöl arról, mennyit jövedelmeznek a Magyarország és Erdély közt fennálló harmincadhivatalok. A kimutatás valamelyik régebbi évből való (talán 1778-ból), most csak újra ugyanazt közli. Eszerint a magyar kamara és az erdélyi kincstartóság egy év alatt együttvéve 73,398 Frt-ot vett be, kiadás volt 9323 Frt, tisztajövedelem 64,075. Csakhogy időközben a marhavámot megszüntették, ami egymaga 37,759 Frt-ot jövedelmezett, a tisztviselők kárpótlására pedig 1850 Frt-ot irányoztak elő az ugyancsak megszüntetett „cédulapénz" fejében, amely eddig az ő jövedelmükre szolgált. Végeredményben tehát nem lehet több tiszta nyereséget számítani, mint 24,466 Frt-ot.[83]

Ezt a kimutatást megküldik az udvari számvevőszék elnökének, Zinzendorfnak, aki természetesen nem tesz ellenvetést a vámeltörléssel szemben, hiszen ez is egy lépés a szabadkereskedelem megvalósítása felé, amelytől szerinte egyedül lehet várni a jólétet. A magyar kancellária az 1784 febr. 10-én kelt resolutióban fölszólítást kap a vámvonal azonnali megszüntetésére, csak a módozatok tekintetében kell még tárgyalni a számvevőszékkel.[84] Ez is megtörténik. Terminusul november 1-ben állapodnak meg. Ugyanakkor lép életbe az új magyar vámtarifa is, helyesebben ettől kezdve Magyarországon is az osztrák örökös tartományok tarifája érvényes. Az erdélyi harmincadhivatalok első fokon a kincstartóság és a nagyszebeni könyvvezetőség hatásköre alatt maradnak, a felülvizsgálat azonban a magyar kamarai könyvvezetőséget illeti meg.[85]

Ezzel jut dülőre az immár négy év óta vajudó kérdés, annyi sürgetés és tárgyalás ellenére csak a magyar tarifa általános szabályozásával egyidőben.

[83] St. R. 3804/1783, 4529/1783.

[84] St. R. 274/1784. „Stationes tricessimales intermediae, Transilvaniam nempe et inter Hungariam existentes ex nunc abrogandae sunt ratione Executionis autem Cancelleria opportuna cum Camera Rationum aulica concertabit."

[85] St. R. 2222/1784. „Die Aufhebung der zwischen Hungarn und Siebenbürgen bestehenden Zwischen Mäute ist auf den von der Rechenkammer und Kanzley an Handen gegebene Art alsogleich einzuleiten, damit dieser Gegenstand bis 1. Nov. L. J. richtig, und vollkommen zustande gebracht, bis dahin alle zwischen Mäute aufgehoben und solcher gestalt der Handel zwischen diesen beyden Landen von aller Mautgabe freygestellet seyn mögen".

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Még röviden csak arra szeretnénk rámutatni, mi lett a sorsa ennek a Magyarország és Erdély egyesítése szempontjából oly fontos kérdésnek II. József halála után. Tudjuk milyen harcok folytak az 1790 dec. 12-re[86] összehívott erdélyi országgyűlésen az unió kérdéséről, sajnos eredmény nélkül; a következő év március 3-án leteszi az esküt az új erdélyi kancellár.[87] Kedvezőbb elintézést nyer azonban az erdélyi rendek másik kérése, hogy a vámterület egységét tartsák fenn és ne állítsák helyre a már megszüntetett harmincadvonalat. Az uralkodó döntése úgy szól, hogy minden maradjon a mai állapotban, míg másként nem intézkedik.[88] Ez az intézkedés azonban — úgy látszik — sohasem következett be. Schwartner másfél évtized mulva már, mint régen meglevő állapotról ír, sőt úgy tudja, hogy Magyarország és Erdély közt a vámvonal még Mária Terézia uralkodásának a vége felé szünt meg.[89]

Csapody Csaba.

[86] Szilágyi Sándor: Erdélyország története. Pest, 1866. II. k 511. l.

[87] Zieglauer, Ferdinand: Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen in der Zeit Joseph's II. und Leopold's II. Wien, 1881. 273. l.

[88] St. R. 1548/1791. „Quoad Sublatas per divum Josephum II. inter Hungariam et Transilvaniam Tricessimales stationes, usque ad ulteriorem meam Resolutionem res in statu praesenti reliquenda est".

[89] Schwartner, Martin: Statistik des Königreichs Ungarn, Ofen, 1809. I. k. 417. l. Skerlecz is azt írja 1793 elején, hogy „mivel pedig Magyarország és Erdély közt nincsen harmincadvám, kereskedelmi szempontból Moldva és Oláhország is határolják." L. Skerlecz Miklós báró művei, ford. Berényi Pál. Magyar Közgazdasági Könyvtár. XV. Budapest, 1914. 133. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

VEDRES ISTVÁN MUNKÁSSÁGA ÉS A DUNA—TISZA CSATORNA.

Kevés oly égetően sürgős kérdése volt és van még ma is hazánk gazdasági életének, mint az alföldi kérdés. Megoldása nagy jelentőséggel bír az ország jövője szempontjából, de elsőrendűen fontos volt már a török kiűzése után is, a 17. században. Az Alföld, a mezőgazdaság, a terményértékesítés, a közlekedési viszonyok az idők folyamán — magyar vonatkozásban — szorosan egybekapcsolódó fogalmak lettek. Az egyes közgazdasági munkák és felvetett tervek is csaknem kivétel nélkül foglalkoznak e kérdések mindegyikével s bár az Alföld problémáinak megoldásához igen nagy mértékben hozzájárultak, a gazdasági kérdéseknek egy jelentős része mind a mai napig megoldatlan maradt.

A másfélszázados török uralom után a 17. század végén kezdett a magyar gazdasági élet újból kibontakozni.[1] Számtalan terv és javaslat látott napvilágot, amelyek a legkülönbözőbb módon és eszközökkel akarták a nyugati államok mintájára a gazdasági életet fellendíteni.[2] A tervek nagy részének alig volt gyakorlati eredménye és haszna, mert vagy nélkülöztek minden reális alapot vagy, ha kivételesen elfogadhatók, sőt szükségesek voltak is, a kormányzat végnélküli labirintusa akadályozta meg, hogy azokból valami is megvalósuljon.[3]

A magyar gazdasági élet fellendítése érdekében újabb kísérletek történtek a francia forradalom nyomán a 18. század végén és a 19. század elején, amely reformtörekvéseknek hű visszatükrözője már az 1790/91. évi országgyűlés, az ott hozott törvények, a kiküldött bizottságok munkálatai. Sajnos, a gazdasági élet javítására irányuló e törekvések is nagyon kevés maradandó eredménnyel jártak, jelentőségük inkább csak arra szorítkozik, hogy a 19. században megvalósult nagy gazdasági reformok jelentős részének gyökerei ide nyulnak vissza.

[1] J. Kulischer: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte. München—Berlin. 1929. II. k. 2. l.

[2] Briefe über die Schiffahrt und Handlung in Ungarn. Prag, 1783. 3. l.

[3] V. ö. Eckhardt Ferenc: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában, Budapest, 1922.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Mégis mindkét fellendülési időszak — a 17. és 18. századbeli — nyomot hagyott a magyar gazdasági élet csaknem minden területén. Mindkét alkalommal a tervek egész sora merült fel a magyarországi vízi közlekedés, a folyamhajózás és a csatornázás helyzetének a megjavítására is.[4]

A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyvének II. évfolyamában Hajós Antal foglalkozott a 18. század elején első alkalommal felmerült Duna--Tisza csatorna tervével,[5] jelen sorok keretében pedig, a Duna—Tisza csatornának egy későbbi, a 19. század elejéről származó tervével óhajtunk foglalkozni. Az előbbi tervet báró Dillherr Ferenc, Szolnok katonai parancsnoka készítette 1715-ben, aki tudvalevően Szolnok és Pest között akarta a csatornát megépíteni, míg az utóbbi tervet Vedres István szegedi földmérő készítette 1805-ben, aki viszont Szegedet akarta Soroksár, illetőleg Pesttel e csatorna útján összekötni.[6]

A hajózható csatornák az ország legnagyobb kincsei — írja Smith Ádám egyik könyvében.[7] A huszadik század emberének a meglevő fejlett és modern közlekedési utak és eszközök mellett kétségtelenül tulzottnak látszik ez a beállítás. A megelőző századokban azonban más volt a helyzet. Anélkül, hogy e — tárgyalásunkon kívül eső — kérdésnek részletesebb boncolgatásába kellene bocsátkoznunk, a közismert tények: mint a szárazföldi utak hiánya, a meglevő utak elhanyagoltsága, használhatatlansága, a nagyrészt csak szekéren való szállítás lehetősége stb. minden kétséget kizáróan megadják kérdésünkre a feleletet.

A 17. században, az elhanyagolt közlekedési utak és kezdetleges közlekedési eszközök korában, a személy- és teherforgalom lebonyolítása nagyobbrészt a szárazföldön szekereken, kocsikon és csak kis részben víziúton, hajókon történt. Azonban nagy változások következtek be a 18. század folyamán a termelés nagymérvű megnövekedése és a fogyasztók számának rohamos megszaporodása következtében. Ezek a változások tették időszerűvé a tömegszállítás kérdésének a megoldását.[7a]

A számtalan elgondolás közül a legjobban és a természetnyujtotta viszonyok legmegfelelőbb kihasználásával Franciaország oldotta meg e kérdést, a folyamhajózás kiterjesztésével, a folyók szabályozásával, ha-

[4] V. ö. Domanovszky Sándor: Duna-feketetengeri kereskedelmi hajózásunk multjából. Budapest, 1917.

[5] Hajós Antal: A Duna-Tisza csatorna első szabályozása. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. Második évfolyam. Budapest, 1932. 128. l.

[6] Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna. Szeged, 1805.

[7] Smith Ádám: Inquiry into the nature of the wealth of nations. London, 1776. I—II. k. Magyarra fordították: Ernyedi Lukács és Pólya Jakab.

[7a] Kulischer: Id. m. II. k. 10. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

józható csatornák építésével, általában a közlekedésnek a víziútra való terelésével. A Franciaországban mutatkozó eredmények felhívták az általános figyelmet a közlekedésnek víziúton való lebonyolítására. A csatornaterveknek egész sora merült fel a nyugati országokban, amelyek közül — főkép Franciaországban és Hollandiában — többet meg is valósítottak.[7b]

A tömegszállítás kérdésének csak ilyen módon: folyamhajózás kifejlesztésével való megoldását határozottan elhibázottnak és egyoldalúnak mondhatjuk. E félmegoldásnak káros következményei — a szárazföldi utak elhanyagoltsága, a téli hónapokban a közlekedés és szállításnak csaknem teljes megbénulása, a közbiztonság hiánya, stb. — jelentkeztek csakhamar és szükségessé tették a szárazföldi közlekedési viszonyok rendezését is.

Nem célunk ugyan jelen cikk szűkre szabott keretében Vedres István munkásságának és Duna—Tisza csatorna-tervének tárgyalásánál a kor viszonyaival részletesebben foglalkozni, mégis érdemes megfigyelnünk az 1790/91. évi országgyűlés bizottságainak, különösen a kereskedelmi bizottságnak a működését, mert nagyrészt ezek jelölték meg az új irányt, amely a korábbi egyoldalú gazdasági politikával szemben a mezőgazdaságnak, iparnak és kereskedelemnek egyaránt való fellendítését tűzte ki célul. Mindhárom előmozdítására kiterjedtek már az 1790/91. évi országgyűlés bizottságainak munkálatai és javaslatai. A kereskedelmi bizottságban Skerlecz Miklós báró mutatott rá a kérdés lényegére, amikor kifejtezést adott annak a véleményének, hogy sem mezőgazdaság, sem kereskedés, sem pedig ipar nem lehet ott, ahol nincsenek közlekedési utak és ahol kizárt dolog a forgalom növekedése.[8] Statisztikai adatokkal támasztja alá azt az állítását, hogy a forgalom növelése és így a bel- és külkereskedelem is milyen életbevágóan fontos hazánk gazdasági életének jövője szempontjából. Többek között kimutatja, hogy még 1787-ben is Magyarországon egy fogyasztóra hét termelő esett.[9] Előtérbe kerültek tehát azok a tervek, amelyek a közlekedés kérdéseivel foglalkoztak. Maga Skerlecz is, aki az országgyűlés kereskedelmi regnicolaris bizottságának volt az előadója, több tervet nyujtott be és könyvet írt a közlekedési viszonyok megjavítása tárgyában.[10] Nem kerülte el az ő figyelmét sem a vízi közlekedés, sőt a csatornaterveket is felkarolta. Tárgyilagosságára igen jellemző hogy, bár híve volt a hajózható csatornák

[7b] U. o.
[8] Berényi Pál: báró Skerlecz Miklós művei Budapest, 1914. 110 l.
[9] U. o.
[10] U. o.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

építésének, egyik munkájában ennek ellenére így ír:[11] „A művészet ugyan roppant munkával és mérhetetlen költségekkel hegyeket fúrhat át és e nyílásokon a folyókat tovább vezetheti vagy a hegyek tetejére csatornákat építhet vízesések segítségével, azonban, ha a közhaszon nem felel meg a munkára fordított költségeknek, akkor az ilyen munkák csak a technika fitogtatására valók." Skerlecz megemlékezik egyik munkájában a Duna—Tisza csatorna tervéről is, amelyről az a véleménye, hogy bár a külkereskedelem szempontjából nem bírna különösebb jelentőséggel, mégis a Tisza és a Duna magyarországi szakaszának kereskedelmén nagyot lendítene.[12] Hozzáteszi azonban, hogy erről a csatornáról csak akkor lehet majd komolyan beszélni, ha már a Tisza és Duna is szabályozva lesznek.

De nemcsak Skerlecz, hanem a kor többi közgazdasági írói is foglalkoztak a közlekedés, a hajózó utak és a hajózható csatornák kérdésével. A tárgyalt gazdasági kérdéseknek és témaköröknek kiegészítését képezte csaknem valamennyi közgazdasági írónál még annak belátása és felismerése, hogy az ország hatalmának, fennállásának és fenmaradásának kérdését igen jelentős mértékben a lakosság vagyoni helyzete s az állam helyes és céltudatos gazdasági berendezkedése dönti el.

Magyarországon először csak Széchenyinél nyert ez az elv teljes és világos fogalmazást, amidőn azt írta Hitel c. munkájában: „Ezek következésében tanácsom semmi egyéb, hanem hogy hazánkban mindenkinek vagy legalább a lehető legnagyobb résznek a gyomra, feje és erszénye ne legyen üres, — sőt hogy kiki magának több s több életjavakat s kellemetességeket szerezni iparkodjon, — de azokat fáradozása után minden hihetőséggel el is érhesse s azokat elérvén bátorságban bírhassa is."[13] Nyomait e gondolatnak megtaláljuk már Vedresnél is, midőn azt írja, hogy a közgazdaság fellendítése „szemlátomást gyarapítaná gazdaságunkat s pénzünket szaporítaná ; evvel tehetőségünket is nagyobbítván, talán oly forma lábra segítene fel valaha bennünket, amilyenre már a szomszéd nemzetek több század óta felállottak."[14] Láthatjuk, hogy Vedresnél még mennyivel homályosabb a fogalmazás, de a Széchenyi féle vezető úton már ez is nagy haladás, mert Vedres kortársai között bizony még meglehetősen kevesen ismerték fel a gazdasági kérdések jelentőségét és nagyon kevesen látták be, hogy az ország szempontjából igazi vagyon szaporulatnak csak az vehető, amely nem a többiek vagy

[11] U. o. 114. l.

[12] U. o.

[13] Gróf Széchenyi István : Hitel. Pest, 1830. (ifj. Iványi-Grünwald Béla ; Gr. Széchenyi István. Hitel. Budapest, 1930.) 478. l.

[14] Vedres : Id. m. 16. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

más osztály rovására halmozódik fel, hanem a földnek és termékeinek célszerűbb kihasználásából és gazdaságosabb értékesítéséből származik.

Azok sorában, akik a 18. század végén a reformtörekvések idejében különböző javaslatokat dolgoztak ki a gazdasági élet újjáalakítására, jelentős helyet foglal el Vedres István szegedi földmérő. Ha egy negyedszázaddal később él, Széchenyi István gróf táborának lett volna munkás tagja. Véleménye az elmúlt időkről, meglátása kora viszonyai iránt és tervei a jövőre nézve mind belehelyezhetők, sőt beletartoznak Széchenyi gondolatvilágába. Kisember, egyszerű földmérő volt, nem kereshetjük nála Széchenyi nagyvonalúságát, hatalmas koncepcióját, a regionális érdekek fölé emelkedő országos szempontok figyelembe vételét, bár ezek teljes elmellőzését sem mondhatjuk róla. Midőn a Duna—Tisza csatorna megvalósítását ajánlja, akkor is megemlíti, hogy ennek „haszna nemcsak Magyarországra, hanem az egész ausztriai birodalomra is kiterjedne."[15]

Széchenyi a magyar eszményképét: a jó hazafi, a józan hazafi és a cselekvő hazafi hármas egységében jelöli meg.[16] Ennek a magyarnak a típusához tartozott Vedres. Egész életét, működését és tevékenységét Magyarország és főkép szűkebb hazájának: az Alföldnek szentelte. Sokoldalú munkásságát, önzetlen közhasznú tevékenységét azonban nem lehet kizárólag egyéni hazafias érzületének betudni, kétségtelenül hatással volt rá a kor, amelyben élt, a viszonyok, amelyek akkor voltak s így egyéni adottsága, kiválóságai és a kor viszonyai világítják meg helyesen működését és jelentőségét.

Vedres István az Alföldön, Szegeden született 1765. szeptember 22-én egyszerű polgári családból.[17] Középiskoláit szülővárosában, egyetemi tanulmányait Pesten végezte.[18] Előbb bölcsészettel, majd mérnöki tudományokkal foglalkozott, utóbbiak terén 1784-ben már 50 forint jutalomban is részesült.[19] 1786-ban megszerezte a földmérő diplomát és a helytartótanács Szegedre nevezte ki évi 300 forint fizetéssel.[20] 1792-ben megnősült, feleségül vette Rózsa Terézt, egy városi polgár leányát.[21] Apósa, valamint feleségének fivérei tagjai voltak a szegedi városi tanácsnak, ahová később maga is igyekezett bejutni.[22] Ekkor keletkeztek első irodalmi művei, amelyek még versek voltak. A költészet általában mindig érdekelte.

[15] Vedres: Id. m. 11. l.
[16] Széchenyi: Hitel. 490. l.
[17] Szinnyei József: Magyar írók élete és művei. Budapest, 1914. XIV. k. 1035.
[18] U. o.
[19] U. o.
[20] Országos Levéltár (Rövidítése: Orsz. Iltár.) Helytt, Civitatense. 27001/1816.
[21] U. o.
[22] U. o.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Később is szívesen tért vissza a versíráshoz, mikor már inkább gazdasági munkákat írt.[23]

A későbbi évekből származó, a városi tanácshoz intézett egyik beadványából ismerjük szegedi földmérői munkásságát. 1789—91-ben építette a szőregi hidakat és töltéseket, majd a reszkei országutat; Balánkbél útcáit feltöltette, a Kistelek házait veszélyeztető futóhomokot fűzfa ültetéssel megkötötte, erdősített és még számtalan munkát végzett, amelyekre könyveiben is hivatkozik.[24]

Nagyobb gazdaságirodalmi munkásságot 1805 óta fejtett ki. Ebben az évben írt egy színjátékot, amelynek címe „A hazának szeretete, avagy nemes Szeged városának a törököktől való visszavétele." 1805-ben írt még egy másik munkát a magyar nyelv védelmében „korának magyar társadalma ellen." Címe: „A magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiúi elmélkedés." 1807-ben „A bankócédulák elenyésztethetéséről való elmélkedés" c. munkáját írta, majd ugyancsak ebben az évben jelent meg, az egész korra és Vedresre is rendkívül jellemző munkája, melynek címe „Egy nemzeti jószág." Ez a munkája később Salamon József szegedi piarista tanár fordításában latin nyelven is megjelent.[25]

Utóbbi könyvében az abban a korban nagyon sokat tárgyalt, de komolyan figyelembe egyáltalában nem vehető kérdéssel foglalkozik, t. i. egy nemzeti jószágnak, nemzeti vagyonnak a létesítésével. Sokan foglalkoztak már előtte is ezzel a gondolattal minden különösebb eredmény nélkül és maga Vedres is szomorúan állapítja meg, hogy az akkori viszonyok mellett nemzeti vagyonnak a létesítése teljes lehetetlenség, mert a sok háború annyira igénybe vette az ország lakosságának anyagi erejét, hogy nemcsak adni nem tud, hanem inkább terhei csökkentését várja.[26] Mindezek ellenére indítványt tesz a királynak nemzeti vagyon létesítésére oly módon, hogy a rendek az ország nevében 25 millió forintot 25 évre kölcsönként kiadhatnának kamatra és e kamatokat lehetne „a királyi ház és magyar nemzet boldogságának öregbítésére fordítani."[27] Kitér még arra is, mire lehetne az így nyert kamatokat felhasználni. A nagyobbik részt közhasznú munkákra, amelyek új tőkévé lesznek és kamatot hoznak, a kisebbik részt pedig olyan dolgokra, amelyek a haza „közönséges boldogságának" előmozdítását szolgálnák.[28]

[23] U. o.
[24] U. o.
[25] Szinnyei: Id. m. XIV. k. 1035. l.
[26] Vedres: Dissertatio de fundo publico... Szegedini, 1809. 15. l.
[27] U. o. 17. l.
[28] U. o. 18. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A kamat nagyobbik részét így elsősorban országutak és csatornák készítésére lehetne felhasználni, mert Vedres szerint, ha hazánkban egyszer jó utak és csatornák minden nevezetes városig elkészülnének, minden mozgásba jövén, az ország javai és termesztvényei egyenlőképen szétosztódnának, hogy sehol a nagy bőség a jószágok árát se le nem nyomná, sem pedig a szükség azt feljebb nem engedné. Ezeken kívül még kórházak építésére, gabonatárházak létesítésére, a terméketlen és mocsaras területek megjavítására, a homokos területek erdősítésére is lehetne bizonyos összeget fordítani. A kamat kisebbik része, minthogy szerinte most már nemcsak a testi erőben, hanem a tudományban is rejlik a vitézség, a tudományok és mesterségek fejlesztésére lenne felhasználható. Főkép a magyar nyelv elterjesztésére, magyar tudós társaság felállítására, tanulók jutalmazására, hadiiskola fejlesztésére, nemzeti játékszín létesítésére, a könyvnyomtatás tökéletesbítésére is lehetne e kamatok bizonyos részét fordítani. Érdekes még felemlíteni, hogy a kamatokból „azon fehér személyeknek" is óhajt bizonyos összeget juttatni, akik követésre méltó példával nevelik gyermekeiket, viselik gazdaasszonyságukat és a varrásban, sütésben, főzésben és más nekik való munkákban előljárnak.[29]

Vedresnek, könyvében kifejtett elgondolásai, bármennyire helyesek, sőt szükségesek voltak is, gyakorlati megvalósításuk, különösen az ő tervezete és javaslata alapján, igen sok akadályba ütközött. Sokoldalú munkásságának elismeréséül 1826-ban „varasányi" előnévvel nemességet kapott a királytól.[30] A szegedi városi földmérői tisztet csak 1821-ig viselte, amikor nyugalomba vonult.[31] A következő években már egymásután jelentek meg különböző tárgyú munkái. 1821-ben „A szegedi muzsák százados ünnepe" ; 1822-ben „A magyar nemzeti lélekről egy két szó" ; 1825-ben „A sivány homokság használhatása" s végül 1830-ban „Túl a tiszai nagyobb árvizek eltéríthetéséről egy két szó." E legutóbbi munkájáról Krobot János pesti egyetemi tanár nyilatkozott rendkívül elismerőleg a helytartótanácsnak.[32] A nemességével kapott birtokrészt már nem sokáig élvezhette, mert 1830. nov. 4-én meghalt.[33]

Számtalan adatot szolgáltatnak Vedres egész munkásságára azok a beadványok, kérvények is, amelyeket a nádorhoz, a kamarához, a helytartótanácshoz és Szeged város tanácsához intézett. 1801. május 1-én kelt egyik beadványában Szegeden különböző gyárak felállítására kért

[29] U. o. 19—20. l.
[30] Szinnyei : Id. m. XIV. k. 1035. l.
[31] U. o.
[32] Orsz. lltár. Helytt. Oec. Pub. 14430/1826.
[33] Szinnyei ; Id. m. XIV. k. 1035. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

engedélyt az általa alapított társaság részére.[84] 1812-ben pedig gyapotmagvak ügyében fordul a nádorhoz, mert a szőregi uradalomban megpróbálkozott a gyapot termelésével is. Leírja részletesen, hogy a gyapot termesztése olyan, mint a dohányé s „ha a dohány a magyar földet úgy annyira megszerette, hogy azt már tulajdon hazájának tartja, miért ne foglalhatna itt a pamut is helyet magának." Mivel „nem írtózik sem földünktől, sem egünktől," azért Vedres népszerűsíteni és termelni akarja. 100 lánc földet ajánl fel azoknak ingyen 3 évig, akik hajlandók gyapotot termelni. Beadványában pedig kéri a nádort, hogy bocsásson ingyen gyapotmagvakat rendelkezésére.[85] Minthogy a kamara ingyen gyapot-magvakért a helytartótanácshoz utasította, a vetés ideje meg rohamosan közelgett, ugyanebben a tárgyban Szeged város tanácsához is intézett egy „könyörgő levelet," melyben kéri a városi tanácsot, hogy legalább 1. mm. mag kiutalványozását eszközölje ki a helytartótanácsnál.[86]

Vedres a történetírás terén is működött, amennyiben megírta Szeged történetét és Szegeden a történeti szempontból oly fontos urbarialis könyveket, a régi könyvek és feljegyzések alapján kijavította.[87]

Egyik maradandó alkotása Vedresnek, amely nevét is mindezideig fenntartotta, Vedresháza alapítása. 1812-ből van egy szerződésünk, amely szerint Vedres Szentivány és Gyála községek között 3569 hold földnyi területet vett bérbe Szeged városától, azzal a kötelezettséggel, hogy azt az évenként fizetendő 1000 frt. bérösszegen felül a szerződés lejártáig, 1831-ig, ármentesíti és töltésekkel veszi körül.[88] Vedres végre is hajtotta a vállalt munkálatokat. A megépített töltések hossza 2999 öl, átlagos magassága pedig 0.8 öl volt.[89] Az ármentesítés után betelepítette a területet, azonban csaknem kizárólag szerb telepesekkel.[40] Igyekezett a nyert földet jövedelmezően ki is használni. A bérlet díjaként a telepesek a föld minősége szerint a termés harmad, negyed vagy ötödrészét fizették s ezt Vedres lakóházába Szegedre kellett beszállítaniok.[41] Ezeken a Vedresházi pusztákon az 1810-es években már 23 község lakosai termeltek gabonát és különféle terményeket, még pedig 1812-ben 673-an, 1813-ban 757-en, 1814-

[34] Orsz. Iltár Helytt. Pub. Polit. 9737/1801.
[35] Orsz. Iltár. Helytt. Oec. Pub. 2791/1812.
[36] U. o. 4198/1812.
[37] U. o. Civitatense. 27001/1816.
[38] Orsz. Iltár. Helytt. Comerz. 4291/1820. A töltéseken dolgozott 1812-ben 6, 1813-ban 1073, 1814-ben 229 és 1815-ben 304 ember. (Orsz. Iltár. Helytt. Civitatense. 27001/1816. No. 2.)
[39] U. o. Civitatense. 27001/1816.
[40] U. o. Comerz. 4291/1820.
[41] U. o.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ben 25-en, 1815-ben pedig 365-en.[42] Mig az 1813—14. évek Szeged környékén mindenütt általában szűk esztendők voltak gabonatermés tekintetében, addig a töltésekkel és kiszárítással művelhetővé lett Vedresházi puszták földjei igen jó termést hoztak.[43] A töltések építése és az ármentesítés 1813-ig tartott, amikor is a munkálatok közvetlen befejezése előtt a nagy áradások következtében a gát több helyen átszakadt és így a végzett munka nagyrésze megsemmisült.[44]

Később megvádolták Vedrest azzal, hogy nem tett eleget kötelezettségének, mert csak kb. 2800 hold területet vett körül töltéssel és ármentesített.[46] A városi tanácshoz intézett beadványaiban azonban kimutatja, hogy saját hibáján kívül nem tudott eleget tenni a szerződésnek, mert egyrészt a szokatlanul nagy árvizek akadályozták munkájában és okoztak rengeteg sok kárt, másrészt pedig a szentiványi és gyálai lakosok.[46] Egész névsorát közli azoknak a gyálai lakosoknak, akik a fűzfákat a töltésekről elhordták (112 és fél kocsira valót.)[47] A szentiványiak viszont a Bojányi töltést tették tönkre s ez egymagában több mint 20 ezer forint kárt jelentett Vedresnek.[48] Szeged városa bizottságot is küldött ki a dolgok kivizsgálására, amely bizottság jelentésében nemcsak megállapítja a lakosság részéről történt erőszakosságokat, hanem jelenti, hogy a lakosság a jövőben is hasonlóképen akar Vedressel szemben viselkedni.[49] Vedres azonban nem csüggedt, a károkat lassan rendben hozta s a bérbevett terület jórészét végleg mentesítette az árvíztől. Ezen az ármentesített területen alapított, lassú és fokozatos munkával valóságos paradicsommá fejlesztett Vedresházával örökre emlékezetessé tette nevét.

Vedres nagyszabású elgondolásainak sorában igen fontos szerepe volt annak a tervnek, amely már előtte is többeket, különösen pedig utána nagyon sok közgazdasági írót foglalkoztatott. Ez a Duna—Tisza csatorna terve, amely az ő elgondolása szerint Pest és Szeged között lett volna hivatva vízi úton közvetlen összeköttetést létesíteni. Ilyen értelemben először nála merült fel ez a csatorna-terv.

Vedres szerint, ha e két helyet csatornával lehetne összekötni, a közlekedés meggyorsulna, a kereskedelemnek hasznára volna és egyúttal az Alföld öntözésének és lecsapolásának kérdését is megoldaná. Er-

[42] Orsz. Iltár. Helytt. Comerz 4291/1820.
[43] U. o. Civitatense. 27001/1816.
[44] U. o. Comerz. 4291/1820.
[45] U. o.
[46] U. o.
[47] U. o.
[48] U. o.
[49] U. o.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ről a tervéről külön munkát is írt még 1805-ben, amelynek címe : „A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna iránti értekezés." A tervet, különösen Szegeden, melegen felkarolták. Stankovics Miklós piarista tanár németre is leforditotta. A csatorna-terv nem került megvalósításra, mint korának számtalan más, a haladást és fejlődést célzó terve sem, mégis érdemes róla megemlékeznünk, mert érdekesen világitja meg azokat a bajokat, amelyek a 18—19. században akadályai voltak a magyar gazdasági élet kifejlődésének, elsősorban természetesen az Alföld gazdasági felvirágzásának.

Vedres a Duna—Tisza csatornáról irott könyvében nem nyújt teljesen kidolgozott és részletes tervet, hanem csak nagy vonásokban foglalkozik a kérdéssel. A bevezetésben maga is megjegyzi, hogy célja tulajdonképen csak az, hogy a figyelmet felhívja a kérdésre, nem pedig az, hogy részletes megoldást adjon.

Az igen sok esetben és kérdésben erősen polemizálásra hajló munkájában Vedres három fő kérdés körül csoportosítja érveit, hogy kimutassa, a Duna—Tisza csatorna szükségességét, megvalósításának lehetőségét és nagy hasznát. A három kérdés :

a) melyik várost lehetne összekötni csatorna útján Pesttel,

b) a Szeged és Pest között létesítendő csatorna költségei,

c) a Duna—Tisza csatorna jövedelmei.

Mielőtt még érdemében foglalkoznék Vedres e csatorna kérdésével és párhuzamot vonna a Duna—Tisza csatornának különböző megoldási lehetőségei között, részletes leírását adja a magyarországi közlekedési viszonyoknak, amelyek közül is főkép a víziutakkal foglalkozik. A csatorna szükségességének megindokolására és alátámasztására szolgáló érveit már akkor kezdi gyüjteni, amikor részletesen foglalkozik a Duna bel- és külkereskedelmi jelentőségével és a dunai hajózást gátló különböző nehézségekkel.[50] A Duna mint közlekedő út — Vedres szerint is — igazi jelentőségre csak akkor emelkednék, ha úgy délfelé, mint észak felé a külországokba a hajózás lehető volna. Szerinte északon Linznél és délen az Aldunánál is az akadályokat a sziklákba vágott csatornákkal lehetne kiküszöbölni.[51] Tehát már Vedresnél felmerült az a gondolat, amelyet később gr. Széchenyi István és Vásárhelyi Pál vetettek fel és valósítottak meg.

Hasonló a helyzet többi folyóinknál is. A Tisza is Vedres szerint csak Szegedig hajózható, feljebb áradáskor a sok nádas és mocsár, apadáskor pedig a sekély víz miatt nem hajózható.[52] A valóságban azonban

[50] Vedres : Id. m. 14. l.
[51] U. o.
[52] Vedres : Id. m. 14. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

a Tiszán Vedres idejében felfelé és lefelé is hajózás folyt egészen Szolnokig. A Maroson a sószállító hajók üresen mennek vissza, mert a debreceni úton járó oláh szekeresek elvisznek minden árút, ami Erdélybe és Oláhországba megy, pedig ez a szárazföldi fuvar sokkal drágább, mint amennyibe a vízen való szállítás kerülne.[53]

Nagy bajunk, írja Vedres, hogy „jobban szeretünk Kátóval szárazon járni és terheket is szállítani, mint vízen, pedig ez nekünk sokkal kevesebb fáradságunkba és költségünkbe kerülne, annyival inkább, mivel kereskedő vagy teherszállító útaink sok helyeken igen alávaló állapotban tartatnak, a hajón való szállítás nagyobb mennyiséggel és kevesebb erővel járván mezei gazdaságunkat szemlátomást gyarapítaná s pénzünket szaporítaná."[54]

Kijelenti Vedres, hogy nem lehet addig szó az Alföldön „pallérozott mezei gazdaságról", amíg a terménynek „kelete nem lészen". „Hiába dícsérik addig az istállóban való hízlalást, a legelők felosztását, a hízlaló fűvek, veteményok termesztését stb. míglen itt elég szántatlan, kaszálatlan és műveletlen földek maradnak, míg a vermekben megdohosodik s kicsirázik, a hombárokban megzsizsikesedik a gabona, míg az ember föld és marha közt valami arány nem lészen".[55] Rövid és tömör összefoglalása ez nemcsak a Vedres korabeli, hanem még a mai idők Alföld-problémáinak is. Sarkpontja az egész kérdésnek a közlekedési viszonyok rendezése, mert enélkül meddő kísérletezés minden.

Az Alföld gazdasági viszonyainak, közlekedési és szállítási hiányosságainak tárgyalása után felveti Vedres a kérdést, hogyan és miképen lehetne azokon segíteni, miképen lehetne elérni, hogy a magyarországi termények olcsóbban adassanak el, szállításuk könnyebb legyen s a szállítás drágasága is csökkenjen?

Felelete az egész kérdésre az, hogy tegyük hajózhatókká a folyókat és létesítsünk hajózható csatornákat. Nyolc pontban meglehetős részletességgel tárgyalja, hogy hol lehet, kell és szükséges is a csatornák építése. Ezek szerint „csatornát kell építeni ott, ahol legnagyobb és legtöbb teher szállíttatik általa; ahol és amely környéken legtöbb elhordani való termesztődik, vagy készíttetődik, ott ahol kevés az ember, nagy a gazdaság; ott ahol drágába kerül a teherszállítás; ott kell ásni, ahol lehet és úgy, amint leghasznosabb, ahol két vagy több nevezetes helyek kapcsolhatódnak össze, melyeknek tudniillik nagy a vidékjök és más messze lévő tartományokkal különbféle vizek által öszve vannak foglalva; ha olyatén helyek kapcsoltatódnak össze csatorna által, melyek egymáson

[53] U. o. 15. l.
[54] U. o. 16. l.
[55] U. o. 17 l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

szükség esetén hírtelen segíthetnek és végül, ha már felállított csatorna nemcsak a reá költött tőkepénznek használatját kifizetné, hanem az esztendőnként reá teendő költségeken kívül még különös és nem megvető hasznot is hajt".[56] Mindezeknek az alapfeltételeknek pedig Vedres szerint legjobban és legelsősorban megfelelne az a csatorna, amelyet a Duna—Tisza között lehetne, sőt kellene is megvalósítani.

A Duna—Tisza csatorna megvalósítása körül Vedres előtt, de különösen utána keletkezett munkáknak, elgondolásoknak majd vitáknak, a csatorna pénzügyi oldala mellett az volt a második fő, és még ma sem eldöntött kérdése, mely helyek képezzék a csatorna kiindulási, illetőleg végpontját? A Vedres előtt felmerült tervek kivétel nélkül, Pest és Szolnok között akarták a csatornát megvalósítani.[57] Ezekkel az elgondolásokkal száll szembe Vedres és a csatornák lehetőségének és szükségességének általa felállított nyolc pontja alapján igyekszik kimutatni, hogy az egész ország, de főképen az Alföld szempontjából a legmegfelelőbb, legcélszerűbb és leggazdaságosabb nem a Pest és Szolnok, hanem a Pest és Szeged közötti csatorna volna.[58]

Egy hajózható csatornának a megépítése igen jelentős összegbe kerül és a későbbi idők folyamán is igen jelentős összegeket kell fordítani annak fentartására. A csatorna megépítési lehetőségének és szükségességének a tárgyalásánál és elbírálásánál a legfontosabb szempont tehát a csatorna költségeinek és leendő hasznának a megállapítása. Vedres a Duna—Tisza csatornával kapcsolatban foglalkozik ezekkel a kérdésekkel, azonban a költségeket, valamint a hasznot is meglehetősen hozzávetőlegesen állapítja meg. A költségeket — a mintegy 100 ezer ölnyi hosszúságú csatornának rekesztőkkel, malmokkal való elkészítése, beleszámítva a földmunkákat, munkabéreket és más egyéb kiadásokat is — Vedres 4.593,722 forintra becsüli. Ennek az összegnek 5 %-os kamata — amennyit a költségekre felveendő pénz után fizetni kellene — 229.686 forint. Kérdés tehát, hoz-e ennyi hasznot a csatorna és így kifizetődik-e annak megépítése?[59]

Vedres kimutatása szerint az évi jövedelem 824,745 forint lenne, s így nemcsak az 5 %-os kamat térülne meg, hanem még 595.000 forint évi tiszta haszon is maradna az államnak, ami csaknem 18 %-os jövedelemnek felelne meg.[60] Ha ehhez még hozzávesszük, hogy az ország lakosainak szempontjából is nagy hasznot jelentene a csatorna, mert

[56] Vedres: Id. m. 24–30 l.
[57] U. o. 32—36. l.
[58] U. o. 36—38. l.
[59] U. o.
[60] U. o. 64. l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

könnyebb és olcsóbb lenne a közlekedés és a terményeket is jobban lehetne értékesíteni, akkor kétségtelenül kitűnik, hogy a Vedres által javasolt Duna—Tisza csatorna megvalósítása az államnak és az ország lakosainak szempontjából is kétségtelenül nagy fontossággal és jelentős haszonnal járna.

Már 80 esztendeje annak, írja Vedres, hogy a Duna—Tisza csatorna terve, valamint az egész országra kiterjedő víziút-hálózat kiépítésének gondolata felmerült és az ő idejéig mégis mindössze a Bega- és a Ferenc-csatorna készült el. Bár a Vedres óta eltelt több mint száz esztendő alatt vízi közlekedés kifejlesztése és kiépítése tekintetében hazánkban jelentős lépések történtek, a Duna—Tisza csatorna mégsem valósult meg. Elsősorban azért, mert a csatornának egyik változata (Dillherr- és Vedres-féle) sem valósítható meg olyan könnyen, mint azt felvetőik gondolták, másodsorban pedig azért, mert a vasúti közlekedés kifejlődése lényegesen csökkentette a víziútak jelentőségét, jóllehet több tekintetben pl. a szállítási díj tekintetében nem tudja velük felvenni a versenyt.

Ha Vedresnek a 18—19. századforduló egyik legkiválóbb magyar gazdasági írójának tervei így nagyrészt nem is valósultak meg, hírnevét és jelentőségét ez egyáltalában nem kisebbíti, sőt az azóta eltelt idők egyenesen igazolják, főkép az Alföldet érintő kérdésekben.[61] Az Alföldnek ugyanis ma is nagyrészt az a helyzete, hogy — amint Vedres jellemezte — „boldogsága csak abbul áll, hogy mindene van, de pénze nincs".[62]

Vácz Elemér.

[61] Farkas László nyujt munkájában összefoglaló rövid képet, Vedresnek az Alföld hasznosítását célzó, de a jelen tanulmányban nem említett terveiről. (Farkas László: Vedres István uradalma a Tisza-balparton 100 évvel ezelőtt. Szeged, 1934.)

[62] Vedres: Id. m. 19. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A VATIKÁNI ZSINAT ÉS A PLACETUM.

A trienti zsinat óta a vatikáni zsinat volt a katolikus egyház belső életében a legnagyobb jelentőségű esemény. Helyesen emeli ki legújabb történetírója,[1] hogy a legújabb egyháztörténet és szellemtörténet megértése lehetetlen a vatikáni zsinat némi ismerete nélkül. A zsinaton kimondott pápai tévedhetetlenség tana nagy mértékben megerősítette Róma központi hatalmát s fokozta ezáltal külső támadásokkal szemben válságos időkben is az egyház ellenállóképességét. Ez magyarázza meg a pápai tekintélynek az utolsó félszázadban való emelkedését s részben a liberalizmus hanyatlását is. A hívő katolikusok ugyanis a dogma kimondása után természetszerűen nem követhették hit és erkölcs dolgában a liberalizmus individuális felfogását.

Az infallibilitas dogmájának definiálását a pápai tévedhetetlenség ellen fokozódó támadások tették időszerűvé és szükségessé. Mint kinyilatkoztatott tant kötelessége volt azt a zsinatnak védeni. Az egyház ősi szokása szerint ugyanis akkor definiálta mindig valamely hittételét, mikor támadások érték azt. Egyházi oldalról épen ezért egyre több hang hallatszott az infallibilitas kimondása érdekében. Mikor a pápa 1865-ben teljes titokban a latin egyház 36 püspökét az összehívandó zsinat tárgyalási anyagára vonatkozólag nyilatkozattételre szólította fel, 8 vélemény, köztük a magyar Roskoványié is,[2] a pápai tévedhetetlenség kimondása mellett nyilatkozott. Magyarországon a zsinatot kevéssel megelőző időben több főpap egyéni nyilatkozatán[3] kívül az 1858-as esztergomi[4] és 1863-as

[1] Cuthbert *Butler*: Das vatikanische Konzil. Übersetzt und erweitert von Hugo *Lang*. München, 1933.

[2] Acta et decreta sacrorum conciliorum recentiorum. Collectio Lacensis. Tomus VII. Friburgi Brisgoviae, 1890. *1021.* hasáb.

[3] Lásd ezek ismertetését *Simor*: *Epistolae* pastorales et instructiones selectae a. a. 1857—a. a. 1882. *Vol. I.* Strigonii, 1882. *391—407. l.*

[4] Tit. V. cap. 1. (Decreta et acta concilii prov. Strigoniensis a D. 1858 .... celeb-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

kalocsai[5] tartományi zsinatok határozatai is szóltak a pápa legfőbb tanító tekintélyéről, illetőleg tévedhetetlenségéről.

Már maga a hír is, hogy a pápai infallibilitast az összeülő zsinat definiálni fogja, az akkori uralkodó liberális közvéleményben keserű ellenségeskedést váltott ki. Már a Syllabust[6] is sokan úgy magyarázták, mintha az a korabeli alkotmányos kormányformák elítélése lenne, a pápai infallibilitas kimondását pedig egyenesen hadüzenetnek tekintették.

A liberalizmus[7] kezdetben nem állott a pozitiv kereszténységgel és az egyházi tekintéllyel szemben. Az ellentétnek azonban ki kellett fejlődnie, mert az emberi szabadságot illetőleg a liberalizmus felfogása teljesen ellenkezett a keresztény-katolikus felfogással. A liberalizmus mint világnézet ugyanis az individualizmuson alapszik s az egyén teljes szabadságát hirdeti. A katolikus egyháznak az a hite, hogy az állam hatalma, törvényhozása és joga be van állítva az Istentől meghatározott és az emberiségnek kinyilatkoztatott üdvrendbe, melynek magyarázatával az Isten, mint hit dolgában a tekintély képviselőjét és mint az állam melletti önálló társaságot, a katolikus egyházat bízta meg, teljes ellentétben állott a liberalizmus állam és társadalomtanával. A katolikus egyház a liberális elmélet szerint csak mint az államnak alárendelt egyesület szerepelhet. A liberalizmus egyik iránya szerint az egyháznak állami rendőrintézmény jellegét kell felvennie. Egy másik irány, mivel a vallásnak a politikai berendezkedéssel való kapcsolatát teljesen elvetette, az állam és egyház szétválasztását követelte (vallásos liberalizmus). Ismét mások szabadságot követeltek az egyháznak, de inkább csak azért, hogy megakadályozzák jogilag privilegizált helyzetét (politikai liberalizmus). A liberalizmus radikális iránya az egyház és állam teljes szétválasztásában látta a legalkalmasabb eszközt az egyháznak és vallásnak, mint szellemi hatalomnak leküzdésére. Megérthetjük ezekután, hogy a liberalizmus az általa hirdetett általános szabadság dacára nem ijedt vissza az egyház üldözésétől s mint pártpolitikai mozgalom támadta a

rati. Pestini, 1859. 58—61. l.) Ezen a zsinaton résztvett Ranolder mint veszprémi és Simor is mint győri püspök.

[5] Tit. II. cap. 1. (*Acta et decreta* concilii prov. *Colocensis* a. D. 1863 .... celebrati. Colocae, 1864. *p. 68—69.*) Ezen a zsinaton Haynald még mint erdélyi és Bonnaz csanádi püspök is résztvett.

[6] A Syllabus (Jegyzék) az 1864 dec. 8-i Quanta cura enciklikával egyidejűleg, de attól függetlenül jelent meg s egybefoglalta IX. Pius allocutioiból, körleveleiből s más irataiból való idézés útján a kor legfőbb tévedéseit.

[7] V. ö. a következőkre a Kirsch féle Kirchengeschichte Veit által írt IV. 2. kötetében (Freiburg im Breisgau, 1933) az 59—65. lapokat. Lásd még a katolikus egyház és a liberalizmus viszonyára Szekfűt: Három nemzedék és ami utána következik. Bpest, 1934. 82—83 l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

dogmatikus kereszténységet. Több vezetője az egyházban oly intézményt látott, melynek a világ szinpadáról el kell tünnie, ha a liberalizmus kultúrideálját meg akarják valósítani. Mint ellenhatás természetesen a katolikus mozgalom is abban a mértékben erősödött, ahogy a liberális eszme a megvalósulás felé tört. Az ellentét mindjobban kifejlődött s az előállott izgatott hangulat következtében megértheljük, hogy a pápai infallibilitas dogmájának kérdése politikai térre is áttolódott.

Még össze sem ült a zsinat, hónapok választottak még el megnyitásától, még a tárgyalási programm sem volt hivatalosan ismeretes, herceg Hohenlohe bajor miniszterelnök 1869 április 9-én Döllinger müncheni teológiai tanár biztatására már is körjegyzéket[8] küldött az európai kormányokhoz, hogy a zsinattal szemben egyforma magatartásra vegye rá őket. Hohenlohe azt írja jegyzékében, biztos forrásból értesült arról, hogy a zsinaton ki akarják mondatni a pápai tévmentességet. Ezáltal szerinte kimondanák és dogmává tennék a pápának az összes fejedelmek és népek fölötti hatalmát világi ügyekben is, épen ezért ez a kérdés nemcsak vallási, hanem politikai természetű is. Felveti ezért a kérdést, nem lenne-e tanácsos, ha a kormányok már a zsinat megnyitása előtt kölcsönös megegyezéssel közös rendszabályokat határoznának el, hogy igy a szentszéket a kontinens kormányainak a zsinattal szemben való állásfoglalásáról felvilágositsák.

Beust, a monarchia külügyminisztere Hohenlohe jegyzékét mind Taaffe osztrák, mind pedig Andrássy magyar miniszterelnöknek megküldötte[9] s kikérte az ügyben kormányaik véleményét. A válaszok megfeleltek Beust kívánságának. Sem az osztrák, sem a magyar kormány nem látott egyelőre okot a beavatkozásra.[10] Andrássy a minisztanács[11] meghallgatása után azt válaszolta, hogy az ő véleménye szerint is elegendő akkor gondolni a kormányok esetleges együttes fellépésére, ha a zsinati határozatok a monarchia törvényes államjogi berendezésére a valóságban aggasztók lennének. Épen ezért a bajor kormány által javasolt állásfoglalást még korainak és célszerűtlennek tartja.

Hohenlohe jegyzékét a hatalmak általában kevés figyelemre méltatták. Mindenütt kifejeztek azonban valami bizalmatlanságot a zsinattal szemben, amint azt Andrássy válasza is mutatja s megbízták római követeiket, hogy a zsinat tárgyalásait figyelemmel kísérjék. Beust már a zsinat

[8] Lásd *Friedberg* : Sammlung der Aktenstücke zum ersten vaticanischen Concil mit einem Grundrisse der Geschichte desselben. Tübingen, 1872. *296. l.* XXII. sz. okmány.

[9] *Bécs, Állami levéltár.* Min. d. Äussern. Politisches Archiv. 1869 ápr. 19.

[10] U. o. Taaffe válasza május 4-ről (228. sz.) és Andrássyé május 5-ről (626. sz.).

[11] Lásd az 1869 május 4-én tartott minisztertanács jegyzőkönyvét. Bécs. Áll. ltár. Kabinetskanzlei 1869 : XXXIV.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

megnyitása előtt utasítja a monarchia római követét gróf Trauttmansdorffot,[12] hogy tartózkodjék a zsinat ügyeibe való minden beavatkozástól, kísérje azonban azt figyelemmel. Az a kormány kívánsága, mutasson a zsinattal szemben jóakaratot, de ne titkolja el azt sem, hogy erős akarattal fogja a kormány visszautasítani az állami ügyekbe való beavatkozást és a meglévő jogállapot megsértését. Két hónappal később, december 26-án, tehát már a zsinat megnyitása után, Trauttmansdorff egy jelentésére válaszolva újból figyelmezteti Beust a követet, hogy előbbi jegyzékét tekintse érvényben levőnek. Nagy örömmel vette egyébként tudomásúl a monarchia püspökeinek a követtel és a kormánnyal szemben való magatartását s helyesli a követ véleményét, mely szerint a jelen körülmények között nem lehet a kormány célja a püspökök zsinati fellépésének formális támogatása. Nyomatékosan felkéri azonban a miniszter Trauttmansdorffot, emelje ki a püspökökkel való megbeszéléseiben, hogy ellenzéki magatartásuknak csak akkor lesz értéke, ha nemcsak az a céljuk, hogy kormányaiknak és hazájuk lakosságának mérsékletüket megmutassák, hanem föltett szándékuk egyúttal a zsinat veszélyes határozatainak megakadályozása, annak sikertelensége esetén pedig határozott nyilatkozattal a figyelemnek magukra való irányítása.[13]

Amint a pápai tévedhetetlenséget tartalmazó „De ecclesia Christi" constitutio schemaja[14] 1870 február elején ismertté lett,[15] az egész európai sajtó foglalkozott vele s intette a kormányokat, ügyeljenek a polgári társadalom védelmére, melyet egy „elmult kor tanai" fenyegetnek. A schema egyes pontjaiban ellentétben állott az akkori szellemi iránnyal és széles körök nagy nemtetszéssel fogadták azt. Az államférfiak közül Beust volt az első, aki a schema kánonjaiban támadást látott az állami rend ellen. Az utolsó öt kánon érinti ugyanis az egyház és állam viszonyát és elveti a következő tételeket:

A katolikus egyház független egyházi hatalma és a legfőbb világi hatalom nem állhatnak fönn egymás mellett jogaik sérelme nélkül.

A polgári társaság vezetésére szolgáló hatalom nem Istentől származik. Nem isteni rendelésből vagyunk annak alávetve. Ellene mond ez az ember természetes szabadságának.

Minden emberi jog a politikai államtól ered és nincs semmiféle tekintély, mely nem tőle származnék.

A lelkiismeret legfőbb irányítója nyilvános és társadalmi ténykedés

[12] 1869 okt. 23-án. Coll. Lac. VII. 1214.

[13] Coll. Lac. VII, 1569.

[14] U. o. 567.

[15] Teljes szövege február 10-én jelent meg a Süddeutsche Presse-ben, a hozzátartozó kánonokat azonban már megelőzőleg közölte az augsburgi Allgemeine Zeitung.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

szempontjából a politikai állam törvénye vagy a közvélemény. Az egyház ítélete arra vonatkozólag, hogy mi a megengedett vagy tilos, nem terjed ki a nyilvános és társadalmi ténykedésre. A polgári törvény erejénél fogva megengedett lesz az, amit isteni vagy egyházi törvény tilt.

Az egyházi törvényeknek csak abban a mértékben van kötelező erejük, amennyiben azokat a világi hatalom jóváhagyásával megerősíti. A világi hatalomnak, mint legfőbb tekintélynek joga van vallási ügyekben is ítélkezni és rendeleteket hozni.

A ma távlatából és szenvedély nélkül tekintve e tanokat, el kell ismernünk, hogy senki sem hirdetheti azokat, ki Istenben hisz és vallásának lelkiismeretet kötelező erejét elismeri. Csak a Syllabus által fölizgatott közvéleménynek tulajdoníthatjuk, hogy egyes államférfiak, így Beust, oly hevesen tiltakoztak e tanok elítélése ellen, melyek egyébként a zsinat elnapolása miatt nem is kerültek nyilvános tárgyalásra. Beust 1870 február 10 én Trauttmansdorffhoz intézett jegyzékében[16] kijelenti ugyanis, hogy a kormányt, mely a zsinattal szemben idáig várakozó álláspontra helyezkedett, most már bizonyos előjelek aggodalommal töltik el. A jelek szerint az egyház legmagasabb körei nem akarják eltűrni azt a szabadságot, melyet a kormányok az állam részére követelnek a polgári törvényhozás köréhez tartozó dolgokban. A monarchia kormányának kötelessége felhívni a figyelmet arra, hogy a nyilvánosságra került kánonok egy része fenyegeti a polgári törvényhozást és alkalmas arra is, hogy lerombolja azt a tiszteletet, mellyel minden körülmények között és kivétel nélkül minden polgár tartozik az állam törvényeinek. Kénytelen lesz ép ezért a kormány, írja Beust, szükség esetén a törvény szentségét sértő határozatok közzétételét megtiltani és a tilalom megszegőit bíróságok által felelősségre vonatni. Felhívja Beust ezután a követet, közölje a kormány nézetét tapintatosan a pápai államtitkárral, megkérve őt, hogy tudassa azt a pápával is.

Antonelli pápai államtitkár Beust jegyzékére egyelőre csak szóbelileg válaszolt.[17] Kijelentette, hogy a zsinat határozatait a főpapok alapos tárgyalás után és egyedül meggyőződésük és lelkiismeretük által vezéreltetve fogják meghozni. Az egyház joga és kötelessége a maga elveit meghatározni s ha valamelyik határozatot egyik vagy másik államban nem hirdetik ki, az még nem fosztja meg azokat érvényességüktől. Megigérte azonban, hogy tudatni fogja a pápával az osztrák-magyar kormány határozatát.[18]

[16] Coll. Lac. VII, 1570.

[17] U. o. 1575: Trauttmansdorff Beustnak küldött jelentése február 19-ről.

[18] U. o. 1577: Beust február 27-i válasza Trauttmansdorff jelentésére, melyben elismeri, hogy egy decretumot nem foszt meg érvényességétől annak ki nem hirdetése. Ezt

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Antonelli nem elégedett meg a szóbeli válasszal. A bécsi nuntiushoz április 20-án intézett levelében[19] ugyanis csodálkozását fejezi ki, hogy az osztrák-magyar kormánynak aggodalmai vannak a „De ecclesia Christi" schemaja, illetőleg annak néhány kánonja miatt, mikor azok az Isten által kinyilatkoztatott tannak teljesen megfelelő elveket tartalmaznak. Ezek a tanok különben sem újak, mert kifejtették már azokat korábbi zsinatok, pápai constitutiók és számtalan egyházi író is. Az egyház tudja azt hogy meddig terjed a saját és meddig az állam hatalma. Istentől kapott joga és kötelessége azonban, hogy felvilágosítsa az embereket vallási és erkölcsi kötelességeikről. E jogáról az egyház koráramlatok, államok vagy személyek kedvéért le nem mondhat. Az egyház tulajdonképen mindig támogatta a kormányokat, mikor intette híveit, hogy adják meg a császárnak, ami a császáré, figyelmeztette azonban egyúttal a császárokat is, engedjék megadni Istennek, ami Istené. A mult teljes biztosíték arra, hogy a vatikáni zsinat nem fog oly határozatokat hozni, melyek az osztrák-magyar kormány aggodalmait indokolhatnák. Megbízta Antonelli végül Falcinelli nuntiust, hogy közölje megjegyzéseit Beusttal, ki, amint írja, kevéssé alkalmas szavakkal kifogásolt bizonyos római törekvéseket.

Beustot kínosan érintette Antonelli levelének az a része, mely kifogásolta jegyzékének kevésbbé alkalmas kifejezéseit s biztosította a nuntiust, hogy távol állott tőle a szentszéknek vagy Antonellinek megsértése.[20]

Antonelli levelét két nappal Daru francia külügyminiszter április 18-i bukása után írta a bécsi nuntiusnak. Daru volt a főmozgatója az európai kormányok zsinattal szemben való nyugtalanságának. Daru utóda Ollivier visszatért a várópolitikához s így a zsinat, Beust sem kezdve újabb akciót,[21] felszabadult az erősebb külső nyomástól.

*

A zsinat munkájának eredménye két dogmatikus határozat volt.

nem is mondotta ő. Amitől azonban az egyháznak félni kell az az, hogy az egyházi és világi hatalom között konfliktusok törnek ki, ha törvényeik ellentétben állanak egymással.

[19] U. o. 1588.

[20] Lásd bővebben erre vonatkozólag *Granderath*: Geschichte des Vatikanischen Konzils. Herausgegeben von Kirch. II. Band (Freiburg im Breisgau, 1903) 710. l., hol előadva Falcinelli kihallgatása Beustnál. Beust a római követtel május 8-án tudatta (Coll. Lac. VII, 1590) Antonelli jegyzékét. Nem foglalkozott vele bővebben, mert véleménye szerint semmi újat sem tartalmaz. Nem ismerte el azonban jogosnak az államtitkár megrovását, mellyel kifejezéseit illette.

[21] Coll. Lac. VII, 1590: Beust 1870 június 5-én azt írja Trauttmansdorffnak, hogy kísérje figyelemmel a római eseményeket, de a zsinat ügyeibe ne avatkozzék be.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Az elsőt, a „Dei Filius" constitutiot,[22] mely a teremtő Istenről, a kinyilatkoztatásról, a hitről, a hit és ész között való viszonyról szól és kárhoztatja egyuttal a pantheista és materialista, naturalisztikus és racionalisztikus tévedéseket, 1870 április 24-én, a III. nyilvános ülésen hírdette ki a pápa. Ezt a határozatot a zsinat tagjai egyhangúlag fogadták el s nem tiltakoztak ellene a kormányok sem. Annál nagyobb vihart keltett azonban, a zsinaton belül főkép azért, mert nem tartották opportunusnak, a zsinaton kívül pedig politikai okokból, az 1870 julius 18-án kihirdetett „Pastor aeternus" constitutio,[23] mely kimondja a pápa tévedhetetlenségét. E hithatározat III. fejezetében ugyanis a következőket találjuk:

„Rosszaljuk és kárhoztatjuk azok tanítását, kik azt mondják, hogy a pápának a pásztorokkal és nyájakkal való közlekedését meg szabad akadályozni, vagy azt a világi hatalomnak úgy alárendelni, hogy az apostoli szék által vagy ennek tekintélyével az egyház kormányzatára tett intézkedések mindaddig jogérvénnyel nem bírnak, míg azokat a világi hatalom tetszvénye meg nem erősíti."

„És mivel a római pápa az apostoli főnökség isteni jogának alapján az egész egyház feje, tanítjuk és ki is jelentjük, hogy ő a hívek legfőbb bírája és hogy az összes egyházi bíráskodás körébe tartozó ügyekben hozzá folyamodni szabad. A legfőbb tekintélyű apostoli szék ítéletét azonban senki vissza nem útasíthatja és nem szabad senkinek sem az ő ítéletét újabb vizsgálat tárgyává tenni."

„Ki van tehát közösítve, aki azt mondja, hogy a római pápának csak felügyelői vagy irányító tiszte van, nem pedig az egész egyházra kiterjedő teljes és legfőbb joghatósága, nemcsak a hit és erkölcs ügyében, hanem az egész földön elterjedt egyház fegyelmére és kormányzatára tartozó ügyekben is; vagy hogy övé ama legfőbb hatalomnak csak oroszlánrésze, nem pedig egész teljessége; vagy hogy ez a hatalom nem rendes és közvetlen, akár az összes és egyes egyházak, akár az összes és egyes pásztorok és hívők fölött."

A IV. fejezet pedig a következőket mondja:

„A szentzsinattal egyetértésben tanítjuk és istenileg kinyilatkoztatott hitigazságként kimondjuk, hogy a római pápa, midőn Szent Péter székéből (ex cathedra) szól, azaz midőn az összes keresztények pásztorának

[22] U. o. 248. Magyar fordítással együtt közli *Füssy* Tamás is: IX. Pius pápasága. III. rész. Budapest, 1880. 546. l.

[23] Coll. Lac. VII. 482. Továbbá: Collectio conciliorum recentiorum ecclesiae universae curantibus ... Ludovico Petit et ... Joanne Baptista Martin. Tom. XVI. sive amplissimae collectionis conciliorum a *Mansi* et continuatoribus editae tomus *LII.* (Arnheim (Pays-Bas) et Leipzig, 1927) *1330* hasáb. Szövegünkben részben a *Schütz*nél található (*Dogmatika, II.* kötet, Bpest, 1923, 189 és 205—206. l.) fordítást közöljük.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

és tanítójának tisztében jár el és legfőbb apostoli tekintélye erejében hitre vagy erkölcsre tartozó tanítást az egész egyházra kötelezőleg mond ki (doctrinam de fide vel moribus ab universa ecclesia tenendam): azzal a tévedhetetlenséggel rendelkezik, melyet az isteni Megváltó a hitre és erkölcsre vonatkozó dolgok eldöntésében adott az ő egyházának, és ezért a pápa döntései a maguk erejében és nem az egyház beleegyezése következtében perújítást nem tűrnek" (irreformabiles).

A Pastor aeternus constitutio tulajdonképen a római teológiai iskolák Bellarmin által megformulázott ultramontanismusát pecsételte meg katolikus tanként a gallicanismussal szemben. A zsinat azt definiálta, ami odáig u. n. biztos teológiai vélemény volt.

Az egész katolikus egyház s vele a definiálást ellenző zsinati kisebbség is elfogadta a kihirdetés után a dogmát s csak egypár német teológus és jogtanár tartott ki antiinfallibilis álláspontja mellett, mi a minden jelentőség nélküli ókatolikus egyház alapításához vezetett. Politikai téren is csak Németországban váltottak ki nagyobb vihart[24] a vatikáni határozatok, melyek ott a porosz kultúrharchoz vezettek. Ennek a harcnak a hullámai átcsaptak Magyarországra is.

Kevéssel azután, hogy a pápai infallibilitast tartalmazó constitutio schema-ja ismertté lett, a képviselőházban máris támadás hangzott el az új dogma ellen. Az 1870 február 21-i ülésen, a katolikus autonómia és az alapok és alapítványok kérdésének tárgyalása alkalmával a katolikus Kállay Ödön a szélsőbal élénk helyeslése közben így beszélt: „A hierarchia oly badarságokat kíván, hogy elhigyjünk, melyeket csak egy Bedlam-ba[25] került egyén hihet el: értem a csalhatatlanság tanát." Ha „Róma badar követeléseiről le nem mondana, előre láthatjuk, hogy a katolikus vallást újabb reformáció fenyegeti és azt hiszem, hogy ez új reformáció fogja csak azon balgák szemeit felnyitni, kik azt hiszik, hogy a modern civilizációt ledögönyözni és az emberiséget a középkor sötétségébe visszavinni lehet."

[24] A dogma ellen irányuló támadások következtében IX. Pius 1871 júliusában figyelemre méltó nyilatkozatot tett. (Szövegét közli a Civilta Cattolica, 1871. aug. 485. l.) Rosszindulatúnak nyilvánította azt a véleményt (Schulte), mely a pápai infallibilitast a fejedelmek letételének s az alattvalói engedelmesség alól való felmentésnek a jogával is fel akarja ruházni. Ennek a jognak a forrása nem a pápai tévedhetetlenség, hanem a pápai tekintély volt. Ezt a jogot a középkorban tényleg gyakorolták a pápák, de megfelelt ez az akkor érvényben lévő jognak, egyetértettek azzal a keresztény nemzetek, melyek a pápában a kereszténység legfőbb bíráját tisztelték. — A pápa e szavakkal azt fejezte ki, hogy a fejedelmek letételét nem jure divino, hanem jure humano alapján gyakorolták s a pápának ez a joga része volt az európai jus publicumnak a katolikus évszázadokban. V. ö. Butler-Lang i. m. 28. l.

[25] Bedlam London legrégibb tébolydája.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Magyarországon egyébként nem találkozunk a dogmát illetően a zsinat tartama alatt Francia- és Németországéhoz hasonló nagyobb szabású tudományos vitairodalommal. Mélyebb érdeklődés nem kíséri azt, vagy ha igen, akkor a legsekélyesebb racionalizmus szempontjából nézik. A napisajtó csak a felületen mozgott. Míg az egyházias lapok óvatos tartózkodást mutattak, addig a semlegesek enyhébb, az egyházellenesek pedig erősebb támadásokat intéztek a dogma ellen. A határozottan egyházellenes, forradalmi hangú Szabad Egyház című napilap, mely többek között Horváth Mihály, a volt csanádi püspök felügyelete alatt is állott s melynek főmozgatója két, hitét pár év múlva otthagyott katolikus pap (Zoványi Mihály és Hatala Péter) volt, az infallibilitas tekintetében a püspöki tekintélyre, a dogmáknál szükséges egyhangúságra támaszkodott ugyan, de Magyarországot „megvédve" látta a magyar püspöki kar ellenzéki állásfoglalása által.[26]

•

A magyar királyság főpapjai közül Simor János hercegprímás, Haynald Lajos kalocsai latin szertartású és Vancsa János gyulafehérvár—fogarasi görög szertartású érsekek, Zalka János győri, Ranolder János veszprémi, Kovács Zsigmond ekkor pécsi, később veszprémi, Peitler Antal József váci, Szabó Imre szombathelyi, Jekelfalusy Vince székesfehérvári, Fogarassy Mihály erdélyi, Lipovniczky István nagyváradi, Bonnaz Sándor csanádi, Perger János kassai, Bíró László szatmári, Strossmayer György diakovári latin szertartású, valamint Pankovics István munkácsi, Smičiklas György kőrösi és Papp-Szilágyi József nagyváradi görög szertartású megyéspüspökök, Kruesz Krizosztóm pannonhalmi főapát és Mariássy Gábor egri segédpüspök, tehát összesen huszan vettek részt a vatikáni zsinaton.[27] Közülük Jekelfalusy a pápai tévedhetetlenség definitióját ellenző főpapok első postulatumát 1870 január 12-én aláírta még

[26] Szabad Egyház 1870. 4. és 180. szám.

[27] Nem jelentek meg a zsinaton, bár jogosultak lettek volna résztvenni, részben előrehaladott koruk, részben egyéb okok miatt: Bartakovics Béla egri érsek, Zaboiski László szepesi, Roskoványi Ágoston nyitrai, Soic Vencel zeng-modrusi lat. szert., Gaganetz József eperjesi, Dobra Sándor lugosi gör. szert. megyéspüspökök, Nehiba János tinnini püspök, kalocsai nagyprépost, Szabó József esztergomi és Deáky Zsigmond győri segédpüspökök, a pár nappal a zsinat megnyitása után, 1869. dec. 13-án meghalt Szaniszló Ferenc lemondott váradi és a lemondása óta teljes visszavonultságban élő Zichy Domokos volt veszprémi püspök. Üresedésben volt a zsinat tartama alatt a rozsnyói lat. szert. és a szamosújvári gör. szert. püspökség. A zsinat tartama alatt töltötték be 1870. május 4-én Mihalovics Józseffel a szintén üresedésben volt zágrábi érsekséget, június 27-én Szuppan Zsigmonddal a besztercebányai püspökséget és okt. 15-én Olteanu Györggyel az időközben Dobra halála által ugyancsak megüresedett lugosi püspökséget. Ezek az újonnan kinevezett főpapok sem je-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ugyan,[28] de azután a párt további lépéseitől távoltartotta magát. A Pastor aeternus constitutiot mind a július 13-i próbaszavazáskor, mind pedig a július 18-i IV. nyilvános ülésen megszavazta[29] s azután is résztvett a zsinat munkájában, hogy a többi magyar főpap elhagyta Rómát.[30] Papp-Szilágyi nevét az infallibilitas kimondását kérelmezők sorában találjuk.[31] 1870 május 28-án tartott beszédében elfogadta az infallibilitast definiáló schemat is,[32] a szavazásokon azonban már nem volt jelen. Kruesz, a pannonhalmi főapát az ellenzék infallibilitas elleni harcában nem vett részt s a harmadik nyilvános ülés (ápr. 24.) után hamarosan vissza is tért Magyarországra.[33]

A zsinaton résztvevő többi magyar főpap mind ellenezte a pápai tévedhetetlenség kimondását[34] s Vancsa kivételével, ki június 14-i beszédével szerepel utoljára a zsinaton,[35] az 1870 július 13-i próbaszavazáskor, a generalis congregatio-n mind non placet-tel szavaztak.[36] Aláírták mind az ellenzéki főpapoknak július 17-én IX. Piushoz intézett levelét is,[37] melyben megújítják és megerősítik a próbaszavazáskor adott non placet szavazatukat s bejelentik, hogy a másnapi IV. nyilvános ülésen, melyen kimondják a pápai tévedhetetlenséget, már nem jelennek meg, hanem haladék nélkül visszatérnek egyházmegyéikbe. Remélik azonban, hogy lelki nyugalmukat újra meg fogják találni.[38]

lentek meg az 1870. okt. 20-án elnapolt zsinaton. Közülük Szuppan már ugyanez év július 16-án, még mielőtt felszentelték, illetőleg a megye kormányzását átvette volna, le is mondott püspökségéről. V. ö. Mansi LIII (Coll. conc. rec. Tom. XVII., 1927) 1061—1094 és Granderath i. m. I. k. (1903) 463—515. l.

[28] Coll. Lac. VII, 945 d.

[29] Mansi LII, 1251 B, illetőleg 1344 D.

[30] Coll. Lac. VII, 763 c : 1870 aug. 13-án az egyházi fegyelem kérdésével foglalkozó bizottság tagjává választják Jekelfalusyt.

[31] U. o. 937—938 : 1870 január 13-án kelt kérvénye.

[32] Mansi LII, 309—312.

[33] Kruesz 1869 nov. 21-én utazott el székhelyéről a zsinatra s 1870 május 14-én érkezett vissza. V. ö. : Sörös Pongrác : A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története. VI. A. kötet, Bpest, 1916. 124. l.

[34] Közülük Simor, Haynald, Vancsa, Peitler, Bonnaz, Biró, Fogarassy, Zalka, Kovács, Perger, Lipovniczky, Strossmayer és Smičiklas aláírták már a definitiot ellenző főpapok 1870 január 12-i első postulatumát is. A magyarokon kívül 32-en írták még alá ezt a postulatumot, melyet, mint azt már fentebb említettük, Jekelfalusy szintén aláírt még. V. ö. Coll. Lac. VII, 944—945.

[35] Mansi LII, 690—697.

[36] U. o. 1241—1253.

[37] U. o. 1325—1327 és Coll. Lac. VII. 994—995. Ezt a levelet összesen 55-en, tehát a magyarokon kívül 39-en írták alá.

[38] Az ellenzéki főpapok július 17-i összejövetelén Haynald azt követelte, hogy jelenjenek meg mindannyian a másnapi nyilvános ülésen s ott non placet-tel szavazzanak.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A magyar főpapság magatartását kétségen kívül a kormány, illetőleg a szabadkőműves páholyok, a sajtó által befolyásolt magyar közvélemény ellenséges hangulata határozta meg. A magyar főpapi kar ebben az időben maga is a liberális irány felé hajolt.[39] A szabadelvűség pártolása által gondolták az egyház érdekeit megmenthetni. Nem magát a dogmát támadták a zsinaton, hanem nem tartották időszerűnek annak kimondását. Simorról tudjuk, hogy az infallibilitas definitioját ellenző főpapok 1870 január 12-i első postulatumát nem akarta először aláírni[40] s mikor a többiek rábeszélésének engedve mégis megtette azt, aláírását külön záradékkal látta el, azzal indokolva tettét, hogy a definitionak a magyar katolikus ügyre veszedelmes következményei lesznek.[41]

A pápai tévmentesség dogmájának kérdésével március közepén a magyar minisztertanács is foglalkozott s annak határozata következtében Eötvös levelet is írt Simornak s Kovács Kálmán miniszteri tanácsossal küldötte azt Rómába.[42] Eötvös mint vallásügyi miniszter nagyon óvatosan írt, s nehogy az egyház szabadságát érinteni is lássék, mint maga mondta, nem írhatta meg levelében mindazt, amit a dogma kimondásának lehető következményeiről el szeretett volna mondani. Megkérte azonban minisztertársát, Kovács püspök benső barátját, Horváth Boldizsárt, írja meg ő Kovácsnak mindazt, amit e tárgyról a minisztertanácsban és maguk közt is beszéltek. Horváth Boldizsár Eötvös kívánságának eleget tett s levelében[43] annak az aggodalmának ad kifejezést, hogy a definiálás forradalmat fog előidézni a katolikus világban, mely esetleg a pápaság bukásával és az országos katolikus egyházak függetlenítésével járhat. Annyi azonban az első pillanatra is bizonyos, írja tovább, hogy „azok, akik az autokrat pápa iránt vak engedelmességgel tartoznak, akik tehát idegen legislatio törvényeinek vannak alávetve, Magyarország törvényhozásának tényezői közt alig tarthatnák meg helyüket. Hasztalan, sőt alaptalan az az ellenvetés, hogy a pápai hatalom csak a vallás belügyeire szo-

Haynaldnak már sikere is volt s csak a később érkezett Dupanloup térítette el a főpapokat szándékuktól. V. ö. Butler-Lang i. m. 362. l.

[39] Lásd erre vonatkozólag a Magyar Sion 1902-i évfolyamában a 101. lapon Posthumus feljegyzések Palásthy Páltól c. rendkívül érdekes cikket.

[40] Lásd erre vonatkozólag Trauttmansdorff 1870 febr. 5-én kelt jelentését. Bécs. Áll. ltár. Min. d. Äussern. Politisches Archiv. Nro. 13 A-B. Simor kötve érezte magát az 1858-as esztergomi zsinat határozata által. E zsinaton ugyanis Simor is résztvett, mint győri püspök.

[41] Coll. Lac. VII, 945 a—b.

[42] Lásd erre vonatkozólag *Kónyi* Manó : Deák Ferenc beszédei. *VI.* kötet. Második kiadás. Bpest, 1903. 386. l.

[43] Lásd e levelet u. o. Concha Győző figyelmét elkerülte, hogy Kónyi Manó e levelet kiadta s közölte Horváth Boldizsárnak a levél keletkezésére vonatkozó nyilatkozatát is. Lásd : Eötvös és Montalembert barátsága, II. kiadás. Budapest, 1922. 258. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

rítkozik." „Egy infallibilisnek declarált pápa kifogyhatatlan forrása lesz az egyházi és világi hatalom közti surlódásoknak, amelyek előbb-utóbb, de kétségtelenül odavezetnek, hogy minden állam, amely saját törvényhozásának függetlenségét meg akarja menteni, kénytelen lesz a pápasággal szakítani." E sorok az egész magyar kormány felfogását voltak hivatva visszaadni, hozzáfűzte azonban azokhoz Horváth Boldizsár a maga személyes véleményét is, mely szerint a leghelyesebb lenne, ha a magyar püspöki kar testületileg, komoly, ünnepélyes és nyílvános tiltakozással otthagyná Rómát.

Horváth Boldizsár kívánsága, amint tudjuk teljesedett is s július 18-án, a dogma ünnepélyes kihirdetésének napján, a még Rómában lévő magyar főpapok Jekelfalusy kivételével, ha nem is azért, hogy a polititikai hatalomnak, a kormánynak kedvében járjanak, de mégis otthagyták a zsinatot és hazautaztak. Elégedetlenek voltak a zsinat eredményével. Közülük Haynald és Strossmayer a zsinati ellenzék legharciasabb tagjai közé tartoztak. Nem tartották a politikai helyzet miatt alkalmasnak az időt a pápai tévedhetetlenség kimondására, voltak részben tárgyi nehézségek is, de miután a zsinat kimondotta és a pápa definiálta a dogmát, elfogadták azt.

A magyar lapok a főpapok Rómából való távozásához vérmes reményeket fűztek. Igy a Szabad Egyház igyekezett a hívőket „megnyugtatni," hogy a tévedhetetlenségi dogmát a püspökök nem fogják kihirdetni s így nem lesz az Magyarországra kötelező.[44] Nem így gondolkodtak maguk a főpapok. Igy például Perger, mikor Rómából Kassára visszatérve káptalanja és a város papsága üdvözli őt s megkérdezik, mi most már a tartani való a pápa tévmentességének sokat vitatott kérdésében, habozás nélkül válaszolta : Az egyház szólt és határozott, döntéséhez teljes lélekkel csatlakozni kell.[45] Biró László szatmári püspök pedig 1870. augusztus 1-én kelt körlevelében említést is tett már a zsinati határozatokról.[46]

*

A magyar kormány az 1870. július 23-i minisztertanácson foglalkozott a pápai tévedhetetlenség kérdésével s egyhangú volt a vélemény, hogy meg kell tagadni a dogma kihirdetésétől a placetet.[47] Eötvös hamarosan el is készítette ez ügyben a királyhoz intézendő előterjesztését, me-

[44] Lásd az 1870 július 22 és 23-i számokat.
[45] Mansi LIII, 1052.
[46] U. o. 1037.
[47] Horváth Boldizsár, mint arról Eötvösnek Andrássyhoz intézett leveléből értesü-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

lyet azonban nem ő, hanem Andrássy írt alá mint kormányelnök. Az előterjesztés[48] július 30-án kelt s augusztus 4-én mutatta azt be a kabinetiroda a királynak. Öt nap múlva már alá is írta Ferenc József a resolutiot, melyben elrendeli a jus placeti foganatba vételét. Az az érdekes eset állott most így elő, hogy a monarchia egyik felében tilossá lett az, ami a másik felében megengedett volt. Az osztrák kormány ugyanis nem tiltotta meg a zsinati határozatok kihirdetését, bár, mint tudjuk, Beust, februárban még azzal fenyegetőzött. Sőt, amint látni fogjuk, Buest, valamint Stremayr osztrák vallásügyi miniszter is élesen nyilatkoztak most a tetszvényjog alkalmazása ellen. Bizonyára érezték, hogy semmi komoly eredménye nem lenne annak s csak elégületlenséget szülne Ausztria katolikus népénél. Felhasználták azonban az alkalmat s a tévedhetetlenségi dogmát adva színleges okul, megszüntnek nyilvánították a már amúgy is terhessé vált 1855-ös konkordátumot.

A magyar kormány, illetőleg Eötvös a következőkkel érvelt felterjesztésében a tetszvényjog újból való alkalmazása mellett:[49]

A pápai tévedhetetlenség elve, abban a formában, amint azt a zsinat kimondotta, ellentétben van az állami rend újabb alapjait alkotó elvekkel. Épen ezért annak gyakorlati alkalmazása szükségképen konfliktusokra fog vezetni az államhatalom és a katolikus egyház között. Ennek pedig mind az államra, mind az egyházra nézve hátrányos következményei lehetnek. Ezenfelül a pápai tévedhetetlenség dogmája sok hívő belső meghasonlását is fogja okozni, mert felfüggesztette az egyházat és a pápát közösen megillető tévmentesség tanát.[50] Az új dogma a kor minden meggyőződésének ellene mond s ezért nagyon félős, hogy a mostani indifferentizmusra hajlamos és minden hitvallással szemben ellenséges időben új hatalmas fegyvert ad a támadásra a mind az államal, mind a társadalmi renddel szemben ellenséges vallásellenes iránynak.

Épen ezért elsőrendű érdeke az államnak, hogy azt a konfliktust, mely a pápai tévedhetetlenség kimondása által elvben már megvan, amennyire csak lehetséges, legalább a maga gyakorlati következményeiben enyhítse. Csak az a kérdés már most, mely úton lehetne ezt a célt

lünk, a pápával szemben sokkal erélyesebb lépéseket kivánt, később azonban ő is a többség véleményéhez csatlakozott. V. ö. Kónyi i. m. VI. k. 388. l.

[48] Száma 1293 M. E. ex 1870. Hivatalos német fordítása Bécsben. Áll. ltár. Kabinetskanzlei 1870: 3008.

[49] A felterjesztést a hivatalos német fordítás alapján ismertetjük. Ferenc József a német fordítást olvasta el s ahhoz tette megjegyzéseit. Az uralkodó által a szöveg szélén ceruzával megjelölt részek ismertetésünkben dült betűvel vannak szedve.

[50] Ez az állítás téves. Lásd bővebben az egyházi tévedhetetlenség alanyára vonatkozólag Schütz idézett Dogmatikájának II. kötetében a 203—210. lapokat.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

a legjobban elérni? A kormány véleménye szerint az egyedüli biztos mód a szigorú ragaszkodás azokhoz az alapelvekhez, melyek az államnak a katolikus egyházhoz való viszonya tekintetében Magyarországon törvény és százados gyakorlat által jogszerűleg fennállanak. Elkerüli ez által az állam az egyház tiszteletének, a hívők vallásos érzületének megsértését s elejét veszi az izgatásoknak is. A magyar királyok kezdettől fogva gyakorolták a jus placeti regii-t, amely szerint egy pápai rendeletet sem szabad az uralkodó jóváhagyása nélkül kihirdetni. Ezt a jogot az összes katolikus államokban mint a souverainitas természetes következményét gyakorolták és valószínüleg épen ezért nem állapitották azt meg külön törvénnyel. Magyarországon a XV. századtól kezdve egészen az újabb időkig bizonyítható gyakorlása.[51] A korona ennek a jognak a gyakorlására mindig nagy súlyt helyezett. A magyar közjog összes tudományos tekintélyei is elismerték azt a legújabb időkig.[52] Elvitathatatlan és semmiféle új törvény által meg nem szüntetett vagy módosított joga tehát a koronának, hogy, ha azt államérdekből szükségesnek látja, megtagadhatja pápai rendeletek kihirdetéséhez a placetet. A kormánynak pedig kötelessége a törvényekhez ragaszkodni és a korona jogainak épségben tartására vigyázni. Épen ezért azt javasolja, tiltsa meg a felség a korona jogaival és az ország törvényeivel ellenkező zsinati határozatok kihirdetését. Ami ennek a módját illeti, úgy kellene eljárni, mint 1794-ben, mikor I. Ferenc megtiltotta a pistojai zsinat határozatairól szóló pápai bulla[53] kihirdetését, mert az a fejedelmi jogokkal ellenkező elveket tartalmazott.[54]

A kormány tudja, hogy a placet megtagadása a mai időben nem járhat olyan eredménnyel, mint korábban. Tudja azt is, hogy *ezáltal a*

[51] Hivatkozás történik itt Zsigmond 1404-es rendeletére, arra, hogy a trienti zsinat több fontos határozatát, így a főpapok választását és kinevezését illetőleg, Magyarországon sohasem követték és az Auctorem fidei bulla kihirdetésének I. Ferenc által történt megtiltására.

[52] Idézi itt a fölterjesztés a közjogász Cziráky Antalt (Conspectus iuris publici regni Hungariae ad annum 1848. Tom. II. Viennae, 1851. p. 91. 475. §.), kinek szavait szigorú katolikus meggyőződése miatt súlyosnak tartja.

[53] VI. Pius 1794 aug. 28-án kelt Auctorem fidei bullájában elítélte az 1786 szeptemberében tartott pistojai zsinat 85 tételét. A pistojai zsinatot II. József testvére, I. Lipót toscanai nagyherceg, a későbbi II. Lipót magyar király a janzenistákkal szimpatizáló Ricci pistojai püspökkel hivatta egybe, hogy a még II. Józsefénél is radikálisabb egyházi reformterveit keresztülvigye. Az Auctorem fidei bullát, bár annak kihirdetését több helyen megakadályozták, az egész katolikus világ elfogadta. Ricci is alávetette magát annak. Magyarországon az 1863-as kalocsai zsinat hivatkozik a bullára. (Acta et decreta conc. Coloc. p. 69.)

[54] Ferenc József széljegyzete e helyen: „war das ein Glaubenssatz?"

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

rendszabály által a zsinat határozatainak és az arra vonatkozó későbbi pápai rendeleteknek köztudomássá válását nem lehet megakadályozni s nem szűnnek meg mindazok a nehézségek sem, melyek a zsinat határozatai következtében előre láthatók. A kormány meggyőződése szerint azonban a lakosság minden rétegében uralkodó izgalom lehetetlenné teszi a hallgatást. Nem semleges állásfoglalásnak tekintenék azt, hanem szükségszerűleg arra magyaráznák, hogy az államhatalom, mivel hozzájárulását nem tagadja meg, helyesli a zsinat határozatait. *Ellentétbe kerülne a kormány ezáltal a non placet-tel szavazó püspöki karral is.*[55]

Sajnos, a zsinat határozatai után nem tudja már a kormány annak összes káros következményeit megakadályozni s így feladata csak az lehet, hogy csökkentse azokat. E cél elérésére a legjobb, sőt egyedül alkalmazható eljárásnak a placet megtagadását tartja.

Előre látható, hogy lesznek, akik célszerűtlennek fogják mondani az államhatalomnak látszólag a hit körébe tartozó ügyben való aktív fellépését. Sokak nézete szerint az államnak minden vallási üggyel szemben közömbösen kell viselkednie s így nem kellene megtiltania a zsinati határozatok kihirdetését sem. Ezek véleménye szerint elegendő lenne, ha az állam csak akkor lépne fel a legerélyesebben, mikor valaki a zsinat határozataira való hivatkozással az állam törvényeivel ellenkező dolgot tenne vagy kezdeményezne. Korunk egyik követelménye az egyház és állam tökéletes szétválasztása s tagadhatatlan, hogy ennek az alapelvnek jobban meg is felelne az államhatalomnak a zsinati határozatokkal szemben való teljesen közömbös magatartása. Magyarországon azonban a viszonyok következtében ez nem lehetséges.

Magyarországon a király még a katolikus egyház legfőbb kegyura s az egyház minden tekintetben jelentékeny privilégiumokat élvez. Nem időszerű tehát az egyház és állam tökéletes szétválasztásának principiumát csupán a zsinat határozataival kapcsolatban alkalmazni. Ezenfelül, ha az állam a maga felügyeleti jogát, melyet a katolikus egyházzal szemben a jus placetivel gyakorol, feladná, hasonló önállóságot követelnének akkor a magyarországi szerbek és románok is,[56] amit az összes vallásokkal szemben való teljes közömbösség principiuma alapján nem igen lehetne tőlük megtagadni. Ha lemond a korona most a tetszvényjog gyakorlásáról s elismeri ezáltal hallgatólagosan a zsinati határozatokat, akkor az szükségszerűleg a pápai kúria további követelésére vezet a püspökök kinevezését illetőleg. Az erre vonatkozó apostoli királyi jognak a

[55] E mondat mellett Ferenc József kérdőjele.

[56] Az 1868 : IX. tcikk értelmében a szerb és román görög keleti egyházi kongresszusok határozatai csak a korona jóváhagyása után válnak jogerősökké.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

feladása pedig a jelen pillanatban és a ténylegesen fennálló helyzet miat nem lenne megengedhető. *A katolikusok felfogása továbbá a pápai tévedhetetlenségről nem egyforma s ha az állam az indifferentizmus álláspontjára helyezkedik, minden eszközt felad. amellyel az egyház kebelében lévő izgatásnak ellene szegülhet.*[57] Végül a jus placeti a király speciális joga s az uralkodó, mint a katolikus egyház legfőbb kegyura, egy ilyen fontos kérdésben, mint a pápai tévedhetetlenség, nem nyilváníthatja magát érdektelennek. *Alkotmányos alapelv ugyan, hogy a törvények megsértésével szemben nem preventív, hanem represszív rendszabályokat kell alkalmazni. Ha azonban, amint az a jelen esetben feltételezhető, preventív rendszabályok a közvélemény megsértése nélkül alkalmazhatók, mindenesetre érdeke az államnak, hogy így járjon el. Különösen az egyházzal szemben, hol represszív rendszabályok alkalmazása mindig a legnagyobb veszéllyel jár.*[58] A kormány véleménye szerint épen ez az egyik legsúlyosabb érv a placetum-jog alkalmazása mellett. Célszerűnek is tartja azt a kormány nemcsak az állam, hanem a katolikus egyház érdekében és azért is, mert lehetővé válik ezáltal, hogy a jelenlegi konfliktus az egyház és állam érdekeinek veszélyeztetése nélkül elsímuljon.

A zsinat határozatai következtében a lakosság minden rétegében uralkodó izgalom és a közvélemény miatt a tetszvényjog mellőzését egész Magyarországon arra magyaráznák, hogy a kormány a koronának ezt a jogát feladta, még pedig olyan időpontban, mikor annak fontosságával mindenkinek tisztában kell lennie. Közös ellenzéki frontban egyesülnének ebben az esetben a politikai viszonyokkal elégedetlenek a katolikus egyháznak sajnos nagyon nagy számú ellenségével s nincs az a kormány, mely támadásuknak ellen tudna állani. A placetum megtagadása ellen felhozható az az érv is, hogy általa az állam és az egyház között konfliktusok keletkeznek, sokat veszít a maga súlyából, ha meggondoljuk, hogy ezáltal a konfliktust nem megakadályozni, hanem csak elhalasztani lehetne. Az előreláthatő későbbi konfliktusok pedig valószínűleg olyan kérdések (pl. a jurisdictio, házasságjog, appellatio kérdései) körül fognak keletkezni, *melyeknél nem olyan bizonyos, mint a jelen esetben, hogy a kormány az egész püspöki kart a maga pártján látja.*[59] Ezekben a kérdésekben azután annál nehezebb lenne a kormány helyzete, ha az elvet, melyre Róma azoknál hivatkozik, hallgatólagosan elismeri.

Az egyház érdeke is azt kívánja, hogy az infallibilitas kimondása

[57] A dűlt betűvel szedett rész mellett Ferenc József ceruzavonása a következő megjegyzéssel: „falsch".

[58] A dűlt betűvel szedett rész mellett Ferenc József ceruzavonása a következő megjegyzéssel: „schwaches Argument".

[59] Ferenc József e részt megkérdőjelezte.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

miatt a pápai hatalom és az állam közötti elkerülhetetlen konfliktusok az egyház érdekeinek lehető kímélésével történjenek. Ha pedig most a kormány nem lép fel határozottan az állami érdekek védelmében, vagyis nem alkalmazza a tetszvényjogot, nem lehet elkerülni a zsinati kérdések parlamenti tárgyalását. Ez pedig az uralkodó hangulat következtében szükségszerűleg az egyházi javak kérdésének tárgyalásához és több olyan határozathoz vezetne, melyek a katolikus egyháznak legfontosabb érdekeivel ellentétben vannak. Érdeke az egyháznak a placetum alkalmazása azért is, mert ezáltal a kormány a közvéleményhez csatlakozva mérséklőleg hat arra. Csakis ezáltal lehet megakadályozni a katolikusok köreiben uralkodó izgatottság következtében várható tömeges kitéréseket is.

Előrelátható, hogy Róma a tévedhetetlenség kimondása ellen szavazó püspököktől a zsinati határozatok kihirdetését fogja követelni. Nagyon megkönnyítené a püspöki kar helyzetét, ha Róma követelésével szemben az állam tilalmára hivatkozhatnék. A kormány véleménye szerint kötelessége is az államhatalomnak a maga pozitiv fellépésével fedni azt a passiv resistentia-t, melyet a püspöki kar a zsinat határozataival szemben követni fog.

A római kúriának a zsinat határozataiban megnyilvánult az a törekvése, hogy minden világi hatalmat az egyházitól függővé tegyen, nem új és a történelem azt bizonyítja, hogy Róma, ha erős kormányokkal állott szemben, értett a visszavonuláshoz is s lehetővé tette a konfliktusok barátságos megoldását. A mostani konfliktusban e cél elérésére, bár tiltakozás lehet a következménye, a legszelídebb, sőt az egyetlen eszköz, mely nem alázza meg az egyházat, a tetszvényjog alkalmazása. El lehetne ezáltal hárítani egy tartósabb konfliktust is. Ha ugyanis az állam ezt a jogát fenntartja, akkor a kúria érdeke lesz, hogy elhatározásainak a k- hirdetés akadályát elhárító s az államhatalom érdekeinek megfelelő formát adjon.

Ha a megtorló rendszabályok csak akkor kezdődnének, mikor a kihirdetett tanok az állami hatalommal szemben tényleges ellenálláshoz vezettek,[60] akkor az állam azáltal, hogy magát az alapelvet elismerte, a legnagyobb veszélynek lenne kitéve. Nagyon nehéz lenne megokolni eljárását, miért nem lépett fel már az elvvel szemben s *miért kezdi a megtorlást csak akkor, mikor a pápai tévedhetetlenség alapelvét egyes esetekben alkalmazzák.*[61]

Ha tagadja is valaki, hogy joga van az államnak a ránézve veszé-

[60] A dűlt betűvel szedett rész mellett Ferenc József ceruzavonása a következő megjegyzéssel: „muss dann doch stattfinden, denn Rom wird trotz Placetum auf Grund des Beschlusses vorgehen."

[61] Ferenc József megjegyzi e helyen: „weil es ein Glaubenssatz ist."

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

lyes tanok ünnepélyes egyházi kihirdetését megakadályozni, el kell ismernie mégis azt a jogát, sőt kötelességét, hogy *magát ezzel az egyháznak adott korlátlan szabadsággal szemben védelmezze.*[62] Ez azonban szükségszerűleg *az egyház szabadságának sokkal fontosabb dolgokban való korlátozását fogja jelenteni, mint a zsinati határozatok kihirdetése.*[63]

Szükséges a magyar kormány szerint a tetszvényjogot alkalmazni azért is, mert feltehető, hogy az Ausztriában uralkodó hangulat következtében a zsinati határozatok a konkordátum fontos határozatainak felfüggesztéséhez fognak vezetni. Tehát, ha Magyarországon nem történik azokmiatt semmi sem, annak *a monarchia mindkét részére hátrányos következményei lesznek. Ausztria eljárása fokozottan ellenségesnek tünne föl ez esetben az egyházzal szemben s az osztrák kormánynak az államhatalom önállósága védelmére tett minden lépését pedig szemrehányásként lehetne felróni a magyar kormánynak,*[64] mely nem menthető hanyagságból a korona és állam jogait feladta.

Ami már most a tetszvényjog alkalmazásának módját illeti, a kormány véleménye szerint úgy kellene eljárni, mint 1794-ben az Auctorem fidei bulla alkalmával, mikor a helytartótanács még a bulla kihirdetése előtt megbízást kapott annak megakadályozása céljából a szükséges lépések megtételére. És amint a helytartótanács akkor a bulla kihirdetését az összes római és görög katolikus püspökökhöz intézett körlevelében megtiltotta, úgy meg kellene tiltani a minisztérium útján az egyes püspököknek most is a zsinati határozatok valóságos és szabályszerű placetum regium nélküli kihirdetését. Ezáltal *el lehet kerülni minden kihirdetést,*[65] mert az nem tételezhető fel, hogy egyházfejedelmeink a legfelsőbb parancsnak ellene szegüljenek.

Ferenc József, amint azt a fölterjesztés német fordítása mellé tett megjegyzései[66] bizonyítják, nem értett egyet a kormánnyal. Részben katolikus meggyőződése miatt, részben pedig azért, mert tisztán látta, hogy a tetszvényjog alkalmazásának nem lesz eredménye. Jellemző azonban alkotmányosságára, hogy kis változtatással jóváhagyta mégis a felelős kormánya által javasolt resolutio-tervezetet s felújítva a tetszvényjogot, a szükséges további lépésekkel a minisztériumot bízta meg.[67]

[62] Ferenc József széljegyzete e helyen: „gewiss".

[63] Ferenc József megjegyzése erre vonatkozólag: „falsch".

[64] Ferenc József széljegyzete itt: „nicht ganz richtig".

[65] Ferenc József következő megjegyzését olvassuk itt: „oho ! !"

[66] Lásd előbbi jegyzeteinket.

[67] A Ferenc József kézjegyével ellátott resolutio szövege a következő: „Magyar minisztériumom előterjesztése folytán elrendelem, miszerint a római Concilium néhány határozatai folytán, melyek által jogaim mint Magyarország apostoli királya korlátoztatnának,

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Eötvös augusztus 1-én, tehát két nappal azután, hogy előterjesztését a királynak megtette, értesíti Simort, hogy a minisztérium a vatikáni zsinat határozatai, illetőleg a pápai tévmentesség kimondása miatt, az állam jogainak megoltalmazása és a nehéz helyzet békés megoldása céljából szükségesnek találja a placetum-jog újból való gyakorlását javasolni az uralkodónak. Közölte egyúttal Eötvös a primással azokat az érveket is, melyekkel a kormány eljárását indokolja.

Mielőtt azonban még a prímás a kormánynak általa még csak tervnek tudott szándékáról a püspöki karral tanácskozhatott volna, hogy arról való véleményét a kormánnyal közölje, már is megkapta mint ő, mind a többi megyésérsek és püspök Andrássynak augusztus 10-i rendeletét,[68] mely közli velük, hogy a király elrendelte a jus placeti regii újból való gyakorlását s a szükséges további intézkedésekkel a kormányt bízta meg. Ennek következtében értesíti őket, hogy a római zsinat és a pápa „semminemű határozatai vagy rendeletei sem ki nem hirdethetők, sem szét nem küldhetők, ha csak ezek előbb a kormány elé nem terjesztetnek, s annak útján Ő felsége által azoknak kihirdethetése vagy szétküldhetése okmányszerűen meg nem engedtetik." A rendelet további részében kifejezést ad még Andrássy annak a meggyőződésének, hogy a püspökök hazafias kötelességüknek fogják tartani, hogy a kormányzásukra bízott egyházmegyékben a király rendeletének érvényt szerezzenek.[69]

Rauch horvát bán az Andrássyéval azonos szövegű rendeletet küldött augusztus 26-án a horvát püspököknek.[70]

Alig küldötte el Andrássy a főpapoknak rendeletét, osztrák részről máris súlyos kritikát hallott a magyar kormány. A bécsi hivatalos lap, a Wiener Zeitung augusztus 10-i számában tette ugyanis kivonatosan közzé Stremayr osztrák kultuszminiszter július 25-i előterjesztését, melyben a

az Engem illető királyi tetszvényi jog (jus placeti regii) foganatba vétessék; — az e czélra szükséges további lépésekkel magyar minisztériumomat megbízván. Schönbrunn, 9. Aug. 1870." — A kormány resolutio-tervezetében „Engem" helyett „Minket" van és a vége így hangzik: „további lépésekkel megbízom vallás és közoktatási ministeremet." Bécs. Áll. ltár. Kabinetskanzlei. 1870: 3008.

[68] Közli Füssy id. kötetében a 308. lapon.

[69] 1870. szept. 29-én Eötvös értesítette a főpapokat, hogy a király aug. 9-i elhatározása, illetőleg a kormány aug. 10-i rendelete által „csak azt szándékozott elérni, nehogy oly zsinati határozatok vagy pápai leiratok kerüljenek a polgárok kezeibe, melyek tartalmuknál fogva a fejedelmi jogokkal s az állam törvényeivel s nyugalmával meg nem férnek." Nem tartoznak tehát rendszabály alá „a római poenitentiaria-nál szorgalmazandó bűnfeloldozások s felmentések, melyek csak lelkiismeretben — in foro interno — alkalmaztatnak, továbbá azon esetek, melyek halasztást nem tűrnek, vagy valakinek jó hírnevét veszélyeztetik." Lásd Füssy idézett kötetében a 309—310. lapokat.

[70] Lásd. Coll. Lac. VII, 1725.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

császárnak az infallibilitas kimondása miatt az 1855-ös konkordátum eltörlését javasolta, de egyáltalában nem kívánta sőt ellene volt a placetum-jog felújításának.[71] Ugyanekkor jelent meg Beust közös külügyminiszter Palomba római követségi titkárhoz július 30-án intézett jegyzéke is,[72] mely szerint Ausztriában elegendőnek mutatkozott a pápai tévmentesség kimondásával szemben a konkordátum eltörlése s nem kellett *a placetum-jogot* felújítani, mely különben is *ellentétben van az osztrák alaptörvények liberális szellemével.*

Stremayr előterjesztésében a leghatározottabban szembeszáll a placetum-jog alkalmazásának gondolatával, súlyos érveket hoz fel ellene s ismertetnünk kell azt egyrészt azért, hogy a magyar kormány eljárását kellő megvilágításban láthassuk, de másrészt azért is, mert Simor 1870 november 19-én a királyhoz intézett emlékiratában hivatkozik rá.

Stremayr a következőket mondja: Az osztrák kormány ajánlhatna a tévedhetetlenségi dogmával szemben az uralkodónak preventiv intézkedést is, vagyis a placetum regium alkalmazását, mindent megfontolva azonban mégsem javasolja azt. Nem akar ugyanis sem a most előállott helyzetben, sem a katolikus egyházzal szemben az osztrák állami életnek az uralkodó által szentesített alapelveitől eltérni. A placetum regium alkalmazása pedig semmiképen sem egyeztethető össze az osztrák államnak azzal az alapelvével, hogy az állampolgárokat, egyesületeket, vallási közösségeket mindaddig megilleti a szabadság, amíg a közbiztonságot s a köz javát meg nem sértik. A placetum nemcsak preventiv intézkedés, hanem egyúttal annyira gyámkodó eljárás is, hogy megfelelhetett az egykori rendőrállam rendszerének, de nem fogadható el a modern jogállamban. A placetum mint preventiv rendszabály ellenkezik azzal az elvvel, hogy az egyéni szabadságot tiszteletben kell tartani mindaddig, amíg a közre veszélyessé nem válik, tehát csakis represszív módon kell fellépni ellene. De nem egyeztethető össze a placetum gyakorlása a sajtószabadság s a levéltitok tiszteletben tartásának elvével sem. Ezenfelül, amint nagyon helyesen jegyzi meg Stremayr, céltalan is lenne a placetum, mivel egy dogmának a lelkiismeretet kötelező ereje nem függ a kihirdetés valamely meghatározott formájától, hanem e tekintetben „ut primum innotuerint" az irányadó elv.

De különösen ellene van az osztrák kormány a placetumnak Stremayr szerint azért, mert sérti ez a rendszabály a vallás méltóságát és szentségét, az egyházat pedig magának az államnak a kárára állami intéz-

[71] Lásd u. o. 1716—1721. Lásd még Ferenc Józsefnek Stremayrhoz intézett kéziratát Friedberg idézett művében a 155. lapon.

[72] Coll. Lac. VII, 1721—1723.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ménnyé téve megfosztja attól a szabadságtól, melynek birtokában képes egyedül magasztos feladatának megfelelni. Az ilyen eljárás az osztrák kormány véleménye szerint egy felekezettel szemben sem lenne helyes, különösen helytelen lenne pedig mint privilegium odiosumot épen a katolikus egyházzal szemben alkalmazni, melyhez az osztrák állampolgárok túlnyomó része tartozik.

Eötvös Karlsbadban olvasta Stremayr előterjesztését és Beust jegyzékét. Nagy bosszankodással írt róla azonnal Andrássynak.[78] Levelét németül írta, de amint maga mondja, magyarul káromkodott, mikor Beust jegyzékét olvasta. Különösen kifogásolta Beustnak azt a kitételét, mely közvetve megkritizálta a magyar kormány eljárását. A legkevésbbé lehet feladata kritikát gyakorolni, írja Eötvös, a közös külügyminiszternek, akinek elvégre a magyar ügyek miniszterének is kellene lennie. Kéri is Andrássyt, figyelmeztesse erre a külügyminisztert. Nem lenne nehéz bebizonyítani s az idő meg is fogja ezt tenni, írja tovább, mily keveset használhat a jelen esetben a konkordátum eltörlése a placetum-jog felújítása nélkül. Kifogásolja Eötvös Stremayr előterjesztésének közlési módját is. Kéri Andrássyt, gondoskodjék róla, hogy az ő felterjesztésük ne kerüljön a lapokba, mert ő azt a királynak s nem a nagyközönségnek írta.

Az idő azonban, bármennyire is máskép remélte azt Eötvös, mégsem neki, hanem Beustnak és Stremayrnak adott igazat. A pápai tévedhetetlenség dogmáját, amint látni fogjuk, az egész magyar katolikus egyház elfogadta, a legtöbb egyházmegyében, bár is nem volt föltétlenül szükséges, ki is hirdették azt s hiábavalónak bizonyult így a placetum újból való alkalmazásának elrendelése. Andrássy és Eötvös nem ismerte eléggé a katolikus egyház lelkek fölötti hatalmát, a hierarchia fegyelmét.

A magyarországi főpapok közül, forrásaim szerint, a zsinaton részt nem vevő Bartakovics Béla egri érsek volt az első, ki a kormány tilalma dacára már 1870 augusztus 16-án kihirdette egyházmegyéjében a zsinati határozatokat, melyeket elfogadott ekkor segédpüspöke, a zsinati ellenzékhez tartozó Mariássy Gábor is.[74]

De nem tartóztatta magát a kormány rendeletével szemben a püspöki kar testületileg sem. Már 1870 augusztus 23-án jelenti a bécsi nuntius a pápai államtitkárnak, hogy biztos forrásból értesült a magyarországi püspököknek arról az egyhangú elhatározásáról, hogy utasítják összes gyóntatóikat: esetleges kérdésekre, történjenek azok akár gyónásban, akár gyónáson kívül, feleljék ezt: a pápai tévedhetetlenségről szóló tan a zsinat döntése után hittétel, melynek elfogadására az összes keresztények

[78] 1870. aug. 16-án. Közli e levelet Kónyi idézett műve VI. kötetében a 391. lapon.
[74] Mansi LIII. 1035.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

lelkiismeretben kötelezve vannak. Elhatározta a püspöki kar azt is, hogy az egyes egyházmegyék nagyon különböző viszonyainak tekintetbe vételével és az okosság szabályait szem előtt tartva, előbb vagy utóbb, de amint lehetséges mindjárt kihirdetik az infallibilitasi dogmát.[75]

A püspöki kar hamarosan nyiltan is fellépett s tiltakozott a tévedhetetlenségi dogma kihirdetésének megtiltása ellen. Simor hercegprímás ugyanis 1870 november 19-én a püspöki kar nevében terjedelmes emlékiratot[76] terjesztett a király elé, melyben cáfolja a kormánynak a placetum felújítása melletti érveit, bizonyítja annak célszerűtlenségét s kéri a királyt, hogy 1850 április 18-i rendeletét,[77] mely megszüntette a placetum gyakorlását, tartsa Magyarországon is továbbra érvényben.

A következőket írja Simor: A püspöki kar hálával fogadta, hogy a miniszterelnök rendeletében hazafias kötelességteljesítésükre hivatkozott, hallgatni kell azonban lelkiismeretükre is. Mint a múltban, úgy példát fognak adni a jövőben is az állami törvények és királyi rendeletek megtartására egészen addig a határig, ameddig azt püspöki esküjük az egyház és a katolikus vallás szabadsága tekintetében megengedi.

A magyar püspöki kar a pápai infallibilitas kimondásával szemben a zsinaton tanúsított ismeretes magatartását egyáltalában nem változtatta meg a definiálás óta sem és hasonló körülmények között kitartana előbbi véleménye mellett. Mivel azonban a pápa tévedhetetlenségét a zsinat nagy többsége dogmának jelentette ki s az ünnepélyes kihírdetés után egy püspök sem tagadta meg ahhoz való hozzájárulását, hasztalan és az egyház szabadságával és alkotmányos függetlenségével ellenkezik az a törekvés, mely a placetum alkalmazása által a dogma kötelező erejét gyengíteni akarná. Téves az a vélemény, hogy a dogma az újabb államszervezet elveivel ellenkezik. Ott voltak a zsinaton szabad és alkotmányos országok, így Magyarország, Németország és Északamerika püspökei, kik ellenezték a definitiot s ha alapja lett volna, minden bizonnyal megemlítették volna e nehézséget is. De nem tették, sőt mindannyian mint alaptalan ráfogást visszautasították azt.

Tévedés az is, hogy a dogma definitioja az egyház és az állam közötti viszonyt megváltoztatná. Az infallibilis pápának sem oka, sem ereje nincs arra, hogy nagyobb igényeket támasszon az állammal szemben, mint aminőket idáig az infallibilis egyház támasztott. Az infallibilis egy-

[75] A vatikáni levéltárban lévő eredeti levél után ír erről a püspöki tanácskozásról *Granderath* idézett művének *III.* kötetében (Freiburg im Breisgau, 1906) az 576. lapon.

[76] Latin fordításban közli *Roskoványi Ágoston*: *Monumenta Catholica pro independentia potestatis ecclesiasticae ab imperio civili.* Tom. *XII.* Nitriae, 1876. pag. *237—262.*

[77] Kiadta Lonovics névtelenül megjelent munkájában: A josephinismus és az egyházat illető legújabb császári rendelvény. Bécs, 1851. a 91. lapon.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ház mindig csak arra törekedett és törekszik ma is, hogy a keresztény államok alapelvei ne kerüljenek ellentétbe a keresztény erkölccsel és igazsággal. El sem lehet képzelni, hogy az a pápa, ki még pogány államokban is a törvényeknek és előljáróknak való engedelmességet hírdeti, hitbeli tévedhetetlensége által a keresztény államok belső békéjét veszélyeztethetné.

A méltányosság megköveteli, hogy a kormány bevárja a dogmának általa elképzelt hatását s ne merő feltevések alapján korlátozza preventiv rendszabállyal a közszabadságot. A katolikus egyház nem is szolgált rá ilyen rendszabályra, mert nem állami elméletek megvalósítása a feladata, hanem a vallás örök törvényeinek és az erkölcsösségnek hírdetése. Ez pedig mindig és mindenhol minden politikai alkotmánnyal összegyeztethető.

A jus placeti végső eredményében nem egyéb, mint az alkotmányos szabadság és a katolikus egyház tevékenységének korlátozása.

Tévesen hiszi a kormány, hogy a placetum alkalmazása által az egyház érdekében cselekszik. A felforgatásra törekvő elemek ugyanis bizonyára a placetum által sem engedik magukat feltartóztatni az egyház üldözésében és az egyházi javak kérdésének felvetésében. A kormány megvédelmezheti az egyház tulajdonjogát placetum nélkül is, amint hogy kétségtelenül megvédelmezné a protestánsok autonómiáját, ha azt az országgyülés többsége megtámadná. Mi indíthatná tehát arra, hogy kevesebb energiával védje a katolikus egyház jogait?

Tévesnek mondja Simor a kormánynak azt a véleményét is, hogy az infallibilitas kérdése miatt a magyar katolikusok körében szakadás állna be. Sokkal erősebb a magyar katolikusok hite, nagyobb az egyház fejéhez való ragaszkodása, mintsem hogy félni kellene ettől. Ami nyugtalanság észlelhető azt nem vallási kételyek, hanem csak a sajtó izgatása okozta. Még ha igaz is lenne az, hogy az infallibilitas miatt az ország katolikus népe két egyenlő pártra szakadt volna, még akkor is helytelen és jogtalan lenne az állam részéről ebbe a teológiai kérdésbe beleavatkozni. Hit dolgában a kormányhoz, kivált vegyes vallású államban teljesen semleges állásfoglalás illik. Tévesen hiszi a kormány azt is, hogy magatartása a közvéleményre mérséklőleg fog hatni, ellenkezőleg, a destruktiv sajtót a katolikus egyház további, még hevesebb támadására fogja ösztönözni. Az pedig a legnagyobb zavarba hozza a püspöki kart, hogy a kormány az ő érdekében is vélt cselekedni a placetum alkalmazása által. A püspöki kar ilyen utólagos védelmet semmiesetre sem fogadhat el. Más a helyzet egy dogmának definitiója előtt és más a definitió után. Katolikus püspök zsinat által kimondott hittétel elfogadásával kapcsolat-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ban a polgári hatalom tilalmára nem hivatkozhatik s nem menthető fel azáltal esküje és kötelessége alól.

A kormánynak az az érve, folytatja Simor, hogy az infallibilitas kérdésében Ausztriával megegyező politikát kell követnie, egyáltalában nem állja meg a helyét. Először is alaptörvénye az országnak: Ne regnum Hungariae ad normam aliarum provinciarum gubernetur.[78] Másodszor pedig lehetetlenség, hogy elkerülte volna a kormány figyelmét Stremayr osztrák vallásügyi miniszter július 25-i előterjesztése, mely a placetumot elítéli. Hogyan gondolhatta már most a magyar kormány egy héttel ezután a placetum alkalmazása által az osztrák vallásügyi politika támogatását? Mivel a fejedelmi jogok és az állam érdekei Ausztriában placetum nélkül is sértetlenül fenntarthatók a katolikus egyházzal szemben, a magyar kormány érvei önmaguktól dőlnek össze. A parlamentárizmus és a modern államok szervezete homlokegyenest ellenkező elveken és tanokon ugyanis nem alapulhat.

A magyar törvények, szokás és történelem sem nyújt Simor szerint támpontot a placetumra nézve. Zsigmond 1404-es rendelete nem egyházi, hanem politikai természetű volt.[79] Az első határozott rendelkezést a placetumot illetőleg II. József adta ki,[80] mely ellen azonban az akkori primás, Batthyány, tiltakozott is. Az igaz, hogy I. Ferenc megtiltotta az Auctorem fidei bulla kihirdetését, de ez nem akadályozta meg, hogy a bulla határozatai az 1855-ös konkordátum X. cikkelyére irányadók ne legyenek, Magyarországon pedig minden tilalom ellenére egyházi körökben mindig érvényben voltak.[81]

[78] 1790: X. törvénycikk.

[79] Zsigmond nem általános placetum-jogot léptetett életbe, hanem csak a magyar király javadalomadományozási jogát akarta megvédeni. Dogmatikus kérdéseket nem érintett Zsigmond rendelete. — Memoranduma itt következő részében kifejti Simor, hogy a trienti zsinat egyes határozatait, így a főpapok választását, ill. kinevezését, egyházi javak adományozását, appellatiokat illetőleg Magyarországon a II. Szilveszter által Szent Istvánnak adott privilegium és nem a placetum miatt nem hajtották végre. Lásd a végrehajtásra vonatkozólag Vanyó Tihamér munkáját: A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. Pannonhalma, 1933.

[80] II. József rendelete olyan értelemben első, hogy az ő rendelkezése szerint a placetum dogmatikus kérdésekre is vonatkozik. József rendeletét az 1790/91-i országgyűlés nem erősítette meg. A placetum gyakorlására azonban ettől az időtől kezdve egészen a a XIX. század közepéig több példát találunk. Fraknói szerint (A magyar királyi kegyúri jog. Budapest, 1895. 499. l.) a placetum gyakorlására Magyarországon az első konkrét eset 1773-ból van, mikor Mária Terézia a jezsuita rendet eltörlő pápai intézkedéseket tartalmazó bulla kihirdetésére „a király és állam jogainak fenntartását" hangoztató záradékkal adja meg az engedélyt.

[81] A konkordátum X. cikkelye a házassági akadályokkal kapcsolatban (lásd: Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1855. Wien. 642. l.) és amint már említettük, az 1863-as kalocsai zsinat is hivatkozik az Auctorem fidei bullára.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Kéri ezért Simor az uralkodót, függessze fel a placetumra vonatkozó elhatározását s tartsa Magyarországon is továbbra érvényben 1850 április 18-i rendeletét. Annál is inkább, mert a katolikus vallás szabadságát a magyar törvények egész sora biztosítja, így az általános szabadságot adó 1848-as törvények is.

Ferenc József Simor memorandumát véleményadás végett megküldötte Eötvösnek.[82] Eötvös azonban véleményével adós maradt s így a felterjesztés nem vezetett sikerre. A püspöki kar nagyrésze azonban, amint látni fogjuk, mégsem zavartatta magát s nemcsak tovább támadta a placetumot, hanem ki is hirdettette egyházmegyéjében az infallibilitasi dogmát, illetőleg jelentette Rómának annak elfogadását.

Azok közül, kik ez utóbbit tették meg, az első Vancsa fogarasi érsek volt, ki már 1870 végén kijelentette Falcinelli nuntiusnak küldött nyilatkozatában a zsinati határozatok elfogadását.[83]

Ezután történt, hogy a még Rómában tartózkodó Jekelfalusy székesfehérvári püspök 1871 január 18-án megküldötte Eötvösnek a vatikáni zsinat határozatait kihirdető s papságához intézett pásztorlevelének másolatát. Kérte a minisztert, vegye azt pártfogásába, hogy a kormány ne gördítsen annak kihirdetése elé akadályokat. Tudatja, hogy a pásztorlevelet áttette vikáriusához. Kérelmét azzal indokolja, hogy az osztrák-magyar kormány a szentszék függetlensége érdekében az olasz kormánynál interveniált, a monarchia kormányának e kívánságában pedig bennefoglaltatik az egyház fejének a püspökökkel s azok útján a papsággal és hívőkkel való szabad érintkezése is. Ő a pápától kapta meg a zsinati határozatokat s kötelessége azokat egyházmegyéje papságával közölni. Ha ezt megakadályoznák, akkor nemcsak őt, hanem magát a pápát is meggátolnák tisztségének gyakorlásában.[84]

Eötvös nem kapta kézhez Jekelfalusy levelét. Aznap (február 2-án) halt meg, hogy az megérkezett.[85] Ugy látszik a minisztérium hanyagsága s a bekövetkezett miniszterváltozás volt az oka, hogy Eötvös utódja, Pauler Tivadar csak március 6-án válaszolt[86] az elődjéhez intézett levélre, emlékeztetve Jekelfalusyt a kormány 1870 augusztus 10-i rendeletére,

[82] 1870. dec. 10-én. Bécs. Áll. ltár. Kabinetskanzlei 1870 : B. 84. c.

[83] Falcinelli 1870 dec. 9-én küldi meg az államtitkárnak az érsek nyilatkozatát. Granderath közlése idézett munkájának III. kötetében az 577. lapon a vatikáni levéltár alapján.

[84] Jekelfalusy levelét latin fordításban közli Roskoványi : Mon. Cath. XII ; 262—266. l.

[85] Igy írja legalább is Pauler 1871. július 3-án Jekelfalusy ügyében a királyhoz tett felterjesztésében. (Bécs. Áll. ltár. Kabinetskanzlei. 1871 : 2427). Április 22-i parlamenti felszólalásában azonban így szól : „A levél kevéssel báró Eötvös József halála előtt érkezett meg."

[86] Lásd e levél latin fordítását : Roskoványi : Mon. Cath. XII : 266. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

mely szerint a vatikáni zsinat határozatait csak abban az esetben szabad kihirdetni, ha azt a király okmányszerűleg megengedi. Ekkor azonban már késő volt. A székesfehérvári vikárius teljesítette püspöke utasítását s megküldötte már az egyházmegye minden egyes plébánosának a kinyomtatott pásztorlevelet, melyet március 3-án, tehát három nappal Pauler levelének kelte előtt Székesfehérvárt s az egyházmegye többi plébániáján ki is hirdettek.

Ezután történt, hogy az 1871 márciusában tartott katolikus autonómiai kongresszus alkalmával a kongresszus kisebbsége, a szabadelvű világiak részéről heves kifakadások hangzottak el a vatikáni zsinat határozatai ellen. A kisebbség vezérszónoka, Bartal György útján a placetum gyakorlását is be akarta vonni az autonómia hatáskörébe, illetőleg az autonómia és a király által közösen kívánta azt gyakoroltatni. A többségnek azonban a placetum semmiféle alakban sem kellett. Haynald hatalmas erővel tiltakozott ellene, mert az, amint mondta, a kor szabad szellemével teljesen ellenkezik. Cziráky József gróf tudomást sem véve a kormány rendeletéről úgy nyilatkozott, hogy ha a hirek igazak és a kormány tényleg elrendelte, illetőleg el akarná rendelni a placetumot, úgy rendeletét, mint nem fennálló törvényeken alapulót, semmisnek tekintve tisztelettel félre kell tenni.

Az autonómiai kongresszusok tartama alatt a képviselőházban[87] is szóba került a placetum. A hazai hírlapok hírt adtak a székesfehérvári kihirdetésről s Székesfehérvár képviselője, Schvarcz Gyula március 15-én meg is interpellálta a kultuszminisztert, van-e tudomása az infallibilitási dogmának az ország több egyházmegyéjében történt kihirdetéséről s tett-e a kormány intézkedéseket a placetum gyakorlására vonatkozólag, vagy elévültnek tekinti azt?

Pauler csak április 22-én válaszolt az interpellációra s kijelentette, hogy az infallibilitási dogmának az ország több egyházmegyéjében történt kihirdetéséről tudomása nincs, a kormány a placetumot elévültnek nem tekinti s annak foganatba vétele iránt intézkedett.

Pauler válaszát megelőzőleg még április elején összejött a püspöki kar, hogy a Vaticanum határozataihoz való hozzájárulásáról tanácskozzék. Nemcsak a kongresszuson elhangzott támadások s Schvarcz Gyula parlamenti felszólalása lehetett e tanácskozás indítóoka, hanem az a körülmény is, hogy Zalkát, a győri püspököt IX. Pius pápa már felszólította a zsinati határozatok, de külön is a pápai tévedhetetlenséget kimondó Pastor aeternus constitutio elfogadásának ünnepélyes kijelenté-

[87] A Jekelfalusyval és később Schopperrel kapcsolatos képviselőházi tárgyalásokat közli Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika 1847—1894. I—II. kötet. Budapest, 1894.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

sére.[88] Várható volt így, hogy a többi ellenzéki főpap is kap hasonló tartalmú felszólítást, jóllehet Antonellinek a nuntiusokhoz küldött körlevele szerint a pápa által kihirdetett dogma az egész katolikus világot kötelezi, anélkül, hogy bármilyen más kihirdetésre szükség volna.[89]

Zalka még az említett tanácskozás előtt válaszolt[90] IX. Piusnak s őszintén megírta, hogy rosszat sejtve és hazájának a katolikus vallással szemben való ellenséges hangulatát helyesen ismerve, az volt az óhajtása, hogy a pápai tévedhetetlenségnek sok nehézséggel egybekötött kérdését a zsinat ne tárgyalja. Miután azonban a pápa másképp ítélte meg a helyzetet s az ő és még több más püspök kérése ellenére is tárgyaltatta a kérdést és definiálta a pápai tévedhetetlenséget, nem tehet egyebet, minthogy elfogadja azt. Az egyház egysége mindig leghőbb vágya volt.

Az említett püspöki tanácskozáson[91] a kialakult hangulatra való tekintettel Perger kassai püspök azt javasolta, hogy együttesen adjanak ki közös hozzájárulási nyilatkozatot. Ez ellen azonban Haynald szenvedélyes hangú beszédben kelt ki és amint észrevette, hogy szavai egyáltalán nem találnak visszhangra, nagy felindulással otthagyta a gyűlést. Perger javaslatát természetesen el kellett ejteni és így a püspökök egymástól függetlenül jártak el.

Bíró szatmári püspök, aki mint említettük, már 1870 augusztus elsejei körlevelében említést tett a vatikáni zsinat határozatairól, e tanácskozás után hamarosan kinyomatja és két nappal Pauler parlamenti válasza után pásztorlevél kíséretében meg is küldi egyházmegyéje papságának a zsinati határozatokat, hogy arról hivatalosan is tudomást vegyenek.[92]

A püspöki konferencia után Perger, a kassai püspök volt az első, ki értesítette a pápát a zsinati határozatokhoz való hozzájárulásáról. IX. Pius ugyanis megkapva Pergernek egyházmegyéjéről küldött jelentését, 1871 ápr. 3-i kelettel azt írja neki,[93] hogy örömmel olvasta azt, még nagyobb lenne azonban öröme, ha róla és néhány püspöktársáról biztos lehetne abban, hogy a vatikáni zsinat határozatait elfogadták és hiveiknek is kihirdették. Perger válaszában[94] ugyanazt írja, amit Zalka, hogy az egész világ, de különösen Magyarország ellenséges hangulata miatt

[88] 1871 február 1-én. Mansi LIII, 1039.

[89] Coll. Lac. VII, 1715.

[90] Március 31-én. Mansi LIII, 1039.

[91] Erről a tanácskozásról 1871 április 22-én tesz jelentést Falcinelli nuntius az államtitkárnak. Lásd Granderath idézett művének III. kötetében az 577 lapot. A horvát püspökök nem vettek ezen az összejövetelen részt.

[92] Mansi LIII, 1037.

[93] U. o. 1051.

[94] U. o. 1051—1052.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ellene volt a tévedhetetlenségi dogma tárgyalásának, most azonban a definiálás után ünnepélyesen kijelenti a pápai infallibilitas elfogadását s abban való hitét. Nem kételkedik benne, írja tovább Perger, hogy Magyarország többi püspökei is örömmel fognak erről hitet tenni, amint a pápa őket erre felszólítja. Előre látják ugyan, hogy a dogma kihirdetése zavart fog okozni. Ennek első jelei, mint máshol, úgy Magyarországon is láthatók már s mint a tűz felszálló füstje előre figyelmeztetnek a bekövetkező rosszra. IX. Pius nem hagyta válasz nélkül Perger levelét s bár ismerte Perger s vele együtt az ország többi főpapjának nehéz helyzetét, biztatta őket mégis a kihirdetésre, annál is inkább, mert hallgatásuk azt a látszatot keltheti, hogy nem fogadják el a dogmát, vagy legalább is tétováznak. A nagy dolog erős lelket kíván, írja a pápa, s mennél több a nehézség, annál nemesebb a hitvallás.[95] Perger meg sem kapta még IX. Piusnak e levelét, aznap, hogy a pápa írt neki, május 22-én, megküldötte körlevél kíséretében egyházmegyéje plébánosainak a zsinati határozatokat, hogy azt magán és nyilvános oktatásra használhassák s figyelmezteti őket arra, hogy a határozatok az összes hívőket kötelezik.[96]

Ugyanezt tette Zalka, 1871 május 16-án szintén nyomtatásban küldve meg papságának a zsinati határozatokat azzal, hogy azt köteles tisztelettel és engedelmességgel fogadják.[97]

Pauler miniszter még mielőtt Schvarcz Gyula interpellációjára felelt volna, megkérdezte április 10-én Jekelfalusyt, hogy a vatikáni határozatok kihirdetése tényleg megtörtént-e s ha igen, mivel tudja tettét menteni ?[98] Jekelfalusy csak május 2-án felelt a miniszternek. Elismerte, hogy a kihirdetés megtörtént. Kijelentette azonban, hogy a placetum regiumot nem ismeri el, mert nincs rá törvény s tagadja annak törvényes gyakorlatát. Az apostoli király csak védelmezője lehet a szentszéknek s nem mintegy ellenőre. Kérdi a minisztert, hogyan egyeztethető össze a placetum elve a modern szabadsággal ? A zsinat dogmái lelkiismeretben kötelezik a hívőket. Ő azonban mégis figyelemre méltatta a kormány 1870 augusztus 10-i rendeletét s megküldötte a miniszternek pásztorlevelét. Választ azonban nem kapott rá, illetőleg elkésett az s így azt következtette a miniszter hallgatásából, hogy nem tekintik a zsinati határozatokat olyanoknak, melyek megsértik az állam jogait és törvényeit. Ha Eötvös, a miniszter meg is halt, nem halt meg maga a minisztérium s így válaszolhattak volna neki idejében. Különben is az elhunyt miniszter 1870 szep-

[95] Mansi LIII. 1052—1053.

[96] U. o. 1053.

[97] U. o. 1039.

[98] Pauler levelét s Jekelfalusy válaszát latin fordításban közli Roskoványi: Mon. Cath. XII. 266—271. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

tember 29-i levelében[99] kijelentette, hogy a placetumról szóló rendelet nem vonatkozik a forum internum-ot, a lelkiismeretet illető kérdésekre, már pedig a zsinati dekrétumok mint hitbeli dolgok a forum internum, a lelkiismeret körébe tartoznak.

Az, hogy Jekelfalusy a miniszter előtt is elismerte a kihirdetést, hamarosan köztudomású lett. A hírlapok is írtak róla. Simonyi Ernő, a balközép egyik türelmetlen liberális képviselője június 3-án meg is interpellálta Paulert, hogy igaz-e a hír, mert ha igen, akkor nem lehet „a százados gyakorlat által törvényesített királyi jogokat szándékosan sértő püspök kezében hagyni" egyházmegyéje kormányzását. Paulert Simonyi a képviselőház szünet előtti utolsó ülésén, június 10-én újabb felszólalásával válaszadásra kényszerítette. A miniszter igazolta a hírt s kijelentette, hogy a kormány a korona jogainak megóvása és fenntartása érdekében megfelelő intézkedéseket szándékozik tenni.

Pauler július 3-án tett Jekelfalusy ügyében felterjesztést[100] a királyhoz s a parlamenti tárgyalásokra való tekintettel szükségesnek tartotta a határozott állásfoglalást. Mellékeli a miniszter felterjesztéséhez a püspök hozzáintézett levelét, kinek védekezése véleménye szerint nem menti eljárását, mert ha tisztába akart volna jönni Eötvöshöz intézett kérelmére vonatkozólag, szorgalmazhatta volna annak minisztériumi elintézését. Mindenesetre kötelessége lett volna azt megvárni. Mivel a püspök tette a felség határozatával ellentétben áll, a kormány annak megtorlását az ország törvényeinek értelmében[101] és a királyi tekintély fenntartása érdekében elengedhetetlenül szükségesnek tartja. Figyelembevéve az eddigi gyakorlatot, a minisztertanács határozata szerint[102] Jekelfalusyt magának a királynak kellene rendeletének figyelmen kívül hagyása miatt megfeddenie.

Ferenc József azonban nem volt hajlandó a püspököt maga elé idézni, hanem a Pauler felterjesztésében megemlített másik lehetőséggel élve, a miniszterelnököt bízta meg, hogy nemtetszését Jekelfalusyval tudassa.[103] Andrássy szeptember 11-i déli egy órára hivatta magához a püspököt s a katolikus miniszterek jelenlétében fejezte ki neki a király nevében a vatikáni zsinat határozatainak engedély nélküli ki-

[99] E levelet a 69 sz. jegyzetben közöltük.

[100] 759 eln. szám alatt. Német fordítása Bécsben. Áll. ltár. Kabinetskanzlei. 1871 : 2427.

[101] Hivatkozás történik itt Szent László III. decretumának 15 fejezetére : „Episcopus decreta regis frangens, secundum voluntatem regis diiudicandus", továbbá az 1548 : XIV és XV tcikkre.

[102] Lásd a minisztertanács 1871 július 1-i jegyzőkönyvét. Bécs. Áll. ltár. Kabinetskanzlei. 1871 : VIII. (4. pont.).

[103] Lásd az erre vonatkozó resolutiot u. o. 1871 : ad 2427. Kelte : Laxenburg, 1871 július 16.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

hirdetése miatt a királyi nemtetszést, rosszalást és megfeddést, írásban is átadva azt. Kifejezte ezután a miniszterelnök azt a reményét, hogy a püspök a jövőben a törvényeknek és a királyi rendeleteknek engedelmeskedik és azok megsértése által királyi nemtetszésre alkalmat adni nem fog. Jekelfalusy erre röviden a következőket mondta : Apostoli királyom legfelsőbb elhatározását köteles tisztelettel veszem tudomásul. Tudom kötelességemet. Megkérdezte ezután még a miniszterelnököt, van-e a király nevében még valami közölni valója? Majd Andrássy rövid válasza után : „Nincs," eltávozott.[104] Már másnap írt Ferenc Józsefnek s mellékelve Paulerhez intézett május 2-i levelét, igazolni igyekezett eljárását.[105] Mélyen érintette őt, a sírja szélén álló öreg embert a királyi megrovás, mert s nem minden él nélkül írta ezt, a legnagyobb büntetésnek kell tekinteni, ha az alattvalót az apostoli király, tehát az egyház fejének teljhatalmú képviselője feddi meg. A zsinati határozatok kihirdetésére azonban lelkiismeretben kötelezve érezte magát.

Jekelfalusy megrovásáról beszámolt a Budapesti Közlöny szeptember 12-i száma. Két nappal e hivatalos közlés után Schvarcz Gyula és Simonyi Ernő újból előhozta a kérdést a képviselőházban. Simonyi szerint az infallibilitasi dogmát más egyházmegyékben is kihirdették. Pauler minisztertanács elé vitte az interpellációkra adandó feleletét, de nem válaszolt azonnal. Csak amikor Csernátony Lajos emiatt a ház szeptember 26-i ülésén hevesen megtámadta, jelentette ki, hogy a kormány Jekelfalusyval követett eljárásától a törvények tekintélyének fenntartását várja. Arról, hogy más püspök is kihirdette volna a dogmát, tudomása nincs. Sajnálattal állapította meg egyúttal a miniszter, hogy a sajtó e kérdésben téves híreket terjeszt. Félig-meddig az infallibilitasi dogma elleni harc feladását jelentette azután az a kijelentése, hogy a kormány a placetum által a korona jogaival és az ország törvényeivel ellenkező rendeletek kötelező erejű kihirdetését akarja megakadályozni, de nincs szándékában a hitbeli meggyőződésnek korlátot szabni. Simonyi viszontválaszában[108] enyhének találta Jekelfalusy büntetését. Szerinte a kormány

[104] Lásd az itt elmondottakra vonatkozólag : Jekelfalusy saját feljegyzését Roskoványnál, Mon Cath. XII. 271. l., a Budapesti Közlöny szeptember 12-i számát s Andrássy jelentését a királynak : Bécs. Áll. ltár. Kabinetskanzlei. 1871 : 3229.

[105] Lásd Roskoványnál : Mon. Cath. XII. 272—276. l.

[106] Ferenc József Jekelfalusy védekezését betekintés után tudomásúl vétel végett megküldötte Paulernek. V. ö. Bécs. Áll. ltár. Kabinetskanzlei 1871 : B. 46. c.

[107] Lásd az 1871 szept. 22-i minisztertanács jegyzőkönyvét. U. o. 1871 : XXII.

[108] Simonyi viszontválasza iskolapéldája a katolikus egyház s a pápa elleni gyűlöletnek és az egyházi dolgokban való tudatlanságnak. Szinte csodálkoznunk kell, hogy a magyar képviselőházban ily beszéd elhangozhatott.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

eljárása eredményre nem vezet s csak tehetetlenségét mutatja. A püspököt pásztorlevelének visszavonására kellett volna kényszeríteni, vonakodása esetén pedig meg kellett volna fosztani püspökségétől. Felolvassa a váci püspök körlevelét, aki ha formailag nem is, de lényegileg kihirdette a zsinati határozatokat, mikor pro publica et privata institutione megküldötte azokat lelkészeinek. Simonyi nem vette tudomásul a miniszter válaszát s tárgyaltatni akarta. A ház azonban 11 szótöbbséggel mégis tudomásúl vette azt.[109]

Amíg itthon egyre jobban nyilvánvalóvá lett, hogy a sajtó s bizonyos egyházellenes képviselők napirenden fogják tartani a pápai infallibilitas ügyét s a dogmát kihirdető püspökök fejét fogják követelni, addig Róma is egyre jobban szorgalmazta a zsinati ellenzékhez tartozó s egyelőre még hallgató főpapokat a dogma kihirdetésére.

Kovács pécsi püspököt Falcinelli bécsi nuntius 1871 május 25-én IX. Pius nevében szólítja fel, hogy a zsinat határozatainak elfogadásáról írásban értesítse a pápát s hogy azokat egyházmegyéjében kihirdesse. Kovács a felszólításnak minden vonakodás nélkül eleget is tesz s már június 7-én értesíti IX. Piust a zsinati határozatoknak őszinte tisztelettel, ragaszkodással és engedelmességgel való elfogadásáról, kijelentve egyúttal, hogy azokat egyházmegyéjében publikálni is fogja. Igéretét hamarosan teljesítette is. Péter-Pál napján kiadott körlevelében ugyanis ismertetve először a zsinati határozatok tartalmát, felszólítja papságát, hogy az így kihirdetett constitutiokat, melyek egyébként kihirdetés nélkül is kötelezik az egyház minden fiát, most már ők is és híveik is fogadják el ugyanazzal az őszinte engedelmességgel és ragaszkodással, mint ő.[110]

A Kovácséhoz hasonló felszólítást kaphatott a veszprémi püspök, Ranolder is, ki 1871 június 16-án értesíti IX. Piust a zsinat határozatainak elfogadásáról.[111] Ranolder egyébként, úgy látszik a kormány ellenséges magatartása miatt, mellőzte a külön ünnepélyes kihirdetést, ami különben nem is volt föltétlenül szükséges.

Peitlert, a váci püspököt maga IX. Pius szólította föl a zsinati határozatok elfogadására. Peitler ugyanis épen úgy mint Perger, ebben az időben küldötte meg a pápának a szokásos jelentést egyházmegyéjéről. A pápa örömmel vette azt tudomásúl, de felszólította egyúttal a püspököt, jelentse ki nyiltan a vatikáni zsinat határozatainak elfogadását.[112] Peitler nem válaszolt azonnal, mire IX. Pius újból fölszólítja őt erre s egyúttal a határozatok kihirdetésére is.[113] Hozzáfűzi még a pápa, hogy

[109] 66 szavazattal 55 ellenében.
[110] Mansi LIII, 1056.
[111] U. o. 997.
[112] U. o. 1014. A pápa levele 1871 junius 1-én kelt.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

tudomása szerint a püspök kívánságának eleget is szándékozik tenni s így nem kételkedik benne, hogy hamarosan jelenti is majd annak teljesítését. A pápa reményében nem csalatkozott, mert Peitler, még mielőtt megkaphatta volna IX. Pius második levelét, július 13-án értesíti őt,[114] hogy Roma locuta, causa finita s így az 1870 július 18-i ünnepélyes definitio után minden habozás nélkül fogadta és fogadja el a zsinati határozatokat, melyeket már ki is hirdetett egyházmegyéjében.

Falcinelli ugyanaznap, hogy Kovácsot a zsinati határozatok elfogadására felszólította, ír Haynaldnak, Lipovniczkynak és Szabónak is, velük azonban közölte latin fordításban Antonelli pápai államtitkárnak egy hozzá intézett levelét is. A nuntius ugyanis jelentést tett az április eleji püspöki tanácskozásról[115] s úgy látszik erre volt válasz Antonellinek az a meglehetősen erős hangú levele, melyben felszólította a nuntiust, szorgalmazza az idáig hallgatásba búrkolódzott magyarországi püspököknél, hogy egyenesen vagy közvetve jelentsék Rómának a vatikáni zsinat határozataihoz való hozzájárulásukat s közöljék az összes dekrétumokat hivatalosan egyházmegyéik papságával és hiveikkel. Megkívánja ezt elsősorban a reájuk bízott tisztség, hogy a nyájat legeltessék, másodszor pedig az a magas méltóság, melyet az egyházban betöltenek. Jóvátehetnék ezáltal eddigi kevésbbé dícséretre méltó eljárásukat is.[116]

A három főpap közül Lipovniczky és Szabó még júniusban válaszolnak Falcinellinek, Haynald azonban hosszabb ideig hallgatott s csak szeptember 15-én írt egyenesen Antonellinek.

Lipovniczky június 10-i levele[117] meglehetősen sértődött hangú. Amint írja, nem kis csodálkozással és fájdalommal vette az államtitkár levelét és különösen fáj annak hangja. Akárki legyen, ha méltatlanul is, de mégis csak megyéspüspök s így egyedül a római szentszéknek, a szentatyának van alárendelve, mint magyar állampolgár azonban Magyarország apostoli királyának alattvalója és semmiesetre sem a pápai államtitkáré. Ne higyje az államtitkár, hogy a hivő magyar katolikusok, kik főpapjaik ítéletében maguktól megnyugszanak, csodálkoznak a magyar püspöki karon, amiért az idáig hallgatásba burkolódzott a zsinati határozatokkal szemben. Ellenkezőleg, legyen meggyőződve róla, hogy a hitetlenek türelmetlen tábora az, mely csodálkozik és bosszankodik titkon, amint azt egész sajtójuk is bizonyítja, hogy a püspöki kar hallgatása és mérséklete megfosztja őket a jó alkalomtól, hogy Isten szent egyházára pokoli mérgü-

[113] Július 10-én. U. o. 1015.
[114] U. o. 1014.
[115] Lásd Granderath idézett művének III. kötetében az 577. lapot.
[116] Mansi LIII, 967, 1053, 1057.
[117] U. o. 1053—1055.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ket kiadhassák. A dolog természetében rejlik, írja tovább Lipovniczky, hogy a püspökök, ha a már kihirdetett dogma ellen nem léptek fel pozitivan, akkor elfogadták azt, ha ellenezték is tárgyalását. Ez őreá is vonatkozik, ki a katolikus hit sok ellensége miatt ellene volt a dogma tárgyalásának, de eszébe sem jut, hogy a már kihirdetett dogma érvényességét megtámadja, vagy nyíltan tüntessen ellene. Feleslegesnek is tartotta, hogy a kihírdetett dogma elfogadását külön is kijelentse. A püspökökről és zsinatokról szóló constitutio schemaja ugyanis azt írja elő, hogy a zsinat befejezése után két éven belül tartandó tartományi zsinaton kell a Vaticanum határozatait elfogadni, illetőleg kihírdetni.[118] Ezenkívül a dogma záradéka csak azt sújtja anatémával, aki annak ellene mer mondani, nem tartja tartja tehát büntetendőnek a bölcs hallgatást. Igazságtalanság így, írja Lipovniczky, ha hallgatása miatt kétségbe vonják a szentszékhez való ragaszkodását, mikor arról egész életében tanuságot tett s mikor hallgatása nagyon is megokolt hazája, de különösen egyházmegyéje körülményei miatt. Püspökségében ugyanis alig 80.000 katolikus él szétszórtan 800.000 akatolikus között. A hitet megtagadni vagy szinlelni nem szabad, de hogy nagyobb bajt elkerüljünk, egy ideig titkolni igen. Magyarország jelenlegi körülményei pedig ezt parancsolják. Elővigyázatosságra int a kormány eljárása is. Felújították ugyanis a hazai törvényeken alapuló placetum regiumot s ezzel korlátozták a püspökök szabadságát is. A placetum regium felújításával kapcsolatban Andrássynak a püskpökökhöz intézett körrendeletét latin fordításban közli is Lipovniczky a nuntiussal s rábízza végül is az ő ítéletére, helyén való volt-e az államtitkár kritikája a magyar püspökökkel szemben.

Szabó, a szombathelyi püspök június 24-én válaszolt Falcinellinek.[119] Menti magát s azt írja, nem tartotta abszolut szükségesnek, hogy külön is kijelentse a határozatok elfogadását s ép úgy, mint Lipovniczky, ő is a püspökökről és zsinatokról szóló constitutio schemajára hivatkozik. Kéri a nuntiust, tudassa Antonellivel, hogy a zsinat határozatait elfogadja, ami azonban azok ünnepélyes kihirdetését illeti, a király ismeretes tilalma szabad cselekvését gátolja. Ez a tilalom a püspöki karnak a királyhoz intézett tiltakozó emlékirata dacára még most is fennáll. Remélik azonban, meg fog szünni s akkor bizonyára mindnyájan törekedni fognak arra, hogy az államtitkár intelmének eleget tegyenek.

Haynald a nuntius, illetőleg Antonelli levele után is hallgatott egy ideig s csak Jekelfalusy megróvása után, szeptember 15-én írt az államtitkárnak.[120] Haynald levelében először a dogma definiálása elleni harcá-

[118] Coll. Lac. VII, 645 (V. caput).
[119] Mansi LIII, 1057.
[120] U. o. 967—972.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

ról beszél. Ellene volt a definitiónak, mert nem tartotta azt opportunusnak. Eljárásáért Istennek és lelkiismeretének felelni tud. Meg akart a julius 18-i ünnepélyes ülésen is jelenni, hogy „non placet"-tel szavazzon, de azután elállott szándékától, mert másban egyeztek meg. Még most is tovább harcolna a tan ellen, ha az ellenzéki főpapok kitartottak volna ellenállásukban. Hiányzott ugyanis az egyhangúság, mely egy dogma definiálásához szükséges. Most azonban, hogy Német- és Franciaország, Amerika és a többi egyházak ellenzéki püspökei is kijelentették a tan elfogadását s csak Magyarországon vannak még kevesen, akik azt nem tették meg, ez utóbbiaknak a csekély száma miatt el kell már ismerni a pápai infallibilitas tanával szemben is a morális egyhangúságot. Épen ezért, mint katolikus, elfogadja most már ő is az új dogmát. Ezzel szemben azonban a kardinális másik követelésének, hogy a dekrétumokat hivatalosan is kihirdesse, nem tud megfelelni. A zsinati határozatok elfogadását már tudomására hozta papságának és arról hívei is értesülni fognak. Tudnak is már mindnyájan arról a kívánságáról, hogy a zsinat határozatait minden katolikus fogadja el. Az ünnepélyes kihirdetés hiányzik tehát már csak, amit azonban a legsúlyosabb következmények nélkül nem is tehet meg. Nem gondol itt azokra a büntetésekre, amik az állam részéről érhetnék. Hivatkozhatik életére, hisz Róma is tudja, mily keserű küzdelme volt már az államhatalommal.[121] Egész életében szóval és írásban mindig az egyházi álláspontot képviselte, legutóbb pedig az autonómiai kongresszuson nyilatkozott is a placetum felújítása ellen. A rábízott lelkek miatt lenne veszélyes a dogma mostani kihirdetése, mely tulajdonképen felesleges is. El akarja kerülni a most különösen káros egyházpolitikai vitákat. Abban az esetben, ha Róma nem ért vele egyet, semmi sem áll útjában annak, hogy felmentsék érseki tisztségétől. Ő kész székét oly utódnak átengedni, kinek kevesebb nehézsége lenne a dekrétumok kihirdetésével. Levele további részében szembeszáll ezután Haynald Antonelli írásának azzal a részével, mely kifogásolta a magyar püspökök viselkedését a zsinaton.

Antonelli november 6-án válaszolt Haynaldnak s tudatta vele, hogy levele a pápának nagy vigaszára szolgált. A mi rossz időnkben a hitet elhallgatni annyit jelent, mint elárulni. Nem tűrheti egy püspök sem, hogy hívei ne tudjanak e tanokról s még kevésbbé tűrheti az azokkal való szembeszállást. Aki a vatikáni zsinat egyetemességét tagadja, vagy határozatainak ellene szegül, megszűnik katolikus lenni s nem szabad a szentségekhez engedni.[122]

[121] Lásd erre vonatkozólag Eckhart Ferenctől: Egy nagy magyar főpap életéből. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. II. évfolyam. Budapest, 1932. 272. l.

[122] Mansi LIII, 972.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Haynald még mielőtt Antonelli válaszolt volna neki, 1871 október 25—26-ra egyházmegyei konferenciára[123] hívta össze papságát. A konferenciát megnyitó beszédében megemlékezett az érsek a pápai tévedhetetlenség ellen a zsinat falain belüli jogos ellenállásról s e tan ellen a falakon kívüli sok jogtalan támadásról. Majd az ókatolikus mozgalomra célozva, szemére vetette a német katolikusoknak, hogy az egyház egységét s a hívők lelki üdvét veszélyeztetik. Miután a vatikáni dekrétumokat, folytatta tovább, alig valami ismert kivétellel a katolikus világ összes püspökei elfogadták, azoknak ellenszegülni a hit megtagadása és az üdvösség veszélyeztetése nélkül nem lehet. Kötelessége így most már minden katolikusnak, lett légyen is bármilyen a maga egyéni és tudományos meggyőződése, ezeket a tanokat, mint az egyháznak Krisztustól Péter által kinyilatkoztatott tanait tekinteni s mint ilyeneket elfogadni és követni. Ő is alávetette már a maga személyes véleményét az egyház ítéletének s jelentette is Rómának, hogy a vatikáni határozatokat mint katolikus tanokat fogja tanítani és papsága által is taníttatni, kijelentette azonban egyúttal, hogy az ünnepélyes kihirdetést nem tartja szükségesnek. Haynald szavai után Nehiba János tinnini püspök, érseki vikárius szólalt fel s a jelenlévő és képviselt papság nevében jelentette ki, hogy mindnyájan csatlakoznak az érsekhez és a vatikáni zsinat határozatait hinni, megvallani és tanítani fogják. A konferencia további során tiltakozás történt a placetum ellen is.

Haynald volt főpapjaink közül az egyetlen, ki az országgyűlésen is tiltakozott a placetum alkalmazása ellen. A főrendiház 1872 február 20-i ülésén élesen kikelt „a semmi pozitiv törvényen nem alapuló tetszvény úgynevezett jogának érvényesítése" ellen, mert ellenkezik az, amint mondotta, az ország alkotmányos elveivel, az előzetes cenzurát kizáró törvényes határozatokkal, az egyházak biztosított szabadságával. Árnyékot is vethet ez az intézkedés a magyar püspöki karnak mindenkor és minden alkalommal bebizonyítani igyekezett alkotmányhű magaviseletére.[124]

Haynald később is nyiltan megvallotta a pápai tévedhetetlenségben való hitét, így 1878 október 12-én Jacobini nuntiust Kalocsán üdvözlő beszédében,[125] valamint pár nappal később XIII. Leóhoz trónralépése alkalmából küldött hódoló levelében.[126]

[123] Lásd a konferenciára vonatkozólag u. o. 973, továbbá Statuta ab . . . . Cardinale Haynald pro archidioecesi sua a die 4. Junii 1867. usque finem anni 1879. tum e conferentiis dioecesanis, tum occasionibus peculiaribus sparsim edita, nunc vero . . . . in unum collecta. Coloczae, 1880., hol III. sz. alatt kiadva e konferencia jegyzőkönyve.

[124] Lásd: Az 1869-ik évi április hó 20-ra hirdetett országgyűlés főrendiházának naplóját. II. kötet. 1872. 393. l.

[125] Mansi LIII. 973—974.

[126] U. o. 974—975.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Pankovics munkácsi püspököt 1871 julius 6-án írt levelével maga IX. Pius szólította föl a zsinat határozatainak elfogadására s azok kihirdetésére. Pankovics e felszólításnak részben eleget is tett, amennyiben mind a pápának, mind Antonelli kardinálisnak többszörösen is bejelentette a zsinati határozatok elfogadását, a kihirdetést azonban feleslegesnek tartotta.[127]

Simor hercegprimás, amint tudjuk, már 1870 november 19-én tiltakozott a király elé terjesztett emlékiratban a placetum-jognak a tévedhetetlenségi dogmával kapcsolatos felújítása ellen s nyiltan az infallibilitas hívének vallotta magát. 1871 június 21-én pedig IX. Piust, pápaságának negyedszázados jubileuma alkalmából, mint a hit tévedhetetlen tanítóját üdvözli.[128] Nem is zavartatta magát Simor a kormány rendelete s a parlamenti felszólalások által sem s három egymásután következő pásztorlevelében az új dogma tartalmát és jelentőségét magyarázta.

1871 szeptember 8-án kelt pásztorlevelében[129] azt bizonyítja, hogy a pápai tévedhetetlenség a magyar egyháznak ősi és állandó hite volt. Felsorolja a magyar hagyomány bizonyítékait, miből azt következteti, hogy ez a hittétel sem nem új, sem nem veszedelmes az államra nézve. Simor e pásztorlevelében nem hirdeti ki a dogmát, de csatlakozik hozzá, magáénak vallja és védelmezi. Bizonyítja, hogy dogmatikus döntések nem szorulnak rá a kihirdetésre, mert anélkül is minden katolikus köteles azt hinni, amint tudomására jut.

Simor pásztorlevele a világegyházban nagy visszhangra talált. Megküldötte ugyanis azt a primás több külföldi főpapnak is. Nagy elismeréssel írt róla Fessler sanktpölteni püspök, a zsinat volt titkára, Dechamps mechelni érsek és Bilio bíbornok, ki a zsinaton a dogmatikus bizottság elnöke volt. Nagy vigaszára volt az, mint Bilio leveléből tudjuk, az egyház szorongatott helyzetében magának a pápának is.[130]

Három hónappal később, december 18-án, újabb pásztorlevelet adott ki Simor, melyben azt bizonyítja, hogy az egyetemes katolikus egyház mindig hitt a pápai tévedhetetlenségben. Felsorolja és ismerteti annak írásos emlékeit.[131] A harmadik pásztorlevél 1872 augusztus 15-én

[127] Lásd Pankovicsra vonatkozólag Vanutelli bécsi nuntiusnak Jacobini kardinálishoz 1883 márc. 4-én intézett levelét. U. o. 1037—1038.

[128] U. o. 948—949.

[129] Címe: Traditionis de infallibili romani pontificis magisterio apud nos testimonia. Kiadva: Simor: Epistolae etc. Vol. I. pag. 328—420. Ismerteti az Új Magyar Sión 1871 évi II. évfolyamában a 786. lapon.

[130] Lásd e leveleket Mansi LIII, 949—952.

[131] Kiadva e pásztorlevél: Simor: Epistolae etc. Vol. I. pag. 205—327. Címe: Monumenta traditionis catholicae de infallibili magisterio romani pontificis. Magyar fordítása

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

kelt. Közli ez a vatikáni határozatok szövegét, bő magyarázatokkal látva el azokat.[182]

Fogarassy erdélyi és Bonnaz csanádi püspökök, kik szintén a zsinati ellenzékhez tartoztak, ugyancsak alávetették magukat a határozatoknak, a kihirdetéstől azonban eltekintettek. Ugy látszik részben a kormány ellenséges magatartása, részben egyházmegyéik viszonyai miatt, részben pedig azért, mert nem tartották azt szükségesnek. Fogarassy 1874 ben Jacobini nuntius útján levélben jelentette a pápának a határozatok elfogadását,[183] Bonnaz pedig 1877-ben az infallibilitást külön is elismerő új hitvallási formulát írt elő papsága részére.[184]

A zsinati ellenzékhez tartozó két horvátországi püspök: Smičiklas és Strossmayer szintén elfogadták a zsinat határozatait. Smičiklas ugyan az egyházmegyéje területén élő sok görög keleti hivőre való tekintettel nem hirdette ki azokat, a pápai infallibilitasban való hitét azonban halála után 1883-ban káptalanja igazolta.[185]

Strossmayer, a diakovári püspök a zsinatról való távozása után kacérkodott egy ideig az ókatolikus mozgalommal és bizonyos határozatlanságot mutatott. 1870—71-ben Döllingernek és az ókatolikus mozgalom vezetőinek még azt írja, hogy nem ismeri el a zsinat egyetemességét és a határozatok érvényességét. Kijelentette azonban már ekkor is, hogy nem akar résztvenni semmiféle lázadásban és oly mozgalomban, mely az egyház egységét veszélyeztetné.[186] Végül azonban ő is elfogadta az infallibilitast s egyházmegyei lapjában, a diakovári Glasnikban, az 1873 évi 1—2 számban közzétette és kihirdette a pápai tévedhetetlenséget kimondó Pastor aeternus constitutiot.[187] Azt, hogy e tette őszinte volt, semmi sem bizonyítja jobban, mint 1881-ben a szlávok apostolairól, szent Cyrillről és Methódról kiadott pásztorlevele, melyben ünnepélyes módon is az infallibilitas hívének vallja magát.[188]

A placetum, illetőleg az infallibilitasi dogma kérdése 1872 és 73-ban

is megjelent 1872-ben Pesten Lonkaynál. Ismerteti az Új Magyar Sión 1872 évi III. évf.-ban a 143 lapon.

[182] Közölve: Simor: Epistolae etc. Vol. I. pag. 61—204. Címe: Observationes in ambas constitutiones dogmaticas concilii vaticani. Ismerteti az Új Magyar Sión 1872-i III. évfolyamában a 781 lapon.

[183] Mansi LIII. 1031—1032.

[184] U. o. 1016—1017, hol Bonnaz vikáriusának erre vonatkozó rendelete.

[185] U. o. 1008.

[186] Strossmayer magatartására vonatkozóan lásd bővebben Granderath idézett művének III. kötetében az 580. s köv. lapokat.

[187] Mansi LIII, 997—998. Strossmayer sajátmaga adta át a Glasnik egy példányát IX. Piusnak.

[188] U. o. 998—1001.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

újra az országgyűlés elé került. Említést tettünk már arról, hogy Haynald a főrendiház 1872 február 20-i ülésén megtámadta a placetumot. Ezen az ülésen[139] Haynald védelmére Wenkheim László báró, Cziráky János gróf és Sennyey Pál báró is felszólaltak s hevesen támadták a kormányt a Jekelfalusyval való eljárás miatt. Törvénytelennek nyilvánították a placetumot s a vallásszabadság sérelmét, a lelkiismeret korlátozását látták benne. Wenkheim szerint a kormány helytelen egyházpolitikája miatt a katolikusok abba a fatális helyzetbe kerülnek, hogy választaniok kell vallásos lelkiismeretük és hazafias meggyőződésük közt. A katolikusokat a haza ellenségeinek tekintik. Sennyey pedig őszintén megmondja, hogy nem érti a protestánsokat, kik a placetumot követelik s ezáltal ellenzik azt a szabadságot, mit az ő egyházuk élvez.[140]

Eltekintve az infallibilitas dogmája elleni hiábavaló küzdelemtől, a főrendiházban elhangzott felszólalások, továbbá a képviselőházban és a sajtóban a katolicizmust ért támadások ellenhatásaképen erősödő katolikus mozgalom lehettek az okai annak, hogy a Szlávy-kormány, bomladozóban lévén a Deák-párt is, nem akarta a katolikus közvéleményt teljesen maga ellen ingerelni s egy újabban felmerült esettel kapcsolatban nem engedett az egyházellenes körök követelésének s nem ment el odáig, mint Andrássy kormánya Jekelfalusyval szemben.

A vatikáni zsinat tartama alatt üresedésben volt a rozsnyói püspökség s az 1872-ben kinevezett új püspök, Schopper György,[141] még ugyanez év utolsó napjaiban pásztorlevél kíséretében megküldötte egyházmegyéje papságának a zsinati határozatokat, hogy hivatalosan is értesüljenek arról. Három hétel később 1873 január 16-án a protestáns Lükő Géza meg is interpellálta már emiatt az új kultuszminisztert, Trefort Ágostont, van-e tudomása a dologról s ha igen, miként szándékozik e törvénytelenséggel szemben eljárni? Trefort másnap postafordultával kért felvilágosítást a

[139] Lásd a főrendiházi napló idézett kötetének 392—418. lapjait.

[140] A most ismertetett főrendiházi vitában Pauler miniszter hivatkozott a Corpus Jurisba be nem került Kovachich által kiadott (Supplementum ad Vestigia comitiorum I. kötet, 219. l.) 1440 : IV. törvénycikkre. Ez a tcikk Zsigmond 1404-es rendeletének (lásd 79 számú jegyzetünket) volt a következménye. Véleményünk szerint az infallibilitassal, mint dogmával kapcsolatban még akkor sem lett volna e törvény alkalmazható, ha a Corpus Jurisban benne lenne, mert kimondottan csak az olyan, a pápától, a zsinattól vagy megbizottaiktól származó iratoknak a behozatalát tiltja meg királyi engedély nélkül, melyek „akár javadalmi, akár büntető vagy peres ügyeket illetnek." — Lásd e törvény magyarázatára Kovachich idézett helyét, továbbá Fraknóit (A magyar királyi kegyúri jog. Bpest, 1895. 134. l.) és Angyal Dávidnak Kovachich magyarázatát védelmező cikkét. (Az 1440 : IV. törvénycikk. Századok, 1910, 590. l.)

[141] Schoppert 1872. jan. 16-án nevezte ki a király. Elődje, Kóllarcsik István 1869 július 29-én halt meg.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

püspöktől, hogy a kihirdetés megtörtént-e s ha igen mi módon ?[142] Schopper a miniszter levelét válasz nélkül hagyta, mert még mielőtt megkaphatta volna, értesülve az újságokból Lükő interpellációjáról, január 18-án megküldötte Trefortnak pásztorlevelét s csodálkozását fejezte ki egyuttal, hogy az országgyűlés akarja eldönteni, miről szabad a püspöknek papságával leveleznie. Mint egyetemi tanár tizenhárom éven át tanította az infallibilitas tanát s ezt teszi most utódja is. Kérdi, több joga van-e egyházi ügyekben az egyetemi tanárnak, mint a püspöknek ?

Trefort e levelet azonban úgy látszik nem kapta meg, mert január 28-án megsürgette levelére a választ. Schopper azonnal felelt. Újból megküldte nemcsak pásztorlevelét, hanem annak mellékletét is. Kijelentette, hogy a puszta tény néhány rövid szóval az, hogy a vatikáni zsinat határozatainak 200 példányát Lonkay nyomdájában megvette és papsága között szétosztotta. Igyekezett úgy eljárni, hogy az egyházzal szemben való kötelességének is eleget tegyen s a kormány nehezteléséről se vonhassa magára.

Trefort ezután március 5-én újból írt Schoppernek s határozott választ kért tőle, kihirdette-e az infallibilitasi dogmát vagy nem ? A püspök most egy ideig hallgatott s csak újabb erélyesebb hangú felszólítás után válaszolt. Kijelentette, hogy az infallibilitas tanát már mint tanár tanította, mióta pedig püspök, az isteni parancsnak megfelelően hirdette, hirdeti és hirdetni fogja. Az ünnepélyes kihirdetést azonban feleslegesnek tartotta, mert a dogma anélkül is kötelez mindenkit, aki magát katolikusnak akarja tartani. A zsinati határozatokat csak azért osztotta szét nyomtatásban, hogy papsága ne csak az ujságok ferde beállítású közlései után, hanem hiteles formában is megismerje azokat. Pesten megvette a zsinat üléseinek jegyzőkönyvét, melyben közölve vannak a kánonok is. Véleménye szerint placetum nélkül is megvehette és szétoszthatta papsága között e nyomtatványokat.

Trefort Schopper levele után először nem tudta, hogy mit csináljon. Nem ignorálhatta azt a körülményt, hogy a sajtó és szólásszabadság korában bármily tan hirdetése lehetséges. Végül is azonban több mint egy hónapi tanakodás után, május 9-én, levélben fejezte ki a püspöknek rosszallását, valamint azt a reményét, hogy a jövőben püspöki tisztsége gyakorlásában a királyi elhatározások és a kormány rendeletei megsértésének még az árnyékát is el fogja kerülni. Annál is inkább, mert ellenkező esetben miniszteri tisztéhez és felelősségéhez képest a törvények tekintélyét szigorú eszközökkel lesz kénytelen biztosítani.

[142] Trefort és Schopper levelezését teljes egészében közli latin fordításban Roskoványi : Mon. Cath. XII : 301—309. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Lükő interpellációjára a választ ezután is halasztotta Trefort s csak június 24-én adta azt meg, hogy a kultusztárca budgetjének tárgyalásánál az emiatti támadásokat elkerülje.[143] Kijelentése szerint kellő vizsgálat után arra a meggyőződésre jutott, hogy Schopper forma szerint és ünnepélyesen nem hirdette ki a dogmát, a zsinati határozatok szétküldése által azonban az 1870 augusztus 9-i resolutioval szembeszállt. Emiatt rosszalását fejezte ki a püspöknek, azzal a hozzáadással, hogy ha eljárásából bármi törvényellenes cselekmény fejlődnék, a törvény egész szigorát fogja ellene alkalmazni. Kevesebbet tenni kötelességmulasztás lett volna, többet tenni pedig sem nem célszerű, sem nem ildomos, főkép a sajtóviszonyoknál fogva. Trefort nyilatkozata, amint látjuk, nem fedte egészen Schopperhez intézett levelét. A levél szerint a miniszter ugyanis elintézettnek tekintette az ügyet s csak a jövendő törvénysértések megtorlásával fenyegetőzött.

Lükő enyhének találta a miniszter eljárását. Annál is inkább, mert Jekelfalusyval szemben szigorúbban léptek fel. Szerinte a püspök valósággal kihirdette a zsinati határozatokat. Támadta s vádolta Lükő a kormányt, hogy a többi főpap eljárását egyszerűen elhallgatja, hogy egyenesen szövetségben van „az ultramontán aspirációkkal". Lükővel tartott a ház többsége, 83 szavazattal 71 ellenében nem vették tudomásúl a miniszter válaszát s a kérdést tárgyalásra tűzték ki. A vita a június 28-i ülésen kezdődött meg. Lükő a miniszter eljárásának rosszalását javasolta, ha pedig a miniszter ennek dacára sem mondana le, arra kérte a házat, utasítsa a minisztert, hogy a rozsnyói és az esetleg később előforduló esetekben a törvény teljes szigorával lépjen fel. Ez ügyben Lükő és tizenhét társa határozati javaslatot is nyujtott be. A szigorú megbüntetésen Lükő az 1507 évi VIII. törvénycikkre való kivatkozással a püspöki javaktól való megfosztást értette.

Trefort készült a támadásra. Kijelentette, hogy igenis konspirál az ultramontánokkal és a klérussal, konspirál minden felekezettel és konspirál a józan ésszel a vallási béke fenntartására és a vallási súrlódások elkerülésére. A rozsnyói püspökkel nem azért járt el úgy, ahogy eljárt, mert az enyhébb volt a Jekelfalusyval szemben alkalmazott eljárásnál, hanem azért, mert alkotmányos fogalmainak az ő általa követett mód felelt meg. Nem akarta a koronát és az egész kormányt az akcióba bevonni. Nem ignorálhatta a sajtó- és szólásszabadságot. Lükő és társai határozati javaslatára, a minisztertanács[144] és a Deák-párt hozzájárulásával, Trefort

[143] Ezzel okolta meg a választ Trefort az 1873. június 27-én tartott minisztertanácson. A minisztertanács jegyzőkönyvét lásd Bécsben, Áll. Itár. Kabinetskanzlei. 1873 : XXXIV.

[144] Lásd az előbb idézett minisztertanácsi jegyzőkönyvet.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

maga is határozati javaslattal felelt : küldjön ki a képviselőház bizottságot, mely a kultuszminiszterrel egyetértésben az állam és az egyház viszonyának szabályozására javaslatot dolgozzon ki. A maga részéről szükségesnek tartotta a miniszter, hogy a javaslat a placetum jogának szabályozására is kiterjeszkedjék, mert az szerinte „jelen alakjában a sajtó- és szólásszabadság mellett tarthatatlan." Trefort, amint azt a minisztertanácson mondotta, a helyzet miatt nem kerülhette el javaslata benyújtását. De miután azt teljesen általánosságban tartotta, véleménye szerint már csak azért sem sérti meg a korona jogait, mert a bizottság a régi alapokon tovább fenn nem tartható ügyek szabályozására csak javaslatokat fog kidolgozni. Ezenfelül további konfliktusok elkerülését is remélte Trefort javaslata benyujtásától.

A Trefort felszólalása után kifejlődött sokszor ingerült hangú parlamenti vitában nagyos sokan vettek részt. Ekkor tartotta meg Deák Ferenc hires egyházpolitikai beszédét. Deák nagy tekintélye eldöntötte a vitát. A ház Lükő javaslatát mellőzte s a miniszterét fogadta el. Utasításul adták egyúttal a megalakuló bizottságnak, hogy javaslatában a Deák által kifejtett irányelveket tartsa szem előtt. Deák védelmébe vette a miniszternek Schopperrel szemben követett eljárását. Szerinte ez esetben sem a miniszternek, sem a fejedelemnek büntető joga nem volt. Büntető joga csak a bíróságnak lenne, ha lenne törvény és meg lenne állapítva a követendő eljárás. A Corpus Jurisban azonban nincs törvény, mely a placetum jogát szabatosan körülírná s megmondaná, hogy miből áll az. Nem speciális magyar jognak tartja a placetumot, hanem olyannak, mely „minden statust a világon megillet, hogy a maga fönnállásának biztosítására föllépjen oly tanok, vagy cselekvések ellen, melyek a status fönnállását veszélyeztetik."

Az infallibilitas parlamenti vitája ezzel be is zárult. A placetum azonban még szóba került. A képviselőház által kiküldött s 1874-ben újjáválasztott bizottság által készített törvényjavaslat[145] 7. §-a ugyanis a királynak „felelős kormánya által gyakorlandó" tetszvényjogát továbbra is fent kívánta tartani addig, míg az állami felügyeletet e tekintetben törvénnyel nem szabályozzák. Tárgyalásra azonban a placetum kérdése többé nem került. A vallás szabad gyakorlatáról 1893-ben benyújtott törvényjavaslat indokolása a placetumot a szabályozatlan kérdések közé sorolta, de nem tárgyalta.[146]

[145] 1875 április 28-án nyujtották be a háznak.

[146] Ugyancsak 1893-ban jelent meg Vázsonyi Vilmos könyve: A királyi placetum a magyar alkotmányban. Előszavában azt irja Vázsonyi, hogy munkája alkotmányjogi s politikai célzata nincs. A munka azonban bár nagy eruditioval, de erős liberális tendentiával készült. Egyes tények elhallgatása által több dolgot ferdén állít be Vázsonyi. Szerinte a

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Az egész infallibilitas elleni harc s a placetum feleleventése, amint láttuk kevés, illetőleg semmi eredménnyel sem járt. Az egész magyar katolikus egyház elfogadta a dogmát s a kormány eljárása csak arra volt jó, hogy a saját és a király tekintélyét kompromittálja s a katolikus erők összefogásának szükségességét bebizonyítsa. A hiba ott volt, hogy az ujságok hamis és ferde beállítású híreitől felizgatott liberális közvélemény s vele együtt a kormány egy a hit körébe tartozó kérdést politikai és közjogi térre tolt át.[147]

Salacz Gábor.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

placetum törvényes szabályozása felesleges, mert ha a placetumnak külön büntetőjogi sanctiója nincs is, van egy általános törvényünk a vallási béke és törvények megsértői ellen, az 1647 : XIV. tc., mely az 1880 : XXXVII. tc. 4. §-a alapján a placetum áthágói ellen alkalmazható. Az 1647 : XIV. tc. a megyéket jelöli ki a vallási törvények őrének s ezt a törvényt akarja Vázsonyi erőszakolt magyarázattal a placetum megsértői ellen alkalmazni. Szerinte csak a király általános fegyelmi jogát kellene szabályozni.

[147] Az új Codex Iuris Canonici a placetum gyakorlását a pápának fenntartott excommunicatióval sujtja s az újabb konkordatumokban az államok kifejezetten lemondottak e jogról. Az új Codex 2333 canonja a következőket mondja : Recurrentes ad laicam potestatem ad impediendas litteras vel acta quaelibet a Sede Apostolica vel ab eiusdem legatis profecta, eorumve promulgationem vel exsecutionem directe vel indirecte prohibentes, aut eorum causa sive eos ad quos pertinent litterae vel acta sive alios laedentes vel perterrefacientes, ipso facto subiaceant excommunicationi Sedi Apostolicae speciali modo reservatae.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

HÓMAN BÁLINT IRODALMI MUNKÁSSÁGA

Önállóan megjelent munkák.

A magyar városok az Árpádok korában. Budapest, 1908. XIV, 128 l.

A Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem Könyvtárának címjegyzéke. (Segédkönyvtár.) Budapest, 1912. 82 l. (Név nélkül.)

Magyar pénztörténet. 1000—1325. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1916. 711 l., 5 tábla.

A magyarság megtelepülése. Szabad Lyceum Kiadványai. X. 28. sz. Budapest, 1920. 24 l.

A székelyek eredete. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 17. sz. és Szabad Lyceum Kiadványai. 33. sz. Budapest, 1920, 1921. 20 l.

Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században. Szent István Akadémia Felolvasásai. I. 5. Budapest, 1920. 28 l.

A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Budapest, 1921. 306 l.

A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. 7. Budapest, 1923. 50 l.

Hóman Bálint beszéde. Elmondotta a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává történt beiktatásakor. Budapest, 1924. 16 l.

Geschichtliches im Nibelungenlied. Ungarische Bibliothek. I. 9. Berlin, 1924. 48 l.

A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. A Magyar Történettudomány Kézikönyve. I. 3/a. Budapest, 1925. 42 l.

A magyar hún-hagyomány és hún-monda. Budapest, 1925. 107 l.

A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1925. 4°. 108 l., 1 tábla.

Történelem és katolicizmus. Elmondotta a XVII. országos katolikus nagygyűlésen 1925 október 13-án. Budapest, 1925. 12 l.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

A magyar történetírás első korszaka. Minerva-Könyvtár V. Pécs, 1927. 30 l.

Fejérpataky László emlékezete. A Szent István Akadémia Emlékbeszédei. I. 8. Budapest, 1928. 19 l., 1 képmell.

(Hóman—Szekfű) *Magyar Történet.* I. kötet. Őstörténet. — Törzsszervezet. — Keresztény királyság. Budapest, 1928. 4°. 442 l.

A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve. Jelentés az intézet 1924—1928 évi állapotáról és működéséről. Budapest, 1929. 165 l.

(Hóman—Szekfű) *Magyar Történet.* II. kötet. A rendiség kialakulásának kora. Budapest, 1930. 4°. 368 l.

Történeti átértékelés. Előadás az Országos Kaszinó 1930 február 11-i felolvasóestjén. 1930. 12 l.

Tasnádi Nagy Gyula emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédek. XXI. 3. Budapest, 1931. 20 l.

(Hóman—Szekfű.) *Magyar Történet.* III. kötet. A magyar nagyhatalom. Budapest, 1934. 1—320; 447—474 l.

Cikkek és tanulmányok.

Őstörténetünk keleti forrásai. Századok, 1908. 865—883. l. — Különlenyomatban is: 21 l.

A szántai sziget és abádi rév helyrajzi meghatározása. Századok. 1909. 154—155. l.

„*Szolgabíró*". Századok. 1909. 320. l.

Szent László történelmi jelentősége. A Cél. 1910. 18—26. l. — Különlenyomatban is: 10 l.

A zágrábi püspökség alapítási éve. Turul. 1910. 100—113. l. — Különlenyomatban: 48 l.

Zeitalter der orientalischen Quellen zur Urgeschichte der Ungarn. Revue Orientale. 1910. XI. 27—40. l.

A „Philologiai Közlöny". 1871—1872. Hóman Ottó levelei alapján. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1911. 668—673. l. — Különlenyomatban is: 10 l.

Josephus Flavius kiadásai az Egyetemi Könyvtárban. Századok. 1911. 387—388. l.

Két helynév. Századok. 1911. 537. l. (— *nb.* — jellel.)

A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége. Turul 1911. 123—134.; 167—174. l. — Különlenyomatban is: 19 l.

A társadalmi osztályok Szent István államában. Békefi Remig-Emlékkönyv. 1912. 61—80. l.

Az első állami egyenesadó. (Adalék az európai adótörténethez.) Aka-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

démiai Értesítő. 1912. 563—571. l. és Történeti Szemle. 1912. 161—184. l. — Különlenyomatban is: 26 l.

A honfoglaló törzsek megtelepedése. Turul. 1912. 89—114. l.

Die erste staatliche direkte Steuer. Ein Beitrag zur europäischen Steuergeschichte. Ungarische Rundschau. (Leipzig.) 1912. 751—771. l.

Adó vagy földbér? Századok. 1913. 189—202. l. — Különlenyomatban is: 16 l.

Az első adó elméletéhez. Századok. 1913. 396—397. l.

Pótlék a magyarországi latinság szótárához. Századok. 1913. 67—71. l.

A magyar történeti bibliográfia tervéhez. Könyvtári Szemle. 1914. 39—42. l.

A középkori magyar pénztörténet bibliografiája. (1597—1913.) Közgazdasági Szemle. 1914. 328—338. l. — Különlenyomatban is: 11 l.

Pálos breviáriumok és missalék a XV—XVI. századból. Magyar Könyvszemle 1914. 293—301. l.

Kassowitz T. Bruno. Történeti Szemle. 1914. 408. l. (— *t* — jelzéssel.)

Csák Máté állítólagos pénzverése és egy „trieri" oklevél. Turul. 1915. 33—34. l.

A XI. századi pénzromlás és a magyar hercegek pénzverése. Akadémiai Értesítő. 1916. 605—612. l.

V. István-korabeli liliomos obulus. Numizmatikai Közlöny. 1916. 1—3. l.

A magyar pénzverés Szent István korában. Századok. 1916. 116—127.; 267—285. l.

Egy 1256. évi esztergomi oklevélpár. Turul. 1916. 101—104. l.

A XIV. századi aranyválság. Fejérpataky László-Emlékkönyv. 1917. 212—242. l. — Különlenyomatban is. 31 l.

Csépán. Magyar Nyelv. 1917. 119. l.

Obon. Magyar Nyelv. 1917. 119—120. l.

Megjegyzések Balogh Albin hozzászólására. Numizmatikai Közlöny. 1917. 79—84. l. — *Végszó.* U. o. 1918. 24—25. l.

Szent István görög oklevele. Századok. 1917. 99—136.; 225—242. l.

A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban. Történeti Szemle. 1917. 129—158.; 240—258. l. és (Eredmények.) Magyar Nyelv. 1918. 64—67. l.

Miszkál. Szily Kálmán-Emlékkönyv. 1918. 107. l.

Csákósüveg. Magyar Nyelv. 1918. 48. l. (— NB. — jelzéssel.)

Sch, ts és tz. Magyar Nyelv. 1918. 167. l. (— NB. — jelzéssel.)

Ugron. Magyar Nyelv. 1918. 202—203. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Az Árpádkor pénzverési adminisztrációjához. Numizmatikai Közlöny. 1918. 20—22. l.

Adalék a X—XI. századi pénztörténetünkhöz. Századok. 1918. 161—167. l.

Jelentés a Thaly Kálmán alapítványból kitűzött III. sz. pályázatra beérkezett pályamunkákról, Századok. 1918. 324—327. l.

A magyar címer történetéhez. Turul. 1918—1921. 3—11. l.

Budapestinum. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1919. 177—178. l.

Csirás. Magyar Nyelv. 1919. 136. l.

Sörös Pongrác. (1873—1919.) Századok. 1919. 104—105. l.

II. András és IV. Béla-kori szlavon dénárok. Numizmatikai Közlöny. 1919—1920. 33—42. l.

A magyar államháztartás I. Károly korában. (Eredmények.) Akadémiai Értesítő. 1920. 99—108. l.

Jelentés az ifj. bojári Vigyázó Sándor jutalomról. Akadémiai Értesítő. 1920. 45—47. l.

A magyar tudományosság jövője. Budapest Szemle. 1920. 181. kötet. 127—161. l.

Darócz. Magyar Nyelv. 1920. 116—119. l.

Székelyek. Magyar Nyelv. 1920. 88—89. l.

Adalék a magyar nyomdászat XVIII. századi történetéhez. Magyar Könyvszemle. 1920—1921. 154—155. l.

Jelentés az Ipolyi-jutalomról. Akadémiai Értesítő 1921. 102—103. l.

A hún-probléma megoldása. Magyar Nyelv. 1921. 195—198. l.

A székelyek eredete. Magyar Nyelv. 1921. 90—107. l.

Társadalomtörténeti terminológia. Társadalomtudomány. 1921. 531—543. l.

A székelyek eredete. Új Nemzedék. 1921. 166. sz.

Történeti tanulságok. Új Nemzedék. 1921. 17. sz.

A magyar honfoglalástörténet irodalma. Akadémiai Értesítő. 1922. 23—28. l.

Jelentés a Bézsán József-jutalomról. Akadémiai Értesítő. 1922. 113. l.

A „Libelli graduales" könyvtári feldolgozása. Magyar Könyvszemle. 1922. 64—71. l.

Mégegyszer a hún kérdés. Magyar Nyelv. 1922. 24—26. l.

*Das historische Recht der tschecho-slovakischen Nation auf Oberungarn.*Pester Lloyd. 1922. 109. reggeli sz.

Der Ursprung der Siebenbürger Székler. Ungarische Jahrbücher II. 1922. 9—36. l. — Különlenyomatban is: 28 l.

La circolazione delle monete d'oro in Ungheria dal X. al XIV. secolo e la crisi Europea dell' oro nel secolo XIV. Rivista Italiana di Numismatica. (Milano.) 1922. — Különlenyomatban is: 48. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

The Magyar Settlement and Historical Mission in Europe. The Oxford Hungarian Review. 1922. November.

A székely eredetkérdéshez. Akadémiai Értesítő. 1923. 184—185. l.

X. és XI. századi történeti elemek a Nibelungenénekben. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1923. 44—78. l.

Fejérpataky László ravatalánál. Magyar Könyvszemle, 1923. 1—2. l.

A Magyar történetírás első korszaka. Minerva. 1923. 11—40. l.

[Újabb őstörténeti kutatások.] Századok. 1923. 335—356. l. — Különlenyomatban is: 22 l.

Nekrológ Tagányi Károly felett. Akadémiai Értesítő. 1924. 213—214. l. és Népélet 1924. 189—190. l.

Tasnádi Nagy Gyula. Levéltári Közlemények. 1924. 203—205. l.

Apponyi Sándor. Magyar Könyvszemle. 1924. 1—8. l.

Jelentés az Országos Széchenyi-Könyvtár 1923. évi állapotáról. Magyar Könyvszemle. 1924. 106—120. l.

Les récentes études relatives à l'origine du peuple hongrois. Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes. 1924. 156—171. l.

Kishevenesi Hevenesi Gábor. A magyar történeti forráskutatás első szervezője. Gróf Klebelsberg Kuno-Emlékkönyv. 1925. 453—462. l. — Különlenyomatban is: 10 l.

Beköszöntő beszéd. Országos Magyar Gyüjteményegyetem Kiadványai. III. 1925. 15—19. l.

Elnöki megnyitóbeszéd a Magyar Néprajzi Társaság XXXVII. rendes közgyűlésén. Ethnographia. 1925. 85—89. l.

Gróf Apponyi Sándor ravatalánál. Magyar Könyvszemle. 1925. 1—2. l. 1. képmell.

Apponyi Sándor. Gróf Apponyi Sándor. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum. 1924. 5—8. l.

A „Histoire des troubles de Hongrie" kiadásai. Magyar Könyvszemle 1925. 134—140. l.

La première période de l'historiographie hongroise. Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes. 1925. 125—164. l.

Gróf Apponyi Sándor Magyar Könyvtára. Gróf Apponyi Sándor emlékezete. Kiadja a Magyar Bibliofil Társaság. 1926. 33—44. l.

Történettudomány és numizmatika. Numizmatikai Közlöny. 1926. 26—30. l.

Szent István megkoronázásának időpontja. Szinnyei József-Emlékkönyv. 1927. 443—452. l.

Múzeumok, könyvtárak, levéltárak. Magyary Zoltán: A magyar tudománypolitika alapvetése. 1927. 253—331. l. — Különlenyomatban is (1926). 50 l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Magyar történelem. (Szekfű Gyulával). Magyary Zoltán: A magyar tudománypolitika alapvetése. 1927. 114—118. l.

Ügyvezető alelnöki beszámolóbeszéd. Az Országos Magyar Gyüjteményegyetem Kiadványai. IV. 1927. 1—7. l.

Elnöki megnyitóbeszéd a Magyar Néprajzi Társaság XXXIX. rendes közgyülésén Ethnographia. 1927. 134—136. l.

A Benedekrend szerepe a magyar nemzet megtérésében. Primás Album. 1928. 57—63. l.

Altisztek dolga. Magyar Állami Altisztek Egyesületének Évkönyve. 1928. 93—104. l.

Hazai történetírásunk csődje. (Magyar referátum francia nyelven.) Magyar Szemle. 1929. V. kötet. 131—134. l.

A történelem útja. (A magyar történetírás új útjai.) Magyar Szemle Könyvei. III. Kiadja a Magyar Szemle Társaság. 1930. 7—52. l.

Elnöki megnyitóbeszéd a Magyar Néprajzi Társaság XLII. rendes közgyülésén. Ethnographia. 1930. 133—135. l.

Gróf Apponyi Sándorné ravatalánál. Magyar Könyvszemle. 1930. 1—2. l.

Zsinka Ferenc ravatalánál. Magyar Könyvszemle 1930. 168—169. l.

A középkori királyság bomlása. Magyar Szemle. 1930. VIII. kötet. 5—18. l.

Szent Imre. Magyar Szemle. 1930. IX. kötet. 201—289. l.

Sanct Emmerich. Reichspost. 1930.

Előszó Vozáry Aladár: Elszállt a Turul című könyvéhez. Budapest. 1930. 3. l.

Külpolitikai irányok a magyar történelemben. Budapesti Szemle. 1931. 221. kötet. 31—56. l. — Különlenyomatban is: 28. l,

A II. Géza korabeli Névtelen. Századok. 1931. 225—232. l.

L' alliance franco-hongroise au moyen âge. L' Orientation économique et financière La Hongrie. 1931. 13—14. l.

Áldásy Antal ravatalánál. Akadémiai Értesitő. 1932. 324—325. l.

Gróf Klebelsberg Kunó ravatalánál. Magyar Szemle. 1932. XVI. kötet. 201—203. l. Még Néptanítók Lapja. 1932. 878—879. l. és Akadémiai Értesítő. 1932. 327—330. l.

Képviselői programmbeszéd Székesfehérváron 1932. november 13-án. Székesfehérvári Friss Ujság. 1932. 258. sz.

Hungary, 1301—1490. Cambridge Medieval History. Vol. VIII. Chapter XIX. Cambridge. 1932. 33. l.

Les grandes lignes de la politique étrangère au cours de l' histoire hongroise. La Hongrie d' hier et d' aujourd' hui. Bibliotheque Hongroise. Paris. 1932. 7—25. l., 18 képmell.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Zsigmond király. Károlyi Árpád-Emlékkönyv. 1933. 255—265. l.

Emlékbeszéd gróf Klebelsberg Kunó felett. A Magyar Történelmi Társulat 1933. május 4-én tartott közgyülésén mondotta: — Századok. 1933. 241—249. l.

Nagy Lajos. Kincses Kalendárium. 1933. 119—122. l.

1933. Székesfehérvári Friss Ujság. 1933. 1. sz.

Csánki Dezső ravatalánál. (Gyászbeszéd a Magyar Tudományos Akadémia oszlopcsarnokában 1933 május 2-án.) Akadémiai Értesítő. 1933. 293—295. l. és In Memoriam (Csánki Dezső emlékére.) 11—14. l.

La politique étrangère du royaume de Hongrie au moyen-âge. (VII Congrès international des sciences historiques. — Résumés des communications présentés au Congrès. I.) Varsovie, 1933. 120—125. l.

Kultúránk mai kérdései. A magyarországi egyetemi és főiskolai tanárok VII. baráti összejövetelén előadta: —. Felsőoktatásügyi Egyesület Közleményei. 1933. 4. sz. — Különnyomatban is: 7 l.

Ujévre Néptanítók Lapja. 1934. 1. sz.

Entre l'Orient et l'Occident, Nouvelle Revue de Hongrie. 1934. 331—342. l. — Különlenyomatban is: 23 l.

A magyar középiskola. Budapesti Hirlap. 1934. márc. 4. sz. (Vezércikk.)

Könyvismertetések, bírálatok és folyóiratszemlék.

Margalits Ede: Isten a világ közmondásaiban. — A Cél. 1911. 153. l. (*Bátai* névvel.)

„Történelmi Szemle." — A Cél. 1912. 187—188. l. (*Figyelő* jelzéssel.)

Czóbel Ernő: Heltai Gáspár dialógusa a részegségről. — Századok. 1912. 530—531. l.

Magyari István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. Kiadta: *Ferenczi Zoltán.* — Századok. 1912. 298. l. (*nb.* jelzéssel.)

Lüttich L.: Ungarnzüge in Europa im X. Jahrhundert. — Történeti Szemle. 1912. 592—595. l.

Semigotha. Weimarer historisch-genealogisches Taschenbuch des gesamten Adels jehudäisen Ursprunges. I—III. — Turul. 1912. 138—140. l. és 1915. 49—50. l. (*nb.* jelzéssel.)

Szekfü Gyula: A serviensek és familiarisok. — Századok. 1913. 540. l.

Szende Pál: Magyar városok a középkor végén. — Századok. 1913. 619—620. l.

Altunian, Georg: Die Mongolen und ihre Eroberungen in kaukasischen und kleinasiatischen Ländern im XIII. Jahrhundert. — Történeti Szemle. 1913. 597—299. l.

Czimer Károly három hadtörténeti dolgozata. Hadtörténelmi Köz-

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

lemények. 1914. 660—664. l. — *Felelet* Czimer válaszára. U. o. 1915. 532—533. l.

Éble Gábor: *A nagykárolyi gróf Károlyi család leszármazása.* — Századok. 1914. 429—431. l.

Kassovitz Tivadar Bruno: *Szellemi áramlatok a XVI. század derekán.* — Történeti Szemle. 1914. 277—279. l.

Eckhart, Franc: *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter.* Történeti Szemle. 1915. 586—590. l.

Folyóiratszemle. Történeti Szemle. 1915. 529—530. l. (*h.* jeggyel.)

Domanovszky Sándor: *A harmincadvám története.* — Katolikus Szemle. 1916. 909—910. l.

Berend Miklós: *Harctéri naplója.* — Századok. 1916. 403—406. l.

Molnár Ferenc: *Egy haditudósító naplója.* — Századok. 1916. 403—406. l.

Pasteiner Iván: *Adalékok a magyar főiskolai oktatás bibliografiájához.* — Századok. 1916. 307. l. (*B.* jelzéssel.)

Szely Lajos: *Az 1711. évi bakonybéli összeírás és I. András győri püspöksége.* — Századok. 1916. 527—528. l. (*nb.* jelzéssel.)

Szentgáli Károly: *A siglák megfejtése felé.* — Századok. 1916. 526—527. l.

Szentpétery Imre: *A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei.* — Századok. 1916. 290—293. l.

Fógel Sándor: *Celtis Konrád és a magyarországi humanisták.* — Századok. 1917. 374—375. l.

Janzsó Tihamér: *Szent László oklevelei.* — Századok. 1917. 502—503. l. (*B.* jelzéssel.)

Kérészy Zoltán: *Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez.* — Századok. 1917. 159—165. l.

Némäti Kálmán: *Taxiposta Magyarországon.* — Századok. 1917. 80. l. (*B.* jelzéssel.)

Veszprémy Dezső: *Thaly Kálmán életrajza.* — Századok. 1917. 382 l. (*B.* jelzéssel.)

Friesacher: *Wiener und Böhmische Münzen in Ungarn zwischen den Jahren 1200 bis 1338.* Numismatische Zeitschrift. (Wien.) 1917—1918. — Különlenyomatban is: 88 l., 1 tábla.

Fógel József: *II. Lajos udvartartása.* — Századok. 1918. 75—76. l.

Gárdonyi Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században.* — Századok. 1918. 292—294. l. (*nb.* jelzéssel.

Lukinich Imre: *Erdély történeti változásai a török hódítás korában.* 1541—1711. — Századok. 1918. 514—518. l.

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Róheim Géza: *A kazár nagyfejedelem és a turulmonda.* — Századok. 1918. 288—291. l.

Siklóssy László: *Kuny Domonkos, egy magyar keramikus a XVIII. században.* — Századok. 1918. 191—193. l.

Szentpétery Imre: *Szent István király pécsvárdai és pécsi alapítólevele.* — Századok. 1918. 412—413. l.

Vasshegyi Emilia: *II. Endre keresztes hadjárata.* — Századok. 1918. 199—200. l. (*B.* jelzéssel.)

Hellebrant Árpád: *Magyar történeti irodalom 1912—1915.* — Történeti Szemle. 1918. 113—114. l.

Anjoukori Okmánytár. VII. kötet. Szerkesztette: *Tasnádi Nagy Gyula.* — Századok. 1919—1920. 487—489. l.

Kováts, Franc: *Pressburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Spätmittelalter.* — Századok. 1921—1922. 88—89. l.

Grexa Gyula: *A Csaba-monda és a székely húnhagyomány.* — Irodalomtörténeti Közlemények. 1922. 159—160. l.

Mályusz Elemér: *Turócmegye kialakulása.* — Századok. 1921—1922. 556—563. l.

Tagányi Károly: *A hazai élő jogszokások gyüjtéséről.* — Történeti Szemle. 1922. 175—180. l.

Fehér Géza: *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI. Jahrhunderten.* — Századok. 1923—1924. 242—247. l.

Gombocz Zoltán: *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány.* — Századok. 1923—1924. 335—342. l.

Németh Gyula: *Húnok, bolgárok, magyarok.* — Századok. 1923—1924. 353—356. l.

Schönebaum, Herbert: *Die Kentniss der byzantinischen Geschichtsschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarn vor der Landnahme.* Berlin. — Századok. 1923—1924. 347—348. l.

Szentpétery Imre: *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* — Századok. 1923—1924. 758—765. l.

Gróf Zichy István: *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.* — Századok. 1923—1924. 348—352. l.

Domanovszky Magyar történelme. — Napkelet. 1926. 65—67. l.

Macartney, C. E.: *Magyar Origins. The Magyars in the* IXth *Century.* Cambrigde, 1930. — Slavonic Review. 1930—1931. 762—764. l.

Siklóssy László: *A magyar sport ezeréve.* — Századok. 1931. 76—78. l.

Beszédei és törvényjavaslatai.

Hóman Bálint beszéde az 1933/34. évi költségvetésről 1933. május 31-én. Az 1931. évi jul. 18-ára hirdetett Országgyülés képviselőházának

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

Naplója. XVI. kötet. Budapest, 1933. 4°. 418—433. l. — Különlenyomatban is: 16 l.

Hóman Bálint beszéde a numerus clausus tárgyában 1933 november 29-én. Az 1931. évi jul. 18-ára hirdetett Országgyülés képviselőházának Naplója. XVIII. kötet. Budapest, 1933. 4°. 331—335. l.

1934 évi VIII. tc. a Magyar Nemzeti Múzeumról. Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyülés képviselőházának Naplója. XX. kötet. Budapest, 1934. 4°. 509—512. l. és az Országgyülés képviselőházának Irományai. IX. Érték. Bp. 1934. 4°. 716. szám. 352—357. l.

1934 évi IX. tc. az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsról. Naplója. 512—514. l. és Irományai. U. o. 715. sz. 402—403. l.

1934 évi X. tc. a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szervezéséről. Naplója. 355. l. és Irományai. 721. szám. 406—413. l.

1934 évi XI. tc. a középiskoláról. Naplója. 414. l. és Irományai. 722. szám. 414—424. l.

Szerkesztette:

A magyar történetirás új útjai-t. Magyar Szemle Könyvei. III. Magyar Szemle Társaság kiadása. 1930.

A Magyar Történetirás Kézikönyvé-t. Megindult 1923-ban.

Irodalom.

Révai Nagy Lexikona. X. kötet. 1914. 219. l. és XX. kötet. 1927. 389. l.

Pelz Béla: A Századok 1867—1916. évi Tartalommutatója. Budapest. 1917. 36. l.

Krücken Oscar és *Parlagi Imre*: Das Geistige Ungarn. Wien und Leipzig. I. kötet. 1908. 509. l.

Ványi Ferenc: Magyar Irodalmi Lexikon. Budapest. 1926. 359. l.

Meyers Lexikon. V. kötet. 1926. 1744. h. és XIV. kötet. 1933. 855. h.

A Napkelet Lexikona. Budapest. I. kötet. 1927. 555. l.

Benedek Marcell: Irodalmi Lexikon. Budapest. 1927. 499. l.

Világlexikon. Budapest. 1927. 248—249. l.

Bartoniek Emma: Magyar történeti forráskiadványok. A Magyar történettudomány Kézikönyve. I. 3/b. Budapest. 1929.

Juhász Jenő: A Magyar Nyelv I—XXV. évf. Mutatója. Budapest, 1931. 17. l.

Lukcsics Pál: Hóman Bálint. Nemzeti Ujság. 1931. 77. sz.

Kozocsa Sándor.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

OSZK

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.

JAHRBUCH

DES GRAF KLEBELSBERG KUNO INSTITUTS FÜR UNGAR. GESCHICHTFORSCHUNG IN WIEN

UNTER MITWIRKUNG VON

ÁRPÁD VON KÁROLYI

REDIGIERT VON

DIREKTOR DAVID ANGYAL

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

IV. JAHRGANG.

MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE
DER WISSENSCHAFTEN

BUDAPEST 1934

creative commons A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából, az ISZT támogatásával készült.